

GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

POLGÁRI SZEMLÉ

A Polgári Szemle a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya (IX.) által minősített társadalomtudományi folyóirat. A Regionális Tudományok Bizottsága B kategóriába, a Nemzetközi és Fejlődéstanulmányok Tudományos Bizottsága C kategóriába, a Politikatudományi Bizottság C kategóriába és a Gazdálkodástudományi Bizottság D kategóriába sorolta.

XIX. évfolyam, 4-6. magyar lapszám, 2023.

Polgári Szemle

Gazdasági és társadalmi tudományos folyóirat
Journal of Economic and Social Sciences

Kiadja a Polgári Szemle Alapítvány

szerkesztobizottsag@polgariszemle.hu

A folyóirat a Szövetség a Polgári Magyarorszáért Alapítvány
és a Budapesti Metropolitan Egyetem támogatásával jelenik meg.

Főszerkesztő: Dr. Lentner Csaba

Szerkesztőbizottság:

Dr. Botos Balázs	Dr. Scheuer Gyula
Dr. Cséfalvay Zoltán	Dr. Szatmári Péter
Dr. Fekete Dávid	Dr. Szennyessy Judit
Dr. Miskolczi Bodnár Péter	Dr. Matolcsy György (elnök)

Dr. Vízkelety Mariann

A tanulmányok lektorálásában a szerkesztőbizottság mellett részt vett:
Dr. Kása Richárd – Dr. Kecskés András – Dr. Tóth Róbert – Dr. Zéman Zoltán

Honlap: www.polgariszemle.hu
www.facebook.com/polgariszemle

A lap megrendelhető: szerkesztobizottsag@polgariszemle.hu
Előfizetési díj egy évre 3000 Ft.

Terjeszti a Lapker Zrt.

ISSN 1786-6553

A Polgári Szemleiben megjelenő írások a szerzők véleményét tükrözik,
amelyek nem esnek szükségképpen egybe a szerkesztőség álláspontjával.

TARTALOMJEGYZÉK

Szemelvény az infláció természetéről – Főszerkesztői beköszöntő	7
<i>A Magyar Nemzeti Bank szellemi műhelyéből</i>	
Matolcsy György – Vízió, cél és eszközök: Felzárkózás 2040-ig	13
Fáykiss Péter – Nyikes Ádám – Szombati Anikó – A pénz jövője - digitális jegybankpénz: az MNB a legaktívabb jegybankok között	33
Deák Viktória – Sárvári Balázs – A jegybanki zöld mandátum elméleti és gyakorlati aspektusai	48
Horváth Balázs István – Szabadkai Dániel – A monetáris politika zöld megújulásának bemutatása a Magyar Nemzeti Bank példáján keresztül	62
<i>Államgazdaság - közvagyon gazdálkodás</i>	
Rigó Csaba Balázs – A Gazdasági Versenyhivatal inflációellenes munkájának bemutatása	82
Domokos László – Integritáselvű és eredményes vezetői irányítás a közvagyonnal működő gazdasági társaságoknál	119
Túróczi Imre – Fenyves Veronika – Tóth Róbert – Szentesi Ibolya – A kontrolling szerepe az államháztartás gazdálkodásában	133
Tátrai Tünde – Greenwashing a közbeszerzésben?	147
Kővágó Györgyi – Pónusz Mónika – Kovács Róbert – Tóth Róbert – Magyarország regionális térségeinek fejlesztési lehetőségei	158
<i>Történelem, társadalompolitika, innováció</i>	
Prugberger Tamás – A szakmai érdek-, és munkaküzdalem jogi és politikai megítélésének kérdése a pedagógus és a házi orvos demonstrációk vetületében	177
Juhász Imre – Knoll-Csete Edit – Magyarország és a német tartományok. Együttműködés a múltban, fejlődési lehetőségek a jövőben	193
Hamza Gábor – Emlékezés Apponyi Albertre (1846-1933), a Magyar Tudományos Akadémia a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti és igazgatósági tagjára	210
Hamza Gábor – Adalékok a kolozsvári egyetem történetéhez	219
Gábor Hamza – Remembering Albert Apponyi (1846-1933), Honorary Member and Member of the Governing Board of the Hungarian Academy of Sciences	222
Kárbin Ákos – '48-as politika '67-es alapon	231
Henrietta Janik – Zsuzsanna Tassy – Zsuzsanna Éva Naárné Tóth – Impact Assessment of Intellectual Capital on Value Creation in Higher Education	244

Garai-Fodor Mónika – Jäckel Katalin – Munkahelyválasztás szempontjai és a motivációs ösztönzők megítélése Z generációs kínai fiatalok körében	254
Lukovics Miklós – Ujházi Tamás – Prónay Szabolcs – Az önvezető járművek elfogadásának társadalomtudományi vetületei	266
Gellén Márton – Szalai Piroska – Varga Zsolt – Lehet, hogy konzervatív értékrendű Budapest?	281
Grandpierre Attila – A hosszú távú fenntarthatóság középszintű elmélete 1. rész	296
<i>Tudományos műhely, recenziók</i>	
Eperjesi Zoltán – A feltörekvő országok nemzetközi fejlesztési bankjai, valamint a multilaterális pénzügyi rendszer átalakulása	324
Marosi György Csongor – Korunk közigazgatás-tudományi paradigmáiról a helyi önkormányzatok tükrében	343
Székely Blanka – Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia – Ipar 4.0 és a szervezeti projektek sikere	359
Tóth Borbála – Lőrinc Balázs – A foglalkoztatottak rétegződése Magyarországon a munkaalapú gazdaság idején	373
Erdélyi Bence – Hortay Olivér – Javaslat a hazai lakóépületek energetikai felújításának innovatív finanszírozására	386
Nagy András – Recenzió Dr. Bertalan Péter: Sorsfordító évek 1990-1994 Dilemmák és alternatívák a gazdaságpolitikában című könyvéről	404
Schlett András – Gúzsba kötve táncolni. Recenzió Botos Katalin: Egy közgazdász élete a köz szolgálatában című könyvről	409
Lovász László Gábor – Recenzió Japán: Társadalom 5.0 – A történelmi múltból a szuperokos jövőbe – a magyar történelem tükrében című könyvről	414

TABLE OF CONTENTS

An Insight into the Nature of Inflation – Welcome by the Editor-in-Chief	10
 <i>From the workshop of the Hungarian National Bank</i>	
György Matolcsy – Vision, Goal and Tools: Catching up by 2040	13
Péter Fáykiss – Ádám Nyikes – Anikó Szombati – The future of money – Central Bank Digital Currency: MNB among the most active central banks	33
Viktória Deák – Balázs Sárvári – Theoretical and practical aspects of the central bank's green mandate	48
Balázs István Horváth – Dániel Szabadkai – Introducing the green renewal of monetary policy through the example of the Hungarian National Bank	62
 <i>State economy - public asset management</i>	
Csaba Balázs Rigó – The Work Conducted by the Hungarian Competition Authority to Combat Inflation	82
László Domokos – Integrity-Driven and Effective Corporate Governance in Companies Funded through Public Assets	119
Imre Túróczi – Veronika Fenyves – Róbert Tóth – Ibolya Szentesi – The Role of Controlling in Public Finance Management	133
Tünde Tátrai – Greenwashing in Public Procurement?	147
Györgyi Kóvágó – Mónika Pónusz – Róbert Kovács – Róbert Tóth – Development Opportunities for Hungary's Regional Areas	158
 <i>History, social policy, innovation</i>	
Tamás Prugberger – The Question of the Legal and Political Assessment of the Professional Interest and Labor Struggle in the Perspective of the Teachers' and General Practitioners' Demonstrations	177
Imre Juhász – Edit Knoll-Csete – Hungary and the German Bundeslaender	193
Gábor Hamza – Remembering Albert Apponyi (1846-1933), Honorary Member and Member of Directorate of the Hungarian Academy of Sciences	210
Gábor Hamza – Additional Details on the History of the Babeş-Bolyai University	219
Hamza Gábor – Remembering Albert Apponyi (1846-1933), Honorary Member and Member of the Governing Board of the Hungarian Academy of Sciences	222
Ákos Kárbin – 1848 Hungarian Politics on the Basis of 1867	231
Janik Henrietta – Tassy Zsuzsanna – Zsuzsanna Éva Naárné Tóth – Impact Assessment of Intellectual Capital on Value Creation in Higher Education	244
Mónika Garai-Fodor – Katalin Jäckel – Perceptions of Job Choice and Motivational Incentives Among Generation Z Chinese Youth	254

Miklós Lukovics – Tamás Ujházi – Szabolcs Prónay – Social Science Aspects of the Adoption of Self-Driving Vehicles	266
Márton Gellén – Piroska Szalai – Zsolt Varga – Should Budapest Be Labeled as "Conservative"?	281
Atila Grandpierre – The Middle-Range Theory of Long-Term Sustainability Part 1	296
<i>Scientific workshop, reviews</i>	
Zoltán Eperjesi – International Development Banks of the Emerging Countries and the Transformation of the Multilateral Financial System	324
György Csongor Marosi – On the Paradigms of Contemporary Public Administration Science in the Light of Local Governments	343
Blanka Székely – Szilvia Erdeiné Késmárki-Gally – Industry 4.0 and Its Impact on the Success of Organizational Projects	359
Borbála Tóth – Balázs Lőrinc – Stratification of the Employed Population in Hungary During the Work-Based Economy Period	373
Bence Erdélyi – Olivér Hortay – Proposal for Innovative Financing for the Energy Renovation of Hungarian Residential Buildings	386
András Nagy – Review on Game-changing Years 1990-1994 Dilemmas and Alternatives in Economic Policy by Péter Bertalan	404
András Schlett – Dancing in Shackles A Review of "Egy közgazdász élete a köz szolgáltatásban by Katalin Botos	409
László Lovászy – Japan Review: Society 5.0 – From the Historical Past to the Super Smart Future – in the Light of Hungarian History	414

Szemelvény az infláció természetéről

Főszerkesztői bevezető

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: B20, N01

Kulcsszavak: árszínvonal romlás, konszolidáció, Magyarország

Az infláció a belföldi piacon az áruk és szolgáltatások árszínvonal emelkedését jelenti, melynek során az egységnyi pénz vásárlóértéke csökken, vagyis kevesebb árut, szolgáltatást kapunk az elköltésre szánt pénzünkért. Ha még szofisztikáltabb közgazdasági leírást akarunk adni, mondhatjuk, hogy az infláció oka a kereslet és a kínálat közötti összhang felborulása, a kínálatot folyamatosan meghaladó kereslet keletkezése, amely a vásárlókat a pénzük elköltésére, míg a kereskedőket az áruk árának emelésére bátorítja. Egy inflációval terhelt gazdaságban a megtakarításokra a készlet mérséklődik, míg az eladósodás előtérbe kerül. Előnyös tartozni, ha a tőke összege mind kevesebbet ér, különösen a visszafizetés esedékességekor.

Alapesetben a jegybankok az inflációra a fizetőképes kereslet mérséklésével reagálnak, vagyis a fizetőképes keresletet megpróbálják csökkenteni. A kereskedelmi bankokban meglévő szabad, likvid forrásokat is – jelentős anyagi ösztönzők mellett – a jegybankba vonják. Az ösztönzők sok esetben a kereskedelmi bankoknak felkínált magas kamatok, amelyek kifizetésével a jegybank veszteséget okoz saját magának, de a kontinentális európai térben bevett gyakorlat szerint, miáltal a fő feladatuk az infláció fékezése, ezzel tudják a gazdaságra nehezedő pénznyomást, azaz az infláció eredőjét mérsékelni. A hitelpiacokra is magasabb kamatokot „írnyoznak” elő az irányadó kamat emelésével, amely a kereskedelmi bankok által kifolyósított hitelek kamatköltségeit növeli, és optimális esetben így mérsékli a hitelfelvételi kedvet, a kvázi pótlólagos fizetőképes keresletet generáló szándékot. Az árak emelkedését ideális esetben így lehet visszafogni.

A történelemben az infláció már megannyi problémát okozott. Államok, hatalmak gyengültek meg, vállalkozások mentek tönkre, családok szegényedtek el. J. M. Keynes előtti elméletek az infláció lényegét abban fogták meg, hogy a termelés adott mértékéhez képest túl sok, sőt növekvő a fizetőképes kereslet (egyre több pénz kerül forgalomba). A XXI. században már korántsem ennyire egyszerű a helyzet. Kalkulálnunk kell a vállalkozások és háztartások beruházási szándékaival, országhatárokat átvéelő kereskedelmi bankok üzleti érdekeivel, a munkavállalók szervezett keretek között megjelenő bérköveteléseivel. És különösen a 2007-2008-as válság leküzdésére hivatott, 2000-es évek első évtizedbeli mennyiségi lazításainak jelen időszakra áthúzódó hatásaival, így a „jótékony”, a társadalmi érdekeket erősen kedvezményező kormányzati szubvenciók növelésével, a támogatási igények állandósulásával. A 2020-as évek elején a Covid-19-es járvány negatív gazdasági hatásait ellensúlyozni hivatott kormányzati többlet kiadásokról se feledkezzünk meg, mint ahogy az orosz-ukrán háború

energiapiacot, kisebb országok valutaárfolyamait felforgató hatásairól sem, amely tételek már önmagukban is a szénhidrogén származékok és az élelmiszerek robbanásszerű emelkedéséhez vezettek. Részben az olaj, a földgáz és az árambeszerzés nehézségei, így áremelkedést kiváltó hatásai által. Az élelmiszer importnál is hasonló a helyzet. Nöttek tehát a világpiacon árák, amit az import értékére közvetlen hatást gyakorló forintárfolyam romlása csak tetézt. A növekvő infláció pedig – mint megtapasztaltuk – visszafogja a gazdasági növekedést, rontja a külgazdasági- és fizetési mérleg pozíciókat. Sőt, tervezhetetlenséget, vásárló érték, beruházás érték csökkenést okoz a háztartások és a vállalatok működésében.

Az elmúlt években mi magyarok különösen megszenvedtük az inflációt. 2023 januárjában az infláció az egy évvel korábbi szinthez képest 25,7 százalékkal nőtt.¹ Ez az EU-n belüli legmagasabb érték. Az élelmiszerinflációnk legmagasabb pontja pedig 48,2 százalék volt, míg az EU átlag 18,4 százalék. Sőt, kialakult a „profitinfláció” jelensége, vagyis a költségek emelkedését messze felülmúló árazási gyakorlatot alakítottak ki a kereskedők.² Lényegében visszaéltek a kormány szociális kiadások és bérek növelését szorgalmazó intézkedéseivel. Lett pénz a háztartásoknál³, s látva ezt a kereskedők, indokolatlan áremelésekbe kezdtek. A kereskedők mohóságát egyre eredményesebben fékezi a Gazdasági Versenyhivatal, amely a célirányos ellenőrzésekkel, Árfigyelő rendszerrel, a Kormány pedig a kötelező akciózások elrendelésével az üzletházak profitszerzését csökkentette, megtörve az árak rohamos emelését. Sajátos helyzet alakult ki a szénhidrogén származékok piacán is. Az EU botorul szankciókat vezetett be az orosz nyersanyagokra, noha az ipari rendszerei e forrásokból működtek.⁴ Részben az orosz olaj helyébe lépő amerikai palaolaj, palagáz és Brent-olaj termékek azonban nagyságrendekkel drágábbak lettek, beépültek a termelői, majd a piaci árakba, végeredményben inflációt okoztak, ami begyűrűzött a magyar piacra is. Tetézte még a problémáinkat, hogy az EU nem csak Oroszország, hanem Magyarország ellen is a diszkriminációk sorát alkalmazza. Az alanyi jogon járó kohéziós (felzárkózási) és reziliencia alap keretében, mintegy 13 ezer milliárd forintnak megfelelő fejlesztési forrást nem, vagy meglehetősen akadozva biztosít. Az ország kiszolgáltatott helyzetbe kerülését látva a valutakereskedők sem tétlenkedtek. Spekulációs nyomást gyakorolnak a forintra, a nemzeti fizetőeszközre. A térségben a forint ellen vannak a legerősebb támadások.⁵

Mindezek tükrében óriási jelentőségű, hogy a 18 hónap alatt 26 százalékra emelkedő magyar inflációs adatot 12 hónap alatt sikerült 3,8 százalékra, majd 2024. februárjára 3,7 százalékra mérsékelni. Az élelmiszerek inflációja pedig, amely a 45 százalékot is közelítette jó egy éve, mindössze 2,2 százalékos lett. A 2024. februári, éves alapon mért 2,2 százalékos havi élelmiszer-áremelkedés közel hét éve nem volt ilyen alacsony.⁶

A reálkeresetek emelkedése és a gazdasági növekedés helyreállítása szempontjából is kedvező folyamatokhoz a kormányzati és jegybanki intézkedések mellett a Gazdasági Versenyhivatal is hozzájárult. Az infláció elleni küzdelem Magyarországon azért specifikus, mert a külső tőrből, főleg a brüsszeli adminisztrációtól számos inflációgerjesztő hatást voltunk kénytelenek elszenvedni, miközben a magyar vállalatok és háztartások megvédésére számos intézkedést kellett életbe léptetni.

A látványos eredményeink számbavétele mellett nem feledkezhetünk meg a jövőbeli feladatainkról sem. Az árstabilitás fenntartása mellett képessé kell válnunk a legújabb techno-

lógiai rendszerek fogadására, sikeres energiaátmenetet kell megvalósítanunk és a tudástőke fejlesztésére nagyszámúval többet kell fordítanunk. Vissza kell térjünk az előző évtized sikerreceptjéhez. Tartós gazdasági növekedést csak a pénzügyi egyensúly és az alacsony infláció mentén leszünk képesek elérni. Ehhez pedig szükség van a magyar gazdaság versenyképességének tovább építésére, a kreatív iparágak, a digitalizációs rendszerek és a zöldgazdaság fejlesztésére. Az új gazdasági modell, amely képes a polgári-keresztényi értékrendet, és az ezen elvek mentén működő kormányzás folyamatosságát megtartani, csak a jelentős hozzáadott értéket növelő beruházások mentén képzelhető el. Hiszen a magasabb termelékenység hozzájárul az árstabilitáshoz, a külgazdasági és költségvetési mérlegek kiegyensúlyozottságához. Ehhez pedig a kormányzati és jegybanki állampénzügyi szervezeti aggregátumok további együttműködésére van szükség.

A Polgári Szemle XIX. évfolyamának 4-6. lapszámában e jövőépítéshez felhasználható dolgozatok, elemzések kerülnek bemutatásra.

Érdeemes tehát *Polgári Szemlét* olvasni!

Budapest, 2024. március idusán

Prof. dr. Lentner Csaba egyetemi tanár
a *Polgári Szemle* főszerkesztője

JEGYZETEK

- ¹ A más módszertannal dolgozó EUROSTAT adatai szerint 26,2 % volt a 2023 januári infláció.
- ² A nominális vállalati bruttó működési eredmény és vegyes jövedelem növekedése 2019 IV. és 2022 IV. negyedéve között az Európai Unióban 19 százalékos volt, addig Magyarországon 60 százalékos.
- ³ Gondoljunk itt alapvetően az ágazati bértámogatásokra, a Covid válságban helyt állt családok, munkavállalók kompenzálására.
- ⁴ Szinte változatlan az orosz olaj Nyugat-Európába szállítása, ám közvetett úton. A volt szovjet tagköztársaságokban, a Közép- és Távolság Keleten lényegében átsomagolják, átcímkezik a szállítmányok nagy részét.
- ⁵ 2024. február végén arra utalnak a fejlemények, hogy a 2022/2023-as spekulációs hullám után, egy újjal állunk szemben. 400 forint közelébe araszol az forint/euró árfolyam újra.
- ⁶ Legutoljára 2017 áprilisában volt ennél kisebb, amikor 1,9 százalékos volt az élelmiszerinfláció.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Erdős Tibor – Molnár Ferenc (1982): *Infláció és válságok a hetvenes évek amerikai gazdaságában*. Közgazdasági és Jogi Kiadó
Husztó Ernő (2011): *Egy valuta története. A forint forgalma a stabilizációtól az euró előszobáig*. L'Harmattan
Husztó Ernő (2021): *A forint gazdaságtörténete – Pecunia regit mundum*. Magánkiadás.
Lentner Csaba (2019): *A magyar állampénzügyek fejlődéstörténete a dualizmus korától napjainkig*. L'Harmattan Kiadó
Matolcsy György (2020): *Egyensúly és növekedés – 2010-2019*. Magyar Nemzeti Bank.

An Insight into the Nature of Inflation

Welcome by the Editor-in-Chief

Journal of Economic Literature (JEL) codes: B20, N01

Keywords: price level deterioration, consolidation, Hungary

Inflation is the rise in the price level of goods and services on the internal market, where the purchasing power parity of a unit of money decreases, meaning that we get less for our money. For a more sophisticated economic definition, we could say that inflation is caused by the imbalance between supply and demand, with demand constantly exceeding supply. It propels spending, and dealers in return raise the price of their merchandise. In an inflation-ridden economy, the incentive to cumulate savings decreases and indebtedness is bound to prevail. Indebtedness seems more fruitful when the real value of the capital keeps dropping, especially when repayments are due.

By default, central banks react to inflation by subduing or reducing solvent demand. Free, liquid funds in commercial banks get diverted to the central bank, along with substantial financial incentives. In many cases, the incentives come in the form of high interest rates for commercial banks covered by the central bank at a loss to itself, very much in line with the practice prevalent in continental Europe. Accordingly, their main task is to curb inflation to reduce the financial pressure on the economy, i.e., the cause of inflation. They also ‘target’ higher interest rates on the credit markets by raising the policy interest rate, which increases the interest costs of the loans that commercial banks disburse, and thus, ideally, discouraging the appetite to borrow, namely the motor of the quasi-substitute solvent demand. Ideally, it is one way to curb down price increases.

Inflation has caused so many problems throughout history; states and powers lose dominance, businesses fail, families become impoverished. Theories before J.M. Keynes described the essence of inflation as excessive or even increasing (an increasing amount of money is put into circulation) level of solvent demand for a given level of output. Now, in the 21st century, the situation seems much more elaborate. We have to take into account the investment intentions of businesses and households, the business interests of international commercial banks, and the unionized wage demands of workers. In particular, the effects of the more moderate volumes introduced in the ‘00s, designed to combat the 2007-2008 crisis, which have carried over to the present period, such as the increase in instrumental government incentives that strongly favour social interests, and the persistence of subsidy demand. Nor should we forget about the additional government spending to offset the negative economic effects of the COVID-19 pandemic in the early 2020s, as well as the dramatic impact of the ongoing

Russo-Ukrainian war on the energy market and the exchange rates of smaller countries, which have already led to soaring prices of hydrocarbon derivatives and food, in part due to the difficulties of the acquisition of oil, natural gas and commodities, which have triggered a rise in prices. The same is true for food imports. Consequently, prices have risen globally, exacerbated by the deterioration of the exchange rate of the Hungarian forint, with a direct impact on the value of imports. And, as demonstrated, rising inflation is holding back economic growth and worsening foreign trade and balance of payments positions. Moreover, it appears to result in an increasing lack of planning, a decline in the purchasing power and investment value of households and businesses.

In recent years, we Hungarians, have been particularly hard hit by inflation, which in January 2023 was 25.7% higher than a year earlier.¹ This is the highest the EU has seen. Additionally, the highest value of inflation rate for food reached 48.2%, while the average in the EU was 18.4%. In fact, the phenomenon of ‘profit markup inflation’ has emerged, with shops setting their prices far above that which their increased costs would justify.² In simple terms, government measures were abused to increase social spending and wages. Households had built up savings³ and, encouraged by all this, shops and sellers went on a ‘price increase spree’. The greed of the traders is being curbed increasingly effectively by the Hungarian Competition Authority, which has reduced the profit-taking of retailers by putting into place targeted inspections along with a price monitoring system, while the Hungarian Government has broken the cycle of sharp increases in price by imposing compulsory action. A specific situation has also developed in the hydrocarbon derivatives market. The EU has imposed sanctions on Russian raw materials, even though its industrial systems were powered by these sources⁴. However, US shale oil, shale gas and Brent crude oil products, which had partly replaced Russian oil and had become orders of magnitude more expensive, were built into production and then market prices, and ultimately caused inflation, which spilled over into the Hungarian market. To add even more fuel to fire, the EU is putting in place a series of discriminatory measures not only against Russia but also against Hungary. The (structural) Cohesion and Resilience Fund, which is a fund granted conditionally, does not provide resources for development, amounting to some HUF 13,000 Bn, or falters in doing so the very least. Seeing Hungary’s vulnerable position, foreign exchange dealers joined in, putting speculative pressure on the Hungarian currency. The forint seems to have experienced the strongest attacks in the region.⁵

In the light of all this, it is of huge significance that the Hungarian inflation rate, which reached 26% in 18 months, was reduced to 3.8% in 12 months and then to 3.7% by February 2024. Inflation in food prices, which was approaching 45 percent a year or so ago, has now fallen to just 2.2%. The 2.2% monthly inflation in food prices in February 2024, calculated on an annual basis, has been the lowest in nearly seven years.⁶

In addition to government and central bank measures, the Hungarian Competition Authority has also contributed to the positive developments in terms of real earnings growth and economic recovery. Combatting inflation in Hungary is unique in that Hungarians have had to face a number of external effects propelling inflation, mainly coming from the EU’s administration in Brussels, while a number of measures have had to be put in place for the protection Hungarian companies and households.

As we take stock of these impressive achievements, we must not forget the challenges ahead of us. While maintaining price stability, we need to be ready to embrace the latest technological solutions, ensure a successful energy transition and invest orders of magnitude more in developing our knowledge capital. We must return to the recipe for success of the previous decade. Sustainable economic growth will only be achieved through fiscal balance and low inflation rate. This calls for the reinforcement of the competitiveness of the Hungarian economy, developing creative industries, digitalization systems and the green economy. The new economic model, which is able to upkeep the middle-class, Christian values and the continuity of the policy of the state in line with these principles, can only be imagined through investments guaranteeing added value. After all, higher productivity contributes to price stability and to balancing external and fiscal accounts. This requires further cooperation between government and central bank monetary aggregates.

Issues 4–6 of *Polgári Szemle* Volume XIX showcase papers and analyses that can be used to construct this future.

It is worth checking back with *Polgári Szemle* in the future too!

Budapest, on the Ides of March 2024

Prof. Dr. Csaba Lentner university professor
Editor-in-chief of *Polgári Szemle*

NOTES

- ¹ to EUROSTAT, which uses a different methodology, inflation reached 26.2% in January 2023.
- ² Nominal corporate gross operating surplus and mixed income growth between Q4 2019 and Q4 2022 in the European Union was 19%, while in Hungary it was 60%.
- ³ This is mainly due to wage subsidies in the sector, to compensate families and workers who have been hit by the covid crisis.
- ⁴ The supply of Russian oil to Western Europe is almost unchanged, except now occurring indirectly. In the former Soviet republics, in the Middle and Far East, the bulk of the shipments are essentially repackaged and relabelled.
- ⁵ Developments at the end of February 2024 suggest that, after the speculative wave of 2022/2023, we are facing another one. The forint/euro exchange rate is approaching 400 forints again.
- ⁶ The last time food inflation was lower than this was in April 2017, with 1.9%.

LITERATURE

- Erdős Tibor – Molnár Ferenc (1982): *Infláció és válságok a hetvenes évek amerikai gazdaságában*. Közgazdasági és Jogi Kiadó
- Husztai Ernő (2011): *Egy valuta története. A forint forgalma a stabilizációtól az euró előszobájáig*. L'Harmattan
- Husztai Ernő (2021): *A forint gazdaságtörténete – Pecunia regit mundum*. Magánkiadás.
- Lentner Csaba (2019): *A magyar állampénzügyek fejlődéstörténete a dualizmus korától napjainkig*. L'Harmattan Kiadó
- Matolcsy György (2020): *Egyensúly és növekedés – 2010-2019*. Magyar Nemzeti Bank.

Matolcsy György

Vízió, cél és eszközök: Felzárkózás 2040-ig

Vision, Goal and Tools: Catching up by 2040

Összefoglalás

A sikeres gazdasági felzárkózás alapja egy világos jövőkép. Magyarország víziója, hogy gazdasági fejlettsége elérje az Európai Unió fejlettségének átlagát. A 2010-es évtized a magyar gazdaságtörténet legsikeresebb 10 éve volt az elmúlt 100 év során, ami felzárkózásunk gyorsulását eredményezte. Ennek alapját az évtized elején meghozott eredményes fiskális reformok és a monetáris politikai fordulat biztosították. A 2020-as évek válságoktól terhelt első éveinek végére a felzárkózás kifulladt, így elkerülhetetlenné válik egy – világos jövőkép mentén pontos célokat tartalmazó – új versenyképességi reform megalkotása. A mennyiségi tényezők felől a minőségi tényezők felé szükséges fordulnunk, és növelni kell a termelékenységet a fenntartható felzárkózás érdekében. A jövőkép horizontja azonban már nem 2030, hanem 2040.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: E52, E62, H12, H62, O47

Kulcsszavak: monetáris politika, fiskális politika, felzárkózás, egyensúly, válságkezelés, koronavírus-járvány, versenyképesség, digitalizáció, demográfia

Summary

A clear vision is the basis for successful economic catch-up. Hungary's vision is that its economic development will reach the average of the European Union. The decade of 2010 was the most successful 10 years in the history of the Hungarian economy over the last 100 years, which has led to an acceleration of our catching-up process. This was based on the successful fiscal reforms at the beginning of the decade and monetary policy turnaround. By the end of the crisis-ridden first years of the 2020s, the catching-up process has got stuck, making it inevitable to design a new competitiveness reform with a clear vision and exact objectives. We need to turn from quantitative to qualitative factors and increase productivity to ensure sustainable catching-up. The horizon is no longer 2030, but 2040.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: E52, E62, H12, H62, O47

Keywords: monetary policy, fiscal policy, convergence, economic balance, crisis management, coronavirus pandemic, competitiveness, digitalisation, demographics

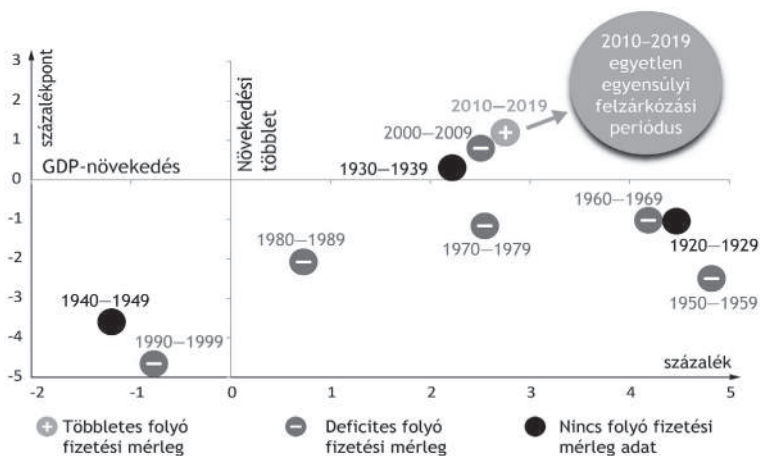
DR. MATOLCSY GYÖRGY, a Magyar Nemzeti Bank elnöke (matolcsygy@mnbb.hu).

SIKERES ÉVTIZED ÉS A MEGÚJULÁS HIÁNYA

A 2010 tavaszán hivatalba lépő új, polgári kormány olyan sikeres gazdaságpolitikai fordulatot hajtott végre, ami egyszerre teremtette meg az egyensúlyt és a növekedést a gazdaságban. A siker kulcsát az adta, hogy a 2010-es évek elején bevezetett, rövid távon egyensúlyt eredményező intézkedések közép- és hosszú távon segítették a gazdasági növekedést és a foglalkoztatás bővülését. Kulcsfontosságú volt a gazdaságpolitikai lépések helyes sorrendje is: először az egyensúly, majd ezt követően a növekedés helyreállítása volt a középpontban, amelyek együttesen a gazdasági felzárkózás gyorsulását eredményezték. Hazánk olyan területeken került az Európai Unió élvonalába a 2010-es évek végére, mint a foglalkoztatási ráta emelkedése, a munkanélküliség csökkenése, az inflációs cél teljesítése, a költségvetési egyenleg és az államadósság javulása, illetve a külső egyensúly helyreállítása. Az eredmények közös alapja, hogy a foglalkoztatottak száma 2010 óta több mint 850 ezer fővel bővült. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy 2010 és 2019 között a Trianon utáni 100 év legsikeresebb évtizedét értük el. Ezen az időtávon ugyanis ez volt az egyetlen évtized, amikor a magyar gazdaság úgy növekedett, hogy az nem járt az egyensúlyi mutatók felborulásával (1. ábra).

A 2010-es évek megnyeréséhez a reformok döntő többségét el kellett indítani az évtized első három évében. A kedvező hatások beéréséhez a 2010-2019 közötti 57 legfontosabb intézkedés több mint 80 százalékát már az évtized első három évében kidolgoztuk és bevezettük (2. ábra). Az időzítés jelentősége abban áll, hogy a strukturális reformok a bevezetést követő rövid időszakban több költséget jelentenek, mint amennyi eredmény származik belőlük, de jellemzően 3-6 éves időtávon az eredmények már meghaladják a ráfordításokat (Matolcsy, 2015).

1. ábra: A magyar gazdaság növekedési és felzárkózási periódusai

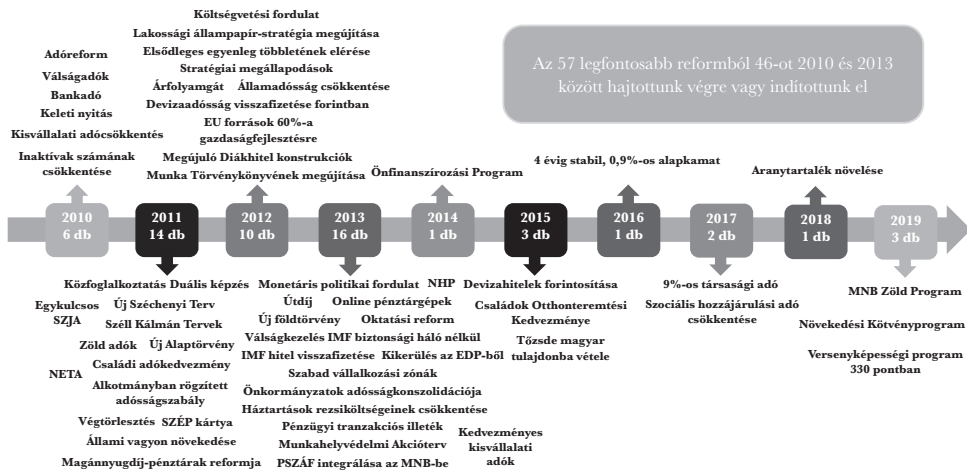

Megjegyzés: A növekedési többlet az Ausztriához viszonyított növekedési különbözet.

Forrás: Maddison és Eurostat alapján MNB

2010-ben bátor, innovatív és mélyreható reformokra volt szükség, a 2002 utáni időszakból megörökölt strukturális problémákat ugyanis tovább tetőzte a 2008/2009-es pénzügyi válság. A 2000-es évek hibás gazdaságpolitikája feláldozta az egyensúlyt a rövid távú növekedés érdekében: a költségvetési politika felelőtlenül túlköltekezett, az államháztartási hiány és az államadósság is fenntarthatatlanul magas volt, és a magánszektor eladósodottsága is folyamatosan emelkedett (Matolcsy és Palotai, 2019). A magas államadósság hazai forrásokból nem volt finanszírozható, a külföldiek növekvő részesedése ugyanakkor növelte az ország sérülékenységét. Ezzel párhuzamosan a folyó fizetési mérlegünk is egyre nagyobb mértékű hiányt mutatott, ami a fenntarthatatlan költségvetési hiánnyal társulva jelentős ikerdeficitet eredményezett. A magyar gazdaság fundamentumaiban teljesen legyengülve, az Európai Unió egyik legsérülékenyebb gazdaságaként szembesült a 2008/2009-es pénzügyi válsággal. Hazánkban az uniós átlagnál nagyobb mértékű, 6,6 százalékos gazdasági visszaesés következett be 2009-ben (Eurostat, 2024).

2. ábra: 57 reformintézkedés 2010 és 2019 között

Forrás: MNB-készítés

Fiskális fordulat

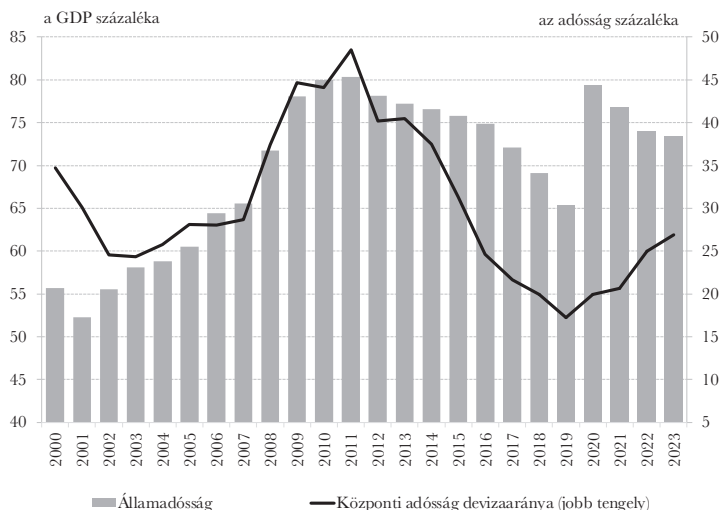
A 2010-ben hivatalba lépő polgári kormány gazdaságpolitikája a költségvetési egyensúly helyreállítására, a gazdasági növekedés támogatására és a foglalkoztatási szint növelésére épült. A költségvetési fordulat innovatív volt, mivel képes volt szakítani az egyensúly és növekedés közötti választás korábbi gyakorlatával. A kormány a foglalkoztatási szint emelését tűzte ki célul, ami a gazdaság növekedésén keresztül az adóalapokat és a költségvetési bevételeket is növelte (Matolcsy és Palotai, 2018). Az adóreform legjelentősebb intézkedése az egykulcsos személyi jövedelemadó bevezetése volt, ami elindított egy motivációs fordulatot is, hiszen biztosítja, hogy megérje dolgozni és vállalkozni Magyarországon (Matolcsy, 2018). Az új arányos adórendszer családi kedvezményeket tartalmaz, vagyis az egyéni jövedelem mellett az eltartott gyermekek számát is figyelembe veszi. A családi adórendszer így egyszerre ismeri el a munkát

és a munka melletti gyermeknevelést, segélyek helyett pedig munkaalapú társadalmat épít.

A munkapiaci ösztönzést biztosító adócsökkentéseket a költségvetési egyensúly egyidejű megteremtésével vezettük be. A fiskális konszolidáció a bevételi oldalon olyan új forrásokat talált a szektorális különadók bevezetésével, amelyek az igazságos közteherviseléshez is hozzájárultak. A költségvetési egyensúly helyreállításának másik eleme a forgalmi típusú adónemek mértékének növelése volt. A fogyasztási adóbevételek növekedésében fontos szerepe volt az online pénztárgépek bevezetésének: megindult a gazdaság fehéredése, az effektív áfakulcs emelkedett, és csökkent a szabályosan adózó vállalatok versenyhátránya (Matolcsy és Palotai, 2018). Az adóintézkedések eredményeképpen a munkát terhelő adókról a forgalmi és fogyasztási adók felé tolódott el az adórendszer súlypontja. A költségvetési egyensúly megteremtését kiadásoldali reformok is támogatták: a Széll Kálmán-tervek racionalizálták a szociális transzferek korábbi, munkavállalás ellen ösztönző rendszerét.

A fiskális konszolidáció legfőbb célja a 2002 és 2010 közötti fenntarthatatlan államadósság-növekedés megfordítása és a hiány csökkentése volt. A GDP-arányos költségvetési hiány 2002 és 2009 közötti átlagos értéke megközelítette a 7 százalékot, míg a 2010-től kezdődő fiskális fordulatnak köszönhetően 2011 után egyik évben sem lépte át a maastrichti kritériumokban meghatározott 3 százalékos értéket az évtized végéig. A 2010-ben kezdődő költségvetési fordulat eredményességét mutatja, hogy hazánk 2013-ban kikerült az európai uniós túlzottdeficit-eljárás (EDP) alól, ami a 2004-es EU-s csatlakozásunk óta, vagyis 9 éven keresztül folyamatosan fennállt. A 2010-es évek elején a GDP-arányos magyar államadósság meghaladta a 80 százalékot, ami a fegyelmezett költségvetési politika hatására 2019-re 65 százalék közelébe süllyedt (3. ábra). A központi adósság devizaaránya az évtized során végrehajtott önfinanszírozási fordulatnak köszönhetően 20 százalék alá csökkent az évtized eleji 50 százalék körüli értékéről, hozzájárulva Magyarországnak külső sérülékenységének csökkentéséhez (Balázs és Soós, 2020).

3. ábra: Az államadósság és a központi adósság devizaaránya

Forrás: ÁKK, MNB

Monetáris politikai fordulat

A fiskális konszolidáció után a 2013-ban megkezdett monetáris politikai fordulattal vált teljes az a gazdaságpolitikai átalakítás, ami megteremtette az egyensúly és a hosszú távú gazdasági növekedés stabil alapjait. 2013-tól kezdődően a monetáris politika elsődleges árstabilitási céljának szem előtt tartása mellett innovatív eszközöket is alkalmazott, ami illeszkedett a nemzetközi monetáris politikai trendekbe. A Magyar Nemzeti Bank új vezetése 2013 tavaszán folytatta a Monetáris Tanács külső tagjai által 2012-ben megindított óvatos és következetes kamatcsökkentési ciklust (Matolcsy és Palotai, 2018). A jegybanki alapkamat a 2012. augusztusi 7 százalékos értékről több kamatcsökkentési ciklus során 0,9 százalékra mérséklődött 2016 májusáig, vagyis történelmi léptékű, összesen 610 bázispontos csökkentésre került sor. A kamatcsökkentési ciklus eredményeként 2017 januárjától az árstabilitás évei köszöntöttek be Magyarországon. A hazai infláció jegybanki cél körüli stabil alakulása és az árstabilitás tartósága kimagasló teljesítmény volt nemzetközi összevetésben is. Az árstabilitást biztosító, fenntartható kamatcsökkentés egyúttal nagymértékben mérsékelte a háztartások és a vállalatok hitelkamatait, valamint az államháztartás refinanszírozási költségeit, ami számottevő kamatmegtakarítást eredményezett a költségvetésben.

A jegybank 2013 júniusában elindította Növekedési Hitelprogramját, ami kifejezetten a vállalati, ezen belül is a kkv-szektor hitelezési problémáit kezelte. A lépésre azért volt szükség, mert a 2008-2009-es válság után kialakult hitelszűke (credit crunch) nyomán adódó hitelállomány-csökkenés éveken keresztül folytatódott, noha a bankrendszer megfelelő hitelezési képességgel rendelkezett. Az NHP keretében a jegybank 0 százalékos kamatozású refinanszírozási hitel nyújtott a hitelintézeteknek, amit azok legfeljebb 2,5 százalékos kamatmarzs mellett maximum 10 éves futamidővel adhattak tovább a kkv-knak. A programban résztvevő cégek fix és kedvező kamatozású hitelhez juthattak, ami tevékenységük bővítését és új beruházások létrehozását támogatta. Az NHP későbbi szakaszaiban a hangsúly egyre inkább az új beruházási hitelekre került át a növekedési hatás fokozása érdekében. A programnak köszönhetően sikerült a kkv-hitelállomány visszaesését megállítani, majd 2015-ben fokozatosan bővülni kezdett, ami a gazdasági növekedést is támogatta. Az NHP egyes szakaszaiban (2013 és 2021 között) összesen mintegy 75 ezer vállalkozás jutott kedvező forráshoz közel 6400 milliárd forint összegben.

A kamatcsökkentések és a jegybanki programok jelentős makrogazdasági hatással bírtak, a GDP növekedésére gyakorolt hatásuk összesen mintegy 6 százalék volt 2013 és 2018 között (MNB, 2019a). Az időszak elején a kamatcsökkentés és a programok közvetlen hatásai domináltak, míg az időszak második felében a közvetett hatások erősödtek fel.

A magyar jegybank gazdaságtörténelmi léptékű eredményt ért el a devizahitelek kivezetésével, amelyek a rendszerváltás utáni időszak legnagyobb társadalmi és lakhatási válságával fenyegették a magyar családokat. Magyarországon 2004-ben kezdődött el a kiterjedt lakossági devizahitelezés időszaka, amiben érdemi szerepe volt a laza fiskális politika és a magas infláció következtében kialakult, nemzetközi összevetésben magas forintkamatoknak (Kolozsi és szerzőtársai, 2015). A devizahitelek állománya 2004 és 2009 között folyamatosan nőtt, ami nagyfokú sérülékenységet okozott. A válság kitörésekor a forint árfolyamának gyengülésével megemelkedtek a devizában denominált hitelek tör-

lesztörészletei, a terhek növekedésével pedig számos devizaadós fizetéseképtelenné vált. A devizahitelek a nemteljesítő hitelállományon keresztül pénzügyi stabilitási problémát okoztak a magyar bankrendszerben.

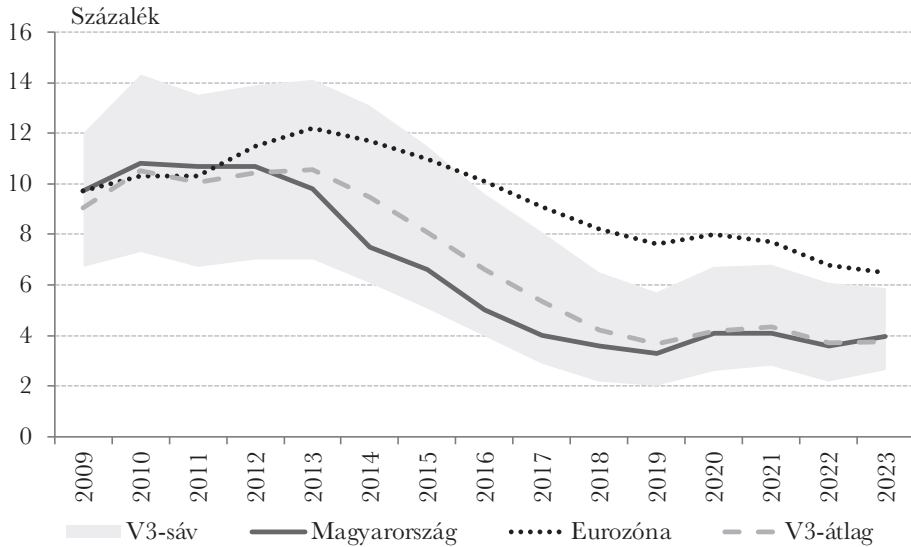
A kormány és a Magyar Nemzeti Bank 2014 második felében döntött a devizahitelek forintosításáról. A devizaalapú jelzáloghitelek forintra váltása 2015. február 1-jén történt meg, ugyanakkor a konverzió során a 2014. november 7-i – a svájci frank 2015. januári extrém erősödését megelőző – árfolyamot kellett alkalmazni. Az intézkedés eredményeképpen Európa egyik legmagasabb háztartási devizahitel-kitettsége az egyik legalacsonyabbá vált, a GDP arányában 14 százalékról 1 százalékra csökkent (MNB, 2015). A forintosítás elmaradása esetén az adósok törlesztőrészletei drasztikusan, akár 50 százalékot meghaladón is emelkedhetek volna (MNB, 2015).

Extenzív növekedés intenzív jegyekkel és stabilitás

A 2010-es évek második felében a fiskális és a monetáris politika összhangjának köszönhetően hazánk gazdaságilag különösen sikeres éveket élt meg. A jól megválasztott gazdaságpolitika szemmel látható eredményeket mutatott: beindult az EU átlagos gazdasági fejlettségéhez való felzárkózásunk, létrejött 850 ezer új munkahely és jelentősen növekedtek a bérek. A magyar gazdaság tartós felzárkozási pályára állt: az egy főre jutó GDP, amely 2009-ben az EU-átlag 65 százalékán állt, a 2010-es évek végéig az uniós átlag 73 százalékára emelkedett. 2013 és 2019 között átlagosan 3,8 százalékos éves GDP-növekedés valósult meg.

A 2010-es évek növekedését a munkaerőpiaci fordulat alapozta meg: a foglalkoztatottak száma 2010 óta mintegy 850 ezer fővel emelkedett. A fordulat előtt, a 2000-es évek második felében a magyar gazdaság egyik leggyengébb pontja éppen a munkapiac volt. A munkára rakódó adóterhek az OECD-országok közül hazánkban mutatták az egyik legmagasabb értéket, és a progresszív adórendszer – különösen az átlagbér feletti keresetűek esetében – erős ellenősztönzőként hatott. A globális válság kitörése előtt Magyarországon volt az egyik legalacsonyabb az aktivitási ráta az EU országai közül. A hasonló népességszámú Csehországban – a pénzügyi válság kitörése előtt – mintegy 1 millió fővel többen dolgoztak, mint hazánkban. A foglalkoztatás ösztönzésének több eszköze volt. Egyrészt az adóreform, ami csökkentette és egykulsossá tette a személyi jövedelemadót. Másrészt a munkakínálatot növelő, célzott reformok, amelyek keretében elindult és folyamatosan bővült a közmunkaprogram, valamint bevezetésre került a Munkahelyvédelmi Akcióterv (ami célzott járulékkedvezmények által a munkáltatók bérköltségét csökkentette az alacsony aktivitási rátájú csoportok foglalkoztatás esetén). Mindezek mellett a munkakínálatot bővítette a munkapiaci ösztönzők átalakítása, a nyugdíjba vonulási szabályok fokozatos szigorítása, a munkanélküli segély átalakítása és a szociális transferek racionalizálása is. Az intézkedések hatására a munkanélküliségi ráta a 2010-es 10 százalék feletti csúcspól érdemben és jelentősen, 3-4 százalékos sávba csökkent 2017-re. Összevetésképpen az eurozóna munkanélküliségi rátája csupán kicsivel 8 százalék alá mérséklődött az évtized végére (4. ábra).

4. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása

Megjegyzés: 15-74 éves népesség. A 2023-as évre havi adatok számtani átlaga alapján számítva. A V3 országok időszora Csehország, Szlovákia és Lengyelország adatait tartalmazza.

Forrás: Eurostat, MNB-számítás

A bértömeg számottevő növekedése hozzájárult a lakossági fogyasztás válság utáni helyreállításához, majd annak dinamikus bővüléséhez. A foglalkoztatottak számának jelentős emelkedése mellett a minimálbér és a garantált bérminimum számottevő növekedésének is köszönhető a lakosság jövedelmi helyzetének javulása. 2017-2018-ra a nominális átlagbér növekedési üteme meghaladta a 11 százalékot, a stabil és alacsony 3 százalékos inflációnak köszönhetően a reálbérek is érdemben, 8 százalék feletti mértékben emelkedtek.

Az évtized sikeres gazdaságpolitikájának köszönhetően egyszerre teljesült a növekedés mellett a külső, a belső és az inflációs egyensúly is. Az MNB a rendszerváltás óta első alkalommal a 2010-es évtizedben érte el tartósan elsődleges célját és biztosította az árstabilitást. Míg a 2008-as válság utáni mérlegalkalmazkodás időszakában az európai országokat deflációs környezet kialakulása fenyegette, addig az MNB 2017-től nagy pontossággal állította be az inflációt a jegybanki célnak megfelelő 3 százalékos értékre. Ez nemzetközi összehasonlításban is kivételes eredmény volt, mert 2017 eleje és 2020 vége között az átlagos infláció éppen 3 százalékon alakult, azaz megegyezett a jegybanki céllal, és ezen időszakban 48 hónapból 44 alkalommal az infláció a 3 százalékos szint körüli ± 1 százalékos toleranciasávban alakult.

A 2010-es években főként extenzív növekedés valósult meg intenzív jegyekkel. Az extenzív növekedés forrásai, a foglalkoztatás és a reálberuházások emelkedése azonban az évtized végére elkezdtek kimerülni, ezért lett volna szükség a további fenntartható felzárkózást szolgáló, intenzív növekedési modell irányába elmozdulni újabb reformokkal. Intenzív jegyeket

elsősorban a monetáris politika mutatott, amely folyamatosan alkalmazkodott a megváltozó körülményekhez. A 2010-es évek elején megvalósított reformok hatásainak kifutásával az évtized végére elakadt az a folyamat, amivel a 2020-as évtizedben folytatódhatott volna az Európai Unió fejlettségi szintje felé tartó dinamikus gazdasági felzárkózás.

A 2020-as évek első nagy válsága: világméretű járvány

A 2020-as évekbe erős immunrendszerrel érkezett meg a magyar gazdaság, ami különösen fontos volt a koronavírus-járvány 2020 tavaszi kitörésekor. Az egyensúly és növekedés képletének következetes alkalmazása teremtette meg azt a fiskális és monetáris mozgásteret, ami a koronavírus-járvány gazdasági hatásainak kezeléséhez szükséges volt. A magyar kormány és a Magyar Nemzeti Bank határozott és helyes válságkezelési intézkedésekkel stabilizálta a gazdaságot.

Az MNB kulcsszerepet vállalt a COVID-válságból való gyors kilábalásban, és új eszközökkel bővítette monetáris politikai eszköztárát. A válságkezelés során a jegybank több mint 11 ezer milliárd forintnyi, GDP-arányosan nemzetközi összehasonlításban is az egyik legnagyobb összegű forrást biztosította a gazdasági szereplők rendelkezésére. Az MNB 2020 áprilisában döntött a Növekedési Hitelprogram (NHP) átalakításáról és az NHP Hajrá! keretében 3000 milliárd forintos keretösszeggel mintegy 40 ezer mikro-, kis- és középvállalat számára nyújtott forrást. A jegybank a járvány alatt is folytatta a 2019-ben elindított Növekedési Kötvényprogramját. A Monetáris Tanács 2020 áprilisában döntött a jegybanki eszközvásárlások, azaz az állampapír- és a jelzáloglevél-vásárlási programok elindításáról. A magyar jegybank 2020-ban és 2021-ben is 250 milliárd forintot, azaz összesen 500 milliárd forintot fizetett be a költségvetésbe eredményes működésének köszönhetően, ami növelte a fiskális politika mozgásterét a válságkezelés során.

A határozott kormányzati és jegybanki intézkedéseknek köszönhetően gyors gazdasági helyreállítás következett be a COVID-válságot követően. Míg a 2008-2009-es pénzügyi válságot követően 6,5 év után, addig a koronavírus-járvány esetében 6 negyedév, vagyis 1,5 év alatt elérte a magyar gazdaság a válságot megelőző gazdasági teljesítmény szintjét. A jegybanki válságkezelő intézkedések 2020 óta mintegy 10 százalékkal növelték a magyar GDP-t.

Elmaradtak az egyensúlyok helyreállítását célzó intézkedések és a versenyképességi reformok

A 2020-as évtized elején az 1970-es évek óta nem látott inflációs sokk rázta meg a világot. 2020 és 2022 között egymást követték az újabb és újabb inflációs hullámok: a COVID-járvány utáni kereslet-kínálati egyensúlytalanságok, a globális élelmiszerár-emelkedés, az energiaválság és az orosz-ukrán háború hatásai nyomán a világ 75 országában emelkedett az infláció legalább kétszámjegyű tartományba.

A magyar gazdaságot súlyosan érintette az energiaválság és az inflációs hullám. A hazánkat érő egymást követő válságok közül a COVID-járványt jól kezelte Magyarország, azonban ezt követően nem kezdődött meg elég gyorsan az egyensúly helyreállítása és a versenyképesség újbóli megerősítése, így az energiaválság során felborultak az egyensúlyi mutatóink.

Az előző évtized végére és az elmúlt években tovább lassult a versenyképességi reformok végrehajtása, amely már a legfontosabb makrogazdasági mutatókban is érezteti a hatását. A romló hazai versenyképességet nemzetközi felmérések is tükrözik. Az IMD

üzleti iskola globális versenyképességi indexében 2023-ban Magyarország 7 pozícióval került hátrébb, míg Lengyelország ugyanennyit lépett előre, Csehország pedig még eggyel többet. Ennek következtében Lengyelország (43. helyezett) visszaelőzte hazánkat (46.), a Csehországgal (18.) szembeni különbség pedig még sosem volt ekkora. A gyengülő versenyképesség szerepet játszott abban, hogy 2023-ban Magyarországon mérték Európa legmagasabb inflációját és recesszióba süllyedt a hazai gazdaság. A magyar gazdaság alacsony termelékenysége, a gyenge piaci verseny és a magas energiatartóssága együttesen eredményezte, hogy az energiaválság és az orosz-ukrán háború nyomása alatt uniós viszonylatban rekordmagasra emelkedett az infláció (Baksay – Szabics, 2023). Ez pedig a bérek és a megtakarítások reálértékének csökkenésén keresztül a belső kereslet és a GDP jelentős visszaeséséhez vezetett. 2023 során a hazai GDP 0,7 százalékkal csökkent (MNB, 2024), szemben az uniós országok átlagosan 0,5 százalékos növekedésével. Az infláció és az abból eredő recesszió a költségvetés egyensúlyát is felborítja, ugyanis egyszerre csökkenti az adóbevételeket és növeli a kiadásokat.

AZ ÚJ ÉVTIZED KARAKTERE

A veszélyek évtizede

A történelemben váltják egymást a stabilabb és a nagy változásokat hozó időszakok. A nagy átalakulások évtizedei ugyan nem pontosan ugyanazt a forgatókönyvet követik, mégis sok hasonlóságot hordoznak. A 2020-as is egy jelentős változásokat hozó évtized, amelyben számos párhuzamot találhatunk az 1940-es és az 1970-es években megfigyelt folyamatokkal. A változások egymástól korántsem függetlenül, hanem egymást felerősítve, a politika, a gazdaság és a társadalom szinte minden területén jelentkeznek. A nagy átalakulások velejáráója a bizonytalanság. A status quo megváltozása az egyes nemzetek számára kiaknázandó lehetőségeket és elhárítandó veszélyeket is hordoz.

A 2020-as évtizedre jellemző széleskörű változások egyik legfontosabb oka és egyben megnyilvánulása a geopolitikai konfliktusok felerősödése. A nagyhatalmak közötti küzdelem formája ugyanakkor változik, a katonai konfliktusokat részben gazdasági és kiberháború váltotta fel. A gazdasági globalizáció lelassult és az ellátásbiztonság prioritássá vált. A nagyhatalmak közötti rivalizálás részben az ásványokban gazdag területek befolyásolására irányul, mert a jelenleg alkalmazott technológiák és a már létrejött innovációk jövőbeli elterjedése szempontjából kulcsfontosságú ritkaföldfémek térbeli elérhetősége rendkívül koncentrált.

Ázsia, különösen Kína felemelkedése szükségszerűen átformálja az eddigi globális erőviszonyokat, és a napjainkban kezdődő 500 éves történelmi ciklus Eurázsia kora lehet. A világgazdaság súlypontja Kína és más feltörekvő ázsiai gazdaságok felé helyeződik át. A komplex együttműködés a nyugati zéró összegű játszma gondolkodással ellentétben minden résztvevő számára előnyös, és az európai országok versenyképességére érdemi hatással lehet a Kínával való együttműködés sikere. A geopolitikai átalakulások közepette Magyarország szempontjából meghatározó, hogy az Európai Unió pozíciója hogyan változik. Egy sikeres Európai Unió tagjaként sokkal nagyobb az esély, hogy a változások nyertesei legyünk.

Az átmeneti időszakok rugalmas gazdaságpolitikát és gyors alkalmazkodóképességet követelnek. A geopolitikai átrendeződések érdemben változtathatják meg a kereskedelmi kapcsolatokat. A jelenlegi, decentralizált termelési struktúrák ezekre a változásokra rendkívül érzékenyek. A megváltozott környezet a jegybankokat is jelentős kihívások elé állítja. A geopolitikai feszültségek okozta gazdasági következményekre példát mutatnak az energiaellátásban jelentkező problémák. A geopolitikai feszültségek az 1970-es években és a 2020-as években is energiaválsághoz, megugró energiaárakhoz, majd inflációs hullámhoz vezettek. A múlt tanulsága, hogy egyes országokban a jegybankok idővel képesek voltak az infláció letörésére, de számos országban a magas infláció tartós maradt, hosszabb távon is rombolva a gazdaságok növekedési potenciálját. Ennek megfelelően az MNB infláció elleni határozott lépései elengedhetetlenek ahhoz, hogy Magyarország a 2020-2030-as évek nyertesei között lehessen.

Hosszabb távon a nagyhatalmi erőviszonyok követik a gazdasági erőviszonyokat, ennek megfelelően a geopolitikai rivalizálás kiemelten fontos színtere a gazdasági rivalizálás. A nagy átrendeződések időszakában a kormányzatok törekednek arra, hogy a gazdasági struktúrák megváltoztatásával is növeljék gazdasági erejüket. A globális pénzügyi rendszerek átalakítása is jellemzően ezekre az időszakokra esik. Az 1940-es években épült ki a Bretton Woods-i rendszer, mely az aranyalapú dollárt helyezte a középpontba. Az 1970-es évek újabb fordulatot hoztak. Nixon amerikai elnök 1971-ben megszüntette a dollár aranyra való átváltását, és elkezdődött a teremtett pénz korszaka. A dollár világpénz jellegét erősítette, hogy az Egyesült Államok és az arab olajkitermelő országok közötti egyezmények alapján az OPEC-országok az amerikai dollárt határozták meg olajkereskedelmük alappénznemeként. A dollár globális deviza szerepe az Egyesült Államok számára hatalmas gazdasági előnyökkel járt, amit a fizetési rendszerek fejlődése során is sikerült fenntartani. A 21. században ugyanakkor egy újabb digitális pénzforradalom bontakozott ki, amelyek hajtóerői egyfelől a technológiai innovációk, másfelől a világ gazdasági-hatalmi súlypontjának keletre tolódása (Matolcsy, 2020a). A globális pénzügyi rendszer átalakulása Magyarország számára is új lehetőséget teremt, mert új regionális pénzügyi központokra lehet szükség.

A nagy geopolitikai átrendeződések időszakai gyakran önmagukban is globális jelentőséggel bíró technológiai innovációkat eredményeznek. A 1940-es évek háborús időszaka leginkább a hadiipari találmányoknak (radar, sugárhajtású repülőgép- és rakétahajtómű) kedvezett, de az innovációk a háború lezárását követően is nagy hatást gyakoroltak a gazdaság fejlődésére, például az atomenergia és a légiközlekedés területén. Az 1970-es években kiteljesedő újabb ipari forradalom az elektronika és az információs technológia kapcsolatán alapult és jelentősen átalakította a termelési folyamatokat (Gordon, 2016). A számítógépek és a programozható vezérlés elterjedését az Egyesült Államok innovációs stratégiája alapozta meg, amelynek kidolgozását ugyancsak a nemzetközi nagyhatalmi törekvések motiválták. A 2020-es évtizedben a technológiai innovációk terjedése (mesterséges intelligencia, robotika, IoT stb.) újra jelentősen megváltoztatja a gazdaság működését.

A 2020-as években egyre erőteljesebbé válnak a gazdasági növekedés korlátai

A környezet fenntarthatósága érdekében zöld fordulatra van szükség a gazdaság minden területén. A klímaváltozás az emelkedő átlaghőmérséklet és a szélsőséges időjárási jelenségek képében követeli a fenntarthatóság szempontjának érvényesülését. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy az emberiség egy év alatt több mint 1,7 Földnek megfelelő erőforrást használ fel (Global Footprint Network, 2024). A környezeti fenntarthatóság érdekében fokozatos zöld átállást kell megvalósítani, ugyanakkor az egyes kormányzatok és intézmények eltérő mértékben tekintik prioritásuknak az átmenet támogatását. A jegybankok jellemzően élen járnak a zöld fordulat támogatásában (Kolozsi és szerzőtársai, 2022), de a sikeres átmenethez ennél jóval szélesebb körben szükséges a gazdaságpolitikai elköteleződés és koordináció.

Korábban soha nem látott demográfiai változásokat tapasztalhatunk a világ országaiban. Napjainkban két eltérő népesedési modell rajzolódik ki a világban, de ezek közül egyik sem fenntartható. A gazdaságilag fejlett országokban a termékenységi ráta alacsony, ami a népességszám csökkenését és gyors idősödését eredményezi. A másik demográfiai modell az alacsonyabb jövedelmű országokban nagyon magas termékenységi rátát jelent, ami a népesség számának rendkívül gyors, az erőforrások bővülésének ütemét meghaladó növekedését eredményezi (MNB, 2019b). Az évszázad második felében még folytatódhat a globális népességszám emelkedése (ENSZ, 2022), de ezzel párhuzamosan az idősödés gyorsulása várható. Európában és Észak-Amerikában például a jelenlegi 19 százalékról 27 százalékra emelkedik a 65 év feletti korcsoportok népességén belüli aránya 2050-ig (ENSZ, 2022).

A népesség idősödése a gazdaságilag fejlett országokhoz hasonlóan hazánk számára is kihívást jelent. A munkaképes korúak létszáma a korábbi évtizedekben még növekedett hazánkban, majd az 1990-es évek közepe és a 2000-es évek dereka között 7 millió fő közelében stagnált, azóta pedig évről évre csökken (Eurostat, 2024). A 2020-as és a 2030-as évek során a munkaképes korúak esetében további, a korábbinál gyorsabb ütemű létszámcsökkenés várható a múltbeli demográfiai folyamatok lenyomataként.

Kézünkben vannak a megoldás kulcsai

A 2010-es évek sikerei nagyrészt a mennyiségi tényezőkben bekövetkezett jelentős előrelépésen alapultak, a jövőben azonban elsősorban a minőségi tényezőkben való javulásra kell alapoznunk. Amint láttuk, a veszélyek évtizedében számos kihívás áll előttünk, ugyanakkor ezek kezeléséhez megoldási lehetőségeink is vannak. A fenntartható gazdasági felzárkózás érdekében használnunk kell a Pareto-elvet és a 4T erőforrásait, valamint át kell térnünk az intenzív növekedési modellre (erről részletesen lásd a következő fejezetet). A termelékenység növelése napjaink kulcskérdése. Erre két lehetőségünk is van, amelyekkel egyidejűleg kell élnünk: egyrészt a meglévő erőforrásokat hatékonyabban használjuk fel, másrészt új, fenntartható erőforrásokat keresünk és építünk be a termelésbe.

A meglévő erőforrások hatékonyabb felhasználását segíti a Pareto-szabály mind szélesebb körű alkalmazása. Vilfredo Pareto olasz közgazdász a gazdagság eloszlását különböző országokban vizsgálta, és megállapította, hogy a társadalom 20 százaléka birtokolta

a vagyon 80 százalékát. A vagyon mellett a jövedelmek esetében is azonos összefüggést talált. Pareto megállapításait Richard Koch, amerikai közgazdász fejlesztette tovább, rámutatva az erőforrások és az eredmények közötti aránytalanságokra. Koch arra jutott, hogy az okok 20 százaléka felelős a következmények 80 százalékáért (Koch, 1997). Később Richard Koch a világ gyorsulásával párhuzamosan ennél még szélsőségesebb arányokat is talált, hiszen a 80 százalékon belül is van egy 20 százaléknyi ráfordítás, ami az eredmények 80 százalékát adja. Azaz a kezdeti 100 százaléknak 64 százalékát, mindössze a ráfordítások 4 százaléka eredményezi. A modern világ mára szakított az arányosság elvével: Koch ajánlása alapján mindig meg kell vizsgálnunk, hogy mi az a 20 százalék, ami eredményeink 80 százalékát elhozhatja. Másfelől pedig azt is vizsgálni kell, hol pazaroljuk el az erőforrásainkat: mi az a befektetés, ami nem hoz eredményt, sőt esetleg negatív hatásokkal jár.

A szűkös erőforrások korában a fenntartható növekedés új erőforrása az exponenciálisan bővülő tudás lehet, aminek érvényesüléséhez meg kell találnunk a tehetségeket is. Az új sikerképlet a 4T, vagyis a tehetség, a tudás, a technológia és a tőke (Matolcsy, 2021b). A tőke-technológia-tudás-tehetség négyesének jó kombinációja vagy ennek hiánya áll a nemzetek felzárkózása vagy lemaradása mögött. Az elmúlt 500 évben azok a nemzetek emelkedtek fel, amelyek a pénzt tőkévé alakították, új technológiákat voltak képesek feltalálni, a társadalom széles rétegeit juttatták tudáshoz, és teret biztosítottak a tehetségek érvényesüléséhez (Matolcsy, 2023). Napjainkban is ez a négy tényező adja a siker kulcsát, azonban sorrendjük mára megfordult: egyértelműen a tehetség lett a másik három tényező katalizátora. Magyarország is csak akkor tudja megnyerni a következő évtizedeket, ha a tehetségeket feltárjuk, a kreativitást motiváljuk és vegyítjük a tudással, a technológiával és a tőkével.

A tudás az első olyan gazdasági erőforrás, ami megosztásával, tehát fogyasztásával exponenciálisan bővül, szemben az anyagi javakkal (pénz, tőke), amelyek használatuk során lineárisan nőhetnek vagy csökkenhetnek is (Matolcsy, 2021b). A tudás exponenciális növekedése általános bőséget teremt: bővülése folyamatosan új technológiai forradalmakat hoz létre. Az áttörést a tudás megosztásának új technológiája, az internet megjelenése hozta el, így az emberi tudás óriási részéhez mindenki szabadon hozzáférhet. Tudjuk, hogy az nyer a következő évtizedekben, aki munkára és tudásra építi a felzárkózást. Hazánkban az első már működik, hiszen 2010 óta több mint 850 ezer fővel többen dolgoznak, de a második még nem. A 2020-as és a 2030-as években tudásalapú társadalmat kell építenünk, aminek alapja a tudáshoz való minél szélesebb hozzáférés és egy új tudás-infrastruktúra létrehozása. A tudásalapú társadalomban kulcsszerepe van a digitális kompetenciák fejlesztésének. Tudjuk ugyan, hogy a gazdagság legfontosabb forrása az oktatás minősége, de a magyar felsőoktatás ma még csak a középmezőnyben teljesít. A sikeres felzárkózáshoz tennünk kell a versenyképes köz- és felsőoktatásért, és a világ 100 legjobb egyeteme közé nekünk, magyaroknak is be kell lépniünk. Mindemellett biztosítsunk lehetőséget az élethosszig tartó tanulásra is, ami a folyamatosan változó munkapiaci igényeknek való megfelelést támogatja.

MIT KELL TENNÜNK? INTENZÍV NÖVEKEDÉSI MODELLRE ÁTÁLLNI AZ
EGYENSÚLY HELYREÁLLÍTÁSÁVAL ÉS MEGTARTÁSÁVAL

Napjainkra egyre erőteljesebben körvonalazódott, hogy a 2020-as évtizedben visszafogottabb lehet a gazdasági felzárkózásunk Európához, mint azt a koronavírus-járvány előtti sikeres időszak eredményei alapján várható volt. Használjuk ki tehát az évtizedből hátralevő éveket az elmaradt reformok kivitelezésére, hogy megalapozzuk a magyar gazdaság új fenntartható felzárkózási pályáját 2040-ig. A 2010-es évek sikeres gazdaságpolitikai fordulatának eredményeképpen a magyar gazdaság egyszerre került egyensúlyba és tudott dinamikusán növekedni: a GDP növekedési üteme 2013 és 2019 között átlagosan 2 százalékponttal haladta meg az Európai Unió átlagát, így folyamatos volt a felzárkózás. A dinamikus beruházásra és a foglalkoztatás bővülésére alapozott extenzív növekedési modell korlátai azonban már a koronavírus-járvány előtt megmutatkoztak, és a 2020-as évtized válságokkal nehezített első éveiben a sikeres válságkezelés mellett már nem maradt figyelem a növekedési modell újrarahangolására.

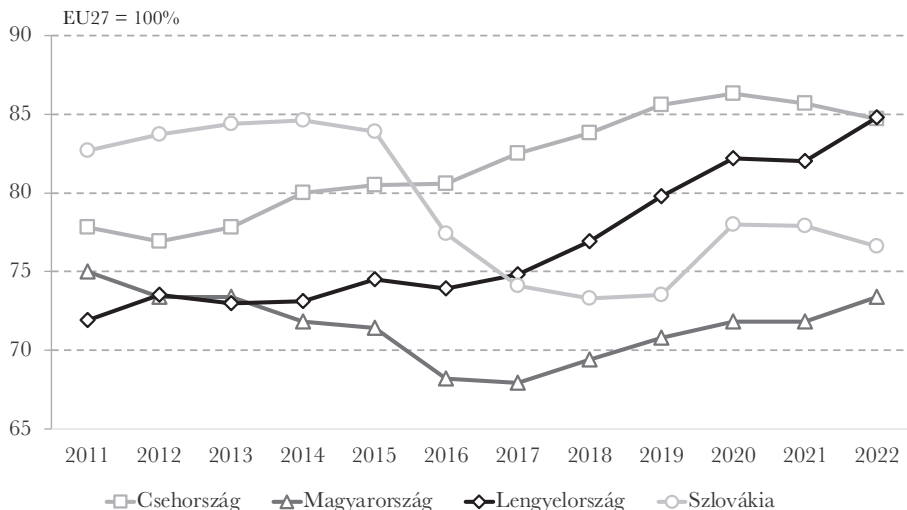
Az évtized hátralevő éveiben meg kell tenni a szükséges lépéseket, hogy a magyar gazdaság az extenzív növekedési pályáról az intenzív növekedési pályára állhasson át, javuljon a versenyképessége és fenntarthatósága. Számos területen kell reformokat végrehajtani, hogy válaszokat adjunk a jelen kihívásaira és megalapozzuk a következő évtized sikereit. A mennyiségi növekedésről a minőség felé való elmozdulás nem csupán kívánatos, hanem szükségszerű is, hiszen közel teljes foglalkoztatottság mellett a hazai demográfiai folyamatok kedvezőtlenül alakulnak, a magas beruházási ráta további emelése pedig szintén korlátokba ütközik, így a meglévő erőforrások hatékonyabb kiaknázásában rejlik a fenntartható növekedés új motorja.

A gazdasági felzárkózáshoz vezető út első lépései mindig a fellelhető egyensúlytalanságok megszüntetésével kezdődnek – így kell tenni az aktuális évtized hátralevő éveiben is. A koronavírus-járvány utáni időszakban három irányból bomlott meg az egyensúly: megugrott a költségvetési hiány, historikus magasságokba emelkedett az infláció, és sokat romlott a folyó fizetési mérleg pozíciója. 2024 elejére mind az infláció, mind a fizetési mérleg esetében jelentős javulást értünk el az alapfolyamatokban, ezzel szemben a költségvetési egyensúly még nem állt helyre.

Magasabb munkatermelékenység szükséges

A fenntartható és intenzív növekedési modellnek a versenyképesség javításán és a termelékenység emelésén kell alapulnia. A rendelkezésre álló munkaerő és tőke mennyisége egyre korlátosabb lesz az előttünk álló időszakban, így a meglévő erőforrások minél hatékonyabb kihasználása válik kulcskérdéssé. Magyarország 2022-ben az uniós termelékenység átlagának 73,4 százalékát érte el, ezzel a 25. helyen található a 27 ország közül (5. ábra). A visegrádi országok közül Szlovákia csak kismértékben, de Csehország mellett Lengyelország is bő 10 százalékponttal magasabb munkatermelékenységgel bírt. Előretekintve tehát el kell érni az uniós átlagot termelékenységben és eközben fent kell tartani a teljes foglalkoztatottságot. Ezt egyrészt a humántőke képzettségének javításán keresztül érhetjük el, másrészt a technológiai átállás gyorsításával, a fejlettebb tőkejavak irányába történő elmozdulással.

5. ábra: Munkatermelékenység alakulása a visegrádi országokban

Forrás: Eurostat

A demográfiai fordulat nélkülözhetetlen

A 2020-as és a 2030-as évek során is szem előtt kell tartanunk a demográfiai célokat. Ma már tudjuk, hogy a demográfiai folyamatok szervesen kapcsolódnak a gazdaság működéséhez. Csökkenő népességszámú társadalom mellett aligha képzelhető el hosszú távon is sikeres növekedés. Emlékezzünk, hogy a kelet-ázsiai nagy gazdasági felzárkózások vagy akár a második világháború utáni újjáépítés is népességnövekedés mellett ment végbe. Ruchir Sharma *The Rise and Fall of Nations* című könyvében megállapítja, hogy a gazdaságok növekedésének 50 százalékát a lakosság létszámának változása magyarázza (Sharma, 2017). Éppen ezért a fejlett országokban tapasztalható népességszökkenés megfordítása nem csupán társadalmi, hanem gazdasági szempontból is kulcsfontosságú kérdés. A kihívás tehát adott: ismét rá kell találnunk a népességnövekedés útjára.

Magyarország a 2010-es években sikeresen teljesített a demográfiai fordulat terén, hiszen elindultunk a népesség reprodukciójához szükséges 2,1 körüli termékenységi ráta irányába, és az út egyharmadát meg is tettük az évtized végéig. A termékenységi ráta a 2011. évi 1,23-ról 1,59-ra emelkedett 2021-ig (KSH, 2024a), ami uniós viszonylatban is kiemelkedő növekedést jelentett. 2021 után azonban megtorpant a kedvező demográfiai fordulat: 2022-ben 1,52, míg 2023-ban 1,5 volt az egy nőre jutó átlagos gyermekszám hazánkban (KSH, 2024b). Utóbbi azt jelenti, hogy 2023-ban 85 ezer gyermek született, ami a legalacsonyabb születésszám 1949 óta és egyúttal historikus mélypontot is jelent.

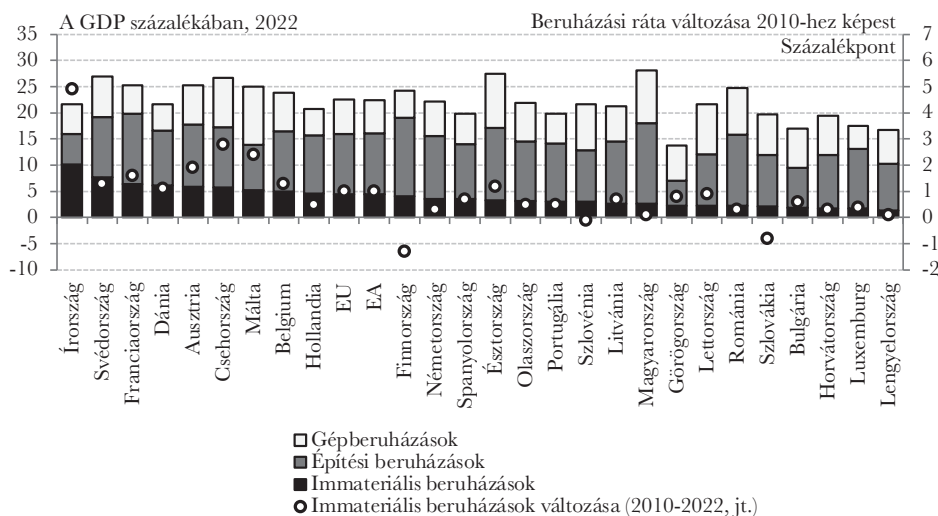
A demográfiai fordulat eléréséhez célul tűztük ki, hogy az éves születésszám 2030-ig emelkedjen 110 ezer újszülöttre (MNB, 2019c). A felzárkózás valamennyi területén igaz, hogy a cél számszerűsítése és mérése kulcsfontosságú a visszacsatolási folyamatok létrejöttéhez. Nincs ez másként a demográfia esetében sem. A 2030-ra kitűzött 110 ezer fős születésszám eléréséhez évről évre 2 ezerrel több újszülöttet vártunk 2019-ben. Ma azt látjuk, hogy a 2010-es évek sike-

rei ellenére 2022-ben és 2023-ban nem közeledtünk, hanem távolodtunk a kijelölt céltől. Éppen ezért az előttünk álló évtizedekben további célzott intézkedésekre lesz szükségünk, amelyek támogatják a magyar családok gyermekvállalási szándékait (Matolcsy, 2020b).

A 21. századi kihívásokkal összhangban lévő beruházási szerkezet: több és még több okostőke

Jelentős változásra lesz szükség a beruházások esetében is az elkövetkezendő években, hiszen bár itthon uniós összehetésben magas a beruházások aránya a GDP-ben, ennek szerkezete nem igazodik a jövő kihívásaihoz. A modern és innovatív gazdasági növekedéshez szükséges okosberuházások (szoftverek, licenzek, szabadalmak, IT berendezések) szerepe különösen felértékelődött napjainkban és kiemelt szerepet fognak játszani a következő évtized fenntartható növekedésében. Az elmúlt évtizedben a gépesítés és az automatizáció jelentette a technológia csúcását, manapság ezt egyre inkább a digitalizáció és a robotizáció veszi át, és gyorsan nyer majd teret a következő években a mesterséges intelligencia alkalmazása. 2022-ben a bruttó hazai termék 28,1 százalékát fordítottuk beruházásra, ami jelentősen meghaladta az uniós átlag 22,5 százalékát, és a legmagasabb arány volt az egész Unióban. Ezt azonban elsősorban az építési beruházások magyarázták, illetve az utóbbi években a beruházási árak jelentős emelkedése. Az új technológiákhoz kapcsolódó immateriális javak, okosberuházások terén csak az uniós mezőny második felében végeztünk (6. ábra). Míg itthon a GDP 2,6 százalékát fordítottuk immateriális beruházásra, az uniós átlag 4,5 százalék volt 2022-ben. 2010 óta a hazai arány mindössze 0,1 százalékponttal javult, ami az egyik legalacsonyabb növekmény az uniós országok között. Régiós szomszédaink közül Szlovákia, Szlovénia és Lengyelország is hasonlóan visszafogott teljesítményt nyújtott ezen a téren, míg Csehország közel megduplázta az immateriális ráfordításokat az elmúlt bő évtizedben, és a GDP 5,8 százalékát érte el 2022-ben (6. ábra).

6. ábra: A beruházási ráta eszköz szerinti felbontása

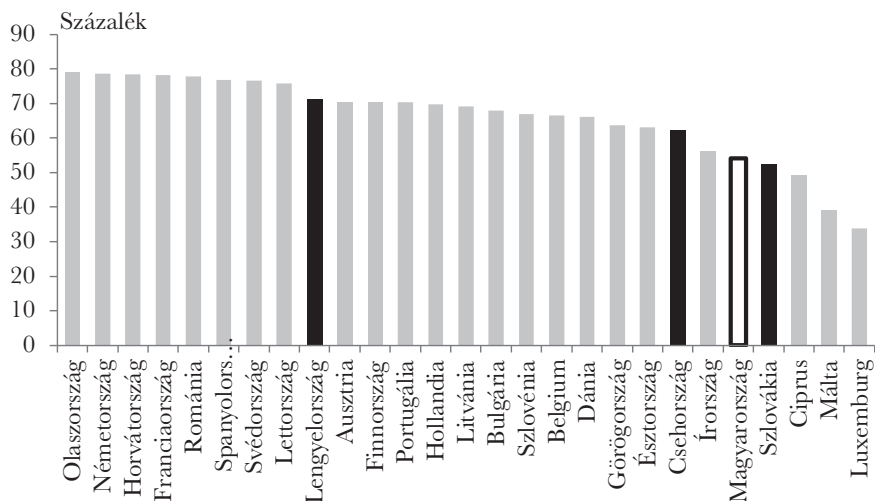
Forrás: Eurostat

Növelni kell a hazai hozzáadott érték arányát

A fenntartható növekedést magasabb hozzáadott értékű tevékenységekre kell alapozni. A hazai gazdaság jelentős átalakuláson ment keresztül az elmúlt két évtizedben, ám mostanra az extenzív növekedési modell kezdi elérni a korlátait. A teljes foglalkoztatás és a kedvezőtlen demográfia nem teszi lehetővé a korábbi gazdasági modell tartós bővülését, így a következő évtizedben az egy foglalkoztatottra jutó hozzáadott érték, a termelékenység növelésére kell fókuszálni. A 2020-as adatok alapján az Európai Unió országai közül Magyarországon 54 százalék a hazai hozzáadott érték aránya az exporton belül, ami az uniós rangsor utolsó harmadába helyezi hazánkat (7. ábra). A lista élén álló országok közel 80 százalékos részaránnyal bírnak, így bőven van tér a felzárkózásra. Az elmúlt évek válságait követően a globális termelés újrendeződése, a termelési láncok átszervezése számos lehetőséget kínál Magyarország számára, hogy új, magas hozzáadott értékű tevékenységet vonzzon az országba, amelynek kulcsa a magasan képzett munkaerőkínálat és a fejlett tőkejavakba való beruházás. Még ennél is nagyobb lehetőség van a hagyományosan mélyen beágyazott, magas hozzáadott értékkel rendelkező hazai iparágak növekedésében, mint például az egészségügy és a kreatív ipar. Ezek mellett pedig ösztönözni és erősíteni kell azokat a sikereket, amelyeket már elértek a magyar vállalatok a digitális ágazatokban és a környezetvédelem területén.

A magyar vállalatok képesek innovatív, a nemzetközi piacokon is versenyképes termékek önálló kifejlesztésére. A Magyar Nemzeti Bank kutatása mintegy 1100 olyan innovatív, exportképes, gyorsan növekvő magyar vállalatot azonosított, amelyek darabszámukat tekintve a teljes magyar vállalati szektor mindössze 0,3 százalékát teszik ki, mégis ők biztosítják az export 13 százalékát, és a gazdasági növekedés 23 százalékát adják (MNB, 2023).

7. ábra: *Az export hazai hozzáadott érték tartalma (százalék, 2020)*

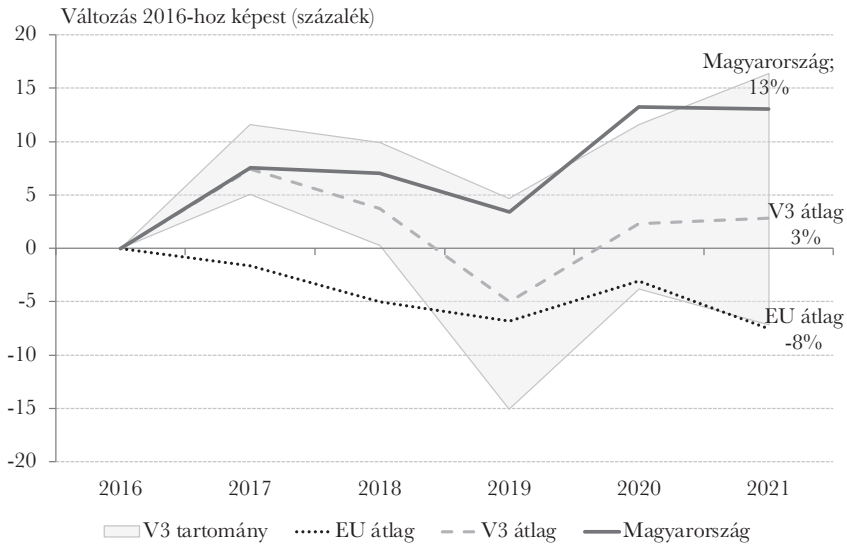

Forrás: *OECD-TiVa*

Energihatékonyság javítása

Az elmúlt évek energiaválsága rávilágított arra, mennyire fontos terület Magyarország számára az energiaszuverenitás és egy új, kiegyensúlyozott és versenyképes energiamix kialakítása. A magyar gazdaság az uniós átlaghoz viszonyítva energiaintenzív, és szükségleteinket elsősorban külföldről fedezzük, hiszen az itthon megtermelt energia nagyobb része import energiáhozórból kerül előállításra. A hazai feldolgozóipar az elmúlt évtizedben még energiaintenzívebb lett, 2016 és 2021 között mintegy 13 százalékkal nőtt az egységnyi kibocsátás előállításához szükséges energia mennyisége (8. ábra). A magas energiafelhasználás és energiainport sérülékennyé teszi a gazdaságot, költséges, és az elmúlt évek energiaválságához hasonló időszakok során érdemben rontja a külső egyensúlyi mutatókat, így fontos cél a hazai energetika megújítása a következő évtizedben. A megújuló és nukleáris kapacitások bővítése egyszerre képes növelni a hazai ellátásbiztonságot, támogatni a zöld átmenetet és mérsékelni az energia előállításából fakadó káros környezeti hatásokat.

8. ábra: A feldolgozóipari energiaintenzitásának változása az EU országaiban

Megjegyzés: Egységnyi reál hozzáadott érték (2005. évi áron) előállításához szükséges energia. A feldolgozóipar termelő ágazatai a kőolajfűtéstől nélkül. A feldolgozóipari energiafelhasználás az ipar nem energetikai célú felhasználását is tartalmazza. Statisztikai okokból a görög és a szlovák feldolgozóipari hozzáadott érték a kőolajfűtéstől ágazatot is tartalmazza. A V3 országok időszora Csehország, Szlovákia és Lengyelország adatait tartalmazza.

Forrás: Eurostat alapján MNB-számítás.

Új lakásépítési program

A demográfiai fordulat elősegítése, a gazdasági növekedés és az energiatahatékonyság javítása szempontjából kulcskérdés lesz egy kiszámítható lakásprogram megalapozása az elkövetkező években. A lakás piac erős multiplikatív hatással rendelkezik: azaz egy forint támogatás több fo-

rint beruházást és fogyasztást képest teremteni, ahogy az a Széchenyi Terv esetében is történt. A hazai lakásállomány fokozatosan elöregszik, a lakásépítések és a lakások megújulásának üteme elmarad régiós és historikus összehasonlításban, azaz a jelenlegi tendencia fenntarthatatlan. Jegybanki számítások alapján 30-35 ezer új lakás szükséges évente a lakásállomány megfelelő megújulásához (MNB, 2022), ám ez a nagyságrend utoljára a pénzügyi válságot megelőző években készült el. A mostani új építések másfél-kétszeresére növeléséhez jelentős változtatások szükségesek a hazai építőipar esetében, növelni kell az iparág hatékonyságát, támogatni a hazai alapanyagipar fejlesztését és szükség van megfelelően szakképzett munkaerőre.

Digitalizáció, mesterséges intelligencia széles körű alkalmazása

Az adatvagyon kiaknázásával akár 1,5 százalékkal magasabb éves GDP érhető el (Matolcsy és szerzőtársai, 2022). Az elmúlt évtizedekben fokozatosan, majd a koronavírus-járvány alatt gyorsuló ütemben nyert teret az élet és a gazdaság minden területén a digitalizáció, és ez lesz az egyik kulcsa a 2020-as évtized sikereinek is. A digitalizáció gazdasági potenciálját jól szemlélteti, hogy a világ legértékesebb tőzsdei vállalatainak listáját technológiai óriások vezetik.

Digitális átállást és teljes adatreformot kell végrehajtani Magyarországon. A 21. század új, korlátlan mennyiségben elérhető termelési tényezője az adat. Az adat az új olaj, a legértékesebb erőforrás, amely megosztásával nem fogy, hanem exponenciálisan bővül (Matolcsy, 2021a). Az adat és az olaj több tulajdonságukban is hasonlítanak egymásra: a gazdasági növekedés hajtóanyagai, és mindkettő feldolgozást igényel a felhasználása előtt, vagyis nyers formában nem hasznosíthatóak. Ugyanakkor az adat – az olajjal ellentétben – gyakorlatilag korlátlan mennyiségben rendelkezésre áll, és globálisan minden korábban fontos erőforrásnál egyenlőbben oszlik meg. Az adatok további jellemzője, hogy egyediek, így az átadás során megőrzik értéküket, emellett végtelen ideig hozzáférhetőek, és nem fogyaszthatóak el, nem mérhetőek ki (Aiken és Harbour, 2021). A következő évtizedekben hazánkban és a világban is azok a vállalatok lesznek sikeresek, amelyek – megfelelő kiberbiztonság mellett – beépítik működésükbe a big data analitikát. A hatékony kormányzáshoz az államban is adatreformra van szükség, a közösségi adatvagyon használatának szintjét növelni szükséges.

ÖSSZEGRÉS

A 2010-es évtized kivételesen sikeres időszakot jelentett a magyar gazdaságtörténetben, mert egyszerre sikerült megteremteni a gazdasági egyensúly és a gazdasági növekedés alapjait. A közös nevező a munkapiaci fordulat volt, ami több mint 850 ezer új munkahelyet teremtett. Mindez azért vált lehetségessé, mert már az évtized elején meghozta a gazdaságpolitika azokat a bátor és innovatív reformokat, amelyek hatásai fokozatosan értek be. A 2020-as évtized ismét komoly kihívások elé állította a magyar gazdaságpolitikát. A Covid-járvány során végrehajtott válságkezelés határozott és sikeres volt, de elmaradtak az egyensúly helyreállítása érdekében szükséges lépések és a versenyképességi reformok. Az energiaválság során már felszínre kerültek egyensúlyi és versenyképességi hiányosságaink, amelyek az Európai Unió legnagyobb inflációját és az egyik legmélyebb recessziót eredményezték 2023-ban.

Ahhoz, hogy Magyarország ismét a fenntartható felzárkózás pályájára kerülhessen, világos jövőképre és határozott versenyképességi reformokra van szükség. Ennek során az egyensúly és növekedés képletét szem előtt tartva először is helyre kell állítani a magyar gazdaságban megbillent egyensúlyokat, majd összehangolt lépéseket szükséges tenni az extenzívről az intenzív növekedési modellre való átállás érdekében. Aknázzuk ki az adatforradalmat, a magyar tudásbázist, a mesterséges intelligenciát, és javítsuk a magyar vállalatok termelékenységét! A következő évtizedek fenntartható felzárkózási pályáját most kell megalapoznunk. Emlékezzünk Konfuciusz szavaira, aki azt mondta, hogy „az ezer mérföldes út egyetlen lépéssel kezdődik”.

HIVATKOZÁSJEGYZÉK

- Aiken, Peter – Harbour, Todd (2021): *Data Literacy. Achieving Higher Productivity for Citizens, Knowledge Workers, and Organizations*. Technics Publications.
- Baksay Gergely – Szabics András Zsolt (2023): *Egyre jobban érezhetőek a versenyképességi fordulat hiányának következményei*. Budapest, 2023, Magyar Nemzeti Bank.
- Balázs Judith – Soós Gábor Dániel (2020): *Az egyensúly és növekedés korszaka: a 2010-es évek*. Trianon 100 – Tízser tíz év számokban – Magyarország elmúlt 100 évének gazdaságtörténete című könyv 10. fejezet. Budapest, 2020, Magyar Nemzeti Bank.
- ENSZ (2022): *World Population Prospects 2022*. URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf [Letöltve: 2024.02.02.]
- Eurostat (2024): *Population on 1 January by broad age group and sex*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/demo_pjanbroad__custom_9902707/default/table [Letöltve: 2024.02.16.]
- Global Footprint Network (2024): *Living Planet Report*. URL: <https://www.footprintnetwork.org/living-planet-report/> [Letöltve: 2024.02.16.]
- Gordon, R.J. (2016): *The Rise and Fall of American Growth: The U.S. Standard of Living since the Civil War*. Princeton University Press: Princeton, NJ, USA, 2016.
- Koch, Richard (1997): *The 80/20 Principle: The Secret of Achieving More with Less*. London: Nicholas Brealey Publishing Boston.
- Kolozsi Pál Péter – Banai Ádám – Vonnák Balázs (2015): *A lakossági deviza-jelzáloghitelek kivetése: időzített és keretrendszer*. Hitelintézeti Szemle, 14. évf. 3. szám, 2015. szeptember, 60-87. o.
- Kolozsi Pál Péter – Horváth Balázs István – Csutiné Baranyai Judit – Tengely Veronika (2022): *Monetáris politika és zöld átmenet*. Hitelintézeti Szemle, 21. évf. 4. szám, 2022. december, 7-28. o.
- Központi Statisztikai Hivatal (2024a): *22.1.1.1. A népesség, a népmozgalom főbb mutatói*. URL: https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0001.html [Letöltve: 2024. február 19.]
- Központi Statisztikai Hivatal (2024b): *Decemberben 6565 gyermek született, és 11 727 fő vesztette életét*. URL: <https://www.ksh.hu/gyorstajekoztatok/nep/nep2312.html> [Letöltve: 2024. február 19.]
- Magyar Nemzeti Bank (2015): *Pénzügyi Stabilitási Jelentés 2015. május*. URL: <https://www.mnb.hu/letoltes/penzugyi-stabilitasi-jelentes-2015-majus.pdf>
- Magyar Nemzeti Bank (2019a): *Magyar Nemzeti Bank Jelentés 2013–2019*. URL: <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-jelente-s-2013-2019-hun-0220.pdf>
- Magyar Nemzeti Bank (2019b): *Növekedési Jelentés 2019*. URL: <https://www.mnb.hu/letoltes/novekedesijelentes-2019-digitalis.pdf>
- Magyar Nemzeti Bank (2019c): *Versenyképességi Program 330 pontban*. URL: <https://www.mnb.hu/letoltes/versenykepességi-program.pdf>
- Magyar Nemzeti Bank (2022): *Fenntartható egyensúly és felzárkózás. 2022. május*. URL: <https://www.mnb.hu/letoltes/fenntarthato-egyensuly-es-felzarkozas-144-javaslat-20220519.pdf>

Matolcsy György: *Vízió, cél és eszközök: Felzárkózás 2040-ig*

- Magyar Nemzeti Bank (2023): *Növekedési Jelentés 2023*. URL: <https://www.mnb.hu/letoltes/novekedesi-jelentes-2023.pdf>
- Magyar Nemzeti Bank (2024): *Gyorselemzés a GDP alakulásáról, 2023. IV. negyedév részletes adatközlés*. URL: <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/elemezsek-tanulmanyok-statisztikak/gyorselemzesek/gyorselemzes-a-gdp-alakulasarol>
- Matolcsy György (2015): *Egyensúly és növekedés. Konszolidáció és stabilizáció Magyarországon, 2010–2014*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2015.
- Matolcsy György (2018): *2010 – 2050 Fordulatok után/Fordulatok előtt*. Gazdasági Évnyitó Előadás 2018. URL: <https://www.mnb.hu/letoltes/matolcsy-gyorgy-fordulatok-utan-fordulatok-elott.pdf>
- Matolcsy György (2020a). *A pénzforrádalom évei jönnek*. Növekedés.hu, 2020. május 4. URL: <https://novekedes.hu/mag/a-penzforradalom-evei-jonnek>
- Matolcsy György (2020b): *A célzás célzása*. URL: <https://novekedes.hu/mag/matolcsy-gyorgy-a-celzas-celzasa> Letöltve: 2024. február 19.
- Matolcsy György (2021a): *Új Fenntartható Közgazdaság I*. URL: <https://novekedes.hu/mag/matolcsy-gyorgy-uj-fenntarthato-kozgazdasag-i> [Letöltve: 2024.02.02.]
- Matolcsy György (2021b): *A 4T-modell* URL: <https://novekedes.hu/mag/matolcsy-gyorgy-a-4t-modell> [Letöltve: 2024.02.02.]
- Matolcsy György (2023): *Magyar jövőkép és stratégia 2010 – 2030*. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft. Budapest. 2023.
- Matolcsy György – Kandrács Csaba – Patai Mihály – Virág Barnabás (szerk.): *Fenntartható egyensúly és felzárkózás 144 pontja*. MNB Vitairat. Budapest, 2022, Magyar Nemzeti Bank.
- Matolcsy György – Palotai Dániel (2018): *A magyar modell: A válságkezelés magyar receptje a mediterrán út tükrében*. Hítelintézeti Szemle, 17. évf. 2. szám, 2018. június, 5-42. o.
- Matolcsy György – Palotai Dániel (2019): *Felzárkózási pályán Magyarország*. Hítelintézeti Szemle, 18. évf. 3. szám, 2019. szeptember, 5-28. o.
- Sharma, Ruchir (2017): *The Rise and Fall of Nations: Forces of Changes in the Post-Crisis World*. W. W. Norton & Company.

Fáykiss Péter – Nyikes Ádám – Szombati Anikó

A pénz jövője - digitális jegybankpénz: az MNB a legaktívabb jegybankok között

**The future of money - Central Bank Digital Currency:
MNB among the most active central banks**

Összefoglalás

Napjaink meghatározó trendje a pénzügyek digitalizációja, mely a jegybankokat sem kerülheti el, ezért a központi bankok világszerte aktívan foglalkoznak a digitális jegybankpénz kérdéskörével. A tanulmányban áttekintjük a digitális jegybankpénz (CBDC) koncepcióját, részletesen bemutatva a legfontosabb lehetséges nemzetközi és hazai célokat, amelyek a CBDC bevezetését indokolhatnák. Röviden ismertetjük a világ három nagy gazdasági erőközpontjának CBDC tevékenységét, majd betekintést nyújtunk az MNB – nemzetközi viszonylatban is egyedülálló – digitális jegybankpénz megközelítésébe, valamint ismertetjük a kapcsolódó retail és wholesale kísérleti projekteket, többek között a Diákszéfet, amely az első nyilvánosan elérhető CBDC pilot projekt az Európai Unióban.

Jelen tanulmány a szerzők nézeteit tartalmazza, ami nem feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontjával.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: A11, A20, D14, E58, G53, I20

Kulcsszavak: digitális jegybankpénz, központi bank, pénz jövője, fizetési rendszer, pénzügy, digitalizáció, innováció, CBDC

DR. FÁYKISS PÉTER PHD, igazgató, Magyar Nemzeti Bank (faykissp@mnb.hu);
NYIKES ÁDÁM, közgazdasági elemző, MNB (nyikesa@mnb.hu); SZOMBATI ANIKÓ,
ügyvezető igazgató és Chief Digital Officer (CDO), MNB (szombatia@mnb.hu).

Summary

The digitalisation of finance is a major trend today, and central banks are actively addressing the issue of central bank digital currency. In this paper we review the concept of central bank digital currency (CBDC), detailing the main potential international and domestic objectives that could justify the introduction of CBDC. We briefly describe the CBDC activities of the world's three major economic powerhouses, then provide an insight into the MNB's unique approach to CBDC, and describe related retail and wholesale pilot projects, including the Student Safe, the first publicly available CBDC pilot project in the European Union.

The views expressed in this publication are those of the authors and do not necessarily reflect the official position of the Magyar Nemzeti Bank (the central bank of Hungary).

Journal of Economic Literature (JEL) codes: A11, A20, D14, E58, G53, I20

Keywords: digital central bank money, central bank, future of money, payment system, finance, digitalisation, innovation, CBDC

BEVEZETÉS

A pénz általunk ismert mai formája átalakulóban van. A digitalizáció folyamatos előretörésével egyre általánosabbá válik a vásárlás, utazás-szervezés, a szolgáltatások igénybevételének digitális platformokra terelődése annak rugalmassága, széles körű elérhetősége és nem utolsósorban költség-előnyei miatt. A digitális fizetési megoldások ennek következtében rendkívül dinamikus terjednek világszerte, akár elektronikus pénztárcák, akár kártyás fizetés formájában. Mindezek a kisebb-nagyobb, akár a globális technológiai vállalatok, az ún. BigTech-ek által létrehozott önálló fizetési megoldások és az elfogadói hálózattal közösen alkotott ökoszisztémák egyben fenyegetést jelentenek a nemzeti vagy regionális szintű jegybankok nemzeti pénzrendszereket felügyelő és irányító szuverén döntéshozatalának fenntarthatóságára és hatékonyságára, az ún. monetáris szuverenitásra (Bódi et al., 2023). Erre válaszul ma már a BIS felmérése szerint a világ jegybankjainak több mint 90 százaléka foglalkozik érdemben a digitális jegybankpénz (továbbiakban CBDC, vagyis Central Bank Digital Currency) kérdéskörével és több mint felük valamilyen formában már a gyakorlati bevezetés irányába mutató aktív lépéseket is tett (Kosse – Mattei, 2023). A CBDC azonban amellett, hogy biztosítja a jegybankok központi, meghatározó szerepét a gazdaság életelemét adó fizetési tranzakciókban a digitális korban, fenyegetést is jelenthet a ma ismert piaci megoldások és mechanizmusok hosszú távú fenntarthatóságára. Ennek elkerülése és a konstruktív együttműködés biztosítása érdekében a jegybanki beavatkozásnak célhoz kötöttnek, a jól működő piaci megoldásokat kiegészítő jellegűnek kell lennie, megtartva a már régóta bevált fizetési formákat, köztük kiemelten a készpénzt is.

Az MNB vezető szerepet kíván betölteni a digitális jegybankpénzhez kapcsolódó kuta-

tásokban, elméleti megfontolások és gyakorlati tapasztalatok gyűjtésében. Az átfogó és nagy nemzetközi elismerést kapó, „*Egy új kor hajnalán, pénz a XXI. században*” című tanulmánykötet megjelenését követően ezért célzott kutatások, illetve pilot projektek is indultak, melyek nagyban elősegítik azt, hogy egy általános, széles körben elérhető hazai digitális jegybankpénz későbbi bevezetése hatékonyan, gördülékenyen és rugalmasan megtörténhessen. Tanulmányunkban első körben áttekintést adunk a CBDC bevezetéséhez kapcsolódó motivációkról, főbb nemzetközi projektekről, hangsúlyosan pedig a hazai viszonyokat várhatóan közvetlenül is érintő digitális euró aktuális helyzetéről. Ezt követően bemutatjuk, hogy az MNB milyen keretek között vizsgálja a CBDC bevezetéshez szükségszerűen kapcsolódó lépéseket, döntéseket. Végül, már konkrét gyakorlati példákon keresztül ismertetjük az MNB CBDC-hez kapcsolódó pilot projektjeit és azok eddigi tapasztalatait.

A DIGITÁLIS JEGYBANKPÉNZ KONCEPCIÓJA: HITEK ÉS TÉVHITEK

A digitális jegybankpénz definíció szerint a központi bank által, saját devizában kibocsátott pénz digitális formája, mely különbözik a tradicionális tartalék- és elszámolási számláktól (CPMI, 2018). A digitális jegybankpénz esetén a szakirodalom megkülönbözteti a retail (lakossági) és wholesale (a pénzügyi szereplők számára elérhető) változatokat.

Egy digitális jegybankpénz tervezés első lépésének az alapvető cél meghatározásának kell lennie. Ez a cél jelentős mértékben eltérhet egyes országok esetében. Emellett a tervezés első lépcsőfokán több elérendő cél is kijelölhető. Amennyiben a jegybank több célt is el kíván érni a CBDC bevezetésével, akkor érdemes részletesen elemeznie ezen célok közötti kapcsolatot. Előfordulhat, hogy egyes célok – és a hozzájuk rendelt funkciók, technológiai megoldások – támogatják egymás megvalósíthatóságát, míg más esetben kifejezetten akadályozhatják azt. Ennek kezelésére a jegybank – a jegybanki politikától nem idegen módon – meghatározhat elsődleges és másodlagos célokat, így prioritizálva a CBDC bevezetés szempontjából legfontosabbakat.

A digitális jegybankpénz sikerességének fontos eleme, hogy a felhasználók számára könnyen használható és hasznos legyen (Fáykiss et al., 2022a). Ez azzal érhető el, ha jegybanki célok mellett a felhasználók számára is fontos társadalmi és gazdasági kihívásokra is adekvát választ nyújt. Ennek tükrében ebben a fejezetben kísérletet teszünk a legfontosabb lehetséges nemzetközi és hazai célok kijelölésére, valamint a kapcsolódó tévhitek eloszlatására.

Kockázatmentes jegybankpénzhez való hozzáférés biztosítása

Az egyre inkább digitalizált világban a fogyasztók a digitális csatornák felé fordulnak, ez a pénzügyek területén is megjelenik, különös tekintettel a fiatalabb generációkra. Az online elérhető termékek és szolgáltatások köre folyamatosan bővül, ez pedig egyes országokban a készpénz használatának visszaszorulásához vezet, mely helyett az azonnali átutalás vagy kártyás vásárlás, illetve az érintésmentes mobilfizetés van terjedőben. Ezzel párhuzamosan számos ország lakosságának készpénz iránti igénye ugyanakkor látszólag töretlen, ami a közvetlen használaton felül a pénzügyi rendszerben lévő bizalom alapja is. A kereskedelmi bankok számlapénze mögötti bizalom forrása is annak konvertibilitása a készpénzzel. Ezek

a feltételek, vagyis a digitalizáció és a készpénz iránti igény, megteremthetik a szükségét egy digitális térben is használható jegybanki pénzre, ami továbbra is biztosítja a központi bank hitelessége mellett a kockázatmentességet és biztonságot.

Monetáris szuverenitás megőrzése

A jegybank hatáskörén kívül lévő fizetési megoldások széleskörű elterjedése veszélyeztetheti az államok monetáris szuverenitását, mivel azok befolyása a monetáris transzmisszióban részt vevő szereplők felett gyengülne. A globalizált piacgazdaságban ugyanakkor egyre gyakrabban jelenik meg az igény – ügyfél és szolgáltatói oldalról egyaránt – azonnali, kockázatmentes, de a jelenlegi pénzügyi szereplőket megkerülő megoldások bevezetésére (pl. BigTech vállalatok privát pénze, kriptoeszközök). Hasonló módon az egyes fejlődő országokban tapasztalt dollarizációhoz, a digitális dollarizáció, vagyis más államok által (pl. USA, EU, Kína) kibocsátott digitális jegybankpénzek áttérjedése is veszélyeztetheti a monetáris szuverenitást. Magyarországon ebből a szempontból a digitális euró projektet érdemes kiemelt figyelemmel kísérni. Egy hazai digitális jegybankpénz alternatívát teremthet az új típusú privát pénzekkel és más CBDC-kel szemben, így fenntartva a ma készpénz által megtestesített kapcsolatot társadalom és jegybank között és megőrizve a monetáris szuverenitást.

Innováció ösztönzése, piaci verseny erősítése

A fizetési piacokra egyre inkább jellemző, hogy természetes módon növekszik a szolgáltatói koncentráció. Ez egyrészt abból adódik, hogy erősek a hálózati externáliák, vagyis minél több a hálózatot használó felhasználó, annál értékesebb az. Másrészt a magas fejlesztési és fenntartási költségek megemelik a belépési küszöböt, ezzel kiszorítva a potenciális új belépőket, miközben a nagyvállalatok méretgazdaságosság miatt csökkenő átlagos költségekkel szembesülnek. A Big Data felhasználás miatt a felhasználói igények megismerése és viselkedés kielemezése további, sok esetben behozhatatlan versenyelőnyt biztosít. Magyarországon is megfigyelhetünk hasonló tendenciákat a kártyapiacra (nemzetközi kártyatársaságok) vagy a mobilfizetések területén (BigTech cégek fizetési megoldásai) is. Ezek a folyamatok mind a piaci verseny gyengüléséhez vezethetnek, így közvetetten pedig az innovációt is visszafoghatják. Egy modern, központi pénzügyi platform hatékony válasz lehet ezekre a kihívásokra azáltal, hogy egy innovációt ösztönző infrastruktúrát biztosít, amely egy egységes alternatívát nyújt a töredezett privát megoldásokkal szemben.

Pénzügyi bevonódás és tudatosság fejlesztése

A pénzügyi bevonódás egyre nagyobb hangsúlyt kap a pénzügyekben, a cél, hogy minél tudatosabban, aktívabban és többen vegyenek részt a pénzügyi rendszerben. Világszinten a banki szolgáltatásokat el nem érők (unbanked) száma 1,5 milliárd, míg Magyarországon a felnőtt lakosság 12 százaléka nem rendelkezik bankszámlával, ez azt jelenti, hogy közel 1 millió felnőttnek nincs hozzáférése a legalapvetőbb pénzügyi szolgáltatáshoz, a számlavezetéshez (World Bank Group, 2022). A CBDC alkalmas eszköz lehet azoknak az elérésében, akiket a hagyományos pénzügyi közvetítők nem tudtak eddig bevonni a pénzügyi rendszerbe. Ennek érdekében fontos, hogy az széleskörben rendelkezésre álljon, például állampolgári alapon

járhat mindenkinek ingyenes vagy nagyon alacsony költségű CBDC tárca.

Határon átnyúló tranzakciók hatékonyságának javítása

Határon átnyúló tranzakciók régóta felismert problémái, hogy lassúak, költségesek, alacsony transzparencia jellemzi őket és szükségtelenül bonyolult folyamatok. Egy határon átnyúló tranzakció elszámolása és teljesülése 3-5 napot is igénybe vehet, míg a költségek az átutalt összeg arányában meghaladhatják a 6%-ot is (BISIH, 2021). A nemzetközi elszámolások piacát is jellemzi az erős koncentráció és az új belépőket hátráltató magas belépési küszöb, így a verseny hiányában az innováció sincs kellőképpen ösztönözve. Ezért egyre több jegybank kezdte el vizsgálni a digitális jegybankpénz alkalmazásának lehetőségeit a határon átnyúló tranzakciókban.

Digitális csatorna az állami ösztönzők számára

Többek között a COVID-19 járvány alatt is megjelent az igény egy közvetlen digitális fiskális csatornára, melyen keresztül a kormányzat szükség esetén transzfereket tud nyújtani a lakosság számára. Ilyen digitális csatorna hiányában volt kénytelen az Egyesült Államok fizikai utalványok formájában stimulálni a gazdaságot és közvetlen transzfert eljuttatni az állampolgárokhoz. A digitális jegybankpénz a fiskális transzferek gyors és célzott csatornájaként is szolgálhat.

Back-up rendszer funkció digitális alapokon

A fizetési rendszerek esetleges leállása esetén a készpénz „back-up” fizetőeszközként működik. Ugyanakkor a COVID-19 világjárvány rávilágított a készpénz alapú fizetési rendszer sérülékenységére, hiszen a fizikai érintkezést igénylő készpénzhasználat is problémásnak bizonyult. Amennyiben a CBDC-vel egy tartalék platform, a mostanival párhuzamos infrastruktúra jön létre, az képes lehet növelni a teljes pénzügyi rendszer ellenállóképességét. Emellett, a hagyományosabb digitális megoldásokhoz képest új funkcióként, a CBDC alkalmas lehet offline, azaz internet kapcsolat nélküli digitális fizetések lebonyolítására is, így szükség esetén helyettesítheti a hagyományos infrastruktúrát, pl. ideiglenes áram-kimaradások, incidensek vagy természeti katasztrófák idejében.

Végezetül, érdemes röviden említést tenni a CBDC témakörét övező tévhitek eloszlátása érdekében arról, hogy mi az, ami nem célja a jegybankoknak a digitális jegybankpénz kutatás és fejlesztés kapcsán. A digitális jegybankpénz bevezetése nem váltaná fel a jelenlegi pénzügyi infrastruktúrát, ehelyett, mint alternatív, kiegészítő szereppel bíró digitális megoldás segítené a pénzügyi rendszer innovációját. Lakosság számára elérhető digitális jegybankpénz megléte esetén továbbra is a felhasználók szabad döntésétől függene, hogy a pénz melyik formáját használják (pl. készpénz, bankszámlapénz, digitális jegybankpénz), csak a választási lehetőségek bővülnének a digitális jegybankpénzzel. A jegybankoknak tehát nem célja a készpénz kivezetése, a fizetési szabadság korlátozása vagy a pénzköltés szabályozása.

DIGITÁLIS JEGYBANKPÉNZ KELETEN ÉS NYUGATON

A digitális jegybankpénz koncepciója, bár régóta jelen van a jegybanki gondolkodásban, ténylegesen a digitális eszközök és fizetési megoldások robbanásszerű terjedésével került a figyelem középpontjába. A BIS 2022-es CBDC tematikájú kérdőívének eredményei szerint a jegybankok 93%-a foglalkozik valamilyen szinten a CBDC kérdéskörével (Kosse – Mattei, 2023). A retail CBDC-vel kapcsolatos munka előrehaladottabb, mint az wholesale CBDC-re fókuszáló kutatások, a központi bankok csaknem negyede teszt projekt keretében vizsgálja a retail CBDC-t. A BIS felmérése szerint a világon 4 jegybank vezetett már be hivatalosan teljeskörű retail digitális jegybankpénzt: a Bahama-szigetek, a Kelet-Karib-térség, Jamaica és Nigéria központi bankjai. Emellett a kérdőív kitöltésében résztvevő jegybankok további 18%-a jelezte, hogy a közeljövőben valószínűleg ki fog bocsátani retail CBDC-t. Nemzetközi és hazai szempontból is kiemelt figyelmet érdemel a világ három nagy gazdasági erőközpontjának CBDC-hez kapcsolódó tevékenysége, ezért érdemes ezeket részletesebben megvizsgálni.

Központi fizetési megoldás Kínában – partnerségben a kereskedelmi bankokkal – az e-CNY

A kínai jegybank e-CNY projektje tekinthető a meghatározó jegybankok közül a legelőrehaladottabb státuszú fejlesztésnek. Kínában évek óta, bővülő és valós felhasználói bázissal folyik a CBDC tesztelése. 2022 óta dedikált mobil applikáció érthető el a felhasználók számára, amit e-CNY fizetések során használhatnak. Az appban QR-kódos fizetés használható, több szintű felhasználói azonosítás (KYC) és a szintekhez rendelt eltérő tárca és tranzakciós limitek mellett (PBoC, 2021). 2023 júniusáig több mint 120 millió aktív e-CNY tárcában összesen nagyjából 250 milliárd dollárnyi tranzakciót hajtottak már végre (Wee, 2023).

A kínai digitális jegybankpénz, az e-CNY megalkotását alapvetően hármas motivációs cél vezérelte:

- egyrészt biztosítani a modern, digitális igények mellett a hozzáférést a központi banki kötelezettséget jelentő digitális pénzhez, kiemelt figyelemmel a pénzügyi bevonódásra;
- másrészt egy olyan, központilag ellenőrzött, kétszintű, a piaci szereplők között átjárható fizetési rendszert biztosítani, ami a meglévő, alapvetően nagy technológiai szolgáltatások által működtetett infrastruktúrához képest a bankok bevonásával támogatja a versenyt, de egyben biztonságosabb és hatékonyabb;
- harmadrészt, bár a nemzetközi tranzakciók elszámolásának kérdése a technológián túlmutató kérdés, törekednek arra, hogy megtegyék az előkészületeket az e-CNY nemzetközi fizetési forgalomban történő elfogadásához mind az árfolyam-mechanismusok mind a felügyeleti együttműködések tekintetében. Ennek első eredményei a BIS hong-kongi irodája által koordinált mBridge projekt kapcsán váltak ismertté.

Az USA válasza a hazai és globális kihívásokra – digitális dollár

A Fed nem foglat állást a CBDC bevezetésével kapcsolatban, ugyanakkor tovább folytatja az elemzéseket és kutatásokat. A Fed 2022-ben publikált vitaanyagában vázolta fel az Egyesült Államok pénzügyi rendszerének legfontosabb kihívásait, a Fed lehetséges CBDC koncepció-

ját, egy potenciális bevezetés előnyeit és hátrányait (Fed, 2022). A CBDC-ről való gondolkodás alapját képezi, hogy bár jelenleg hatékony és eredményes az amerikai fizetési rendszer, bizonyos kihívásokkal szembe kell néznie:

- pénzügyi bevonódás: továbbra is a háztartások 5,4%-a – kb. 7,1 millió háztartás – nem rendelkezik bankszámlával;
- határon átnyúló fizetések: ezeket továbbra is lassú elszámolás, magas díjak és korlátozott hozzáférés jellemzi.

2022. márciusi elnöki rendelet értelmében a policy döntések és jogi háttér megteremtését előkészítő kormányzati lépések is elkezdődtek (The White House, 2022). Emellett a Boston Fed és az MIT kooperációjában a technológia tesztlések is zajlottak (Project Hamilton).

Az európai monetáris szuverenitás lehetséges letéteményese – digitális euró

Az Európai Központi Bank (EKB) 2020. októberében publikálta első átfogó jelentését a digitális euróról (ECB, 2020), majd 2021 októberében indította el 2 éves kutatási fázisát, melynek célja a digitális jegybankpénzzel kapcsolatos policy és technológiai kérdések feltárása volt. A kutatási szakasz végén az EKB Kormányzótanácsa arról hozott döntést, hogy a projekt tovább haladjon a következő fázisba, a digitális euró bevezetésének előkészítésébe (ECB, 2023). Az előkészítő szakasz 2023. november 1-jén kezdődött, és két évig fog tartani. A fázisban az EKB lefekteti a potenciális digitális euró alapjait, beleértve a jogi keretrendszer véglegesítését és a szolgáltatók kiválasztását a platform és az infrastruktúra fejlesztéséhez. Ezzel párhuzamosan az Európai Bizottság két jogalkotási javaslatot terjesztett elő, melyek biztosítani hivatottak az európai állampolgárok és vállalkozások számára a jegybankpénz használhatóságát mind készpénzes, mind digitális fizetéskor (EC, 2023). A javaslatok alapvetően a készpénz hozzáférhetőségének és használhatóságának biztosítására, valamint a digitális euró bevezetéséhez kapcsolódó jogi keretrendszer kialakítására fókuszálnak.

Az eurozóna digitális jegybankpénz projektje az alábbi célokat tűzte ki maga elé:

- biztosítsa az Eurozóna monetáris szuverenitását, vagyis tegye digitálisan elérhetővé a lehető legbiztonságosabb fizetési eszközt az állampolgárok számára, a pénzügyi rendszer stabil működése mellett;
- mindezt oly módon, hogy egyrészt kihasználják a meglévő piaci megoldásokkal meglévő szinergiákat, másrészt pedig biztosítsák a gyors, hozzáférhető és kedvező árazású fizetési lehetőséget a jelenleg banki kapcsolattal nem rendelkező, vagy azt aktívan nem használó rétegek számára;
- a rendszer kezelje kiemelt prioritásként a privát adatok védelmét és a biztonságot;
- nyújtson megoldást a határon átnyúló fizetések jelenlegi problémáira, illetve erősítse az euró nemzetközi szerepét.

A DIGITÁLIS JEGYBANKPÉNZ MAGYARORSZÁGON

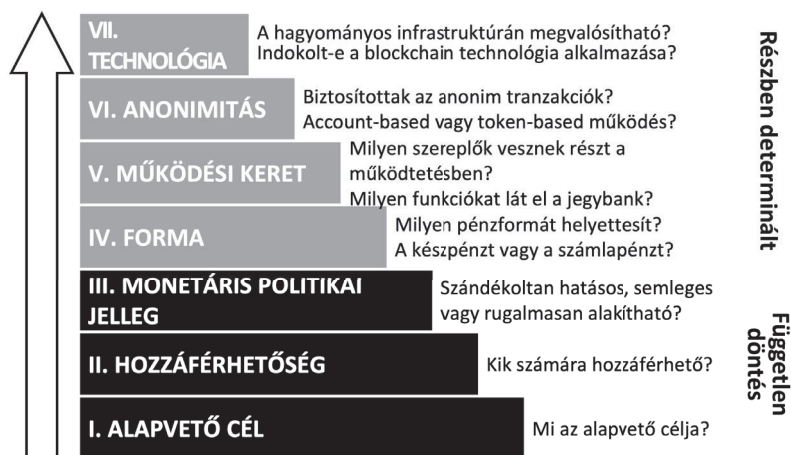
Felismerve, hogy a CBDC új lépést jelenthet a pénz fejlődésében, az MNB azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a CBDC kutatás és fejlesztés egyik vezető jegybankjává váljon a világon. Bár a magyar pénzügyi rendszer fejlett, és nem azonosítható olyan jelentős piaci hiányosság vagy

konkrét közpolitikai cél, amely sürgetővé tenné a CBDC hazai bevezetését, fontos szempont, hogy a hazai jegybank felkészült legyen a témában. Ez ugyanis jelentősen lerövidítheti egy potenciális CBDC megoldás implementálási idejét, amennyiben a jövőben erre vonatkozó döntés születik. Érdemes tehát a jegybanknak felhalmozni azokat az elméleti és gyakorlati ismereteket, amelyek lehetővé teszik a rugalmas és hatékony megvalósítást, amennyiben a hazai döntéshozók a digitális jegybankpénz széles körű és általános bevezetése mellett döntenének.

A retail és wholesale CBDC-k egyaránt ígéretes lehetőségeket kínálnak Magyarország számára. A wholesale CBDC-k forradalmasíthatják a bankközi és határokon átnyúló fizetési és elszámolási rendszereket, míg a retail CBDC-k támogathatnak különböző szakpolitikai célokat, valamint megnyithatják az utat a pénzügyi szolgáltatások még szélesebb körű innovációja előtt. Az MNB ezért a CBDC mindkét formájának lehetőségeit, kockázatait és gyakorlati megvalósítását vizsgálja, felkészülve a potenciális implementációjuk kihívásaira.

A CBDC lehetőségeinek feltérképezése érdekében az MNB egy átfogó tanulmánykötetet jelentetett meg „Új kor hajnalán – Pénz a 21. században” címmel¹, amely a CBDC bevezetés motivációit, elméleti és tervezési szempontjait, gyakorlati kérdéseit foglalja össze. A kötet egyik tanulmányában Fáykiss és Szombati (2021) hét elkülöníthető, egymásra épülő kérdéskörben vázolja fel egy digitális jegybankpénz tervezési lépéseit (lásd 1. ábra), mely az MNB CBDC-t övező gondolkodásának is a keretét adja.

1. ábra: Döntési lépcsők egy CBDC rendszer bevezetése kapcsán

Forrás: Fáykiss – Szombati (2021)

Az MNB CBDC-szemlélete előtérbe helyezi a gyakorlati tapasztalatszerzést valódi felhasználók bevonásával, ellenőrzött, fókuszált keretek között. Számos jegybank megközelítése jellemzően egy elméleti kutatási fázissal kezdődik, azzal a céllal, hogy feltérképezzék a CBDC esetleges bevezetésével kapcsolatos általános és országspecifikus előnyöket és kockázatokat. Ezt általában technológia fókuszú tesztelés követi szimulált környezetben. Itt sokszor vissza-

csatolások is történnek az első fázisra. Ezzel szemben az MNB retail CBDC pilot projektjei mind valós környezetben valósulnak meg, egy-egy újszerű, de releváns használati eset köré építve.

A valós lakossági felhasználók bevonása a pilot projektek kezdetétől számos előnnyel jár. A szimulált, zárt tesztelőrendszerekkel szemben megjelenhetnek a nem várható külső impulzusok vagy a más rendszerekkel való párhuzamos működés hatásai, továbbá valós felhasználók révén felhasználói viselkedési mintázatok kerülhetnek felszínre.

A sikeres pilot projektek és a jövőbiztos tervezés egyik kulcsa az agilis működés. Míg egyes jegybankok a felhasználási esetek kidolgozását, a széleskörű társadalmi konzultációt és az alternatív technológiák párhuzamos, de csak szimulált környezetben való tesztelését látják kívánatosnak bármiféle gyakorlati megvalósítást megelőzően, az MNB megközelítésében a siker egyik kulcsa az agilis, folyamatos fejlesztés. Az agilis módszertan lehetővé teszi az eredmények folyamatos kiértékelését, valamint a valós felhasználóktól kapott felbecsülhetetlen értékű visszajelzések és a tapasztalatokból levont tanulságok beépítését. A visszacsatolásokon keresztüli fejlesztés, a termék – ebben az esetben CBDC keretrendszer – folyamatos megújítása olyan piaci gyakorlat, amelyet a jegybankoknak is alkalmazniuk kell a 21. században, ahelyett, hogy laboratóriumi körülmények között törekedne egy „ideális” CBDC létrehozására.

Az MNB-nél jelentős hangsúly van az elméleti és gyakorlati tudás megszerzése mellett a belső képességek fejlesztésén is. A jegybankoknak a CBDC lehetőségeinek kiaknázása érdekében dedikált módon erőforrást kell biztosítani a szervezeti képességek kiépítésére, fejlesztésére. Egy széleskörű CBDC implementációs folyamat mind projektmenedzsment, erőforrásallokáció, infrastruktúra és szervezeti működés szempontjából új kihívásokat jelent a jegybankok számára, ezért az ezekkel való megküzdéshez szükséges belső tudás kiépítése, és azáltal a szervezeti felkészültség javítása kiemelt fontosságú. Az MNB-ben 2019 óta működik belső, jegybanki digitalizációért is felelős ügyvezető igazgatóság, melynek felelősségi körébe tartozik a digitális jegybankpénzhez köthető projektek összefogása.

DIGITÁLIS JEGYBANKPÉNZ A HAZAI GYAKORLATBAN

Az MNB CBDC-hez kötődő pilot projektjeinek egyik kiemelt célja a jegybanki felkészültség növelése, a belső képességek fejlesztése. A lakossági CBDC esetében két fő aktív projekt van: (i) a Pénzmúzeum App, amely a blokklánc technológia központi banki környezetben történő alkalmazását valósítja meg éles környezetben; és (ii) a Diákszéf App, melynek keretében az MNB 2023 májusában egy pilot projekt keretében az Európai Unióban elsőként bocsátott ki digitális jegybankpénzt valós felhasználók számára. A wholesale CBDC-k lehetőségeinek vizsgálata érdekében az MNB megfigyelő tagként csatlakozott a világ vezető nemzetközi CBDC projektjeihez, a Dunbar, illetve mBridge projektekhez. Végül, de nem utolsósorban, a kutatási tevékenység bővítése és gyakorlati alkalmazásának tesztelése érdekében a jegybank a Project Rosalind elnevezésű nemzetközi innovációs CBDC versenyen is részt vett.

Pénzmúzeum App – a blokklánc technológia alkalmazása jegybanki környezetben

A blokklánc alapú technológia gyakorlati alkalmazására az MNB egy dedikált platformot hozott létre. A blokklánc technológia nem csak a kriptoeszközök világának technológiája, hiszen egyre több hagyományos pénzügyi szereplő vizsgálja felhasználásának lehetőségeit. Ez alól a jegybankok sem kivételek, és sok jegybank (lásd Sveriges Riksbank, 2023) vizsgálja a blokklánc technológián alapuló CBDC kibocsátását.

2022-ben a Múzeumok Nemzetközi Napján az MNB elindította a Pénzmúzeum új mobilalkalmazását. Az új alkalmazás (i) egyrészt új csatornát biztosít a Pénzmúzeummal és a pénzügyekkel kapcsolatos tartalmak megjelenítésére, és az interaktív múzeumi élmény növelésére. Az alkalmazáson keresztül a felhasználók hozzáférhetnek a Pénzmúzeumról szóló hírekhez, valamint a Pénzmúzeum tartalmával kapcsolatos számos érdekes témát átfogó információkhoz. Ezenkívül az alkalmazás gazdagítja a felhasználók interaktív élményét, miközben a Pénzmúzeumban tartózkodnak (pl. „QR-kódvadászat” a múzeumban). (ii) Másrészt egy innovatív lehetőség az újszerű blokkláncalapú technológia gyakorlati alkalmazására, aminek keretében az MNB egy dedikált NFT (Non-Fungible Token, azaz nem helyettesíthető token) kibocsátási és fizikai érme tulajdonjog-regisztrációs platformot hozott létre valós felhasználók számára, ami világszinten is újdonságnak számít. Az érmegyűjtők hozzáférhetnek a legújabb kiadásokkal kapcsolatos információkhoz és hírekhez, valamint a korábban kibocsátott fizikai érmék digitális katalógusához. Az egyik kiemelt újdonság a fizikai gyűjtőérmék regisztrációja az MNB privát blokkláncán a csomagolásukon található QR-kódok segítségével. A QR-kód beolvasása után a felhasználók regisztrálhatják érméjüket az MNB privát blokkláncán, és hozzáadhatják azt saját digitális gyűjteményükhöz. Továbbá a felhasználók pénzügyekkel, pénz- és érmegyűjtéssel kapcsolatos kvízek kitöltésével nyerhetnek és gyűjthetnek NFT-eket (Non-Fungible Token, azaz nem helyettesíthető token), melyek olyan digitális eszközök, amelyek egyediségét a blokklánc technológia garantálja. Az MNB időszakonként új sorozatú NFT-t bocsát ki, amely általában 6 különböző NFT-ből áll (jellemzően egyenként 10 000 darab). A felhasználók cserélhetnek a sorozatból hiányzó NFT-ért egy digitális piactéren, hogy kiegészítsék sorozatukat. Egy teljes NFT sorozat összegyűjtésével a felhasználók egy nyerejményjátékban vehetnek részt, amelyben különleges fizikai érméket nyerhetnek. Minden új kvízben „kibányászott” NFT új blokkot képez az MNB privát blokkláncán, valamint az egyes cserék és fizikai érmeregisztrációk is a blokkláncon kerülnek nyilvántartásra.

A Pénzmúzeum App NFT funkciója játékos élményt nyújt a felhasználóknak, míg a jegybank számára értékes információkat ad a blokklánc működéséről. Az NFT kibocsátási és érmenyilvántartási platform nem csak a technológiával kapcsolatos betekintést nyújt, hanem hasznos eszköz a közvetlen ügyfél interakciók kezelésére is. Mivel az NFT gyűjtése és a fizikai érmekészletek regisztrációja felhasználói oldalról is újszerű élmény, a jegybank nemcsak egy app fejlesztésében, hanem népszerűsítésében és működtetésében is fontos tapasztalatokat tudott szerezni. Mivel a rendszer a hét minden napján, 24 órában elérhető, a felmerülő problémák, panaszok kezelésére, és általában a felhasználói bázissal való kapcsolattartáshoz jól kidolgozott folyamatok, megfelelő dokumentáció és összességében átgondolt és folyamatosan finomhangolt működés szükséges. Az MNB elkötelezett csapata ezt a tudást sikeresen, agilis módon tudja bővíteni.

Diákszéf – az első nyilvánosan elérhető CBDC pilot projekt az Európai Unióban

Az MNB 2023 májusában egy pilot projekt keretében az Európai Unióban elsőként bocsátott ki digitális jegybankpénzt valós felhasználók számára. A CBDC kontrollált keretek közötti tesztelésére az MNB 2020 óta működő Diákszéf mobilapplikációjának továbbfejlesztése adott lehetőséget, amely egy megtakarítási és pénzügyi ismeretterjesztő mobilapplikáció, célzottan a fiatalabb, 8-14 éves korosztályok és szülei számára. A mobilapplikáció használatával a diákok pénzügyi, digitalizációs és fenntarthatósági témájú kvízkérdésekre válaszolva digitális megtakarítási eszközöket (diáktallérokat) gyűjthetnek és cserélgethetnek egymással. A diáktallérban kifejezett megtakarítási eszközök egy népszerű webshop digitális vásárlási utalványaira válthatók.

2023-ban megújult a Diákszéf, és elérhetővé váltak a valódi pénzzel, ebben az esetben elektronikus pénz formájában digitális jegybankpénzzel történt tranzakciók. A Diákszéf megújulása révén a pénzügyi tudatosságot fejlesztő játékos mobilappból egy pilot mobilbanki alkalmazássá vált. Fejlett mobilbanki funkciók kerültek bevezetésre: a felhasználók végezhetnek egyenlegfeltöltést bankkártyával (top-up), forint kiutalást tetszőleges hazai bankszámlára, valós idejű QR-kódos fizetést az azonnali fizetési rendszeren keresztül, valamint elérhető a pénzkérés, és a célorientált megtakarítás is.

Az MNB megoldása azért is különleges, mert a Diákszéf lényegében egy ingyenesen elérhető pilot mobilbank, amely a diákok és családtagjaik számára készült. A projekt célja a CBDC egy fókuszált, de valós környezetben történő alkalmazása, valamint a közvetlen ügyfélkapcsolatokon keresztül a gyakorlati tapasztalatszerzés. A tanulók és szülei elektronikuspénz-számláit közvetlenül az MNB vezeti, közvetlen jegybanki kötelezettséget testesít meg, ezért a Diákszéffel a jegybank bevonja a lakossági felhasználókat a kutatáshoz szükséges tapasztalatok gyűjtésébe. A pilot során a mobilalkalmazás finomhangolása az agilitás elvének mentén, folyamatosan történik.

A diákok több szempontól is ideális felhasználók lehetnek egy retail CBDC pilot projektben. Mivel jelenleg még viszonylag kevés pénzügyi szolgáltató összpontosít rájuk, mint ügyfélcsoportra, a CBDC tárca lehet az első digitális pénztárcájuk, amelyet megtakarításra és fizetésre használhatnak. Digitális bennszülöttként nem jelent kihívást számukra az új, innovatív megoldások használata, kritikusan gondolkodnak, igénylik a folyamatos újításokat, és rendkívül értékes visszajelzéseket adnak. Végül, de nem utolsósorban ők lesznek a jövőben a CBDC fő felhasználói, ezért az ő igényeik becsatornázását prioritásként kell kezelni.

A Diákszéf továbbra is játékos formában támogatja a pénzügyi bevonódást, tovább ösztönözve a fiatal felhasználókat a platform előnyeinek kihasználására. A diákok továbbra is folyamatosan megújuló pénzügyi és fenntarthatósági kvizeket tölthetnek ki, amelyekért úgynevezett diáktallérokat kapnak, melyeket digitális utalványra válthatnak be Magyarország egyik legnagyobb webáruházához.

A felelősségvállalási szabályok miatt az alkalmazás csak szülői felügyelet mellett érhető el. A szülők az alkalmazásban láthatják gyermekük tevékenységét, az általuk kitűzött megtakarítási célokat és hozzájárulhatnak azok teljesítéséhez. Tranzakciós limiteket állíthatnak be, hogy biztosítsák gyermekük biztonságos pénzhasználatát. Rendszeres vagy egyszeri zsebpénz küldésével is támogathatják gyermeküket, vagy olyan feladatokat tűzhetnek ki, amelyek teljesítése után azok automatikusan pénzjutalomban részesülnek.

Az MNB kétszintű KYC (Know Your Customer) megközelítést használ a Diákszéfben. Először a szülőnek kell regisztrálnia, ő regisztrálhatja ezt követően a diákot. Regisztrációkor egy alap e-pénz tárca és egy diáktallér tárca nyílik meg minden felhasználó számára. Ekkor még a felhasználóknak nem szükséges megadniuk magukról részletes személyes adatokat, és az MNB nem végez részletes KYC ellenőrzést. Alapszintű e-pénz számla esetén a felhasználó egyenlegének limite 45 000 Ft, valamint 15 000 Ft-os tranzakciós limit van érvényben. Sikeres, teljes értékű KYC folyamat után a felhasználók bővített funkciókkal rendelkező e-pénz számlát nyithatnak. Az azonosítási és átvilágítási feladatokat a dedikált MNB ügyfél-adminisztrációs csoport tagjai teljes mértékben digitálisan végzik. Bővített e-pénz számlák esetén a rendszeren belül is megengedett a pénz kérése és küldése, valamint 300 000 Ft-os az egyenleglimit a tranzakciók értékének külön korlátozása nélkül.

Wholesale CBDC projektek – a határon átnyúló tranzakciók forradalmasítása

A már lezárult Dunbar projekt az egyik első nemzetközi wholesale CBDC kezdeményezés volt, mely azzal a céllal indult, hogy kidolgozza és tesztelje egy többszereplős együttműködés keretében az egyedi, nemzeti digitális jegybankpénzek használatát a határon átnyúló, nemzetközi elszámolásoknál (BISIH, 2022). Jelenleg a határon átnyúló tranzakciók lassúak, költségesek és bonyolultak, ezért a projekt célja egy hatékony infrastruktúra létrehozása volt ezekhez a műveletekhez. Ennek érdekében egy közös blokklánc alapú ún. multi-CBDC platformot fejlesztettek ki, ami lehetővé tette a pénzügyi intézmények számára, hogy közvetlen tranzakciókat folytassanak egymással a pilot projektben részt vevő központi bankok (szingapúri, ausztrál, dél-afrikai, maláj) által kibocsátott digitális jegybankpénzekben. Az MNB megfigyelőként vett részt a BIS szingapúri innovációs központja által koordinált projektben, melynek köszönhetően értékes tapasztalatokat gyűjtött a wholesale CBDC lehetőségeiről és egy összetett, több szereplős nemzetközi projekt koordinálásáról (Fáykiss et al., 2022b).

Az MNB megfigyelőként jelenleg is részt vesz a világ egyik vezető nemzetközi, határon átnyúló tranzakciókra fókuszáló wholesale CBDC-projektjében. Az mBridge wholesale CBDC projekt a BIS Innovation Hub hongkongi központja és a kínai (PBoC), thaiföldi (BoT), hongkongi (HKMA), valamint egyesült arab emírségekbeli (CBUAE) jegybankok közös kezdeményezése, továbbá a projekthez közel 30 megfigyelő tag – köztük az MNB és az EKB – csatlakozott. A BIS Innovation Hub mBridge projekt célja – a Dunbar projekthez hasonlóan – egy új határokon átnyúló infrastruktúra kialakítása, amely olcsóbbá, gyorsabbá és hatékonyabbá tudná tenni a határon átnyúló átutalásokat (BISIH, 2023a). A projekt korábbi fázisában kifejlesztett prototípus m-CBDC platform jelentősen csökkentette a fizetés és az elszámolás közötti időtartamot és kapcsolódó költségeket. A jelenleg jellemző 3-5 nappal szemben 2-10 másodperces tranzakciós időre volt képes az új rendszer, azáltal, hogy kiiktatta a levelező bankok hosszú láncát és okosszerződések segítségével automatizálta a műveleteket. Emellett becsléseik szerint a platform használatával a határon átnyúló tranzakciókhoz kapcsolódó költségek körülbelül felét meg lehetne takarítani (BISIH, 2021). A platform blokklánc alapú DLT (elosztott főkönyvi) technológiára épül, a rendszerben a jegybankok hozzák létre, vonják be a wholesale CBDC-t és hagyják jóvá a tranzakciókat, a pénzügyi intézmények határon átnyúló tranzakciókat

kezdeményezhetnek. A tranzakció részleteit kizárólag annak szereplői látják, ugyanakkor a központi bankok rálátnak minden általuk kibocsátott pénznemben történő tranzakcióra, így lehetővé válik az összes saját devizás nemzetközi művelet monitorozása. Emellett a jegybankoknak lehetősége van az adott devizára vonatkozó mennyiségi limitek beállítására. A platform 24/7 képes üzemelni, az eddigi terhelési teszteken jól teljesített. A beépített ellenőrző mechanizmusok növelik az ellenállóképességét műszaki hiba, kibertámadás, vagy természeti katasztrófával szemben. Az MNB megfigyelőként belátást kap a projekt egyes fázisaiba, illetve hozzáférést kaphat az mBridge platform tesztfelületéhez (mBridge Sandbox).

Project Rosalind – CBDC az innováció középpontjában

A kutatási tevékenység bővítése és gyakorlati alkalmazásának tesztelése érdekében az MNB a Budapesti Műszaki és Gazdálkodástudományi Egyetemmel (BME) közösen 2023 elején a BIS Innovation Hub londoni központja és a Bank of England közös kezdeményezésében megrendezésre kerülő Project Rosalind nemzetközi innovációs versenyen is részt vett két csapattal. A Project Rosalind célja, hogy olyan lakossági CBDC felhasználási eseteket vizsgáljon, amelyek a magánszektor és jegybank együttműködése által ösztönzik a versenyt és hozzáadott értéket teremtenek a felhasználók számára (BISIH, 2023b). A projekt első fázisában egy alap CBDC jegybanki API (Application Programming Interface) platform került kialakításra 2022-ben. A második fázis célja az volt, hogy a pályázók konkrét, valós életben felhasználható innovatív lakossági CBDC felhasználási eseteket, megoldásokat fejlesszenek és mutassanak be a Rosalind CBDC API platformhoz. Ennek érdekében 2023 februárjában nyílt CBDC TechSprint-et hirdettek, melyre alapvetően nemzetközi technológiai cégek megoldásait várták.

A BME-MNB együttműködésének keretében a BME blokklánc szakértői és az MNB digitalizációs területének munkatársai két közös csapattal is beneveztek a versenybe. Az induló csapatok feladata a Rosalind CBDC API platformjának tesztelése és egy-egy valós, felhasználók számára hozzáadott értéket teremtő felhasználási eset kidolgozása volt. Az egyik BME-MNB csapat egy valós idejű, blokklánc alapú, hipotetikus energiaár-támogatási és fogyasztáscsökkentést ösztönző rendszert fejlesztett ki. A megoldás segítségével valós időben lehet támogatni digitális jegybankpénzben végzett kifizetésekkel az állampolgárok megemelkedett energiaszámlájának kiegyenlítését és ösztönözni az energia megtakarítást, miközben mind a fenntarthatósági szempontokat, mind a szigorú adatvédelmi szempontokat figyelembe veszi a rendszer. A másik csapat egy blokklánc alapú, hipotetikus autólízing megoldást fejlesztett ki, mellyel lehetséges olyan, fenntarthatósági szempontokat érvényesítő autó-vásárlás támogatási politikát kialakítani és megvalósítani, amelyben a lízingbe vétel folyamata automatizálásra és így egyszerűsítésre is kerül, miközben a környezeti szempontokat is érvényesítik digitális jegybankpénzben végzett célzott támogatások valós idejű kifizetésével. A pályamunkák előzetes szűrése után mindkét csapat megoldása bejutott a 22 résztvevős elődöntőbe. Ezt követően az energiaár-támogatási rendszer megoldással jelentkező BME-MNB csapatnak sikerült a 12 csapatos döntőbe is bejutnia, olyan nagy nemzetközi tech-óriások közé, mint az Amazon, a Thales, a Revolut vagy a Vayana Network.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az MNB fontosnak tartja, hogy a digitális jegybankpénzzel kapcsolatos kutatási tevékenység nemzetközi élvonalában legyen, és ezzel párhuzamosan sikeresen megvalósítsa a folyamatban lévő pilot kezdeményezéseit. A jegybank ezirányú tevékenységei támogatják, hogy amennyiben azonosításra kerülnek azok a világos stratégiai célok, amelyek indokolttá teszik a digitális jegybankpénz általános jellegű, széles körű hazai kibocsátását, akkor kellő koncepcionális, működtetési és technológiai felkészültség birtokában képes legyen ezt a feladatot sikeresen megvalósítani.

A digitális jegybankpénz tervezése során a kitűzött célok mellett a potenciális kockázatokra is figyelemmel kell lenni. A CBDC széles körű megjelenése jelentős mértékben átalakíthatja a ma ismert fizetési vagy akár megtakarítási piacot azáltal, hogy egy új, jegybanki elszámolású fizetési opciót testesítene meg. Ez az átalakulás nem kívánt negatív hatásokkal is járhat, például veszélyeztetheti a pénzügyi rendszer finanszírozásának stabilitását vagy kihathat a mai ismert monetáris transzmissziós folyamatokra. Éppen ezért a tervezés során hangsúlyt kell helyezni a széleskörű hatásvizsgálatra és az azonosított kockázatok megfelelő kezelésére.

Az MNB megközelítése a gyakorlati tapasztalatszerzésre épül, valódi felhasználók bevonásával, pilot projekteken keresztül. Erre példák a technológia fókuszú Pénzmúzeum App, és a már valódi digitális jegybankpénz kibocsátását is magába foglaló Diákszéf mobilapplikáció projektek. Emellett nemzetközi együttműködések keretében a wholesale CBDC határon átnyúló tranzakciókban történő alkalmazását is aktívan kutatja a jegybank. Az MNB CBDC-hez kötődő tevékenységei széleskörűen lefedik a digitális jegybankpénz felhasználási lehetőségeit, és így biztosítják, hogy a jegybank nemzetközi szinten is a CBDC kutatás élvonalai közé tartozzon.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmánykötet digitálisan elérhető: <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/mnb-szakkonysorozat/egy-uj-korhajnalan-penz-a-21-szazadban>

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bank for International Settlements Innovation Hub (BISIH). (2021): *Inthanon-LionRock to mBridge: Building a multi CBDC platform for international payments*. Online: <https://www.bis.org/publ/othp40.pdf>
- Bank for International Settlements Innovation Hub (BISIH). (2022): *Project Dunbar: International settlements using multi-CBDCs*. Online: <https://www.bis.org/publ/othp47.pdf>
- Bank for International Settlements Innovation Hub (BISIH). (2023a): *Project mBridge Update: Experimenting with a multi-CBDC platform for cross-border payments*. Online: https://www.bis.org/innovation_hub/projects/mbridge_brochure_2311.pdf
- Bank for International Settlements Innovation Hub (BISIH). (2023b): *Project Rosalind: Building API prototypes for retail CBDC ecosystem innovation*. Online: <https://www.bis.org/publ/othp69.pdf>
- Board of Governors of the Federal Reserve System (Fed). (2022): *Money and Payments: The U.S. Dollar in the Age of Digital Transformation*. Online: <https://www.federalreserve.gov/publications/files/money-and-payments-20220120.pdf>

- Bódi Roland – Fáykiss Péter – Nyikes Ádám (2023): A technológiai óriásvállalatok rendszerkockázatai és szabályozásuk – „Too Big(Tech) To Fail?”. *Hitelintézetési Szemle*, 22. évf. 1. szám, 2023. március, 5–21. o. Online: <https://hitelintezetiszemle.mnb.hu/letoltes/hsz-22-1-je1-bodi-faykiss-nyikes.pdf>
- Committee on Payments and Market Infrastructures (CPMI). (2018): *Central bank digital currencies*. Online: <https://www.bis.org/cpmi/publ/d1174.pdf>
- European Central Bank (ECB). (2020): *Report on a digital euro*. Online: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/Report_on_a_digital_euro~4d7268b458.en.pdf
- European Central Bank (ECB). (2023): *Eurosystem proceeds to next phase of digital euro project* [Sajtóközlemény]. Online: <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2023/html/ecb.pr231018~111a014ae7.en.html>
- European Commission (EC). (2023): *Digital euro package*. Online: https://finance.ec.europa.eu/publications/digital-euro-package_en
- Fáykiss Péter – Szombati Anikó (2021): A digitális jegybankpénz koncepcionális keretei. In: MNB (2021): *Egy új kor hajnalán – Pénz a 21. században*. Magyar Nemzeti Bank, pp. 95–136. Online: <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/mnb-szakkonyvsorozat/egy-uj-kor-hajnalan-penz-a-21-szazadban>
- Fáykiss Péter – Nyikes Ádám – Szombati Anikó (2022a): CBDC – an opportunity to support digital financial inclusion: Digital Student Safe in Hungary. In: *CBDCs in emerging market economies*. BIS Papers, No 123. Online: https://www.bis.org/publ/bppdf/bispap123_i.pdf
- Fáykiss Péter – Lee, Benjamin – McCormack, Andrew – Nyikes Ádám – Szombati Anikó (2022b): Considerations from Project Dunbar: Connecting to Multi-CBDC Platforms. In: MNB (2022): *The Future Is Now: Eurasian central banks at the forefront of innovation*. pp. 229-244. Online: <https://www.mnb.hu/letoltes/euraszia-tanulmanykotet-2022-eng-webes.pdf>
- Kosse, Anneke – Mattei, Ilaria (2023): Making headway – Results of the 2022 BIS survey on central bank digital currencies and crypto. *BIS Papers* No 136. Online: <https://www.bis.org/publ/bppdf/bispap136.pdf>
- Magyar Nemzeti Bank (MNB) (2023): *FinTech és digitalizációs jelentés*. Online: <https://www.mnb.hu/letoltes/final-hu-fintech-e-s-digitaliza-cio-s-jelente-s-2023.pdf>
- People’s Bank of China (PBoC). (2021): *Progress of Research & Development of E-CNY in China*. Online: <http://www.pbc.gov.cn/en/3688110/3688172/4157443/4293696/2021071614584691871.pdf>
- Sveriges Riksbank (2023): *E-krona pilot, phase 3, E-krona report*. Online: <https://www.riksbank.se/globalassets/media/rapporter/e-krona/2023/e-krona-pilot-phase-3.pdf>
- The White House (2023): *Executive Order on Ensuring Responsible Development of Digital Assets* [Elnöki rendelet]. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2022/03/09/executive-order-on-ensuring-responsible-development-of-digital-assets/>
- Wee, Rae (2023): China’s digital yuan transactions seeing strong momentum, says chank gov Yi. Reuters. Online: <https://www.reuters.com/markets/asia/chinas-digital-yuan-transactions-seeing-strong-momentum-says-chank-gov-yi-2023-07-19/>
- World Bank Group (2022): *The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19*. Online: <https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex/Report>

Deák Viktória – Sárvári Balázs

A jegybanki zöld mandátum elméleti és gyakorlati aspektusai

Theoretical and practical aspects of the central bank's green mandate

Összefoglalás

A központi banki és pénzügyi felügyeleti felelősségi körök evolúcióját a történelemben elsősorban válságok lendítették előre. Így volt ez például az 1970-es évek olajválságai és a 2008-as világgazdasági válság esetében is. Ha a klímaváltozás, illetve általánosságban a fenntarthatóság kapcsán is csak hasonlóan elsöprő válság nyomán alakulna ki konszenzus a kapcsolódó jegybanki felelősségről, az egyet jelentene a visszafordíthatatlan ökológiai károkkal és humanitárius katasztrófával. Ennek okán napjaink kulcskérdése, hogy a központi bankok képesek-e válság nélkül kivenni a részüket a klímaváltozás mérsékléséért hozott erőfeszítésekből. Egyelőre sem elméleti szinten, sem az alkalmazható eszközök, illetve azok hatásának visszamérésére vonatkozóan nem alakult ki szakmai konszenzus. Jelen tanulmány helyzetképet ad a kapcsolódó elméleti vitáról és – elsősorban a Magyar Nemzeti Bank példáján keresztül – betekintést nyújt a lehetséges gyakorlati megoldásokba is.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: E58, G28, Q56

Kulcsszavak: központi bank, pénzügyi kockázatok, zöld mandátum, zöld pénzügyek

Summary

Historically, the evolution of central banking and financial supervision responsibilities has primarily been driven forward by crises. This was the case, for example, in connection with the oil crises of the 1970s and the global economic crisis in 2008. If, in relation to climate

DEÁK VIKTÓRIA, elemző, Magyar Nemzeti Bank (deakvi@mnb.hu); DR. SÁRVÁRI BALÁZS, PHD, vezető kutató, Magyar Nemzeti Bank, adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem (sarvarib@mnb.hu).

change and sustainability in general, a consensus on the related central bank responsibility will emerge only after a similar overwhelming crisis, it would mean irreversible ecological damage and a humanitarian disaster. For this reason, the key question today is whether the central banks are able to take their share of the efforts made to mitigate climate change without a crisis. So far, no professional consensus has been formed either on a theoretical level or on the measurement of the applicable tools and their impact. The present study provides an overview of the related theoretical debate and - primarily through the example of the Magyar Nemzeti Bank (the central bank of Hungary) - also provides an insight into possible practical solutions.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: E58, G28, Q56

Keywords: central bank, financial risks, green mandate, green finance

BEVEZETÉS

A központi banki és pénzügyi felügyeleti felelősségi körök evolúcióját a történelemben elsősorban válságok lendítették előre. Így volt ez például az 1970-es évek olajválságai kapcsán és a 2008-as világgazdasági válság kapcsán is. A jegybanki felelősséget illetően az 1980-as évekre konszenzus bontakozott ki. Ennek előzménye, hogy a kormánydöntéseket áthatották a keynesiánus lépések, hogy a munkanélküliséget a természetes rátája alá csökkentsék, ez pedig folyamatosan erodálta a kormányok megbízhatóságát az árstabilitás megőrzésében. Ennek a felelősségi vákuumnak a gazdasági terhe volt, hogy az olajválságok nyomán az infláció az 1973-1983-as periódusban generációs csúcsra ért: a korábban jellemző 1-3%-os sávból többször és tartósan ugrott 10% fölé. Ezek eredményeként e korszakban az infláció vált a legfőbb makrogazdasági kihívássá, melynek szabályozását a politikától független központi bankok felelősségi körébe sorolták. A 2008-as globális pénzügyi és gazdasági válság ismét szakaszhatárt jelentett a jegybanki felelősség fejlődését illetően. A stabil gazdasági növekedés és alacsony infláció közel két évtizedes aranykorát követően (amelyre gyakran nagy mérsékletként (Great Moderation) hivatkoznak) hirtelen zúdult a jegybankok nyakába a pénzügyi buborékok kialakulásában játszott szerep kérdése, valamint a nagy bankok kimentésének anyagi és elvi terhe. Bár a világgazdasági válságért felelős intézményeket illetően nem a jegybankok álltak a fókuszban, ám a válságkezelés során a károk enyhítésén túl a Federal Reserve látványosan önkritikát gyakorolva vizsgálta meg saját szerepét a válság kibontakozásában. A Federal Reserve Kormányzótanácsának 2006 és 2014 közötti elnöke, Ben Bernanke szerint a szabályozói oldalon komoly hiányosságok voltak: álláspontja szerint a monetáris politikának ugyan nem volt kitüntetett szerepe a lakásárak elszabadulásában, ám „*a Fed nem fordított kellő figyelmet a rendszerszintű kockázatok felmérésére, korlátozására*”. (Plajner, 2017:180; Bernanke, 2013) Ezen tanulságok levonása jelentett szakaszhatárt a Federal Reserve intézményi fejlődésében, amelynek ekkor „*prioritáslistájának tetején a felügyeleti hatékonyság növelése*” állt (Bernanke, 2009:1).

Napjaink egyik legfontosabb globális fenyegetése környezeti eredetű, vagy átfogóbban maga a fenntarthatatlanság, amely a környezeti, társadalmi és vállalatirányítási szempontokat együttesen jelenti¹. Ha a klímaváltozás, illetve általánosságban a fenntarthatóság kapcsán is csak hasonlóan elsöprő válság nyomán alakulna ki konszenzus a kapcsolódó jegybanki felelősségről, az egyet jelentene a visszafordíthatatlan ökológiai károkkal és humanitárius katasztrófával. Ennek okán napjaink kulcskérdése, hogy a központi bankok képesek-e válság nélkül kivenni a részüket a klímaváltozás mérsékléséért hozott erőfeszítésekből. Egyelőre sem elméleti szinten, sem az alkalmazható eszközök, illetve azok hatásának visszamérésére vonatkozóan nem alakult ki szakmai konszenzus.

Alapvető módszerünk az értelmező és összehasonlító tartalom- és fogalomelemzés, melynek során történeti megközelítést alkalmazunk.

Lévén tanulmányunk egy olyan témakörre fókuszál, mely iránt eddig az akadémiai kutatások igen csekély figyelmet tanúsítottak (UN Environment, 2017), ezért ezeken túlmenően forrásaink elsősorban a jegybankok hivatalos programjai, a központi banki döntéshozók és szakértők (ideértve a nem kormányzati szervezeteket is) állásfoglalásai voltak.

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa, milyen érvek és dilemmák mentén folyik napjainkban a vita arról, hogy a jegybankok rendelkezzenek-e fenntarthatósági mandátummal, azaz aktívan és intézményi elkötelezettséggel vegyenek-e részt a zöld célokért folyó erőfeszítésekben. Ehhez elsőként azokat a fő okozati láncokat foglaljuk össze a következő fejezetben, amelyek mentén a fenntarthatóság kockázatot jelent az árstabilitásra és a pénzügyi rendszer stabilitására. Ez az elméleti háttér adja az alapot ahhoz, hogy a jegybankok zöld mandátummal is rendelkezzenek. Szintén a következő fejezetben ismertetjük a zöld mandátum kapcsán kibontakozó pro és contra érveket. Ennek folytatásaként önálló fejezetben mutatjuk be a magyar gazdaságra vonatkozóan, hogy miként képesek befolyásolni a környezeti tényezők a gazdaságot, valamint ez a befolyás hogyan indukálta, hogy a jegybanktörvény 2021 óta zöld mandátumot ad a Magyar Nemzeti Banknak (MNB). Az MNB zöld mandátumának gyakorlati megvalósulásának is külön fejezetet szentelünk. Végül összefoglaljuk a tanulmány fő megállapításait.

JEGYBANKOK ÉS A FENNTARTHATÓSÁG: A LEHETŐSÉGTŐL A KÖTELESSÉGIG

A 2008-as válságot követő időszakban a jegybankok mandátuma jellemzően az árstabilitás, illetve a pénzügyi rendszer stabilitásának megőrzésére vonatkozik. Utóbbinak makroprudenciális eleme a pénzügyi rendszer egészének felügyeléséért felel és a jegybankok hagyományos eszköztárába tartozik, míg a mikroprudenciális eleme a pénzügyi rendszeren belül működő egyedi intézmények felügyeléséért felel és jellemzően a 2008-as válságot követően került a jegybankok feladatkörébe. Az idő előrehaladtával azonban egyre bővül a rendelkezésre álló tudásunk a klímaváltozás környezeti hatásairól, valamint a kapcsolódó inflációs és a pénzügyi rendszer egészét érintő kockázatokról. Bár a fenntarthatósági szempontok inflációt generáló hatása eddig kevésbé épült be a jegybanki mérésekbe és kommunikációba, a pénzügyi rendszerre vonatkozó kockázatok elemzése globálisan elfogadott irányzattá vált. Ezt fejezi ki, hogy a Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság (Basel Committee on Banking Supervision – BCBS) megállapítása szerint a hagyományos pénzügyi kockázati kategóriákon belül is értelmezhe-

tőkek a klímakockázatok. (Shirai, 2023; BCBS, 2022) Az alábbiakban elsőként e kockázatok fogalmait tisztázzuk, majd az ezek alapján, a jegybanki zöld mandátumról kialakuló vitában felmerülő érveket ütköztetjük.

A környezeti eredetű pénzügyi kockázatok

Az árak alakulását és a pénzügyi rendszer egészét számos különböző csatornán keresztül befolyásolják a környezeti jelenségek, ideértve a klímaváltozást is, azaz a szélsőséges időjárási események gyakoriságának és súlyosságának növekedését. Ebben az alfejezetben a legfontosabb kockázattípusokat mutatjuk be. (Dikau–Volz, 2021; Hulkó et al., 2023); UN Environment, 2017)

1. Átállási kockázat

Az átállási kockázat (transition risk) „*az éghajlatváltozás mérséklése és a szén-dioxid-kibocsátás csökkentése során fellépő politikai, ár- és értékelési változásokkal kapcsolatos bizonytalanságot írja le*” (Dikau – Volz, 2021:16). E bizonytalanság abból fakad, hogy az alacsony karbonintenzitású gazdaságra való átállás technológiai, valamint szakpolitikai és szabályozási változtatásokat igényel, amelyek új status quoként átértékelhetik a vállalatok eszközportfólióját, illetve lépéskényszerbe hozhatják azokat a technológiai modernizáció terén, ami a tevékenységük környezeti hatásától függően eltérő költségeket jelent az egyes vállalatok számára. Ennek az átértékelésnek rövid távon feltétlenül vannak vesztesei, hiszen az intézkedések célja éppen az, hogy a magas karbonintenzitású tevékenységek pénzügyi kockázata érzékelhetővé váljon a gazdasági szereplők számára. Az átállási kockázatok nyomán kibontakozó környezeti és pénzügyi érdekek konfliktusának esettanulmányaként tekinthetjük a 2020-as években kibontakozó vitát arról, hogy az Európai Unió milyen módon korlátozza olyan személyautók és kishaszongépjárművek forgalomba hozatalát, amelyek üzemeltetése CO₂-kibocsátással jár.

2. Fizikai kockázat

A fizikai kockázat (physical risk) „*olyan természeti veszélyek kockázatát írja le, mint például az árvizek és viharok, amelyek a gazdaságban közvetlen, valamint közvetett károkat is okozhatnak a nemzetközi termelési és ellátási láncok megzavarása révén*” (Dikau–Volz, 2021:17). A fizikai kockázatok az egyes iparágakat eltérő mértékben érintik. Bár a fizikai kockázatokhoz tartoznak a banképületekben keletkezett károk, illetve a bankok munkavállalóit közvetlenül érintő veszteségek is, de a bankok szempontjából ennél meghatározóbb, hogy milyen károkat szenvednek el az általuk finanszírozott gazdasági szereplők, illetve, hogy ezek mennyiben befolyásolják a fizetőképességüket (Boros, 2020). Ehhez kapcsolódóan és a pénzügyi rendszert illetően kiemelendő, hogy az extrém időjárási események egyre gyakoribbá válása és kiszámíthatatlansága miatt a biztosítási szektornak jelentős fizikai kockázatnövekedéssel kell számolnia.

3. Felelősségi kockázat

A felelősségi kockázat (liability risk) „*olyan éghajlati vagy környezeti kockázatokra vonatkozik, amelyek a lehetséges pénzügyi veszteségek, illetve az éghajlatváltozással összefüggő természeti veszélyek által okozott károkból eredő kártérítési igények körüli bizonytalanság miatt merülnek fel*” (Dikau–Volz, 2021:17). Ezek a jogi és re-

putációs természetű kockázatok olyankor fordulhatnak tehát elő, amikor egy gazdasági szereplő a környezeti forrású veszteségéért kártérítést követel (például egy környezetszennyező tevékenységet folytató cégtől). A követelések elbírálása és kifizetése terén érintettek a felelősségbiztosítást nyújtó biztosítók is. Annak megelőzése, hogy a biztosítók útmutatás nélküli egyedi mérlegelések alapján döntsenek és így kiszámíthatatlanná tegyék ezeknek a gazdasági károknak a kezelését már a pénzügyi szabályozók, így a központi bankok részére is közvetlen feladatot jelent.

A jegybanki zöld mandátumról szóló vita érvrendszere

A napjainkban zajló szakmai vita nem a környezeti eredetű pénzügyi kockázatok létéről, hanem ennek kezeléséről szól. Ebben az alfejezetben azt tekintjük át, milyen érvek szólnak a mellett, hogy a kockázatok kezelése végett a jegybankok külön zöld mandátumot kapjanak, vagy zöld tevékenységüket a meglévő mandátumaikon belül fejtsék ki.

Az egyes bankok kitétsége az átállási, fizikai és felelősségi kockázatoknak elsősorban a portfóliójuk szerkezetétől függ. Ha viszont a bankrendszer egészét tekintjük, akkor az elmúlt évek kutatási eredményei megerősítik, hogy az éghajlatváltozás negatívan befolyásolhatja a pénzügyi intézmények és rendszerek stabilitását. (Bank of England, 2015) Ez a felismerés akkor is a központi bankok elemzési horizontjára emeli az éghajlatváltozásból eredő kockázatokat, ha azok a hagyományos mandátumokat követik, így a jogszabályi háttér kibővítése nem feltétlenül szükséges. Mindemellett viszont felvetődik annak a kérdése, hogy a környezeti kockázatok miként alkalmazhatóak a mikro- és makroprudenciális felügyelet során, s lehet-e érdemi zöld lépéseket tenni úgy, hogy közben a hivatalos mandátum az árstabilitás és a pénzügyi rendszer stabilitását fogalmazza csak meg. Elvi ellentét alakulhat ki ugyanis például a pénzügyi rendszer stabilitása és a szennyező tevékenységek piacról való kivezetése, valamint az árstabilitás és a zöld befektetések ösztönzése között. (Dikau–Volz, 2021)

Felmerül továbbá a mennyiségi megközelítés: meddig bővíthető a jegybanki felelősségek köre, azaz képes-e egyáltalán újabb felelősségi kört magára vállalni egy jegybank? Ezzel kapcsolatos intelmet fogalmaz meg a Tinbergen-szabály, amely szerint a kítűzött szakpolitikai célok száma nem haladhatja meg az eszköztárhoz tartozó elemek számát (Tinbergen, 1952). Mivel tanulmányunk fókusza nem a gazdaságpolitika-elmélet, ezért erre adott válaszként jelen tanulmányban elfogadjuk Blanchard állásfoglalását: „*a tény az, hogy sok cél van és sok eszköz*” (Blanchard, 2011:1).

A központi bankok zöld mandátumával szembeni intelmek egy másik csoportja az intézmények függetlenségére és a nyilvánosság általi elszámoltathatóságának korlátaira hívja föl a figyelmet. Egyrészt a jegybanki függetlenség csorbulásának veszélyét látják abban, ha a kormányzati célok megvalósításának támogatása még nagyobb teret kap a jegybanki feladatok között. Másrészt aggályosnak látják, ha olyan intézmény felé történik hatalomátruházás, amellyel kapcsolatban a társadalom nem tudja közvetlenül, például szavazás útján kifejezni a véleményét. Ezekkel a felvetésekkel kapcsolatban az Egyesült Királyságban komoly vita bontakozott ki 2021-ben, miután a márciusi költségvetéssel az akkori pénzügyminiszter, Rishi Sunak kibővítette a Bank of England mandátumát (Dafermos et al., 2022). A jegybanknak így már az is a felelősségi körébe tartozik, hogy támogassa a kormány erőfeszítéseit abban, hogy 2050-re nullára csökkentsék az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását. A mandátumkiterjesztés konkrét tartalma miatt erre gyakran nettó zéró mandátumként hivatkoznak. Egyrészt

Mervyn King (2021), a Bank of England korábbi elnöke és a Lordok Házának tagja szerint „*a központi banki mandátumok olyan politikai területekre való kiterjesztése, mint az éghajlatváltozás [...] azzal fenyeget, hogy gyengíti a de facto központi banki függetlenséget, és lassabb reakciót eredményez magasabb infláció esetén*”. Másrészt Robert Skidelsky (a brit parlament felső kamarájának, a Lordok Házának tagja, valamint a politikai gazdaságtan emeritus professzora a Warwicki Egyetemen) úgy fogalmazott (2021), hogy ez a kormány részéről „*további lépést jelent az egészséges, fenntartható gazdaság biztosításáért való felelősség alóli mentesítésben*”. Dikau és Volz ezekre a gondolatokra úgy válaszol, hogy „*a monetáris politikának mindig is voltak elosztási hatásai, és a központi banki tevékenységet nem lehet pusztán technikai gyakorlattá redukálni*” (Dikau–Volz, 2021:19). Az elszámoltathatósággal kapcsolatos felvetést pedig kezelhetőnek látják azáltal, ha a kommunikációt mennyiségében és minőségében is fejlesztik (többek között a kockázatértékelések kapcsán és az egyes intézkedések indoklása terén) és még nagyobb hangsúlyt helyeznek a transzparenciára (Muñoz et al., 2023).

Bár Bolton (2020) az éghajlattal kapcsolatos kockázatelemzéseket a pénzügyi stabilitási ellenőrzésbe integrálja, ám a zöld hatyú jelenség – amelyre munkájának címében is felhívja a figyelmet – mégis fontos érv lehet a jegybanki zöld mandátum mellett. Az éghajlattal kapcsolatos kockázatok becslése olyan tudományközi módszertant igényel, amely eddig nem született meg, ennél fogva a hagyományos kockázatértékelések ma még képtelenek a pontos előrejelzésükre. Ezen kockázatok közé tartoznak – a bevezetést követő fejezetben részletesen bemutatottakon túl – a „zöld hatyúnak” nevezett kockázatok is: „*pénzügyileg potenciálisan rendkívüli pusztító események, amelyek a következő rendszerszintű pénzügyi válság forrásai lehetnek*” (Bolton, 2020:iii). A központi bankok szerepe nélkülözhetetlen egy ilyen foratókönyv kibontakozásának megelőzésében. Ugyanakkor a jegybankok hatáskörén túli veszélyre hívja föl a figyelmet a G30 tanulmánya. Meglátásuk szerint súlyos kockázatot jelenthet, ha „*a kormányok, parlamentek, hatóságok és a magánszektor azt feltételezi, hogy a jegybanki politikák helyettesíthetik azokat a strukturális és egyéb politikákat, amelyeket maguknak kellene vállalniuk*” (G30, 2015:xii).

A zöld intézkedések hatékonysága felől közelítve fogalmazta meg kritikáját Willem H. Buiter (2021), a Bank of England Monetáris Politikai Bizottságának korábbi külső tagja: „*az éghajlatváltozás okozta externáliák kezelésének leghatékonyabb módja a célzott fiskális és szabályozási intézkedések*”. Ennek alapján Buiter úgy érvel, hogy „*a központi bankok elsődleges funkciói nem változhatnak, és nem fogadhatnak el „zöld” célokat, amelyek alááshatják hagyományos céljaik elérését*”. A következő fejezetekben a fentebbi aggályokra jó gyakorlatként a Magyar Nemzeti Bank zöld mandátumával és intézkedéscsomagjával válaszolunk.

A MAGYAR JEGYBANK FELELŐSSÉGI KÖREINEK EVOLÚCIÓJA

Az MNB aktuális szerepköreinek alapja az 1991-es jegybanktörvény módosítás, amely jogalapot teremtett a jegybanki függetlenségre, ezzel lehetőség nyílt az önálló monetáris politika kialakítására és végrehajtására. A Magyar Nemzeti Bank törvényben rögzített célja lett támogatni a rendelkezésre álló monetáris politikai eszközökkel a kormány gazdaságpolitikai programjának megvalósulását. Ezenfelül alapvető feladatát a nemzeti fizetőeszköz belső és külső értékének védelme és a gazdasági egyensúly megvalósulásának előmozdítása jelentette (MNB, 2001).

Az Európai Unió csatlakozás okán 2001-ben számos, az MNB-t is érintő változás lépett hatályba. A legjelentősebb ezek közül számottevően növelte a monetáris politika mozgásterét, hiszen az új jegybanktörvény elfogadásával a magyar központi bank elsődleges célja lett az árstabilitás elérése és fenntartása, melyet kiegészített – az elsődleges céljának veszélyeztetése nélkül – a kormány gazdaságpolitikájának támogatása. Ugyanebben az évben szüntették meg az árfolyamrendszer csúszó leértékelését és hirdették meg az inflációs célkövetés rendszerét (Bozó et al., 2002).

A magyar jegybank felelősségének további evolúcióját az egész világot érintő 2008-as gazdasági válság alakította. A pénzügyi válsággal egyértelművé vált, hogy az árstabilitás és a sikeres monetáris politika nem elégséges a pénzügyi rendszer stabil működéséhez. A válság egyik tanulsága volt, hogy az integrált felügyeleti hatóság jegybankon belüli működése hatékony módja lehet például a válságkezelésnek és biztosíthatja a felügyeleti ágak függetlenségének magasabb szintjét is. Ennek nyomán Magyarország is követte azt a megközelítést, hogy jegybankja egyszerre lássa el a bankok mikro- és makroprudenciális felügyeletét, illetve a szanalási hatósági szerepet is: az MNB törvény 2013. évi módosításával a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (PSZÁF) beolvadt a Magyar Nemzeti Bankba, ami újabb mandátumot jelentett a központi bank számára (MNB, 2023a):

„Az MNB elsődleges célja az árstabilitás elérése és fenntartása. (...) Az MNB elsődleges céljának veszélyeztetése nélkül támogatja a pénzügyi közvetítőrendszer stabilitásának fenntartását, ellenállóképességének növelését, a gazdasági növekedéshez való fenntartható hozzájárulásának biztosítását és a rendelkezésére álló eszközökkel a Kormány gazdaságpolitikáját.” – állt a 2013. évi CXXXIX. törvény (továbbiakban: MNB tv.) 1. cikkének 3. paragrafusában 2021. augusztus 2-át megelőzőleg.

Összefoglalva, a Magyar Nemzeti Bank legfontosabb feladata az árstabilitás védelme, amely mellett elkötelezett a hazai pénzügyi rendszer stabilitásának megőrzésében és a hosszú távon fenntartható gazdasági növekedés biztosításában (MNB, 2024). A felsorolt célok elérését és megőrzését azonban alapjaiban forgathatják fel a XXI. század meghatározó kihívásai a klímaváltozás és az egyre súlyosbodó környezeti degradáció. A korábbiakban bemutatott átmeneti, fizikai és felelősségi kockázatok közvetlen hatással lehetnek a hazai gazdaságra is. Magyarország időjárását a klímaváltozás például úgy befolyásolja, hogy nyáron hóhullámok és aszályos időszakok alakulnak ki, az őszi-téli időszakokat pedig a nagy mennyiségű csapadék jellemzi. Ezen változó, éghajlati folyamatokból eredő fizikai kockázatok leginkább a hazai mezőgazdaságra vannak kedvezőtlen hatással.

Az átállási kockázatok magyarországi potenciális hatása kapcsán Ritter (2022) CPRS²- és ÜHG-intenzitás-módszertan segítségével megvizsgálta a hazánkban működő hitelintézetek vállalati portfólióját. Ennek során előbb felmérte az egyes nemzetgazdasági ágazatok klímaváltozáshoz köthető átállási kockázatoknak való kitettségét, majd ezen keresztül meghatározta a magyar bankok átállási kockázatok szerinti klímakitettségét. Az elemzés szerint a teljes magyarországi vállalati hitelportfólió 61%-ára hatást gyakorolnak a klímaváltozásból eredő pénzügyi kockázatok, amelyen belül a bankok fele 62%-nál nagyobb mértékben finanszíroz átállási kockázatoknak kitett tevékenységeket. Magyarországon azok a tevékenységek, amelyekre a szigorodó szabályozás³ és ezáltal az átállási kockázatok kedvezőtlenül hathatnak legnagyobb mértékben az ingatlanszektorban, a feldolgozóiparban, valamint az

agrárszektorban koncentrálnak, de jelentős az energiaszektor, a szállítás, a raktározás és az építőipar kitétsége is. Az elemzés összességében komoly kockázatot mutat a hazai pénzügyi közvetítőrendszer stabilitásával és a gazdaság jövőbeli kilátásaival kapcsolatban.

Az éghajlatváltozás egyre láthatóbb jelei, továbbá a sokasodó mérések és elemzések felkeltették a jegybankok figyelmét, mindezek ellenére a mai napig megoszlanak a vélemények arról, hogy a klímaváltozással kapcsolatos kihívásokkal milyen mértékben kell foglalkozniuk a jegybankoknak. Ahogyan a bevezetést követő fejezetben is láthattuk, sokan továbbra is élesen kritizálják a jegybankok zöld tevékenységét, mert szerintük nem lehet a hagyományos mandátumokat, azon belül is az árstabilitást szem elől téveszteni. A Network for Greening the Financial System (NGFS) nevű jegybankokat tömörítő szervezet már 2018-ban felhívta a figyelmet arra, hogy „*az éghajlatváltozással kapcsolatos kockázatok a pénzügyi kockázat forrását jelentik. Éppen ezért a központi bankok és a felügyelők hatáskörébe tartozik annak biztosítása, hogy a pénzügyi rendszer ellenálljon ezeknek a kockázatoknak*” (NGFS, 2019:2).

A Magyar Nemzeti Bank hagyományos céljai mellett a 2010-es évek végéig nem fordított kiemelt figyelmet az éghajlatváltozásra. Ezt követően viszont – a jegybankok között úttörő módon – felismerte, hogy az éghajlatváltozás és egyéb környezeti anomáliák mindhárom mandátumára hatással lehetnek. Megvizsgálta, hogy a növekvő környezeti és klímakockázatok nemcsak a pénzügyi rendszer stabilitását, hanem az MNB elsődleges célját az árstabilitás elérését és fenntartását is veszélyeztetik (Aradványi és társai, 2022). Ennek megértéséhez kiváló magyar példa a 2022 nyarán tapasztalt nagyfokú aszály, melynek következtében a hazai biztosítók több mint 60%-kal fizettek ki többet az agrárcsúcsokra, mint amekkora díjbevételük keletkezett (Törös-Barczel, 2023). Ráadásul reálgazdasági szempontból is kedvezőtlenül hatott a szokatlanul hosszú és extrém száraz időszak, hiszen a mezőgazdasági termelés a korábbi évekhez képest látványosan csökkent (KSH, 2023). A termelési volumen ceteris paribus csökkenése egyrészt alacsonyabb hozzájárulást eredményezett a GDP-hez, valamint elmozdulást okozott egy magasabb egyensúlyi ár felé, ami rontja az inflációs várakozásokat.

AZ MNB ZÖLD MANDÁTUMÁNAK JELENTŐSÉGE ÉS KAPCSOLÓDÓ ESZKÖZTÁRA

A klímaváltozás negatív gazdasági következményei az egyes országokat eltérő módon érinthetik. A magyarországi hatásokkal kapcsolatban a második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia (ITM, 2018) felhívta a figyelmet arra, hogy hazánk az éghajlatváltozás várható hatásait tekintve Európa egyik legsérülékenyebb országa. A Stratégia szerint a következő évtizedekben várhatóan emelkedni fog az átlaghőmérséklet, míg a csapadék évszakos eloszlása nagy valószínűséggel átrendeződik, így a nagy mennyiségű és intenzív esőzés elsősorban ősszel, hosszú szárazság nyáron lesz jellemző.

A különböző területeken bekövetkező kedvezőtlen hatások kezelése ugyanakkor globális összefogás mentén érhető el. Ennek első érdemének mondható törekvése a 2015-ben elfogadott Párizsi Klímaegyezmény (EU, 2016), melyet minden Európai Unió ország, köztük Magyarország is elfogadott. A megállapodásban a részes fe-

lek célul tűzték ki, hogy a globális átlaghőmérséklet emelkedését az iparosodás előtti szintnél 2 fokkal magasabb szint alatt tartják, de törekednek a 1,5 fokban történő korlátozásra. A kitűzött klímacélok mentén a magyar kormány elfogadta az európai zöld megállapodást (EU, 2019) is, mellyel vállalta, hogy Magyarország legkésőbb 2050-re klímasemlegessé válik. Hazánk elköteleződését mutatja, hogy az említett ambiciózus célt törvénybe is iktatta (2020. évi XLIV. törvény a klímavédelelről). A nettó zero karbonkibocsátás eléréséhez a magyar gazdaság dekarbonizációjára van szükség, melyhez a McKinsey (2022) jelentése szerint 150-200 milliárd eurónyi többletberuházásra van szükség: önmagában a központi költségvetés és egyéb nemzetközi források nem képesek fedezni ennek pénzügyi forrását. A jegybank a megfelelő eszközök segítségével képes lehet a rendelkezésre álló tőkét a szennyező tevékenységektől az alacsony karbonkibocsátású tevékenységek felé terelni az árstabilitás veszélyeztetése nélkül. A pénzmennyiség újraellokálása ezzel támogatja a reálgazdaság zöld átállását, miközben hosszú távon csökkenthető a pénzügyi közvetítőrendszer éghajlatváltozásból eredő kockázatai is. Ennek gyakorlati lehetőségét is megteremtette az Országgyűlés az MNB tv. 2021-es módosításával, ami beemelte az MNB rögzített céljai közé a környezeti fenntarthatóság előmozdítását (MNB, 2021a):

„Az MNB elsődleges célja az árstabilitás elérése és fenntartása. (...) Az MNB elsődleges céljának veszélyeztetése nélkül támogatja a pénzügyi közvetítőrendszer stabilitásának fenntartását, ellenállóképességének növelését, a gazdasági növekedéshez való fenntartható hozzájárulásának biztosítását és a rendelkezésére álló eszközökkel a Kormány gazdaság-, valamint a környezeti fenntarthatósággal kapcsolatos politikáját.” – olvasható az MNB tv. 1. cikkének 3. paragrafusában 2021. augusztus 2. óta.

A felhatalmazással a Magyar Nemzeti Bank Európa jegybankjai közül az első között szerzett zöld mandátumot, jogalapot teremtve ezáltal a klímavédelemre. Ráadásul a törvénymódosítással lehetővé vált, hogy az MNB a bírságbevételeinek 6%-át a környezetvédelmi célok elősegítésére fordítsa, enyhítve ezzel tevékenységének környezeti hatását is. Ennek köszönhetően a hazai gazdaságpolitika még hatékonyabban tehet lépéseket egy klímaváltozás okozta negatív hatásoknak ellenálló gazdaság kialakítása felé. Ez egy kétirányú folyamat: a zöld gazdaság gazdaságpolitikai eszközökkel történő ösztönzése hosszú távon segíti az árstabilitást és a pénzügyi rendszer stabilitását, ugyanakkor a jegybank az árstabilitás és a pénzügyi közvetítőrendszer stabilitásának védelme érdekében hozott, klímakockázat csökkentését célzó intézkedéseivel végső soron fenntartható irányba tereli a gazdaság szereplőit. E kettősség következménye, hogy a nettó zero gazdasági átállás megvalósításához együttműködésre van szükség a kormányzat és a Magyar Nemzeti Bank között (Papp et al., 2022).

Hazánkban a jegybank fenntarthatósági szerepvállalása mind a három mandátumában megtalálható, így a következőkben ennek gyakorlati megvalósulásába kívánunk betekintést nyújtani.

Felügyeleti Zöld Program

A Magyar Nemzeti Bank 2019-ben hirdette meg Zöld Programját, mely a pénzügyi rendszer ellenállóképességének javítását célozza a környezeti és klímakockázatokkal szemben, valamint a zöld finanszírozási környezet kialakítását hivatott megvalósítani Magyarországon. A Felügyeleti stratégiába illesztett Program három pillérre épül, melynek legfontosabb részét a pénzügyi rendszert érintő intézkedések jelentik. Ezen intézkedések köré épülnek a hazai és nemzetközi kapcsolatokra, valamint oktatásra épülő programpontok, illetve az MNB operatív működésének karbonsemlegesítését célzó tevékenységek (Deák, 2021).

Csupán néhány már megvalósult programpontot kiemelve, a pénzügyi rendszer működését erősíti a 2021-ben a hitelintézetek számára, majd 2023-ban a biztosítási szektornak kiadott MNB Zöld Ajánlás, mely elsősorban a klímaváltozással és környezeti degradációval kapcsolatos kockázatok azonosítására, mérésére, kezelésére, ellenőrzésére és közzétételére fogalmazott meg elvárásokat. Az MNB célja ugyanakkor az is, hogy a felsorolt pénzügyi szereplők üzleti tevékenységében a környezetileg fenntartható szempontokat érvényesítse. Az ajánlások közül több pont is irányul a fenntartható hitelezési, illetve befektetési politika kialakítására. Elvárás például a hitelintézetek esetében, hogy a hitelárazási keretrendszerük tükrözze az éghajlatváltozással és egyéb környezeti anomáliákkal kapcsolatos kockázatokat oly módon, hogy azok beépüljenek a bank üzleti stratégiájába is. A gyakorlatban tehát az MNB elvárja, hogy a hitelintézet csökkentse vagy korlátozza a klímára vagy a környezetre káros ügyfeleinek finanszírozását, ezzel párhuzamosan növelje az ezekre kedvező hatást gyakorló kitétségeit. Így a pénzügyi szereplő csökkenti a klíma- és környezeti kockázatokból eredő pénzügyi kockázatait és közben közvetetten motiválja a szennyező iparági szereplőket arra, hogy gazdasági tevékenységüket igazítsák a környezeti és klímavédelmi szempontokhoz a külső forrásszerzéssel kapcsolatos akadályok elkerülése végett. A biztosítók felé is ugyanezen elv mentén az MNB jó gyakorlatnak tartja, amennyiben a biztosító ösztönzi az épületbiztosítások esetén a zöldtetők⁴ alkalmazását például díjkedvezmények révén. A dokumentum szerint ugyanis a természet alapú megoldások alkalmazása növelheti a fizikai kockázatokkal szembeni ellenállóképességet, amely mellett az ügyfelek is környezettudatosabb döntést hozhatnak, így csökkentve a biztosítók klímakockázati kitétségét (MNB, 2022; MNB, 2023b).

A szabályozói intézkedések mellett az MNB pozitív ösztönzőként vezette be 2020-ban a Zöld tőkekövetelmény-kedvezmény Programjait a hitelintézetek számára. A kezdeményezés célja a környezetileg fenntartható, „zöld” iparágak, ügyfelek részarányának növekedése a „barna”, vagyis az éghajlatváltozáshoz és környezeti degradációhoz kapcsolódó átállási kockázatoknak jobban kitett iparágakhoz, ügyfelekhez képest. A magyar jegybank - a Programban szereplő kritériumok teljesítése esetén - a tőkekövetelmény egy részének elengedését kínálja a bankok számára. Lényegében az MNB a bankok hitelporfóliójának zöldítésével kívánja javítani a bankszektor kockázati profilját (MNB, 2023c). A kedvezményprogramok indulása óta 2023. 3. negyedév végéig már több mint 743 milliárd Ft értékű vállalati és lakossági kihelyezésre érvényesítették a bankok az engedményt (MNB, 2023d).

Zöld monetáris politikai eszköztár-stratégia

A 2021-ben meghirdetett Zöld monetáris politikai eszköztár-stratégia hivatott támogatni a zöld, főként klímakockázati megfontolások integrálását a monetáris politikába. A stratégia elfogadásával az MNB több gyakorlati lépést tett a zöld jegybanki működés felé, melyeket az alábbiakban röviden összefoglalunk.

Figyelembe véve, hogy hazánk lakóingatlan-állománya energetikailag korszerűtlennek tekinthető, annak környezetbarattá tétele nem kis finanszírozási igénnyel bír. A pénzügyi stabilitást szem előtt tartva a Magyar Nemzeti Bank 2021-ben elindította a Zöld Jelzáloglevél-vásárlási Programot, mellyel célzott és biztonságos forrást teremtett a bankoknak az energiahatékonyságot elősegítő lakáshitelek finanszírozásához. A Program hatására egy éven belül mind az 5 aktív hazai jelzálogbank kibocsátott zöld jelzáloglevelet 156 milliárd forint értékben, ezzel a magyar jegybank ténylegesen megteremtette a hazai jelzáloglevél-piacot (Barkó et al., 2022). A zöld lakáshitelezés további ösztönzése érdekében az MNB 2021-ben hirdette meg a Zöld Otthon Programot (ZOP) is a Növekedési Hitelprogram (NHP) részeként. Az összesen 300 milliárd Ft keretösszeggel megvalósult Program nyomán a bankok 0%-on értek el refinanszírozást, melyet az ügyfeleknek legfeljebb 2,5%-on hitelezhettek tovább, maximum 70 millió Ft-ig és maximum 25 éves futamidővel, kizárólag magas energiahatékonyságú új lakások vagy házak vételére, illetve építésére. A kedvező finanszírozással a Magyar Nemzeti Bank hozzájárult a hitelkínálat zöldítéséhez és egy egészségesebb szerkezetű ingatlanállomány kialakításához (Komlóssy – Winkler, 2022). Bár az intézkedés elsősorban a zöld lakáshitelep piac megteremtését célozta, a 2022-ben kibontakozott energiaválság rámutatott arra, hogy az energiaárak volatilitása makrogazdasági szinten is súlyos következményekkel járhat. Hazánk fosszilis energiafüggősége miatt a lakossági energiaárak változása a KSH hivatalos adatközlése (2024) alapján 2022 szeptemberétől 2023 augusztusáig becslés szerint egy éven át 2,1 százalékkal emelte az inflációt⁵. Az energiahatékonyság és megújuló energia részarány növelése azonban hozzájárul Magyarország energiafüggőségének csökkentéséhez és segíti a külső sokkok hatásának mérséklését is (Kandrács, 2023).

A monetáris politika egyik fontos eszköze a hitelesség, melyet a következetes kommunikáció és a széleskörű transzparencia is támogat. Éppen ezért az MNB – a bevett nemzetközi gyakorlatnak megfelelően – 2022 óta éghajlatváltozással kapcsolatos pénzügyi jelentést publikál (TCFD). A jelentés bemutatja egyrészt hogyan jelennek meg a fenntarthatósági szempontok a jegybank irányítási, stratégiai, valamint kockázatkezelési gyakorlatában, másrészt ismerteti a Magyar Nemzeti Bank portfóliójának üvegházhatású gázkibocsátás-intenzitását is. A jegybank a közzététel segítségével átfogó képet ad például a megvásárolt állampapírok, jelzáloglevelek klímahatásáról, ezzel pedig célzott döntéseket tud hozni azok csökkentése érdekében, nem utolsósorban pedig példát mutat a hazai piac szereplői számára is (MNB, 2021b).

A klímakockázatok megjelenhetnek a jegybank fedezetkezelésében is, mely a jegybanki eszköztár egyik kulcseleme. Így ezen kockázatok integrációja a fedezetkezelés zöldítésén keresztül is elérhető. A Magyar Nemzeti Bank a zöld monetáris politikai eszköztár stratégiával összhangban megvizsgálta a fedezetkezelés zöldítésének lehetőségét és arra jutott, hogy ezen szempontok megjelenése a gyakorlatban hozzájárulhat a klímakockázatok méréséhez, kezeléséhez, és ezen keresztül támogathatja a fenntartható piacok fejlődését. A kezdeményezéssel az

elfogadható fedezet befogadási ár meghatározásának (haircut) finomhangolása történt meg, mellyel az MNB a jegybanki szférában elsők között vezette be a preferenciális, zöld haircutot a zöld kötvények esetében. A kedvezmény ezáltal támogatja a hazai zöldkötvénypiac erősödését, valamint a források zöld beruházásokba történő csatornázását, ami elősegíti a zöld gazdasági átállást és így összhangban van a kormány gazdaságpolitikájával⁶ (Kiss et al., 2022).

ÖSSZEFOGLALÁS

Az elmúlt években a pénzügyi szakmai vitákban felértékelődtek a környezeti és éghajlati kockázatok reálgazdasági hatásai. Ennek eredményeként a pénzügyi rendszer szereplői, valamint a központi bankok és szabályozó hatóságok körében is elterjedt ezeknek a kockázatoknak az elemzése és a megelőzés lehetséges lépéseinek vizsgálata (UN Environment, 2017). Jelen tanulmányban tételesen foglalkoztunk e kockázatok kapcsán az átállási, a fizikai és a felelősségi kockázattal.

Bemutattuk továbbá a magyar jegybank felelősségi köreinek evolúcióját, melynek legfrissebb változása szerint 2021 óta az MNB a rendelkezésére álló eszközökkel a kormány gazdaság-, valamint a környezeti fenntarthatósággal kapcsolatos politikáját támogatja. Ennek tartalmi kibontásaként összefoglaltuk az MNB zöld mandátumának jelentőségét és kapcsolódó eszköztárát. A Magyar Nemzeti Bank példáján több konkrét intézkedést mutattunk be, amelyek alkalmazása képes hozzájárulni a környezetet károsító tevékenységek finanszírozásának visszaszorításához és a zöld átállás forrásigényének megteremtéséhez.

JEGYZETEK

- ¹ E három aspektus angol megfelelője az environmental, a social és a governance, amelyek kezdőbetűi miatt gyakran ESG-ként hivatkoznak a fenntarthatóság 3 kulcsterületére.
- ² A Climate Policy Relevant Sectors (CPRS) jelentése magyarul: klímaváltozással kapcsolatos szabályozások által érintett szektorok.
- ³ Szigorodó szabályozás alatt a klíma- és környezeti célok elérése érdekében élenjáró Európai Uniói jogalkotást értjük.
- ⁴ Zöldtető és Zöldfal Építők Országos Szövetsége (ZÉOSZ, 2013) szerint a zöld tető „Födémszerkezeten mesteresen létrehozott, vízelvezetés, vízháztartás, vízszigetelés szempontjából megfelelő rétegrenddel megépített sík, teraszos vagy maximum 45 fokos hajlásszögű zöldfelület.”
- ⁵ A lakosság alkalmazkodásának köszönhetően nem lett magasabb ez az arány a korábbiakban megbecsült értékhez képest.
- ⁶ A zöld kötvények hitelkockázati és piaci kockázati megítélése kedvezőbb lehet a hagyományos értékpapírokhoz képest, illetve ezen papírok árvolatilitása és stressztűrő képessége is mérsékeltebb lehet, mely erősíti a monetáris politika sikerességét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Aradványi Péter – Balázs Flóra – Lóránt Balázs (2022): Nemzetközi fejlemények a zöld jegybanki programok és gyakorlatok terén. In: Kiss-Mihály N.; Kolozi P. (szerk.) *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében – A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről*. 8-27. o., Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkoztar-elso-everol.pdf>

- Bank of England (2015): The Impact of Climate Change on the UK Insurance Sector: A Climate Change Adaptation Report by the Prudential Regulation Authority. Bank of England, London.
- Barkó Tamás – Herbert Evelyn – Horváth Balázs István (2022): Egy új piaci szegmens létrejötte: A hazai zöld jelzáloglevél-piac jegybanki ösztönzése. In: Kiss-Mihály N.; Kolozsi P. (szerk.) *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében – A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről*. 8-27. o., Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkoztar-elso-everol.pdf>
- BCBS (2022): *Principles for the Effective Management and Supervision of Climate-Related Financial Risks*. Banking Committee on Banking Supervision, June. Elérhető: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d532.pdf>.
- Blanchard, Olivier (2011): *Monetary Policy in the Wake of the Crisis*. Presentation at the IMF Macro Conference 2011. Elérhető: <https://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2011/res/pdf/OB2presentation.pdf>
- Bolton, Patrick – Després, Morgan – Pereira da Silv – Luiz Awazu – Samama, Frédéric – Svartzman, Romain (2020): *The green swan*. Bank for International Settlements, ISBN 978-92-9259-326-1
- Boros Eszter (2020): A klímaváltozás kockázatai és a hitelintézeti stressztesztek. *Hitelintézeti Szemle*, 19. évf. 4. szám, 2020. december, 107–131
- Bozó Ilona – Gyomai György – Kármán András – Kondrát Zsolt – László Flóra – Szabó József – Tanai Eszter – Tóth Henrik (2002): *Monetáris politika Magyarországon*. Magyar Nemzeti Bank, Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/monetarispolitika-hu-2002.pdf>
- Buiter, Willem H. (2021): *The Case Against Green Central Banking*. Project Syndicate, 26 November 2021.
- Dafermos, Yannis – Gabor, Daniela – Nikolaidi, Maria – Van Lerven, Frank (2022): An environmental mandate, now what? *Inspire*.
- Deák Viktória (2021): MNB Zöld Program. *Polgári Szemle* 17. évfolyam 4-6. szám, 104-115. o., Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-zold-program-1.pdf>
- Dikau, Simon – Volz, Ulrich (2021): Central bank mandates, sustainability objectives and the promotion of green finance. *Ecological Economics*, 2021, vol. 184, issue C.
- EU (2016): *Párizsi Megállapodás*, Európai Unió. Elérhető: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)&from=HU](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019(01)&from=HU)
- EU (2019) *Az európai zöld megállapodás*. Európai Unió. Elérhető: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0012.02/DOC_1&format=PDF
- G30 (2015): *Fundamentals of Central Banking*. Lessons from the Crisis. Group of Thirty, Washington, DC.
- Hulkó Gábor – Kálmán János – Lapsánszky András (2023): Sustainability Objectives and Central Banks, *Chemical Engineering Transactions*, 107, 331-336.
- ITM (2018): *A 2018-2030 közötti időszakra vonatkozó, 2050-ig tartó időszakra is kitekintést nyújtó második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia*. Melléklet a 23/2018. (X. 31.) OGY határozathoz, Innovációs és Technológiai Minisztérium
- Kandrás Csaba (2023): *Energiafüggettség és jegybanki mandátumok*. Elérhető: <https://www.vg.hu/velemeny/2023/07/energiafuggoseg-es-jegybanki-mandatukok-zoldaram-cikksorozat-1>
- Kaponya Éva – Felcser Dániel – Krusper Balázs – Balogh Csaba Kornél – Pulai György (2012): *Monetáris Politika Magyarországon*. Magyar Nemzeti Bank, Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-magyarorszagon-2012.pdf>
- King, Mervyn (2021): *Letter: Be alert to inflation risks as economies unlock*. Elérhető: <https://www.ft.com/content/9f1fcd5-7cd6-4a28-bc6b-fe867622e111>
- Kiss László – Manasses Gergely – Straubinger András (2022): A fedezetkezelés zöld fordulata. In: Kiss-Mihály N.; Kolozsi P. (szerk.) *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében – A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről*. 103-132 o., Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkoztar-elso-everol.pdf> (Letöltve: 2024. január 12.)
- Komlóssy Laura – Winkler Sándor (2022): A zöld lakáshitel-piac ösztönzése: az NHP Zöld Otthon Program. In: Kiss-Mihály N.; Kolozsi P. (szerk.) *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében – A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről*. 133-144. o., Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkoztar-elso-everol.pdf> (Letöltve: 2024. január 12.)
- Kruppa Márton (2023): *Hőmérsékletcsúccsal és látogatócsúccsal kezdődik az idei klímacsúcs*. Elérhető: <https://telex.hu/kul>

- fold/2023/07/22/ezreket-menekitenek-ki-rodoszrol-az-erdotuzek-miatt
- KSH (2024): *Fogyasztóiár-indexek a kiadások részletes csoportjai szerint, havonta*. Központi Statisztikai Hivatal, Elérhető: https://www.ksh.hu/stadat_files/ara/hu/ara0041.html
- KSH (2023): *Fontosabb szántóföldi növények termésátlaga [kg/hektár]*. Központi Statisztikai Hivatal, Elérhető: https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0018.html
- MNB (2001): *Az MNB tevékenységének átalakulása 1995–2000*. Magyar Nemzeti Bank, Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/mnbtev19952000-hu.pdf>
- MNB (2021a): *Az Országgyűlés fenntarthatósági mandátummal ruházta fel az MNB-t*. Magyar Nemzeti Bank, Elérhető: <https://www.mnb.hu/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/2021-cvi-sajtokozlomenyek/az-orszaggyules-fenntarthatosagi-mandatummal-ruhazta-fel-az-mnb-t>
- MNB (2021b): *Fenntarthatósági és jegybanki politika – zöld szempontok az MNB monetáris politikai eszköztárában*. Magyar Nemzeti Bank, Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/zold-eszkoztar-strategia-publikacio-2021-hun-0706-2.pdf>
- MNB (2022): *A Magyar Nemzeti Bank 10/2022. (VIII.2.) számú ajánlása az éghajlatváltozással kapcsolatos és környezeti kockázatokról, valamint a környezeti fenntarthatósági szempontok érvényesítéséről a hitelintézetek tevékenységében*. Magyar Nemzeti Bank, Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/10-2022-zold-ajanlas.pdf>
- MNB (2023a): *Stabilitás és Bizalom - A magyar pénzügyi felügyelés története*. Magyar Nemzeti Bank, Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/stabilitas-es-bizalom.pdf>
- MNB (2023b): *A Magyar Nemzeti Bank 12/2023. (XI.27.) számú ajánlása az éghajlatváltozással kapcsolatos és környezeti kockázatokról, továbbá a környezeti fenntarthatósági szempontok érvényesítéséről a biztosítók tevékenységében*. Magyar Nemzeti Bank, Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/12-20123-bizositoi-zold-ajanlas.pdf>
- MNB (2023c): *Tájékoztató a zöld vállalati és önkormányzati tőkekövetelmény-kezdemeny kiegészítéséről*. Magyar Nemzeti Bank, Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/zold-vallalati-es-onkormanyzati-tokekovetelmeny-kezdemeny.pdf>
- MNB (2023d): *Zöld pénzügyi adatok – Idősorok: Zöld pénzügyi adatok alakulása*. Magyar Nemzeti Bank, Elérhető: <https://statistika.mnb.hu/publikacios-temak/zold-penzugyi-adatok/zold-penzugyi-adatok/zold-penzugyi-adatok>
- MNB (2024): *Monetáris politika*. Elérhető: <https://www.mnb.hu/web/monetaris-politika>
- Muñoz, David Ramos – Cabrales, Antonio – Sanchez, Ángel (2023): Central Banks and Climate Change (Part 2). Can Central Banks Intervene Now? And How? Arguments of “Opportunity” and “Suitability”. *Business & Finance Law Review*, 6 Bus. & Fin. L. Rev. 260.
- NGFS (2019): *A call for action Climate change as a source of financial risk, Executive summary*. Network for Greening the Financial System, Elérhető: https://www.ngfs.net/sites/default/files/medias/documents/synthese_ngfs-2019-_17042019_0.pdf
- Papp Dávid – Sárvári Balázs – Varga Márton (2022): Fenntartható pénzügyek - A pénzügyi rendszer és a fenntarthatóság új kapcsolata. In: Baksay G., Matolcsy Gy., Virág, B (szerk.) *Új Fenntartható közgazdaságtan – Globális vitáirat*, 194-202. o., Elérhető: <https://www.mnb.hu/web/sw/static/file/uj-fenntarthato-kozgazdasagtan-single.pdf>
- Ritter Renátó (2022): Banki klímakitettségek – A magyarországi vállalati hitelállományban felépült átállási kockázatok helyzetképe. *Hitelintézeti Szemle*, 21. évf. 1. szám, 32-55. o., Elérhető: <https://hitelintezetiszemle.mnb.hu/letoltes/hsz-21-1-t2-ritter.pdf>
- Shirai, Sayuri (2023): Green Central Banking and Regulation to Foster Sustainable Finance. *ADB Working Papers*, No. 1361.
- Skidelsky, Robert (2021): Should Central Banks Have a Green Mandate? *Project Syndicate*, 19 July 2021.
- Timbergen, Jan (1952): *On the Theory of Economic Policy*, 2nd edition, Amsterdam: North Holland
- Törös-Barczel Nikolett (2023): Figyelmeztetés jött a biztosítóknak: extrém időjárás kopogtat, jobb lesz erre felkészülni. *Economx*, Elérhető: <https://www.economx.hu/gazdasag/mnb-bizositoi-klimastresszeszt-avagy-mitol-tarthat-a-pi-ac-i-resz.781137.html>
- UN Environment (2017): On the Role of Central Banks in Enhancing Green Finance. *Inquiry Working Paper* 17/01.
- ZÉOSZ (2013): *Alapfogalmak. Zöldtető és Zöldfal Építők Országos Szövetsége*, Elérhető: https://zeosz.hu/alapfogalmak/1991.évi_LX.törvény_a_Magyar_Nemzeti_Bankról, Elérhető: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99100060.TV>
2001. évi LVIII. törvény a Magyar Nemzeti Bankról. Elérhető: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0100058.TV>
2013. évi CXXXIX. törvény a Magyar Nemzeti Bankról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300139.tv>
2020. évi XLIV. törvény a klímavédelemről. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2000044.tv>

Horváth Balázs István – Szabadkai Dániel

A monetáris politika zöld megújulásának bemutatása a Magyar Nemzeti Bank példáján keresztül

Introducing the green renewal of monetary policy through the example of the Hungarian National Bank

Összefoglalás

A közgazdaságtan számára a következő évtizedek egyik legnagyobb kihívásának a környezeti fenntarthatóság kérdése látszik. A klímaváltozás elleni harcban a jegybankok, mint meghatározó gazdaságpolitikai intézmények világszerte egyre érdemibb szerepet vállalnak. A fenntarthatóságot támogató jegybanki intézkedések megvalósítását az tette lehetővé, hogy a központi bankok szerepéről alkotott kép megváltozott a közgazdasági gondolkodásban. A Magyar Nemzeti Bank a jegybankok között is élen járva kezdte el integrálni a fenntarthatósági szempontokat a működésébe. Tanulmányunkban bemutatjuk, milyen elméleti alapokon nyugszik a jegybankok szerepvállalása a klímaváltozás elleni küzdelemben és hogy a Magyar Nemzeti Bank milyen alapelvek mentén, hogyan tudta érvényesíteni a monetáris politikai eszköztárában a környezeti fenntarthatósági szempontokat. A zöld monetáris politikai eszközökön keresztül az MNB elsődlegesen a lakáspiac energiahatékonyságának fejlesztésére tudott célzott módon hatni, ugyanakkor jelen van a környezeti szempontból fenntartható pénzügyi instrumentumok piacán is. Az egyes programok eredményeinek és – ahol lehetséges – környezeti hatásainak ismertetésén keresztül szemléltetjük az MNB zöld monetáris politikájának gyakorlati megvalósulását.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: E50, E58, Q5

Kulcsszavak: jegybank, monetáris politika, fenntarthatóság

HORVÁTH BALÁZS ISTVÁN, vezető közgazdasági elemző, Magyar Nemzeti Bank (horvathba@mnb.hu); DR. SZABADKAI DÁNIEL, vezető jogász, Magyar Nemzeti Bank (szabadkaid@mnb.hu).

Summary

One of the biggest challenges for economists in the coming decades seems to be the issue of environmental sustainability. Central banks, as key economic institutions, are also playing an increasingly important role globally in the fight against climate change. The implementation of central bank measures to promote sustainability was made possible by a shift in the way central banks are perceived in economic thought. The Magyar Nemzeti Bank has been at the forefront of central bank efforts to integrate sustainability considerations into its operations. In our study, we present the theoretical basis for the role of central banks in the fight against climate change and the principles on which the Magyar Nemzeti Bank has been able to mainstream environmental sustainability into its monetary policy instruments. Through its green monetary policy instruments, the MNB has been able to have a targeted impact primarily on the energy efficiency of the housing market, but it is also present in the market of environmentally sustainable financial instruments. We illustrate the practical implementation of the MNB's green monetary policy by describing the results of the individual programmes and their potential environmental impact.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: E50, E58, Q5

Keywords: central bank, monetary policy, sustainability

BEVEZETÉS – A JEGYBANKOK SZEREPE A KLÍMAVÁLTOZÁS ELLENI
KÜZDELEMBEN

Az emberiség számára a 21. század egyik, ha nem legjelentősebb kihívása a globális klímaváltozás. Az ENSZ Éghajlatváltozási Kormányközi Testületének (IPCC) legfrissebb jelentése¹ alapján mindössze 30 évünk maradt arra, hogy esélyünk legyen elfogadható szintre lassítani a felmelegedést, amelyhez pedig elengedhetetlen a klímasemleges, fenntartható gazdaságra való átállás. Ahhoz, hogy a rendelkezésre álló szűkös időtartam alatt a gazdasági szerkezet ilyen jelentős mértékben át tudjon alakulni, ami akár teljes iparágak átstrukturálódását is jelentheti, szükségszerű a közgazdasági szemlélet megváltozása is. A minden korábbinál összetettebb kihívások megválaszolásához a közgazdaságtanban a korábban érvényesülő dogmákkal szemben holisztikus szemléletre van szükség, amelyben előtérbe kerül a környezeti fenntarthatóság. Az új közgazdasági szemlélet érvényesítéséhez a gazdaságpolitikai célok kiterjesztésére van szükség, amihez az olyan fő gazdaságpolitikai intézmények szerepének – mint a központi bankok – is szükségszerűen meg kell változni.

Korábban a közgazdászok körében az volt az uralkodó álláspont, hogy a központi bankoknak nem kell a klímaváltozással kapcsolatos intézkedéseket hozniuk, mivel egy új cél kijelölése megnehezítheti a már meglévő mandátumok teljesítését (Volz, 2017; Buitier, 2021). További érv volt, hogy a zöld intézkedések együtt járhatnak a piacsemlegesség elvétől való eltéréssel, azaz a jegybankok túlléphetnek a mandátumaikon azzal, hogy az eszközeik megváltoztatásával a hitelek, ezáltal pedig az erőforrás-allokáció konkrét irányba terelésére tesznek kísérletet

(Brunnermeier–Landau, 2020). A piacsemlegesség kérdéséből adódóan a klímaváltozás elleni fellépés a hagyományos közgazdasági gondolkodás szerint elsődlegesen fiskális politikai kérdés lenne, mivel érintheti a gazdasági szereplők közötti erőforrás-allokációt.

Azonban míg korábban az volt az elterjedt álláspont, hogy a központi bankoknak nem kell foglalkoznia a klímaváltozással, mostanra világszerte egyre több jel utal arra, hogy új konszenzus van kialakulóban a jegybanki világban, amely szerint ezek az intézmények sem maradhatnak a partvonal mellett a klímaváltozás elleni küzdelemben (Kolozsi et al., 2022a). Az elmúlt években a közgazdászok egyre szélesebb körben kezdtek azzal foglalkozni, hogy az éghajlatváltozás szerteágazó hatásai hogyan befolyásolhatják az egyes hagyományos jegybanki mandátumok, azaz az árstabilitás, a pénzügyi rendszer stabilitása, vagy akár a gazdasági növekedés, teljes foglalkoztatottság megvalósíthatóságát. Jelentős érvek szólnak amellett, hogy a jegybankok a pénzügyi stabilitási céljuk elérése érdekében figyelmet kell fordítsanak a klímaváltozásra (Volz, 2017), mivel az a pénzügyi intézmények mérlegeire jelentős hatást gyakorolhat (Battiston et al., 2021). Mivel a pénzügyi rendszer szereplői a gazdaság egészével kapcsolatban vannak, a pénzügyi rendszer klímakitettsége tükrözi az egész gazdaság éghajlatváltozással kapcsolatos kockázatait is (Kolozsi, 2021).

A klímaváltozás mint megjelenő új pénzügyi kockázat, fizikai kockázatok és átállási kockázatok formájában a pénzügyi rendszer minden szereplője számára következményekkel járhat (Carney, 2015). Ebből adódóan a felelős jegybanknak tennivalója van a pénzügyi jellegű klímakockázatok kapcsán, hiszen amellett, hogy meg kell védenie a saját mérlegét a klímakockázatokkal szemben, törekednie kell arra is, hogy azok ne veszélyeztethessék a pénzügyi közvetítőrendszer stabilitását sem. A klímakockázatok kezelése komplex feladat, ami a jegybank több funkcióját is érinti, így többek között a mikro- és makroprudenciális politika vagy akár a jegybanki monetáris politikai, piaci műveletek során elfogadható fedezetek köre is érintett lehet. Mivel a pénzügyi klímakockázatok megszüntetése csakis rendszerszintű, strukturális változások árán lehetséges, ami jelentős kooperációt igényel az állam, a privát szereplők (mint például a kereskedelmi bankok) és a társadalom között, a jegybankok ennek a kooperációnak a támogatására is hangsúlyt helyezhetnek a pénzügyi stabilitás megőrzése érdekében (Svartzman et al., 2021).

A pénzügyi kockázatokon felül a klímaváltozás számos csatornán keresztül befolyásolhatja a jegybanki döntések szempontjából fontos, főbb makrogazdasági változókat, mint a gazdasági növekedés (MNB, 2019a), valamint az infláció vagy akár az inflációs várakozások (EKB, 2021; Schnabel, 2022). A klímaváltozás amellett, hogy hat a hagyományosan a jegybankok elsődleges célját jelentő árstabilitásra, a monetáris politika transzmissziós csatornáit is gyengítheti (NGFS, 2021). A klímaváltozás inflációra és monetáris politikai transzmisszióra gyakorolt hatása bár önmagában nem feltétlenül jelenti azt, hogy a jegybankoknak céltottan zöld intézkedéseket kell hoznia, azt azonban egyértelművé teszi, hogy az intézmények nem hagyhatják figyelmen kívül annak hatásait.

A központi bankok a hagyományos jegybanki célrendszerekre gyakorolt hatásain túl is fordíthatnak figyelmet a klímaváltozásra. Carney (2021) szerint a tőkeallokációban betöltött funkciójából adódóan a teljes pénzügyi rendszernek szerepet kell vállalnia a klímaváltozás elleni küzdelemben, hiszen a fenntartható gazdasági átmenet érdemi

finanszírozási igénnyel jár. A pénzügyi rendszer szereplői a kormányok és vállalkozások stratégiai partnerei lehetnek a fenntartható és zöld gazdasági modellre való átállásban (Matolcsy, 2021). Ebből adódóan felmerül a jegybank, mint a pénzügyi rendszer központi szereplője és jelentős súlyú gazdaságpolitikai intézmény szerepvállalása is. A jegybankok továbbá példát tudnak mutatni a pénzügyi rendszer szereplőinek, ezáltal az intézkedéseik önmagukon túlmutató pozitív hozadékokkal járhatnak a klímaváltozás elleni harcban is. Emellett a 21. század második évtizedére a jegybankok szerepe és felelőssége gyökeresen átalakult (Matolcsy, 2022), ez a megerősödött szerepkör pedig alkalmasabbá teszi a jegybankokat a klímaváltozás elleni küzdelemhez való hozzájáruláshoz. Az elmúlt időszakban a jegybankok eszköztára kiszélesedett, szokványossá váltak a célzott eszközök, illetve a korábbiaknál hosszabb távú elköteleződés és szemlélet (például az előretekintő iránymutatás), amelyek hatékonyan támogathatják a klímaváltozás elleni intézkedéseket is. A kibővült eszköztár emellett lehetőséget ad arra is, hogy a jegybankok jobban figyelembe vegyék a hagyományos mandátumaik elérését célzó intézkedéseik lehetséges "mellékhatásait" is, és ezáltal úgy érvéjk el elsődleges célkitűzéseiket, hogy jobban érvényesítik az olyan társadalmi szempontokat is, mint a környezeti fenntarthatóság (Honohan, 2019).

A fent említett új konszenzus képviselői szerint a jegybankok a mandátumaik adta lehetőségeiken belül fel kell lépjenek a klímaváltozás ellen. Boneva és szerzőtársai (2021) például úgy fogalmazzák, hogy bár a klímaváltozás megállítására a kormányzatok számára állnak rendelkezésre a legmegfelelőbb eszközök, a mandátumaik keretein belül a jegybankoknak is tenniük kell az éghajlatváltozás ellen. Kolozsi és szerzőtársai (2022) szerint a jegybanki mandátumokkal összhangban levő hozzáállás a jegybanki zöld aktivitás kapcsán az, hogy a felelős jegybank mindig az árstabilitás elérésére és fenntartására törekszik, ugyanakkor folyamatosan keresi azokat a lehetőségeket, amelyekkel előmozdíthatja a gazdaság zöld átállását.

A zöld monetáris politika kapcsán kialakuló új konszenzus mentén a jegybankok világszerte elkezdtek vizsgálni a lehetőségeket arra, hogy hogyan mérsékeljék a klímakockázatokat és támogassák a fenntartható gazdasági átmenetet. Több jegybank, köztük olyan vezető intézmények, mint a Bank of England és az Európai Központi Bank már intézkedéseket is hozott. A fenti kérdéskörben a Magyar Nemzeti Bank azt az álláspontot képviseli, hogy már nem az a kérdés, hogy szerepet kell-e vállalnia a klímaváltozás elleni küzdelemben, hanem hogy hogyan lehet minél korábban és minél hatásosabban fellépni (MNB 2021). Ennek megfelelően az elmúlt évek során az MNB, nemzetközileg is élen járva, célzott intézkedések formájában jelentős lépéseket tett a jegybanki tevékenységeinek zöldítése terén.

A tanulmányunk további részében a Magyar Nemzeti Bank példáján keresztül mutatjuk be, hogyan tudja egy jegybank beépíteni a környezeti fenntarthatósági szempontokat a működésébe. A 2. fejezetben az MNB szerepvállalásának alapelveit mutatjuk be, ezt követően pedig a 3. fejezetben az MNB gyakorlatban megvalósított fenntarthatósági célú intézkedései és ezek eredményei kerülnek ismertetésre. Az 4. fejezet tartalmazza a tanulmány konklúzióit, kitérve a nemzetközi és a hazai zöld monetáris politika vitelére vonatkozó kilátásokra.

AZ MNB ZÖLD SZEREPVÁLLALÁSÁNAK ALAPELVEI

Az MNB intézkedéseit és azok céljait, így a fenntarthatósággal kapcsolatos politikáját is elsődlegesen a jegybanktörvény² által kijelölt jegybanki mandátumok határozzák meg. Az MNB mandátumai közé tartozik az elsődleges célt jelentő árstabilitás mellett a pénzügyi közvetítőrendszer stabilitásának fenntartása és a kormány gazdaságpolitikájának támogatása, ami az Országgyűlés 2021. május 28-i döntése alapján kiegészült a kormány környezeti fenntarthatósággal kapcsolatos politikájának támogatásával. A jegybanki mandátum kiegészítése megteremtette annak a lehetőségét, hogy az MNB monetáris politikájának megvalósítása során célzottan érvényesítsen zöld szempontokat, a kormányzati gazdaságpolitikai irányvonalak mentén³. A klímaváltozás ugyanakkor, ahogy fentebb is bemutatuk, hatással van a hagyományos jegybanki célok, így a pénzügyi stabilitási cél és az elsődleges, árstabilitási cél elérhetőségére is, ami a mandátum explicit környezeti fenntarthatósági kiterjesztésén kívül is lehetőséget nyújt az MNB számára arra, hogy – célrendszerével összhangban – figyelembe vegye a klímaváltozást. A jegybank ugyanakkor a jegybanktörvényben meghatározott feladatok hierarchiájának megfelelően kizárólag az elsődleges célja, vagyis az árstabilitás, veszélyeztetése nélkül támogathatja a környezeti fenntarthatóságot.

Az MNB zöld intézkedései jelentős mértékben támaszkodnak az MNB Zöld Programjában és a Zöld jegybanki eszköztár-stratégiában lefektetett célkitűzésekre és alapelvekre. Az MNB nemzetközi szinten is az elsők között kezdett el foglalkozni a fenntarthatósági szempontok beépítésével a jegybanki tevékenységbe. A 2019-ben meghirdetett Zöld Program keretében ezek a szempontok az MNB működésébe elsőként a felügyeleti jogkör kapcsán kerültek integrálásra. A Zöld Program deklarált célkitűzése, hogy az MNB hozzájáruljon a klímaváltozás mérsékléséhez és Magyarország fejlesztéséhez (MNB, 2019b). A program keretében az MNB a fenntarthatósági tevékenységének három fő pilléréként a pénzügyi szektorra vonatkozó intézkedéseket, a társadalmi, nemzetközi kapcsolatok építését és a saját működésének zöldítését határozta meg. Az MNB első közép-európai résztvevőként csatlakozott a pénzügyi rendszer zöldebbé tételére létrejött Network for Greening the Financial System (NGFS) elnevezésű nemzetközi hálózathoz⁴.

A jegybank a zöld szempontokat a 2021-ben meghirdetett Zöld jegybanki eszköztár-stratégiája mentén integrálja monetáris politika keretrendszerébe. A stratégiában megjelölt küldetése szerint az MNB az elsődleges céljának veszélyeztetése nélkül, a mandátumában rögzített célokkal összhangban a hosszú távú környezeti fenntarthatósági megfontolások mellett alakítja ki a monetáris politikáját (MNB, 2021). A jegybank a dokumentumban kiemeli, hogy a zöld aspektusok érvényesítése nem befolyásolja a monetáris politika irányultságát. Ezzel összhangban az MNB stratégiai célja, hogy a monetáris politikai eszköztár a lehető legjobban támogassa a fenntartható fejlődést és felzárkózást, azonban kizárólag az árstabilitási cél elsődlegessége mellett.

A jegybank zöld tevékenységével példát kíván mutatni a hazai pénzügyi intézményeknek, valamint támogatni kívánja a fenntarthatósággal kapcsolatos legjobb gyakorlatok meghonosodását a hazai pénzügyi rendszerben, ezzel kiaknázva a jegybank mint központi intézmény tevékenységének fent már említett önmagán túlmutató pozitív hozadékait. Az MNB az első jegybankok között ismerte fel, hogy a klímavédelmi és a környezeti fenntarthatósági szempontok pénzügyi közvetítőrendszerbe való integrálásához nem csupán példamutatásra és *soft law* ajánlásokra van

szükség, hanem olyan célzott monetáris politikai intézkedésekre is, amelyek ösztönzik a pénzügyi közvetítőrendszer szereplőit a környezeti fenntarthatósági gondolat elsajátítására és a zöld átállást elősegítő hatékony és tevékeny közreműködésre.

Az MNB kiemelt célja, hogy az alacsony karbonkibocsátású gazdaságba való átmenet során a jegybankok között élen járjon. Ezzel összhangban a fenntarthatósági aspektusokat megvalósító monetáris politikájának alapértékei között jelölte meg az innovációt és a kezdeményező-készséget, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy vezető szerepet vállaljon a klímaváltozás elleni küzdelemben. A stratégiában megfogalmazott másik fontos alapelv, hogy az MNB monetáris politikai eszköztárába az éghajlatváltozás elleni intézkedéseket hosszú távú szemlélet és elköteleződés mentén építi be, mivel annak hatásai túlmutatnak a monetáris politika hagyományos időhorizontján. A stratégia keretében, az elmúlt években alkalmazott programok tapasztalataira építve a zöld intézkedéseket az MNB célzottan és hatékonyan kívánja megvalósítani. Mivel az új szempontok integrálása az érintettek részéről kooperációt igényel, az MNB a zöld monetáris politikai intézkedéseit a pénzügyi rendszer szereplői és a többi érdekelt bevonásával alakítja ki.

ZÖLD PROGRAMOK ÉS EREDMÉNYEIK

A monetáris politika zöldítése során az MNB a Zöld jegybanki eszköztár-stratégiában meghatározott alapelvek figyelembevételével átformálta, fenntarthatósági fókusszal látta el a korábban sikerrel alkalmazott eszközeit. Az átalakítást valamelyest könnyítette, hogy a korábban létrehozott eszközök és programok közül már több is rendelkezett egyfajta zöld vetülettel (MNB, 2021). Így például a devizataralék részeként az MNB már 2019-ben megkezdte egy dedikált zöldkötvény portfólió kialakítását, emellett az MNB a Növekedési Kötvényprogram (NKP) keretein belül már vásárolt zöldkötvényt, a Növekedési Hitelprogram (NHP) pedig beruházási hitelek refinanszírozása útján sok vállalkozást segített hozzá korszerűbb eszközökhöz, ezzel javítva a vállalkozások energiahatékonyságát. Az MNB a korábbi programokra építve kezdte meg a monetáris politikai eszköztár környezeti fenntarthatósági szempontok figyelembevételét célzó átalakítását, bevezetve a zöld hitelezést ösztönző Zöld Jelzáloglevél-vásárlási Programot és az NHP Zöld Otthon Programot, integrálta a zöld szempontokat fedezetkezelési keretrendszerébe, illetve tovább bővítette a devizataralék részeként létrehozott zöldkötvény portfóliót.

A zöld monetáris politika előrehaladását és eredményeit az MNB elsőként a 2022 júliusában megjelent *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében - A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről* című kiadványában ismertette. Jelen fejezetben bemutatjuk, hogyan ültette át az MNB a zöld jegybanki szerepvállalásával kapcsolatos alapelveit a gyakorlatba, továbbá ennek keretében beszámolunk az első eredményeket összefoglaló tanulmánykötet megjelenése óta bejárt útról és az MNB zöld monetáris politikáját érintő fejleményekről. A következőkben a Zöld jelzáloglevél-vásárlási programmal, az NHP Zöld Otthon Programmal, a zöld fedezetkezeléssel és a devizataralék részeként kialakított zöldkötvény portfólióval kapcsolatos eredmények kerülnek bemutatásra, illetve röviden kitérünk azokra a környezeti fenntarthatóságot célzó intézkedésekre, amelyeket az MNB monetáris politika szűken vett keretein kívül eszközölt.

A lakáspiac kulcsszerepe a klímavédelemben

Az MNB már 2019-ben kiemelte, hogy a magyar gazdaság számára a zöld átmenet megvalósítása céljából meghatározó szerepe lehet a lakáspiacnak, tekintve, hogy a hazai lakásállomány műszaki és hőtechnikai szempontból elavult, amelynek okán jelentős lakossági kereslet – azaz a bankrendszer szempontjából finanszírozási igény – mutatkozik az új, magas energiahatékonyságú épületek építésére, illetve épületkorszerűsítési beruházások megvalósítására (MNB, 2019c). A Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal (MEKH) által közölt adatok⁵ alapján Magyarország éves energiafogyasztásának kb. 32 százaléka lakossági fogyasztásból tevődik össze, ami meghaladja az európai uniós átlagot⁶. A lakossági fogyasztás több, mint 72 százaléka a lakóingatlanok hűtéséből és fűtéséből adódik. A MEKH által közölt adatok alapján a magyar háztartások energiafelhasználásának mindössze 22 százaléka valósul meg megújuló energiaforrásból, amellyel Magyarország csak a középmezőnyhöz tartozik az Európai Unió tagországai között.

A fentiek alapján tehát jelentős mennyiségű energiamegtakarítás eszközölhető a magyarországi lakásállomány korszerűsítésének elősegítése útján, ezért az MNB zöld monetáris politikája keretében célzott módon a lakáspiac felé tette meg az első lépéseket. Az MNB a Zöld jelzáloglevél-vásárlási programmal zöld jelzáloglevelek kibocsátására ösztönözte a jelzálogbankokat, amelyek zöld jelzáloghitelek refinanszírozása által olcsó forrásbevonási lehetőséget biztosítanak a jelzálogbankok számára, elsősorban a zöld jelzáloglevelek magas minőségéből és pozitív környezeti hatásából fakadó befektetői keresletnek köszönhetően. A zöld jelzáloghitelvezést tovább élénkítette az MNB NHP Zöld Otthon Programja, amely nem csak további forrást biztosított a bankrendszer részére, hanem keresleti oldali ösztönzőként is hatott, tekintve, hogy az energiahatékony ingatlanok építése és vásárlása céljára igénybevehető jelzáloghitelek kedvező feltételein keresztül megjelenítette a zöld szempontot a jelzáloghitelek árazásában.

Megjegyzendő, hogy az MNB a monetáris politikai eszköztáron kívüli elemekkel is támogatta a lakáspiac fenntartható irányba terelését. Az MNB ilyen jellegű intézkedései közül kiemelendő a Zöld tőkekövetelmény-kedvezmény program, illetve a jelzáloghitel-finanszírozás megfelelési mutatóval (JMM) kapcsolatos szabályozás. Az előbbi keretében az MNB tőkekövetelmény-kedvezményt biztosít a hitelintézetek számára bizonyos zöld eszközök, többek között a lakosság számára folyósított zöld jelzáloghitel kitettség után (MNB, 2023a), amely zöld hitelezési ösztönzőként hat a bankrendszerre. Emellett azzal, hogy a JMM számlálójában a zöld jelzálogleveleket és a zöld refinanszírozási hiteleket kedvezményes, 150 százalékos súllyal veszi figyelembe, szabályozóként ösztönzi a zöld jelzáloglevelek kibocsátását (Borkó et al., 2022). A fentiek mellett jól mutatja a lakáspiac zöldítése irányába való elköteleződését, hogy az MNB 2022 novemberében a Minősített Fogyasztóbarát Lakáshitel (MFL) feltételrendszer zöld célokkal való kiegészítéséről döntött, ezzel tovább ösztönözve a bankrendszert a zöld lakáscélok kedvező feltételek melletti finanszírozását támogató termékek kifejlesztésére⁷.

A fenntarthatósági célokon túl a lakásállomány energiahatékonysági szempontú korszerűsítése az MNB hagyományos, pénzügyi közvetítőrendszer stabilitására vonatkozó mandátuma szempontjából is jelentős. Az ún. zöld hipotézis szerint a zöld jelzáloghitelek hitelkockázata alacsonyabb, mint az egyéb hiteleké. Az elmélet azon alapszik, hogy egyrészt a zöld, energiahatékony ingatlanok rezsiköltsége alacsonyabb, így a tulajdonosának magasabb lesz a

törlesztésre rendelkezésre álló jövedelme, ekként csökken a hitel nemteljesítési valószínűsége (probability of default – PD). Másrészt a zöld ingatlanok – az emelkedő kereslet és a szigorodó szabályozás miatt – hosszú távon várhatóan értékállóbbak lesznek, így a jelzáloghitel fedezete várhatóan magasabb áron érvényesíthető nemteljesítés esetén, tehát alacsonyabb lesz a nemteljesítéskori veszteségráta (loss given default – LGD) (Borkó et al., 2022).

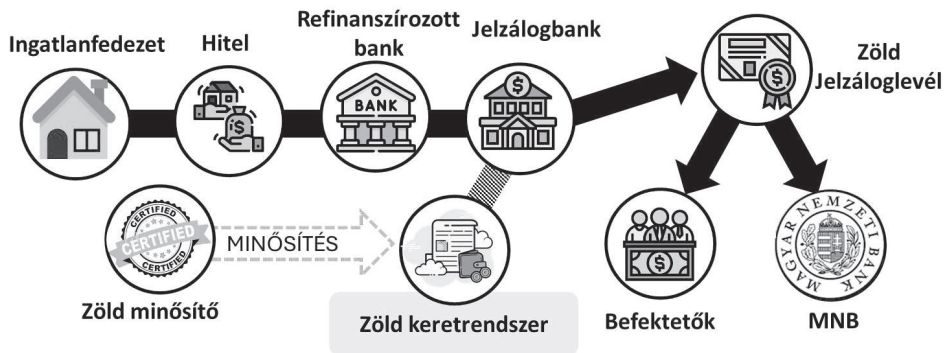
Az otthoneremtés, illetve a lakáspiac fejlesztése emellett a kormányzat gazdaságpolitikájának egyik stratégiai célkitűzése, így az elmúlt években számos kormányzati támogatási program összpontosult erre a területre. Az MNB lakáspiacot érintő innovatív megoldásai így – a jegybanktörvényben meghatározott mandátumának megfelelően – nemcsak a környezeti fenntarthatósággal kapcsolatos politikát, hanem a kormányzati gazdaságpolitikát is támogatják.

Zöld jelzáloglevél-vásárlási program eredményei

A Zöld jelzáloglevél-vásárlási program eredményeinek ismertetése előtt érdemes röviden áttekinteni a program megismeréséhez szükséges alapfogalmakat és a programban való részvételi feltételeket. Jelzáloglevélnek tekintjük azokat a fedezett kötvényeket, amelyeket jelzáloghitelintézetek bocsátanak ki és amelyek sajátossága, hogy a jelzáloglevél fedezeteként szolgáló eszközökből kizárólagosan a jelzáloglevél tulajdonosok kereshetnek kielégítést, azaz a jelzáloglevél tulajdonosok abszolút elsőbbséget élveznek a jelzálogbank hitelezői között. A fentiekből fakadóan a jelzáloglevelek biztonságos, magas minőségű értékpapírok, amelyek hosszú futamidő esetén alkalmas forrást jelentenek hosszú lejáratú jelzáloghitelek finanszírozásához. Zöld jelzáloglevélről akkor beszélünk, ha a bevont forrás pozitív környezeti hatású – praktikusan energiahatékony épületek építését vagy vásárlását célzó – jelzáloghitelek finanszírozására kerül felhasználásra.

A részvételi feltételek tekintetében az MNB a korábbi jelzáloglevél-vásárlási programok feltételeire és tapasztalataira támaszkodott, amelyek kiegészítésre kerültek a környezeti fenntarthatósági cél igazolása érdekében meghatározott zöld feltételekkel. A jelzáloglevél vásárlásokra vonatkozó általános feltételeinek értelmében az MNB kizárólag olyan, Magyarország területén, magyar jog szerint nyilvánosan forgalomba hozott, forintban denominált, fix kamatozású, legalább 5 éves eredeti futamidejű jelzálogleveleket vásárolt, amelyek vonatkozásában a kibocsátó vállalta az értékpapír tőzsdei bevezetését, illetve a jelzáloglevelek napi rendszerességű, kétoldalú árjegyzésének biztosítását. Az ezeket kiegészítő zöld feltételek keretében az MNB elvárta, hogy a jelzáloglevél a kibocsátó által közzétett keretrendszer alapján feleljen meg a Climate Bonds Initiative által kidolgozott Climate Bonds Standard vagy az International Capital Market Association által kidolgozott Green Bond Principles környezeti fenntarthatósági finanszírozási irányelvek⁸ valamelyikének, amely megfelelést külső független minősítő (external reviewer) igazolja. Emellett a program nyilvános, évenkénti riportálási kötelezettséget írt elő a kibocsátók számára, ezzel elősegítve a transzparenciát a fenntarthatósági célkitűzések megvalósítása tekintetében és meghonosítva a legjobb nemzetközi gyakorlatot a hazai zöld jelzáloglevél-piacon. További feltételként ügyfélértékelési kötelezettség is meghatározásra került a program feltételei között, elsősorban a környezeti fenntarthatóságra vonatkozó fogyasztói ismeretek bővítése, illetve a tudatos fogyasztói magatartás elősegítése céljából.

1. ábra: A zöld jelzáloglevél-vásárlási program működése

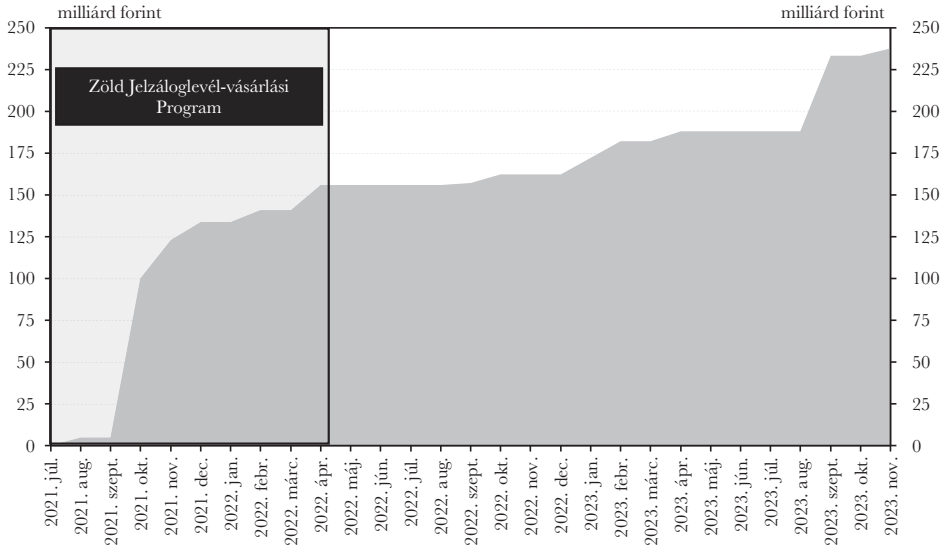

Forrás: MNB

A Zöld jelzáloglevél-vásárlási program az egyik első olyan jegybanki eszközvásárlási program volt a világon, amely explicit környezeti célkitűzéssel rendelkezett. A program létrehozása során az MNB együttműködött a jelzálogbankokkal, így többek között ennek köszönhetően olyan program jött létre, amely integrálta az MNB célkitűzéseit, illetve a kibocsátói és befektetői érdekeket. A program elsődleges célja kimondottan a hazai zöld jelzáloglevél-piac megteremtése volt. Az MNB zöld jelzáloglevél-piac katalizálására irányuló törekvése sikeresnek bizonyult. A program 2021 augusztusi indulását követő hetekben sor került az OTP Jelzálogbank nevéhez köthető első hazai zöld jelzáloglevél kibocsátására, sőt 2022 áprilisára már mind az öt hazai jelzálogbank megjelent a piacon (Borkó et al., 2022). A program fennállása alatt összesen több, mint 156 milliárd forint névértékű zöld-jelzáloglevél került kibocsátásra, amelyből az MNB 57,2 milliárd forint névértékben vásárolt kibocsátások során, illetve 3,8 milliárd forint névértékű vásárlást hajtott végre a másodpiacon. Megjegyzendő, hogy a program jelentős környezeti hatással bír, tekintve, hogy az MNB számításai szerint a Zöld jelzáloglevél-vásárlási program részeként vásárolt jelzáloglevelek vonatkozásában éves szinten körülbelül 7,5 ezer tonna ÜHG-kibocsátás kerül megtakarításra (MNB, 2024).

A 2022 tavaszán tapasztalt inflációs nyomás okán a megváltozó monetáris politika irányultsággal összhangban a Monetáris Tanács a Zöld jelzáloglevél-vásárlási program felfüggesztése mellett döntött. A zöld jelzáloglevél piac szereplői azonban továbbra is aktívak maradtak, a program felfüggesztése óta ugyanis összesen 8 alkalommal került sor zöld jelzáloglevél kibocsátására, amelyek során közel 82 milliárd forint névértékű zöld jelzáloglevél került forgalomba. A program felfüggesztése óta kibocsátott zöld jelzáloglevelek révén a magyar zöld jelzáloglevél-piac 237,8 milliárd forintra duzzadt, amely a teljes magyar jelzáloglevél-piac 11 százalékát teszi ki⁹.

2. ábra: A hazai kibocsátású, forintban denominált zöld jelzáloglevelek állományának alakulása

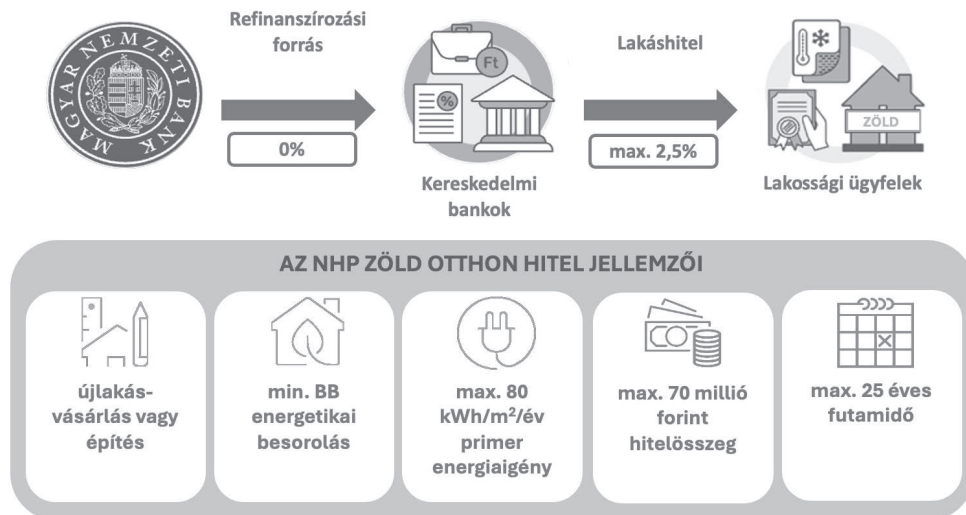
Forrás: MNB

Össességében elmondható tehát, hogy az MNB Zöld jelzáloglevél-vásárlási programja elérte célját; a hazai zöld jelzáloglevél-piac létrejött, illetve a program felfüggesztése után is tovább bővült, ezzel tendenciaszerűen növelve a zöld jelzáloglevelek piaci részarányát. Emellett kiemelendő, hogy a zöld jelzáloglevél-piac létrejötte jelentős pozitív környezeti hatást von maga után. A jelzálogbankok által közzétett transzparencia riportok¹⁰ adatai alapján a zöld jelzáloglevél-piac kialakulása – a zöld jelzáloghitelezés, amely részben zöld jelzáloglevelek kibocsátása által került finanszírozásra – közvetett módon éves szinten 290 gigawattóra energiafogyasztás elkerüléséhez járul hozzá.

Zöld Otthon Program eredményei

A zöld jelzáloghitelezés fellendítése érdekében az MNB 2021 októberében a Növekedési Hitelprogram részeként 200 milliárd forint keretösszeggel indította el a Zöld Otthon Programot, amelynek keretében 0 százalékos kamatozás mellett refinanszírozási hitelt nyújtott a hitelintézetek számára, amelyek ezt maximum 2,5 százalékos fix kamatozás mellett tovább hitelezték a lakossági ügyfelek részére. A programban részt vevő hitelintézetek kizárólag energiahatékony (legalább BB vagy annál jobb energetikai besorolású, és legfeljebb 90 kWh/m²/év primer energiaigényű) új lakások és családi házak saját lakhatás céljából történő vásárlására, illetve építésére nyújthattak hitelt fogyasztónak minősülő természetes személyek részére, maximum 25 éves futamidőre, legfeljebb 70 millió forint összegben.

3. ábra: Az NHP Zöld otthon program működése és feltételei

Megjegyzés: 2022. április 19-től a primer energiafelhasználásra vonatkozó kritérium legfeljebb 80 kWh/m²/év-re szigorított, előtte legfeljebb 90 kWh/m²/év volt.

Forrás: MNB

A Zöld Otthon Program esetében a Minősített Fogyasztóbarát Lakáshitelekhez hasonlóan számos fogyasztóbarát feltétel került beépítésre a hitelfelvevők érdekében. Az ügyféltájékoztatásra vonatkozó előírások és a maximális bírálati idő meghatározása mellett korlátozásra került a bankok által felszámítható költségek köre és mértéke is. A kamaton felül csak meghatározott összegű folyósítási díj, előtörlesztési díj és a harmadik fél felé fizetendő költségek voltak felszámolhatók (Kömlössy, 2022). Emellett a program keretében nyújtott lakáshitelek állami kamattámogatással is kombinálhatóak voltak, ez volt az ún. „Zöld CSOK”, így a két gyermekkel rendelkező vagy két gyermeket vállaló házaspárok számára 10 millió forint, a legalább három gyermekkel rendelkező vagy három gyermeket vállaló házaspárok számára 15 millió forint erejéig 0 százalékos fix kamatozású hitel is elérhetővé vált.

A program keretében refinanszírozott zöld lakáshitelek rendkívül népszerűnek bizonyultak a fogyasztók körében, mivel a rögzített kamatozású zöld lakáshitelek lényegesen kedvezőbb kamatfeltételek mellett voltak igénybevehetőek, mint a piacon elérhető további lakáshitelek. A jelentős keresletre tekintettel az MNB 2022 áprilisában további 100 milliárd forinttal emelte meg a program keretösszegét, emellett pedig szigorította a finanszírozható ingatlanokra vonatkozó energetikai elvárásokat, növelve a program célzott jellegét és hatékonyságát. Annak érdekében, hogy a program még zöldebb lakások, családi házak vásárlását, illetve építését ösztönözze, a megkövetelt primer energiafelhasználás felső korlátja – a legalább BB energetikai besorolásra vonatkozó elvárás fenntartása mellett – 80 kWh/m²/év értékre csökkent. A jelentős keresletre tekintettel 2022 áprilisának végére a hitelintézetek többsége

esetén az addig befogadott hitelkérelmek volumene elérte a rendelkezésükre bocsátott újabb keretet is, így a hitelkérelmek befogadása leállításra került (Komlóssy – Winkler, 2022), a program pedig a 300 milliárd forint keretösszeg teljes kihasználtsága mellett 2022. szeptember végén lezárult.

4. ábra: A ZÖP keretében finanszírozott ingatlanok energetikai besorolás szerinti megoszlása

	Szerződések száma	Átlagos primer energiafelhasználás (kWh/m ² /év)
AA++	198 db (7,4 Mrd Ft)	18
AA+	648 db (25,4 Mrd Ft)	51
AA	563 db (22,3 Mrd Ft)	70
BB	5926 db (196,3 Mrd Ft)	64

Megjegyzések:

*A résztvevő bankoknak az ingatlan energetikai besorolását elegendő az ingatlan energetikai tanúsítványának elkészültét követően jelenteniük. Az ábra a 2023. december 29-ig beérkezett adatszolgáltatás alapján készült.

**Az energetikai minőség szerinti besorolások a program lezárásakor hatályos jogszabályi követelmények szerint kerültek feltüntetésre.

Forrás: MNB

Energiahatékonyság tekintetében a programban megkövetelt energetikai kritériumokat a finanszírozott ingatlanok jelentős része túlteljesítette. A Zöld Otthon Program keretében vásárolt ingatlanok 85 százalékánál ismert már az energetikai besorolás, melyből 81 százalék BB, 19 százalék pedig ennél is jobb energetikai besorolást kapott. Az átlagos primer energiafelhasználás éves szinten négyzetméterenként a BB besorolású ingatlanoknál 65 kWh/év körül alakul, míg a legjobb energetikai besorolású AA++-os ingatlanok esetében mindössze 18 kWh/m²/év.

A Zöld Otthon Program mindegy 8 600 háztartás számára tette lehetővé, hogy kedvező hitellel energiahatékony lakóingatlan építsen vagy vásároljon (MNB, 2023a), emellett a program segítségével épített vagy megvásárolt energiahatékony ingatlanok az MNB számításai alapján éves szinten mintegy 40 ezer tonna ÜHG-kibocsátás elkerüléséhez járulnak hozzá¹¹ (MNB, 2024).

Zöld fedezetkezelés

Az MNB klasszikus monetáris politikai eszköztárának részeként fedezett hitelfelvételi lehetőséget biztosít a bankrendszer számára, amelynek segítségével biztosíthatja a bankrendszer likviditását, a hitelek kamatlába pedig a monetáris transzmisszió egyik csatornájaként szolgál (Kiss et al., 2022). A jegybanksi hitelezéshez szervesen kapcsolódik a jegybanksi fedezetkezelési gyakorlat, tekintve, hogy a jegybanksi hitelezés – a jegybanksitörvény szabályai szerint – kizárólag fedezett formában valósulhat meg (Lerner-Nagy et al., 2023). A fedezettség jogszabályi előírása elsősorban a jegybanksi veszteségek elkerülése, ezen keresztül az adófizetők vagyónának megóvása, továbbá az elszámoltathatóság és az egyenlő bánásmód biztosítása érdekében szükséges.

Az MNB *pool* alapú, összevont fedezetkezelést végez. A fedezetkezelési keretrendszert és az elfogadható fedezetek körét elsősorban a hatályos jegybanksi általános szerződési feltételek (üzleti feltételek) határozzák meg. A fedezetkezelés zöldítése, elsődlegesen az elfogadható értékpapírok kezelésén keresztül valósulhat meg az ún. *zöld haircut* alkalmazásával. A haircut az elfogadható fedezet befogadási árának meghatározása során alkalmazott kockázatkezelői eszköz, vagyis az eszköz értékét csökkentő korrekciós tényező. Minél magasabb egy fedezeti eszközosztály piaci-, hitel- vagy likviditási kockázata, annál magasabb haircut érték kerül alkalmazásra az értékelés során. A haircutok a fedezetelvonás és -értékesítés (likvidálási periódus) alatt potenciálisan bekövetkező negatív átértékelődéstől védik a jegybanksot (Kiss et al., 2022).

Az MNB – az egyik első jegybanksként – 2021 szeptemberében vezette be a preferenciális zöld haircut-ot, amely zöld értékpapírok fedezetbe adása esetén 20 százalékos kedvezményt biztosít 5 százalékpontos maximális érték mellett (Kolozsi et al., 2021). Így tehát a befogadási érték 5 százalékponttal magasabb lehet egy környezeti fenntarthatóságot célzó zöld értékpapír fedezetbe adása esetén, mint egy teljesen azonos paraméterekkel rendelkező, környezeti fenntarthatósági célokkal nem rendelkező, barna értékpapír esetében. Ezzel a lépéssel az MNB növeli, illetve folyamatosan fenntartja a zöld értékpapírok iránti keresletet, ezen keresztül ösztönözve a további kibocsátásokat. A kedvezményes zöld haircut alkalmazása relatíve egyszerű és a kockázatkezelési alapelveknek is megfelel, tekintve, hogy a zöld értékpapírok kockázati megítélése – a kisebb árvolatilitásból és az alacsonyabb átállási kockázatokból fakadó magasabb stressztűrő képességéből adódóan – jobb, mint a barna értékpapíroké.

Fontos megjegyezni, hogy a jegybanksi fedezetkezelési keretrendszert érintő változások jelentős hatással vannak a bankrendszer likviditására, illetve likviditáskezelési gyakorlatára, így az átalakítás csak a lehetséges hatások vizsgálata, valamint a kihívások és költségek feltérképezése mellett valósítható meg, amely rendkívül időigényessé teszi a folyamatot, emellett a fenntartható pénzügyi eszközök piacának fiatal voltából fakadó bizonytalanságok tovább lassítják a fedezetkezelés zöld reformját. Az MNB azonban a felsorolt nehézségekkel együtt is dolgozik a zöld fedezetkezelést érintő előrelépések érdekében, elsősorban a zöld átállás nélkülözhetetlen feltételét képező adatminőség és transzparencia előmozdítása terén.

E munka keretében az MNB 2022 szeptemberétől a zöld értékpapírok esetében a preferenciális haircut alkalmazását további transzparencia-feltételek teljesítéséhez kötötte. A szabályoknak való megfelelés érdekében a zöld értékpapírok kibocsátói éves allokációs riportot,

illetve hatásjelentést kötelesek közzétenni a honlapjukon, jelzáloglevelek esetében pedig az MNB a normál zöldkötvény-előírásokon felül további transzparencia követelményt vezetett be, tekintve, hogy a jelzáloglevelek képviselik a magyar értékpapír-piacon a második legnagyobb súlyú az állampapírokat követően. Zöld jelzáloglevelek esetében 2022 IV. negyedévtől a preferenciális haircut alkalmazásának feltételévé vált – az allokációs és hatásriportok közzététele mellett – a jelzáloglevél-program klímakockázati aspektusaival kiegészített transzparencia riport közzététele. Annak érdekében, hogy az MNB növelje a transzparenciát a nem-zöld értékpapírok vonatkozásában is, 2022 októbertől preferenciális haircuton fogadja be azokat a nem-zöld értékpapírokat is, amelyek kibocsátója klímakockázati riportot tett közzé.¹²

Látható tehát, hogy az MNB megtette az első lépéseket a fedezetkezelés zöldítése terén, illetve fokozatosan, a fenntartható pénzügyi piacok hiányosságait azonosítva és a jegybanki mandátumok hierarchiáját szem előtt tartva halad tovább az úton, folyamatosan vizsgálva a továbblépési lehetőséget a módszertanok fejlesztése, a transzparencia növelése és a gyakorlati lépések terén egyaránt.

Zöld tartalékkezelés

A monetáris politikai és a prudenciális intézkedések mellett a központi bankok a tradicionális jegybanki tevékenységek közül a devizatartalék kezelésével kapcsolatos döntéshozatalba is integrálhatják a klímatudatos attitűdöt. Az MNB 2019-ben kezdte meg dedikált zöldkötvény-portfóliójának kiépítését, ezzel az első jegybankok egyike volt, amely a tartalékkezelésben is megjelenítette a fenntarthatósági szempontokat. A kezdetben 250 millió euró célértékű portfólió kialakításának deklarált célja a zöldkötvény-piac fejlődésének támogatása, illetve a jegybank társadalmi felelősségvállalásának erősítése volt a hagyományos tartaléktartási célok (biztonság-likviditás-hozam) veszélyeztetése nélkül. A portfólióba kizárólag a nemzetközi zöld standardoknak és a tartalékkezelés kereteinek megfelelő kötvények kerülhetnek. Kialakításakor az elkülönített portfólió kockázat-hozam karakterisztikái nem tértek el érdemben a hasonló befektetésektől, aminek célja az volt, hogy az ne befolyásolja érdemben a tartalékkezelés pénzügyi eredményét (MNB, 2019d). A fenntarthatósági szempontok tartalékkezelésben való érvényesítésével az MNB a fejlődésben lévő zöldkötvény-piac aktív szereplőjeként példát mutat a pénzügyi rendszer többi szereplőjének is.

Az MNB 2023 novemberében közzétette a Fenntartható és Felelős Befektetési Chartáját, hogy a fenntarthatósági szempontokat minél szélesebb körben beépítse a devizatartalékok kezelésébe¹³. A Chartában kifejezi elkötelezettségét a tartalékkezelés környezetvédelmi szempontból fenntarthatóbbá tétele mellett, valamint közép- és hosszú távú célokat tűz ki a tartalékkezelés környezetbarátabbá tételére anélkül, hogy az ütközne a hagyományos tartalékkezelési célokkal. A Chartában az MNB négy pilléren - mérés, befektetési stratégia, transzparencia/aktív szerepvállalás és monitoring - alapuló célokat és iránymutatásokat határoz meg a tartalékkezelésre vonatkozóan. Az MNB hosszú távú célja a tartalékportfólióinak lehetőség szerinti maximális dekarbonizációja a kiemelt tartaléktartási célok és elvárások veszélyeztetése nélkül. A dokumentum emellett példaként szolgálhat a pénzügyi piac szereplői számára, ezáltal hozzájárulhat a piac fejlődéséhez. A zöldkötvény portfólió kialakítása által az MNB pozitív környezeti hatásokat ért el, amelyek éves mértékére vonatkozóan 2020-tól

kezdődően becsléseket tesz közzé. A legfrissebb becslés, azaz a 2022-re vonatkozó számítások szerint a portfólió hatása éves szinten 73 ezer tonna CO₂ kibocsátás elkerülését jelentette, amely hozzávetőlegesen egy 15 ezer fős magyar település éves karbonlábnyomának felel meg (Paulik – Tapaszt, 2023). A környezeti fenntarthatóság további támogatása érdekében a jegybank 2023 végén bejelentette a zöldkötvény-portfólió méretének korábban megcélzott szintjének duplájára, 500 millió euróra emelését¹⁴. A zöldkötvény-portfólió építésével az MNB stratégiájában lefektetett alapelvekkel összhangban, a monetáris politikai irányultságának befolyásolása nélkül tudja érvényesíteni a fenntarthatósági szempontokat a működésében.

További intézkedések a monetáris politika zöldítésén túl

Habár tanulmányunk elsődlegesen a monetáris politika zöldítése terén elért eredményeket hivott bemutatni, érdemes kitérni az MNB monetáris politikán kívül eső felügyeleti, publikációs és egyéb célú intézkedéseire is, amelyek a monetáris politikai eszköztár mellett, illetve azt kiegészítve segítik elő a bankrendszer fenntartható pénzügyekkel kapcsolatos fejlődését. Az MNB innovatív szellemiségét jól szemlélteti, hogy csupán a 2023-as év leforgása alatt milyen jelentős mennyiségben vitt véghez zöld pénzügyi átállást segítő intézkedéseket.

A már korábban – a lakáspiac központi szerepe kapcsán – említett zöld tőkekövetelménykedvezmény program az lakáspiac fejlődését segítő, lakosság számára nyújtott zöld jelzáloghitelek mellett vállalatokhoz és önkormányzatokhoz kapcsolódó zöld kitettségek (például hitelek, kötvény- vagy pénzügyi lízing kitettség) mentén biztosít tőkekövetelménykedvezményt a bankok számára, ezzel javítva a bankrendszer környezeti kockázati profilját. A program fejlődését jól példázza, hogy az MNB folyamatosan bővíti az elfogadható zöld kitettségek típusainak körét, legutóbb 2023 szeptemberében – a program meghosszabbítása mellett – az elfogadható vállalati és önkormányzati kitettségek kerültek bővítésre az energiatároló, a megújuló energiaforrás-tüzelésű távhő, valamint a villamosenergia hálózat bővítését és fejlesztését célzó beruházásokat finanszírozó banki kitettségekkel¹⁵.

A zöld pénzügyekre vonatkozó információs bázis és edukáció szempontjából kiemelendő az MNB által évente publikált Zöld Pénzügyi Jelentés (MNB, 2023a), amely éves rendszerességgel ad átfogó képet a hazai pénzügyi szektor környezeti fenntarthatósághoz kapcsolódó kockázati kitettségéről, illetve a fenntarthatóságot elősegítő finanszírozói tevékenységeiről, valamint az MNB fenntarthatósági programjairól. Az MNB évente publikálja klímaváltozással kapcsolatos pénzügyi jelentését (MNB, 2023b), amelynek célja, hogy az MNB operatív működésével és pénzügyi eszközeivel kapcsolatos klímakockázatokat a lehető legszélesebb körben feltárja, mérje és transzparens módon publikálja, ezzel példát mutatva a többi pénzügyi intézmény számára. Az átláthatóságot szolgálja emellett a 2023 áprilisában létrehozott Zöld Pénzügyi Termékkereső platform, amelynek célja, hogy a lakosság számára elérhetővé és érthetővé tegye a Magyarországon forgalmazott fenntartható, vagy a fenntarthatóságot elősegítő befektetéseket. Ahogy Boros és szerzőtársai (2023) kimutatták, a lakosság zöld pénzügyi eszközökkel kapcsolatos ismeretei bővültek az elmúlt években, amelyhez hozzájárulhatott az MNB edukatív tevékenysége is.

A fentiek mellett az MNB törekszik a legjobb nemzetközi gyakorlatok magyarországi meghonosítására is, amelynek keretében 2023 októberében a magyarországi pénzfeldolgozók

tevékenysége, majd 2023 novemberében a hazai biztosítók tevékenysége kapcsán adott ki ajánlást az éghajlatváltozással kapcsolatos és környezeti kockázatokról, illetve a környezeti fenntarthatósági szempontok érvényesítéséről.

KILÁTÁSOK, KITEKINTÉS

Az elmúlt években dinamikusan fejlődött a gondolkodás a központi bankok klímaváltozás elleni harcban betöltött szerepe kapcsán, aminek hatására új konszenzus alakult ki, széles körben elfogadottá vált a környezeti fenntarthatósági szempontok figyelembevétele a jegybanki tevékenységekben. A következő időszakban a klímaváltozás elleni harc még inkább középpontba kerülhet, ezzel párhuzamosan pedig a jegybankok abban vállalt, utóbbi években megszilárdult szerepe is tovább növekedhet. Mindezzel összhangban tovább folytatódhat a klímaváltozás hatásainak integrálása a közgazdasági gondolkodásba, ezáltal pedig a hatások hagyományos jegybanki mandátumokkal való kapcsolatának feltérképezése és a lehetséges lépések kidolgozása. Ennek következtében tovább bővíthet a jegybankok célzottan zöld jellegű eszköztára, valamint azon hagyományos eszközök köre, amelyekben zöld aspektusokat is érvényesítenek.

Abban továbbra is jelentős az eltérés, hogy egyes jegybankok milyen mandátumok és felhatalmazás mentén, illetve milyen eszközökkel folytatnak zöld politikát. Több, zöld intézkedéseket hozó jegybank már explicit fenntarthatósági mandátummal is rendelkezik, míg sok intézmény van, amely a hagyományos mandátumaik hatékony teljesítéséhez köti azokat. A klímaváltozás hatásainak a jegybanki célokkal való összefüggéseinek alaposabb megértésével párhuzamosan, az azzal kapcsolatos gazdaságpolitikai célkitűzések mentén a jegybanki mandátumokat világszerte újraértelmezhetik a fenntarthatóság szempontjából.

A jegybankok zöld tevékenységének kibontakozása bizonyos értelemben még mindig gyerekcipőben jár, azonban az egyre több megvalósult intézkedés segíti a kollektív tapasztalatok gyűjtését és a legjobb gyakorlatok kialakulását. Ahogy a zöld monetáris politika egyre elterjedtebbé válik, a megvalósult programok által teremtett precedensek számának bővülése, különösen a vezető jegybankok körében, szélesítheti az egyes jegybankok mozgásterét is. A klímaváltozás globális léptékét tekintve, annak leküzdésében különösen fontos a nemzetközi kooperáció, ami a monetáris politikában az intézmények közötti tudásmegosztás további erősítését követeli meg. Emellett a központi intézmények és a pénzügyi rendszer szereplői körében is szükségessé válik a fenntarthatósági szempontokkal kapcsolatos egységes gondolkodás, például a zöld pénzügyi eszközök fogalmának egységes értelmezése, valamint azok környezeti hatásainak összehasonlítható mérése. Az erre való törekvések zajlanak, amelyek között nagy előrelépést jelentett például az Európai Unió Taxonómiai rendelete, azaz a fenntartható gazdasági tevékenységek listájának létrehozása és az ehhez kapcsolódó, az egyes tevékenységek megfelelőségét körülíró felhatalmazáson alapuló jogi aktusok, vagy éppen az Európai Zöldkötvény Standardot létrehozó rendelet. A pénzügyi eszközök klímakitettségeinek pontos mérése továbbra is kihívást jelent (Koloszi et al., 2022b), így egy fenntarthatósági szempontokat hatékonyan érvényesítő pénzügyi rendszer kialakításához továbbra is jelentős szükség van az adatok mennyiségének és összehasonlíthatóságának növekedésére.

Amellett, hogy az elmúlt időszakban a jegybankok klímaváltozás elleni harcban betöltött szerepéről folyamatosan fejlődött a közgazdasági gondolkodás, az MNB a jegybankok között is úttörő módon kezdett el foglalkozni a környezeti fenntarthatóság kérdésével. A jegybank elsőséggel a Zöld Program indulásával a felügyeleti tevékenységébe integrálta a környezeti szempontokat, ami a pénzügyi intézmények mérlegében jelen lévő klímakockázatokból adódóan a hagyományos mandátumnak tekinthető pénzügyi stabilitási céllal állt összhangban. Ezt követően, azáltal, hogy az MNB 2021-ben explicit környezeti fenntarthatósági mandátumot kapott, szélesedett a mozgáster a zöld intézkedések tekintetében. A magyar jegybank esetében így a kormány környezeti fenntarthatósági politikájának támogatása, mint direkt mandátum is lehetővé teszi a zöld programok implementálását. A monetáris politikai tevékenységébe az MNB a Zöld jegybanki eszköztár-stratégia mentén építette be a környezeti szempontokat, amelyben lefektette az ehhez kapcsolódó alapelveket is.

Mivel a zöld monetáris politikai programok egy része támogató jellegű, azaz például hitelprogramok vagy eszközvásárlási programok formájában implementálható, hagyományosan a lazító monetáris politikai irányultsággal egyeztethetők össze. Ezzel szemben az elmúlt években szigorú monetáris politikai irányultság mellett az MNB az árstabilitási mandátum elsődlegessége mellett tudott törekedni a környezeti fenntarthatóság támogatására, a stratégiájában lefektetett alapelveknek megfelelően. Ezt a jegybank úgy tudta megvalósítani, hogy továbbra is aktívan alkalmazta azokat a zöld programjait, amelyek esetében nem merült fel a többi mandátummal való érdekütközés. Összességében a zöld jegybanki tevékenység tekintetében az MNB nemzetközi szintű összehasonlításban is eredményes volt, a Green Central Banking publikusan elérhető módszertana¹⁶ alapján, a magyar jegybank a G20 országok mindegyikénél magasabb pontszámot ért el a legfrissebb, 2022-es évre vonatkozó adatok alapján¹⁷.

Az MNB hosszú távon elköteleződött a klímaváltozás elleni intézkedések mellett (MNB, 2022), így kész érvényesíteni a fenntarthatósági szempontokat eltérő monetáris politikai irányultság mellett is. Ebből adódóan a jegybank előretekintve várhatóan a korábbiakhoz hasonlóan rendszeresen felülvizsgálja majd meglévő zöld intézkedéseit és tovább bővíti azokat, illetve növeli azok hatékonyságát, míg bizonyos programok esetében megfelelő makrogazdasági környezet szükséges ahhoz, hogy azok újra magasabb fokozatba kapcsoljanak (MNB, 2022).

JEGYZETEK

¹ Sixth Assessment Report — IPCC

² A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény.

³ A magyar fiskális és jegybanki eszközök környezeti fenntarthatósági összefüggéseiről lásd bővebben: Lentner – Zsarnóczai (2022)

⁴ <https://www.mnb.hu/a-jegybank/informaciok-a-jegybankrol/nemzetkozi-kapcsolatok/network-for-greening-the-financial-system-ngfs>

⁵ Az utolsó adat 2022. évre vonatkozik. <https://www.mekh.hu/eves-adatok>

⁶ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_consumption_in_households

⁷ Sajtóközlemény: <https://www.mnb.hu/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2022-evi-sajtokozlemenyek/az-mnb-megujitja-a-minositett-fogyasztobarat-lakashitel-keretrendszer-t-zold-hitelek-es-online-folyamatok-valnak-elerhetove>

- ⁸ Az irányelvekről bővebben lásd: Lóránt – Szabadkai (2022).
- ⁹ Az adat a 2023 november végi helyzetet tükrözi.
- ¹⁰ Az adat a 2023 szeptember 30. napjára vonatkozóan közzétett jelzálogbanki transzparencia riportokban feltüntetett állapotot tükrözi. A transzparencia riportok elérhetőségei:
- https://www.erstebank.hu/content/dam/hu/ebh/www_erstebank_hu/bankunkrol/erste-group/erste-jelzalogbank/befektetoi-informaciok/koztetetel-crr-129/jelzaloglevel-transzparencia-riport-20230930.pdf
 - <https://www.kh.hu/documents/20184/80487744/2023.+okt%C3%B3ber+31.+jelzaloglev%C3%A9l+transzparencia+riport+2023.+3.+negyed%C3%A9v.csv/784928ca-13e6-6644-552f-ffa4127a1d7?t=1698762973409>
 - <https://www.mbhjelzalogbank.hu/sw/static/file/Jelzalogleveltranszparenciariport2023.09.30.pdfformatumban.pdf>
 - https://www.otpbank.hu/static/otpjelzalogbank/sw/file/OJB_transzparencia_riport_2023Q3.pdf
 - https://www.jelzalogbank.hu/system/files/server.html?file=/20231115/UCJBtranszparenciariport_20230930.pdf&type=related
- ¹¹ A környezeti hatás számításakor kizárólag az épületek használata, üzemben tartása került figyelembevételre, az építéssel együtt járó károsanyag kibocsátás vonatkozásában a szerzők nem rendelkeznek információval.
- ¹² <https://www.mnb.hu/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2022-evi-sajtokozlemenyek/uj-zold-jelentesi-eloirasokkal-egeszul-ki-az-mnb-fedezetkezelesi-rendszere>
- ¹³ <https://www.mnb.hu/letoltes/a-magyar-nemzeti-bank-fenntarthato-es-felelos-befektetesi-chartaja.pdf>
- ¹⁴ Sajtóközlemény: <https://www.mnb.hu/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2023-evi-sajtokozlemenyek/a-magyar-nemzeti-bank-tovabb-noveli-elkulonitett-zoldkotveny-portfoliojat-a-devizataralekon-belul>
- ¹⁵ Sajtóközlemény: <https://www.mnb.hu/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2023-evi-sajtokozlemenyek/a-zold-atallas-tovabbi-tamogatasara-az-mnb-kiterjeszti-zold-tokekovetelmeny-kedvezmeny-programjait>
- ¹⁶ <https://greencentralbanking.com/scorecard/>
- ¹⁷ <https://positivemoney.org/2024/01/positive-moneys-green-central-banking-analysis-of-the-central-bank-of-hungary/>

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Battiston, Stefano – Dafermos, Yannis – Monasterolo, Irene (2021): Climate risks and financial stability. *Journal of Financial Stability*, 54, 100867.
- Boneva, Lena – Ferrucci, Gianluigi – Mongelli, Francesco Paolo (2021): *To be or not to be “green”: how can monetary policy react to climate change?*. ECB Occasional Paper, (2021/285).
- Borkó Tamás – Herbert Evelyn – Horváth Balázs István (2022): Egy új piaci szegmens létrejötte: A hazai zöld jelzáloglevél-piac jegybanki ösztönzése. In: Kiss-Mihály Norbert - Kolozsi Pál Péter (szerk.): *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében. A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről*. Magyar Nemzeti Bank.: 90-103. <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykote-a-zold-monetaris-politikai-eszkoztar-első-everol.pdf>
- Boros Anita – Lentner Csaba – Nagy Vitéz – Tózsér Dávid (2023): Perspectives by green financial instruments – a case study in the Hungarian banking sector during COVID-19. *Banks and Bank Systems*, 18(1), 116-126 [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.18\(1\).2023.10](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.18(1).2023.10)
- Brunnermeier, Markus – Landau, Jean-Pierre (2020): Central banks and climate change. *VoxEU*, 15 January. <https://cepr.org/voxeu/columns/central-banks-and-climate-change>.
- Buiter, Willem Hendrik (2021): The Case Against Green Central Banking. *Project Syndicate*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/against-green-central-banking-by-willem-h-buiter-2021-11>
- Carney, Mark (2015): “Breaking the Tragedy of the Horizon – Climate Change and Financial Stability.” Speech given at Lloyd’s of London, 29 September, <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/speech/2015/breaking-the-tragedy-of-the-horizon-climate-change-and-financial-stability.pdf>
- Carney, Mark (2021): Clean and Green Finance. A new sustainable financial system can secure a net zero future for the world. *Finance & Development*, *IME*, September, pp. 20–22.

- EKB (2021): Climate change and monetary policy in the euro area. *ECB Occasional Paper Series, No. 271, September*. <https://doi.org/10.2866/101932>
- Honohan, Patrick (2019): Should monetary policy take inequality and climate change into account?. *Peterson Institute for International Economics Working Paper, (18-18)*.
- Kiss László – Manasses Gergely – Straubinger András (2022): A fedezetkezelés zöld fordulata. In: Kiss-Mihály Norbert – Kolozsi Pál Péter (szerk.): *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében*. A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről. Magyar Nemzeti Bank.: 103-132. <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkozta-er-elo-2022.pdf>
- Kolozsi Pál Péter (2021): Itt kopogtat az ajtón a zöld jegybanki forradalom. *Economia*, 2021. február 18. <https://economianiblog.hu/2021/02/18/itt-kopogtat-az-ajton-a-zold-jegybanki-forradalom/> Letöltés ideje: 2024. január 9.
- Kolozsi Pál Péter – Horváth Balázs István – Csutiné Baranyai Judit - Tengely Veronika (2022a): Monetáris politika és zöld átmenet. *Hitelintézési Szemle, 21(4): 7–28*. <https://doi.org/10.25201/HSZ.21.4.7>
- Kolozsi Pál Péter – Ladányi Sándor – Straubinger András (2022b): *Pénzügyi eszközök klímakockázatának mérése – Módszertani kihívások és jegybanki gyakorlat*. *Hitelintézési Szemle, 21(1): 113–140*. <https://doi.org/10.25201/HSZ.21.1.113>
- Kolozsi Pál Péter – Manasses Gergely – Straubinger András (2021): Zöld fedezetkezeléssel is segíti a fenntarthatósági fordulatot az MNB. *Infostart*, 2021. november 25. <https://infostart.hu/gazdasag/2021/11/25/zold-fedezetkezeles-s-is-segiti-a-fenntarthatosagi-fordulatot-az-mnb#> Letöltve: 2024. január 10.
- Komlóssy Laura (2022): Fenntarthatósági szempontok a lakáshitelezésben: az NHP Zöld Otthon Program bemutatása. In: Pulai György (szerk.): *Hitelezési fordulattól a zöld átmenetig*. Tanulmánykötet a Növekedési Hitelprogram eddigi kilenc évéről. 2013-2022. 57-66. <https://www.mnb.hu/letoltes/hitelezesi-fordulattol-a-zold-atmenetig-tanulmanykotet-a-novekedesi-hitelprogram-eddigi-kilenc-everol-2013-2022.pdf>
- Komlóssy Laura – Winkler Sándor (2022): A zöld lakáshitel-piac ösztönzése: az NHP Zöld Otthon Program. In: Kiss-Mihály Norbert - Kolozsi Pál Péter (szerk.): *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében. A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről*. Magyar Nemzeti Bank.: 133-144. <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkozta-er-elo-2022.pdf>
- Lentner Csaba – Zsarnóczai J. Sándor (2022): Some Aspects of Fiscal and Monetary Tools of the Environmental Sustainability – Through the Case of Hungary. *Public Governance, Administration and Finances Law Review, 7(1)*, 63–76. <https://doi.org/10.53116/pgaftr.2022.1.5>
- Lerner-Nagy Dániel – Straubinger András – Szabadkai Dániel (2023): Nagyvállalati követelések fedezetként való elfogadása – a Magyar Nemzeti Bank gyakorlata a fedezetkezelés alapelveinek tükrében, különös tekintettel a jogi kockázatokra. *Pénzügyi Szemle, 69(3)*. https://doi.org/10.35551/PFQ_2023_3_2
- Lóránt Balázs – Szabadkai Dániel (2022): A zöldkötvény standardok, mint a fenntartható finanszírozás alapjai. In: Kiss-Mihály Norbert - Kolozsi Pál Péter (szerk.): *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében. A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről*. Magyar Nemzeti Bank.: 28-65. <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkozta-er-elo-2022.pdf>
- Matolcsy György (2021): *Transzformációs változásra van szükség a zöld finanszírozásban*. <https://www.mnb.hu/sajtoszoba/elno-ki-publikacio/2021-evi-publikacio/matolcsy-gyorgy-transzformacios-valtozasra-van-szukseg-a-zold-finanszirozasban-100-words-forditas>
- Matolcsy György (2022): A gazdasági, a társadalmi, a pénzügyi és a környezeti fenntarthatósági szempontok megjelenése a Magyar Nemzeti Bank gyakorlatában. *Pénzügyi Szemle, 2022(3): 319–337*. https://doi.org/10.35551/PSZ_2022_3_1
- MNB (2019a): *Növekedési Jelentés 2019*. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/novekedesijelentes-2019-digitalis.pdf>
- MNB (2019b): *Az MNB Zöld Programja*. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/az-mnb-zold-programja.pdf>
- MNB (2019c): *Lakossági zöld hitelezés Magyarországon*. Magyar Nemzeti Bank <https://www.mnb.hu/letoltes/lakossagi-zold-hitelezes-magyarorszagon.pdf>

- MNB (2019d): *A Magyar Nemzeti Bank jegybanki körökben az elsők között hoz létre elkülönített zöldkötvény-portfóliót a devizataralékban*. Sajtóközlemény, Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2019-evi-sajtokozlemenyek/a-magyar-nemzeti-bank-jegybanki-korokban-az-elsok-kozott-hoz-letre-elkulonitett-zoldkotveny-portfoliot-a-devizataralekban>
- MNB (2021): *Fenntarthatóság és jegybanki politika – Zöld szempontok az MNB monetáris politikai eszköztárában*. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/zold-eszkoztar-strategia-publikacio-2021-hun-0706-2.pdf>
- MNB (2022): *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében*. A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkoztar-első-everol.pdf>
- MNB (2023a): *Zöld Pénzügyi Jelentés*. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/zold-penzugyi-jelentes-2023.pdf>
- MNB (2023b): *Az MNB klímaváltozással kapcsolatos pénzügyi jelentése*. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/az-mnb-klimavaltozassal-kapcsolatos-penzugyi-jelentes-2023>
- MNB (2024): *Az MNB klímaváltozással kapcsolatos pénzügyi jelentése* (munkaanyag). Magyar Nemzeti Bank.
- NGFS (2021): *Adapting central bank operations to a hotter world*. Technical document, Network for Greening the Financial System. https://www.ngfs.net/sites/default/files/media/2021/06/17/ngfs_monetary_policy_operations_final.pdf.
- Paulik Éva – Tapaszi Attila (2023): *Ismét jelentős pozitív környezeti hatást ért el az MNB zöldkötvény-portfóliója*. Szakmai cikk, Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/paulik-eva-tapaszi-attila-ismet-jelentes-pozitiv-kornyezeti-hatast-ert-el-az-mnb-zoldkotveny-portfolioja.pdf>
- Schnabel, Isabel (2022): *A new age of energy inflation: climateflation, fossilflation and greenflation*. Speech, “Monetary Policy and Climate Change”, ECB and its Watchers XXII Conference, European Central Bank. https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2022/html/ecb.sp220317_2~dbb3582f0a.en.html
- Svartzman, Romain – Bolton, Patrick – Despres, Morgan – Da Silva, Luiz Awazu Pereira – Sama, Frédéric (2021): *Central banks, financial stability and policy coordination in the age of climate uncertainty: a three-layered analytical and operational framework*, *Climate Policy*, 21:4, 563-580. <https://doi.org/10.1080/14693062.2020.1862743>
- Volz, Ulrich (2017): *On the role of central banks in enhancing green finance*. UN Inquiry Working Paper, 17/01

Rigó Csaba Balázs

A Gazdasági Versenyhivatal inflációellenes munkájának bemutatása

The Work Conducted by the Hungarian Competition Authority to Combat Inflation

Összefoglalás

Gazdaságtörténeti különlegessége van a jelenleg is zajló dezinflációs folyamatnak. A 2020-as évtized olyan inflációs periódussal kezdődött, amelyet 50 éve nem láthattunk. A 2020-as infláció gyorsan alakult ki, de sikerült rekordidő alatt megtörni. A Központi Statisztikai Hivatal mérése (KSH, 2024)¹ szerint Magyarországon a fogyasztóiár-index növekedése 2023. januárban tetőzött 25,7%-kal az előző év azonos időszakához képest. Az áremelkedés növekedésének ütemét 10 hónap alatt egyszámjegyűvé, majd év végéig 5,5%-ra sikerült leszorítani. Az élelmiszer-infláció 2022. decemberben 44,8%-on érte el a csúcst, mely közel a tizedére zuhant egy év alatt (4,8%). Az infláció gyors megtöréséhez a jegybank és a kormány intézkedései mellett a Gazdasági Versenyhivatal (GVH) célzott beavatkozásai is hozzájárultak. A tanulmány a nemzeti versenyhatóság inflációellenes munkájának bemutatására vállalkozik.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: D4, E31, E52, E62, G28, H12, K21, L11, L13

Kulcsszavak: infláció, versenyjog, gyorsított ágazati vizsgálat, online Árfigyelő, profit hajtotta infláció

Summary

The ongoing disinflationary process is a unique occurrence in economic history. The decade 2020 began with a period of inflation not seen in 50 years, which developed quickly, but was brought under control in record time. According to the Hungarian Central Statistical Office (KSH, 2024)¹, the growth of the consumer price index in Hungary peaked in January

RIGÓ CSABA BALÁZS, a Gazdasági Versenyhivatal elnöke (rigo.csaba@gvh.hu).

2023 at 25.7% compared to the previous year. The rate of price increase was reduced to single digits within 10 months and to 5.5% by the end of the year. Food inflation peaked at 44.8% in December 2022, falling to nearly a tenth in one year (4.8%). The rapid breakdown of inflation was due to measures taken by the central bank and the government, as well as targeted interventions by the Hungarian Competition Authority (GVH). This study presents the GVH's anti-inflation work.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: D4, E31, E52, E62, G28, H12, K21, L11, L13

Keywords: inflation, competition law, accelerated sector inquiry, online Price Spotter, profit-led inflation

BEVEZETÉS

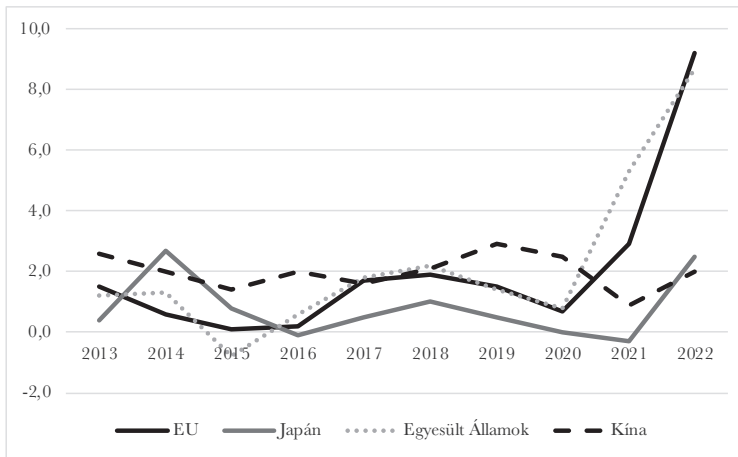
A koronavírus-járvány kirobbanása globális zavarokat okozott. A világ egy időre bezárkózott, az ellátási láncokban komoly zavarok keletkeztek, a kínálati sokkok mellett megjelentek a recessziós félelmek, a gazdaságok életben tartásával és újraindításával párhuzamosan gyorsan emelkedő inflációs ciklus vette kezdetét. Történelmi távlatból szemlélve az eseményeket, a legújabb inflációs időszak komplex, amely magán viseli a 20. század valamennyi (az 1920-as, az 1940-es és az 1970-es évek) magas inflációs periódusainak jegyeit. Az inflációs időszak összetettségére jellemző, hogy a kínálati problémák, a megugró nyersanyagárak, a koncentrált keresletnövekedés mellett egyszerre volt jelen a magas költségvetési hiány és adósság, a gyorsan bővülő pénzkínálat, a feszített munkaerőpiac miatti erősödő verseny a képzett munkaerőért (Matolcsy, 2022). Mindezeket a bajokat fokozta egyes ágazatokban az elégtelen piaci verseny. A verseny torzulása inflációs időszakban sokkal jobban fáj a lakosságnak. Sőt, érzékenyebbek vagyunk az olyan piaci zavarokra, amelyek megágyaznak az áremeléseknek. Ezt saját zsebünkön is tapasztalhattuk, elegendő csak az élelmiszerek brutális áremelkedésére gondolnunk. Válságban még inkább megérezzük, ha egy piacon a verseny monopolisztikus vagy oligopolisztikus. Az oligopol piac működésének törvényszerűségeit – például az egymástól függést – az oligopolisztikus interdependencia elméletével szokásos magyarázni. Eszerint léteznek olyan helyzetek, hogy a vállalkozások között – hasonló piaci erejüknel fogva – minimális az árverseny, figyelik egymás árazását, és nem érdekük elszakadni egymástól. Ez adott körülmények között oda is vezethet, hogy mivel a cégek tisztában vannak a piaci helyzetükből adódó korlátaikkal, versenyzőbb árak helyett – bizonyítható egyeztetés nélkül is – kimagasló profitot eredményező szinten tarthatják az áraikat (Tóth, 2014). Ezt nevezik hallgatólagos összejátszásnak, angolosan tacit kollúzióknak. Például oligopolisztikus piacon a vállalkozások az egységes és szinte egyidőben végrehajtott áremeléseket is ki tudják magyarázni, hacsak nincs ellenük bizonyíték az összejátszásra a versenyhatóság kezében. Ráadásul, ha a cégek visszatekintő áremelést hajtanak végre, akkor az előző év magasabb inflációs rátája tovább hajtja a pénzromlás ütemét. Ehhez hasonló jelenséget láthattunk 2023 elején

Magyarországon, amikor lakossági telekommunikációs szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások jelentősen módosították a korábbi árazási gyakorlatukon (MNB, 2023a:52-54). A legfrissebb hírek szerint 2024-ben is ez történik. Richard Wish (2003) ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a konkrét piaci struktúrák között igenis létezhetnek olyan releváns különbségek (pl. a vállalkozások eltérő költségszintjei és/vagy profitrátái, a keresleti oldal koncentrációja, az ár adatok transzparenciája, az áruk vagy szolgáltatások minősége, a vásárlás utáni plusz szolgáltatások, reklám, K+F tevékenység, innováció), amelyek megnehezítik a vállalkozások közötti hallgatólagos összejátszást. A piaci zavarok feltárása, vizsgálata és elemzése – sok más tevékenység mellett – a Gazdasági Versenyhivatal hatáskörébe tartozik.

AZ INFLÁCIÓ KIALAKULÁSA

A 2019 végén kirobbant világjárvány alatt egyes szektorokban kínálati sokkok alakultak ki. A korlátozott kínálat jelentősen elmaradt a kereslettől, amely felfelé hajtotta az árakat. Az infláció meredeken emelkedett az Európai Unióban és az Amerikai Egyesült Államokban is (1. ábra²). A háborús félelmek 2022. februárban az orosz-ukrán konfliktus kitörésével valóságossá váltak az öreg kontinensen is.

1. ábra: Harmonizált (EU) és nemzeti fogyasztói árindexek (Japán, USA, Kína)

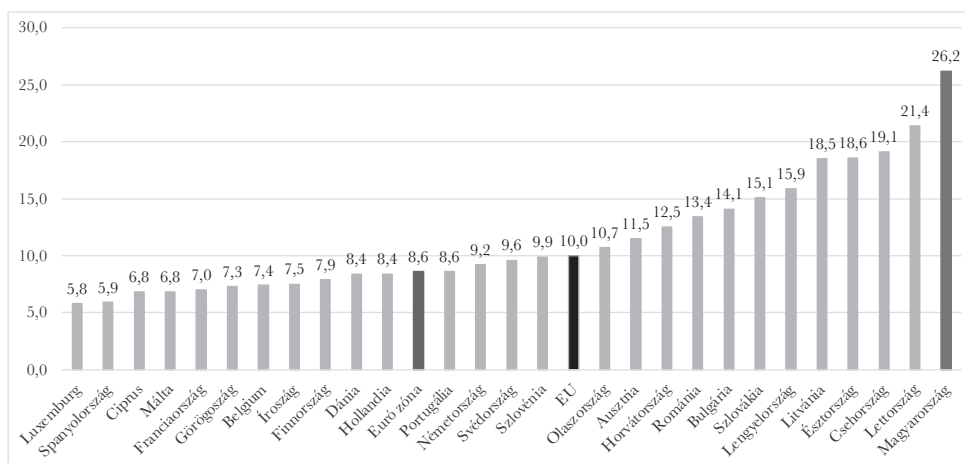
Forrás: Eurostat (2022a), 2022, saját szerkesztés

Az Európai Unió képtelen volt szuverén válaszokat adni a gazdasági kihívásokra, helyette a mai napig politikai döntéseket hoz. A pénzromlás üteme az átlagnál nagyobb mértékben érintette a háborúhoz fizikailag közelebb eső országokat, így hazánkat is. Az Eurostat 2022. júniusban készült kimutatása szerint a fogyasztói árak 12 havi változása (2022. június/2021. június) átlagosan 9,6% volt az Európai Unióban, 12,6% Magyarországon és 19,2%-22,0% az Oroszországhoz közel eső volt posztszovjet államokban.³ Az Eurostat kimutatása szerint az átlagos ipari termelői energiaár 2022 szeptemberében érte el a csúcstát, majd a villamos

energia, a gáz és az egyéb tüzelőanyagok átlagos fogyasztói ára októberre soha nem látott magasságba jutott.⁴ Az energiaárak ilyen mértékű drasztikus emelkedése rendkívül kedvezőtlenül érintette az európai gazdaságokat, így hazánk is jelentős inflációs sokkhatást szenvedett el. Az import gáztól és áramtól való függés többszörösére duzzasztotta Magyarország energiaszámláját, amelyet devizában kellett kifizetni. Ez tovább fokozta a nyomást a forinton, amely 2022 szeptemberében ismét mélypontra gyengült az euróval szemben.⁵ A megemelkedett árú energiabeszerezés miatt komoly hiány keletkezett hazánk folyó fizetési mérlegében.

A korábban kialakult stabil gazdasági alapok ellenére a növekedési kilátásaink jelentősen romlottak. Míg a bruttó hazai termék 2022 első három negyedében még nőtt, az utolsó negyedében már csökkenésbe fordult. A recesszió valósággá vált, az előrejelzések szerint az infláció további trendszerű növekedése volt várható 2022 végéig. A fogyasztóiár-index végül 25,7%-on, míg a harmonizált fogyasztóiár-index 26,2%-on tetőzött 2023 januárjában az előző év azonos hónapjához képest (2. ábra⁶).

2. ábra: Harmonizált fogyasztóiár-indexek az Európai Unióban és az Euró zónában (%)

Forrás: Eurostat (2023a), 2023. január, saját szerkesztés

Különösen az élelmiszerek fogyasztóiár-indexe volt kiugróan magas Magyarországon, amely a KSH mérése szerint 2022. decemberben érte el a csúcstól 44,8%-on az előző év azonos időszakához képest (KSH, 2024). A magyar gazdaság úgy kezdte a 2023-as évet, hogy az előzőekben felsorolt problémákon kívül még a belső fogyasztás visszaesése, és ennek következtében az elmaradó áfabevétel is sújtotta. A központi költségvetésben ikerdeficit alakult ki. A statisztikákból is látható, hogy 2023. január végére hogyan jutottunk el az infláció csúcsáig, azonban az kevésbé egyértelmű és többeket foglalkoztat, hogy miért Magyarországon volt ennyire kimagasló az infláció. Botos Katalin szerint „a magyar infláció megértésének kulcsa - a külső körülményeken és a természet csapásain - túl a költségvetés, a fizetési mérleg, a devizamérleg, a kamatok és az árfolyam bonyolult összefüggéséből adódik” (Botos, 2023:86).

Az egymásra is ható fiskális és monetáris politikai intézkedések mellett hasznos, ha időrendben is felidézünk néhány olyan történést, amelyek ennek az inflációs ciklusnak a sajátosságai. Magyarországon a magas inflációt több külső és belső tényező együttes hatása okozta. A világgazdaság blokkosodása (decoupling), a háborús félelmek, majd az orosz-ukrán konfliktus miatt megugró energiaárak, a hidegháború óta nem látott kereskedelmi és pénzügyi szankciós korlátozások, a Magyarországnak járó uniós források jogszerűtlen visszatartása bőven éreztette hatását. A közösségi pénzek körüli bizonytalanság rontotta a fizetési mérleg helyzetünket. Nyitott, az importnak jelentős mértékben kitett gazdaságként szükségünk volt devizára, amit emelkedő kamatkörnyezetben voltunk kénytelenek beszerezni. Ez természetesen kihatott a forint árfolyamának alakulására, mialatt nemzeti fizetőeszközünk ellen rendszerezések voltak a szokásos spekulációs támadások. 2022. elején a rendvédelmi szervek bérrendezése, az SZJA-visszatérítések és más szociálpolitikai kormányzati intézkedések miatti többletjövedelem-transzferek növelték a belső keresletet, ez pedig megkönnyítette egyes gazdasági szereplők számára az árak erőteljes emelését. Lányha verseny esetén ez ugyan kimagasló profitot is eredményezhet a vállalkozásoknak, azonban a fogyasztók toleranciája és fizetőképes kereslete is véges. Az egyszeri jövedelemtranszferek elmúltával a fogyasztók visszafogták vásárlásaikat, ami 2022 második felére következett be. A belső bajokat csak tetézte 2022-ben a Kárpát-medencét sújtó rendkívüli mértékű aszály, amelynek következményeként jelentősen visszaestek a terméshozamok, és ez ugyancsak felfelé hajtotta az élelmiszerek árait. Az aszály övön aluli ütéssel ért fel az egyébként is termelékenység-növekedési problémákkal küzdő hazai mezőgazdaságnak és élelmiszeriparnak. Annak ellenére, hogy mezőgazdasági termelési szempontból a Kárpát-medence adottságai kincsel felérőek, mégsem tudjuk jobban kihasználni. Az élelmiszerfeldolgozásban és kereskedelemben jelentős a külföldi tulajdon, a multinacionális élelmiszer-kiskereskedelmi láncok pedig nagy mennyiségben importálnak külföldi élelmiszereket. A magyar termelők és feldolgozók kitettségét fokozza, hogy az egyes - jellemzően külföldi tulajdonú - áruházláncok polcain magas az úgynevezett sajátmárkás élelmiszerek aránya, ezek gyártását pedig könnyen ki tudják szervezni külföldre. A sajátmárkás termékek térhódítását a brit versenyhatóság (CMA, 2023) nemrégiben lezárult vizsgálata a piaci verseny szempontjából kimondottan kedvezőnek tartja, mert ez képes gátat szabni a gyártói márkák áremelésének, növeli a versenynyomást a gyártókon és a forgalmazókon és az így generált verseny kedvező lehet a fogyasztók számára. Ugyanakkor, ha gyengélkedik a forint, akkor a külföldön gyártott sajátmárkás termékek importja árfelhajtó hatású. Ezek a tényezők mind-mind, egymást erősítve okozták a 2022. decemberi, kiugróan magas 44,8%-os élelmiszer-inflációt. A fogyasztók a vásárlásaik jelentős visszafogásával reagáltak a magas árakra. 2022 első felében a kereslet még kedvező volt, de júniustól kezdődően negatívba fordult, majd egyre nagyobb mértékben csökkent (KSH, 2023a)⁷. A magas árak mindenkit nyomasztottak, de leginkább a szerényebb körülmények között élőket. 2022 novemberében a fogyasztás csökkenése már az élelmiszer és a nem élelmiszer típusú árucikkek tekintetében is tapasztalható volt. Az üzemanyagokra előírt hatósági ár ideje alatt jelentősen nőtt a fogyasztás, azonban a hatósági ár eltörlése után decembertől már az üzemanyagok kiskereskedelmi forgalmának változása is negatívba fordult. A belső kereslet visszaesésével a bruttó hazai termék 2022 utolsó negyedében 1,1%-kal csökkent, átmenetileg recesszióba került hazánk gazdasága. Az infláció ke-

zélése összehangolt és hatékony intézkedéseket kívánt, a lehető legszélesebb összefogással. 2023 elején egyértelmű cél volt, hogy a magyar gazdaságot egyszerre nyomasztó problémák közül először az inflációt kell megfékezni és legkésőbb év végéig egyszámjegyre kell leszorítani. A kialakult helyzetben joggal merült fel a kérdés, hogy mit tud tenni a magyar nemzeti versenyhatóság - a jegybank és a kormány mellett - az inflációellenes küzdelemben.

A JEGYBANK ÉS A KORMÁNY INFLÁCIÓELLENES INTÉZKEDÉSEI

Az aktív állami szerepvállalás szükségessége még jobban felértékelődik válságok idején. A 2008-2009-es gazdasági világválság alatt a „magyar gazdaságot az angolszász másodlagos jelzálogpiacokról begyűrűző válság hatékony védekezési eszközök nélkül, legyengült állapotban találta” (Lentner, 2010:561-585). Akkoriban ugyan nem az infláció volt a legnagyobb kihívás, ellenben meg kellett teremteni a pénzügyi egyensúlyt, melyhez a foglalkoztatás és a gazdasági növekedés javításán keresztül vezetett az út. További sürgető feladat volt a központi költségvetés strukturális reformja (beleértve az adóreformot is), melyhez a 2010. utáni kormányzati stabilitás teremtette meg a lehetőséget. A monetáris és fiskális irányítás összehangolása hatékonyabb válságkezelést tett lehetővé, melynek jó példáját láthattuk 2013 márciusát követően. Az MNB több célzott intézkedést hozott a monetáris politikai fordulat jegyében. A kamatsökkentési ciklusok mellett célzott hitelstíztönző programokat indított (Növekedési Hitelprogram, majd Növekedéstámogató Program), ösztönözte a kereskedelmi bankokat a likvid forrásaik értékpapírban történő tartására, és támogatta a lakossági devizahitelek kiváltását forint alapúra (Lentner, 2019).

A Covid-19 világjárvány 2020 elején hazánkban is megtörte a kedvező folyamatokat, de a már említett jelzálogpiaci válsággal ellentétben lényegesen erősebb állapotban találta a magyar gazdaságot. Ezzel megszakadt az úgynevezett „aranykor” (Lentner, 2023), amely 2010 és 2019 között Magyarország elmúlt száz évének legsikeresebb évtizede volt. Hazánk az aranykor tíz éves periódusában érte el először és tartotta fenn tartósan egyszerre a növekedést és az egyensúlyt (MNB, 2021:7). Az új évtizedben jelentkező infláció egyaránt kihívás elé állította a monetáris, a fiskális és a versenypolitikáért felelős döntéshozókat. „A Magyar Nemzeti Bank elsődleges célja az árstabilitás elérése és fenntartása” (Jegybanktvény⁹ 3. § (1)). A 2017 és 2020 közötti időszakban az átlagos infláció kevés kivétellel a 3+/-1%-os toleranciasávban mozgott Magyarországon. Érzékelve az inflációs változásokat, a jegybank 2021 nyarán kamatemelési ciklusba kezdett, majd az alapkamatot 16 hónap alatt egészen 13%-ig emelte. A monetáris szigorítás mellett az MNB megkezdte a pandémia alatt alkalmazott válságkezelő eszközeinek kivezetését. Például lezárta az NHP Hajrá programját és mérsékelte az állampapír vásárlásokat (Matolcsy, 2022). 2022 szeptemberében valamelyest stabilizálódtak a piacok, az átlagos ipari termelői energiaár csökkenésnek indult, ráadásul más országok jegybankjai is leálltak a kamatemeléssel. Az MNB is lezárta történetének legnagyobb kamatemelési ciklusát, ugyanakkor kilátásba helyezte a monetáris kondíciók szigorításának folytatását. A likviditást szűkítette, emelte a kötelező tartalékrátát, növelte a monetáris transzmisszió hatékonyságát. Az MNB következetes kamatpolitikájával igyekezett segíteni 2023-ban az infláció letörését. A jegybank az energiainport ellentételezésére felajánlotta a devizatartalékot, amely szintén hozzájárult ahhoz, hogy a forint erősödő pályára álljon, amely olcsóbbá tette az importot is.

Az inflációs időszakban Magyarország Kormánya sem télenkedett, és számos intézkedést hozott a családok és a vállalkozások védelme érdekében. Az inflációellenes intézkedések kezdetben az élelmiszerár- és üzemanyagár-emelkedés megfékezését célozták. A kabinet 2021 őszén hatósági árstopot vezetett be egyes alapvető élelmiszerekre, szigorú fogyasztóvédelmi hatósági ellenőrzések mellett. Az árszabályozás a kristálycukorra, a BL 55-ös búzafinomlisztre, a finomított napraforgóételajra, a házi sertéscombra, a csirkemellre, a csirkefar-hátra, a csirkehátra, a csirkefarra, a csirkeszárnyvégre, az ultramagas hőmérsékleten hőkezelt 2,8%-os zsírtartalmú tehéntejre vonatkozott úgy, hogy a felsorolt termékek ára nem lehetett magasabb a 2021. október 15. napi árnál. A hatósági árstoppal érintett alapvető élelmiszerek köre 2022 novemberében kiegészült a tyúktojással és az étkezési burgonyával (kivéve új burgonya és e termékek ára nem lehetett magasabb a 2022. szeptember 30-án alkalmazott napi árnál).

2021 novemberében bevezetésre került a benzinárstop a kiskereskedelmi árra, majd kiterjesztésre került a nagykereskedelmi árra is, mindkettő egészen 2022. december 6-ig maradt érvényben. 2021. decemberben kormányrendelet született a lakossági hitelek kamatrögzítéséről, mely hozzávetőleg félmillió családot érintett, és amelyet 2024. július 1-jéig meghosszabbított a kormány. Hasonlóan történt a diákhitel esetében is. A kis- és középvállalkozások kamatstopja 2024. április 1-jéig került meghosszabbításra. Az orosz-ukrán fegyveres konfliktus következtében drasztikusan megnövekedett energiahordozóárak miatt a kormány módosította a rezsicsökkentés szabályait úgy, hogy az átlagfogyasztásig továbbra is csökkentett árat kell fizetni a felhasználóknak, fölötté viszont a piaci árat számlázza ki a szolgáltató (az átlagfogyasztás mértéke gáz esetén 144 m³/hó, míg áram esetén 210 kWh/hó). A kormány az élelmiszerár-stopot többször meghosszabbította, egészen 2023. július 31-éig. A kiskereskedelmi egységek a hatósági árral érintett termékeken elszenvedett veszteségeiket más közkedvelt termékeken próbálták behozni. Ez láthatóan sikerült, amit néhány nagy forgalmú üzletlánc 2022. évről szóló beszámolója is alátámaszt.

A kormány 2023. február végén 20 intézkedésben foglalta össze inflációellenes lépéseit és deklarálta, hogy az inflációt év végére egyszámjegyre kívánja csökkenteni.⁸ 2023. május 1-jén bevezetésre kerültek az ország- és vármegye bérletek a közösségi közlekedésben, melyek jelenleg is jelentős kiadáscsökkentést tesznek lehetővé több százezer ingázónak (a teljes árú országbérletet 18 900 forintért vehetik meg az utazni vágyók, míg a diákoknak mindössze 1890 forintba kerül, a teljes árú vármegyebérlet ára 9 450 forint, amit a diákok 945 forintért vásárolhatnak meg).

A magas élelmiszer-infláció megfékezése érdekében a kabinet új inflációellenes eszköz bevezetéséről döntött, az úgynevezett kötelező akciókról, melyek 2023. június 1-jén léptek hatályba. Az akciós termékeket az élelmiszerboltok kötelesek heti rendszerességgel biztosítani 20 élelmiszercsoportban úgy, hogy legalább egy élelmiszert 15%-os engedménnyel kínáljanak. A kormány döntése alapján 2023. július 1-jén elindult az online Árfigyelő rendszer. A GVH élelmiszerágazatban lefolytatott gyorsított ágazati vizsgálatai és nemzetközi tapasztalatok alapján versenypártolási hatáskörömben eljárva kezdeményeztem az online árfigyelő adatbázis létrehozását még 2023 tavaszán. A javaslat célja az átláthatóság növelése és az áruházcsoportok közötti napi árverseny fokozása volt.

A GAZDASÁGI VERSENYHIVATAL FELLÉPÉSE AZ INFLÁCIÓ ELLEN

Történelmi háttér

A versenypolitika és az árszabályozás között történelmi kapcsolat van. Magyarországon az inflációs nyomások - árszabályozás hiányában - arra késztették a hatóságot, hogy foglalkozzon a versenyjogot és annak alkalmazását befolyásoló árakkal. Ennek előzménye egészen az 1980-as évek végéig - a modern magyar versenyjog megalkotásának kezdetéig - nyúlik vissza, amikor elvárás volt, hogy a verseny ésszerű szinten tartsa az árakat, miközben fokozatosan zajlott az árak liberalizációja szabadulva a tervgazdaság árszabályozása alól. Az első teljes értékű magyar versenyjogi törvényt¹⁰ egy szakértői csoport dolgozta ki az Országos Anyag- és Árhivatalban. A klasszikus versenyjogi eszköztáron túl az akkori szabályozás magában foglalta bizonyos termékek áremelésének előzetes bejelentési rendszerét, mely a domináns piaci szereplőkre terjedt ki, egyúttal megtiltotta az erőfölényben lévő vállalkozásoknak, hogy a termékek visszatartásával hiányt keletkeztessenek egy áremelés érdekében. Többé-kevésbé ugyanez a szakértői csoport párhuzamosan dolgozott az új ártörvényen¹¹ is, majd a két jogszabályt szinte egyidőben fogadták el és tették közzé. A Gazdasági Versenyhivatal az Országos Anyag- és Árhivatal szakembereinek és létesítményeinek részbeni átcsoportosításával jött létre 1991. január 1-jén. Ezt az időszakot magas és tartós infláció jellemezte Magyarországon: 1990-ben 28,9%, majd 1991-ben 35% volt az infláció. Akkoriban a GVH-hoz néhány ágazatot érintően viszonylag sok panasz érkezett a túlzó árazásról. Ilyen volt például a helyi kábeltelevíziós szolgáltatások piaca. A 2000-es és 2010-es évek nagy részében az infláció lényegesen alacsonyabb volt, azonban jelentős áremelkedés esetén sokan arra számítottak, hogy a GVH kivizsgálja a túlzó árazásra utaló gyanús eseteket. A legutóbbi jelentős túlzó áras ügy tíz évvel ezelőtt zárult,¹² mely magában foglalta a domináns üzemanyag-termelő, nagykereskedő és kiskereskedő MOL Nyrt. árképzési gyakorlatának vizsgálatát Magyarországon. A versenyhatóság szakemberei ebben a vizsgálatban nem csupán a vállalat árképzését vették górcső alá, hanem foglalkoztak az árprés kárelmélettel és az aszimmetrikus ártranszmisszió felmerülésének gyanújával is. A versenyfelügyeleti eljárás végül a MOL kötelezettségvállalásával zárult, biztosítva azt, hogy a nagykereskedelmi üzemanyagárak kövessék a nemzetközi referenciaértéket a következő öt évben. A GVH sikeresen szólalt fel a taxisofőrök követelése ellen 2005-ben, akik rögzített minimum árakat szerettek volna bevezettetni Budapesten olyan időszakokban, amikor jellemzően magasak voltak a benzinárak. A nemzeti versenyhatóság érvelt továbbá az árszabályozás megszüntetése érdekében a telefonos szállodai foglalások esetén, igaz sikertelenül. Míg a GVH általában a dereguláció mellett foglalt állást, néha javasolt árszabályozást vagy a törvényen alapuló monopóliumok meglévő árszabályozásának szigorítását, illetve bizonyos esetekben piacnyitást, mint első legjobb megoldást. A versenyhivatal a 2000-es évek közepén felvetette a kábeltelevíziós árak szabályozásának lehetőségét is, mivel akkoriban záporoztak a panaszok a helyi természetes monopóliumok túlzó árazásával kapcsolatban.

Az infláció elleni fellépés lehetőségeinek jogi háttere

A Gazdasági Versenyhivatal országos illetékességgel rendelkező autonóm – a kormánytól független – államigazgatási szerv, amely évente beszámol az Országgyűlés Gazdasági bizottságának a hatóság tevékenységéről és a versenytörvény alkalmazása során szerzett tapasztalatai alapján arról, hogy a gazdasági verseny tisztasága és szabadsága miként érvényesül. A tisztességes gazdasági verseny védelme Magyarország Alaptörvényében került lefektetésre. Az M) cikk (2) bekezdése kimondja, hogy „Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.” (Alaptörvény, 2011). A tisztességes gazdasági verseny alkotmányos szerepét Tóth András vezette le és foglalta össze (Tóth, 2016:86-89), mely szerint ugyan a „tisztességes gazdasági verseny feltételeinek biztosítása nem alapjog, így nem teremt alanyi jogot”, azonban „az Alkotmánybíróság gyakorlatában a tisztességes verseny államcélból alkotmányos alapelv lett”. Az Alkotmánybíróság határozata¹³ szerint az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdése második mondatából az államnak alkotmányos kötelezettsége keletkezik, mely kiterjed a kartellek tilalmazására, az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben fellépő intézményrendszer létrehozására és fenntartására, továbbá a fogyasztók jogait biztosító jogszabályok megalkotására. A tisztességes gazdasági verseny tehát alkotmányos alapelv, amely a piacgazdaság olyan feltétele, amelynek meglétét és működését biztosítani az államnak is feladata. Ez olyan alapvető közérdek, amely a gazdasági hatékonyságot szolgáló piaci verseny fenntartásához fűződik, továbbá az üzleti tisztesség követelményeit betartó vállalkozások és fogyasztók érdeke is egyaránt ezt követeli meg.

A GVH a versenyfelügyeleti eljárásai során a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (Tpvt.¹⁴) és a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény (Fttv.¹⁵) eljárási szabályait alkalmazza az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (Ákr.¹⁶) keretei között, figyelemmel az Európai Unió szabályokra. Magyarország európai uniós csatlakozásával a GVH is tagja lett az Európai Bizottság Versenyjogi Főigazgatóságából és a tagállami versenyhatóságokból álló Európai Versenyhálózatnak (ECN¹⁷), s így bekerült az uniós versenyjog alkalmazói közé. Nem ritka, hogy a magyar versenyhatóság kettős jogalapon jár el, azaz a Tpvt. mellett az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSZ¹⁸) 101. és 102. cikkeit is alkalmazza.

A jogi szabályozásból is levezethető, hogy a gazdasági verseny tisztaságának és szabadságának biztosítása és a verseny védelme során a GVH-nak van lehetősége az infláció ellen is fellépni. Erre lehetőséget ad a Tpvt. 43/D. § (1) bekezdés, amely felhatalmazza a GVH-t, hogy amennyiben az ármozgások vagy más piaci körülmények arra utalnak, hogy az adott ágazathoz tartozó valamely piacon a verseny torzul vagy korlátozódik, a piaci folyamatok feltárása és értékelése céljából végzéssel ágazati vizsgálatot indíthat. Márpedig előfordulhat, hogy infláció esetén valamely piacon a verseny korlátozódik. Tehát a GVH-nak ilyen helyzetekben van lehetősége megvizsgálni és elemezni egy ágazatot, jelentést készíteni, majd versenypártolási javaslatokat megfogalmazni a fogyasztók, a piaci szereplők és a jogalkotó számára. Mindezt természetesen az átláthatóság jegyében. A GVH a munkája során folyamatosan tájékoztatja a közvéleményt,¹⁹ minden olyan információról, amely a hatályos jogszabályok szerint megengedett. A proaktív kommunikációnak ugyanis olyan ereje van, amely a versenypolitikában is alakíthatja a várakozásokat.

Gyorsított ágazati vizsgálatok a piaci zavarok feltárására

A versenyfelügyeleti eljárások mellett a Gazdasági Versenyhivatal az elmúlt években kiemelten foglalkozott különböző piacelemzésekkel és ágazati vizsgálatokkal. A két piacfeltáró vizsgálat között a leglényegesebb különbség, hogy a piacelemzés önkéntes, míg az ágazati vizsgálat kötelező adatszolgáltatáson alapul. Az utóbbi vizsgálatban egy adott ágazatot akkor vesz górcső alá a hatóság, ha úgy érzi, hogy abban olyan problémák jelentek meg, amelyek a versenyre, és így a fogyasztói jólétre is hátrányos hatást fejthetnek ki. A hagyományos ágazati vizsgálatok több évet is igénybe vehetnek, azonban Magyarországon létezik a vizsgálatnak egy gyorsabb változata, a gyorsított ágazati vizsgálat.

Ugyan a GVH nem árthatóság, de már 2020-ban is azt kutatta, hogy Magyarországon egyes ágazatokban mi az oka a kiugró áremelkedéseknek és miképpen tudna gyorsabban fellépni válsághelyzetekben. Érzékelve az építőipari alapanyagok drasztikus áremelkedését, a nemzeti versenyhatóság gyorsvizsgálatokat indított az ágazatban. Az építőipar a pandémia alatt sem állt le, azonban komoly alapanyag-áremelkedések indultak el. A segítség gyorsan érkezett a jogalkotó részéről, mivel a magyar versenyhatóság a meglévőkhöz képest hatékonyabb eszközt kapott a gyorsított ágazati vizsgálatok lehetőségével.

A pandémia idején, 2021 júliusában elfogadott speciális szabályok²⁰ értelmében a GVH jogosulttá vált, hogy szűkebb határidőkkel és hatékonyabb módon végezze el az ágazati vizsgálatot. Az Európában is egyedülálló új eszköz - gyorsaságánál fogva - hasznosnak bizonyult az infláció elleni küzdelemben és bevethető volt az élelmiszer-infláció vizsgálatok is. Gyorsított ágazati vizsgálat esetén is érvényes és alkalmazható a Tpv. 43/D. § (1) bekezdése. Ha valamely ágazat sajátosságai, egyedi jellemzőinek összessége vagy szerkezeti struktúrája alapján megalapozottan feltehető, hogy az ágazathoz tartozó valamely piacon a verseny torzul vagy korlátozódik, és ezen piaci problémák feltárása és kezelése érdekében sürgős beavatkozás indokolt, akkor a piaci folyamatok feltárása és értékelése céljából végzéssel gyorsított ágazati vizsgálatot indíthat a versenyhivatal. A gyorsított ágazati vizsgálatot elrendelő végzés – amelyet hirdetményi úton kell közölni – indokolásában meg kell jelölni, hogy mely piaci jellemzőkre tekintettel szükséges a vizsgálat megindítása. A gyorsított ágazati vizsgálat célja, hogy információkat gyűjtsön, és elemezze a versenyfeltételeket egy adott piacon. Az új szabályozás szerint a gyorsított ágazati vizsgálat kezdeményezése két feltétel teljesülése esetén lehet indokolt:

1. egyrészt észszerűen vélelmezni kell azt, hogy egy adott piacon a verseny torzult vagy korlátozott,
2. másrészt – és ez végképp új elem a szabályozásban – sürgősen azonosítani és kezelni kell ezeket a piaci problémákat.

A gyorsított ágazati vizsgálatot a GVH hivatalból indítja, nem egyes cégek ellen irányul, hanem a piaci problémák beazonosítására. Az eljárás egy olyan új információgyűjtő eszköz, amely lehetővé teszi a GVH számára, hogy rövid idő alatt nagy mennyiségű adatot szerezzen be – akár helyszíni rajtaütéssel –, ezáltal lehetővé téve a potenciális versenyproblémák feltárását a fogyasztók jóléte szempontjából alapvető piacokon. A megerősített tényfeltérési hatásköröket, például az eljárási bírságokat és az előre be nem jelentett helyszíni ellenőrzéseket megfelelően kell alkalmazni. A bíróság akkor engedélyezi a helyszíni kutatást, ha a GVH megalapozottan feltételezi, hogy a megkeresés helyén a vizsgálat céljára és tárgyára vonatkozó bizonyítékok fellelhetők.

A hagyományos ágazati vizsgálatra irányadó általános szabályokhoz képest a gyorsított ágazati vizsgálatban szűkebb határidők állnak rendelkezésre, valamint a tényfeltáró hatáskörök tekintetében is különbözik. A hagyományos ágazati vizsgálati jelentés határidejét a magyar versenytörvény nem határozza meg (ésszerű határidőn belül kell elkészíteni), ezek tapasztalataink szerint általában két-három évig is eltartanak. Ezzel szemben a gyorsított ágazati vizsgálat elrendelésétől számított egy hónapon belül - melyet két alkalommal, alkalmanként legfeljebb egy-egy hónappal meghosszabbíthat a hatóság elnöke - jelentéstervezetnek kell készülnie az eljárás eredményéről. A jelentés elfogadása előtt az érintett ágazatban működő vállalkozásoknak lehetőséget kell biztosítani véleményük írásbeli ismertetésére úgy, hogy legalább nyolc nap álljon rendelkezésükre álláspontjuk kifejtésére, melyet nyilvánosan közzé is kell tenni, ha ezt kimondottan kérik. Közmeghallgatásnak van helye abban az esetben, ha az érintett ágazatban működő társaságok nem azonosíthatók egyértelműen, vagy, ha az ilyen társaságokkal való egyedi kapcsolatfelvétel az érintett társaságok nagy száma miatt indokolatlan nehézséggel járna, és a hatóság szükségesnek tartja a jelentéstervezettel kapcsolatos egyéb érdekelt felek álláspontjainak megismerését. Jogszértés megállapítása esetén a GVH versenyfelügyeleti eljárást is indíthat. Ha a piaci torzulás versenyfelügyeleti eljárás útján részben vagy egészben nem orvosolható, a GVH tájékoztathatja a jogalkotót (az Országgyűlés illetékes bizottságát, az illetékes minisztert vagy hatóságot) a torzulásról, jogszabály módosításokat kezdeményezhet vagy nem kötelező erejű ajánlásokat tehet közzé a piaci szereplők számára a tisztességes és hatékony verseny előmozdítása érdekében. A magyar versenyhatóság azonnal élt az új hatáskörével, és 2021 nyarán megindította első gyorsított ágazati vizsgálatát. Az új jogintézmény olyan jól bevált, hogy a jogalkotó úgy döntött, hogy véglegesen megtartja és beépíti a magyar versenytörvénybe²¹.

Érdeemes kitérni még néhány gondolat erejéig az ágazati vizsgálatok és a gyorsított ágazati vizsgálatok tartalmi különbségeire. A klasszikus ágazati vizsgálatokban a GVH szakemberei mélyen megvizsgálják az ágazatot, részletesen feltárják annak struktúráját, a szereplők közötti kapcsolatrendszerét, és magának az iparágak a működését. Ez természetesen rendkívül időigényes, rengeteg adatot kell begyűjteni és kielemezni, így egy-másfél évig, de akár tovább is eltarthat. Ezzel szemben a gyorsított ágazati vizsgálatban nem egy teljes gazdasági ágazatot vizsgálnak a munkatársak, hanem kifejezetten célirányosan dolgoznak: csak releváns cégeket keresnek meg, kevesebb, de jobban célzott kérdést intéznek az adatszolgáltatásra kötelezettekhez, és így folytatják le az eljárást. A gyorsított ágazati vizsgálatok ennél fogva lényegesen rövidebbek még úgy is, ha indokolt esetben határidőt kell hosszabbítani. A jelentéstervezet legfeljebb három hónap alatt mindenképpen készül, így ezzel az eszközzel a GVH égető piaci problémákra tud fókuszálni és gyorsan reagálni.

Az új jogintézmény 2021. júliusi bevezetése óta 2023 végéig a GVH összesen nyolc gyorsított ágazati vizsgálatot folytatott le:²² hármát az építőanyagok (kerámia-falazóelemek, fa építőanyagok, hőszigetelő anyagok), kettőt az egészségügy (Covid-19 antigén gyorsesztek, Covid-19 antitest gyorsesztek), kettőt az élelmiszerek (tej és tejtermékek, tartós élelmiszerek) és egyet az online szálláshelyfoglalás és a szálláshely-szolgáltatás piacán. Valamennyi vizsgálatnak volt köze az áremelkedésekhez és az árképzéshez.

A nemzeti versenyhatóság 2021-ben az elszálló építőipari árak mögötti okokra volt kíváncsi, és arra, hogy milyen gazdasági motivációk vannak e folyamatok mögött, menyire kitétek ezek a piacok az alapanyagoknak. Legfontosabb megállapításaink voltak, hogy a hazai alapanyagbázisra és gyártókapacitásokra építkező termékek (pl. téglá) áremelkedése lényegesebb alacsonyabb volt, mint az importált termékeké, tehát az importkitétség csökkentése érdekében javasolt hazahozni az ellátási láncok túlnyomó részét, így a kitermelést, a feldolgozást, a gyártást, a forgalmazást és az értékesítést. A kevés szereplős értékláncokban növelni kell a kapacitásokat, továbbá szükséges a gazdaság további fehéritése. Akkoriban az építési ágazat egy része szürke zónában működött, így az állam még mindig sok adóbevételről esett el.

A hatósághoz beérkezett jelzések alapján a Covid-19 gyorstesztek piacán egyrészt regionális és európai szinten is kiemelkedő árak voltak jellemzőek hazánkban, emellett pedig megtévesztő reklámozási gyakorlatok terjedtek el. A vizsgálatok lezárása után a GVH javasolta a jogalkotó számára az önellenőrzésre szánt antigén gyorstesztek kiskereskedelmi láncok áruházaiiban, drogériákban és benzinkutaknál történő értékesítésének engedélyezését. Javasoltuk továbbá a piaci szereplők számára, hogy törekedjenek a rövidebb értékláncok kialakítására, a vertikum szintjeinek csökkentésére, lehetőség szerint közvetlenül a hazai importőröktől vásárolják meg a termékeket. A külföldi gyártóktól való közvetlen beszerzést - mint opciót - elsősorban a hazai gyógyszer-nagykereskedőknek ajánlottuk. A modellszámítások és a patikaláncok napilapokban közölt nyilatkozatai szerint 50%-kal csökkent a Covid-19 antigén gyorstesztek ára, miután a kormány átmenetileg lehetővé tette a patikán kívüli forgalmazásukat. Előzetes számításaink szerint a fogyasztók több milliárd forintot spóroltak meg a gyorstesztek vásárlásakor e piacnyitásnak köszönhetően. Attól függően, hogy az említett árcsökkenés mekkora hányadát tulajdonítjuk a piacnyitásnak, és mekkora értékesítési volumennel számolunk, óvatos becsléssel is legalább 2-4 milliárd forintos fogyasztói megtakarítás adódik 2023-as értékben kifejezve, a szabadabb értékesítés 2022 februári kezdetétől 2023 nyári lezárultáig. Az anyagi haszon mellett a tesztek hozzáférhetősége is javult, segítve a járvány elleni védekezést. Mindez mutatja a verseny erejét és hasznát, egyben azt, hogy a GVH beavatkozásai és javaslatai érdemi fogyasztói előnyökkel járhatnak, amelyek az árak csökkentésén keresztül az inflációt is csökkenthetik.

Az élelmiszeriparban a tej- és tejtermékek, valamint a tartós élelmiszerek piacán végzett gyorsított ágazati vizsgálatokat később részletesebben bemutatom.

A tanulmány írásakor legutolsó, 2023 őszén végzett gyorsított ágazati vizsgálat az online-szálláshelyfoglalási piachoz kötődik, mely során a GVH vizsgálói azt elemezték, hogy torzul-e a verseny a piacon. A vizsgálatot egyrészt a jelentős számú beérkezett panasz kapcsán indította meg a versenyhatóság, amelyet az is erősített, hogy már a panaszok előtt is több versenyfelügyeleti eljárást kellett lefolytatni a szektorban. Az eljárás annyiban kapcsolódott az árak alakulásához, hogy a GVH szakemberei foglalkoztak az úgynevezett árparitásos klauzulákkal. Ezek lényege, hogy a szálláshely számára korlátozza árazási szabadságát, és kiköti, hogy az adott szálláshely-közvetítő platformon megadott szobaárnál kedvezőbb árat nem adhat saját felületein (szűk árparitás) vagy

semmilyen más felületen (tág árparitás) sem. A vizsgálati jelentésben a versenyhatóság javasolta a törvényhozónak, hogy a szálláshely-közvetítés hazai piacán jelen lévő piaci szereplők számára jogszabályban tiltsa meg mind a tág, mind a szűk árparitásos klauzulák alkalmazását. Javasoltuk továbbá a jelentősebb online szálláshely-közvetítők által alkalmazott Általános Szerződési Feltételek (ÁSZF-ek) és az azokhoz kapcsolódó üzleti gyakorlatok kereteinek szabályozását, a szállásadók és a közvetítők közötti egyenlőbb szerződéses feltételek érdekében. Az Országgyűlés Gazdasági Bizottsága már néhány nappal a jelentéstervezet nyilvánosságra hozatala után megtárgyalta a GVH megállapításait és javaslatait, a jogszabályok módosítása 2024-ben a parlament elé kerül.

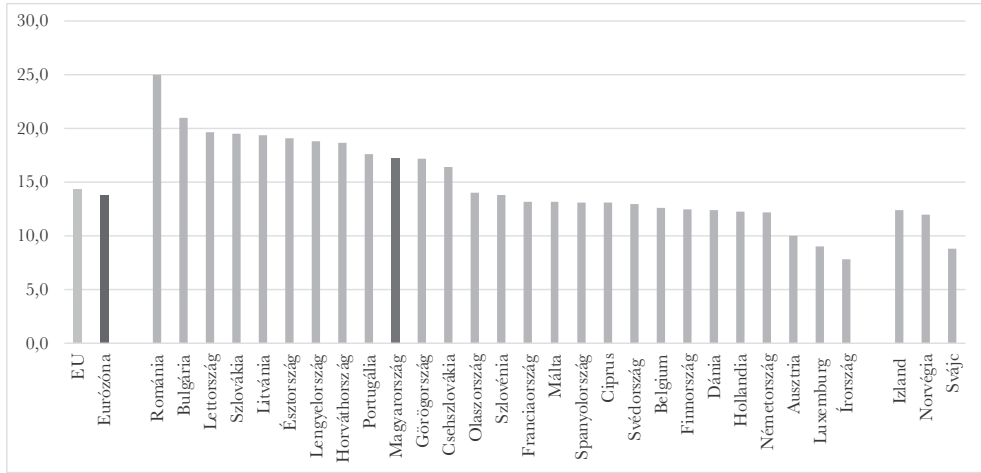
Összegezve jól látszik, hogy a gyorsított ágazati vizsgálatok lehetőségével a GVH olyan hatékony eszközt kapott, amelynek segítségével szabályozott módon, gyorsan adatokhoz jut, elemez, majd javaslatokat fogalmaz meg.

A GVH figyelmét felkeltették a magas élelmiszerárak

A GVH jogállásából következik, hogy már önmagában a hagyományos versenyfelügyeleti eljárásaival is hozzá tud járulni a verseny növeléséhez és ezáltal az infláció csökkentéséhez, melynek makrogazdasági hatása számszerűsíthető. A tiltott együttműködések sikeres leleplezése, a kartellek tilalmazása, az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben történő fellépés, az árrögzítések felszámolása, a túlzó árazás megakadályozása, a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok bizonyítása vagy a versenyt korlátozó összefonódások tiltása visszatartó erejükénél fogva az élelmiszeripari ágazatban is hatással vannak a gazdaság szereplőire, elősegíthetik a verseny érvényesülését és versenyzőbb árakhoz vezethetnek. Bár ezek az eljárások nem mindegyike kapcsolódik az árak kordában tartásához, közös bennük, hogy a verseny helyreállításán keresztül a fogyasztói jólét fenntartására hivatottak. A versenyfelügyeleti eljárások és a kiterjedt piacelemzések bonyolultságuktól és jogi természetüknél fogva azonban több évet is igénybe vehetnek, ezért jogosan merül fel a kérdés, hogy miképpen tud fellépni gyorsabban úgy a nemzeti versenyhatóság, hogy az a verseny fokozásán keresztül jó hatással legyen az árak alakulására is. A gyorsabb fellépés feltétele a gazdasági folyamatok naprakész ismerete, a piaci információk megszerzésének képessége, az elemzési kapacitás készenlétben tartása és a hatóság éber jelenléne folyamatos sugallata, egyfajta jó értelemben vett presszió a piaci szereplők irányába.

A magas élelmiszer-infláció 2022-ben a GVH figyelmét is felkeltette. A napi bevásárlások során tapasztalt drasztikus áremelések és megnövekedett vásárlói panaszok a versenyhatósághoz is bejelentésre kerültek. A magas élelmiszerárak érzékenyen érintették a lakosságot, hiszen Magyarországon a háztartások az összes kiadásuk több, mint 17%-át élelmiszerre, valamint nem alkoholos italokra költik, mely arány meghaladja az Európai Unió és az Eurozóna átlagát is (3. ábra²²).

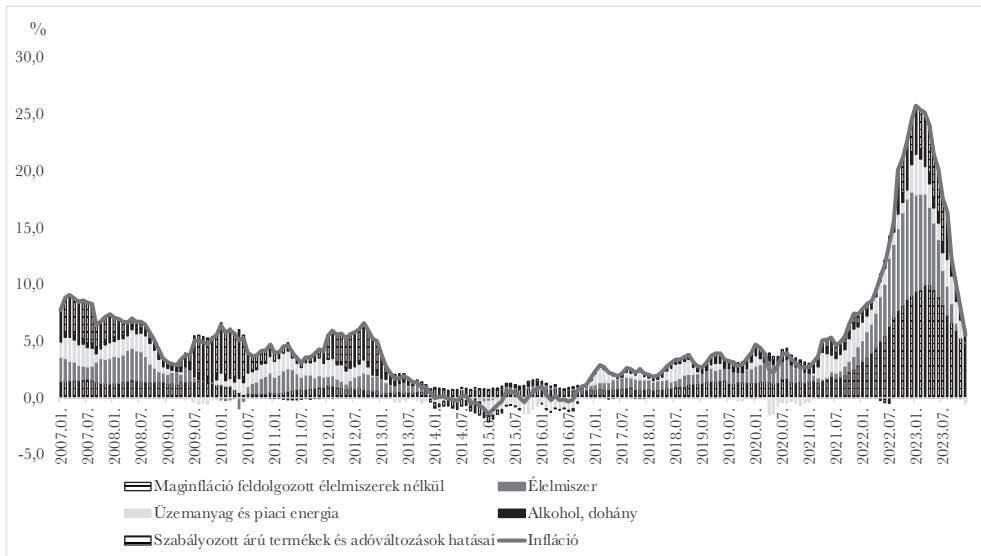
3. ábra: Az élelmiszere és nem alkoholos italokra költött összegek aránya az EU és Eurozóna országokban (%)

Forrás: Eurostat (2023b), 2023. február 1., saját szerkesztés

Ráadásul, ha szemügyre vesszük, hogy mely termékcsoportok milyen mértékben járultak hozzá az inflációhoz (4. ábra), akkor látható, hogy 2021 végétől kezdődően az élelmiszerek áremelkedése – más tényezők mellett – nagyon jelentős mértékben járult hozzá a pénzügyi inflációhoz (MNB, 2023b:5).

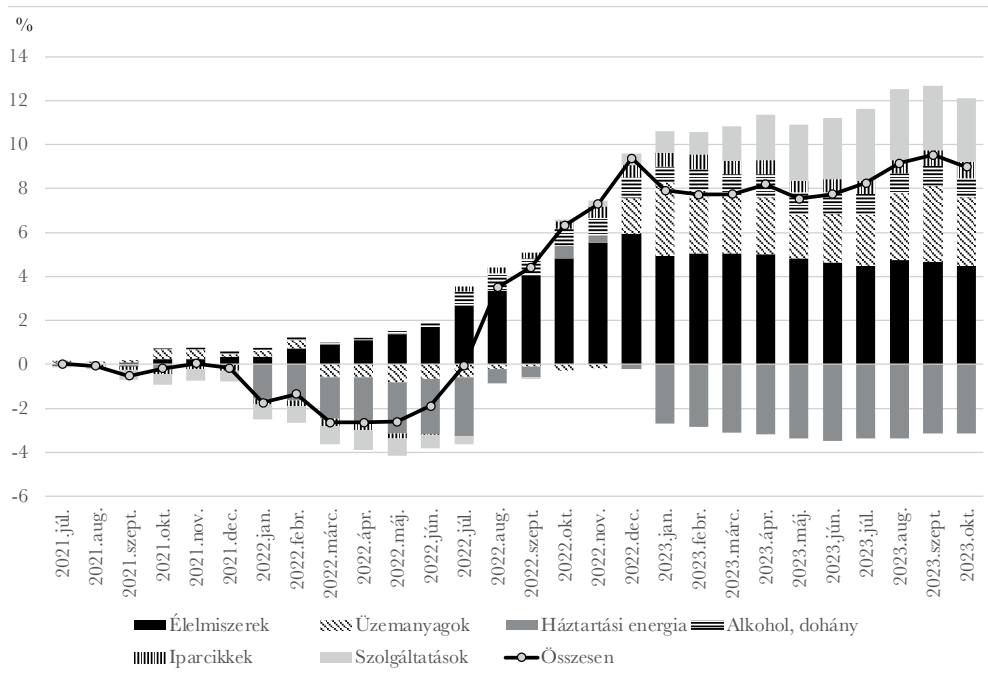
4. ábra: Az infláció felbontása (éves változás)

Forrás: Gyorselemzés az infláció alakulásáról, 2023. november, (MNB, 2023b:5)

Az élelmiszerek a KSH termékbesorolása alapján a teljes fogyasztói kosár közel 29 százalékat adják, így e termékek áralakulása érdemben befolyásolta a hazai inflációs folyamatokat. Az élelmiszerinfláció régiós összevetésben is magasnak bizonyult, és hozzájárult a környékbeli országokhoz képesti magasabb inflációs környezet kialakulásához (MNB, 2023c:55). A 2021. június és 2022. december közötti időszakban kialakult hazai árszínvonal-emelkedés visegrádi országokkal szembeni többletének mintegy kétharmadát az élelmiszerek okozták (5. ábra).

5. ábra: A hazai árszínvonal-emelkedés visegrádi országokkal szembeni többletének dekompozíciója (%)

Forrás: Inflációs jelentés, 2023. december, (MNB, 2023c:55)

A fentiek tekintetében hasznos döntésnek bizonyult, hogy a versenyhivatal vizsgálódásai fókuszába az élelmiszeripari értékláncot helyezte.

Vizsgálatok a tej- és tejtermékek, valamint a tartós élelmiszerek piacain

A drasztikus ütemben növekvő élelmiszer-infláció miatt a GVH szakemberei 2022 utolsó negyedében piaci konzultációba kezdtek az élelmiszeripar szereplőivel, többek között a Pékszövetséggel és az Agrárközgazdasági Intézettel, majd 2023 januárjában külön elemzői csoportot²⁴ hoztunk létre az áremelkedés versenyjogot érintő okainak feltárására. Ezt követően 2023 elején – az infláció tetőzése idején – két gyorsított ágazati vizsgálatot indítottunk a tej és tejtermékek,²⁵ illetve a tartós élelmiszerek²⁶ hazai piacain. A választás azért esett a két élelmiszeripari területre, mert felmerült a gyanú, hogy a kiskereskedők megpróbálják a

hatósági árral érintett termékeken elszenvedett veszteségeiket kompenzálni a tej, tejtermékek, fagyasztott és konzerv élelmiszerek árait megemelve. A két élelmiszeripari gyorsított ágazati vizsgálat alapján több javaslattal is éltünk a piaci szereplők, a Kormány és a törvényhozás felé.

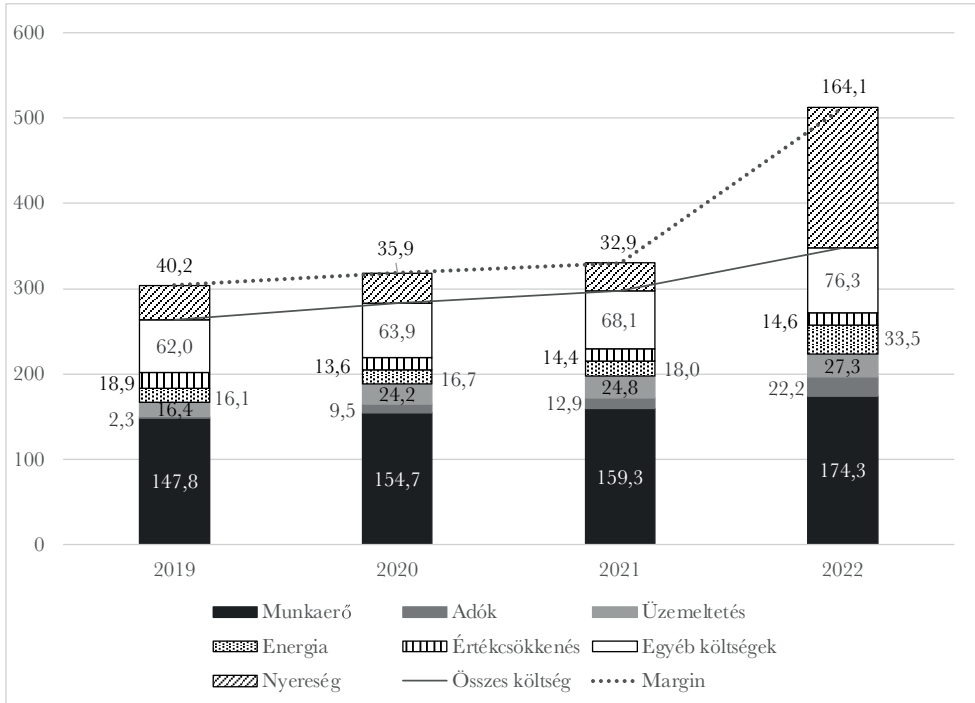
A tej és tejtermékek esetében javasoltuk a nyerstej alapárprognózisának felülvizsgálatát, mely nyomán 2023 májusában a Tej Szakmaközi Szervezet és Terméktanács meg is kezdte a revíziót, egyúttal a régi módszertan szerint számított alapárprognózis közzétételét felfüggesztette. Szakmai konzultációs segítséget ajánlottunk az árstoppal kapcsolatos jövőbeni jogalkotói megfontolásokhoz, annak versenytorzító hatásaira figyelemmel. Javasoltuk továbbá a növényi italok és szójagurtek fogyasztóinak kedvezőbb helyzetbe hozását olyan kereskedelempolitikai eszközzel, mint az árképzés átalakítása. Szorgalmaztuk a fenntartható csomagolásokra való áttérést. Elköteleződésünket fejeztük ki, hogy a kereskedelmi szektorra a fokozottabb verseny és a csökkenő árak érdekében a továbbiakban is kiemelt figyelmet fordítunk. A tej és tejtermékek magyarországi piacán lefolytatott gyorsított ágazati vizsgálat közben (2023 márciusában) vettem fel egy online árfigyelő rendszer ötletét a Gazdaságfejlesztési Minisztérium (GFM) számára.²⁷

A tartós élelmiszerek piacának vizsgálata után a növekvő élelmiszeripari importhányadra tekintettel a GVH javasolta a zöldségek és gyümölcsök hazai termelésének ösztönzését a korszerű és fenntartható öntözőrendszerek telepítésének intenzívebb támogatásával. Javasoltuk a piaci szereplők energiahatékonyságot növelő beruházásainak további dotációját, a megújuló energiaforrások használatának bővítését, és a precíziós mezőgazdasági szakképzés bővítését, piaci igényekhez való igazítását. Üdvözlünk a termelői összefogás további mélyítését és kiterjesztését, valamint ebben az esetben is szorgalmaztuk a fenntartható csomagolás széleskörűbb használatát, és a tejjachoz hasonlóan szintén kilátásba helyeztük a hatóság fokozottabb figyelmét és presszióját.

Mindkét vizsgált ágazat esetében bebizonyosodott, hogy a fogyasztói árakat jelentősen befolyásolják a kiskereskedők átvételi árai, amely arányaiban kiteszi az áfával növelt fogyasztói ár 50-75%-át, tehát sok múlik a termelőkön és feldolgozókon. Ha a kereskedők hatékonyan versenyeznek, és folyamatosan keresik a kedvezőbb beszerzési árú termékeket, akkor az a teljes ellátási láncban növekvő versenyt és árcsökkenést indíthat el. Magától senki nem a kar versenyezni, hacsak nincs rákényszerítve. A GVH elemzései alátámasztották, hogy a kiskereskedelmi bruttó árrésbe épített nyereséghányadot egyes termékek esetén jelentősen megnövelték, azaz a vállalkozások egy része a verseny fokozásában helyett inkább a könnyen megszerezhető nyereséget választotta kihasználva, hogy egyes termékek iránt az árak jelentős emelkedése ellenére sem csökkent érdemben a kereslet.

Egyes kiskereskedők a hatósági áras élelmiszereken elszenvedett veszteségeiket más, a fogyasztók által kedvelt élelmiszerekre terítették szét. Ez is hajthatta a kiugró mértékű élelmiszer-inflációt. Találtunk olyan termékeket, ahol a kiskereskedelmi bruttó árrés nominálisan jelentősen növekedett, az összetételét megvizsgálva pedig az látható, hogy az árrésbe épített átlagos nyereség aránya 2021-ről 2022-re többszöröződött. Például szembetűnő a 20%-os tejföl árrésében a megötszörözött nyereség (6. ábra), de említhetnénk a 2,8%-os ESL tejet, a félzsíros túrót, a trappista sajtot vagy a natúr joghurtot is (GVH, 2023b:50-60).

6. ábra: A 20%-os tejfől bruttó árérének felbontása (Ft/kg)

Forrás: Vállalati adatszolgáltatások alapján GVH számítás, saját szerkesztés

Nem véletlen, hogy néhány döntéshozó profit hajtotta élelmiszerár-emelkedésről és profit hajtotta inflációról beszélt. Sejtésüket részben alátámasztotta, hogy voltak olyan cégek, akik – 2019 és 2021 között részesei voltak az élelmiszereken és napi fogyasztási cikkeken összesen elért 100 milliárd forint aggregált nyereségnek (GVH, 2023b:65) – a 2022-es válságos évet inflációt meghaladó árbevétel növekedéssel és nyereséggel zárták. Ez ráadásul az ellátási lánc alacsonyabb szintjein lévő szereplők egy részére is igaz volt. Ez könnyen ellenőrizhető a 2022. évi beszámolók alapján. Hasonló jelenségeket tapasztaltunk a tartós élelmiszerek vizsgálata során a morzsolt csemegekukorica, a gyorsfagyasztott zöldborsó, a fagyasztott zöldségkeverék, a kaporos gyorsfagyasztott gyalult tök, a fagyasztott gyümölcskeverék, a gyorsfagyasztott félkész hasáburgonya vagy a sűrített paradicsom esetén (GVH, 2023b:50-60). A 2022. évi üzleti beszámolók alapján látható, hogy az élelmiszer-infláció közepette nem csak egyes kiskereskedelmi láncok kerestek jól. Volt egy-két kiemelkedően jó eredmény többek között az étolaj előállítás, a húsfeldolgozás, a tejtermelés, a sörgyártás és a tisztítószer gyártása területén is, akik jellemzően a kiskereskedelem beszállítói.

Online Árfigyelő rendszer élelmiszerekre

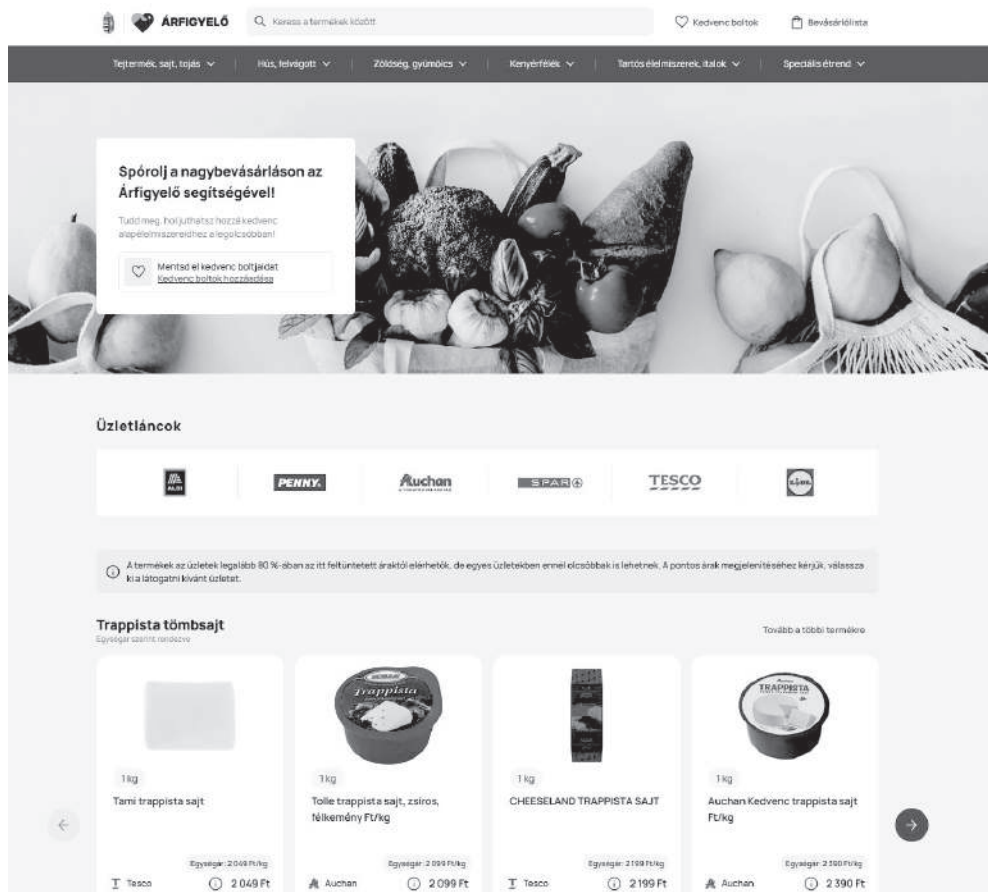
Az elszálló élelmiszerárak következtében elindított tej és tejtermékek magyarországi piacon lefolytatott gyorsított ágazati vizsgálat közben merült fel, hogy érdemes lenne egy olyan piaci eszközzel is fellépni, amely a verseny fokozásán keresztül csökkenti a termékek árait. Kézenfekvő volt, hogy koncentráljunk az értéklánc végére, azaz a kiskereskedelemre, hiszen ott találkoznak a vásárlók a termékek bruttó fogyasztói árával. A nemzetközi példák és működő gyakorlatok részletes feltérképezése után így merült fel egy online árfigyelő adatbázis létrehozása külföldi hasonló példák alapján. A Kormány támogatta a versenypártolási és az inflációt csökkentő javaslatot, majd a mielőbbi megvalósítás érdekében a Gazdasági Versenyhivatal az akkori Gazdaságfejlesztési Minisztériummal rövid időn belül közös munkacsoportot létrehozásáról döntött az online Árfigyelő rendszer²⁸ kifejlesztésére.

2023 márciusában megalakult az Árfigyelő Munkacsoport, melyben a GVH és a Gazdaságfejlesztési Minisztérium (GFM) munkatársai mellett a Kabinetiroda, a Digitális Kormányzati Ügynökség, az IdomSoft Zrt. (Fejlesztő), az Igazságügyi Minisztérium, a Fogyasztóvédelmi Hatóság, az Agrárminisztérium és a KSH szakemberei is helyet kaptak. A felsorolásból is látható, hogy az online Árfigyelő rendszer létrehozásának és működtetésének fogyasztóvédelmi aspektusai is voltak azon túl, hogy a rendszer segítségével növekvő ártranszparencia, a fogyasztói árak összehasonlíthatósága és ezáltal a fogyasztók csökkenő keresési költségei fokozhatják a versenyt, ami hosszú távon is mérséklő hatással lehet az árakra, továbbá hozzájárulhat az infláció letöréséhez, illetve erősítheti a vásárlói tudatosságot. Az Árfigyelő Munkacsoport hatékonyságának köszönhetően rövid időn belül (2023. május 8-án) megszületett a rendszer végleges jogi szabályozása az árfigyelő rendszer létrehozásáról és működéséről szóló 163/2023. (V.8.) Korm. rendelet²⁹ kihirdetésével. A rendelet 3. §-a értelmében a GVH a gazdasági hatékonyságot és a társadalmi felemelkedést szolgáló piaci verseny ösztönzése, a Tpv. 11. és 21. §-a, valamint az Európai Unió működéséről szóló szerződés 101. és 102. cikke szerinti tilalmakba ütköző magatartások feltárásának elősegítése, valamint a fogyasztók védelme érdekében a fogyasztóknak megvételre kínált egyes termékek napi áráról nyilvános árfigyelő rendszert működtet.

Az árfigyelő rendszerbe tartozó termékkategóriákról és termékekről a gazdaságfejlesztési miniszter külön rendeletben dönt³⁰ az Agrárminisztérium szakmai közreműködésével és egyetértésével, míg az ellenőrzésében a fogyasztóvédelmi hatóság és annak szakmai irányítójaként az Igazságügyi Minisztérium tölti be a kulcsszerepet. Az informatikai tervezés és szoftverfejlesztés után a Fejlesztő bő másfél hónap alatt kifejlesztette a <https://arfigyelo.gvh.hu> címen elérhető online Árfigyelő honlapot (7. ábra), amelyet a fogyasztók 2023. július 1-jétől ingyenesen használhatnak, és amelynek működtetője a Gazdasági Versenyhivatal. Az adatbázis kezdetben hat kiskereskedelmi lánc mintegy 1200 boltjának mintegy 1170 termékének napi árait tartalmazta 62 termékcsoportban.

A rendszerhez bármelyik hazai kiskereskedő szabadon csatlakozhat. Az igazi novum az online Árfigyelőben az, hogy korábban nem létezett Magyarországon olyan élelmiszerár összehasonlító oldal, amely a kereskedők kötelező napi adatszolgáltatásán alapult, illetve, amely fizikai boltok árait is tartalmazta. A megoldás folyamatosan fokozható napi gyakoriságú árversenyre ösztönöz. Az online Árfigyelőben a fogyasztók összehasonlíthatják az egyes kiskereskedelmi láncok között a termékek árait, és így tudatos döntéseket hozhatnak.

7. ábra: online Árfigyelő, termékek összehasonlítása

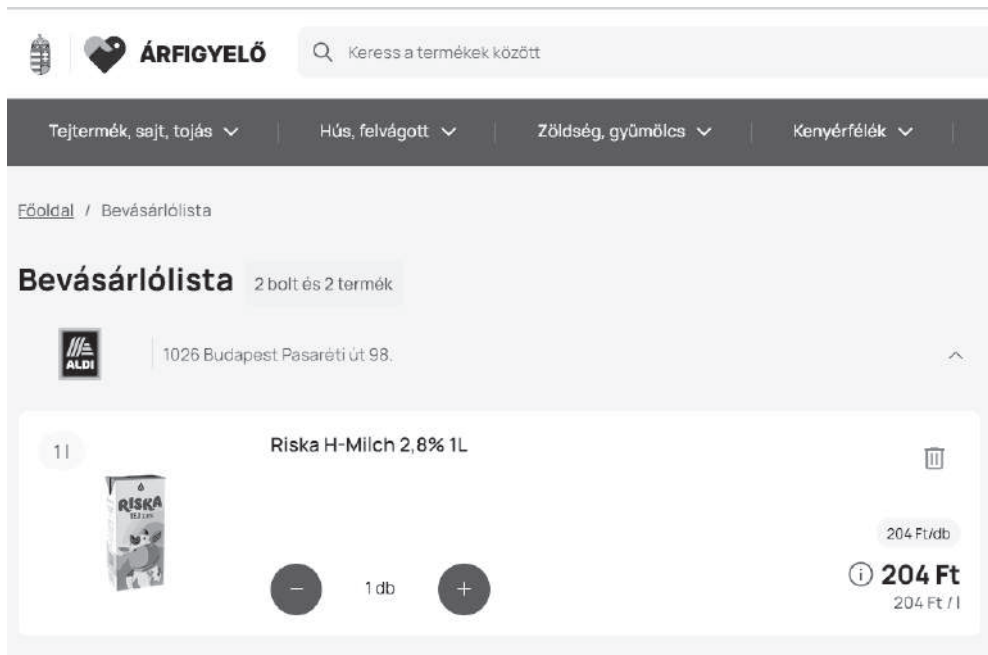
Forrás: GVH (2023e), Képernyőmentés: 2024.01.20.

A termékkategóriák az alapvető élelmiszerek széles palettáját lefedik. A legalább 100 milliárd forint éves nettó árbevétellel rendelkező kiskereskedelmi láncoknak kell kötelezően napi rendszerességgel termékeik árát feltölteni a felhő alapú rendszerbe. Az Árfigyelő bizonyos szintig kiegyenlíti a vállalkozások és a fogyasztók közötti információs erőviszonyokat, csökkenti az információs aszimmetriát. A fogyasztók nagyon egyszerűen és nagyon gyorsan képesek összehasonlítani az árakat a különböző láncok között. Ezzel a vásárlók kezébe egy olyan eszköz került, melynek segítségével sokkal tudatosabb döntéseket hozhatnak arról, hogy hol szeretnének bevásárolni. A rendszer talán legjelentősebb eredménye, hogy a naprakész árak összehasonlíthatósága miatt folyamatos és intenzív árversenyre ösztönzi a kiskereskedelmi láncokat. Az Árfigyelő a GVH hosszútávú céljaiba is remekül beleilleszkedik, mivel a hatóság két fő célját is elősegíti, mivel amellet, hogy fokozza a piaci versenyt, erősíti a fogyasztói jólétet azáltal, hogy csökkenti a keresési költségeket az árak egy felületen történő összehasonlítás

sával, azaz a vásárlók pénzt és időt spórolhatnak meg.

Az Árfigyelő fogadtatása rendkívül pozitív volt, indulását kimagasló sajtóérdeklődés övezte. A kiskereskedelmi láncok már az első napokban árcsökkentéseket hajtottak végre, az egyik bolthálózat pedig kifejezetten az Árfigyelő indulásával összehangolva csökkentette több mint 100 termékének a fogyasztói árait. A fogyasztói érdeklődés is magas volt, az első hétben több mint 25 millióra nőtt az összes letöltések és szerverinterakciók száma. Az indulástól számított első két hónapban csaknem 1,2 millió egyedi látogató kereste fel az oldalt, akik átlagosan több mint 4 percet töltöttek az oldalon. Ez a kiugróan magas érdeklődés azért fontos, mert a sajton keresztül lehet elsősorban eljutni a fogyasztókhoz, azokhoz, akik miatt a rendszert létrehoztuk. A Pulzus Kutató által augusztus elején publikált felmérés szerint az első hónapban több mint 6 millióan értesültek valamilyen formában az online Árfigyelőről és a felmérésben megkérdezett 18 évnél idősebb válaszadók 15%-a nyilatkozott úgy, hogy használta is a rendszert.

8. ábra: online Árfigyelő, bevásárló lista

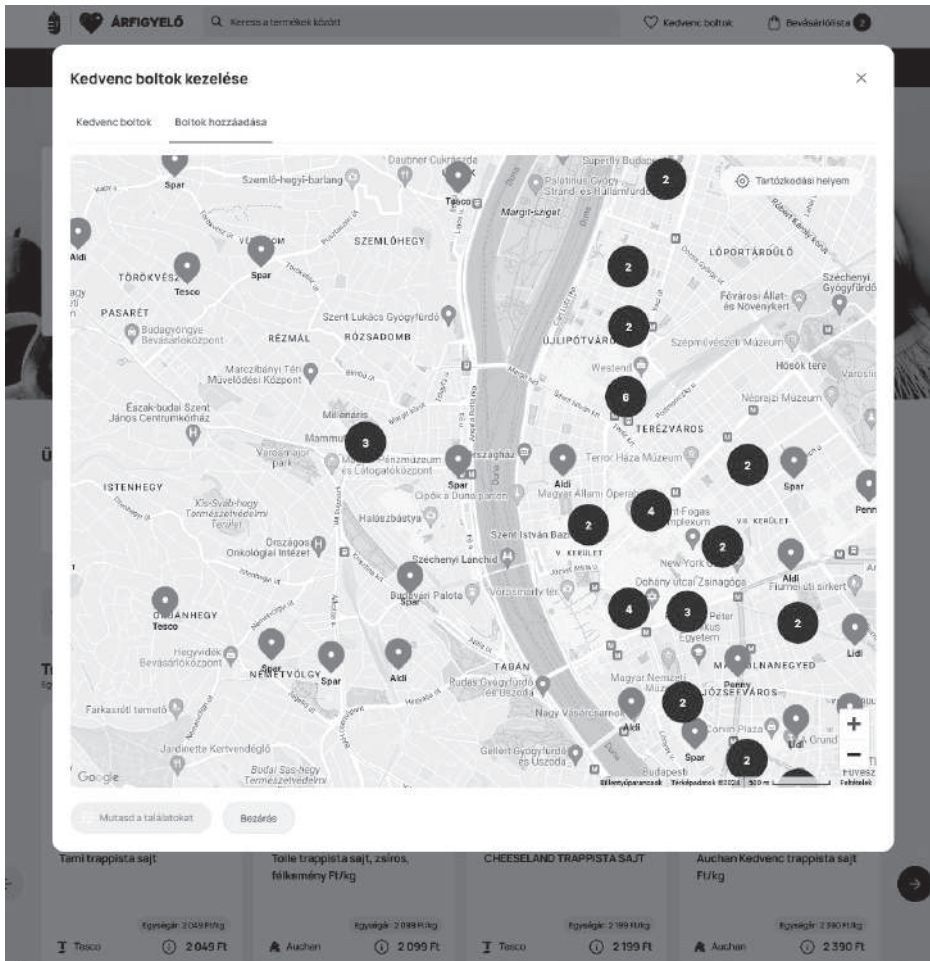

Forrás: GVH (2023e), Képernyőmentés: 2024.01.29.

Az online Árfigyelót fejlesztő munkacsoport a fogyasztói visszajelzéseket folyamatosan feldolgozva építette tovább a rendszert. Az első plusz fejlesztés eredményeként az Árfigyelő 2023. augusztus végén már arra is lehetőséget adott, hogy a látogatók saját, szabadon összeállítható, megosztható bevásárlólistát állítsanak össze (8. ábra), melynek a kosárértékét akár napi gyakorisággal is figyelhetik. Így nem kell többé sok időt tölteniük a szokásos bevásárlás előtt az árak összehasonlításával, mert a rendszer minden szükséges információt egy helyen biztosít.

A 2023. szeptember 28-án bejelentett új térképes boltszűrési funkcióval (9. ábra) a fogyasztók egyrészt beállíthatják kedvenc boltjaikat, másrészt a tartózkodási helyük megadásával csak egy lehatárolt területre is szűkíthetnek. Akár a közvetlen környezetükben található boltokban forgalmazott termékek árait is összehasonlíthatják. Az egyes üzletek árainak a korábbinál is jobb átláthatóságával további napi versenyre ösztönözhetik a kereskedelmi láncokat, ugyanis egy adott környéken mikropiaci verseny is kialakulhat. Ezek a funkciók is hozzájárulhattak a megfigyelt élelmiszerek árainak fokozatos csökkenéséhez. Az Árfigyelő Munkacsoport a jelen tanulmány írásának időpontjában is dolgozik a rendszer szolgáltatásainak továbbfejlesztésén, a termékkategóriák és -jellemzők bővítésén, az önkéntes csatlakozók felkészítésén, valamint a Fogyasztóvédelmi Hatóság ellenőrzéseinek támogatásán.

9. ábra: online Árfigyelő, térképes boltszűrő

Forrás: GVH (2023e), Képernyőmentés: 2024.01.20.

A GFM az elmúlt fél évben rendszeres elemzéseket készített az Árfigyelő számszerűsített hatásairól. A legutolsó felmérés szerint az Árfigyelő a kötelező akciókkal együttesen érdemben járult hozzá ahhoz, hogy a megfigyelt 62 termék kategória több mint 80%-ában csökkentek az árak, átlagosan mintegy 5,5%-kal. A minisztérium szerint a megfigyelt élelmiszerek árának július elejéhez képest mért mérséklődése mintegy 0,4%-pontos inflációs csökkentő, illetve több mint 1,3%-pontos élelmiszer-inflációt csökkentő hatással járhatott a KSH inflációs fogyasztói kosarának súlyait figyelembe véve.

2024. január 13-ával bővítésre kerültek az árfigyelő rendszerbe tartozó termék kategóriák és termékek³¹ gondolva az étel allergiások által leggyakrabban fogyasztott laktóz-, tejfehérje- és gluténmentes termékekre és a marhahúst fogyasztókra. Így január közepétől már összesen 78 termék kategóriában 1843 termék árait hasonlíthatják össze a vásárlók. Magyarországon több mint 3 millióan élnek valamilyen élelmiszer-intoleranciával, vagy élelmiszer-allergiával, így nekik célzottan is segít az online Árfigyelő. 2023 végén, fél éves működés után a legfrissebb statisztika szerint az Árfigyelő egyedi látogatóinak száma meghaladta az 1,5 milliót, míg a szabadszavas keresések száma, a rendszer indulása óta elérte a 900 ezret.

Jót tettek az élelmiszeripari vizsgálatok és az Árfigyelő is betalált

Több tényező együttes hatásaként 44,8%-ról indulva hónapról-hónapra lassult az élelmiszerek drágulása, melyek között az intenzívebb verseny is fellelhető. Az Árfigyelő jól betalált, mivel a rendszerben található élelmiszerek a KSH termékbesorolása alapján a teljes fogyasztói kosár 15-20%-át teszik ki. A rendszer által generált napi árverseny hatása hozzájárult a megfigyelt élelmiszerek árának csökkenéséhez és az élelmiszer-infláció letöréséhez. Az online Árfigyelő rendszer 2023. július 1-jei bevezetése óta fél év alatt az élelmiszer-infláció mértéke hatodára zuhant. Míg júniusban 29,3%-kal kerültek többre az élelmiszerek a megelőző év júniusához képest, addig az élelmiszerek árának emelkedése decemberben 4,8%-ra esett vissza éves összehasonlításban (10. ábra³²).

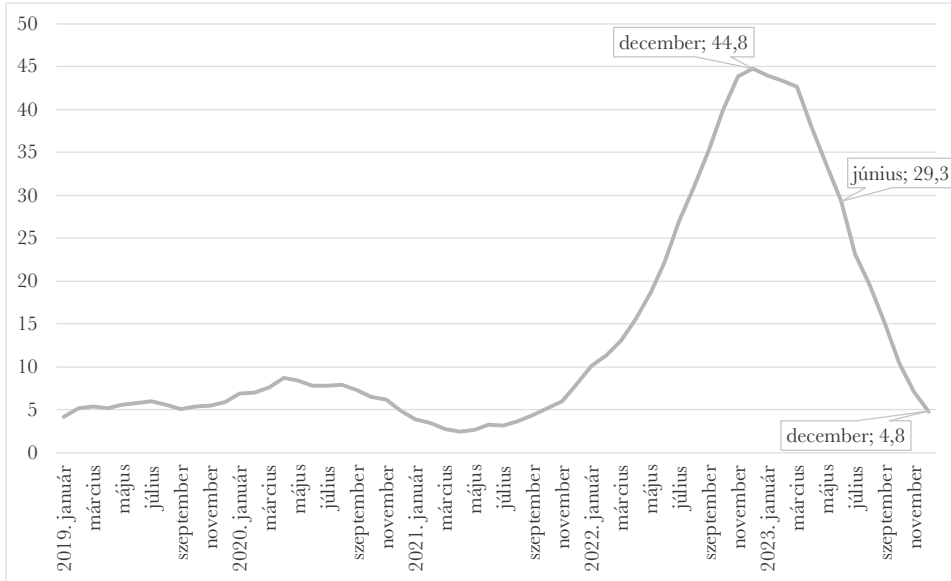
Havi bontásban is csökkent az élelmiszerek ára, mintegy 0,1%-kal. Ha pedig jobban az átlagok mögé nézünk, akkor a korábbi kiugróan magas élelmiszer-dráguláshoz képest jónéhány alapvető élelmiszernél deflációt is tapasztalhatunk.

Az Árfigyelőbe feltöltött adatok alapján elmondható, hogy az ársapkák kivezetése után, 2024 januárjában a volt hatósági áras termékekhez a 2021.10.15-én, majd 2022.09.30-án rögzített hatósági áruknál is olcsóbban lehet hozzájutni (a kristálycukor kivételével). Ráadásul vannak más népszerű élelmiszerek, amelyek ára csökkent (pl. a vaj, a sajt és a szárasztészta).

Az online Árfigyelő hosszú távú, töretlen sikerességének legalább három záloga van. Az első a további funkcionális fejlesztések, amelyek megkönnyítik a felhasználók életét (pl. a rendszer figyelmeztetést küldhetne a felhasználónak, ha kedvenc terméke akciós valamelyik közeli boltban). Másodikként a termék kategóriák bővítését szükséges megemlíteni. Sok fogyasztó keresi a szezonális élelmiszereket, de lenne értelme az Árfigyelőt kiterjeszteni további FMCG (*Fast-Moving Consumer Goods*) körbe tartozó, de nem élelmiszer termékekre is. Például kifejezett fogyasztói igény mutatkozott a rendszeresen fogyó háztartási és higiéniai eszközökre. Harmadikként foglalkozni kell és meg kell könnyíteni az önkéntesen jelentkezők csatlakozását a rendszerhez. Bár az online Árfigyelő a hat

nagy áruházláncon keresztül az egész ágazatra hatást gyakorol, azonban az országban vannak lefedetlen aprófalvas területek, ahol a franchise és egyéb rendszerben működő kis boltok szolgálják ki a lakosságot.

10. ábra: Az élelmiszerek fogyasztói árának változása (% az előző év azonos időszakára = 100,0%)

Forrás: KSH (2023b), 2023. december, saját szerkesztés

1. táblázat: Egyes élelmiszerek fogyasztói árának változása

Volt hatósági áras termékek	Átlagos hatósági árak (Ft)	Legkedvezőbb Árfigyelő ár (Ft) 2024.01.13-án	Változás (%)
2,8 százalékos UHT tej (l)	274	204	-26
Napraforgó étolaj	700	439	-37
Búzafinomliszt	290	139	-52
Sertéscomb	1400	1289	-8
Csirkemell	1499	999	-33
Tojás	73	44	-40
Burgonya	352	135	-62
Kristálycukor	261	299	15

Forrás: Árfigyelő 2024.01.13-ai napi árak, saját szerkesztés

A GVH infláció elleni munkájának nemzetközi gyakorlatba illeszkedése

Az élelmiszerárak gyors emelkedése 2022-ben egész Európában nehézségeket okozott a fogyasztók és a gazdasági élet valamennyi szereplője számára, ezért a nemzeti kormányok mellett a nemzeti versenyhatóságok is keresték az eszközöket a beavatkozásra. Az élelmiszer-infláció több okra, összetett folyamatokra vezethető vissza, amelyek között elképzelhetők piaci torzulások vagy akár a vállalkozások összejátszása is. Ez utóbbiak elkülönítése különösen is fontos a versenyhatóságok számára, hiszen ezek alapozhatnak meg versenyjogi beavatkozásokat. A magyar versenyhatóságnak hagyományosan kiterjedt hazai és nemzetközi együttműködési kapcsolatrendszere van (Rigó, 2022:118-128), melyet célszerűen használunk. 2023. január 17-én információkéréssel (request for information) fordultunk az Európai Versenyhálózat (ECN) tagjaihoz, melyben azt tudakoltuk, hogy az egyes uniós versenyhatóságok milyen nemzeti eszközöket és beavatkozásokat alkalmaznak az élelmiszerárak emelkedésével szemben. Az ECN-ből 18 válasz érkezett: Ausztriától, Belgiumtól, Bulgáriától, Ciprustól, Csehországtól, Dániától, Észtországtól, az Európai Bizottságtól, Finnországtól, Franciaországtól, Görögországtól, Máltától, Hollandiától, Portugáliától, Romániától, Spanyolországtól, Szlovákiától és Szlovéniától. A válaszokból kiderült, hogy az emelkedő árak, az ellátási lánc szűk keresztmetszei és az inflációs nyomás miatt több országban is indítottak ágazati vizsgálatokat az inflációval összefüggésben.

Ausztriában például a Szövetségi Versenyhatóság azt vizsgálta, hogy miképpen alakult a termékkoncentráció a termékkategóriákon belül, mi történt a saját márkák piaci részesedésével, hogyan változott a verseny az élelmiszeriparban az elmúlt néhány évben, hogyan befolyásolja a versenyt az online kiskereskedelem. A Horvát Versenyhivatal élelmiszer-kiskereskedelmi piaci vizsgálatot végzett 2021-re vonatkozóan.³³ A 2019 és 2022 közötti időszakban a holland versenyhatóság (ACM) ágazati vizsgálatot végzett több mezőgazdasági termék árára, költségeire, haszonkulcsára és fenntarthatóságára vonatkozóan. A vizsgálatnak egyrészt az volt a célja, hogy kiderítsék hogyan oszlik meg a haszonkulcs az ellátási láncban a mezőgazdasági termelő, a közvetítő és a szupermarketek között, másrészt arra voltak kíváncsiak, hogy a fenntarthatóbb módon termelő mezőgazdasági termelők kapnak-e kompenzációt a többletköltségeikért. Az ágazati vizsgálat hatóköre olyan feldolgozatlan, széles körben értékesített mezőgazdasági termékek holland szupermarketekben történő értékesítésére korlátozódott, mint a sertéshús, a burgonya és a tej. A portugál versenyhatóság (AdC) 2022-ben közzétett egy tanulmányt, amelyben hangsúlyozza a verseny szerepét a vásárlóerő védelmében infláció idején, azonban nem foglalkozik közvetlenül az élelmiszer- és kiskereskedelmi szektorral.

Több országban működtetnek ár-összehasonlító rendszereket. Németországban az aktuális németországi üzemanyagárakról tájékozódhatnak a fogyasztók és a vállalkozások.³⁴ A Román Versenyhatóság és a Fogyasztóvédelmi Hatóság együttműködésében 2019 óta működik a Monitorul Preturilor³⁵ nevű online platform az élelmiszerárak és az üzemanyag kiskereskedelmi árak követésére. A lakosság számára is elérhető platform nyolc élelmiszer kiskereskedő és nyolc benzinkútlánc heti rendszerességgel, önkéntesen szolgáltatott adatait dolgozza fel, ami több mint 1700 üzletben értékesített 30 000 terméket jelent. Görögországban 2022 őszén a kormány és a kiskereskedelmi láncok megállapodását követő kormányzati döntés alapján a görög Fejlesztési és Beruházási Minisz-

térium életre hívta az úgynevezett „Háztartási Kosár”³⁶ kezdeményezést, amely 2022. november 2-ától 2023. március 31-ig volt hatályban. A görög nemzeti versenyhatóság támogató állásfoglalást adott ki a kezdeményezéshez. A „háztartási kosárban” szereplő termékkategóriákat a minisztérium határozta meg és tette közzé. Az adatszolgáltatásra kötelezett szupermarketeknek a háztartási kosárban szereplő minden egyes termékkategóriából legalább egy terméket meg kell nevezniük, amelyre biztosítaniuk kell, hogy az az azonos kategóriába tartozó más termékekhez képest megfizethető áron álljon rendelkezésre. A kosárban szereplő akciós termékek köre az adott héten belül egy alkalommal megváltoztatható, ilyen esetben a hetente adatszolgáltatásra kötelezettek új listát küldenek a minisztériumnak. Azok az élelmiszer- és egyéb termékek kiskereskedelmével foglalkozó hipermarketek (szupermarketek) kötelesek megküldeni a minisztériumnak a háztartási kosárba tartozó termékek listáját és árait, amelyek teljes éves forgalma meghaladja a 90 millió eurót. Ha a kötelezett nem küldi meg vagy hiányosan küldi meg a terméklistát, a teljes lista megküldéséig napi ötezer euró pénzbírsággal sújtható. A kezdeményezéshez önkéntesen is csatlakozhatnak vállalkozások. Görögország versenyhatósága az árfolyelő rendszerrel,³⁷ az élelmiszerárak átláthatóságának növelésével és a piaci verseny élénkítésével próbálta elősegíteni az infláció visszaszorítását.

A nemzetközi kitekintés tapasztalatai:

- az élelmiszerár-figyelő adatbázisok növelik a transzparenciát az árazásban és egyfajta önkontrollt készítenek a kiskereskedelmi egységekre, illetve ösztönzik, hogy minél kedvezőbb beszerzési forrásokat keressenek,
- egy meghatározott termékkörön alapuló háztartási kosárba tartozó termékek árleszállítása előnyös a fogyasztóknak és csökkenti az élelmiszer-inflációt,
- a kialakításkor célszerű törekedni a lényegességre, legfeljebb 50-100 konkrét termék bevonása célszerű a háztartási kosárba az általános fogyasztói és kereskedelmi statisztikák alapján úgy, hogy az minél kisebb adminisztrációs terhet jelentsen a kiskereskedelmi szereplők számára,
- az adminisztráció felesleges növelése költségemelkedést okoz, ami áremelkedéshez vezet,
- a nyilvántartás segítség a fogyasztóknak, mert termékkosár szinten összehasonlító honlapként is működik,
- az ársapkák alkalmazása mellett a piaci versenyt erősítő, egyúttal a fogyasztói árakat mérséklő további megoldás a kötelező akciók előírása a görög példa alapján,
- az adatszolgáltatásra kötelezett szupermarketeknek a háztartási kosárban szereplő minden egyes termékkategóriából legalább egy terméket meg kell nevezniük, amelyre biztosítaniuk kell, hogy az azonos kategóriába tartozó más termékekhez képest kedvezőbb („akciós”) áron álljon rendelkezésre a boltokban,
- a rendszer megkönnyíti a hatóságok árelemzéseit, mert nem kell külön lefolytatni eljárásokat és vizsgálatokat, hogy naprakész adatokhoz jussanak,
- hosszú távon megfontolandó kihasználni az adóhatóság által működtetett elektronikus pénztárgépjáratáson keresztüli adatszolgáltatás lehetőségét.

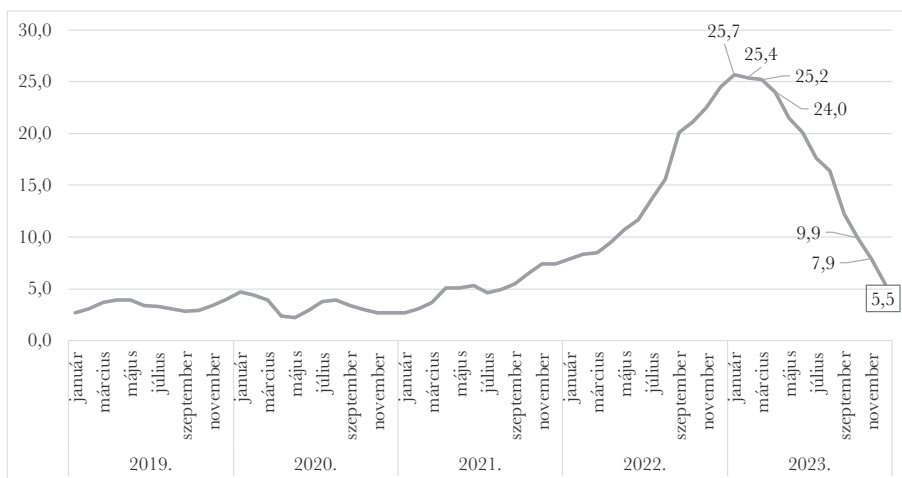
Az előzőek alapján látható, hogy más országokban is bekapcsolódott a versenyhatóság a rendelkezésre álló eszközeivel az infláció elleni küzdelemben, leginkább ágazati vizsgálatok lefolytatásával. Görögországban élelmiszer összehasonlítással, Németországban üzemanyag árfigyeléssel, Romániában mindkettővel segítik a fogyasztók mindennapjait. A magyar nemzeti versenyhatóság inflációellenes küzdelme illeszkedik a nemzetközi gyakorlatba, többen érdeklődnek a módszertanunk és az eredményeink iránt.

AZ INFLÁCIÓELLENES INTÉZKEDÉSEK MŰKÖDTEK

Jelentősen lassult az infláció

A jegybank és a kormány vállvetve küzdött az infláció gyors megtörése érdekében, mely küzdelemhez csatlakozott a Gazdasági Versenyhivatal. Képletesen szólva hol a szekerét (pl. helyszíni rajtütésekkel indult gyorsított ágazati vizsgálat), hol a pásztorbotot (pl. online Árfigyelő) vetettük be az eszköztárunkból, és így próbáltuk terelni a piaci szereplőket az intenzívebb verseny irányába. Az infláció gyors letörését szemlélteti a 11. ábra,³⁸ mely alapján látszik, hogy 2023. januárban 25,7%-kal tetőzött a fogyasztóiár-index változása, majd deflációs folyamat vette kezdetét és ugyan kezdetben komótosan, de elindult lefelé. Februárban 25,4%, márciusban 25,2%, áprilisban 24,0% volt a fogyasztóiár-index változása az előző év azonos időszakához képest. Már 2023 tavaszán érzékelhető volt, hogy az inflációellenes intézkedések működnek, és a növekedést is erodáló pénzromlást sikerült megtörni. Májustól nagyobb lendületet vett a deflációs ciklus. Az infláció 2023. októberre egy számjegyre, novemberre 7,9%-ra, majd – az elemzői várakozásokat is felülmúlva – decemberre 5,5%-ra zuhant vissza éves alapon, ami az év eleji csúcs majdnem ötöde. Ezzel az eredménnyel a magyar infláció nem csupán visszasimult a régiós átlagba, hanem év végére kedvezőbb lett a cseh (6,9%), a román (6,6%) és a lengyel (6,1%) inflációs adatnál is.

11. ábra: Az infláció alakulása (%), az előző év azonos időszaka = 100,0%)

Forrás: KSH (2023b), 2023. december, saját szerkesztés

Az egész évre számolt átlagos infláció nem fest túl jól (2023-ban az előző évhez képest átlagosan 17,6%-kal nőttek a fogyasztói árak), mivel év elején magas értékekről nehezen indult meg lefelé, azonban ez még mindig jóval kisebb, mint amit az 1990-es években tapasztalt meg az ország. Például a Bokros-csomag idején 1995-ben 28% volt a fogyasztóiár-index növekedése.

A kedvező dezinflációs folyamatot segítette, hogy

- az energiaárak mérséklődtek,
- a forint euró árfolyam 2023 őszétől alacsonyabb szinten stabilizálódott, sőt a forint jól kezdte az új 2024-es évet,
- 2023-ban a kereslet jelentősen visszaesett,
- 2022. augusztusban reálkereset csökkenés indult Magyarországon, mely jó egy évig tartott, de 2023. szeptemberben megtörtént a reálkereseti fordulat (Szalai, 2023),
- a kereslet csökkenése az árak csökkenésére kényszerítette az eladókat és beszállítókat,
- az élelmiszereknél megjelentek az olcsóbb külföldi termékek, amelyek árnyomást helyeztek a belföldi előállítású termékekre is,
- a 2023-as év mezőgazdasági szempontból kedvezőbben sikerült az aszályos 2022-nél, ami növelte a kínálatot, amely az áremelkedések letörése irányába hatott (2023. május óta a mezőgazdasági termékek előző év azonos hónapjához viszonyított termelőiár-indexe csökken,³⁹ márpedig a tartós termékek piacán végzett vizsgálat során is azt tapasztaltuk, hogy 2022-ben a zöldségek esetén a visszaeső hozamok és termés-mennyiség volt az áremelkedés egyik fő oka),
- a GVH ellenőrzési pressziójának, az élelmiszerek piacán történt gyors vizsgálatainak, beavatkozásainak pozitív hatása volt (pl. a Tej Szakmaközi Szervezet és Terméktanács 2023 tavaszától már nem publikálja a nyerstej alapárprognózist),
- az online Árfigyelő napi árversenyt generált a nagy áruházláncok között, és segítette a fogyasztókat, hogy gyorsabban, könnyebben megtalálják a legkedvezőbb árakat,
- a bázishatás is érvényesült, ugyanis a 2022-es magas árak beépültek a 2023-as bázisba.

A dezinflációs folyamat jelenleg is tart, azonban még nem dőlhetünk hátra, mert 2024 elején – jelen tanulmány írásának időpontjában – a dezinflációt hátráltathatja, hogy

- geopolitikai káosz felé haladunk (elhúzódó orosz-ukrán háború, közel-keleti konfliktus eskalációja, Kína és Tajvan közötti feszültség, problémák a Száhel-övezetben),
- az új év rendszerint új átárazásokat is hoz (sokan visszatekintő árazási lehetőséget rögzítettek a szerződéseikben),
- a kiterjesztett gyártói felelősségi díjat a vállalkozások igyekeznek továbbhárítani,
- uniós jogszabály alapján a jövedékiadó-emelés érvényesítése emeli az üzemanyagok árát,
- drágult az útdíj, ami a szállítványozásban érdekelt gazdasági szereplők költségeit növeli.

Ezek miatt nehezebb lesz lassítani az inflációt 2024-ben, de minden remény megvan arra, hogy az infláció alacsonyan tartható feltéve, hogy nem érkezik újabb külső sokkhatás. A tartós gazdasági növekedéshez, a reálbérek emelkedéséhez az árstabilitást fenn kell tartani. Az

infláció legyűrése mellett Magyarország abban is jól teljesített, hogy 2023-ban stabilizálódott a forint, megszűnt a fizetési mérleg hiánya és így az ikerdeficit is már a múlté. Az államháztartási hiánycélt viszont nem sikerült tartani, többek között a megnövekedett kiadások és az elmaradó ÁFA bevételek miatt. Pedig kellenének az erős fundamentumok. Az infláció féken tartása mellett egyszerre érdemes törekedni a pénzügyi egyensúlyra, a gazdasági növekedésre és nem utolsó sorban a versenyképességre.

Új év, új kormányzati célok

Magyarországon 2022 utolsó negyedétől 2023 harmadik negyedévéig terjedő időszakban a gazdasági növekedés áldozatul esett az inflációnak⁴⁰. Jó hír, hogy 2023. utolsó negyedében már pozitív volt a GDP változása. A következő nagy kihívás 2024-ben a magyar gazdaság felpörgetése és a növekedés mielőbbi visszaállítása. Ehhez a kormány három fő célt tűzött ki (Nagy, 2024):

- a fogyasztás helyreállítását a reálbérek és a fogyasztói bizalom növelése útján,
- a hazai beruházások és termelés helyreállítását új hitelprogram indításával,
- a munkaerő-piaci aktivitás növelését a 15–64 éves korosztályban.

A lakossági fogyasztás az óvatossági motívum miatt nehezebben tér vissza az infláció előtti szintre. A belső kereslet élénkítéséhez viszont jó előjel a tavaly őszi reálkereseti fordulat. A reálbérek 2023. szeptemberben ismét növekedésnek indultak (a reáljüvedelmek valójában már 2023 második negyedétől). A minimálbér, a garantált bérminimum év végi emelése, a nyugdíjak értékállóságának megőrzésére irányuló kormányzati erőfeszítéseknek, az érvényben lévő SZJA visszatérítések és minden olyan kormányzati program, amelyhez jövedelemtranszfer párosul, segíti a fogyasztók vásárlóerejének helyreállítását.

A belgazdasági termelés visszaállításában kiemelt jelentősége van a hazai beruházások élénkítésének, melyhez be kell lendíteni a hitelezést. Ehhez hozzájárulhat a kamatok folyamatos csökkentése és a kereskedelmi bankok által önként vállalt kamatsapkák alatti nagyobb verseny. A GVH már 2023. októberben pártolta a GFM kezdeményezését, amely a befagyott hitelpiac miatt egyeztetésre hívta a Bankszövetséget. A versenyhatóság az önként vállalt kamatsapkák alatti piaci verseny kibontakozását szorgalmazta a kereskedelmi bankok között, és arra biztatta a Bankszövetség tagjait, hogy a normalizálódó kamatkörnyezetben rendszeresen vizsgálják felül és csökkentsék az önkéntes kamatplafon mértékét. Ennek megfelelően az elmúlt időszakban kedvező folyamatok indultak el, amely döntő mértékben annak köszönhető, hogy decemberben a GFM – ma már Nemzetgazdasági Minisztérium (NGM) – és a Bankszövetség tárgyalásai során az októberben meghatározott önkéntes kamatplafon további csökkentésében állapodtak meg. Ennek értelmében a pénzintézetek a lakáshitelek kamatát 2024. januártól úgy alakítják, hogy azok tejes hiteldíjmutatója (THM) a korábbi 8,5 százalék helyett maximum 7,3 százalékos legyen. A növekedéshez azonban nem elegendő a hitelfelvételi kondíciók javulása. Az elmúlt években átélt válságok rámutattak arra, hogy a piaci szereplőknek folyamatosan dolgozni kell az ellenállóképességük és a hatékonyságuk növelésén is.

A hazai növekedést feszes munkaerőpiacon, magas foglalkoztatási ráta mellett kell elérni, azaz fel kell tárnai a még mozgósítható hazai munkaerő-tartalékokat. Még a hazai munkaerő-piaci aktivitás növelése mellett is külföldi munkaerőre szorul a magyar gazdaság. Az évek

óta töretlenül magas külföldi közvetlen tőke-befektetések (FDI) működésbe állításával a multinacionális vállalatok eddig is hoztak be idegen országokból munkaerőt.

A gazdasági növekedési célok elérését nehezíti, hogy egyes külpiacaink stagnálnak vagy zsugorodnak (pl. a német gazdaságról folyamatosan rossz hírek érkeznek). Komoly geopolitikai átrendeződés zajlik a világban, amely kihatással van a gazdasági teljesítményekre is. A meghatározó nagyhatalmak birodalmi pozíciói – Dalio kulcsindikátorai szerint – Kína kivételével gyengülnek vagy stagnálnak (Hortay – Fűrés, 2023:44-46).

TÖVÁBBI ESZKÖZÖK A VERSENY SZOLGÁLATÁBAN

Láthattuk, hogy a GVH egy rendkívül összetett problémahalmazban mit tudott hozzátenni az élelmiszer-infláció letöréséhez. Izgalmasabb kérdés, hogy az előttünk álló időszakban – amikor a gazdasági növekedés helyreállítása a fő kormányzati prioritás – a versenyhatóság milyen prognózisokkal és javaslatokkal tud a döntéshozók segítségére sietni. A jövőben a GVH egyik szemét azokon a piacokon kell, hogy tartsa, amelyeken felmerül a verseny torzulása vagy nő a koncentráció. Ez utóbbi megítéléséhez alkalmas eszköz a versenystatisztika adatbázis. A profit hajtotta infláció elleni fellépés lehetőségeinek vizsgálata, a piacra lépés könnyítése, az innováció gátjainak felszámolása egyaránt serkentik a versenyt. A gazdasági növekedés helyreállításának időszakában is van jelentősége a fair verseny megőrzésének, melyhez a GVH úgyis hozzá kíván járulni, hogy a megelőzésre és az edukációra helyezi a hangsúlyt. Ezért 2024. februárban elindítjuk a Magyar Compliance Akadémiát, amely egy prevenció-sorozat a gazdaság szereplőivel.

Versenystatisztika Adatbázis

A *Versenystatisztika Adatbázis (VA)* a magyar gazdaság ágazataira vonatkozó, a verseny feltételeinek és intenzitásának leírására alkalmas éves szintű mutatókat tartalmazza. Célja, hogy nyilvánosan hozzáférhető adatokkal segítse a verseny elemzésével foglalkozó kutatókat. A Versenystatisztika Adatbázis módszertanának (GVH, 2024b) és mutatóinak kialakítása 2008-ra nyúlik vissza, első alkalommal akkoriban került publikálásra a Versenystatisztika Adatbázis is. Legutolsó frissítése 2023 őszén készült el, amikor a GVH és az MNB a 2003 és 2021 közötti évekre egységes adathalmazon előállította a korábban meghatározott mutatókat kisebb korrekciókkal. Az adatbázis tartalmazza a nemzetgazdasági ág szintű adatokat, továbbá az ágazat szintű adatokat évek szerinti, illetve panel bontásban.⁴¹ Az adatbázis szabadon felhasználható a forrás megjelölésével: „GVH-MNB Versenystatisztika adatbázis”.

Az adatbázis kizárólag általános statisztikai és kutatási célokat szolgál, elsősorban időbeli és korlátozott mértékben ágazatközi összehasonlítást tesz lehetővé viszonylag széles, statisztikai értelemben vett ágazatok esetében. A frissítésének nem az volt a célja, hogy versenyfelügyeleti vagy egyéb GVH eljárásokat (pl. ágazati vizsgálatok) közvetlenül támogasson, sokkal inkább, hogy kijelölje a GVH beavatkozásainak lehetséges jövőbeli irányait.

A közgazdasági szakirodalom azonosított olyan piaci tényezőket, körülményeket (pl. alacsony a cégek száma az iparágban; homogének a termékek; szimmetrikusak a vállalatok a költségek, kapacitások vagy piaci részesedések tekintetében; gyakoriak, de kevésbé értékesek a

tranzakciók; piaci növekedés; kereszttulajdonlás; több piacon való versenyzés), amelyek elősegítik a kartellestedést az adott iparágban. Ezek egy részére van adat a Versenystatisztika Adatbázisban is. Úttörő dolognak számítana, ha az adatbázis segítségével az egyes szakágazatok kartellestedésnek való kitettségét is mérni tudná a GVH egy meghatározott index segítségével. Az erre irányuló projekt a Budapesti Corvinus Egyetemen elindult Berezvai Zombor, a GVH vezető közgazdászának vezetésével (Berezvai et al., 2023), illetve a témában Hollandiában (Petit, 2012) született még egy hasonló tanulmány. Az index tehát nem azt méri, hogy mennyire valószínű, hogy kartell van az adott szakágazatban (tehát pl. egy helyszíni kutatás bírói engedélyének beadásakor nem lenne használható), hanem azt, hogy az egyes szakágazatok struktúrája alapján mennyire kitettek az összejátszásnak. Ez abban segíthet a GVH-nak, hogy mely ágazatokra érdemes jobban odafigyelni pl. ágazati vizsgálatok vagy piacelemzések során.

A GVH beavatkozásainak mérése, makrogazdasági hatások

A nemzeti versenyhatóság törekszik felmérni, hogy beavatkozásainak milyen makrogazdasági hatásai vannak. A kartellek és erőfölénnyel való visszaélések felszámolása, összefonódások ellenőrzése növekedési többletet eredményezhet, amely megbecsülhető. A GVH az Európai Bizottság módszertanát és az MNB által a magyar gazdaságra kalibrált Polaris modellt használja, mely alapján a 2019-2020-as időszakra vonatkozó becslést a 2. táblázat tartalmazza (a harmadik oszlop az elrettentéssel együtt számolt hatás, melyet szintén az Európai Bizottság által alkalmazott módszertannal számolt a magyar hatóság).

2. táblázat: A GVH beavatkozásai által okozott növekedési többlet (2019-2020)

Makrogazdasági aggregátum	A GVH beavatkozásai által okozott közvetlen növekedési többlet 2021-ben (százalékpont)	A GVH beavatkozásai által okozott teljes (elrettentéssel kiegészített) növekedési többlet 2021-ben (százalékpont)
GDP	0,90%	0,04%
Lakossági fogyasztás	0,03%	0,12%
Privát beruházás	-0,03%	-0,11%
Export	0,01%	0,05%
Import	0,01%	0,06%
Reálbér	0,05%	0,25%
Foglalkoztatás	0,00%	0,02%
Infláció	-0,06%	-0,29%

Forrás: GVH számítás, saját szerkesztés

A táblázat utolsó sorából látható, hogy ha egy adott időszakban a GVH beavatkozásainak mindössze csak töredékét becsüljük, akkor is kimutatható egy általános inflációcsökkentő hatás.

A profitnövekedés hajtotta infláció elleni fellépés egyéb lehetőségei

Piacgazdasági körülmények között léteznek olyan magatartások, amelyeket piaci erővel rendelkező vállalkozások tanúsíthatnak. Jellemzően ilyenek a túlzó áremelések, a versenytársak kiszorítása a piacról, a fogyasztók kizsákmányolása. A klasszikus versenyjog ezeket a magatartásokat igyekszik korlátok közé szorítani, azonban amikor a normál piaci folyamatokban törés következik be (pl. ellátási láncok zavara, háborús konfliktusok miatti energiaár-emelkedés), a cégek kihasználhatják a piaci körülményeket, és a keresleti viszonyoktól függetlenül alakíthatják magatartásukat akkor is, ha nem élveznek piaci erőt. Ilyen jellemző magatartások lehetnek többek között:

- A spekuláció, azaz „ha mindenki emel, én is emelek” mentalitás. Spekulál az a vállalkozás, aki azzal a céllal változtatja meg egy áru vagy szolgáltatás jellemzőit, hogy ezzel anyagi előnyre tegyen szert vagy, hogy a vevő a szerződéstől elálljon.
- Kimerítheti a tisztességtelen piaci magatartást a megrendelt gépjármű specifikációjának megváltoztatása az eladó részéről úgy, hogy az eredeti vevő elálljon a szerződéstől és az autó magasabb árért legyen eladható más vevőnek. Vagy ha az eladó vis maior-ra hivatkozva eláll a szerződéstől azért, hogy magasabb áron eladhassa a termékét, miközben a költségei drasztikus változását nem tudja igazolni.
- A lopakodó áremelés olyan indokolatlan új szolgáltatás felszámítása a nyílt áremelés leplezése érdekében, amely korábban nem létező járulékos szolgáltatásnak minősült (pl. importóri díj bevezetése).
- Az extraprofit adó áthárítása. Extraprofit vélhetően ott keletkezik, ahol eleve magas a vállalatok piaci ereje, ilyenkor pedig a költségek és adók áthárítása még könnyebb. Többen vizsgálták a szakirodalomban a hosszú távon kimagasló profitabilitású vállalatok sikerének okait. Geoffrey F. Waring (1996) arra jutott, hogy ezek legalább egy része olyan iparági sajátosságokra vezethető vissza, mint például a mérethatékony-ság, a vállalatok száma, a K+F-intenzitás vagy a szakszervezeti lefedettség.
- A termelés vagy értékesítés indokolatlan korlátozása. Tipikus esete, ha pl. Magyarországra szándékosan kevesebb terméket hoznak be, vagy a gyártók nem a magyar piac igényeit elégítik ki.
- A tisztességtelen kockázatmegosztás, azaz tisztességtelen, az eladó számára egyoldalúan előnyös kockázatmegosztást eredményező feltételek előírása a viszonteladóval vagy vevővel szemben, különösen az eladó üzleti érdekeit is szolgáló költségek aránytalan áthárítása a beszállítóra.

Végeláthatatlanul sorolhatnánk még az ezekhez hasonló jelenségeket, azonban kevés ilyen gyakorlatokat közvetlenül tiltó jogszabály született. Olyan különleges körülmények között, mint amelyeket Magyarország Alaptörvénye „A KÜLÖNLEGES JOGREND” cím alatt szabályoz, szükséges az államnak a közérdek védelme érdekében a gazdaság megfelelő működésének biztosítása céljából beavatkoznia. Magyarország történelmében volt hasonlóra példa: az 1920. évi XV. *törvénycikk* az árdrágító visszaélésekről⁴², amely mindössze három évig volt hatályban. A jogszabály megkülönböztette az „ártullépés”, az „árúzsora”, a „munkabéruzsora”, az „árdrágítóúzerkedés”, az „árúlvonás” és az „árúcsempészet” eseteit. A törvénycikk hatálya alá eső vétségek és büntettek tekintetében az ítékezés az erre a célra létrehozott uzso-

rabírórság hatáskörébe tartozott. Az uzorabírórságot ítélő bírásokból, továbbá az őstermelés, az ipar és a kereskedelem képviselői köréből kellett megalakítani. A jogszabály az árdrágító visszaélés büntetést öt évig terjedhető börtönnel és ötszáz ezer koronáig terjedhető pénzbüntetéssel sújtotta. Amennyiben az árdrágítást közvetítő követte el, akkor felnőtt esetén 10-25-ig terjedhető botbüntetés, fiatalok esetén 5-25-ig terjedhető vesszőbüntetés járt. Ezenfelül a bíróság az elítéltet az államkincstár javára belátása szerint megállapítandó összegű, s az elítélt vagyoni viszonyaihoz és a cselekménnyel illetéktelenül elért vagy elérni kívánt nyereség nagyságához mért vagyoni elégtétel megfizetésére kötelezhette, amely kiterjedhetett akár az elítélt egész vagyonértékének elkobzásáig is.

Napjainkban Magyarországon nem létezik nyereszkesedés elleni törvény, ugyanakkor a GVH aktív versenyhatósági eszközeivel és határozott fellépéseivel sokat tud tenni a verseny élénkítésén keresztül az inflációellenes küzdelemben. Annál is inkább, mert Ábel István és Nagy Gyula (2022:44-75) meggyőzően érvelnek amellett, hogy a nagyvállalatok nyereségesége és az infláció között szoros korreláció van, amiből következik, hogy az inflációt a profit növekedése is fűti. Empirikus kutatások mutatják, hogy az erős vállalatok sokkal nagyobb áremelést tudnak érvényesíteni, mint ahogy a költségeik növekednek (Hayes-Jung, 2022). Ezek a vállalatok nem egyszerűen költségáthárításra képesek, hanem azon túlmenően nyereségük növelésére tudják használni piaci pozíciójukat. Ebben az értelemben az infláció nem annyira monetáris jelenség, hanem „gazdasági erőviszonyokban végbemenő dinamikus változások tükröződése” (Nitzan-Bitcher, 2009:144-159). Az igazsághoz tartozik, hogy nap végén azért a kereslet mindenkire hat, még a monopolistát is korlátozza, a monetáris politika pedig a kereslet befolyásolásán keresztül tud hatni az árakra és az inflációra.

E megfontolások alapján a banki és biztosítási szektorban vissza lehetne hozni az árak megállapításáról szóló 1990. évi LXXXVII. törvény hatályon kívül helyezett 3. § szerinti áremelés előzetes bejelentésének kötelezettségét a díjak esetében. Ezzel például könnyebben ellenőrizhetővé válna az extraprofit adó áthárítás például olyan vállalkozások esetében, amelyek csoport szintű előző évi magyarországi nettó árbevétele meghalad egy adott összeget.

Vészhelyzetben és válságok idején a jogalkotók is tettere készebbek. Találhatunk példát veszélyhelyzeti szabályozásra a nyereszkesedés ellen Romániában.⁴³ Például 2022 tavaszán tárgyalta a bukaresti kormány azt a jogszabályt, amelyet a válsághelyzeteket tisztességtelen üzleti előnyserzésre használó nyereszkesedők megbírságolására dolgoztak ki. Németországban a versenytörvény 2023. július 18-án elfogadott módosításával⁴⁴ kibővített ágazati vizsgálati jogköröket kapott a Szövetségi Kartellhivatal (Bundeskartellamt). A módosítás szerint a 18 hónapban maximált ágazati vizsgálat végén, a Bundeskartellamtnek lehetősége nyílik piaci beavatkozásra anélkül, hogy versenyfelügyeleti eljárásban jogsértést állapított volna meg. Abban az esetben, ha jelentős és folyamatos versenysérelemet állapít meg a hivatal, akkor minden olyan magatartási vagy strukturális jellegű korrekciós intézkedést megtehet, amely a versenysérelem megszüntetéséhez vagy csökkentéséhez indokolt. A törvénymódosítás példálózó jelleggel külön felsorolja azokat a piaci magatartásokat, amelyek versenysérelemnek (Wettbewerbsstörung) minősülnek, továbbá kitér a vizsgálandó piaci jellemzőkre is. Versenysérelemnek minősülhet például az egyoldalú keresleti vagy kínálati piaci erő; piacra lépés vagy a piac elhagyásának korlátozása; gyártói kapacitások korlátozása; szolgáltatásnyújtók

közötti váltás akadályozása; párhuzamos vagy összehangolt magatartás. A vizsgálandó piaci jellemzők között szerepel az érintett vállalkozások vertikális és horizontális integrációja; az érintett piacok mérete, piaci koncentráció és piaci részesedések mértéke; a termékek/szolgáltatásokhoz kapcsolódó árak, mennyiségek, választék és minőség; az érintett piac homogenitása, transzparencia. Az olyan vállalkozásokkal szemben, amelyek magatartásukkal és a piaci szerkezetben betöltött jelentőségükkel jelentősen hozzájárulnak a verseny sérelméhez, többek között az alábbi intézkedések alkalmazhatók:

- hozzáférés adatokhoz, interfészekhez, hálózatokhoz vagy egyéb eszközökhöz,
- előírások az üzleti kapcsolatokra, a szerződéses feltételekre vagy kifejezett tájékoztatási kötelezettségre vonatkozóan a diszkriminációmentesség elősegítése érdekében,
- versenytársak párhuzamos magatartását elősegítő, egyoldalú és nyilvános nyilatkozatok tiltása,
- vállalkozásrészek szervezeti szétválasztása.

Kivételes esetben – mint ultima ratio – a Bundeskartellamt az erőfölényes cégek szétválasztását is elrendelheti. Jelentős rendszerszintű újítást jelent ez a jogkör, mivel úgy teszi lehetővé az intézkedés alkalmazását, hogy a versenyhatóság nem állapított meg jogsértést az érintett vállalkozással szemben. A vállalkozás(rész) értékesítésére irányuló kötelezés akkor megalapozott, ha a vételár eléri legalább a vállalkozásrész értékének 50%-át, melyet egy a hatóság által kirendelt könyvvizsgáló értékbecslés útján meghatározott. Ha a tényleges vételár nem haladja meg a könyvvizsgáló által megállapított becsült értéket, az értékesítendő vállalkozás kártalanításra jogosult, amelynek mértéke a becsült érték és a tényleges vételár közötti különbözet fele. Szabályozott piacokat érintő ágazati vizsgálat esetén (postai, vasút, telekommunikáció, villany és gáz) a versenyhatóság strukturális és korrekciós intézkedéséhez szükséges a szabályozó hatóságok egyetértése (szakhatósági állásfoglalás keretében). Az ágazati vizsgálatot követően a német versenyhivatal kötelezheti a vállalkozásokat, hogy bizonyos küszöbértéket elérő összefonódásokat előzetesen jelentsenek be fúziókontroll céljából. Ennek előfeltétele olyan objektív tényezők és jellemzők megléte, amelyek arra utalnak, hogy a vizsgált piaci szektorban a versenyt a jövőbeni összefonódások jelentősen akadályozhatják. Még durvább kartellhatósági lehetőség a vagyoni előny lefölözésének hatékony kialakítása, amely megvonja a vállalkozásokat a versenyellenes magatartás anyagi előnyeitől. Bár a német versenytörvény régóta rendelkezik a lefölözés jogi eszközével (§34 GWB⁴⁵), azt a mai napig soha nem alkalmazta. A legfrissebb módosítás szerint megdönthető vélelem szól amellett, hogy a vagyoni előny a jogsértéssel érintett, belföldön elért árbevétel legalább egy százaléka. Ez megkönnyíti a hatóság számára a versenytörvény megsértésével megszerzett vagyoni előny elvonását, és hatékonyabbá teszi a versenyszabályok megsértésének szankcionálását. A jogsértéssel elért vagyoni előny becsülhető. A vélelem akkor megdönthető, ha a vállalkozás bizonyítja, hogy sem maga a vállalkozás vagy vele egy gazdasági egységben lévő, a jogsértésben közvetlenül érintett vállalkozás vagy vállalkozások társulása nem ért el vagyoni előnyt az érintett időszakban. A lefölözés mértékét konkrét összegben kell meghatározni, az nem haladhatja meg a vállalkozás vagy vállalkozáscsoport döntést megelőző üzleti évben elért teljes nettó árbevételének 10 százalékát.

ÖSSZEGRZÉS

A Gazdasági Versenyhivatal azon aktív versenyhatóságok közé tartozik, amelyek a fair piaci versenyt biztosító hagyományos hatásköreinek (kartellfelderítés, erőfölénnyel való visszaélés szankcionálása, összefonódások ellenőrzése, fogyasztóvédelem) gyakorlásával nem elégszik meg. Az inflációellenes küzdelemben presszió alatt tartotta a piacokat és több eszközt is bevetett. A gyorsított ágazati vizsgálatok segítségével a hatóság rövid idő alatt valós képet kapott az inflációért részben felelős élelmiszerek teljes értékláncáról, az értéklánc ártranszmissziójáról, az áremelkedések okairól. A GVH a vizsgálati jelentéseiben olyan versenypártoló javaslatokat fogalmazott meg, amelyek közül már több megvalósult. Többek között ilyen a ma is működő online Árfigyelő rendszer, amely fokozza a transzparenciát, csökkenti a fogyasztók keresési költségeit, valamint napi árversenyt generál a multinacionális élelmiszer kiskereskedelmi áruházláncok között. Az online Árfigyelő a bevásárlólista segítségével hozzájárul a tudatos vásárlási szokások növeléséhez, a vizuális térképi szűkítéssel pedig elősegíti a mikropiaci árversenyt. Már-már szállóigévé vált az a mondás, hogy „a legjobb fogyasztóvédelem a verseny”. A nagyobb verseny kétséget kizáróan jó hatással van az árak alakulására is. A versenystatisztikai adatbázis lehetőséget ad arra, hogy a nemzeti versenyhatóság a jövőben a gazdaságpolitika alakítóinak szolgálatára legyen azzal, hogy a piaci koncentráción keresztül azonosítja azokat a területeket, ahol több figyelem vagy beavatkozás szükséges a verseny fokozása érdekében.

Köszönöm a munkámhoz nyújtott ötleteket Tóth András, Berezvai Zombor és Horváth Bálint kollégáimnak.

JEGYZETEK

- ¹ KSH (2024): 1.2.1.2. A fogyasztóiár-index fogyasztási fősportokszerint, és a nyugdíjas fogyasztóiár-index, havonta, Központi Statisztikai Hivatal, https://www.ksh.hu/stadat_files/ara/hu/ara0040.html
- ² Eurostat (2022a): Annual inflation more than tripled in the EU in 2022, Eurostat News, 9 March 2023, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20230309-2>
- ³ Eurostat (2022b): Euroindicators, Eurostat Press Office, 81/2022 - 19 July 2022, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/14644638/2-19072022-AP-EN.pdf/fff35147-c9b3-a915-7bf0-b09202bbd130>
- ⁴ Európai Tanács: Infografika – Az energiaárak emelkedése 2021 óta, <https://www.consilium.europa.eu/hu/in-fographics/energy-prices-2021/>
- ⁵ Portfolio – Euro árfolyam (EUR/HUF), <https://www.portfolio.hu/arfolyam/EURHUF/EUR-HUF%20Spot>
- ⁶ Eurostat (2023a): Euroindicators, Eurostat Press Office, 24/2023 - 23 February 2023, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/16056046/2-23022023-AP-EN.pdf/4a097379-8598-01ff-12d8-75d72570ca85?-version=1.0&t=1677085828134>
- ⁷ KSH (2023a): Gyorstájékoztató, Kiskereskedelem, 2023. szeptember, Központi Statisztikai Hivatal, <https://www.ksh.hu/gyorstajekoztatok/kis/kis2309.html>
- ⁸ 2013. évi CXXXIX. törvény a Magyar Nemzeti Bankról, <https://njt.hu/jogszabaly/2013-139-00-00>
- ⁹ 20 intézkedés az infláció ellen, a munkahelyek és a családok védelmében, <https://kormany.hu/hirek/20-intezkedes-az-inflacio-ellen-a-munkahelyek-es-a-csaladok-vedelmeben>
- ¹⁰ 1990. évi LXXXVI. törvény a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról, <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?-docid=99000086.TV>
- ¹¹ 1990. évi LXXXVII. törvény az árak megállapításáról, <https://njt.hu/jogszabaly/1990-87-00-00>
- ¹² VJ/50/2010, 2014, https://gvh.hu/dontesek/versenyhivatali_dontesek/archiv/dontesek_2010/

- vj_50_2010_722
- ¹³ AB (2014): 8/2014. (III.20.) AB határozat, 61. pont, Alkotmánybíróság, <https://njt.hu/jogszabaly/2014-8-30-75>
- ¹⁴ 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról, <https://njt.hu/jogszabaly/1996-57-00-00.73#CI>
- ¹⁵ 2008. évi XLVII. törvény a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról, <https://njt.hu/jogszabaly/2008-47-00-00.21#CI>
- ¹⁶ 2016. évi CL. törvény az általános közigazgatási rendtartásról, <https://njt.hu/jogszabaly/2016-150-00-00.16#CI>
- ¹⁷ European Competition Network (ECN), https://competition-policy.ec.europa.eu/antitrust-and-cartels/european-competition-network_en
- ¹⁸ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT>
- ¹⁹ GVH (2024a), Sajtószoba, Legfrissebb sajtóközlemények, <https://www.gvh.hu/sajtoszoba/sajtokozlemenyek>
- ²⁰ 406/2021. (VII. 8.) Korm. rendelet a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény eltérő alkalmazásáról, <https://njt.hu/jogszabaly/2021-406-20-22>
- ²¹ 2021. évi CXXX. törvény a veszélyhelyzettel összefüggő egyes szabályozási kérdésekről, <https://njt.hu/jogszabaly/2021-130-00-00.0>
- ²² GVH (2021), Ágazati vizsgálatok, [https://www.gvh.hu/dontesek/agazati_vizsgalatok_piacelemzesek/agazati_vizsgalatok/\\$rppid0x1530730x14_pageNumber/1](https://www.gvh.hu/dontesek/agazati_vizsgalatok_piacelemzesek/agazati_vizsgalatok/$rppid0x1530730x14_pageNumber/1)
- ²³ Eurostat (2023b): How much do households spend on food and alcohol?, Eurostat News, 1 February 2023, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20230201-1>
- ²⁴ GVH (2023a), Lép a GVH! <https://www.gvh.hu/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2023-as-sajtokozlemenyek/lep-a-gvh-vizsgalodik-a-versenyhatosag-az-elelmiszer-kiskereskedelmi-lancoknal>
- ²⁵ GVH (2023b), Jelentés a tej és tejtermékek magyarországi piacán lefolytatott gyorsított ágazati vizsgálatról, Budapest, 2023., https://www.gvh.hu/pfile/file?path=/dontesek/agazati_vizsgalatok_piacelemzesek/agazati_vizsgalatok/Tej_es_tejtermek_gyorsított_agazati_vegleges_jelentes_230713.pdf&inline=true
- ²⁶ GVH (2023c), Jelentés a tartós élelmiszerek magyarországi piacán lefolytatott gyorsított ágazati vizsgálatról, Budapest, 2023., https://www.gvh.hu/pfile/file?path=/dontesek/agazati_vizsgalatok_piacelemzesek/agazati_vizsgalatok/Tartos_termek_gyorsított_agazati_vizsgalat_jelentes.pdf&inline=true
- ²⁷ GVH (2023d), A gazdasági Versenyhivatal és Gazdaságfejlesztési Minisztérium közös sajtóközleménye, <https://www.gvh.hu/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2023-as-sajtokozlemenyek/a-gazdasagi-versenyhivatal-es-a-gazdasagfejlesztési-miniszterium-kozos-kozlemenye-a-gfm-tamogatja-a-gazdasagi-versenyhivatal-online-arfigyelo-adatbazis-letrehozast-celzo-javaslatat>
- ²⁸ GVH (2023e), Árfigyelő, <https://arfigyelo.gvh.hu/>
- ²⁹ Az árfigyelő rendszer létrehozásáról és működéséről szóló 163/2023. (V.8.) Kr., <https://njt.hu/jogszabaly/2023-163-20-22>
- ³⁰ 11/2023. (VI.22.) GFM rendelet az árfigyelő rendszerbe tartozó termékkategóriákról és termékekről, <https://njt.hu/jogszabaly/2023-11-20-8P>
- ³¹ 74/2023. (XII. 29.) GFM rendelet az árfigyelő rendszerbe tartozó termékkategóriákról és termékekről szóló 11/2023. (VI.22.) GFM rendelet módosításáról, <https://njt.hu/jogszabaly/2023-11-20-8P>
- ³² KSH (2023b): KSH Monitor – Árak, 2023. december, Központi Statisztikai Hivatal, <https://www.ksh.hu/heti-monitor/arak.html>
- ³³ CCA Groceries Retail Market Inquiry for 2021, <https://www.aztn.hr/en/trziste-trgovine-na-malo-mjesovitom-robom-biljezi-rast-u-iznosu-od-84-posto-a-najveci-trgovac-u-2021-je-konzum-plus/>
- ³⁴ Market Transparency Unit for Fuels, https://www.bundeskartellamt.de/EN/Economicsectors/MineralOil/MTU-Fuels/mtufuels_node.html;jsessionid=4F3E21FBF7EEB3E5239041ED51CE75ED.1_cid508
- ³⁵ Monitorul Preturilor , <https://monitorulpreturilor.info/>
- ³⁶ Görög háztartási kosár (e-Καταναλωτής), <https://e-katanalotis.gov.gr/householdBasket>
- ³⁷ Görög árfigyelő rendszer, <https://e-katanalotis.gov.gr/>
- ³⁸ KSH (2023b): KSH Monitor – Árak, 2023. december, Központi Statisztikai Hivatal, <https://www.ksh.hu/heti-monitor/arak.html>

ti-monitor/arak.html

- ³⁹ KSH (2023c): 1.2.1.11. A mezőgazdasági termékek termelőiár-indexei, havonta, évekdeztől kumulált, Központi Statisztikai Hivatal, https://www.ksh.hu/stadat_files/ara/hu/ara0049.html
- ⁴⁰ KSH (2023d): KSH Gyorstájékoztató, 2023. december, Központi Statisztikai Hivatal, <https://www.ksh.hu/gyorstajekoztatok/gde/gde2309.html>
- ⁴¹ GVH-MNB Versenystatisztika adatbázis, https://www.gvh.hu/gvh/versenykultura_fejlesztes/gvh-mnb-versenystatisztika-adatbazis/gvh-mnb-versenystatisztika-adatbazis
- ⁴² 1920. évi XV. törvény cikk az árdrágító visszaélésekről, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=92000015.TV&txtreferer=99000026.TV>
- ⁴³ Nyereszkedést büntető szabályozás Romániában, <https://kronikaonline.ro/belfold/a-nyereszkedest-bunteto-jogszabalyt-dolgozott-ki-a-roman-kormany#>
- ⁴⁴ A német versenytörvény módosítása, <https://dserver.bundestag.de/btd/20/068/2006824.pdf>
- ⁴⁵ Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen, §34, <https://dejure.org/gesetze/GWB/34.html>

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ábel István – Nagy Gyula (2022): Velekedések az inflációról. Megalapozatlan feltételezések és megdönthetetlen elméletek, *Külgazdaság*, LXVI. évf., 2022. szeptember-október, 44-75.
- Alaptörvény (2011): *Magyarország Alaptörvénye* (2011. április 25.)
- Berezvai Zombor – Gyebnár Máté – Molnár Szabolcs – Gémes Imre (2023): *Measuring proneness to collusion in Hungary*, Corvinus University Budapest, Project I-II, 2023/24/1
- Botos Katalin (2023): Infláció és pénzügyeink, *Pénzügyi Szemle*, 2023/4., 69. évf., 85-94.
- Chris Hayes – Carsten Jung (2022): *Prices and profits after the pandemic*, IPPR and Common Wealth, June 2022, <https://ippr-org.files.svcdn.com/production/Downloads/prices-and-profits-after-the-pandemic-june22.pdf>
- CMA (2023): *Price inflation and competition in food and grocery manufacturing and supply*, *Competition and Markets Authority*, 29 Nov. 2023, <https://www.gov.uk/government/news/cma-sets-out-autumn-update-in-review-of-competition-in-groceries-sector>
- Geoffrey F. Waring (1996): Industry Differences in the Persistence of Firm-Specific Returns, *The American Economic Review*, Vol. 86, No. 5, December 1996, pp. 1253-1265, <https://www.jstor.org/stable/2118289>
- GVH (2024b): *A Versenystatisztika Adatbázis módszertana*, Budapest, 2023., https://www.gvh.hu/pfile/file?path=/gvh/versenykultura_fejlesztes/gvh-mnb-versenystatisztika-adatbazis/Modszertani_leiras_GVH_vegl_231024.pdf&inline=true
- Hortay Olivér – Fűrész Gábor (2023): *Egy új hidegháború küszöbén*, Századvég Kiadó, 2023, Budapest, 44-46.
- Jonathan Nitzan – Shimshon Bichler (2009): *Capital as power: A study of order and creorder*, New York: Routledge, 2009, 144-159, https://www.academia.edu/18578095/Capital_as_Power_A_Study_of_Order_and_Creorder
- Lentner Csaba (2010): A magyar gazdasági válság és válságkezelés néhány történeti és nemzetközi aspektusa, *Pénzügyi Szemle*, 2010/3. (LV. évfolyam) 561-585., http://old.lentnercsaba.com/doc/publications_05.pdf
- Lentner Csaba (2019): *A magyar állampénzügyek fejlődéstörténete a dualizmus korától napjainkig. Nyugattól Keletre, Keletről Nyugatra*, L'Harmattan, Budapest, 2019, 185-196.
- Lentner Csaba (2023): Ezüstkor, *Polgári Szemle*, 2023. augusztus, 19. évfolyam, 1-3. szám, 7-9.
- Lilian Petit (2012): *The Economic Detection Instrument of the Netherlands Competition Authority: The Competition Index.*, NMA Working Papers, 6. https://www.acm.nl/sites/default/files/old_publication/bijlagen/7157_284100_E25_webversie200112.pdf
- Matolsy György (2022): Az új évtized mintázatai, *Polgári Szemle*, 18. évf. 4-6. szám, 13-32.
- MNB (2021): *Világjárványtól az újraindításig – Az MNB válságkezelő lépései*, Magyar Nemzeti Bank, 2021. június, <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-a-valsagban-hu-digitalis.pdf>
- MNB (2023a): *Inflációs jelentés*, 2023 szeptember, Magyar Nemzeti Bank, 52-54., <https://www.mnb.hu/letoltes/hun-ir-digitalis-23.pdf>
- MNB (2023b): *Gyorslemezés az infláció alakulásáról*, 2023 november, Magyar Nemzeti Bank, 5., <https://www.mnb.hu/letoltes/gyorslemez-es-az-inflacio-alakulasarol-hu-2023-november.pdf>

- MNB (2023c): *Inflációs jelentés*, 2023 december, Magyar Nemzeti Bank, 55., <https://www.mnb.hu/letoltes/hun-ir-digitalis-24.pdf>
- Nagy Márton (2024): *Gyorsuló ütemű reálbér-növekedés jön idén*, Véleménycikk, Index.hu, 2024.01.03., <https://index.hu/velemeney/2024/01/03/nagy-marton-gazdasagpolitika-kormany-novekedes-orban-viktor/>
- Richard Whish (2003): *Competition Law*, (5th Edition) London – Edinburgh, Butterworth Publishers – LexisNexis, 508.
- Rigó Csaba Balázs (2022): *Közbeszerzés és versenyjog, A hatékony együttműködés segíti a versenyt és a fogyasztói jogok védelmét*, Versenytükrő könyvek, Budapest, 2022, 118-129., https://gvh.hu/pfile/file?path=/gvh/kiadvanyok/versenytu_kor-konyvsorozat/Versenytu_ko_r_ko_nyvsorozat_1_kotet.pdf&inline=true
- Szalai Piroska (2023): *Ébredés az inflációs sokkból*, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Ludecon Blog, 2023.10.27., <https://www.ludovika.hu/blogok/ludeconblog/2023/10/27/ebredes-az-inflacios-sokkbol/>
- Tóth András (2016): *Versenyyog és határterületei, A versenyszabályozás jogági kapcsolatai*, HVG-ORAC, Budapest, 2016. 86-89.
- Tóth Tihamér (2014): *Az Európai Unió Versenyjoga*, Wolters Kluwer, 2014, 1.2. Piac típusok

Domokos László

Integritáselvű és eredményes vezetői irányítás a közvagyonnal működő gazdasági társaságoknál

Felelős vezetés

Integrity-Driven and Effective Corporate Governance in Companies Funded through Public Assets

Responsible Management

Összefoglalás

A nemzetek gazdaságainak versenyképessége a hatékonyság javulásának a függvénye – állítják a nemzetközi gazdasági értékelő szervezetek szakértői. Ez széles körben el is fogadott, de a kérdés: hogyan érvényesüljön ez a hatékonyság javítás az egyes gazdálkodó szervezetek esetében. Közérdek, ha ezek a gazdálkodó feladatokat ellátó, közpénzen is működnek és közvagyon felhasználásával nyújtják szolgáltatásaikat. Egy közvállalat esetében a szabályos és csalásmentes, integritás-elvű vezetés alapkövetelmény, és ennek gyakorlatba ültetése a vezető alapérdeke. A közpénzek elköltése esetén a teljesítmény fokmérője az eredményesség, amely eredményesség a dokumentált célok, stratégiai elfogadásán majd ennek a gazdasági társaság menedzsmentjének alkalmazásának minősége határozza meg.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: H10, P43, P48

Kulcsszavak: integritás, stratégiai irányítás, felelős vezető, közvagyon

DR. DOMOKOS LÁSZLÓ, címzetes egyetemi tanár (dr.domokoslaszlo@gmail.com).

Summary

The competitiveness of the nations' economies depends on the improvement of efficiency, claim experts of international economic evaluation organizations. This is a widely accepted fact, but the question remains: how should this improvement in efficiency be implemented in the cases of individual business organizations? It is in the interest of the public if these entities, which perform economic tasks, also operate on public funds and provide their services using public assets. In the case of a public company, orderly and fraud-free, integrity-based management is a fundamental requirement, and the implementation of this is the core interest of the head of the organization. In the case of spending public funds, the measure of performance is effectiveness, which is determined by the quality of documented goals and their strategic acceptance, and the application of these by the company's management.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: H10, P43, P48

Keywords: integrity, strategic management, responsible manager, public property

BEVEZETÉS

A gazdaságok versenyképességének egyik fundamentális tényezője az egységnyi termelési-szolgáltatási kimenetre jutó költségek szintje, amely fizetőképes vásárlói igényt elégít ki. Ennek a költség szintnek a fajlagos, vagyis a vásárlók által is elismert outputja költség szintjének a gazdaság egyes vállalkozása számára releváns piacán való alakulása adja meg tartósan a fenntarthatóságát az egyes piaci szereplők gazdálkodási aktivitásának. Így mindenkor piacképességi kérdés az egyes vállalkozások tulajdonosa számára befektetésének a költséghatékonysága és annak napról-napra alakuló, de trendszerű viszonya más, azonos fizetőképes igényeket kielégítő piaci szereplőhöz, eladóhoz képest.

A költséghatékonyság javítása az egyes vállalkozások célkitűzésében mindennapos kritérium és jellemzően a gazdasági társaságok tulajdonosai az éves beszámoló, az üzleti jelentések és a következő évi tervek tárgyalása során ezt az állapotot számonkéri az ügyvezetésen. Sok vállalat stratégiai tervében is szerepel a müködési hatékonyság ügye, sőt az ügyvezetői értékelés, esetleg az elismerés kritériumaként is jelen van. Egy gazdasági társaság felelős vezetője ily módon közvetlenül, a tulajdonos által diktált követelmény állításával ösztönzést kap arra, hogy megalapozott vezetői döntést is hozzon a költséghatékonyság és a termelékenység javítására. A beavatkozásról szóló vezetői döntés esetén feladat – felelős – határidő megfogalmazásával és annak ütemezett elrendelésével jól megcélzott feladat-szabás történik és ez a változások megindítását átláthatóan megalapozza (Domokos, 2023c).

Ez igaz a mintegy 2000 állami, önkormányzati tulajdonú vállalkozások esetében is, de a közvagyonból alapított alapítványok, egyesületek gazdasági társaságai körében is. Vagyis a közpénzzel és közvagyonnal érintett vállalkozások esetében is a költséghatékonyság fundamentális tényezője a társaság müködésének. A társaságok erőforrásainak és kapacitásainak kihasználása, a munkafolyamatok jól szervezettsége és a minőség elveinek érvényesítése a out-

putok előállítására, valamint a hatékony értékesítés megszervezése. Ezek az alapvető üzleti folyamatok meghatározzák a társaságok gazdasági eredményességét, de a sikerhez a társadalmi eredményesség, az úgynevezett hatásosság is elengedhetetlen siker tényezőjük. Hiszen az államot, mint tulajdonost megtestesítő személyek egy demokratikus választásokon győztes politikusok, a közélet szereplői, akik egy sajátos kommunikációs és hatalmi térben újraválasztásukat igyekeznek biztosítani miközben cselekszenek. Ezen közpénzzel és közvagyonnal érintett vállalkozások feladat-ellátásának értelme, társadalmi funkciója a szélesen vett, de a politikai térben közvetített közjó javulását és fenntartását célozza meg. Sok esetben nemcsak a közvetlen érintettek - szerencsés esetben - haszonélvezők alakítanak ki róla véleményt, hanem a kommunikációs tér véleményvezérei – esetleg – sztékholderei, az adófizetők, a társaságok beszállítói, de akár a hasonló vevői igényeket kielégítő, ellenséges piaci szereplők. Tehát egy ilyen helyzetű társaság a nyilvánosságnak jóval kitettebb, mint az üzleti alapon működő vállalkozások. A nyilvánosságnak való kitettség olyan kockázatot hordoz, amelyet kezelni kell szervezeti szinten és folyamatosan. A korrupció vádjának, illetve a csalásoknak való veszélyek kivédése érdekében megelőzés elvű, jól szabályozott irányítási rendszert szükséges kiépíteni, az úgynevezett integritás elvű állammenedzsmentet. sok esetben nagyobb energiát kell fordítani a vezetésnek arra, hogy valóban jónak is látszódjon, mint arra, hogy csak önmagában jót tegyen (Domokos, 2023b).

A gazdasági társaságok sajátos körét adják az állami tulajdonú társaságok, amelyek száma mintegy 2000 db. A központi állam mintegy 500 db társaságot tulajdonol, míg a helyi önkormányzatok nagyjából 1500 db társaságot. Emellett egy sajátos kör, az állam által a Magyar Országgyűlés és a helyi önkormányzatok által létrehozott Alapítványok (ilyenek tipikusan az egyetemeket működtető vagyonkezelő alapítványok) körébe tartozó néhány tucat társaság. A polgári jog alapján létrehozott és működő vállalkozások ugyanolyan gazdasági társasági formában működnek, mint magántulajdonban lévők, így korlátolt felelősségű társasági és részvénytársasági keretek között.

ÁLLAMI TULAJDONÚ VÁLLALATOK SZABÁLYOZÁSI SAJÁTÓSÁGAI ÉS JELLEGZETES HIÁNYOSSÁGAI

A nemzeti vagyon megőrzése és megóvása érdekében kiemelt jelentőségű a felelős vagyongazdálkodás. Ennek részét képezi a keretek szabályszerű kialakítása, a szabályozás, valamint a vagyon szabályszerű elszámolása, nyilvántartása és a beszámolási kötelezettség teljesítése.

Az állami tulajdonú gazdasági társaságok első számú vezetői – a rábízott nemzeti vagyon megőrzése, védelme, a nemzeti vagyonnal való felelős gazdálkodás feltételeinek megteremtése érdekében – a tervezési-, működési-, gazdálkodási-, mérési-, kontroll-, etikai- és integritási feltételek komplex és koherens kialakításáért felelősek (ÁSZ Elemzés, 2021a.)

Azelvárásokat egyrészt a jogszabályi előírások adják meg, amelyek érvényesítése a gazdasági társaságokra nézve kötelező; másrészt az elvárásokat ugyan valamilyen jogszabály írja le. A közpénzzel és közvagyonnal érintett vállalkozások esetében a hatalmi térben és a közéletben betöltött sajátos szerepe, valamint a közpénzzel való érintettség miatt a magán üzleti vállalkozásokkal szemben megfogalmazottaknál háromszor

összetettebb elvárás csoporttal kell számolni a felelős vezetésnek. Az elvárásokat azonban érdemes figyelembe venni és bevezetni gyakorlatába, mivel az növeli a szervezet irányításának minőségét. Harmadrészt lehetnek olyan szempontú elvárások is, amelyeket jogszabály sem fogalmaz meg, ellenben társadalmi kultúrából adódó elvárásokon, ajánlásokon, esetleg közös normákon vagy éppen valamilyen jó gyakorlatokon alapulnak. Mindhárom elvárás-csoportnak történő megfelelés jelentősen erősíthetik a bizalmat a társadalomban a gazdasági társaságokkal, azok tevékenységével és szolgáltatásaival szemben, amely bizalom vevői elégedettséget és ezzel együtt többlet árbevételt, valamint gazdasági hasznot teremt. Emellett az első számú vezetőt támogatja irányítási feladataiban – a szervezeten belülről és kívülről egyaránt – ez a proaktív, integritás elvű stratégiai vezetési magatartás.

Alkotmányos elvárások, jogszabályi előírások és társadalmi normák szabályozó szerepe

A magánvállalatok esetében a tulajdonosi, míg a közvagyonnal működő vállalatok esetében a közérdek indokolja a belső védelmi vonalak létét. A közszféra hatékonysága, tartós fenntarthatósága hatással van a társadalmi jólétre. Így az Alaptörvénytől, a jogszabályokon keresztül a társadalmi normáig erős, szabályalapú, dokumentáltan átlátható és elszámoltatható keretek léteznek hazánkban (Kocziszky, 2020).

Az Alaptörvény 38. cikk (1) bekezdése értelmében az állam és a helyi önkormányzatok vagyona nemzeti vagyon. Az Alaptörvény 38. cikk (5) bekezdése rögzíti, hogy az állam és a helyi önkormányzatok tulajdonában álló gazdálkodó szervezetek törvényben meghatározott módon, önállóan és felelősen gazdálkodnak a törvényesség, a célszerűség és az eredményesség követelményei szerint. Az Alaptörvény 39. cikk (2) bekezdésében meghatározza a nemzeti vagyonnal kapcsolatos elvárásokat, ami a nyilvánosság előtti elszámolást, az átláthatóságot, a közélet tisztaságának elvét és a közérdekű adatként való megjelölést nevesíti a nemzeti vagyonnal való gazdálkodás alkotmányos jellemzőjeként. A nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény (Nvt.) is hasonló elvárásokat fogalmaz meg a nemzeti vagyongazdálkodás feladatkörének, tartalmának definiálásakor. Az Alaptörvény 38. cikkében foglaltakkal egybehangzóan az Nvt. preambulumban nevesíti a nemzeti vagyonnal való gazdálkodás kiemelt céljait: a közérdek szolgálatát, a közösségi szükségletek kielégítését, a nemzeti értékek megőrzését, a természeti erőforrások megővését, valamint a jövő nemzedékek szükségleteinek figyelembevételét, vagyis a fenntarthatóságot. A nemzeti vagyon alapvető rendeltetése a közfeladatok, közszolgáltatások ellátásának biztonságos biztosítása, amelyből következik az azzal való felelős gazdálkodás követelménye. Alapelvárás, hogy a nemzeti vagyon hosszú távú és stabil biztosítása érdekében a tulajdonosi joggyakorlók, a vagyonkezelők és vagyonhasználók felelős módon, rendeltetés-szerűen gazdálkodjanak (ÁSZ Elemzés, 2021a.)

A hosszútávú fenntartható közgazdasági megközelítés szükséges az állami közfeladatellátásban, amelyet a közvagyonnal gazdálkodó szervezetekben is érvényesíteni kell a szervezet felelős, első számú vezetőjének irányítási munkájában (Domokos, 2023). A számvevőszéki elnöki tapasztalatom során azt kellett látnom, hogy az önkormányzati többségi tulajdonú társaságok közül számosan nem volt szabályszerű a gazdálkodása és vagyongazdálkodása sem. A hiányosságok és a szabályok be nem tartása veszélyeztette a közvagyon működését

társaságok gazdálkodásának átláthatóságát és feladat ellátásának átláthatóságát. A számvetőségi ellenőrzés során tapasztalható közvagyonnal kapcsolatosan felmerült problémaként az alábbiak jelentkeztek:

- a vagyonyilvántartás kereteinek kialakítása hiányosan történt meg;
- a Számviteli törvényben számukra kötelezően előírt szabályzatok valamelyikével nem rendelkeztek;
- nem határozta meg a kezelésében lévő nemzeti vagyon nyilvántartásának szabályait;
- a számviteli szabályzatok hiányában a Számviteli törvény elvei nem tudtak érvényesülni, így nem biztosított az objektív, összehasonlítás alapjául szolgáló megalapozott információk előállítását, amely a tulajdonos számára az értékelést, a szervezetek működésének összemérését támogathatta volna;
- a számviteli bizonylatok hiánya, a hibás számviteli elszámolások, a főkönyvi és analitikus nyilvántartások egyeztetésének és egyeztetetőségének hiányosságai miatt nem szabályosan végezte a vagyonnal kapcsolatos nyilvántartások vezetését, illetve az elszámolásokat;
- a vagyongekezelte vagyont nem a vagyongekezelési szerződésben szereplő könyvszerinti értékben szerepeltette mérlegében;
- a gazdasági társaság a kezelésébe került önkormányzati vagyont a Számviteli törvény előírását megsértve nem szerepeltette mérlegében;
- a gazdasági társaságok nagy része rendelkezett ugyan a Számviteli törvény által előírt leltárkészítési és leltározási szabállyal, azonban az éves beszámoló mérlegében szereplő tételek alátámasztásául nem állítottak össze szabályszerű leltárt; a leltár hiányában a szervezet számviteli beszámolója nem biztosít valós információkat a tényleges vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzetéről, továbbá a társaság nemzeti vagyon megőrző, megóvó szerepe is veszélybe kerülhet (ÁSZ Elemzés, 2021b).

A számviteli beszámoló feletti tulajdonosi kontroll jellemzői

A felelős gazdálkodás feltételei akkor tekinthetők kedvezőnek, ha a társaság vezetője a monitoring adatszolgáltatáson túl olyan belső vezetői információs rendszert működtet, amelyben biztosított a döntési folyamatok dokumentálása, nyomon követhetősége és visszakereshetősége. A terv, tény és várható adatok alakulásának bemutatásával megoldott a társaság üzleti tervének havi szintű nyomon követése. A vezetői információs rendszer kiterjed a szakmai feladatok ellátásának, a vagyon értéke alakulásának figyelemmel kísérésére, továbbá a likviditás folyamatos értékelésére. A 370/2011. (XII. 31.) Korm. rendelet a költségvetési szervek belső kontrollrendszeréről és belső ellenőrzéséről (továbbiakban: Bkr.) 9. §-a rögzíti, hogy a vezetőnek olyan információs és kommunikációs rendszert kell kialakítani, és működtetni, amely biztosítja, hogy a megfelelő információk a megfelelő időben eljussanak az illetékes szervezethez, szervezeti egységhez, illetve személyhez. A döntések úgy kerüljenek dokumentálásra, hogy a döntési folyamat egésze nyomon követhető és visszakereshető legyen. A Bkr. 4. §-a teljesítése érdekében, ahhoz, hogy a vezetői döntéshez megfelelő, pontos és naprakész információk álljanak rendelkezésre meg kell határozni a vezetői információs rendszerben az adatok gyűjtéséért, az adatszolgáltatásért felelős személyeket, az adatszolgáltatások teljesíté-

sének határidejét, valamint a beszámolás, illetve beszámoltatás módját. A közpénzfelhasználás védelme érdekében szükséges részletesen szabályozni a pénzügyi jogkörök szabályszerű gyakorlásának a feltételeit, valamint be kell építeni a tevékenységek folyamatába a megfelelő kontrolltevékenységeket. Ennek keretében a Bkr. 6. és 8. §-ai szerint a társaság vezetője köteles a szervezeten belül olyan kontrolltevékenységeket kialakítani, melyek biztosítják a kockázatok kezelését, a kockázatelemzési tevékenység hozzájárul a szervezet céljainak eléréséhez, és erősíti a szervezet integritását. Ugyancsak szükséges kialakítani az éves beszámoló összeállításához, adatainak ellenőrzéséhez kapcsolódó kontrollok eljárásrendjét, valamint a pénzügyi döntések dokumentumai elkészítésének, előzetes és utólagos pénzügyi ellenőrzésének, a pénzügyi döntések jóváhagyásának rendjét, továbbá a gazdasági események elszámolása tekintetében nélkülözhetetlen biztosítani a feladatköri elkülönítést. Indokolt meghatározni emellett a pénzügyi kihatású döntések felelősségi körét, továbbá ehhez kapcsolódóan az engedélyezési, jóváhagyási és kontroll eljárásokat, a dokumentumokhoz és információkhoz való hozzáférés rendjét és a beszámolási eljárásokat. A Bkr. 6. § (2) bekezdésének megfelelően a társaság vezetője köteles olyan szabályzatokat kiadni, folyamatokat kialakítani és működtetni a szervezeten belül, amelyek biztosítják a rendelkezésre álló források átlátható, szabályszerű, szabályozott, gazdaságos, hatékony és eredményes felhasználását. Ennek keretében keresni kell a költségek, illetve ráfordítások csökkentésére vonatkozó ésszerűsítési lehetőségeket, valamint feltárni a bevétel növelési lehetőségeket. Célszerű a Kbt. figyelembevételével a közbeszerzési értékhatárt el nem érő beszerzésekre is kiterjedően több árajánlat bekérésével törekedni a költségcsökkentés feltételeinek megteremtésére. Az átláthatóság és az üzleti terv teljesülésének nyomon követése érdekében olyan kontrolling rendszert szükséges kialakítani és működtetni, amely képes a tulajdonosi joggyakorló által előírt adatszolgáltatások teljesítésére (ÁSZ Elemzés, 2021a).

A tulajdonosi joggyakorló feladatai körében a számviteli beszámoló elfogadásának gyakorlatára érdemes odafigyelni az alábbi esetekben:

- gazdasági társaságnál a beszámoló elfogadásáról szóló tulajdonosi döntéshez a felügyelőbizottság írásbeli jelentése álljon rendelkezésre;
- a beszámoló elfogadásáról és az adózott eredmény felhasználásáról határozattal szükséges dönteni;
- a gazdasági társaság vezetője terjessze a szabályosan összehívott tulajdonosi taggyűlés elé jóváhagyásra a beszámolót, illetve a beszámoló készítés kötelezettségének törvény szerinti határidőre tegyen eleget. A számviteli beszámoló elfogadásáról szóló döntés hiányában a tulajdonos önkormányzatok nem rendelkeztek információval arról, hogy a gazdasági társaságba befektetett közpénz, továbbá a működéshez átadott nemzeti vagyon értékmegőrzése biztosított volt-e, a gazdasági társaság működése, eladósodottsága jelenthetett-e kockázatot a tulajdonos gazdálkodására;
- a felügyelőbizottság és a könyvvizsgáló írásos véleménye hivatott a vagyonról szóló információk hitelességét, megalapozottságát biztosítani, a tulajdonosi döntést előkészíteni. A tulajdonosi joggyakorló – vagyongazdálkodás és beszámolás feletti – kontrolljának nem megfelelő működése kockázatot jelent a gazdasági társaságok vagyonának, a közvagyonnak megőrzése, nyomon követése, a gazdálkodás átláthatósága szempontjából (ÁSZ Elemzés, 2021b).

A KÖZVAGYONNAL ÉRINTETT VÁLLALATOK IRÁNYÍTÁSI RENDSZERÉNEK FEJLESZTÉSE

A gazdasági értelemben vett fenntarthatóság egyik kulcstényezője a hatékonyság, a termelékenység, vagyis, hogy egységnyi erőforrás felhasználásával mennyi érték állítható elő. A technológiai haladás és ezen keresztül a termelékenység bővülése fontos szerepet játszik a fenntartható növekedésben. a fejlett gazdaságokban ugyanakkor megfigyelhető, hogy a gazdasági növekedés lassulása mögött elsősorban a termelékenység növekedésének lassulása áll (Bergeaud et al., 2016).

A fenntartható növekedés biztosítása érdekében nélkülözhetetlen a hazai vállalatok termelékenységének növelése és ezzel együtt a nagyvállalatok és a kkv-k közötti termelékenységi rés csökkentése. A vállalati dualitás jelentősen eltolódott az elmúlt években, a magyar kkv-k relatív termelékenysége közeledett a belföldi agyvállalatokéhoz, termelékenységük azonban továbbra is a nagyvállalatok termelékenységének 60 százaléka alatt van (MNB, 2021a).

Az állami és önkormányzati tulajdonú vállalatok termelékenység javítása mindennapi feladattá válik. Ezen magyar Kkv-k körébe tartozik közpénzzel és közvagyonnal érintett vállalkozások döntő része. Az igen hatalmas – nemzetgazdasági méretű – rájuk bízott vagyon hatékonyabb kihasználása, illetve a rájuk bízott feladatok, termelési és szolgáltatási tevékenységük termelékenységének gyorsított javítása közelíti a Kkv-k és a nagyvállalatok termelékenységének egymáshoz való viszonyát. Így az állami és az önkormányzati tulajdonú vállalatok tevékenységének javítása mindennapi feladatként jelentkezik az állam, mint tulajdonos és a társaságok ügyvezetése számára. Amennyiben ez a mutató nem javul, az a magyar gazdaság össz-hatékonysági mutatójához sem járul hozzá.

A termelékenység javítása egy hosszú távú fejlesztési folyamat, nem egy bárki számára elérhető „késztermék”. A folyamat lépéseit az alábbi pontokban lehet összefoglalni:

1. átlátható, integritás elvű szervezeti működés;
2. vállalati működési folyamatok kialakítása, illetve hatékonyságuk javítása;
3. adatalapú információáramlás és monitoring működtetése;
4. a monitoringon alapuló kontrolling, amely megalapozza a vezetői döntéseket;
5. kompetencia alapú döntéshozás és a döntések nyomkövetése;
6. motiváción alapuló, célhoz kötött teljesítményértékelés;
7. a munkavállalók erősségein alapuló továbbképzés és készségeken alapuló felelős kijelölése;
8. digitális eszközök beépítése a folyamatok hatékonyságának javításába.

Minden vezetőnek a rábízott szervezet tekintetében tisztázni kell, hogy mi igazolja azt, hogy az adófizetőktől beszedett közpénzre igényt tart. Milyen hasznos hozzáadott értéket nyújt az állampolgárok számára, amely célszerűvé teszi a közpénz és közvagyon felhasználását és éppen annyit szed be, amennyit felhasznál és arra, amire felhasználja. Mondhatjuk általánosabban is: Mi végre van a világon, mi igazolja a működését? Erre ad választ a küldetésnyilatkozata egy közpénzt és közvagyon felhasználó szervezetnek.

VÉGSŐ MÉRCE A CÉLSZERŰ ÉS INTEGRITÁSALAPÚ FELADAT-ELLÁTÁS ÉS AZ EREDMÉNYES MŰKÖDÉS FENNTARTHATÓSÁGÁNAK ERŐSÖDÉSE, A FELELŐS VEZETÉS KRITÉRIUMAI

A stratégia és annak nyomonkövetése, értékelése

A felelős és eredményes gazdálkodást biztosító, hiteles és átlátható vezetői magatartás garanciája a kötelező érvényű jogszabályok, a tulajdonos által kijelölt feladatok és az elfogadott stratégia dokumentált és kommunikált érvényesítése a szervezet működése folyamatában, az elfogadott célok mérése és értékelése.

A gazdasági társaságok működése során, mint minden gazdálkodó szervezet esetében is a szervezeti fennmaradás, a hatékonyság, a versenyképesség, a célszerű feladat-ellátás feltétele az, hogy rendelkezzen stratégiával, egyértelmű koncepcióval és jövőképpel. Így átláthatóan és nyomon követhetően rögzítésre kerül a társaság célkitűzései és hozzárendelésre kerül a célok megvalósulásához szükséges erőforrások. A stratégia végrehajtásaként éves üzleti tervekben kerül kijelölésre a társasági részcélok, és azok megvalósítását biztosító programok. Felső vezetői döntések jelölik ki a szakmai és szervezeti intézkedéseket, a szükséges forrásokat és azok ütemezését, valamint a teljesítéshez szükséges személyi és tárgyi feltételeket. A kitűzött célok időarányos teljesülésének a feltétele az, hogy folyamatosan megtörténjen a stratégiában és az éves üzleti tervben, valamint a vezetői döntésekben dokumentált határidők, feladatok mérése és értékelése.

A Ptk. 3:112. §-a alapján a vezető tisztségviselő a gazdasági társaság érdekeit elsődlegesen szem előtt tartva a jogszabályoknak, a létesítő okiratnak és a társaság legfőbb szerve határozatainak megfelelően látja el ügyvezetési feladatait, a tulajdonosi jogkörgyakorló előírhatja a gazdasági társaság számára a stratégia elkészítését. A vezetőnek a Számviteli törvény 8. §-a alapján el kell készítenie a számviteli beszámolót, valamint bizonyos nagyságrend felett a társaság üzleti jelentését, illetve a Ptk. 3:284. §-a szerint a társaság vagyoni helyzetéről és üzletpolitikájáról szóló jelentést. Az elszámoltathatóság, az átláthatóság és a nyilvánosság alkotmányos alapelvei a számviteli beszámoló készítésével érvényesülnek. A vagyoni helyzet és az eredményesség átláthatóságát leginkább a társaságok éves beszámolója, kiegészítő melléklete és üzleti jelentése teszi lehetővé (ÁSZ Elemzés, 2021a).

Amennyiben a társaság számára kötelező az üzleti jelentés készítése, akkor annak tartalmaznia kell minden olyan pénzügyi és a jóváhagyott nem pénzügyi jellegű teljesítménymutatatókat, amely beszámol a társaságok valós vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzetéről. A vállalkozások teljesítményértékelésénél, különösen a könyvvizsgálat során kiemelt jelentőséget kap annak megítélése, hogy a gazdálkodó képes-e a jövőben a működését fenntartani, nem kényszerül-e annak beszüntetésére, vagy igen nagy mértékű korlátozására. Gyakorlati jelentőségét adja a folyamatos üzletvitelre való képességnek, hogy a gazdálkodóval kapcsolatban álló szállítók, hitelezők annak tükrében adnak hitelt, vagy egyeznek bele halasztott fizetésbe, hogy a kötelezett pozícióba lépő vállalat jövőbeli fizetőképességét feltételezik. Másrészt, a piaci vagy közszektorban működők képesek-e termelési, illetve közszolgáltatási feladatokat ellátni. Ennek alapja, kiindulópontja, hogy a kötelezettséget vállaló cég vezetése magáról olyan bizonyítványt (éves beszámolót) állít ki, amely a későbbi, halasztott kötelezettség teljesítését védelmezi (Lentner, 2014). Az éves beszámoló kötelező nyilvánosságra hozása a társaság üzleti partnereinek nyújt információt a jelenlegi, illetve jövőbeni kapcsolat alakításának háttéréről, esetleges kockázatairól.

Az integritás elvű vezetés a gazdasági társaságok stratégiai menedzsmentjében

Az integritási kontrollok kialakításának hiánya esetén nincs védelem a szervezetekben a korrupciós kockázatok ellen, egyértelmű kockázatkezelés és -értékelés, valamint a kockázatok bekövetkezését mérséklő intézkedések hiányában pedig nem alakul ki a szervezeti integritás. Nem válik a dolgozók azonosulása által követett belső normává a helyes, a szervezeti értékrendnek megfelelő munkavállalói és vezetői magatartás. Érdekkonfliktus vagy összeférhetetlenség felmerülése esetén sérülhetnek a társaság és a tulajdonos érdekei, valamint a külső szabályozásnak, illetve a szervezet számára megfogalmazott vagy általa kinyilvánított elveknek és értékeknek megfelelő működés (ÁSZ Elemzés, 2021a). Az integritás szemlélet érvényesülését előmozdítja, amennyiben a gazdasági társaság felelős vezetője megfontolja a következő elemek bevezetését:

- a szervezet működését érintő integritási és korrupciós kockázatok kezelésére alkalmas eljárásrend kialakítása;
- összeférhetlenségi szabályok bevezetése és alkalmazása a munkavállalók és az alvállalkozók, illetve beszállítók kijelölt körére;
- a pénzügyi kihatással bíró munkavállalókra vonatkozó vagyonynyilatkozat tételi kötelezettségek szabályainak meghatározása és alkalmazása;
- mindegyik beszerzésre kiterjedő szabályzó belső eljárások kialakítása;
- az ügyfél és munkavállalók bejelentéseinek fogadására és kezelésére vonatkozó szabályozást és a panaszokkal kapcsolatos értékelések rendjét;
- a társaság vezetője intézkedjen a külső ellenőrzések által feltárt szabálytalanságok kezeléséről, szervezeten belüli érvényesítéséről;
- a társaság vagyongazdálkodással kapcsolatos feladat- és hatásköreinek, felelősségi viszonyainak meghatározása;
- az értékcsökkenés főkönyvi elszámolása szabályszerűségének biztosítása;
- a vagyon üzemszerű működését fenntartó gépekre és berendezésekre vonatkozóan kötelezően elvégzendő rendszeres karbantartási kötelezettséget, illetve a biztonságos üzemvitelhez kapcsolódó karbantartási előírás megalkotása és alkalmazása;
- mennyiségi felvétellel történő évenkénti leltározás alkalmazása a tárgyi eszközök és készletekre vonatkozóan;
- a társaság vagyonának védelmével, őrzésével, illetve állagának megővésével kapcsolatos rend leszabályozása és alkalmazása.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS AJÁNLÁSOK

Magyarországon a nyugati, fejlett gazdaságokban évtizedekkel korábban megjelent vezetési irányítási rendszerek jelentős átalakulása is egyre időszerűbb napjainkban. A tudásalapú eszközök, így jellemzően a munkaerő és az adatfeldolgozás kiemelkedő szerepet töltenek be a vállalatok sikereiben. Ezzel szemben a társaságok elsődleges mérőrendszere a pénzügyi, számviteli rendszer maradt, azonban ma már nem egyszerűen csak költség számtalan olyan tényező, amely inkább erőforrása és sikertényezője a vállalatoknak:

- munkavállaló képességei;
- adatbázisok;
- az új szolgáltatások és innovatív termékek;
- a partnerkapcsolatok;
- a minőség és
- az információ.

Ezek az elemek pedig értéket teremtenek, amelyek mérése, kezelése és fejlesztése indokolt. Leszögezhetjük, hogy amit nem mérünk, azt nem is irányítjuk. Tehát a fenti tényezők teljesítménymérése nélkül a szervezetek vezetői ezeket továbbra is kiadásoknak és nem értékteremtő befektetésnek tekintik. Egy szervezet stratégiájának megalkotása keretet teremt arra, hogy szervezet számára rendelkezésre álló erőforrások egyenkénti és együttes fejlesztését keretbe foglalja, mérje és értékelje annak hozzájárulását a szervezet eredményéhez.

Hazánkban a Számvevőszéki tapasztalatok is azt mutatják, hogy számos szervezet egyáltalán nem, vagy nem megfelelően kidolgozott stratégiával rendelkezik. Jellemző, hogy a stratégiák, ha el is készülnek, a polcon porosodnak, ezért különösen fontossá vált, hogy minden állami és önkormányzati tulajdonú vállalat – mint ahogy minden piacon meglévő vállalat – rendelkezzen stratégiával és annak megvalósítási képességével. Korábban leginkább a termelési, szolgáltatási képességekkel és azok kimenetének tulajdonságaival versengő vállalati magatartás nem elégséges, a gazdálkodás sikerének a lényege az ügyfelek és piacaik alapos megértésével valósulhat meg. Meg kell fogalmazniuk az általuk szolgáltatott output célcsoportját, illetve a számukra nyújtott szolgáltatások megoldásait. A közszféra intézményei, hivatalai, társaságai esetében is folyamatosan felvetődik a kérdés, miképp teremtenek értéket a szolgáltatás igénybe vevők, illetve egyáltalán a választóik számára. Így hazánkban minden szektorban kettős kihívással kell szembenézni: egyrészt miképp mozgósítják a humán- és információs erőforrásokat, másrészt ezt hogyan képezik le szervezeteik stratégiájában a fogyasztóik eredményes kielégítése szempontjából. A stratégia lényege, hogy a megcélzott vevői vagy ügyfélszegmensek számára nagyobb hozzáadott értéket teremtsenek.

A kérdés másik fele, amikor már a stratégia elkészült, hogy azt hogyan tudjuk a napi működésben érvényre juttatni, mi a stratégia megvalósításának módja. A feladat tehát az, hogy a kinyilatkoztatott stratégiát megértsék a szervezetben dolgozók különösen abból a szempontból, hogy mit jelent a saját munkakörükben a stratégiai célokhoz való hozzájárulásuk. Ehhez olyan mutatórendszer alkalmazó szervezeti megoldások kellenek, amelyek alkalmasak a stratégián alapuló mérés megoldására, vagyis a stratégiát közvetíti és végrehajtását elősegíti számukra. Ez egy stratégiaközpontú szervezeti gondolkodást és működés megvalósítását jelenti, összehangolva és fókuszáltnak. Az öt kiemelt alapelv, amely támogatja a szervezet stratégiaközpontúvá válását (Kaplan – Norton, 2005):

- a stratégia lefordítása az operatív működés számára;
- a stratégia és a szervezet összehangolása;
- a stratégia valamennyi munkatárs munkájának része;
- a stratégiaalkotás megszakítás nélküli folyamat;
- a változást a felsővezetés indítja el.

Sajátos dilemmát jelent, hogy egy társasági formában működő vállalkozás vezetése, menedzmentje és tulajdonosa között, miként alakul a döntési jogkör egy stratégiai alkotási és nyomkövetési, vagy egy integritást megerősítő, fenntarthatóságot fejlesztő témakörökben. Különösen közpénzügyi alkotmányos kritériumok teljesítése szempontjából kényes kérdés ez, amennyiben a tulajdonos nem hozott ilyen döntést. Kérdés, hogy a célszerűség, az eredményesség és a hatékonyság szempontjából hogyan valósulhat meg objektíven az értékelés lehetősége és a dokumentáltság. Milyen tényezők adják az integritás és a teljesítménymérés minimumát? Az elmúlt évek ellenőrzési tapasztalatainak tovább gondolására és modell alkotására tesz javaslatot a szerző.

Stratégiaivá válására vonatkozó gyakorlati megvalósítására ajánlások

- A tulajdonos jelöli ki a társaság alapvető működésének kritériumait:
 - célját és képviselt értékeit;
 - profilját és annak arányait, területi kiterjedését;
 - a fejlődés és fejlesztés kereteit, kritériumát, forrását;
 - vezetését és hatáskörét.
- A tulajdonos dönt a célhoz vezető útról, vagyis a társaság stratégiájáról.
- Amennyiben a tulajdonos nem dönt a stratégia egyes vagy egyetlen lényeges pontjáról, azzal a társaság ügyvezetésének engedi át az operatív, napi irányításon keresztül a haladást vagy sodródást. De ebben az esetben a stratégiai tervezés végzése a jó kormányzási magatartása a társaság operatív vezetésének. Ezt úgy tudja elérni, hogy kétirányú cselekvést szükséges megszerveznie: egyrészt kiemelt hangsúlyt kell helyeznie a külső környezet jelenségei irányába; másrészt indokolt a szervezet átvilágítása, belső szisztematikus önértékelés alapuló erősségek számbavétele.
- A minden évben benyújtott és elfogadott tervben a társaság erősségeinek a további erősítésére kell koncentrálni és annak megszervezésére kell az operatív figyelmet fordítani a meglévő keretek között. Mindezek mellett a felmerülő veszélyek elhárítása kap létjogosultságot, már lehetőleg a lehetséges kockázatok felmerülése előtt, a kockázatok értékelési és kezelési folyamatában.
- A környezeti jelenségek azonban nem csak veszélyt hordoznak, hanem előre- vagy továbblépési lehetőségeket is. A lehetőségek beazonosítása, a szervezeti erősségekkel való összevetése változásokat és fejlesztéseket kínál fel. Ezen változtatások előkészítést és kisebb – nagyobb fejlesztési projekt terveket igényelnek. Ennek kereteit kétütemű projekttervezésben indokolt kialakítani: egyrészt szükséges a belső erőforrások felhasználásával eredményesség bővülést tervezni; másrészt a külső erőforrások bevonásával meg kell valósítani a fejlesztés üzleti tervének előkészítését a tulajdonosi döntés biztosítása érdekében.
- A szervezet általános jó kondícióban tartását hozza magával a kézben tartott irányítás alátámasztását az összehasonlítható időszakokat átláthatóvá tevő jelentési, prezentációs és értékelési dokumentumok. A legegyszerűbb értékelési rendszer az éven belül ismétlődő időszakok összehasonlítása az előző 2-3 év azonos időszakainak eseményeivel és adataival. Egy fokkal informatívabb, ha ezt kiegészíti a viszonyítást az ágazati átlaghoz való viszony alakulása a korábbi időszakhoz.

A stratégiai cél időarányos összevetése csak akkor releváns, amennyiben a tulajdonos döntötte el a célokat. Ebben az esetben trendelemzés és piaci helyzet változását is hasznos értékelni. Az éves terv értékelésének a színtere az éves beszámolót tárgyaló taggyűlés, illetve tulajdonosi jóváhagyás alkalma.

Az átláthatóság másik szintje, amikor már a főbb működési, tevékenységi helyek költség és bevételi helyzetét elkülönítetten értékeli. Ez különösen a társaság termékeinek és szolgáltatásainak költségfedezeti pontja alakulásának nyomkövetésére ad lehetőséget. Az átláthatóság harmadik szintje, amikor a szervezet tevékenysége és megvalósulási folyamata kerül felbontásra folyamatábrában, majd nyomvonal formájában kerül rögzítésre a megvalósítás dokumentumában. Ekkor folyamat-menedzsment bevezetésével a hatékonyság értékelésére és a beavatkozás megtervezésére nyílik lehetőség. A korszerű szabályozás kialakítása részeként a gazdasági társaságok a fenntarthatóság elvének gyakorlatban való érvényesülését be lehet építeni a gazdasági társaságok irányítási követelményeként, mint a fenntarthatón állammenedzsment modelljét (Domokos 2023a).

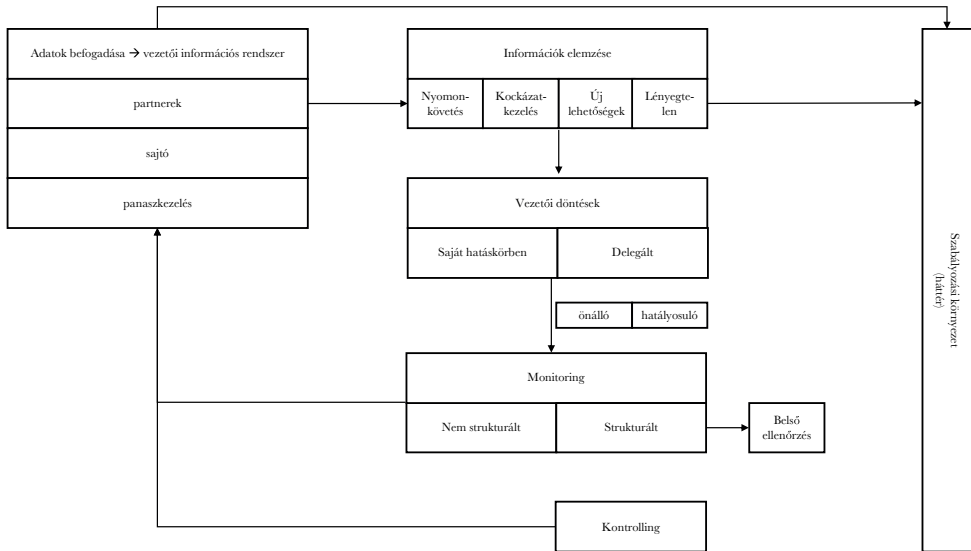
Az átláthatóság proaktív negyedik szintje, amikor már nem a múlt, vagy a jelen objektív prezentálása kerül megvalósításra, hanem a várható folyamatok, történések és adatok kerülnek megalapozottan becslésre. A várható teljesítési állapotok és adatok még érdemi vezetői, gazdálkodási döntéselőkészítésre és esetleges beavatkozásra is érdemi lehetőséget adnak. A becslés minőségét az előrelátás egyes részterületek menedzsmentjének színvonala és a környezet változékonyságának intenzitása befolyásolja. Minél nagyobb a bizonytalanság annál nagyobb bevethető tartalékokat kell fenntartani a társaság vezetésének. Amennyiben ez a tartalékolás nem történik meg a szervezeten belül, akkor a tulajdonosnak kell ezt később kezelnie kényszerhelyzetben. A kényszerhelyzetben történő döntési szituáció a közpénzügyi területen széles körben elterjedt. Az elterjedésének oka, hogy a váratlanul megjelenő és kommunikált veszélyhelyzet az egyrészt sokszor a vezető személyes felelősége alól felmentési körülmény a széleskörű közvélemény körében. Másrészt az átlátható és kommunikált működés mindig jobban támadható, hiszen sokan sokfélét feltételezhetnek a szervezetről. Emellett minden eredménynek van költsége, gyengesége, esetleg irigye, amit kezelnie kell a vezetőnek munkája során.

A stratégia-menedzsment irodalom számos megoldást dolgozott ki, amelynek feltétele egyrészt, hogy megalkotásra kerüljön a stratégia, másrészt, hogy az első számú vezető elköltezze magát a stratégia mindennapi szinten, minden munkakörben történő megvalósulása mellett. Az Egyesült Államok szabályozói törvényi keretbe foglalták 2000-ben, hogy nagyobb hangsúlyt adnak a minőségi vállalatirányításnak, mint a megfelelő banki gyakorlat tényezőjének. Ezzel az Alaptörvény szerint versenyalapú magyar gazdaságban sem idegen, hogy a teljes vállalati szféra termelékenység és hatékonyság javítása érdekében egy minőségi vállalatirányítási rendszert előmozdító szabályozási környezetet teremtsünk.

Napjainkban időszerűen van minden vezető, a napi „tűzoltó” feladatok alig hagynak teret arra, hogy lépést tudjon váltani egy új minőség bevezetéséhez. Ilyen „tartalék” időszak lehet pl. az év első hetei, amikor nem vagy ritkábban szükséges napi szintű döntések meghozatala, vagy legalább is elhalasztható. Így ekkor lehetőséget kap arra, hogy újra gondolja a rá bízott szervezet vezetői irányítási rendszerét. Ekkor zárójelben téve az időt, mintha egy átv-

lágítás után állna, egy új, minőségorientált irányítási rendszert és annak elemeit hozza létre annak érdekében, hogy a szervezet a jövőben eredményesebben és egyúttal hatékonyabban működjön. Ennek megvalósításának kereteit érdemes áttekinthető, egyszerűsített ábrában is megrajzolni. A minőségi vezetői irányítás főbb elemeit az alábbi ábra segíti áttekinteni (1. ábra).

1. ábra: Minőségi vezetői irányítás funkciói

Forrás: saját szerkesztés

Az ábrán megjelenő funkciók és azok viszonyát az alábbiakban lehet összefoglalni:

- *adatbefogadási funkció:* a legszélesebb értelemben vett információ áramlás, amelynek eredménye, hogy egy pontban gyűjti a szervezetet ért hatásokat. Ilyen lehet pl. a partnerektől, sajtótól, panaszkezelés körébe tartozó vagy a vezetői információs rendszerből kinyert és strukturált adat. Itt történik meg az információk elemzésének, értékelésének megalapozása, amely az adatokat a kezelés módja szerint strukturálja.
- *információ elemző funkció:* a fenti struktúra alapján történik meg az információ csoportosítása – lényeges és lényegtelen kategóriába. A lényeges információk további értékelése alapján lehetnek kockázatot, illetve új lehetőségeket lehetővé tevők. A csoportosítást követően nem csak a kezelésük módja, hanem a nyomonkövetésük is egységesíthető.
- *vezetői döntések funkciója:* legfontosabb kritérium ezek dokumentáltságának biztosítása a teljesülés értékelése, illetve nyomonkövetése érdekében. Maga a vezetői döntés lehet saját hatáskörben meghozott, illetve delegált. Ez utóbbi kétféle módon jöhet létre, önálló döntés keretében, illetve a döntést követő hatályosulási folyamat (vezetői jóváhagyás) eredményeként. Így minden döntés nyomon követhető, illetve strukturálhatóak azok az információk, amelyek hozzájárultak a döntés meghozatalához.
- *nyomonkövetési funkció:* ideértve a szervezet alapvető pénzügyi és szakmai működését és

a stratégia megvalósítást. Ezen túl a monitoring másik fő funkciója az atipikus, nem strukturált adatok rendszerbe illesztése, nyomonkövetése.

- *kontrollíng funkció*: a monitoring eredményeinek értékelése, különös tekintettel PI. tervtől való eltérés, amely önálló impulzust adhat az értékelő funkció számára; ok-okozati összefüggést tárhat fel, új jelenségeket azonosíthat be, illetve új tényezőkre hívhatja fel a figyelmet. Ezek együtt vezetői információs jelzést ad, egyrészt az adatokat fogadó, gyűjtő-rendszerező funkció számára, illetve közvetlenül kezdeményeznie kell egyedi, gyakorlaton átment vezetői döntések értékelését, a szabályozás megújítása érdekében. A hangsúly nem a szabályzat készítésen van, hanem a szabályzatok által betöltött funkción, ezzel szempontokat ad az időről-időre történő szabályzat megújításhoz.
- *belső ellenőrzés funkció*: szabályozás érvényesülésének ellenőrzése.
- *teljes rendszert lefedő szabályozási funkció*: a szabály alapú működést meghatározó szabályozási környezet időszakra időszakra történő formálása, amely a gyakorlatban is megmért eseti döntések állandósítása, rendszerbe illesztése. A szabályozási környezet része a vezetői döntések rendszerbe illesztési folyamata, amit annak lefolytatását követően értékelni szükséges és amennyiben az kellő pozitív hatást eredményezett, úgy a szabályzás megújításának kiinduló pontjává válhat. Ellenkező esetben a belső ellenőrzés látókörébe kerül, az anomáliák értékelése érdekében (belső ellenőrzés tanácsadó funkciója). Az impulzusok együttes értékelés és vezetői jóváhagyását követően kerül sor a szabályzatba foglalásra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antonin Bergeaud – Gilbert Cette – Remy Lecat (2016): *Productivity trends from 1890 to 2012 in advanced countries*. The Review of Income and Wealth 2016.
- ÁSZ Elemzés (2021a): *Felelős vezető – az állami tulajdonban lévő gazdasági társaságoknál* – Állami Számvevőszék https://www.asz.hu/dokumentumok/felelos_vezeto_20210420.pdf
- ÁSZ Elemzés (2021b): *A tulajdonosi joggyakorlási tevékenység megerősítése* – Állami Számvevőszék. https://www.asz.hu/dokumentumok/Elemzes_A_tulajdonosi_joggyakorlasi_tevékenyseg_megerositese.pdf
- Domokos László (2019): *Ellenőrzés – a fenntartható jó kormányzás eszköze*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Domokos László (2023a): *A fenntartható állammenedzsment támogató intézményi vezetés*. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek. 2023. XX. évfolyam 1. szám. pp. 31.
- Domokos László (2023b) – *Érték és hozzáadott érték teremtése a vezetői munkában* - Szín Közösségi Művelődés 2023. május XXIII. évfolyam 1. szám 16-19 pp. ISSN 1416-6925 (nyomtatott), ISSN 2416-1004 (online)
- Domokos László (2023c) - *Gondolatok a megőrzve meghaladás vezetés szemléletéről, avagy hogyan tudunk jövőképes közösségek építő részesei lenni* - Tanulmányok és Köszöntők SIKOS T. TAMÁS Tiszteletére, Miskolci Egyetem GTK Jubileumi tanulmány kötet, 2023; ISBN 978-963-358-298-5
- Kocziszy György – Kardkóvács Kolos (2020): *A compliance szerepe a közösségi értékek és érdekek védelmében*. Akadémiai Kiadó
- Lentner Csaba (2014): A vállalkozás folytatása számviteli alapelvről. *Gazdaság és Jog* 2014. 3. szám
- MNB (2021): *Versenyképességi jelentés 2021*. <https://www.mnb.hu/letoltes/versenye-ke-esse-gi-jelente-s-hun-2021-1018.pdf>
- Matolcsy György (2023): A gazdasági, a társadalmi, a pénzügyi és a környezeti fenntarthatósági szempontok megjelenése a Magyar Nemzeti Bank gyakorlatában. *Pénzügyi Szemle* 2022/3.
- Pulai Gyula (2021): *Integritásmenedzsment – A bizalom megteremtése és megőrzése* – Akadémiai Kiadó.
- Robert S. Kaplan – David P. Norton (2005): *Stratégiai Térképek – Hogyan alakulnak át az immateriális javak pénzügyi eredményé?* Panem Könyvkiadó.

Túróczi Imre – Fenyves Veronika – Tóth Róbert – Szentesi Ibolya

A kontrolling szerepe az államháztartás gazdálkodásában

The Role of Controlling in Public Finance Management

Összefoglalás

Az államháztartás az állam azon tevékenysége, amely során a társadalmi közös szükségletek kielégítésére törekszik. A feladat ellátás forrásainak túlnyomó részét az állami adó- és járulékbévételek teszik ki. Az államháztartás munkája több szempontból fontos a nemzetgazdaság számára. Annak úgy kell magas szinten ellátnia feladatait, hogy közben célszerű csökkenteni a felhasználás összegét, az adókat, mivel azok a reálgazdaságból vonnak el erőforrásokat. Az államháztartás feladatainak hatékonyságát két szempontból értékelhetjük. Az egyik meghatározó szempont a közszolgáltatás színvonala, gondoljunk például az egészségügy, az oktatás eredményességére. A másik elvárás az erőforrások tervszerű és takarékos felhasználása. Az államháztartás szolgáltató és közben egyre inkább piaci feltételek mellett gazdálkodik, ami igényli a kontrolling szemlélet széles körű elterjedését.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: A20, H12, H61, M42, M48

Kulcsszavak: államháztartás, költségvetés, kontrolling, állami és önkormányzati vállalkozások

PROF. DR. FENYVES VERONIKA, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Számviteli és Pénzügyi Intézet (fenyves.veronika@econ.unideb.hu); DR. TÚRÓCZI IMRE PHD, főiskolai tanár, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Számviteli és Pénzügyi Intézet, (turoczi.imre@econ.unideb.hu); DR. TÓTH RÓBERT PHD, egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Stratégiai és digitális fejlesztési igazgató, Kavosz Zrt. (toth.robert.nemeth@gmail.com); DR. SZENTESI IBOLYA, adjunktus, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Számviteli és Pénzügyi Intézet (Szentesi.Ibolya@econ.unideb.hu).

Summary

Public finance is the actions carried out by the state in which it seeks to meet the common needs of society. The vast majority of the resources for the provision of this function are derived from public revenues from taxes and contributions. The work done through public financing is important for the national economy for a variety of reasons. On the one hand, it must perform its tasks at a high level, while at the same time ideally reducing the amount used, i.e. taxes, as they drain resources from the real economy. The efficiency of public finance functions can be assessed from two perspectives. The first is the level of standard set up by public services, for example health and education. The other is the planned and economical use of resources. Public finances provide services and are increasingly managed on market terms, which calls for a widespread use of a controlling approach.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: A20, H12, H61, M42, M48

Keywords: public finance, budget, controlling, public and local government enterprises

BEVEZETÉS

A teljes államháztartás esetében jelentős szemléletváltás zajlik, a korábbi – főleg szocialista társadalmi berendezkedésre emlékeztető – gazdálkodási rendszer folyamatosan alakul át és jönnek létre a közszolgáltatásban tevékenykedő vállalkozások is. Ezek a cégek megjelennek állami szinten – így pl. hulladékgazdálkodás – és önkormányzati szinten egyaránt (Zéman, 2017). Az állami pénzek elköltésének felügyelete törvényességi és hatékonysági szempontból egyaránt fontos, de ezek mellett jelentőssé kezd válni a vállalkozási szemlélet, a jövedelem ki-termelés és annak alaptevékenységbe történő visszaforgatása is (Pulay, 2021; Katits, 2022). A szakirodalom többféle módon határozza meg az államháztartás fogalmát (Lentner, 2022; Bathó, 2012; Kovács, 2019; Vígvári, 2008). Ezeknek mintegy összegzését adja a következő meg-fogalmazás: Az államháztartás az állam azon tevékenysége, amely során a társadalmi közös szükségletek kielégítésére törekszik. Ezen folyamatban az államháztartás bevételeket gyűjt és kiadásokat teljesít. Az államháztartás tehát nem egy intézmény vagy szervezet, hanem egy tevékenység. Ebben a formában eddig még nem olvastuk a fogalom ilyen módon történő meghatározását, de a szakirodalom alapján szerzői közösségünk így érti, és egyben tanítja azt.

Mivel az állam bevételszerző funkciója nem kedvez a gazdaság szereplőinek, kicsit gondoljuk végig, mik is azok a társadalmi közös szükségletek, amelyek csak társadalmi szinten elé-gíthetők ki és azok elhagyása veszélyt jelent. Ilyen például az egészségügy, bölcsődei, óvodai-és iskolai ellátás, katasztrófavédelem, mentés, bűnüldözés, nyugdíj biztosítása stb. Könnyen beláthatjuk, hogy ezek olyan igények, amelyeknek kielégítése elhagyhatatlan. Tudomásul kell tehát vennünk, hogy az állam jövedelmünk egy részét elvonja és azt szolgáltatásban „adja vissza” (Túróczy, 2017). Az államháztartás működése során az elvonással biztosítja a társadal-mi szükségletek kielégítését, és az elvonási rendszer differenciálásával, a támogatások rend-szerével befolyásolja a gazdaságot, úgy, hogy annak teljesítményét inkább növelje, verseny-

képességét biztosítsa (Túróczi et al., 2022). Az adópolitikájával hatással van a gazdaságon belül a háztartások, családok pénzügyi helyzetére is, leginkább a jövedelmet terhelő adók és járulékok tekintetében, valamint az igénybe vehető kedvezményekkel (Szentesi et al., 2020).

Az államháztartás gazdálkodása több szempontból kap kiemelt jelentőséget, hiszen a közfeladatok ellátásának lehetősége, annak színvonala a rendelkezésre álló forrásoktól és azok hatékony felhasználásától függ. A társadalmi szinten biztosított ellátások hatékonysága több módon visszahat az államháztartási bevételeket biztosító gazdálkodói körre és a költségvetési források passzív irányú felhasználására. Nézzünk erre egy egyszerű példát. Az egészségügyben zajló gyógyító és betegség megelőzését célzó feladatok hatékony felhasználása csökkenti a betegségek és így a betegállományban töltött napok számát. A munkaerő termelésből történő kiesése rövidebb időtartamra korlátozódik, így a termelési érték, a nyereség, ezáltal az állam adóbevétele emelkedik. A növekvő adóbevétel az államháztartás lehetőségeit javítja. A teljes kép érdekében fontos a leírt hatás mellett azt is megemlítenünk, hogy a betegségben töltött napok számának csökkenése a betegellátás költségeit csökkenti, így a feladatellátás költségeit. A közfeladatok költségeinek GDP-hez viszonyított arányainak csökkentése a gazdasági növekedés szempontjából fontos, hiszen a jövedelmek központosítása és azok működési célú elköltése a fejlesztési forrásokat elvonja és így a gazdasági növekedést visszafogja (Lentner, 2016:97). Tiszteletben tartva azt, hogy a közfeladatok ellátásának hatékonyságát annak színvonala, az igénybe vevő személyek elégedettsége határozza meg kijelenthetjük, hogy az erőforrások felhasználásának gazdasági vizsgálata is fontos. Rövid írásunkban a közpénz elköltésének szabályozásáról, a felhasználás gazdasági hatékonyságának vizsgálatáról kívánunk képet adni, nem csak számvetési szakemberek részére.

AZ ÁLLAMHÁZTARTÁSI GAZDÁLKODÁS FONTOSABB ADATAI, KÖZFELADATOK FINANSZÍROZÁSÁNAK RENDSZERE

Államháztartás fogalma, funkciói, feladatai

Az államháztartás az állam azon tevékenysége, melynek során a közfeladatok ellátására, annak finanszírozására törekszik. Működése során bevételeket gyűjt és kiadásokat teljesít. A bevételekből az állam olyan feladatokat lát el, amelyeket a gazdaság más szervezetei (például nonprofit vállalkozások) nem tudnak ellátni. Két alrendszerből – a központi és az önkormányzati – áll, melyek a jogszabályban meghatározott közfeladatokat látnak el. A leírt funkció ellátására pénzügyi fedezet szükséges. A Pénzügyminisztérium minden évben elkészíti a költségvetést, ami az állami intézményekre és feladataira vonatkozóan tartalmazza a bevételeket, kiadásokat. A bevételek és kiadások különbözete adja meg, hogy a költségvetésnek többlete (szufficit) vagy hiánya (deficit) van (Gárdos et al., 2019).

A témakör áttekintése során érdemes megvizsgálni az államháztartás gazdálkodásának számadatait, ezen belül a közfeladatok ellátására fordított összegek nagyságrendjét, annak az elmúlt években megfigyelhető változásának tendenciáit. A gazdálkodó szervezetek legfontosabb befizetése a társasági adó, de ide tartozik például az energia ágazat befizetése, a kiskereskedelmi adó, a bányajáradék stb. A lakosság befizetésein belül az SZJA, a gépjárműadó, és az illetékek jelennek meg legnagyobb súllyal. A fogyasztáshoz kapcsolt adón belül a legje-

lentősebb az ÁFA, valamint a jövedéki adó, de ide sorolandó többek között a távközlési adó és a biztosítási adó is. Az államháztartási gazdálkodásban, az adópolitikában megfigyelhető, hogy a hangsúly a fogyasztáshoz kapcsolt adók irányába tolódik el, amelynek két hatásáról beszélhetünk. A fogyasztás jobban ellenőrizhető, annak eltűkolása nehezebb, így javulni tud az adókötelezettség ellenőrzésének hatékonysága. A fogyasztás megadóztatása az indokolatlan pénzköltés visszafogásának irányába hat, így növekedni tudnak a megtakarítások, a befektetések és ez kedvezően hat a külkereskedelmi mérleg alakulására is. A bevételek és kiadások jogcímeit az 1. táblázat részletezi.

1. táblázat: Az államháztartás bevételeinek és kiadásainak jogcímei költségvetési mérleg alapján

Bevételek fő csoportjai	Kiadások fő csoportjai
Gazdálkodó szervezetek és lakosság befizetései	Támogatások az államháztartáson kívüli közfeladatok ellátására
Fogyasztáshoz kapcsolt adók	Költségvetési szervek és szakmai fejezeti kezelésű előirányzatai
Költségvetési szervek bevételei	Központi költségvetésből az államháztartás más szektorainak adott támogatás
Államháztartás más alrendszerének befizetései	Állami vagyonnal kapcsolatos kiadások
Állami vagyonnal kapcsolatos bevételek és egyéb bevételek	EU tagságból adódó kiadások
Uniós programok bevételei, egyéb uniós bevételek	Tartalékok

Forrás: Gárdos et al. (2019) alapján saját szerkesztés

Mint a bevezetőben említettük a közfeladatok ellátásának színvonala meghatározza a közoktatás, a szociális rendszer, egészségügyi ellátó rendszer hatékonyságát. Ezen állami funkciók a munkaerő képzettségét, fizikai mentális állapotát, egészségügyi állapotát döntően befolyásolja. A közzféra tevékenysége ezáltal meghatározó versenyképességi tényező. Szentesi (2019) is megállapította, hogy a versenyképesség egyik meghatározó tényezője a gazdaság szereplőinek képzettsége.

A bevételek szerkezete, felépítése folyamatosan változik. Új bevétel típusok jelenhetnek meg, illetve régebbi jogcímek szűnhetnek meg. A kiadások tartalma is módosulhat, mert olyan váratlan, előre nem tervezett környezeti hatások jelentek meg, melyek hatással voltak a gazdaságra és annak szereplőire. A pandémia miatt a járványügyi kiadások, a gazdaság újraindítási-programokhoz kapcsolt kiadások új sorok voltak. Ezen felül a rezsivédelmi alap, az energiaár növekedési kompenzáció is módosította a kiadások felépítését. Érdekeség, hogy az MNB veszteségeire is képeztek 2024-től fedezetet. Szakács és szerzőtársai (2018) és Tóth és szerzőtársai (2022, 2023) szerint a pénzügyi kultúra iránti igény, ill. annak fejlesztésére való törekvés egyre fontosabbá kell, hogy váljon.

A 2. táblázatban a központi alrendszer kiadásainak tervezett adatait, azaz az adott évben elfogadott törvényt láthatjuk egy meghatározott időszakra vonatkozóan. Az országgyű-

és minden évben törvényt alkot a központi költségvetésről és annak zárszámadásáról. Ha a költségvetési törvényt elfogadták, akkor az felhatalmazza a kormányt, hogy a bevételeket beszedje, és a kiadásokat teljesítse. A költségvetésben biztosítani kell a törvényességet, a célszerűséget, az eredményességet és az átláthatóságot. A 2. számú táblázatból leolvashatjuk, hogy az állam az összes kiadáson belül a legtöbbet a jóléti funkciók teljesítésére fordítja, ami több mint 50% minden évben. 2020-ig folyamatosan növekszik, míg 2021-ben 56,4%, azaz egy kisebb csökkenés figyelhető meg. A második és harmadik helyen a gazdasági és állami funkciók találhatók. A két funkció közül a gazdasági jelentősen csökkent, míg az állami funkció 2020-ig növekedett, bár 2021-ben kis mértékben csökkent, de 2017-hez képest már jóval többet költ az állam erre a funkcióra.

2. táblázat: Központi alrendszer kiadásai 2017-2021 (millió forint)

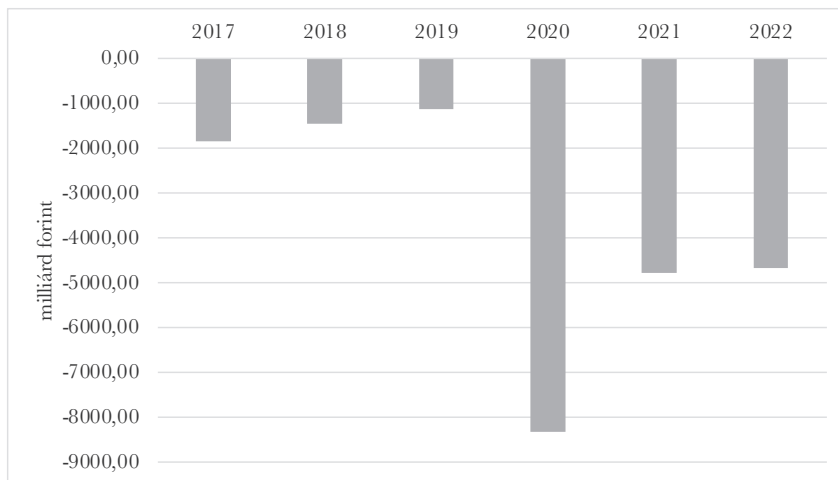
Központi alrendszer kiadásai	2017 évi elfogadott törvény	2018 évi elfogadott törvény	2019 évi elfogadott törvény	2020 évi elfogadott törvény	2021 évi elfogadott törvény
A.) Állami működési funkciók	2 760 930,4	3 183 280,0	3 391 130,9	3 640 740,5	3 658 766,1
Általános közösségi szolgáltatások	1 677 994,6	1 967 949,2	2 099 750,8	2 291 062,2	2 044 730,2
Védelem	312 663,2	350 445,9	438 248,7	552 143,1	696 968,7
Rendvédelem és közbiztonság	770 272,6	864 884,9	853 131,4	797 535,2	917 067,2
B.) Jóléti funkciók	10 469 264,1	11 494 712,5	11 883 067,7	12 585 550,9	13 231 405,4
Oktatási tevékenységek és szolgáltatások	1 895 641,2	2 106 094,3	2 119 881,1	2 067 033,9	2 098 477,2
Egészségügy	2 581 377,0	2 905 937,3	3 035 866,0	3 290 106,5	3 563 981,3
Társadalombiztosítási és jóléti szolgáltatások	5 038 918,4	5 460 467,6	5 596 344,8	6 032 477,3	6 810 702,0
Lakásügyek, települési és közösségi tevékenységek és szolgáltatások	211 348,6	237 860,0	243 930,0	298 209,0	249 554,0
Szórakoztató, kulturális, vallási tevékenységek és szolgáltatások	741 978,9	784 353,3	887 045,8	897 724,2	508 690,9

Központi alrendszer kiadásai	2017 évi elfogadott törvény	2018 évi elfogadott törvény	2019 évi elfogadott törvény	2020 évi elfogadott törvény	2021 évi elfogadott törvény
C.) Gazdasági funkciók	3 973 477,5	4 003 669,1	3 831 096,4	3 741 174,5	3 171 641,8
Tüzelő- és üzemanyag, valamint energiaellátási feladatok	114 515,4	120 040,2	124 394,5	93 552,6	128 469,8
Mező-, erdő-, hal- és vadgazdálkodás	364 474,6	406 294,4	388 216,8	325 033,6	267 669,1
Bányászat és ipar	6 766,3	5 261,6	4 906,7	10 347,7	112 225,5
Közlekedési és távközlési tevékenységek és szolgáltatások	1 476 150,3	1 506 540,7	1 683 394,6	1 594 393,6	1 048 173,4
Egyéb gazdasági tevékenységek és szolgáltatások	1 555 347,0	1 687 632,3	1 395 670,1	1 472 094,1	1 341 895,4
Környezetvédelem	456 223,9	277 899,9	234 513,7	245 752,9	273 208,6
D.) Államadósság kezelés	1 011 815,8	1 039 276,7	1 022 665,8	1 110 921,9	1 064 282,0
Államadósság-kezelés, államháztartás	1 011 815,8	1 039 276,7	1 022 665,8	1 110 921,9	1 064 282,0
E.) Funkcióba nem sorolható tételek	325 794,9	391 170,1	450 837,7	714 605,6	2 339 306,7
A főcsoportokba nem sorolható tételek	325 794,9	391 170,1	450 837,7	714 605,6	2 339 306,7
Kiadások összesen	18 541 282,7	20 112 108,4	20 578 798,5	21 792 993,4	23 465 402,0

Forrás: Saját szerkesztés a funkcionális mérlegek (2021) alapján

A fenti táblázatból egyértelműen látjuk, hogy milyen nagyságrendű az a pénz, amit az államháztartás felhasznál, ami indokolja a gazdálkodásban a kontrolling szemlélet átvételét. Ehhez az államnak átláthatónak és elszámoltathatónak kell lennie, mint ahogy azt Kovács Árpád (2010) hangsúlyozza könyvében. Ehhez azonban megfelelő minőségű és mennyiségű információra van szükség, amit elősegíthet egy jól átgondolt kontrolling rendszer alkalmazása a közzférában. A gazdálkodás hatékonyságának növelését az évek óta tapasztalható költségvetési hiány is indokolja.

1. ábra: A Központi költségvetés egyenlege, 2017-2022

Forrás: KFIB (2017-2022) adatai alapján saját szerkesztés

Az 1. ábra a 2017-2022 közötti időszak zárszámadását mutatja, amit a budapesti Költségvetési Felelősségi Intézet (KFIB) oldalán találhatunk meg. Megállapíthatjuk, hogy a vizsgált időszakban a költségvetési egyenleg végig deficit, ami azt jelenti, hogy a bevételek nem fedezik a kiadásokat. Az államháztartás tehát folyamatosan hiánnyal küzd. Ha megvizsgáljuk az Állami számvevőszék jelentését (ÁSZ, 2023) megállapíthatjuk, hogy a tervezett hiányhoz képest, ami 3.152,6 mrd forint körül volt, a tényleges hiány jóval több lett. Ez a GDP 6,2%-a.

A legfontosabb bevételek a különböző adók, járulékok és illetékek. Az előbbieket közül jelentős összegű a fogyasztáshoz kapcsolt adókon belül az ÁFA (75% körül), valamint a lakossági befizetéseken belül az SZJA (90% körül).

Ha az államháztartás funkcióiból, feladataiból indulunk ki, akkor négy csoportot határozhatunk meg: állami működési funkciók, jóléti funkciók, gazdasági funkciók és államadósság kezelés. A felosztás a COFOG (Classification of Functions of Government) nemzetközi szabvány alapján történik. A felosztás azt hivatott vizsgálni, hogy mire költi az állam leginkább a bevételeit. A 2021. évi előirányzat alapján a magyar állam a legtöbbet a jóléti funkciókra költ, ami a GDP mintegy 26%-t tette ki. Az állami működésre 7,2%-ot, a gazdasági funkciókra 6,2%-ot, az államadósság kezelésére 2,1%-ot, valamint 4,6%-ot költ a funkciókba nem sorolható tételekre (Funkcionális mérlegek, 2021).

Egyet kell értenünk Lentner (2021) megállapításával, amely szerint egyértelmű, hogy az államháztartás irányítása a gazdasági növekedés kiemelt tényezője, amelynek hosszú távon kiszámíthatónak kell lennie. A politikai és gazdasági vészhelyzet ideje alatt az adópolitikában stratégiai döntések születtek. Bevezetésre került az extraprofit adó, egyes tőkejövedelmek esetében a szociális hozzájárulási adó stb. Okkal tehetjük fel a kérdést; ezek a gazdaság kiszámíthatóságát kérdőjelezzik meg, vagy a stabilitás biztosításának eszközei. A szerzők véleménye szerint tény, hogy a nem várt adóemelések nem hatnak pozitívan a gazdaságra, de

az állam szerepének fenntartása, a közfeladatok ellátásának biztosítása, a gazdaságélénkítő intézkedések rendszerbe állítása kiemelt feladat. Az adózás rendszerében hozott intézkedések negatív hatást hoznak, de az adónövelés hatása a kedvezőbb helyzetben lévő pénztulajdonosokat érintette. A veszélyhelyzetekben elvárható, hogy védik a gyengébbet – pl. nyugdíjasok – a magasabb jövedelműek rovására és intézkedéseket hoznak a stabilitás fenntartására és a növekedés támogatására.

Közismert tény, hogy az államháztartás gazdálkodására jellemző a bevételek kiadásának kedvezőtlen alakulása, a hiány. Az államadósság folyamatos növekedése több szempontból kedvezőtlen, hiszen egyre több az adósságteher, az eladósodottság emelkedése növeli a hitelezői kockázatot, ami a kamatlábak növekedésének irányába hat.

A halmozott hiány csökkentése érdekében több jogszabályi intézkedés történt. A szakterület fontosságát érzékelhetjük abból is, hogy az adósságállomány csökkentésének célját Magyarország Alaptörvénye is kiemelten kezeli. A gazdálkodás elveit, kötelező előírásait az Államháztartási törvény részletezi (2011. évi CXCV. törvény az államháztartásról). Az Önkormányzati Alrendszer gazdálkodását is jogszabályok határozzák meg, amelyek közül érdemes megemlíteni a 2011. évi CLXXXIX. törvényt, ami helyi önkormányzatok működését és gazdálkodását szabályozza. A jogszabály meghatározza az önkormányzatok kötelező és önként vállalt feladatait, szervezeti rendszerét és gazdálkodásának kérdéseit (2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól).

A meghatározó jogszabályok közül fontos megemlítenünk az önkormányzati alrendszer eladósodottságát gátló 2011. évi CXCV. törvényt, ami Magyarország gazdasági stabilitásának védelme érdekében határozza meg az adósságot keletkeztető ügyletek körét és az ahhoz kapcsolódó eljárési szabályokat.

A KONTROLLING, MINT VEZETÉSI SZEMLELET SZEREPE A KÖZSZFÉRÁBAN

Magyarországon a 90-es évektől kezdve indult el a kontrollíng szélesebb körű alkalmazása, leginkább a betelepülő multinacionális cégek jóvoltából, mert ezek a konszernnek leányvállalataiktól egységes információ halmazt igényeltek vezetői döntéseik támogatásához. Kárpáti (2013) szerint a kontrollíng információt nyújt a vezetés számára, de emellett egy filozófia is, amely az egész szervezetet áthatja. A vezetői döntéstámogatáshoz a vállalaton belül egy külön szervezet is kialakulhat, a vezetőtől külön tevékenykedő kontroller vagy kontrollerek, akik a kontrollíng körfolyamatában részt vesznek (Horváth, 2008). Ebben a ciklikusan ismétlődő körfolyamatban a tervezés, végrehajtás, az értékelés és a visszacsatolás jelenik meg újra és újra (Musinszki, 2013). Mint alrendszer a stratégiai vezetés alá van rendelve, de azzal együttműködve segíti az összvállalati stratégia kialakítását (Sütő, 2017). A kontrollíngot, a kontrollíng rendszert nem csak a versenyszférában lehet alkalmazni, hanem intézményi, államháztartási területen is, mint az egészségügyben, az oktatásban, az önkormányzatoknál. Az alkalmazás során figyelembe kell venni az eltérő tevékenységet, méretet, működést. Anthony és Govindarajan (2009) is hangsúlyozza, hogy a piacon működő vállalkozásoknak elsődleges céljuk a tulajdonosi vagyon növelése, amit megfelelő nagyságú profittal tudnak elérni. Kárpáti (2013) írásában rámutat arra, hogy a közszféra a piactól eltérő racionalitáson alapszik, mert megje-

lenik benne a politikai érdekhordozók céljai is, ami szöges ellentétben lehet a gazdasági célokkal. Sinkovics (2007) szerint a szűkös erőforrásokkal való minél hatékonyabb gazdálkodást elősegíti a kontrolling alkalmazása akár üzletvezetésről, akár önkormányzati vezetésről vagy éppen az egészségügyi intézmény vezetéséről van szó. A kontrolling rendszer így differenciálódott a gyakorlatban attól függően, hogy milyen értékteremtő folyamatról van szó az adott szervezetnél (Körmendi–Tóth, 2016).

Ha a kontrolling szerepével foglalkozunk, azt többféle megközelítésben határozza meg a szakirodalom. Boda és Szlávik (2005) egy eszközrendszert lát benne, amelyekkel a szervezeti cél elérését, a cél eléréséhez való úton maradást biztosítja. Horváth (2008) is hasonlóan vélekedik, miszerint a kontrolling az irányítás koordináló szerepével hozzájárul ahhoz, hogy a vállalatvezetés elérje a kitűzött eredménycél. Körmendi és Tóth (2006) összefoglalóan határozta meg a rendszer szerepét az alábbi megfogalmazásban. "A kontrollingrendszer tehát a szervezetek irányítási rendszerének egyik kiemelt alrendszere, amely az irányítás funkciói közül a tervezést vállalja fel és a terv megvalósulás felügyeletével, illetve a terv – tény adatok összevetésével az eltérések ellenőrzését, elemzését végzi." (Körmendi–Tóth, 2006:22)

A kontrolling funkcionális elemei a szerzők megfogalmazásában a tervezés, terv – tény eltéréselemzés és a hozzá tartozó információkezelés. A vezetési szemlélet összefüggéseit leginkább az 2. ábra érzékelteti.

2. ábra: A kontrolling szabályozói kör

Forrás: Saját szerkesztés

A fenti ábrát vizsgálva megállapítható, hogy a rendszer első eleme a tervezés, ami egy munkafolyamatként fogható fel. A tervezés során a gazdálkodó meghatározza megvalósítandó terveit és felméri annak eszközszükségletét. A tervezési munka során a szakemberek elképzeléseik szintjén megteremtik a célok és az azok eléréséhez szükséges eszközök összhangját. A közpénzekkel történő gazdálkodás esetében kiemelt cél, hogy a megvalósítandó feladatokat a lehetőségek kereteinek megfelelően határozzák meg. Alapvető elvárás, hogy a közszférában hiány nem tervezhető, az előirányzatok rendszere meghatározza a lehetőségeket. A feladatellátások finanszírozását a normatív támogatások és a saját bevételek határozzák meg, és alapszabályként kezeljük, hogy a kiadás előirányzat nem lehet magasabb a bevételi előirányzatnál.

A tervezési munka során fontos, hogy a feladatokat megfelelően rangsoroljuk, azok végrehajtása rövid-, és hosszú távon egyaránt szolgálják a gazdasági fejlődés mellett a társadalmi jólét emelkedését.

A szabályozói kör második eleme az adatok gyűjtése és azok értékelése. A gazdasági események nyomán követésének eszköze a számvitel és a kontrollíng riportok rendszere. Az államháztartási szervezet esetében az adatok gyűjtésének kialakított szabályai vannak, számviteli nyilvántartások mellett a havi információs rendszerek működtetése, a Magyar Államkincstár adatkezelési feladatai segítséget nyújtanak a naprakész adatszolgáltatásban.

A terv és tényadatok összehasonlítása a gazdasági vezetés alapvető módszere, amelyhez megbízható adatok és elfogulatlan elemzői munka szükséges. A terv – tény összehasonlítás eredménye gyakran nehéz döntés elé állítja a vezetőt, amikor terveinek megvalósulását vizsgálja. A gazdálkodás tényei mutatják a jelenlegi állapotot, és azt kell figyelembe venni a döntések során, nem pedig a szerencsében bízni és a negatív folyamatokat a változás reményében tovább engedni.

Az adatok összehasonlítása és a döntéshozatalt követően a szükséges beavatkozást azonnal végre kell hajtani.

A BELSŐ KONTROLLRENDSZER KIALAKÍTÁSÁNAK JOGSZABÁLYAI

Az elmúlt bő egy évtized az államigazgatás teljes rendszerében is rávilágított arra, hogy ahogyan a vállalkozások esetében, úgy az államigazgatásban is kiemelt szerepet kell szánni a folyamatok átláthatóságának javítására, a megfelelő beszámoltathatósági rendszerek kiépítésére, valamint a pénzügyi és eredményorientált gondolkodásmód elterjesztésére (Sisa et al., 2018). Ez különösen igaz a köztulajdonban álló gazdasági társaságok gazdálkodásának transzparenciájára.

Előző mögöttes céllal született meg és 2020. január 1-jén lépett hatályba a köztulajdonban álló gazdasági társaságok belső kontrollrendszeréről szóló 339/2019. (XII. 23.) Korm. rendelet, amely nagy jelentőségű változásnak tekinthető, hiszen a köztulajdonban álló gazdasági társaságok számára is előírta a belső kontrollrendszer kialakításának és működtetésének kötelezettségét. E rendelet részletesen meghatározta azokat az elveket és elemeket, amelyek alapján ki kellett alakítani a belső kontrollrendszert. Ezen szabályozás célja elsődlegesen a közpénzek átláthatóságának erősítése és felhasználásának hatékonyabbá tétele volt (összhangban az Alaptörvény 38. cikkével), tekintve, hogy az elmúlt bő másfél évtizedben jelentkező válságok rávilágítottak e terület gyenge pontjára, hiányosságára. E szabályozással a magyar jogalkotó olyan jogszabályi környezetet teremtett a köztulajdonú gazdasági társaságok számára, amely megteremtette a társaságok hatékony működését és a globális vagy makroszintű negatív gazdasági hatások tompításának lehetőségét.

Úgy véljük, hogy már jelenleg is fontos, ugyanakkor a jövőben még inkább fokozódó szerepet fognak betölteni a köztulajdonú gazdasági társaságok, mivel azok a társadalmi és regionális gazdasági érdekek szolgálatában állnak, miközben tevékenységük és bővülő beruházásaik révén folyamatosan növelik a helyi ellátásbiztonságot és bővítik a lokális munkahelyek számát, mind mennyiségben, mind pedig minőségben. Nem tekinthetünk el

attól sem, hogy ezek a cégek erősen koncentrálnak a társadalmi közérdek minél magasabb szintű képviselőre és érvényre juttatására. Amennyiben pedig ezen tevékenységeket és térségerősítő aktivitásokat vesszük, úgy annak is világosnak kell lennie, hogy mennyire fontos, hogy ezen cégek kellő tudatosság, stratégia és kontrolling funkciók mellett végezzék mindennapi munkájukat. A múlt gyakorlatától mára mindenképpen világossá vált, hogy el kell tekinteni, és mindenképpen törekedni kell az önkormányzati tulajdonban álló gazdasági társaságok takarékosabb működésének támogatására, ezáltal hitelképességük, rentabilitásuk javítására. Többek között ezt is szolgálja a 339/2019. (XII. 23.) Korm. rendelet szerinti, az önkormányzati tulajdonban álló gazdasági társaságokra vonatkozó belső kontrollrendszer bevezetésének szükségessége.

Fontos ugyanakkor az ún. going concern, azaz vállalkozásfolytatási elv érvényesülésének fejlesztése is, hiszen ez kettős célt szolgál: egyrészt az elv érvényesülése az adott vállalat belső érdekét szolgálja, másrészt önkormányzati és társadalmi érdek is egyben. A megfelelő kontrolling rendszer kidolgozásának „kényszere” határozottan szolgálta az önkormányzati tulajdonban álló vállalkozások jövőorientáltságának fejlesztését is, hiszen a going concern elvét támogató, helyi specifikumokat erősen figyelembe vevő kontrollrendszer lehetővé teszi, hogy megfelelő, a normál vállalati üzletmenetben hosszú ideje alkalmazott pénzügyi menedzsment eszköztár alkalmazásával, előre jelezhető legyenek a működésképtelenség vagy drasztikus visszaesés jelei, valamint az esetleges likviditási problémák is (Cseh, 2023). Azon túlmenően, hogy a tisztán pénzügyi kimutatások és előrejelző modellek egyre inkább megjelennek az önkormányzati vállalatok körében is, fejlődik ezen kör pénzügyi tudatossága is. Az erősebb monitoringtevékenység érvényesítése magával hozza a menedzsment-szemlélet fejlődését ezen körben, ami egyértelműen javítani képes az önkormányzat teljes intézményrendszere és az önkormányzati tulajdonban álló vállalkozások vezetése közötti hatékony együttműködést. Azt is mondhatnánk, hogy a rendelet révén elkezdett megjelenni a „vezetői-tulajdonosi” viszonyrendszer.

A központi költségvetés tervezetének elfogadása után vizsgálni kell végrehajtásának eredményét, azaz a tényleges teljesítést. Természetesen, mint minden gazdálkodó, az állam is igyekszik az erőforrások optimális felhasználására, és ha lehetősége van, akkor megtakarítás képzésére. A zárszámadás és a terv adatainak összevetésével többféle mutatószámot képezhetünk. A 3. táblázatban az általunk fontosabbnak ítélték jelennek meg.

3. táblázat: Terv-tény mutatószámok

Megnevezés	Számítás	Célja, értelmezés
Tervezés megalapozottsága	Tényleges teljesítés/ Eredeti előirányzat	Kedvező, ha közelít az egyhez
Módosítási mutató	Módosított előirányzat/ eredeti előirányzat	Kedvező, ha közelít az egyhez
Pénzügyi teljesítés	Teljesítés/ Módosított előirányzat	Megmutatja, hogy milyen mértékben teljesült a módosított előirányzat

Forrás: Saját szerkesztés Gárdos et al. (2019) alapján

A fent ismertetett mutatók áttekintéséhez nézzünk meg néhány fogalmat:

- Előirányzatok esetében beszélhetünk bevételi és kiadási előirányzatról. A kiadási tétel azt határozza meg, hogy az adott feladat ellátására mennyi pénz áll rendelkezésre. A bevételi előirányzat egy meghatározott jogcímen várható bevételek összegét mutatja. Alapszabály, hogy hiány nem tervezhető, tehát a bevételek és kiadások összhangját meg kell teremteni, azok legyenek egyenlők. Ezen a ponton meg kell említenünk, hogy a pénzügyi stabilitás érdekében minden esetben tervezünk tartalékot. A tervezés során a bevételi előirányzatot nem teljes összegében „költjük el”, tartalékot képezünk. Ezzel a módszerrel felkészülünk a váratlan helyzetekre és a tartalékolt pénzügyösszegekből gazdálkodhatunk a váratlan helyzetek megoldása során.
- Módosított előirányzatra azért van szükség, mert a gazdálkodás során a külső tényezők változhatnak, ezért időszakon belül a tervet ennek megfelelően változtatjuk. A módosítás után az új, a módosított előirányzat betartására törekszünk.

A táblázatban szereplő mutatók a terv és megvalósulás eltéréseit értékelik, ezzel két fontos célt valósítanak meg. Az elemzés során láthatjuk, hogy mennyire volt megalapozott a tervezés és azt is értékelnünk kell, hogy a körülmények mennyiben kényszerítették a gazdálkodót elképzeléseinek módosítására.

A témakör kifejtése során célszerű volna részletesen írni a költségekről, azok természetéről, szerepéről. Terjedelmi korlátok miatt ezt jelen cikkünkben nem részletezzük. A költségvetési intézmények pénzellátását és költséggazdálkodását egy következő írásunkban igyekszünk feldolgozni.

ÖSSZEFOGLALÁS

A közfeladatok teljesítése több szempontból befolyásolja, mondhatnánk azt is, hogy meghatározza életünket. A minket körülvevő társadalmi és gazdasági környezet hatással van fejlődésünkre, egészségügyi állapotunkra, biztonságérzetünkre stb. A közzsféra finanszírozása az államháztartás által történik, ezért annak hosszú távú stabilitása kiemelt társadalmi, gazdasági kérdés. A gazdálkodás során több tényező összhangját kell biztosítani. Az állam alapfeladatait, az oktatást, egészségügyet, szociális ellátást stb. magas szinten el kell látni úgy, hogy a feladatellátás során felhasznált pénzeszközök a bevételekből biztosítottak legyenek, ne keletkezzen hiány. A gazdasági növekedés, a versenyképesség javulása érdekében a hatékony pénzfelhasználás biztosítása kiemelt feladat. A gazdálkodásban elvárt szemléletváltást az államháztartás számvitelét meghatározó kormányrendelet koherens és transzparens összefüggéseket határoz meg (4/2013. (I.11.) Korm. rendelet az államháztartás számviteléről). A változtatás évtizede során kialakultak a kontrolling szemlélet bevezetésének feltételei, ezáltal a források hatékony felhasználásának lehetőségei.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bathó Ferenc (2012): Melyik úton, merre tovább? Az eredmény szemléletű számvitelre történő áttérés elvi programja. *Pénzügyi Szemle*, 57(4), 426–443.
- Boda György – Szlávik Péter (2005): *Controlling rendszerek*. KJK KERSZÖV Kft., Budapest
- Cseh Balázs (2023): Az önkormányzati társulás formájában megvalósuló hulladékgyűjtési közszolgáltatások szabályozási lehetőségei. *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium Tomus* 26. 87–107. pp. DOI <https://doi.org/10.46942/SIDM.2023.2.87-108>
- Gárdos Csaba – Hegedűs Szilárd – Kozma Gábor – Molnár Petronella – Tóth Gitta – Sisa Krisztina – Pocsai Erzsébet – Párniczky Tibor – Fellegi Miklós – Zugyel János (2019): *Közpénzügyek*. SALDO, Budapest
- Horváth & Partners (2008): *Controlling – Út egy hatékony controlling-rendszerhez*. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalom-szolgáltató Kft., Budapest.
- Katits Etelka (2022): A belső kontrollrendszer kialakítása a köztulajdonban álló gazdasági társaságoknál. *Controller Info*. X. ÉVF. 2022. 4. SZÁM 57-62. DOI: 10.24387/CI.2022.4.10
- Kárpáti József (2013): Vállalati controlling módszerek alkalmazási modellje az állam működésének értékelésében. In: Bajmóczy Zoltán – Elekes Zoltán (szerk.): *A vállalati stratégiától a társadalmi stratégiáig*. JATEPress, Szeged, 2013., 253-269 pp.
- Kovács Árpád (2010): *Közpénzügyek*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest
- Kovács Árpád (2019): The Career of Rule Based Budgeting in Hungary. The success of an European solution in fiscal stability, sustainable development and in improving efficiency. *Polgári Szemle*, 15, special Issue pp. 63–92, <https://doi.org/10.24307/psz.2020.0204Irodalom>
- Körmendi Lajos – Tóth Antal (2006): *A controlling elmélete és gyakorlata*; Perfekt Kiadó 2006. Budapest
- Körmendi Lajos – Tóth Antal (2016): *A Controlling alapjai*. SALDO Zrt., Budapest
- Lentner Csaba (2016): *Rendszerezés és pénzügypolitika. Tények és tévhitek*; Akadémiai Kiadó Budapest.
- Lentner Csaba (2019): *East of Europe, West of Asia. Historical Development of Hungarian Public Finances from the Age of Dualism to the Present*. L'Harmattan Publishing, Paris.
- Lentner Csaba (2021): *Közpénzügyek és államháztartás*; Nemzeti Közszolgálati Egyetem Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Lentner Csaba (2022): Az államháztartás belső ellenőrzésének egyes rendszertani elemei és oktatásának tapasztalatai a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen. *Pénzügyi Szemle*. Évf. 67 szám 1. különszám https://doi.org/10.35551/PFQ_2022_s_1_1
- Musinszki Zoltán (2013): *Kontrolling oktatási segédlet* logisztikai menedzser és a logisztikai mérnök mester szakos hallgatók számára. Miskolc. <https://gtk.uni-miskolc.hu/files/6629/Kontrolling+%28logisztika%29+k%C3%A9zirat+2013.pdf>
- Pulay György (2021): *Integritásmenedzsment: A bizalom megerősítése és megőrzése*. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Robert Newton, Antony – Vijay, Govindarajan (2009): *Menedzsment – Kontroll rendszerek*. Panem Kft., Budapest.
- Sinkovics Alfréd (2007): *Költség- és pénzügyi controlling*. Complex Kiadó, Budapest.
- Sisa Krisztina Andrea – Hegedűs Szilárd – Molnár Petronella (2018): Examination of capital structure in the sector of local government owned business organizations: the role of controlling in this sector. In: Zéman, Z; Magda, R. (szerk.) *Controller Info Studies II. Budapest*, 167–176.
- Sütő Dávid (2017): A controlling fejlődéstörténete, helye és szerepe a gazdálkodó szervezetekben. *International Journal of Engineering and Management Sciences (IJEMS)* Vol. 2. (2017). No. 4, DOI: 10.21791/IJEMS.2017.4.37
- Szakács Dominik – Tariszka Éva – Szakács Attila (2018): Pénzügyi fogyasztóvédelem: tudatos fogyasztó: 1. rész *Controller Info* 6. Különszám pp. 26-30., 5 p. (2018) DOI Közlemény:3331082
- Szentesi Ibolya (2019): *Utódlás hatása a mezőgazdasági gazdálkodók együttműködési és innovációs készségére, versenyképességére*. Szent István Egyetem PhD. értekezés, 2019. DOI:10.14751/SZIE.2019.050
- Szentesi Ibolya – Csizmásné Tóth Judit – Gáspár Andrea – Horváthné Kőköny Annamária(2020): A családok pénzügyi helyzetének változása Magyarországon 2000-2019. *International Journal of Engineering and Management Sciences (IJEMS)* Vol.5 No. (1), 2020: 712-722., DOI: 10.21791/IJEMS.2020.1.59
- Tóth Róbert – Kása Richárd – Lentner Csaba (2023): Validating the Financial Literacy Index of Hungarian SMEs during the COVID-19 Pandemic and the Russian–Ukrainian War. *RISKS* 11 : 4 Paper: 69.

- Tóth Róbert – Kása Richárd – Lentner Csaba (2022): The Impact of Financial Culture on the Operation of Hungarian SMEs before and during COVID-19. *RISKS* 10 : 7 Paper: 135.
- Túróczy Imre (2017): A kontrolling szerepe az állami szektorban. In: Gyenge, Balázs; Reicher, Regina; Varga, Erika (szerk.) *Folyamatmenedzsment kihívásai: Társadalmi-gazdasági fejlesztési irányok*. Gödöllő, Magyarország: Szent István Egyetem. 209 p. pp. 113-124.
- Túróczy Imre – Szentesi Ibolya – Tóth Róbert (2022): A mezőgazdasági őstermelők adózásának 2021. évi változásai és annak hatása. *A EALU* 37: 2 pp. 77-90.
- Vígvári András (2008): *Pénzügy(rendszer)tan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zéman Zoltán (2017): A pénzügyi controlling kockázatsökkentő szerepe önkormányzati szervezeteknél – A jövedelmesség és a likviditási vetület modellezése. *Pénzügyi Szemle*, 2017/3., 2017: 294-309.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

2011. évi CXCV. törvény az államháztartásról.
Magyarország Alaptörvénye.
2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól.
2011. évi CXCV. törvény Magyarország gazdasági stabilitásáról.
- 4/2013. (I.11.) Korm. rendelet az államháztartás számviteléről
- ÁSZ (2023): Magyarország 2022. évi központi költségvetése végrehajtásának ellenőrzése. <https://www.asz.hu/dokumentumok/23047.pdf>
- KFIB (2017-2022): Költségvetési Felelősségi Intézet: Magyarország költségvetési törvényei és zárszámadásai. <http://kfib.hu/hu/torvenyek-zarszamadások>
- parlament.hu (2017): Államháztartás bevételeinek és kiadásainak előirányzatai (2017-2021). <https://www.parlament.hu/irom40/15381/adatok/fejezetek/00merleg.pdf>
- Funkcionális mérlegek (2021): Államháztartás funkcionális bontás szerinti anyagok. https://www.allamkincstar.gov.hu/Koltsegvetes/Kozponti_alrendszer_-_Merlegek/funkcionalis-merlegek/Allamhaztartasi_funkcionalis_bontas_szerinti_anyagok

Tátrai Tünde

Greenwashing a közbeszerzésben?

Greenwashing in Public Procurement?

Összefoglalás

A közbeszerzések zöldítése aktuális téma, hiszen a közpénz elköltése során legalább annyi hatást gyakorolhatunk a beszerzésre kerülő áruk és szolgáltatások tartalmára, mint az azokat felhasználó, igénybe vevő állampolgárok hozzáállására. Az alapkérdés, hogy hol van az a pont, amikor úgy értékelhető, hogy az ajánlatkérő valójában csak adminisztratív módon tesz eleget a fenntartható közbeszerzés biztosítására irányuló igénynek. A cikk arra hívja fel a figyelmet, hogy olyan közbeszerzési környezetben, ahol eleve kockázatkerülésre rendezkednek be az ajánlatkérők, a legegyszerűbb zöld ötletet is díjazni kell és nem “greenwashing”-ként azonosítani. Minél fejletlenebb egy közbeszerzési kultúra, annál nagyobb szükség van a kevésbé kreatív közbeszerzők edukálására, ötletek felvetésére és az alkalmazás pozitív értékelésére.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: H41, H57, Q56, Q58

Kulcsszavak: fenntarthatóság, zöld közbeszerzés, greenwashing

Summary

Greenwashing public procurement is an important issue, as spending public money can have as much impact on the content of the goods and services procured as on the attitudes of the citizens that use and benefit from them. The fundamental question is to find the point where it can be assessed that the contracting authority is in fact only administratively meeting the need to ensure sustainable public procurement. The article points out that in a public procurement environment where contracting authorities are inherently risk-averse, even the simplest green idea should be rewarded and not identified as greenwashing. The less developed a procurement culture, the greater the need to educate less creative procurers to raise ideas and to evaluate their application positively.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: H41, H57, Q56, Q58

Keywords: sustainability, green public procurement, greenwashing

PROF. DR. TÁTRAI TÜNDE, egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem (tunde.tatrai@uni-corvinus.hu).

BEVEZETÉS

A zöld közbeszerzés (angolul Green Public Procurement, továbbiakban GPP) definíciója értelmében a «Közbeszerzés a környezetvédelemért» című közlemény (COM, 2008:400) szerint olyan folyamat, amelynek során az ajánlatkérők olyan áruk, szolgáltatások és építési beruházások beszerzésére törekednek, amelyek életciklusuk során az azonos elsődleges funkciójú, egyébként beszerzett árukhoz, szolgáltatásokhoz és építési beruházásokhoz képest kisebb környezeti hatással járnak.

A GPP alapkonceptiója a termékekre és szolgáltatásokra vonatkozó egyértelmű, ellenőrizhető, igazolható és ambiciózus környezetvédelmi kritériumokon nyugszik, amelyek az életciklus-alapú megközelítésen és tudományos bizonyítékokon alapulnak. Már a beszerzési tárgy meghatározásakor, vagy éppen megtervezésekor cél az elképzelhető legalacsonyabb környezeti terhelés, melyet a teljesítés során ellenőrizni kell, és megosztani a tapasztalatokat a következő hasonló közbeszerzés érdekében.

A zöld közbeszerzés kapcsán egyre gyakrabban említik a körforgásos közbeszerzést, mely terminológiailag azt jelenti, hogy az ajánlatkérők olyan építési beruházásokat, árukat vagy szolgáltatásokat szereznek be, amelyek igyekeznek hozzájárulni az ellátási láncokon belüli zárt energia- és anyagkörforgásokhoz, miközben minimalizálják, legjobb esetben pedig elkerülik a negatív környezeti hatásokat és a hulladék keletkezését a teljes életciklusuk során.

Az Európai Zöld Megállapodás 2019-ben előirányozta az éghajlatbarát közbeszerzés meghonosítását, valamint előrevetítette, hogy további jogszabályok és iránymutatások várhatóak a témában. A tisztább és versenyképesebb Európát szolgáló, körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terv (2020) értelmében a fenntartható termékek iránti kereslet növelése érdekében a Bizottság javaslatot fog tenni a zöld közbeszerzés minimális kötelező kritériumaira és céljaira az ágazati jogszabályokban, valamint fokozatosan bevezeti a zöld közbeszerzés elterjedésének nyomon követése érdekében a kötelező jelentéstételt.

A GPP egyelőre önkéntes eszköznek tekinthető, mégis több tagállamban fontolgatják az általános kötelezővé tételt. Ausztria, Nagy-Britannia, Hollandia és Franciaország már kötelező zöld közbeszerzést vezettek be a központi kormányzat számára (Norvég Akcióterv, 2020). Ez azt jelenti, hogy már nem csak szektorális szabályok határozzák meg, milyen műszaki tartalommal, mit lehet előírni, hanem összességében a közbeszerzésben például ezen felül is fenn kell tartani az értékelési szempontok bizonyos hányadát zöld közbeszerzési szempontok alkalmazására.

A szektorális szabályok alakítása mellett az ún. öko címkék különleges szerepet játszanak a műszaki előírások és odaítélési kritériumok kidolgozásában, valamint a megfelelőség ellenőrzésében. Az életciklusköltség (*Life Cycle Costing*, továbbiakban LCC) alkalmazása a közbeszerzésben az öko címke mellett további olyan eszköz, mely az ár mellett a termék, munka vagy szolgáltatás gazdaságilag hasznos élettartama során felmerülő összes költség figyelembevételét jelenti. Az LCC alkalmazásával a közbeszerzők figyelembe veszik az erőforrás-felhasználás, karbantartás és ártalmatlanítás költségeit, amelyek nem tükröződnek a vételárban.

A Közbeszerzési Irányelvek (2014) alapján a zöld elemek ötféleképpen jelenhetnek meg a közbeszerzési eljárásban és határozhatják meg az ajánlatkérők döntését:

- a kizáró okok, melyek előírása esetében a környezetvédelmi bírsággal rendelkező ajánlattevők kizárásra kerülnek;
- az alkalmassági követelmények, melynek keretében a beszerzési tárgyhoz kötődő minimális feltételt határoz meg az ajánlatkérő akár környezetirányítási rendszerrel rendelkezés, akár környezetbarát gépekkel való rendelkezés, akár például környezetvédelmi szakember rendelkezésre állásával kapcsolatban;
- az értékelési szempontok, melyek keretében energiahatékonyssággal kapcsolatos vállalások, zöld műszaki szempontokkal kapcsolatos követelmények is pontosíthatók;
- a műszaki leírás, melynek keretében a minimális műszaki elvárás meghatározása is figyelembe veszi a környezetvédelmi szempontokat;
- a szerződés részeként, melynek keretében számon kell kérni a műszaki leírás elfogadásával vállalt zöld elemeket, értékelési szempontok között vállalt feltételeket és további, a szerződés teljesítése során figyelembe veendő környezeti szempontokat.

A fentiekben említett két eszköz közül az ökocímke az értékelési szempontok és a műszaki leírás részeként is megjelenhet, hasonlóan az életciklus-költséghez.

GREENWASHING SZAKIRODALMA A KÖZBESZERZÉSBEN

Rejeb és szerzőtársai (2024) az elmúlt évtizedek közbeszerzési kutatásait vizsgálva az öt legfontosabb és leginkább kutatott téma között sorolja fel a zöld közbeszerzést, valamint külön csoportban a fenntartható közbeszerzést, melynek a zöld közbeszerzés is része. Ez egyértelművé teszi, hogy gyakorlatilag az egyik leginkább kutatott témáról beszélünk, akár jogi, akár közgazdasági értelemben. Amennyiben leszűkítjük a zöld közbeszerzés-kutatást a greenwashingra, úgy lényegesen kevesebb eredményt találunk. Ennek számtalan oka lehet, különösen az, hogy a kutatók ezt a kérdést nem tekintik kutatási kérdésnek, hanem sokkal inkább a greenwashinghoz vezető út az izgalmas számukra, hiszen az adminisztratív követelményeknek való megfelelés független attól, hogy a zöld közbeszerzés kötelező bevezetéséről vagy a nem áralapú értékelési szempontok alkalmazásának kötelezettségéről van szó.

Ezt talán legérzékletesebben a témában nagyon jártas kutató, Lundberg (2018) azonosítja, amikor a túlzottan gyenge környezeti hatás elérését tekinti greenwashingnak a zöld közbeszerzésben. Schoenmaekers (2023) a greenwashinggal kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy mekkora jelentősége van a megfelelő riportok elkészítésének. Hiszen a zöld közbeszerzést önmagában mérni rendkívül nehéz.

Sönnichsen és Clement (2020) szerint a közbeszerző meggyőződése és értékei nagy jelentőséggel bírnak a körkörös közbeszerzés irányába történő átalakulásban. A kulturális kérdések, a piaci fejlettségi szintje tehát nagy mértékben hatással van arra, hogy mi várható egy új zöld policy bevezetésétől a közbeszerzésben.

Rosell (2021) egyenesen arra a következtetésre jut, hogy a fejlettség és a nagyobb kormányzati méret pozitívan hat a GPP-re. Véleménye szerint továbbá a nagyobb szerződések nagyobb valószínűséggel tartalmaznak zöld elemet. Ebből levonható az a következtetés, hogy egy bizonyos fejlettségi szinttől a közbeszerzők kreatívabban és bátrabban nyúlnak a zöld ötletekhez.

Pouikli (2021) rendkívül erős kritikával illeti a szabadon eldönthető zöld közbeszerzéssel kapcsolatos európai kezdeményezést. Véleménye szerint annak ellenére, hogy az európai szabályozás megnyitotta az utat a környezeti szempontoknak a közbeszerzésekbe való integrálása felé, a továbbra is fennálló jogi bizonytalanságok aláássák ezt a jogalkotói szándékot. Kifejti, hogy a kötelező elemek bevezetése nagyobb jogbiztonságot teremt, hiszen egyértelművé teszi a piaci szereplők számára, mire számíthatnak.

Chen és szerzőtársai (2022) a beruházások esetében háromféle greenwashing magatartást azonosítanak, melyek a következők lehetnek: akaratlagos zöldítés, opportunista megoldás keresése, valamint nyomás hatására zöld megoldás találása. Maga a cikk ennél sokkal szofisztikáltabb módon közelít a témához és fókuszál a korrupciós magatartásformák és a greenwashing kapcsolatára. Esetünkben mondanivalója azért releváns, mert kifejezetten a közbeszerzéshez kötődően jellemzően az opportunista vagy nyomás hatására történő zöldítés van jelen, ami további nyomás hatására sem válik akaratlagosan zölddé, amennyiben az ajánlatkérő kockázatosnak tartja azt, vagy egyszerűen nem elég kreatív. Chen és szerzőtársai (2022) bevezetik a közbeszerzésben is a „Greenwashing Behaviour (GWB)” terminológiát, mely a beszerzők Greenwashing-viselkedését, magatartását jelenti. A továbbiakban mi is használjuk ezt a terminológiát, mikor az alkalmazott legjobb gyakorlatokat minősítjük aszerint, hogy mennyiben támogatja a nagyon egyszerű, kevés hatással bíró megoldások választását a közbeszerzésben (továbbiakban GWB értékelés).

Uehara (2020) még tovább lép és a greenwashing mellett az ún. whitewashing kifejezést is alkalmazza, melynek értelmezése, hogy a környezetvédelmi szempontok érvényesítése helyett az ajánlatkérők mentegetőznek, vagy elhallgatják a tényeket és mentesülnek az esetleges kötelezettség alól.

Testa és szerzőtársai (2018) szerint a környezetvédelmi kezdeményezések a közigazgatásban jelentős mértékben szimbolikusak, ami bizonyára hatással van a közbeszerzésekre is. A probléma véleménye szerint ennek megfelelően nem feltétlenül a közbeszerzési bonyolult szabályrendszerrel van csak. Ugyan kifejezetten borúsnak ítélik a helyzetet Mendez és Atkinson (2021), akik az edukációban látják a megoldást, amely a közbeszerzésben mérsékelni tudja a greenwashing-ot és valós eredményekhez vezet.

AZ EURÓPAI BÍRÓSÁG FENNTARTHATÓ JOGESETEI

Az alábbiakban érzékeltetve a közbeszerzési piacon a fenntartható közbeszerzéssel kapcsolatos felmerülő jogi kérdések jellegét, érdemes a legismertebb eseteket röviden bemutatni, mely rámutat a zöld szempontok alkalmazásának kockázataira és egyben választ adhat arra is, miért nem alkalmazzák az ajánlatkérők szívesen uniós forrás költsége esetében.

A *Concordia* ügyben (C-513/99) az Európai Bíróság első alkalommal tette egyértelművé, hogy amennyiben a városi autóbusz-közlekedési szolgáltatások nyújtására irányuló közbeszerzési szerződés keretében az ajánlatkérő úgy dönt, hogy a szerződést a gazdaságilag legelőnyösebb ajánlatot tevő ajánlattevővel köti meg, figyelembe vehet olyan ökológiai kritériumokat, mint a nitrogén-oxid-kibocsátás szintje vagy az autóbuszok zajszintje, feltéve, hogy azok a szerződés tárgyához kapcsolódnak, nem biztosítanak korlátlan választási szabadságot az aján-

latkérő számára, kifejezetten szerepelnek a közbeszerzési dokumentumokban vagy az ajánlati felhívásban, és megfelelnek a közösségi jog valamennyi alapelvének, különösen a hátrányos megkülönböztetés tilalmának. Az érintett esetben az autóbusz-közlekedési szolgáltatások beszerzésével kapcsolatos ügyben a városi közlekedésben használt autóbuszok nitrogén-oxid-kibocsátási szintjére és zajszintjére vonatkozó odaítélési szempontok megfelelnek a szerződés tárgyához való kapcsolódás követelményének. A jogkérdés tehát, ami a kockázatot hordozza, hogy pontosan mi minősül a szerződés tárgyához kapcsolódó követelménynek.

A *Wienstrom* ügyben (C-448/01) az Európai Bíróság kifejtette, hogy a közbeszerzésre vonatkozó közösségi szabályozással nem ellentétes, ha az ajánlatkérő a gazdaságilag legelőnyösebb ajánlat értékelése során a villamos energia szállítására irányuló szerződésre vonatkozóan 45%-os súlyozású értékelési szempontot alkalmaz, amely megköveteli, hogy a szállított villamos energia megújuló energiaforrásokból származzon. E tekintetben irreleváns az a tény, hogy e kritérium nem feltétlenül szolgálja a kitűzött cél elérését. Ezzel szemben az említett szabályozással ellentétes az ilyen kritérium, amennyiben – nem kapcsolódik olyan követelményekhez, amelyek lehetővé teszik az ajánlatokban szereplő információk pontosságának hatékony ellenőrzését, – az ajánlattevők számára előírja, hogy nyilatkozzanak arról, hogy mennyi villamos energiát tudnak megújuló energiaforrásokból biztosítani, és a maximális pontszámot annak az ajánlattevőnek ítéli oda, aki a legnagyobb mennyiséget adja meg, ahol a szállítási mennyiséget csak annyiban veszik figyelembe, amennyiben az meghaladja a közbeszerzés keretében várható fogyasztás mennyiségét.

Azonban az ajánlatkérő várható fogyasztását meghaladó, megújuló energiaforrásokból előállított villamos energia mennyiségére vonatkozó értékelési szempontot elfogadhatatlannak nyilvánították, mivel az nem kapcsolódott a szerződés tárgyához. Ebben az esetben az ajánlatkérő nem tudta hatékonyan ellenőrizni a saját maga által előírt értékelési szempontot, így valójában az csupán ígérvény maradt, melyet nem tudott volna számonkérni a teljesítés során.

Az *European Dynamiki* (T-331/06) ügyben az egyik értékelési szempont „A vállalat általános környezetvédelmi politikája (10%)” volt, mely az ítélet értelmében helytelenül került alkalmazásra. A pontszámok odaítélésének meghatározó tényezője ugyanis nem a tényleges környezetvédelmi politika volt, hanem ez a tanúsítvány, amelyet azonban az ajánlattételi felhívás nem követelt meg. A hatékony környezetvédelmi politika meglétét többféleképpen lehet bizonyítani. A bírálóbizottság úgy ítélte meg, hogy az ajánlattevő nem nyújtott be a szóban forgó tanúsítvánnyal egyenértékű dokumentumokat. A benyújtott dokumentumok közül az ISO 9001:2000 tanúsítványt és a Brüsszeli Környezetvédelmi Intézet chartájának való megfelelést a bizottság nem tekintette a hatékony környezetvédelmi politika biztosítékának. A Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy széles mérlegelési jogkörére tekintettel az ajánlatkérő úgy ítélte meg, hogy az összes ajánlattevő közül annak kell a maximális pontot adni, aki igazolás formájában bizonyítékot nyújtott be a valódi általános környezetvédelmi politikára vonatkozóan, bár nem tekintette az ilyen igazolást az egyetlen lehetséges bizonyítéknak e tekintetben. Az ügyben egyértelművé vált, hogy a zöld értékelési szempont, amennyiben szubjektív, úgy különösen igényli a pontos meghatározást és az igazolási forma előírását, ellenkező esetben nem lesznek összehasonlíthatók, vagy azonos módon elbírálnak az ajánlatok.

A *Max Havelaar* (C-368/10) talán az egyik legismertebb, fair trade címkével foglalkozó ügy. A Törvényszék ebben az esetben megállapítja, hogy az ajánlatkérő, kávéfőzőgépek szállítására és üzemeltetésére irányuló közbeszerzési eljárás során az irányelvi szabályozással összeegyeztethetetlen műszaki előírást határozott meg, mivel a részletes előírások alkalmazása helyett egyes szállítandó termékekre vonatkozóan egy meghatározott öko címkét írt elő. Továbbá a szabályok által lehetővé nem tett minimális műszaki alkalmassági szintet állapított meg azáltal, hogy a szerződés keretében alkalmazandó dokumentációban meghatározott alkalmassági követelmények és minimális kapacitásszintek alapján megkövetelte, hogy az ajánlattevők megfeleljenek a „fenntartható beszerzés és a társadalmilag felelős vállalkozás kritériumainak”, és nyilatkozzanak arról, hogy miként felelnek meg e kritériumoknak, és hogyan járulnak hozzá „a kávépiac fenntarthatóságának javításához, valamint a környezeti, társadalmi és gazdasági szempontból felelős kávétermeléshez”. Az ügy egyrészt felhívta a figyelmet arra, hogy az öko címkék esetében sem lehet versenyt szűkíteni azzal, hogy egy meghatározott típusú címkét ír elő az ajánlatkérő ügy, hogy nem teszi lehetővé az azzal egyenértű címkék alkalmazását az ajánlattétel során. Másrészt pedig olyan követelményekről nyilatkozzanak az ajánlatkérők és fogadják el melyek valójában nincsenek közvetlen kapcsolatban a beszerzés tárgyával.

A fentiekben ismertetett négy ügy mindegyike áttételesen arról szól, hogy a zöld szempontok alkalmazása során milyen mértékben kell biztosítani a versenyt az ajánlatkérőnek, egyértelművé téve az értékelés szabályait és a zöld szempontok esetében kapcsolatot teremtve az alkalmassági követelményekkel és az értékelési szempontokkal. A tartalmi kérdések tehát nem az előírások bonyolultságát érintették, hanem azok kidolgozatlanságát, mely esélyegyenlőtlenséghez vezetett, amennyiben az ajánlatkérő nem tájékoztatta előre a piaci szereplőket saját értelmezéséről, az általa megadott kritériumok igazolása feltételeinek biztosításáról.

EURÓPAI LEGJOBB GYAKORLATOK

Az európai legjobb gyakorlatok azonosítására azokat a nyilvános útmutatókat, legjobb gyakorlat adatbázisokat vettük alapul, melyek az Európai Bizottság finanszírozásában kerültek közzétételre. Ezek közül a legfontosabb a GPP Jó gyakorlatok kézikönyve, a GPP Esetkönyvtár és a *GPP Jó Gyakorlat Könyvtár* mellett az EU GPP Eszköztár mely kategóriánként számos beszerzési tárgy kapcsán rögzíti az alkalmazható zöld kritériumokat és sorolja be alkalmassági követelmények, értékelési szempontok, műszaki feltételek vagy szerződéses előírások közé.

A számos beszerzési tárgycsoporthoz lefejlesztett kritériumok kétféleképpen lehetnek:

- Alapvető kritériumok, amelyek célja, hogy lehetővé tegyék a GPP egyszerű alkalmazását, a termék környezeti teljesítményének kulcsfontosságú területe(i)re összpontosítanak, és a vállalatok adminisztratív költségeinek minimálisra csökkentését célozzák.
- Átfogó kritériumok, amelyek több szempontot vagy a környezeti teljesítmény magasabb szintjeit veszik figyelembe, olyan ajánlatkérők számára, amelyek tovább kívánnak menni a környezetvédelmi és innovációs célok támogatásában.

A kritériumok kialakítása tehát már önmagában az egyszerűbb és a komplexebb megkülönböztetést veszi alapul annak érdekében, hogy az ajánlatkérők el tudják dönteni, milyen bonyolultságú megoldást válasszanak.

Az alábbiakban egy példát kiválasztva érdemes bemutatni a különbséget a kétféle kritériumtípus között.

1. táblázat: Új bútorok beszerzése zöld követelményrendszer

Alapkövetelmények	Átfogó követelmények
Műszaki leírás	
Faanyag törvény forrásból való beszerzése bútorgyártáshoz	ua
Faalapú lemezek formaldehid kibocsátása	ua
	Bevonó keverékekre vonatkozó korlátozások
	Fémekre vonatkozó korlátozások
	Tartósító anyagok
Habosító anyagok	ua
Használatra való alkalmasság	ua
Szétszerelhetőséget és javítást biztosító tervezés	ua
Termékjótállás, pótalkatrészek	ua
Értékelési szempont	
Faalapú lemezek formaldehidkibocsátása	ua
Műanyagok jelölése	ua
	Alacsony kémiai maradékanyag-tartalmú kárpitanyag
Kiterjesztett jótállási időszak	ua
	Alacsony kémiai maradékanyag-tartalmú párnázóanyagok
	Alacsony kibocsátású latexhab párnázóanyagok
	Alacsony kibocsátású poliuretán hab párnázóanyagok

Forrás: EU GPP Eszköztár

GWB értékelés: Az alapkövetelmények és az átfogó követelmények azonosak, amennyiben van alapkövetelmény, hiszen azonos követelményt lehetőség van bonyolultabb szempontként igénybe venni, függően annak igazolásától, a termék típusától. A műszaki tartalomhoz tartozó minimum követelményeket minden esetben a szerződéses teljesítés során ellenőrizni kell. Az értékelési szempontok között szerepel olyan szempont, ami lehet műszaki kötelező tartalom is, vagy ajánlatkérő választása szerint többletpont is adható érte. A választóvonal az alapkövetelmények és a komplex követelmények között nem éles, sőt az egyes kritériumok (*műszaki követelmény vs. értékelési szempont*) között is van átjárás, hiszen számtalan értékelési szempont a műszaki tartalommal kapcsolatos igényt támaszt,

de nem mint érvényességi követelmény, hanem mint olyan elem, aminek biztosítása esetében az ajánlattevő többletpontot kap.

Az alábbiakban négy eset kerül röviden összefoglalásra, mely esetek mind a Európai Unióban összegyűjtött, az Európai Bizottság finanszírozásában közzétett Jó Gyakorlatok Kézikönyv esetei közül kerültek kiválogatásra, majd a fentiekhez hasonlóan GWB értékelést is kapcsolunk az egyes esetekhez.

- *Energiahatékony közvilágítás:* Energiahatékony közvilágítás Horvátországban; Zupa Dubrovacka önkormányzata nyílt pályázatot írt ki a meglévő, nem hatékony lámpatestek lecserélésére szolgáló új fix közvilágításra. A pályázat műszaki leírása LED-es világítást írt elő, a környezetvédelmi és műszaki követelményeknek való megfelelés érdekében kidolgozott kritériumokkal. A beszerzés eredményeként a CO₂-kibocsátás évente 36%-kal csökkent, ami a termék 25 éves élettartama alatt várhatóan 900 tonna CO₂-t jelent.

GWB Értékelés: Az esetben egy modernebb lámpatest cseréje történik, valójában hasonló beszerzések annyira alapvetővé váltak már, hogy a gyakorlatban már fokozatosan vesztenek jelentőségükből a hatékony közvilágítási megoldások, így egyre kevésbé tekinthetők innovatívnak, a standard gyakorlattól eltérőnek, többletigénynek.

- *Épületek:* Fenntartható, új kórház Bécsben; Az új bécsi Északi Kórház építése egy fenntarthatósági charta alapján történik, amelyet a beszerzési és építési folyamat minden szakaszában alkalmazni kell, valamint a teljesítés nyomon követése érdekében, miután a beruházás befejeződött. A charta ambiciózus feltételeket határoz meg, többek között a teljes energiaigényre, a helyszíni környezetvédelemre, a beltéri levegő minőségére, a hozzáférhetőségre, a rugalmas használatra, a megújuló energiaforrások használatára, valamint az építkezés során keletkező hulladéokra és zajra vonatkozóan.

GWB Értékelés: A Fenntarthatósági Charta valójában egy guideline, melynek alkalmazását az ajánlatkérő általános értelemben előírja. Ebben az esetben az ajánlatkérő egy követelményrendszert tesz a beszerzés tárgy részévé, mely a szerződés teljesítés során derül ki, hogy manifesztálódik-e. Függetlenül az ajánlatkérő igényeitől, a charta alkalmazása is történhet olyan módon, mely csak a legszükségesebb zöld igényeket elégíti ki.

- *Közúti szállítójárművek:* Zöld járművek Szlovéniában; A szlovéniai Közbeszerzési Ügynökség pályázatot írt ki közúti szállítójárművekre, amelyben előírta, hogy minden járműnek meg kell felelnie a legújabb Euro kibocsátási szabványnak vagy azzal egyenértékű szabványnak, és nem haladhat meg bizonyos maximális CO₂-kibocsátási szintet. Az odaítélési kritériumok nagy súlyt fektettek az üzemeltetési életciklus-költség-számításra (LCC). Az LCC-megközelítés és a specifikáció arra készítette a vállalkozókat, hogy alacsonyabb CO₂-kibocsátású járművekre tegyenek ajánlatot. A CO₂-kibocsátás csökkenése tételtől függően 3 g/km és 45 g/km között mozgott járművenként.

GWB Értékelés: Egy létező szabványnak való megfelelés úgy is értelmezhető, hogy az ajánlatkérő valójában nem kíván többletvállalást tenni, hanem az elérhető minimumra törekszik.

- *Élelmiszer- és vendéglátóipari szolgáltatások:* Bioélelmiszerek iskolák számára Franciaországban; Lens városa előírta, hogy az iskolai étkeztetésben felhasznált élelmiszerek 20%-ának bioélelmiszernek kell lennie. A szállított élelmiszereknek minősített bioé-

lelmiszereknek kellett lenniük. A szolgáltatóknak biztosítaniuk kell a nyomon követhetőséget, a szerződés teljesítésére vonatkozó záradékok között szerepel, hogy kérésre kötbért szabnak ki, ha nem adnak tájékoztatást a termelési módszerekről és a termékek nyomon követhetőségéről. Ez a pályázat előnyös volt az emberi és az ökológiai egészség szempontjából, és hozzájárult a bioélelmiszerek iránti kereslet növeléséhez és népszerűsítéséhez.

GWB Értékelés: A teljesítés során kötbért kell fizetnie az ajánlatkérőnek, amennyiben nem megfelelő mennyiségű bioélelmiszert biztosít. Ma a bioélelmiszer esetében nem annak a jelenléte, hanem az igazolás formájának a megválasztása okoz nehézséget, miközben az esetleges kötbér nem növeli a minőséget, hiszen a nem szerződészerű magatartás kárátalányáról beszélünk.

A fenti példákat azért válogattuk, hogy értékeljük azokat kifejezetten a potenciálisan elérhető környezet hatás és a változó elvárások, környezet ismeretében is. Valójában értelmezési kérdés, hogy az egyébként jó gyakorlatként bemutatott példák hogyan azonosíthatók greenwashing példaként, függően attól, mely elemét emeljük ki. A greenwashing megítélése tehát dinamikusán változik, a korábban innovatívnak tűnő megoldások elavulnak, így greenwashing-gyakorlati útmutatót sem életszerű létrehozni. A fenti gyakorlati példák is alátámasztják azt a feltételezésünket, hogy elsősorban a lehetőséget kell kiemelni az egyes esetekben és nem feltétlenül az ajánlatkérő megkerülő magatartását feltételezni a kezdeményezés mögött.

KÖVETKEZTETÉSEK

Technikai értelemben valóban beszélhetünk közbeszerzés-mosdatásról, mikor valójában csak olyan célra használjuk fel a zöldítést, amely távol áll a környezetvédelemtől és pusztán valamely stratégiai cél adminisztratív módon való teljesülését szolgálja. A probléma tehát nem maga a greenwashing, és a teljesen hatástalan zöldnek tűnő előírások negligálása, hanem annak megítélése, hogy mi minősül kis mértékű környezeti hatásnak. Amennyiben egy ajánlatkérő életében először úgy dönt, hogy megpróbálkozik egy zajszennyezéssel, vagy hangszennyezéssel kapcsolatos előírással, mivel az építési beruházás környezeti hatásai zavarták a lakosokat, úgy döntése jogszerű, a visszafogott hatás miatt választását értelmetlennek nyilvánítani ahhoz a következményhez vezet, hogy a későbbiekben nem próbálkozik tovább, vagy marad a teljesen egyértelmű, számszerűsíthető szempontok mellett, tekintet nélkül arra, van-e azoknak környezeti hatásuk. Az EU GPP Eszköztár megközelítése is ezt támasztja alá, hiszen kétféle kritérium-rendszert javasol az ajánlatkérők számára, egy egyszerűbbet és egy átfogóbbat, függően a szerzési tárgy komplexitásától és az alkalmazó szervezet képességeitől, kreativitásától, kockázat-vállalási hajlandóságától, valamint a piacfelmérés eredményétől. Amennyiben ugyanis kiderül, hogy például környezetirányítási rendszerrel majd minden piaci szereplő rendelkezik, de környezetbarát technológiák alkalmazásában elmaradnak, úgy ennek megfelelően érdemes kialakítani a közbeszerzési feltételrendszert, és kevésbé az alkalmassági követelményekkel szűkíteni, melyek a minimális bejutás szintjét határozzák meg az eljárásban a versenybe az ajánlattevők számára, hanem sokkal inkább többletpontot adni az új technológiák alkalmazóinak az értékelési szempontrendszer keretében.

A magyar közbeszerzési gyakorlatban az értékelési szempontok között elterjedt a foglalkoztatott szakemberek gyakorlati idejének értékelése, vagy a garanciális időszak értékelése, hiszen ahelyett, hogy a szakemberek tapasztalatát csak alkalmassági követelményként írnák elő az ajánlatkérők, vagy a garanciális időszakot szerződéses kötelezettségként, inkább értékelési szempontként alkalmazzák. Ennek az az oka, hogy a Közbeszerzési Irányelvek (2014) szerint a tagállamok előírhatják, hogy az ajánlatkérő szervek értékelési szempontként nem használhatják kizárólag az árat vagy kizárólag a költségeket, illetve ezek használatát meghatározott típusú ajánlatkérőre vagy szerződésre korlátozhatják. Ennek megfelelően számos tagállam – köztük Magyarország – kötelezi az ajánlatkérőket arra, hogy ne csak ár alapú értékelési szempontrendszerrel alkalmazzanak. Ebben a közegben a szakember gyakorlati idejének, vagy a garanciális időszaknak a lecserélése zöld értékelési szempontra továbblépést jelent még akkor is, ha annak a zöld szempontnak csekély a környezeti hatása.

A legjobb gyakorlatok elemzése során arra a következtetésre jutottunk, hogy az egyes kritériumok (műszaki követelmény vs. értékelési szempont) között is van átjárás, hiszen számtalan értékelési szempont a műszaki tartalommal kapcsolatos további igény támasztásáról szól, azaz valójában egymásra épülhetnek az ajánlatkérő által környezetvédelmi szempontból előnyösebbnek tartott paraméterek, függően a piaci helyzettől, az ajánlattevők képességeitől és nem utolsósorban az elérhető ártól. Az egyik legérdekesebb meglátás továbbá, hogy a környezetvédelmi szempontok megítélése is dinamikusan változik, ezért is módosítja, javítja, egészíti ki az Európai Bizottság a EU GPP Eszköztár által kínált javaslatokat időről időre, követve a technológiai és jogértelmezési fejlődést a területen. Sok esetben egyes technológiák, megoldások annyira alapvetővé válnak már, hogy a gyakorlatban már fokozatosan vesztenek jelentőségükből, így leértékelődnek, annak ellenére, hogy eredetileg nem greenwashing céljából alkalmazták azt az ajánlatkérők.

Uehara (2020) különbségtétele a whitewashing és a greenwashing között valódi értelmet nyer, hiszen önmagában azt is értékelni lehet, amennyiben az ajánlatkérők nem mentegetőznek, hanem megpróbálnak zöld elemet építeni eljárásukba. Figyelemmel az Európai Bíróság döntéseire, a szerződéses kötelezettségek, – melyek biztosítják az értékelési szempontok valódi érvényesülését – felértékelődnek. Ez összhangban van azokkal a kutatásokkal, melyek szerint a zöld közbeszerzés feltétele a teljesítésben elsősorban azon múlik, hogy a szerződéses kötelezettségek milyen formában kerülnek meghatározásra és ellenőrzésre (Palmujoki et al., 2010).

Egy dinamikusan változó környezetben Mendez és Atkinson (2021) nyomán tehát inkább bátorítani és edukálni kell a piaci szereplőket, hogy ismerjék a legfontosabb jogorvoslati ügyeket, útmutatókat, legjobb gyakorlatokat és ezek tudatában találják ki, milyen kritériumot választanak, melyet számon is kérnek az ajánlattevőkön. A zöld közbeszerzés ebben a formában lehet, hogy greenwashinggal kezdődik, de remélhetően nem whitewashinggal ér véget.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antti Palmujoki – Katriina Parikka-Alhola – Ari Ekroos (2010): Green public procurement: analysis on the use of environmental criteria in contracts. *Review of European Community és International Environmental Law*, 19(2), 250-262.
- Abderahman Rejeb – Karim Rejeb – Andrea Appolloni – Stefan Seuring, S. (2024): Public procurement research: a bibliometric analysis. *International Journal of Public Sector Management*.
- Francesco Testa – Olivier Boiral – Fabio Iraldo (2018): Internalization of environmental practices and institutional complexity: Can stakeholders pressures encourage greenwashing? *Journal of Business Ethics*, 147(2), 287–307.
- Jordi Rosell (2021): Getting the green light on green public procurement: Macro and meso determinants. *Journal of Cleaner Production*, 279, 123710.
- Kleoniki Pouikli (2021): Towards mandatory Green Public Procurement (GPP) requirements under the EU Green Deal: reconsidering the role of public procurement as an environmental policy tool. In *ERA Forum* (Vol. 21, No. 4, pp. 699-721). Springer Berlin Heidelberg.
- Sarah Schoenmaekers, S. (2023): The influence of sustainable reporting obligations on public purchasing. In *ERA Forum* (Vol. 23, No. 3, pp. 377-395). Berlin/Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Sofia Lundberg – Per-Olov Marklund (2018): Green public procurement and multiple environmental objectives. *Economia e Política Industriale*, 45(1), 37-53.
- Sönnich Dahl Sönnichsen – Jesper Clement (2020): Review of green and sustainable public procurement: Towards circular public procurement. *Journal of cleaner production*, 245, 118901.
- Thiago Uehara (2020): *Public procurement for sustainable development*. Chatham House, the Royal Institute of International Affairs <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-03/2020-11-19-public-procurement-for-sustainable-development-uehara.pdf>
- Yufan Chen – Ge Wang – Yuan He – Huijin Zhang (2022): Greenwashing behaviors in construction projects: there is an elephant in the room! *Environmental Science and Pollution Research*, 29(43), 64597-64621.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

- A tisztább és versenyképesebb Európát szolgáló, körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terv (Új Cselekvési Terv) (2020) Letöltve: 2024.01.11. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0098>
- Életciklus-költség útmutató: Letöltve: 2024.01.11. <https://ec.europa.eu/environment/gpp/lcc.htm>
- Európai Zöld Megállapodás (2019): Letöltve: 2024.01.11. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52019DC0640>
- EU GPP Eszköztár: Letöltve: 2024.01.11. https://circabc.europa.eu/ui/group/44278090-3fae-4515-bcc2-44fd-57c1d0d1/library/f69e60f9-9dc6-4345-aa18-b9a4b6dfdbf0?p=1&n=-1&sort=name_ASC
- GPP Jó gyakorlatok kézikönyv: Letöltve: 2024.01.11. <https://circabc.europa.eu/ui/group/44278090-3fae-4515-bcc2-44fd57c1d0d1/library/563e0d28-4e88-41ca-904d-80a1600b3d57/details>
- GPP Esetkönyvtár: Letöltve: 2024.01.11. https://circabc.europa.eu/ui/group/44278090-3fae-4515-bcc2-44fd-57c1d0d1/library/1294d641-9e8c-482d-a8ff-fdde05dff48?p=1&n=10&sort=name_ASC
- GPP Jó Gyakorlat Könyvtár: Letöltve: 2024.01.11. https://green-business.ec.europa.eu/green-public-procurement/good-practice-library_en?%5B0%5D=oe_page_subject%3Ahttp%3A//data.europa.eu/uxp/c_163e1e96&page=0
- Közbeszerzési Irányelvek (2014): az Európai Parlament és a Tanács 2014/24/EU irányelve (2014. február 26.) a közbeszerzésről és a 2004/18/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről; az Európai Parlament és a Tanács 2014/25/EU irányelve (2014. február 26.) a vízügyi, energiaipari, közlekedési és postai szolgáltatási ágazatban működő ajánlatkérők beszerzéseiről és a 2004/17/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről; az Európai Parlament és a Tanács 2014/23/EU irányelve (2014. február 26.) a koncessziós szerződésekről
- Norvég Akcióterv (2020): Norvégia cselekvési terve a zöld közbeszerzések és a zöld innováció arányának növelésére Letöltve: 2024.01.11. <https://www.sustainability.gov/pdfs/ggi-norway.pdf>

Kővágó Györgyi – Pónusz Mónika – Kovács Róbert – Tóth Róbert

Magyarország regionális térségeinek fejlesztési lehetőségei

Regionális térségek és rövid ellátási láncok összefüggései az élelmiszerlánc piacán

Development Opportunities for Hungary's Regional Areas

Regional Areas and Short Supply Chains in the Food Chain Market

Összefoglalás

Az egyre érezhetőbb éghajlatváltozás és az erőforrások végetségének fenyegetése, valamint az energiabiztonság égető szükségességének kérdése világossá tette, hogy a hosszú ellátási láncok mennyire sérülékenyek. Az élelmiszerellátás piacán egyre több olyan megoldás születik, melynek középpontjában az ellátási lánc rövidítése áll. Tanulmányunk célja egy helyzetkép felvázolása az ellátási láncokban történő átalakulásokról az aktuális környezeti változások tükrében. Áttekintést nyújtani az alkalmazott innovatív megoldásokról és ezzel kapcsolatos fenntarthatósági, regionális fejlesztési tendenciákról, mely napjainkban egy komplex, multidiszciplináris terület. Elsősorban a rövid ellátási láncokra kívánunk fókuszálni. Módszertanként kvantitatív kérdőíves lekérdézet, valamint kvalitatív szakértői kérdőíves megkérdezést alkalmaztunk. Jelen cikkünk a kérdőíves lekérdézetünk részeredményeit mutatja be.

DR. KŐVÁGÓ GYÖRGYI PHD, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Gazdaság -és Vezetéstudományi Intézet (kovago.gyorgyi@kre.hu); DR. HABIL. PÓNUSZ MÓNIKA PHD, egyetemi docense, Károli Gáspár Református Egyetem, Gazdaság -és Vezetéstudományi Intézet (ponusz.monika@kre.hu); DR. HABIL. KOVÁCS RÓBERT PHD, dékánhelyettes, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Gazdaság -és Vezetéstudományi Intézet (kovacs.robert@kre.hu); DR. TÓTH RÓBERT PHD, Kavosz Zrt. üzletpolitikai és elemzési vezetője (toth.robert.nemeth@gmail.com).

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: M14, M19

Kulcsszavak: fenntarthatóság; fenntartható fejlődés; regionalitás, rövid ellátási láncok, fogyasztói magatartás

Summary

The growing threat of climate change and finite resources running out, as well as the urgent need for energy security, have made all it clear how vulnerable long supply chains are. In the food supply market, there has been an increasing number of solutions focused on shortening the supply chain. The aim of our study is to outline a situational picture of transformations in supply chains in the light of current environmental changes applied innovative solutions and related sustainability and regional development trends, which nowadays is a complex, multidisciplinary field. We aim to focus primarily on the problem of CO₂ emissions related to supply chains and the innovative solutions applied in this regard. As a methodology, we used a quantitative questionnaire and a qualitative expert questionnaire. This article presents the partial results of our survey.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: M14, M19

Keywords: sustainability; sustainable development; regionality, short supply chains, consumer behaviour

BEVEZETÉS

A vidéki térségek élénkítésében a legfontosabb területek közé a foglalkoztatás növelése, a kiegyensúlyozott és diverzifikált termelési szerkezet kialakítása, a helyi élelmiszertermelés és élelmiszerpiacok megerősítése tartoznak. Mindez természetesen magával hozza az országot, ugyanakkor a vidék helyi közösségeinek megerősödését is (Lentner, 2007). A napjainkban rapid módon változó feltételek világában, valamint a hálózatos, szorosan összefonódó gazdaságok térnyerésében egyre fontosabb szerephez jutnak a helyi közösségek, a helyi értékek és természetesen a helyi termékek is. A helyi termékek és ezzel összefüggésben természetesen az ún. rövid ellátási láncok (REL) is egyre nagyobb figyelmet kapnak a fogyasztók, a helyi szerveződések, valamint a felső szintű döntéshozók körében egyaránt. A fogyasztói magatartás ezen változásokra reagálva napjainkban a minőség irányába mozdult el (Csíkné, 2013). Mindez azt jelenti, hogy a fogyasztók egyre inkább figyelnek az egészségtudatos táplálkozásra, a minőségi alapvető élelmiszerek fogyasztására (Harangi et al., 2013; Ilbery, 2010; Kozma et al., 2023). A vásárlók számára kiemelt fontossággal bír az élelmiszerek eredetének pontos ismerete, valamint a termelőkkel kialakított személyes kapcsolatok ápolása (Vörös, 2013). A helyi termékek és REL-ek nem csak Magyarországon, hanem a világ számos országában jelen vannak. Amerikában, Franciaországban, Olaszországban vagy éppen Ausztriában nagyon sok jó példa van a helyi termelői piacokra.

Természetesen erősen összekapcsolódik a rövid élelmiszer ellátási láncok és környezettudatosság kérdése. Loiseau és szerzőtársai (2020) cikkükben a francia almatermesztés példáján keresztül vizsgálják a hosszú és rövid ellátási láncok és az életciklusok összefüggéseit, jelentős hangsúlyt helyezve a környezetvédelem fontosságára. A vállalati beszerzésben is egyre fontosabbak a környezeti szempontok, ugyanakkor a döntéseket befolyásolhatja az is, hogy a beszerzők magánemberként is fontosnak tartják a fenntarthatóság szempontjainak beépítését a munkájuk során hozott döntésekbe (Vörösmarty – Dobos, 2019). Pató és Kiss tanulmányában (2020) a beszerzési űrlapok fontosságára hívja fel a figyelmet a rövid ellátási láncok kapcsán. A közbeszerzési szektorban is fontos a fenntarthatóság, ugyanakkor kevesebb a rendelkezésre álló eszköz, mint a beszerzésben (Vörösmarty – Tátrai, 2019). Ezen felül számos kutatás igazolta, hogy az innováció és fenntarthatóság az ellátási láncok kialakításában fontos szerepet játszik (Gubán et al., 2019; Villarreal et al., 2021; Szabó et al., 2024). Nagy és szerzőtársai (2022) megállapítják, hogy a digitalizáció nagy mértékben elősegíti a jogszabályoknak megfelelő adatgyűjtést az élelmiszerek származásáról, az élelmiszerbiztonság és az élelmiszerbiztonság megteremtését. Gyüre (2017) cikkében a környezetjog előírásait elemzi, ezen szabályozási keretek a mezőgazdasági ágazatra és településrendezésre is vonatkoznak, melyek szorosan összefüggnek a REL-ek kialakításával.

Az Európai Unió Vidékfejlesztési politikája is támogatja a tudásátadást és az innovációt, a versenyképesség és életképesség előmozdítását a mezőgazdaságban, valamint az élelmiszer ellátási lánc megszervezésének hatékonyabb formáit.

RÖVID ELLÁTÁSI LÁNC SZEREPE

A rövid élelmiszer-ellátási láncok csoportosítására, komplex jellegéből adódóan, több aspektusból is találni példákat. Rendezővel lehet többek között az értékesítés fizikai távolsága, az értékesítés területi kötődése, a marketing csatornák, a résztvevők száma és a részvétel formája, illetve az értékesítés fizikai megvalósítási formája (Kujáni, 2014). Renting és szerzőtársai (2003) a rövid élelmiszer-ellátási láncnak három típusát különbözteti meg:

- a közvetlen értékesítés,
- a közösségi marketing alapú értékesítés és
- a globális értékesítés.

Juhász és szerzőtársa (2012) szerint a magyar REL-nek a társadalmi együttműködésen és a szolidaritáson szükséges alapulnia, amely magába foglalja a helyi termelői potenciál kiaknázását, a tájfajták termesztésére alkalmas házi kertek és a kistermelői vertikumok fejlesztését és a helyi közvetlen termelői piac szervezésének ösztönzését. A rövid élelmiszer-ellátási lánc alkalmazása által biztosítható (Tóth et al., 2017a,b), hogy

- kiváló minőségű, helyi termékek kerülnek a végső fogyasztókhoz.
- Jelentősen képes elősegíteni a munkahelyteremtést a vidéki térségekben, vagyis kiszélesíti a helyi munkavállalási lehetőségeket a lakóhelyhez közeli, az idősebb generációtól átvett helyi tudást kamatoztató, társadalmilag hasznos munkát biztosít az alacsonyabb iskolai végzettségűek számára is. Azáltal, hogy hozzájárul a helyi munkahelyteremtéshez, bővíti a jövedelmet és csökkenti a szociális támogatási igényt vidéken.

- A rövid ellátási láncok működésének térnyerése természetesen a környezetvédelemhez is nagymértékben hozzájárulna, hiszen túl azon, hogy az élelmiszer-pazarlást is enyhítené, a helyben történő értékesítés lényegesen kevesebb károsanyag-kibocsátással jár együtt (a kisebb közlekedési távolságok miatt), így a levegő szennyezettsége mellett a vidéki úthálózatok igénybevétele is mérséklődik.
- A mezőgazdasági termelők régóta alkalmazzák saját maguk által termelt áruk közvetlen értékesítését, ami azt jelenti, hogy a termelők közvetlenül fogyasztókhoz juttatják el a terméküket. A közvetlen termékértékesítés pedig természetesen közvetlen kapcsolatot jelent a keresleti és a kínálati oldal között, ami biztosítja a kölcsönös előnyös kapcsolati rendszer kialakítását. Egy vidéki termelő esetében mindez azt jelenti, hogy amennyiben a fogyasztó folyamatosan elégedett a termelő által eladásra kerülő termékekkel, akkor a fogyasztó a jövőben is tőle fogja megvásárolni azt a (mindig friss) terméket. Ez pedig a termelő számára lehetővé teszi, hogy egy biztos, állandó vevői kört alakítson ki (Csíkné – Lehota, 2013), amely a jövedelmezőség szempontjából nagyon előnyös. A vásárlói kör pedig mindig friss, egészséges termékhez képes így jutni. Összességében azt mondhatjuk, hogy ún. win-win kapcsolat alakul ki, vagyis mind a termelő, mind a vásárló kedvező pozícióba kerül, hiszen a termelő munkához és bevételhez, a vásárló pedig egészséges élelmiszerhez jut.
- A rövid ellátási láncok ösztönzésének fokozása mellett szól továbbá, hogy nemcsak javítja az élelmiszerláncsal szembeni bizalmat, hanem hozzájárul a helyi gazdaság és közösségek felélénküléséhez, azáltal, hogy erősíti a vidéki turisztikai lehetőségeket megjelenő új beszállítókon keresztül. Az előző pontok egyikében bemutatott munkahelyteremtés nemcsak egyedi szintén értelmezhető, hanem térségi szinten is, azaz a REL tovább fokozza a foglalkoztatottságot és a vidéki jövedelmeket. Mindez lehetőséget teremt a vidéki térségek egyedi arculatának megalkotásában, turisztikai vonzerő fokozásában.
- Végezetül említsük meg, hogy a rövid ellátási lánc a társadalom felelősség vállalása szempontjából is jelentős, hiszen a termékek előállításának és fogyasztóhoz történő eljuttatásának környezeti hatásai jelentősen mérséklődnek és így a fenntartható fejlődés szempontjai is érvényre jutnak. Rawlikowska és szerzőtársai (2019) A rövid élelmiszer-ellátási láncok gazdasági, környezeti és társadalmi fenntarthatóságának mérését vizsgálták cikkükben több ország példáján keresztül.

A fent részletesen bemutatott modellek külföldön már hosszabb ideje eredményesen működnek. Talán az egyik legtudatosabb ország e tekintetben Ausztria, ahol már jól kidolgozott rendszerszintű mechanizmus működik. A legtöbb helyen már egy weboldal segítségével lehet jó minőségű termékeket beszerezni közvetlenül a termelőtől. Ez a weboldalon való regisztráció lehetőséget biztosít a termelőknek a pontos árualap megjelölésére, a különböző szállítási-, termékátvételi lehetőségek feltüntetésére, valamint egy személyes bemutatkozásra is. Az osztrák példák jól mutatják, hogy mennyire fontos a vevő számára, hogy a feltüntetett termékek közül saját maga válogathatja össze a virtuális bevásárlókosár tartalmát, melyet többnyire házhoz szállítás keretében vehetnek át a termelőktől.

Ezen szerveződés nem csupán egyedi szinten, hanem termelői együttműködés keretében is megfigyelhető. Amennyiben kooperációval valósul meg ezen rendszer, az esetben lehetőség nyílik egy „márkanév”, „védjegy” megteremtésére, ami tovább erősíti a fogyasztókban a termék-kiválóságot.

Hasonló kezdeményezések hazánkban is találhatóak, erre jó példa a 2015-ben Sarkadon megnyílt Önkormányzati Bolt, ahol kizárólag a település által irányított közmunkaprogramokban megtermelt termékeket értékesítik. A program célja, hogy a helybéli munkások által megtermelt, azonban fel nem használt jó minőségű termékekhez a helyi lakosság is hozzájuthasson.

FOGYASZTÓI, VÁSÁRLÓI TRENDEK

Az élelmiszer a legfontosabb termékek egyike mind az egyes fogyasztói, mind társadalmi szempontból. Az, hogy mit eszik és hogyan étkezik valaki, nemcsak a személyes életét, de a tágabb környezetét is érinti: technológiák, munkahelyek, ökológiai hatások sokasága függ egyéni fogyasztói döntésektől. Az azonban, hogy a fogyasztó végső soron mit és miért választ, nehezen megközelíthető, megválaszolható kérdés, hiszen a vásárlói döntések akár másodpercek alatt megszületnek, miközben az előzmények jóval több időt vesznek igénybe és a következmények gyakran több kontinenst járnak be. Az élelmiszermarketing, azon belül is az egészséges táplálkozáshoz kapcsolódó fogyasztói magatartás az egyik legtöbbet kutatott téma, számos vizsgálat folyt a hazai vásárlók körében is. Néhány jeles hazai kutató, a teljesség igénye nélkül: Lchota, 2001; Törőcsik, 2011; Szakály, 2011, 2017; Brávác, 2015; Dudás, 2006.

A pandémia visszazorulása óta folyamatosan új trendek és kihívások jelennek meg, úgymint az orosz-ukrán háború, az infláció, az átalakuló fogyasztói, vásárlói szokások. A kiskereskedőknek gyorsan kell alkalmazkodniuk és innovatívnak kell lenniük, hogy lépést tudjanak tartani ezekkel a változásokkal. Az Euromonitor (2023) tanulmánya szerint a globális fogyasztói trendeket 2023-ban leginkább meghatározó tényezők a felelősségteljesen, de érzelmileg költséges fogyasztók, a digitalizáció szerepe a vásárlási folyamatokban, a női egyenjogúság iránti igények és a Z generáció bomlasztó hatása. Mindezek alapján a tíz legfontosabb trend, amelyet az Euromonitor a Globális fogyasztói trendek 2023 jelentésében vázolt fel, a következők:

- *Hiteles automatizálás:* Az embereknek és a gépeknek összhangban kell lenniük ahhoz, hogy értelmes megoldásokat nyújtsanak. Az érzelmi kapcsolatokat, ezzel egyidejűleg nem szabad alábecsülni, és a technológiai előnyöknek felül kell múlniuk a személyes interakciók szükségességét a zökkenőmentes élmény megteremtése érdekében.
- *Költségracionalizálás:* Egyre drágább az élet, a pénzügyi stabilitás megingott, és a fogyasztóknak dönteniük kell: többet költenek-e a napi alaptermékekre, alacsonyabb árú alternatívákra váltanak, vagy teljes mértékben lemondanak bizonyos termékekről.
- *Az okoseszközök kontrollja:* Az emberek még mindig az eszközeikhez vannak köt-

- ve, de a képernyőidő szelektívebbé vált. A fogyasztók hatékony és gondosan megválogatott digitális élményt szeretnének.
- *Öko-gazdaságosság:* A körforgásos üzleti modellek öko-gazdaságos lehetőséget jelentenek. A viszonteladói és bérleti szolgáltatások hatékonyabbá tehetik a készletgazdálkodást a kizárólag nettó új termelésre való támaszkodás nélkül, a javítási szolgáltatások pedig meghosszabbítják a termékek élettartamát.
 - *Játékra fel (Game on):* A játék a szórakoztatás meghatározó szereplőjévé vált, és túllépett a generációs szakadékon. Az immár széles körben és szinte minden korosztályban elterjedt számítógépes játék a stressz levezetésének egyik módja, ahol az online közösségek a hasonló érdeklődési körbe tartozók számára társasági és kapcsolatteremtési platformként szolgálnak. Ez az egykori réspiacek ma már tömegpiaci lehetőség.
 - *Itt és most:* A rugalmas megoldások megnövelik a vásárlóerőt és enyhítik a költségnyomást, lehetővé téve, hogy a fogyasztók többet költhessenek a boldogságra. Rövid távon az „öröm” az egyik legfontosabb vásárlási motiváció.
 - *Újraéledő rutinok:* A „poszt-pandémia” már itt van. A fogyasztók az előttünk álló bizonytalanságok ellenére is szívesen fedezik fel újra a világot. A fogyasztók 39%-a úgy véli, hogy a következő öt évben mindennapi tevékenységeik nagyobb részét személyesen végzik majd.
 - *A Nő felemelkedése:* A fogyasztók nem hajlandók elfogadni a nemek közötti egyenlőtlenséget. A méltányos képviselet, a méltányosság és a befogadás állnak a nők vásárlási döntéseinek előterében.
 - *Az életben boldogulók:* A fogyasztók gyakran belefáradnak abba, ahogy a kimerültséggel teli kaotikus világban próbálnak tájékozódni. A vásárlók olyan termékeket keresnek, amelyek segítenek a stressz oldásában, támogatják a jó közérzetet, az ellazulást.
 - *Felforgató fiatalok:* A hagyományos reklámok helyett a hitelesség és a társadalmi hatás az, ami megérinti őket. Valóban kapcsolódni akarnak, amikor elköteleződnek egy márka mellett. Szókimondóak és nem félnek hangot adni aggodalmaiknak; tavaly több mint egyharmaduk osztotta meg véleményét társadalmi vagy politikai kérdésekről a közösségi médiában (Euromonitor, 2023).

Az élelmiszerek piacán megfigyelhető, illetve azonosítható trendeket a globális trendekkel összhangban az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat: A vásárlókat mozgató főbb trendek

Főbb trendek	Jellemzők
Ökosikk – egészség – fenntarthatóság	Öko-sikk: a környezet- és egészségtudatos életstílust követők száma növekszik, s felértékelődik a szorosan vett lakókörnyezet és az ott termelhető élelmiszerek, az adott területre tradicionálisan jellemző ételek készítése és fogyasztása. Ide tartozik a frissesség iránt is növekvő kereslet, ami a lassítás irányába mutat (Törőcsik, 2014).
	Egyre markánsabban azonosítható a LOHAS (Lifestyle of Health and Sustainability) fogyasztó, akinek az életstílusa öt, jól körülhatárolható érték kategória köré szerveződik, amelyek az egyének magatartását irányítják, így az individualista értékek, autentikus értékek, környezettudatos értékek, etikus értékek, egészségtudatos értékek (Szakály, 2017).
	Egészség: Az egészség, mint érték jelenik meg, így érzékelhető az igény az egészséges élelmiszerek iránt.
	Fenntarthatóság – újra: továbbra is elvárás, hogy a vállalatok ne csak a profittal törődjenek, hanem a társadalom egészségével és érdekeivel is (Gyarmati, 2021).
	Fókuszba kerül a zero waste szemlélet és törekvés (Rützler, 2021).
Élmények – szórakozás – hedonista értékek	Élmény, szórakozás, látvány – Foodpornó: az ételek elkészítéséhez és fogyasztásához kapcsolódó élvezet, esztétikai látvány, individualizmus, kényeztetés élménye (Törőcsik, 2014).
Egzotikumok – kíváncsiság – felfedezés	Helyi egzotikumok: a helyi termékek felértékelődő szerepe mellett megjelenik a vágy a helyi egzotikumok, kulináris felfedezések iránt (Rützler, 2021).
Transzparencia – biztonság – megfontoltág – óvatosság	Transzparencia: növekvő igény tapasztalható a hiteles információk iránt, erre mutat rá Törőcsik (2014) mellett a PwC 2016-os tanulmánya is, miszerint bármilyen üzletbe belépve a bőség zavara tárul elénk, a rengeteg információ és termék észrevélenül nehéz helyzet elé állítja a fogyasztót, így egyre határozottabban megjelenik az elvárás az egyszerűsége és átláthatóságra (Osztovcics et al., 2016).
	A biztonság az új wellness: a fogyasztók egyre inkább keresik a megbízható megoldásokat. A fertőzéstől való félelem és az egészséggel kapcsolatos tudatosodás egyre inkább érzékelhető (Gyarmati, 2021).
	A megfontoltág az új divat: a fogyasztók óvatosak és sérülékenyek. A megfontolt fogyasztók a hozzáadott értékkel rendelkező, egészségtudatos termékeket és szolgáltatásokat kedvelik (Gyarmati, 2021). Ehhez társítható a tudatosság, informáltság igénye is.

Forrás: Beke et al, 2022: 23.

A helyi termékek, élelmiszerek preferálása egészségesebb voltuk (vagy ennek percepciója) miatt szintén egyre növekvő fogyasztói trend (Tóth–Kaszás et al., 2017). Ennek kialakulásában jelentős szerepe volt a külső gazdasági és politikai hatásoknak, válságnak is (Miklós né Zakar – Tónea, 2009). Amikor a fogyasztók a saját pénztárcájukon érzik a válságok hatását, felébred a tudatosság, bekapcsol a „túlélési ösztön”, kevésbé dominálnak az emóciók a döntési folyamatokban (Bálint–Törőcsik, 2023).

Hazai kitekintés

A hazai piacok, mint az egyik legnépszerűbb rövid élelmiszerlánc típusának jellemzéséről ad átfogó képet a NÉBIH 2018-as jelentése. A szemle rámutatott, hogy a piacok infrastruktúrája jó, általánosságban tiszták, könnyen megközelíthetők, nyitva tartásuk azonban kevésbé ideális a dolgozók számára, hiszen hétköznap általában 16 órakor bezárnak. Ezzel is magyarázható, hogy a friss zöldség-gyümölcs áruk forgalma jelentős részben az élelmiszerláncok üzleteibe helyeződött át, míg a piaci kiskereskedők kínálatára hétköznapokon kisebb az igény.

Jellemző, hogy egy-egy kereskedő ugyanazon a piacon belül általában több (2-5) standon árusítja a termékeit, ennek következtében az ár többnyire kiegyenlített, a kínálat és a minőség pedig kielégítő. Általános probléma azonban a kötelező jelölések (származási ország, minőségi osztály, fajta stb.) hiánya, különösen az import árucikkek esetében. Gyakran előfordul a vásárlók tudatos megtévesztése is: ilyenkor a külföldi árut az eredeti csomagolásból kiszedve, a pulton ömlesztve vagy rekeszből kínálják, hamisan sugallva ezzel a termék magyar eredetét.

Érdekes trend, hogy a belvárosi vásárcsarnokokban a vendéglátás és a gourmet termékek forgalmazása megnövekedett, részben kiszorítva onnan a hagyományos zöldséges, gyümölcsös standokat. Az őstermelők is inkább a külváros nagyobb piacain jelennek meg. Tekintve, hogy az őstermelői áruval szemben nagy a vásárlói bizalom, fontos az őstermelői és a kiskereskedői standok egyértelmű megkülönböztetése, ami a gyakorlatban nem feltétlenül valósul meg. Nemcsak a kistermelők igyekeznek azonban hasonlulni az őstermelőkhöz, de őstermelői részről is előfordul, hogy a saját termelésű áru mellett vásárolt termékek továbbértékesítésével bővítik a kínálatot. Az ilyen visszaélések kiszűrése nehéz, ezért ezekben az esetekben a piaci ellenőrzést termőhelyi szemle is követheti.

Az ellenőrzések során tipikus hibának bizonyultak az őstermelői igazolványokkal kapcsolatos szabálytalanságok (pl. otthonhagyott vagy lejárt igazolvány, alkalmazott árusít). Mivel a mulasztások jelentős része tájékozatlanságból vagy hanyagságból eredt, az ellenőrök törekedtek a szabályok egyértelmű elmagyarázására és minden ellenőrzött részére írásos tájékoztatót adtak át, amely a kötelező jelölésre és az őstermelői árusításra vonatkozó legfontosabb előírásokat foglalta össze.

ÖNKORMÁNYZATOK SZEREPE A HELYI PIAC TÁMOGATÁSÁBAN¹

Az önkormányzatok, mint a helyi közösségek választott képvisellete általános felelősséggel bírnak a helyi gazdaság állapota, fejlődése, fejlesztése irányt. A helyi gazdaság dinamizálását tipikus esetben, elsődlegesen városi környezetben, de gyakran kistéleplések esetében is kisebb nagyobb külső befektetésekkel igyekeznek elérni, jobb esetben a helyi viszonyokért, emberekért valódi felelősséget érző környezetben kap szerepet a helyi vállalkozások helyzetbe hozása, a sajátos gazdasági környezet javítása. Ez egyaránt jellemezhet szolgáltatási, (kis)ipari vagy mezőgazdasági tevékenységek által dominált környezetet.

Végző soron minden helyi önkormányzati fejlesztés célja a helyi jólét növelése (Kovács, 2020). Az önkormányzatok sajátos közigazgatási helyzete alapján kiemelten érdekeltek a rövid ellátási láncok fejlesztésében, amelyek segítenek a jövedelmeket helyben tartani, és hozzájárulnak a helyi gazdaság élénkítéséhez. Egyúttal azonban a *helyi* ebben az esetben nem feltét-

lenül a települési, hanem sokszor a város és környékének területi szintjét jelenti, ami egy ősi, természetes együttműködési szint, és a hagyományos, pl. középkori városi funkcionális egység. Ez a mai járásokhoz, korábbi városkörnyékekhez hasonlatos (local administrative unit vagy LAU 1-es szintet jelenti).

Az önkormányzatok beléphetnek a vállalkozói környezet támogatóiként (pl. másodlagos, háttér szolgáltatásokkal, mint könyvelés, pályázatírás jellemzően például inkubátorházakban stb.), vagy sajátos innovációkkal, szervezéssel (ilyen például a helyi pénz, helyi vállalkozók egymás közötti vásárlásának előmozdítása, helyi márkák, védjegyek kialakítása) a jövedelmek minél nagyobb részének helyben tartása érdekében, de akár azzal is, hogy számottevő mennyiségben helyi áruk kerüljenek a közeli bevásárlóközpontok polcaira. Az önkormányzati eszközök között szerepel ugyanakkor a kisvárosi, rurális környezetben kialakított piacok, ahol környék kis- és őstermelői termékeiket értékesíthetik. Ezen eszközök legfőbbje, akár a helyi gazdasági kapcsolatok intenzitásának növelése, a vállalkozások egymás közötti vásárlásainak előmozdítása, akár a nagyobb kereskedelmi szereplők és a helyi vállalkozások közötti kapcsolatok erősítése egyúttal az ellátási láncok rövidülését is eredményezi.

Ezen a ponton ugyanakkor tisztázni kell a helyi piac fogalmát is, hiszen láthatólag egyszerre jelenti a helyi gazdaság alapvető, elvi koordinációs, szabályozó intézményét, a helyi áruk cseréjét és egy konkrét, fizikai pontot, amely döntően agrár, és hagyományosan helyi előállítású kézműves termékek cseréjének helyszíne. Az önkormányzat az utóbbinak gyakran létrehozója, vagy életre segítője, az előbbiben pedig katalizátorként jelenhet meg. Normális piaccgazdasági feltételek között az önkormányzat a helyi gazdaságban nem jelenik meg aktív szereplőként. Ugyanakkor kistelepülési, agrár és különösen szegény, hazai környezetben, ahol a gazdaság nem képes autonóm módon beindulni, hiányoznak a vállalkozó képességek, előfordul – a hazai tapasztalatok alapján viszonylag gyakran –, hogy az önkormányzat, mint ingatlantulajdonos, illetve a jelzett helyi környezet egyetlen szervezési képességekkel rendelkező aktora mezőgazdasági termelői és feldolgozó tevékenységet kezd, amellyel közvetlenül gazdasági tényezővé válik, és ahogy fentebb is megállapításra került, olyan foglalkoztatás növekedést indít be, amely átfordítja a települések szociális helyzetét, és a munkára képes lakosság számára az aktív tevékenységet biztosít. Ebben, megfelelő szabályozás mellett, a közmunkaprogramok is segítséget jelenthetnek.

MÓDSZERTAN

Kevert módszertant alkalmaztunk a munkánk során. Felhasználtuk az Európai Unió közösségi gazdaságról alkotott álláspontját és a szabályozására vonatkozó irányelveit. Szakértői mélyinterjúkat készítettünk önkormányzati szakértőkkel. Olyan esetek bemutatására kerül sor, amelyek hozzájárulhatnak az ágazat jó gyakorlatainak megismeréséhez, további fejlesztési irányainak kijelöléséhez. Jelen tanulmányunk primer kutatásában online kérdőíves lekérdézt is folytattunk, ennek eredményeit ismertetjük részletesebben, hogy bővebb ismeretekhez jussunk a közösségi gazdaság ismertségéről és a megosztáson alapuló platformok használatára való nyitottságról, illetve hiányáról. Az adatfelvétel időszaka 2023 tavasza volt. A kutatási kérdések megválaszolásához a primer kutatási módszerek közül az egyszeri keresztmetszeti

kutatást választottuk. A kvantitatív kutatás során főként metrikus skálákat használtunk (Denzin – Lincoln, 2011). A szociodemográfiai ismérvek (életkor, lakóhely típusa, gazdasági aktivitás, családi életciklus, anyagi helyzet) nominális skálán mért változók. A primer kutatás célja az volt, hogy az alapvető élelmiszerkategóriák vonatkozásában felmérjük a fogyasztók beszerzési szokásait, azonosítsuk azokat a kategóriákat, ahol jelentős az őstermelők/kistermelők szerepe, valamint azonosítsuk azokat a területeket, ahol az önkormányzatoktól várunk segítséget mind a fogyasztók, mind pedig a termelők.

A 394 értékelhető válaszon alapuló minta nem reprezentatív, kényelmi mintavételen, illetve hólabda módszeren alapult (Babbie, 1996). A jelen elemzés leíró statisztikákat alkalmaz, ezen túlmutató elemzéseket a későbbi kutatásaink kapcsán kívánunk alkalmazni.

PRIMER KUTATÁSUNK EREDMÉNYEI

A 394 értékelhető kérdőív válaszinak összegzését a minta elemzésével, annak szociodemográfiai jellemzőivel kezdjük, melyet a 2. táblázat részletez.

2. táblázat: Szociodemográfiai jellemzők

Adott ismérvek	Válaszok száma (fő)	Megoszlás (%)
Nem		
nő	245	62,18
férfi	142	36,04
nem kívánt válaszolni	7	1,78
Születési év		
1946 előtt	1	0,25
1946-1964	21	5,33
1965-1981	92	23,35
1982-1995	76	19,29
1996 után	204	51,78
Lakóhely		
község, falu	38	9,64
kisváros	63	15,99
nagyváros	26	6,6
megyeszékhely	29	7,36
Budapest agglomerációja	89	22,59
Budapest	149	37,82

Adott ismérvek	Válaszok száma (fő)	Megoszlás (%)
Önálló háztartásvezetés		
igen	246	62,44
nem	148	37,56
A háztartásban élő személyek 1 főre jutó nettó jövedelmének mértéke		
jelentősen rosszabbul élünk az átlagnál	3	0,76
átlag alatti színvonalon élünk	22	5,58
átlagos színvonalon élünk	270	68,53
átlag feletti színvonalon élünk	85	21,57
jelentősen jobban élünk, mint az átlag	14	3,55
Legmagasabb iskolai végzettség		
érettségi bizonyítvány	154	39,09
szakmunkás bizonyítvány	26	6,6
technikusi bizonyítvány	17	4,31
felsőfokú szakképzés	79	20,05
alapdiploma	79	20,05
mesterdiploma	39	9,9

Forrás: saját szerkesztés az adatok alapján

A kérdőív demográfiai adatainak válaszaiból kiindulva, melyet a 2. táblázat szemléltet, 12,18 százalékponttal több nőnemű kitöltőt eredményezett, mint férfit. A hallgatók születési évét tekintve, a kitöltők fele 1996-os évben, vagy pedig utána született, vagyis a 20-as éveikben járó fiatal felnőttek kerültek ki legnagyobb számban (Z generáció). Emellett viszont szintén kevésbé kiugró, de arányt mutató volt, a 23%-os megoszlása az 1965 és 1981 között születettek, vagyis az X generáció. Ezenkívül nem sokkal lemaradva 17%-os megoszlást mutatva, az 1982 és 1995 között születettek (Y generáció).

Lakóhelyüket tekintve, egyértelműen még mindig vonzó a főváros, illetve annak agglomerációja (előbbi 38%, utóbbi 23%), emellett pedig 16%-os megoszlásban a kisvárosban szeretnek élni az emberek. A kitöltők döntő többsége a fiatal felnőtt, az önálló háztartást vezető aránya is több mint fele értéket mutat, 62,4%-ával. A kitöltők jövedelmi helyzetének nem voltak szélsőséges értékei, a legtöbben úgy gondolják, hogy átlagos életszínvonalon élnek.

Az egyetemen eléggé széles korosztályban, végzettséggel mozoghatnak az emberek, a kitöltők azonban az eredmények szerint, a legtöbben még folyamatban lévő egyetemi tanulmányaikat folytatják, hiszen 39%-uk legmagasabb iskolai végzettsége, az érettségi bizonyítvány. Ezt követi egyenlő százalékokat mutatva, a FOSZK/OKJ végzettség, emellett pedig az alapdiploma megléte. Ez azt a következtetést engedi levonni, hogy második helyen, sok ember járja még alapszakos egyetemi útját vagy éppen mesterszakot végez, illetőleg, teljes mértékben

befejezte felsőfokú tanulmányait és dolgozó emberként tevékenykedik a munkaerőpiacon.

A 3. táblázat arra a kérdésre ad választ, hogy „Melyik boltban vásárol leggyakrabban?”, illetve „Melyik üzlettípusban költ a legtöbbet 1-1 vásárlás alkalmával?”. Az eredményekből, illetve a számokból leolvasható, hogy ahová az emberek leggyakrabban járnak vásárolni, abban az üzlettípusban is költik el a pénzük nagyobb részét.

3. táblázat: Üzlettípusok és a vásárlások gyakorisága: Hol vásárol leggyakrabban és melyik üzletben költi el a legtöbb pénzt?

Üzlettípus	n
hiper/szupermarket	267
hiper/szupermarket	250
diszkont	5
webshop/online felület	5
kis élelmiszerbolt	3
városi piac/termelői piac	3
szaküzlet (pékség/hentes)	1
diszkont	41
diszkont	27
hiper/szupermarket	8
kis élelmiszerbolt	5
városi piac/termelői piac	1
kis élelmiszerbolt	35
kis élelmiszerbolt	18
hiper/szupermarket	13
webshop/online felület	2
városi piac/termelői piac	1
szaküzlet (hentes/pékség)	1
szaküzlet (pékség, hentes)	24
szaküzlet (pékség, hentes)	12
hiper/szupermarket	7
kis élelmiszerbolt	4
webshop/online felület	1
városi piac/termelői piac	22

Üzletítípus	n
városi piac/termelői piac	13
hiper/szupermarket	7
kis élelmiszerbolt	1
szaküzlet (pékiség, hentes)	1
webshop/online felület	5
webshop/online felület	2
hiper/szupermarket	1
kis élelmiszerbolt	1
szaküzlet (pékiség, hentes)	1

Forrás: saját szerkesztés az adatok alapján

A következő kérdéskörben különböző állításokkal való egyetértés, illetve nem egyetértés mérésére irányult a fő fókusz (4. táblázat). Összesen 12 állítás fogalmazódott meg, melyek az élelmiszerek minőségére, piaci termékekre, őstermelőkre, illetve zöldség- és gyümölcsvásárlásra vonatkoztak legfőképp. Az állításokat összegyűjtve, egy Likert skála segítségével, a válaszok átlagos pontszámát tekintve lehet következtetéseket levonni. Az 1-es szám jelentette a nagyon nem egyetértést, az 5-ös pedig a teljes mértékben való egyetértést.

4. táblázat: Fogyasztói észlelések

Megfogalmazott állítások a fogyasztói magatartásról	Válaszok átlagos értékelése Likert skálán
Egészségünkre hatással vannak az általunk elfogyasztott élelmiszerek összetevői.	4,45
Élelmiszer vásárlásnál igyekszem mindent egy helyen megvenni.	3,85
A termelői/városi piacon sokszor drágábbak a termékek, mint a boltokban.	3,72
Folyamatosan nézem az akciókat, és ott vásárolok, ahol olcsóbb az adott termék.	3,68
Szívesebben dolgozom fel a zöldséget/gyümölcsöt, mint készen megvásárolok.	3,64
Tudatos vásárlónak tartom magam.	3,59
Fontos számomra a hazai termékek vásárlása, fogyasztása.	3,57
Megbízom a boltokban kapható élelmiszerek minőségében.	3,39
A fiatalok nem szeretnek a piacon vásárolni.	3,39

Megfogalmazott állítások a fogyasztói magatartásról	Válaszok átlagos értékelése Likert skálán
Élelmiszervásárlás során keresem a helyi termelőket, termékeket.	3,26
Kistermelői/őstermelői termékeket nehezebb ellenőrizni, mint a nagyobb gyártók termékeit.	3,12
„Szedd magad” akciókat figyelemmel kísérem és igénybe veszem.	2,55

Forrás: saját szerkesztés az adatok alapján

A kapott eredményekből látható, hogy a válaszadók többsége abszolút egyetért azzal, hogy az élelmiszerek összetevői hatással van az egészségünkre. Ez kapta a legmagasabb értékelést a 4,45-ös átlaggal. A vásárlói magatartás kényelmi szempontja érvényesül akkor, amikor a 2. helyre kerül a „mindent egy helyen megvenni” állítás. Noha a fogyasztók kevésbé bíznak a boltokban kapható élelmiszerek minőségében, a többségük mégis ott szerzi be a különböző élelmiszereket. Sokan tudatos vásárlónak tartják magukat, ugyanakkor kevésbé keresik a helyi termelőket, termékeket, nem informálódnak a „szedd magad” akciókról.

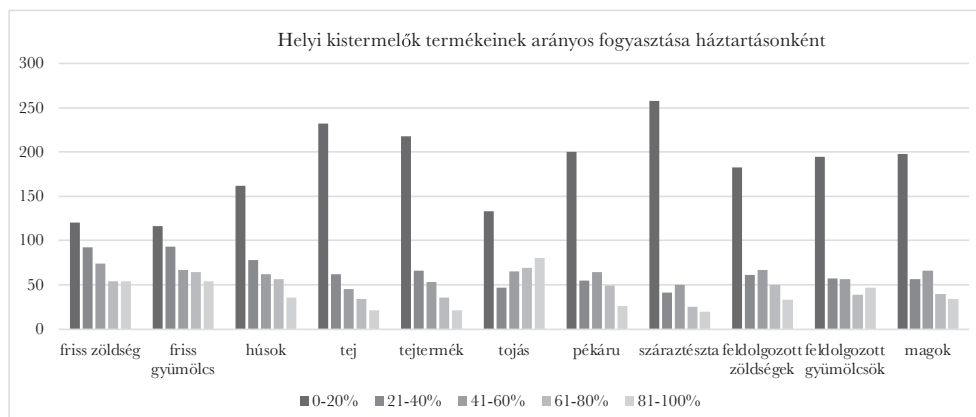
Kíváncsiak voltunk, hogy különböző élelmiszer kategóriákat honnan, milyen csatornán keresztül szerzik be a válaszadók. A válaszadók 67,5%-a hiper/szupermarketben vásárol a leggyakrabban, ahol igyekeznek mindent beszerezni, vagyis minden élelmiszerkategória esetén ez a leggyakoribb beszerzési forrás, mely egybevág a kényelmi funkcióval is. A 2. illetve 3. helyen, mint csatorna, a diszkontok és piacok szerepelnek. A helyezés függ az élelmiszerkategóriától is. Zöldség, gyümölcs, hús, tojás, feldolgozott gyümölcs, valamint a magvak esetében a piac megelőzi a diszkontokat, mint beszerzési forrás. A hiper/szupermarket, diszkont, piac hármasan túlmenően, jellemző még a háztól (termelőtől) közvetlenül történő beszerzés, valamint az önellátás. A válaszadók 20%-a említette a feldolgozott zöldség és gyümölcs esetében, hogy nem vásárolják, hanem otthon termelik meg vagy kapnak.

A kistermelők számára az egyik legegyszerűbb értékesítési forma a közvetlen értékesítésen belül, a háznál történő értékesítés. Ma már gyakran lehet a közösségi médiában találkozni különböző kistermelők bemutatkozó anyagával, mely nem számít hirdetésnek, viszont a fogyasztó számára kapcsolatfelvételi és vásárlási lehetőséget jelent. A válaszok alapján elmondható, hogy a különböző közösségi kezdeményezések, valamint az online értékesítés ezekben az élelmiszerkategóriákban még gyerekcipőben jár. Említés szintjén jelenik csupán meg.

Külön kérdésként vizsgáltuk, hogy a háztartások fogyasztásának mekkora részét teszi ki a kistermelőktől történő beszerzés, vagyis a helyi kistermelők termékeit mekkora arányban fogyasztják a fogyasztók (1.ábra).

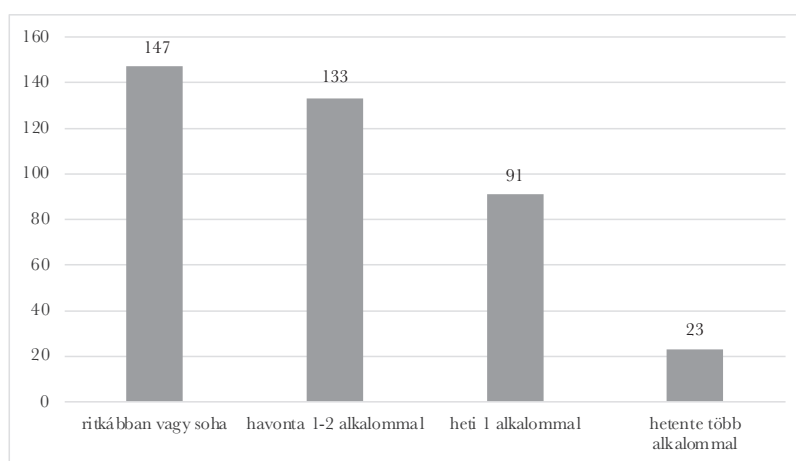
Az ábrából leolvasható, hogy továbbra is alulmaradnak a feldolgozott élelmiszerek – zöldség, gyümölcs, tejtermék, pékáru, száraztészta – értékesítése a többihez képest a kistermelők esetében. A termelői piacok száma az elmúlt két évtized alatt folyamatosan növekedett. Mára már több, mint 300 termelői piacon juthatunk hozzá az őstermelő/kistermelők által előállított termékekhez. Az egyre bővülő lehetőség nem tükröződik vissza a piacra járás gyakoriságát illetően. A válaszadók kevesebb, mint egyharmada (28%) látogatja minimum heti 1 alkalommal ezeket és intézi ott a vásárlását, míg 37%-uk nem jár piacra.

1. ábra: Kistermelőktől történő beszerzés

Forrás: saját szerkesztés

2. ábra: Piacra járás gyakorisága

Forrás: saját szerkesztés az adatok alapján

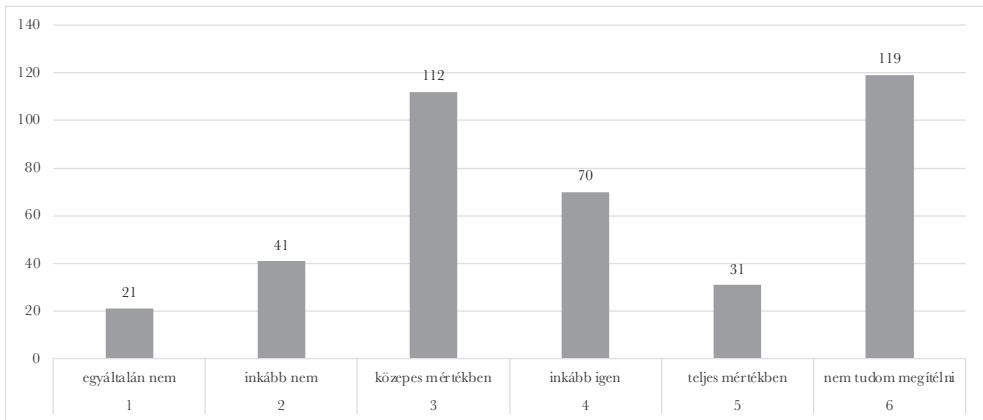
Ez a diagram lényegében, az eddigi válaszok alátámasztását adja, miszerint a kitöltők nagy része, preferáltabban hiper/szupermarketekben, diszkontokban, kis élelmiszerboltokban, majd ezek után piacon intézik bevásárlásukat.

Nyílt kérdésként tettük fel a vásárlók körében azt a kérdést, hogy mi tetszik, mi nem tetszik, illetve min változtatnának a piac működésével kapcsolatosan. A kapott válaszokat strukturálva a válaszadók leginkább az ott kapható termékek, azok választéka, frissessége, megbízhatósága és háztáji előállítása miatt vásárolnak piacon. Mindezek mellett kiemelték még a termelővel történő személyes kapcsolatot és a piac hangulatát, a szociális élményt, melyet tapasztalnak.

Amit nem szeretnek a vásárlók a piacok működésében, az a zsúfoltság, az idősebb korosztály domináns jelenléte, parkolási nehézségek, drága termékek, nem megfelelő nyitvatartási idő, higiénés körülmények, illetve azt, hogy véleményük szerint a termék eredete nem ellenőrizhető.

Az utolsó kérdésblokkban arra voltunk kíváncsiak, hogy a helyi önkormányzatok, milyen mértékben támogatják a helyi piacok működését, mivel járulhatnak hozzá a hatékonyabb, sikeres működéshez.

3. ábra: Milyen mértékben támogatja az önkormányzat a helyi piac működését

Forrás: saját szerkesztés

A válaszadók 30%-a nem tudja megítélni az önkormányzat támogató szerepét a piacok működésében, nincs információja ezzel kapcsolatosan. 54% pozitívan nyilatkozott, vagyis elismeri, hogy különböző mértékben és módon, de támogatólag lép fel az önkormányzat.

Arra a kérdésünkre, hogy milyen jellegű segítséget várnak az önkormányzattól, alapvetően 3 fő kategória köré tudtuk csoportosítani a válaszokat.

- Anyagi, pénzügyi jellegű segítségnyújtás: olcsóbb bérleti díj, helypénz; kedvezmények, akciók; pályázati lehetőségek, pályázati tanácsadás; marketing költség átvállalása; helyi adó alóli mentesség.
- Marketingtevékenységben nyújtott segítség: elsősorban a marketingkommunikáció területén, úgymint, hirdetések; PR tevékenység; programok szervezése; online marketing terén a kistermelők edukálása.
- Infrastruktúra biztosítása, fejlesztése, fenntartása, higiénés körülmények javítása.

ÖSSZEGRÉS

Tanulmányunk a rövid ellátási láncok, élelmiszerfogyasztási trendek, mezőgazdasági termelők, a családi gazdaságok nemzetgazdaságban betöltött szerepével, versenyképességével foglalkozott. A rövid ellátási láncoknak számos előnye van, beleértve a kiváló minőségű, helyi termékek eljuttatását a fogyasztókhoz, a munkahelyteremtést a vidéki térségekben, a környezetvédelemhez való hozzájárulást, valamint a társadalmi felelősségvállalást. Emellett a helyi termelők közvetlen kapcsolatot teremthetnek a vásárlókkal, létrehozva egy olyan win-win helyzetet, ahol mind a termelők, mind a vásárlók előnyhöz jutnak. A helyi termékek és rövid ellátási láncok támogatják az EU Vidékfejlesztési politikájának céljait, beleértve a tudásátadást, az innovációt, a versenyképesség előmozdítását és javítását a mezőgazdaságban.

Arra kerestük a választ, hogy az alapvető élelmiszerkategóriák vonatkozásában milyenek a fogyasztók beszerzési szokásai, melyek azok a kategóriák, ahol jelentős az östermelők/kis-termelők szerepe, valamint mely területeken várnak segítséget az önkormányzatoktól mind a fogyasztók, mind pedig a termelők. Az eredmények azt mutatják, hogy a vásárlói magatartás a minőség irányába mozdult el, a fogyasztók egyre inkább figyelnek az egészségtudatos táplálkozásra, valamint az élelmiszerek eredetének és a termelőkkel való személyes kapcsolatoknak a fontosságára. Azt is kimutattuk, hogy továbbra is elsősorban a friss élelmiszerkategóriába tartozó termékeket vásárolják piacon az ős-, illetve kistermelőktől. Saját fogyasztásra egyre többen dolgozzák fel háztartásukban a zöldséget, gyümölcsöt, piacon történő beszerzésük nem jellemző, elsősorban az ára miatt. Vizsgálatunk arra is rámutatott, hogy az önkormányzatoktól nagyobb mértékű segítséget várnak a piac szereplői. Ezek főként anyagi, higiénés és marketingtevékenységgel kapcsolatos igények.

JEGYZETEK

- ¹ A fejezetben megfogalmazott megállítások mögött Kovács Róbert több éves önkormányzati kutatásai és TÖOSZ tanácsadói tapasztalatai vannak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Agatha Malak, Rawlikowska – Edward, Majewski – Adam, Was – Svein Ole, Borgen – Csillag Peter – Michele, Donati – Richard, Freeman – Viet, Hoàng- Jan Loup, Lecoeur – Maria Cecilia, Mancini – An Nguen – Monia, Saidi – Barbara, Tocco – Török Áron – Mario, Veneziani – Gunnar, Vitterse – Pierre Waveresky (2019): Measuring the economic, environmental, and social sustainability of short food supply chains, *Sustainability*, Vol. 11 No. 15, Babbie, Earl (1996): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó, 704.
- Bálint Alexandra – Töröcsik Mária (2023): Válságokra adott fogyasztói reakciók, a tudatosság önkéntes és kényszerű vállalása, *Marketing & Menedzsment* 2023 / Különszám EMOK 3 DOI: 10.15170/MM.2023.57.KSZ.03.01
- Brávác Ibolya (2015): *Az élelmiszerfogyasztói magatartás két dimenziója: az egészség- és a környezettudatosság* PhD-értekezés. Gödöllő: Szent István Egyetem
- Beke Judit – Balászné Lendvai Marietta – Kovács Ildikó (2022): Helyi élelmiszer termékek fogyasztásának hajtóerői a fiatal fogyasztók körében. *Táplálkozásmarketing* IX. évfolyam, 2022/2.szám DOI: <https://doi.org/10.20494/TM/9/2/>
- Csikné Mácsai Éva – Lehota József (2013): Mezőgazdasági termelők értékesítési csatornaválasztási döntéseinek vizsgálata, különös tekintettel a közvetlen értékesítésre. *Gazdálkodás*, 5. (4). 36-53

- Dudás Katalin (2006): A környezettudatos vásárlói magatartás elemzése, *Marketing & Menedzsment*, 40. évfolyam, 2006/5-6. szám
- Eléonore, Loiseau – Miriam, Colin – Aude, Alaphilippe – Gustave, Coste – Philippe, Roux (2020): To what extent are short food supply chains (SFSCs) environmentally friendly? Application to French apple distribution using Life Cycle Assessment. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 276, 124166.
- Gubán Miklós – Kása Richárd – Takács Dávid – Avornicului, Michai (2019): Trends of using artificial intelligence in measuring innovation potential. *Management & Production Engineering Review*, 10 (2), 3–13
- Gyüre Annamária Csilla (2017): Az éghajlatvédelmi jog rendszerezése Iustum Aequum Salutare 1787-3223 2498-535X 13 (1):191-209
- Harangi Rákos Mónika – Szabó Gábor – Popp József (2013): Az egyéni és társas gazdaságok gazdasági szerepének főbb jellemzői a magyar mezőgazdaságban, *Gazdálkodás*, 57. Évfolyam, 6. Szám
- Kozma Tímea – Faragóné Lepp Katalin – Szabó-Geletóczki Rita (2023): *Relationship Factors Between Supply Chain Actors* In: Zlatko, Nedelko; Romana, Korez Vide (szerk.) Conference Proceedings of the 7th FEB International Scientific Conference: Strengthening Resilience by Sustainable Economy and Business - Towards theSDGs, Maribor, Szlovénia : University of Maribor Faculty of Economics and Business 722 : 217-225.
- Kovács Róbert (2020): A helyi gazdaságfejlesztés helye a jó helyi önkormányzás rendszerében. In: Belényesi, Emese; Gáspár, Mátyás (szerk.): *A jó önkormányzás mérése : elvi, módszertani és működési megalapozás*. Budapest, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet (2020) 644 p. pp. 537-643.
- Lehota József (2001): *Élelmiszer-gazdasági marketing*. Budapest: Műszaki Kiadó
- Lentner Csaba (2007): *A magyar nemzetgazdaság versenyképességének új típusú tényezői*. In: Lentner Csaba (szerk.): Pénzügy-politikai stratégiák a XXI. század elején. Prof. dr. Huszti Ernő DSc egyetemi tanár a pénzügyi intézményrendszer, a tudomány és a felsőoktatás szolgálatában. Tiszteletkötet 75. születésnapja alkalmából. Akadémiai Kiadó, Budapest, 271–297.
- Miklós Zsuzsanna – Tócsa, Elena (2009): EU regions facing old and new challenges. *Agricultural Management / Lucrari Stiintifice Seria I, Management Agricol*, 2009, Vol. 11 Issue 1, Special section pp. 131-136.
- Nagy Judit – Jámbor Zsófia – Freund Anna (2020): Digitalisation in the Food Industry–Case Studies on the Effects of IT and Technological Development on Companies. *AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics*, 12. évfolyam, 4. szám. 77-92.
- Norman K, Denzin – Yvonna S, Lincoln (2011): *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, USA: SAGE.
- Pató Beáta – Kiss Ferenc (2020) : Short Supply Chains from an Intermediary’s point of view’, On-Line *J. Modelling The New Europe* 34: 168-183.
- Renting, Hank – Marsden, Terry – Banks Jo (2003): Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Article in Environment and Planning A* · March 2003. DOI: 10.1068/a3510 · Source: RePEc
- Rosario Michel, Villarreal – Eliseo Luis Vilalta, Perdomo – Maurizio, Canavari – Martin, Hingley (2021): Resilience and digitalization in short food supply chains: A case study approach, *Sustainability*, Vol. 13 No. 11, p. 5913
- Szakály Zoltán (2011): *Táplálkozásmarketing*. Budapest: Mezőgazda Kiadó
- Szakály Zoltán (szerk.) (2017): *Élelmiszer-marketing*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Szabó Károly – Szabó László – Kása Richárd (2024): Examination of Logistics Simulation Demand Related to Enterprises: Focusing on a Hungarian County. *Logistics*. 2024; 8(1):7
- Tóth Róbert – Túróczi Imre – Szijártó Boglárka – Mester Éva (2017a): Gazdaságélénkítő és versenyképességet erősítő megoldások a vidéki térségekben. *A Falu* 32(3) 5 66.
- Tóth Róbert – Mester Éva – Túróczi Imre – Kozma, Tímea (2017b): A rövid ellátási lánc, valamint a helyi termékek szerepe a vidéki gazdaság erősítésében. *A Falu* 32 : 2 pp. 33-41. , 9 p.
- Tóth-Kaszás Nikolett – Keller Krisztina – Péter Erzsébet (2017): A Zala és Somogy megyei helyi termelőkben rejlő fejlesztési lehetőségek feltárása. *A Falu*, 2017. Budapest: Herman Ottó Intézet, 32. (1), 35-47.
- Töröcsik Mária (2007): A tudatos fogyasztást és az egészséget preferáló új fogyasztói trendcsoport a LOHAS csoport megjelenése Magyarországon. *Élelmiszer, Táplálkozás és Marketing*, 4 (1)

- Vágány Judit Bernadett – Dunai Anna (2004): *Food Quality and Food Safety in Hungarian Dairy Farms* „, 84th Seminar, February 8-11, 2004, Zeist, The Netherlands 25001, European Association of Agricultural Economists.
- Vörös Mihály (2013): *Termelői piac. Projekt közreműködés gyorsíthatja a városi piacfejlesztést. A városi piaci beruházás helyzetéről, várható előrehaladásáról és kilátásairól* Dr. Vörös Mihály projektvezetőt kérdeztük. Főti Hírnök 3. évfolyam 3. szám. 2013.március. pp. 10-11.
- Vörösmarty Gyöngyi – Dobos Imre (2019): The role of personal motivation in sustainable purchasing practices. *Amfiteatru Economic*, 21 (50): 121-137.
- Vörösmarty Gyöngyi - Tátrai Tünde (2019): Green supply management in the public and private sector in Hungary. *International Journal of Procurement Management*, 12(1), 41-55.

ÉGYÉB, INTERNETES HIVATKOZÁSOK

<https://breierfarm.hu/>

<https://planetbudapest.hu/expo>

<https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/consumer-in-2023.pdf?mkt>

https://www.ksh.hu/stadat_files/ara/hu/ara0002.html

<https://portal.nebih.gov.hu/-/71-esetben-inditott-hatosagi-eljarast-a-nebih-a-fovarosi-piacok-zoldseg-es-gyumolcs-kereskedoivel-szemben?>

<https://www.euromonitor.com/press/press-releases/jan-2023/euromonitor-reveals-top-10-global-consumer-trends-in-2023>

<https://www.nak.hu/tajekoztatasi-szolgalatas/rel-egyuttmukodes/101179-az-utobbi-evekben-emelkedett-a-termeloi-piacok-szama>

Prugberger Tamás

A szakmai érdek-, és munkaküzdelen jogi és politikai megítélésének kérdése a pedagógus és a háziorvos demonstrációk vetületében

The Question of the Legal and Political Assessment of the Professional Interest and Labor Struggle in the Perspective of the Teachers' and General Practitioners' Demonstrations

Összefoglalás

A szerző kiindulásként kritikával illeti a magyar szakirodalmat, mely a munkaküzdelen vizsgálatát a sztrájkra szűkíti le, és nem foglalkozik a „lock out”-tal, valamint a bojkottal, holott az egyik a másikba csúszhat át. A szerző a tanulmányban kimutatja, hogy egy lokális sztrájk, bojkott vagy kizárás globális méretűvé, és úgyszintén egy helyi szintű tüntetés is összekapcsolódva egy lokális sztrájjal országos méretű sztrájjá és politikai küzdelemmé válhat. Ezért szükséges a kérdést komplexen vizsgálni.

Kulcsszavak: sztrájk, kizárás (lock out), bojkott, demonstráció, munkaharc, politikai küzdelem

Summary

As a starting point, the author criticizes the Hungarian literature, which narrows the examination of the labor struggle to the strike, and does not deal with the "lock out" and the boycott, even though one slips into the other. In the study, the author shows that a local strike, boycott or lock out can become global, and a local demonstration can become a national

PROF. DR. PRUGBERGER TAMÁS, egyetemi tanár, az állam- és jogtudomány akadémiai doktora (prugberger.tamas@t-online.hu).

strike and political struggle by connecting with a local strike. Therefore, it is necessary to examine the issue in a complex manner.

Keywords: strike, lock out, boycott, demonstration, industrial action, political struggle

ELMÉLETI ALAPVETÉS

Magyarországon a II. világháború lezárását követő demokratikus társadalmi berendezkedést 1948 végén felváltotta a Szovjetunió által az országra kényszerített kommunista diktatúra, amellyel nem fért össze semmiféle társadalomkritikai megnyilvánulás sem a politikában, sem a munka világában. Minthogy a politika és a foglalkoztatás nagyon is összefüggő jelenség minden társadalomban, mivel a munkanélküliség jelentős társadalmi feszültségeket okoz, ezért a kettő közötti összefüggést a foglalkoztatáspolitikát kapcsolja össze. Ez szükségszerűen megjelenik a társadalmi gyakorlatban. A munkaviszony esetében a munkáltatónak alá van rendelve a munkavállaló. A munkáltató e helyzetével könnyen vissza tud élni. Ezért alakultak meg a munkavédelmi szervezetek, vagyis a szakszervezetek annak érdekében, hogy a munkavállalói társadalmi réteg érdekeit érvényesítsék a munkáltatók gyakran megnyilvánuló önkényes fellépéseivel szemben. A munkáltatói szövetségek ugyanis éppen az előbb említett politikai összefüggések okán az államnál sokkal jobban el tudják érni saját érdekeik érvényesítését, mint a szakszervezetek, mivel az ország foglalkoztatási helyzete elsődlegesen tőlük függ. Minden ország gazdaságpolitikájának célja, hogy olyan termelő és kereskedelmi cégek létesítését segítse elő, amelyek szélesítik és sokszínűvé teszik a belső fogyasztási igények kielégítését és emellett diverzifikáltnal növelik az adott ország exportképességét, ezen kívül pedig pozitívan befolyásolja a foglalkoztatási rátát, mert leszorítja a munkanélküliséget. Ahhoz, hogy a munkaviszony körében a munkavállalók részéről megelégedés és munkabéke legyen, az szükséges, hogy a munkáltató szövetségek és a szakszervezetek meg tudjanak egyezni egymással olyan munkabérekben, munkaidőmértékekben, munkavédelmi és munkakörnyezeti feltételekben, amelyeket az egyes cégek dolgozói is elfogadnak. Ennek eszköze az állami részvétellel a koalíciós partnerek (munkáltatói szövetségek és szakszervezetek) részéről lezajló *háromoldalú országos megállapodások*.

Az európai integráció első szakaszában ez csak részben érvényesült, mivel a germán jogrendszerben, nevezetesen a Német Szövetségi Köztársaságban a szövetségi és a tartományi munkaügyi érdekegyeztetések állami részvétel nélkül a szövetségi és a tartományi szakszervezeti és munkáltatói szövetségek között gazdasági ágazatonként folynak (Zöllner et al., 2008). Az Európai Unió legtöbb államában azonban országos szinten az állami részvétellel folyó háromoldalú érdekegyeztetési rendszer alakult ki. Ezekben a tagállamokban a munka-, és szociálisügyi minisztérium képviselőjével a törvényileg szabályozott nemzeti munka-, és szociális tanácsban folyt és folyik ma is az alapvető munkaügyi kérdésekről folyó általános érdekegyeztetés. Ugyanakkor, míg Németországban a legfelső szintű ágazati érdekegyez-

tetés is állami részvétel nélküli kétoldalú bizottsági keretek között folyik, addig azokban a tagállamokban, ahol országos szinten a háromoldalú általános érdekegyeztetés érvényesül a nemzeti munka-, és szociális, illetve gazdasági tanácsban, a gazdasági ágazatonkénti és a területi érdekegyeztetések már állami részvétel nélküli kétoldalú ágazati bizottságokban folyik a szakszervezeti és a munkáltatói érdekképviselői szervezetek között (Bódis, 1994; Rens, 1992; Borbély, 1992). Magyarország ezen a téren az 1992. évi Munka Törvénykönyvében (Mt.) egy közbülső megoldást alakított ki azzal, hogy bár létrehozta az Országos Érdekegyeztető/Munkaügyi Tanácsot az itt bemutatott háromoldalú részvétellel, azonban hatáskörét – bár bővíthetően – igen szűkre szabta, amely a minimálbér, a maximális munkaidő meghatározására, valamint a csoportos munkaidő szabályainak esetleges módosítására terjedt ki.¹ Annak következtében azonban, hogy a hatáskörbővítésre tiltó rendelkezés hiánya miatt lehetőség volt, gyakorlatilag az Országos Érdekegyeztető/Munkaügyi Tanács informális módon az országos általános és ágazati érdekegyeztetés általános fórumává vált. Időközben azonban Herczogh László munkaügyi államtitkár, majd miniszter munkásságának köszönhetően megszületett az országos ágazatközi háromoldalú érdekegyeztetésről szóló 2009. évi LXXII. törvény, valamint az állami részvétel nélkül, gazdasági ágazatonként folyó országos és területi szinten ágazati párbeszédbizottságok között folyó érdekegyeztetést szabályozó 2009. évi LXXIII. tv. (Herczogh, 1999). Meg kell azonban jegyezni, hogy az országos háromoldalú általános érdekegyeztetésen annyi változtatás történt annál fogva, hogy a Nemzeti Munkaügyi Tanács a 2011. évi XLIII. tv.-nyel Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanácsá bővült és ezért a háromoldalú országos ágazatközi munkaügyi érdekegyeztetés fóruma a szociális partnereknek a kormánnyal történő megállapodása alapján a „Versenyszféra és a Kormány Állandó Konzultációs Fóruma” (VKF) lett. Ez által a magyarországi országos ágazatközi és ágazati érdekegyeztetési rendszer a legfelső szinten a háromoldalú részvételi rendszert követő tagállamok megoldásával egyezővé vált.

Mára a munkajog területén az EU az egyes uniós tagállamok szakpolitikai munkáját egészíti ki, mégpedig azáltal, hogy minimumkövetelményeket szab meg. A Szerződéssel – és különösen az EUMSZ 153. cikkével – összhangban az EU jogszabályokat (irányleveket) fogad el, amelyekben meghatározza a minimumszabályokat a munka- és foglalkoztatási körülmények, valamint a munkavállalók tájékoztatása és a velük folytatott konzultáció tekintetében. A 2009. december 1-je óta alkalmazandó Alapjogi Charta 28. cikke a kollektív tárgyaláshoz és fellépéshez való jogot is előírja: „[a] munkavállalóknak és a munkaadóknak, illetőleg szervezeteiknek az uniós joggal, valamint a nemzeti jogszabályokkal és gyakorlattal összhangban joguk van arra, hogy megfelelő szinten kollektív tárgyalásokat folytassanak és kollektív szerződéseket kössenek, valamint hogy érdekközös esetén érdekeik védelmében együttesen lépjenek fel, a sztrájkot is beleértve”. Az Európai Unió azonban közvetlenül nem folytatott az érdekegyeztetés kérdésében jogharmonizációt. Közvetve azonban mégis integrálta az érdekegyeztetési folyamatokat azt követően, hogy az Európai Gazdasági Közösség Európai Közösséggé, majd Európai Unióvá alakult át. Ez a közvetett integráció abban nyilvánul általános formában meg, hogy a hatáskör növelésével felruházott Európai Parlament nem alkot a munkaügyek területén a szociális partnerek megkérdezése nélkül iránylevet, hanem előtte felkéri az Európai Szakszervezeti Szövetséget (ETUC), a Gyáriparosok és a Munkáltatók Európai Szövetségét (UNICE), valamint az Állami Vállala-

tok Európai Központját (CEEP), hogy a keretirányelv javaslatot tárgyalják meg és csak annak megtárgyalását követően és annak függvényében alkotja meg az irányelvet az Európai Parlament. Ennél fogva tehát háromoldalú érdekegyeztetés áll fenn már európai szinten is, amely lemege az országos legfelső szintre, ezt követően azonban már a szociális partnerekre van bízva az érdekegyeztetés állami részvétel nélkül. Ez érvényesül a munkaküzdalem esetén is, ahol jogszabályi előírás csak annyit mond ki, hogy a sztrájk és a kizárás alkalmazása előtt az egymással szemben álló feleknek az ún. „hülési idő” (cool-off period) betartásával egyeztető tárgyalásokat kell folytatniuk. Ebbe szakértők felkérésük alapján részt vehetnek, külső személyek csak akkor, ha szervezeti formában érintettek, mint munkavállalók. Ennél fogva szolidaritási sztrájkot szervezhetnek. Mindennek azonban el kell különülnie a politikától hasonlóan, miként az állam, vagyis a politika sem avatkozik már bele a szociális partnereknek sem országos, sem ágazati, sem területi, valamint munkahelyi vitáiba, így a sztrájkba és a lock out-ba sem. Rendkívüli beavatkozási lehetősége csak akkor van, ha az ilyen folyamat a közrend megzavarására irányul, amelynek sokszor anarchista garázda, vagy ellenzéki politikai jellegű kihatása van. Mind ez kifejezésre jut az Európai Szociális Kartának a szervezkedési jogról szóló 5. cikkelyéből, valamint a béralkuhoz való joggal összefüggésben a 6. cikkelynek a sztrájkot érintő 4. pontjában megfogalmazott szövegéből. Mindebből látható, hogy mind az Európai Unió közvetlenül nem, hanem csak közvetve, a szociális partnerekkel együttműködve befolyásolja az érdekegyeztetés és a munkaküzdalem intézményrendszerét és a nemzeti államok jogalkotása az érdekegyeztetéssel és az érdekvitákkal együtt a munkaküzdalem jogát, azonban a tagállamok számára lehetőséget biztosít arra, hogy ha munkaküzdalem túlmege a munkaügy keretein és politikai, vagy anarchista jellegű rendzavarássá fajul, a tagállamok rendészeti igazgatása nemzeti joguk felhatalmazásával beavatkozhasson.

A közvetett európai integrációs folyamatok eme hatásainak figyelembe vételével készülnek el az országos, a területi és a vállalati kollektív szerződések, valamint az üzemi megállapodások, amelyek a munkabéke biztosítékai.² Amennyiben a koalíciós partnerek az itt említett kérdésekben, vagy azok valamelyikében nem tudnak megállapodni, kerül sor az érdekegyeztetésre, illetve érdekvitára és ha az eredménytelen marad, jöhet a munkaharc, a munkavállalói oldal részéről a *sztrájk*, a munkáltatói oldal részéről pedig az üzembezáras, a lock out, illetve az Aussperrung. Az előbbi esetben a munkavállalók nem veszik fel a munkát, az utóbbinál a munkáltató zárja el a munkavégzés lehetőségét a munkavállalók előtt. A munkaharcnak e két formáját nemzetközi szokásjogi úton az „*arany formula*” (Golden formula) rendezi, mely előírja, hogy a sztrájknak erőszak-, és politikamentesnek kell lennie (Jura Europae; Prugberger, 2021). Ezért a politikai sztrájk tilos és a sztrájk megkezdése előtt jogszabályilag előírt általában hét napi tárgyalási kötelezettség, ezt megelőzően pedig a tárgyaló partnerek kijelölésére általában öt nap áll rendelkezésre (hülési idő). Csak e hülési idő eredménytelen letelte után lehet a sztrájkot elkezdni. Minthogy a sztrájknak erőszakmentesnek kell lennie, tilos bárkit kényszeríteni a sztrájkban való részvételre, a munkáltató pedig kívülről nem hozhat be munkavállalókat, pl. munkaerő kölcsönzéssel a sztrájk letörésére. Hogy ezt nem teheti meg a munkáltató, adódik az arany formulának abból az előírásából, hogy a munkavállalói oldal a gyengébb fél és ezért a munkaküzdalemben is bizonyos kedvezményekre jogosult. Ebből adódik, hogy a munkáltató a kizárást (lock out) csak jogellenessé vált sztrájk esetében

alkalmazhatja (Prugberger – Kenderes, 2011). A sztrájk politikamentességének kritériumából adódik az, hogy kívülről csak más cégek dolgozói avatkozhatnak be a sztrájkba szolidaritási sztrájk formájában, amelynek megtartását minden állam jogszabályi keretek közé helyezi (Szilágyi – Hrecska, 2021:9-10). Amennyiben a szolidaritási sztrájkra nem a jogszabályi keretek között kerül sor és nem munkavállalók folytatják, hanem a beavatkozásra más szervezetek és személyek részéről kerül sor, a sztrájk *demonstrációvá* szélesedik ki, amelytől ha nem határolódik el a sztrájk, könnyen jogellenessé válhat.

A demonstráció a társadalmi elégedetlenségnek egy kötetlen, csak áttételesen szabályozott formája. Ennek lehet a munkabéke szempontjából egy egészen jelentéktelen, de lehet komoly társadalmi feszültséget előidéző formája is. Ez a *bojkott*. Bojkottra sor kerülhet munkahelyen belül, de azon kívül is. Ha munkahelyen belül kerül sor a munkamegtagadásra, akkor az spontán módon valósul meg és általában a „sztrájkrendtartás” által előírt fent már bemutatott „hűlési időre” vonatkozó előírások megtartása nélkül. Ilyen volt a berlini filharmonikus zenekar részéről, amikor nem voltak hajlandók befogadni a zenekarba azt a fúvós művésznőt, akit Karajan a zenekarba szeretett volna behozni, mivel a zenekar hagyományosan férfi művészekből áll. Addig, amíg Karajan és a zenekar menedzsmentje nem volt hajlandó elállni ettől a tervtől, nem voltak hajlandók játszani. Ez a bojkott jogellenes volt a zenekar részéről, nem azért mert nem tartották be a sztrájkra előírt eljárási előírásokat, nevezetesen a hűlési időt, hanem azért, mert az indíték esélyegyenlőséget sértő, diszkriminatív volt. Ennek ellenére a menedzsment és Karajan a jogot figyelmen kívül hagyva hátrált meg. A menedzsment azért, mert félt, hogy Karajanhoz hasonló kvalitású karmestert nem biztos, hogy talál, Karajan pedig azért, mivel előrehaladott koránál fogva félt attól, hogy újabb vezető karmesteri szerződést nem biztos, hogy máshol kapni fog (Prugberger, 2019). A másik bojkottnak minősülő eset Magyarországon a Gyurcsány kormányzás utolsó évében, 2008 februárjában volt, amikor a budapesti autóbuszsofőrök közül többen megtagadták a reggeli munkakezdekskor a forgalomba való kimenetelt a hibás fékkel és kopott gumibroncsokkal ellátott autóbuszokkal az ónos eső és a köd okozta csúszásveszély miatt. A BKV jogtanácsosa jogellenes sztrájkknak minősítette a Debreceni Jogi Karon meghívásomra tartott előadásán az esetet, holott a szakirodalom (Horion, 1966) és a nemzetközileg kialakult gyakorlat (Jura Europae, é.n.) szerint ez egyértelműen bojkott, amit az előidéző körülmények alapján kell megítélni. Az előidéző okok pedig a buszsofőrök által nem vállalt emberéleteket veszélyeztető tömegszerencsétlenség kockázata, vagyis jogszerű indok volt (Prugberger, 2019).

A bojkottnak azonban lehetséges olyan erősen kiszélesedhető formája is, ami komoly feszültséget okozhat kisebb-nagyobb társadalmi közegekben. Tipikus esete ennek, amikor egy szakma a szolgáltatási tevékenységével leáll, nem sztrájk miatt, hanem azért, mert pl. a fogyasztóvédelmi szervezetek, vagy az állami szakhatósági szervezetek olyan intézkedést hoznak, amit a szakmai érdekvédelmi szervezetek a szakmát gyakorlók részéről méltánytalannak tartanak, vagy maguk a szakmát gyakorló termelők, iparosok és kereskedők érzik méltánytalannak az intézkedést és igénylik a bojkott megszervezését a saját érdekvédelmi szervezetük részéről. Ha pedig az érdekvédelmi szervezetük ezt nem teszi meg, akkor előfordul, hogy maguk lépnek bojkott formájában fel. Előfordulhat ennek ellenkezője is, vagyis olyan bojkott, amikor a szolgáltatást igénylők, vagyis a fogyasztók lépnek fel és bojkotálnak egyes termé-

keket, illetve termékgyártó és kereskedő cégeket (Prugberger, 2010; Prugberger – Kenderes, 2011). Ilyen eset volt, amikor az 1980-as évek közepén az egyik akkori magyar állami külkereskedelmi vállalat kékeslila velúr férfi és női cipőket vásárolt meg egy spanyol cipőgyártó cégtől, amelynek a talpa az első felhúzást követő lépéseknél levált. A tömeges reklamációk és visszavételek hatására a szerződés annullálását igényelte a magyar külkereskedelmi vállalat a spanyol cipőgyártótól, amely az eredeti állapot helyreállítását, a nagykereskedelmi vételárat és az elszállítás, valamint a visszaszállítás költségeit a magyar külkereskedelmi vállalatnak megtéríteni nem akarta. Ezért a magyar külkereskedelmi cég a spanyol cipőgyárral szemben a magyar cipőkereskedő cégek bojkottját helyezte kilátásba, ami hatott és beleegyezett a szerződés érvénytelenné tételébe és az eredeti állapot helyreállításába. A bojkottal való fenyegetés hatékonyabb és lényegesen gyorsabb eredményhez vezetett, mintha per útján nyert volna a magyar külkereskedelmi vállalat. A spanyol cipőgyár ugyanis nem tett eleget a szerződés megkötésekor az elvárható tájékoztatási kötelezettségének.

Komoly társadalmi feszültséget, gazdasági és szociális problémákat okozhat a bojkott, akkor, ha valamilyen szolgáltatás akár egy településen, különösen, ha az egy gazdasági, vagy más szolgáltatási centrumot is jelent, valamely szakma bojkottálja a szolgáltatásait. Ilyen most a Magyar Orvosi Kamara magatartása, amely megtárgyalta a háziorvosok egészségügyi szolgáltatásainak a honoráriumát és működési feltételeit az egészségügyet képviselő államtitkársággal, utóbb e megállapodás megszegésével felbízta a háziorvosokat arra, hogy ne írják alá az egészségügyi tárcával vállalkozóinak minősülő szolgáltatási szerződéseiket, hanem azokat tegyék a kamaránál letétbe.³ Az ilyen magatartás azóta, hogy a háziorvosok nem a településsel munkaviszonyban álló körorvosok, nem minősül sztrájkoknak, hanem bojkottoknak. Miként a pedagógus sztrájkok esetében, úgy itt is külső civil szervezeteknek minősülő, gyakorlatilag informálisnak minősülő politikai NGO-k avatkoznak be a pedagógusoknál sztrájkoknak minősülő munkamegtagadásokba, míg a háziorvosoknál ugyanez a helyzet azzal a különbséggel, hogy ott bojkottnak minősülő szolgáltatásmegtagadásról van szó. A kettő nagyon hasonló egymáshoz. Mind a kettőnél jelentősége van az országos és a területi megállapodásoknak. Csak míg a munka világával összefüggő háromoldalú országos megállapodási és kétoldalú kollektív szerződési érdekegyeztetés és a „pacta sunt servanda” elv, valamint a sztrájk munkajogilag szabályozva van, addig a bojkottnál és a kettőből az NGO-k rejtett, és általában kormánybuktató, vagy gyengítő beavatkozásával kialakuló demonstrációk nincsenek rendezve.

Ezért ezen a téren, de a munkaküzdelemnél is óriási a joghézag. A magyar sztrájktörvény, amely az 1989. évi VII. tv.-nyel lépett életbe és egyúttal hatályba, teljesen elavult, de már a megalkotásakor is hiányos volt. Csak a sztrájkot szabályozta, azt is hiányosan, de a kizárásról és a bojkottról egy szót sem szól (Prugberger, 2010). A magyar szakirodalom szinte kivétel nélkül csak a sztrájkokkal foglalkozik; Berki, 2022; Szilágyi – Hreckska-Kovács, 2021; Képesné Szabó – Balczer, 2016; Halmos, 2010; Herczogh, 2009; Bródy, 2000; Radnay, 1995, 1992, 1990; Fabók, 1995; Pál, 1990), ami alól kivételt képez e sorok írója és Kenderes György, valamint Nadas György (Prugberger – Kenderes 2011; Prugberger – Nadas, 2015). Mi voltunk azok, akik komplexen és rendszerszemléletűen, jogdogmatikai összefüggéseiben szemléltük a munkaküzdelem és a bojkott, valamint az egyéb társadalmi elégedetlenségi artikulációk jogi relevanciáit minden nemű visszhang nélkül (Prugberger – Nadas, 2015). Ezért áll fenn

ezen a téren ma is egy óriási joghézag és ha a sztrájk vagy a bojkott általában informálisan és legtöbbször illegálisan demonstrációvá kiszélesedik, nem tud alkalmazni olyan közbülsőnek minősülő eszközöket, mint amilyen a sztrájknál az előzetes kötelező érdekegyeztetés, valamint a kollektív szerződés hálózati intézményrendszere, valamint a sztrájknál alkalmazott elégséges szolgáltatás intézménye, amit a bojkottra is ki kellene terjeszteni. Amíg a jelenlegi sztrájktörvény helyett meg nem születik egy, a munkaküzdelem valamennyi formáját és a bojkottot, valamint a politikamentes legális demonstrációt magába foglaló kódex, addig a Kúriának kellene elvi állásfoglalással kialakítani törvényi, vagy joganalógiával⁴ egy olyan bírósági ítélkezési gyakorlatot, miszerint a kívülről jövő uszító jellegű provokációk rendeltetésellenes joggyakorlást, joggal való visszaélést jelentsenek. A nyugat-európai jogok egyike sem szűkíti le a „munkaharcot”, illetve a munkaküzdelmet (Arbeitskampf) csak a sztrájkra, hanem a kizárást mindenképpen, de legtöbbjük a bojkottot a sztrájjal együtt szabályozza és a gyakorlatban is együtt kezeli (Jura Europae; Tomandel, 1965; Horion, 1966; Mayer-Maly, 1967; Strasser, 1989; Trocsányi id., 1989; Löwisch, 2004; Zöllner et al., 2008)

Az ezekkel kapcsolatos konkrét jogi problémákat igyekszem a politikától nem mentes, három jogilag releváns eseten, illetve jelenségen keresztül megvizsgálni szigorúan a jogtudomány prizmáján keresztül. Az egyik a pedagógussztrájkokból kezdődött országos kiterjedésűvé vált demonstráció, a másik a magyar Orvosi Kamara által gerjesztett háziorvosoknak címzett bojkott felhívás, a harmadik pedig az olyan önálló demonstráció, amely az állam valamely intézkedését kívánja bojkottálni, pontosabban meghiúsítani. Ez utóbbiakhoz kapcsolódhatnak közvetlenül is külső politikai beavatkozások.

A PEDAGÓGUS SZTRÁJKOK DEMONSTRÁCIÓKKÁ TÖRTÉNŐ KISZÉLESEDÉSÉNEK MENETE

Ez év őszén kezdődtek el az utcai demonstrációk Budapesten a pedagógus-társadalom életkörülményeinek javítása érdekében, amely eleinte a pedagógusok bérének jelentős emelésére koncentrált. Az ezzel kapcsolatos bal-liberális politikai beállítottságú pedagógus szakszervezeti követelések jogosságát a kormány elismerte, és ígéretet tett arra, hogy mihelyt az Európai Bizottság a közös hitelfelvételből járó pénzt Magyarországnak átutalja, jelentősen megemeli a pedagógusbéreket. Addig is viszont, amíg ez meg nem történik, a költségvetés teherbírásának figyelembe vételével több lépcsőben béremelést végez. Egyik bal-liberális beállítottságú pedagógus szakszervezet sem nyugodott ebbe bele, hanem az érdekegyeztetési tárgyalásokat megszakítva utcai demonstrációkra hívta a diákokat, a szülőket, sőt a magyar társadalom széles rétegeit, amihez nemcsak a pedagógusok alulról szerveződött olyan mozgalmi csatlakoztak, mint amilyen a „Tanítanék” mozgalom, valamint a „Kockás inget” hordó pedagógusok, hanem a szervezők felhívására a szülők és a tanulók egy része is. A szervezők eredeti elképzelése az volt, hogy a tanárok bérkövetelésével összefüggő sztrájkmegmozdulások és demonstrációk szervezésében a politikai pártok ne működjenek közre. Ennek ellenére már az elmúlt év őszén Budapesten az Oktogontól a Teréz-, és a Szent István körúton a Margithíd forgalmát is akadályozó demonstráció során komoly irányító szerepet játszott a Momentum és annak elnöke. Az ezt követő további hasonló demonstrációkon pedig egyre nyíltabban

megjelent a szülők és a tanulók mellett a többi bal-liberális párt, élén a Demokratikus Koalícióval és annak elnökével, Gyurcsány Ferencsel, valamint feleségével, Dobrev Klára európai parlamenti képviselővel, aki mellesleg a metajurisztikus magyar árnyékkormány elnöke. A pedagógus sztrájkokat és demonstrációkat igyekeztek a vidéki városokra is kiterjeszteni.

Eme bal-liberális ellenzéki pártokkal összejátszó pedagógus szakszervezeti vezetők e pártok nyomására minden érdemi tárgyalástól már a kezdet kezdetén elzárkóztak és nem átalakítottak heccelni a tanulókat arra, hogy álljanak a tanári bérkövetelések mellé és ne vegyenek részt tankötelezettségük ellenére, azt megsértve a szervezetenként folyó iskolai oktatásban és ennek helyeslésére igyekeztek rávenni a szülőket is. A múlt év őszétől rendszeresen hetenként, kéthetenként ismétlődtek az utcai demonstrációk. Ez eddig azzal tetőzött, hogy az alulról jövő kezdeményezésként aposztrofált megmozdulás keretében az új évet (2023) követő napon Miskolcra elindult Gödöllőn keresztül egy menet az ismert követeléseiket, a pedagógus bérek és az oktatási színvonal emelésére, valamint az oktatáspolitikai lényegében bal-liberális módosítására irányuló követeléseiket tartalmazó táblákkal. A menet az új év (2023) hetedik napjára ért végcéljához, a budapesti Kölcsey Gimnáziumhoz. Itt a velük szimpatizáló mintegy kétezer fős hallgatóság előtt a felszólalók elmondták követeléseiket utalva arra, hogy amíg az általuk igényelt béremelésekre, oktatási reformokra nem kerül sor, addig folytatják demonstrációjukat, igyekezve azt egyre szélesebbre kiterjeszteni. Mínderre lehetőséget adott az a tény, hogy a pedagógus sztrájkoknak sorozatos tüntetésekké és demonstrációkká válásához nagyban hozzájárult az a nagy összegű pénzügyi támogatás, ami a Democracy and Pluralism nevű Soros érdekeltségű szervezettől eredeztetve a Human Platform Egyesülettől kaptak meg a szervezők. A Humán Platform Egyesület 2022. évi beszámolója szerint ugyanis a Democracy and Pluralismtól kapott 54,5 millió forintból fedezte az ügyvezetés a Tanítanék Mozgalom demonstrációinak megszervezésével és megtartásával kapcsolatos költségeket.⁵

Ez viszont már túlmegy a sztrájk, sőt a bojkott keretein. Figyelemmel az USA-ból kiinduló és az Európai Unió által is felkarolt LMBTQ propagandistáknak a tanintézményekben történő szabad szexuális „felvilágosító” tevékenységének legalizálására irányuló követeléseit is tartalmazó „reform” igényeire, mindez kezd nagyon hasonlítani a 2015. évi ukrainai eseményekhez. Azokhoz a demonstrációkhoz, amelyek 2015-ben Ukrajnában az USA demokratapári kormányzata támogatásával, a résztvevők napi díjazása mellett a kijevi Majdanon zajlottak kormánybuktatási céllal. E kívülről irányított demonstrációk országossá kiterjedve a nemzeti kisebbségek nyelvét és kollektív jogait elismerő Janukovics kormány megbuktatáshoz, szélsőséges vad nacionalizmushoz, a nemzetiségekkel szembeni intoleranciához és az ukrán társadalom tragédiájához vezetett (Prugberger, 2022).

E bal-liberális pártok hazai és külföldi európai parlamenti képviselői, valamint a magyar árnyékkormány azon dolgozik, hogy Magyarország ne kaphassa meg az Európai Unió által a tagállamok és így Magyarország kötelezettségvállalásából felvett hitelből visszafizetéssel nem terhelt neki járó pénzügyösszeget. Ezekhez a demonstrációkhoz még becsatlakoztak az LMBTQ szervezetek hazai képviselői is, mivel a kormány megtiltotta, hogy az óvodákban és az iskolákban a születési nemek művi megváltoztatásával összefüggő nézeteiket terjeszthessék. E visszas jelenségekkel szemben érdekes módon a két bal-liberális kötődésű szakszervezet a mai napig nem lépett fel. Ugyanakkor az is tény, hogy a Kormány részéről sem történt a

közelmúltig a költségvetés terhére komolyabb bérrendezési kísérlet, hanem a nagyon is bizonytalan európai uniós pénzekre várt, amiket a Bizottság durva jogsértéssel részben még most is visszatart. Ennél fogva a jelentős mértékű orvosi bérrendezés mellett a pedagógusok bérrendezésének közelmúltig eltolódása indokoltan okozott társadalmi feszültséget. Sajnálatos mindazonáltal, hogy nincs a Munkástanácsoknál, valamint a LIGA-nál, vagyis a két konzervatív szakszervezeti országos szövetségnél pedagógus szakszervezet, amely egyensúlyt tudna teremteni a bal-liberális kitérésekkel, túlzásokkal szemben.

Ez különösen fontos lett volna az elégséges szolgáltatás meghatározása kérdésében, amelyvel koncentráltan foglalkozik Hungler Sára kitűnő jogdogmatikai elemző tanulmánya a pedagógus sztrájkokról, ami a Munkajog c. folyóiratban a közelmúltban jelent meg (Prugberger, 2022). Helytállóan utal arra, hogy a minimális szolgáltatást olyan területen kell biztosítani, ahol a sztrájk, de ugyanígy a lock out és a bojkott, valamint a demonstráció is (ez utóbbi háromra történő kiterjesztés tőlem) „a lakosság szokásos életkörülményeit veszélyeztető akut nemzeti válsághelyzetet eredményezhet”. Megítélésem szerint egyértelműen ilyen terület a közoktatás, ahol az oktatásbeszüntetés előidézhethet parttalanú váló politikai válsághelyzetet. Példa erre az 1968. évi franciaországi diáktüntetés, amelynek a francia társadalmat akkor megrázó jellegéről írásom végén még szólok. Hungler nézetével egyezően magam is azon az állásponton vagyok, hogy a közoktatás területén fennálló elégséges szolgáltatás mértékét és módját tételesen és jogilag rendezni kell, ami 2023 júniusában és októberében a 453/2023 (X. 5.) sz. kormányrendelet által módosított 401/2023 (VIII. 30). sz. kormányrendelettel megtörtént, azonban a szociális partnerek bevonása nélkül. Egyet értve e tekintetben Hungler kritikájával, hogy hiba volt, hogy „a magyar pedagógusok képviselői semmiféle módon nem vettek részt a kormányrendelet megalkotásában.” (Hungler, 2023). Tárgyilagosabbá alakulhatott volna a jogalkotás menete, ha a kormány a rendelet megalkotása előtt a két ellenzék érzelmű bal-liberális pedagógus szakszervezet, valamint a kormány politikájához közel álló Liga Szakszervezeti Szövetség és a Munkástanácsok képviselőinek a bevonásával, vagyis mindkét oldal véleményét meghallgatva tárgyalást folytatott volna velük.

AZ EDDIG LEZAJLOTT ÉS EZT KÖVETŐEN VÁRHATÓ ESEMÉNYEK KÖVETKEZMÉNYEINEK JOGI KIÉRTÉKELÉSE

Kezdjük a dolgot az elejével. A fentiekből kitűnően a történetek a pedagógusok javára indokolt szakszervezeti bérköveteléssel indultak. Ennek jogosságát a magyar Kormány az Országgyűlésben elismerte és ígéretet tett a teljesítésre, amit mindenekelőtt nagyobb mértékben az Európai Bizottságtól járó európai uniós pénzforrásokból kíván – mihelyt megkapta –, azonnal teljesíteni, ha pedig a Bizottság a kifizetést késlelteti, vagy visszatartja, az esetben több lépcsőben ütemezve a költségvetés teherbírása szerint teljesíti. A bal-liberális szakszervezetek, nevezetesen a Pedagógus Szakszervezet és a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete ezt az ajánlatot visszautasították és tárgyalás helyett a már említett politikai szervezetekkel együtt utcai demonstrációkra hívták a pedagógusokat, a diákokat és a szülőket egyaránt, párhuzamosan meghirdetve és megszervezve a pedagógusok sztrájkját anélkül, hogy az elégséges szolgáltatásban megállapodtak volna. Ennek ellenére néhány pedagógus

sztrájkba lépett még a pedagógusok új életpályájáról szóló 2023. évi LII. törvény megalkotása előtt, amit azt követően is folytattak. E miatt elbocsátásukra került sor. Mostanra az utcai demonstrációk a visszavételük követelésével is kiegészültek.

A bal-liberális politikai beállítottságú pedagógus szakszervezetek először is azzal sértették meg a sztrájktörvényt, hogy a tárgyalóasztaltól anélkül álltak fel, hogy az elégséges szolgáltatásban megállapodtak volna a kormány képviselőivel. Az elégséges szolgáltatás az oktatásban többértű probléma. A nagykorúság alatti alsó-, és a középfokú iskolai oktatás és nevelés esetén elégséges szolgáltatásnak nem felel meg az iskolában lévő tanulók felügyelete, amiből hiányzik a nevelés és az oktatás. Az oktatásról és egyúttal az oktatással összefüggésben álló magatartásra nevelésről legalább online formában gondoskodni kell, amit a sztrájkot szervező szakszervezetnek az iskola vezetésével meg kell oldaniuk. Ezt a bal-liberális kötődésű szakszervezetek elhárították, mert komoly és felelősségteljes közreműködési tevékenységet kellett volna kifejtetniük. Mindebből kiderült hogy a két bal-liberális pedagógusszakszervezet sem pedagógus, sem diák, sem pedig szülői érdekeket nem képvisel, hanem inkább kormányváltást célzó bal-liberális ellenzéki érdekeket. Ez egyértelműen kitűnik abból, hogy miközben a két ellenzéki oldalon álló pedagógus szakszervezet és az árnyékkormány béremelést követel a pedagógus társadalom javára, a hazai ellenzék európai parlamenti képviselő csoportja – miként erről már szó esett – mindent megtett és megtesz most is annak érdekében, hogy Magyarországnak a koronavírus járvánnyal összefüggő helyreállítási alaphoz járó pénzek minél később és minél kisebb összegben érkezzenek meg. Cél ugyanis ezzel az, hogy a szükséges béremeléseket így meg lehessen akadályozni, vagy legalábbis meg lehessen csonkítani és az elégedetlenséget továbbra is fenn lehessen tartani.

Mindezt figyelembe véve és tekintettel a vita elhúzódó jellegére, a magyar kormány akár az orvos-bérek rendezésével együtt párhuzamosan, valamivel szűkebb mértékben, de arányosan mindkét területen hajthatott volna béremelést végre azzal, hogy mihelyt megjön az Uniótól a helyreállítási alaphoz a Magyarországnak járó forrás, mindkét oldal béremelését abból arányosan és párhuzamosan tovább folytatja. Ha pedig ez az utóbbi nem jönne össze az Unió miatt, akkor a kormány ígérete szerint a költségvetésből folytatódhatott volna e második, mindkét irányban megjelenő bérrendezés. Lehetett volna ilyen megállapodás irányában tárgyalni mind a két területen a koalíciós partnerekkel. Annak ellenére, hogy nem így járt el a kormány, e megmozdulások valamennyi résztvevője, mind a pedagógus szakszervezetek, mind a mögöttük meghúzódó álcivil szervezetek (NGO-k) és ellenzéki pártok, mind a demonstrációkban résztvevő tanárok, diákok és szülők jogsértően jártak el és járnak el a jövőben is. A tanárok azért, mert nem a Sztrájktörvényben előírtak szerint az ún. „hűlési idő”, azaz 5 nap tárgyaló delegáció kijelölése és 7 napos kötelező előzetes tárgyalás be nem tartásával megszervezett sztrájkban vettek részt összekötte politikai demonstrációval, a tanulók iskolalátogatási kötelezettségük nem teljesítésével, a szülők pedig a tanulók iskolalátogatási kötelezettségének nem teljesítésére való buzdításával, valamint őket nem illető sztrájkban való részvétel miatt. Mindez bekövetkezhet más hasonló eseményeknél is, a munkaküzdelemnek a politikai küzdelmektől el nem határolt hiányos jogi szabályozása és a kettőt egymástól el nem különítő, el nem határoló, joginak nem mondható kiforratlan politikai gyakorlat miatt.

Itt kell még szólni arról is, hogy a külföldi, pontosabban a nyugat-európai államok munkajogi jogszabályai előírják a szociális partnerek számára a háromoldalú függetlenséget, in-

dependenciát. Ennek alapján mind a munkáltatói szövetségeknek, mind a szakszervezeteknek egymástól, harmadik hatalomtól, valamint az államtól függetlennek kell lenniük. Ha ez a három kritérium valamelyik oldalon nem áll fenn, mivel a munkáltatói szövetség vagy a munkáltató megalkusznak egymással a munkavállalók terhére, az általuk megkötött megállapodás, kollektív szerződés érvénytelen. De ugyanígy érvénytelen minden olyan munkajogi intézkedés és így a sztrájk is, ha abban harmadik hatalom, ellenzéki párt, vagy külső szervezet, pl. NGO-k vesznek közvetlenül, vagy közvetve felbujtóként részt. Így az ilyen jellegű sztrájk is érvénytelen, vagyis a sztrájkmozdulás hatóságilag betiltható. Ugyanez érvényesül értelemszerűen, ha ily módon a sztrájk külső beavatkozás (harmadik hatalom) következtében válik demonstrációvá, vagy szélesedik ki bojkottá, mely utóbbiról később esik majd szó. Ugyanakkor fennáll az állammal szembeni függetlenség, ami ha sérül, jogállamisági problémát vet fel, amely a sértett fél részéről alkotmánybírósághoz fordulással oldható fel. A magyar munkajogi szabályozás sajnos csak az elsőt, vagyis az ellenérdekű féltől való függetlenséget írja elő, amit indokolt lenne az itt bemutatottak szerint háromoldalúvá tenni (Prugberger, 2000).

A munkaharcról szóló 1998. évi „Sztrájk törvény” az időközi módosítások ellenére is teljesen hiányos és egy szóval sem említi a kizárást, valamint a bojkottot és mindennek kormánybuktatási célzatú demonstrációvá és/vagy blokáddá kiterjesztésnek tilalmát. Nem tartalmazza továbbá e tilalom megsértésének közigazgatási, alkotmányjogi, valamint esetleges büntetőjogi jogkövetkezményeit sem. Ez utóbbira utalni azért is lényeges, mert az elbocsájtott pedagógusok visszavételét követelő demonstrációban kormány-, és miniszterelnök-menesztést követelő táblákat is szép számmal vittek. Mindezekért elsősorban a bal-liberális kötődésű szakszervezetek a felelősek, amelyek az érdekvédelemből kilépve, és azzal nemcsak jogilag, hanem erkölcsileg is visszaélve az államrend erőszakos megváltoztatásában kívánnak az ellenzéknek segédkezet nyújtani. Ezért a kormány keresettel élve igényelheti a bíróságtól annak kimondását, hogy a pedagógus szakszervezetek, csatlakozó többi szervezettel együtt átlépték hatáskörüket, ami súrolja az államrend erőszakos megdöntésére irányuló kísérletet és emiatt az egyéni felelősségre vonásokon túlmenően a bal-liberális pedagógus szakszervezeti tevékenység betilthatóvá válik.

Mindez nagyon is időszerűvé vált a 2023-as év elejére, mivel a bal-liberális beállítottságú Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete január 23-i kezdéssel egy hétig tartó sztrájkot hirdetett meg kilenc pontos homályos módon felsorolt követelésekkel. A sztrájkot parttalan módon hirdették meg, amelyben nem volt kizárt a tanulók, a szülők, és egyéb szervezetek részvétele. Ezzel kapcsolatosan több neuralgikus kérdés merül fel, amit érdemes kielemezni abból a szempontból, hogy milyen következményei lehettek volna és lehetnek hasonló esetekben. Az egyik, hogy nemcsak a magyar Sztrájk törvény, hanem a sztrájk folytatására kialakult nemzetközi sztrájkrendtartásokba foglalt szokásjogilag kialakult ún. „arany formula” szabályai értelmében a sztrájkot megelőzően hét napos egyeztető tárgyalást szükséges tartani, amelyet meg kell, hogy előzzön egy ötnapos időtartam, amely alatt a felek összeállítják a maguk tárgyaló delegációját. A tárgyaló delegáció összeállítására szánt ötnapos határidő viszont országos kiterjedésű sztrájk esetén megduplázódik és így tíz napra módosul. Tekintettel arra, hogy ez esetben országos kiterjedésű sztrájkról volt szó, a tárgyalással és a tárgyaló delegációk összeállításával, valamint a törvényileg is

meghatározott hétnapos tárgyalási idővel együtt az ún. „hűlési idő” tizenhét napi időtartamot kell, hogy elérjen. Amennyiben ennél rövidebb időn belül kezdené el a tényleges munkabeszüntetést, vagyis a sztrájkot a szakszervezet, a Belügyminisztérium Oktatási Államtitkársága a Belügyminisztérium nevében keresettel fordulhatott volna a Fővárosi Törvényszék munkaügyi kollégiumához a sztrájk jogellenességének kimondása iránt eljárásjogi előírások megsértése okán. Abban az esetben pedig, ha a sztrájk veszélyesen politikai demonstrációvá szélesedett volna ki, vagyis a sztrájkjal, valamint a szolidaritási sztrájkjal érintett munkavállalókon kívül mások is részt vesznek benne, mind az eredeti szervező szakszervezet, mind a hozzá csatlakozó szakszervezetek és egyéb politikai töltésű szervezetek működésének közigazgatási úton történő megvonása is jogszerűvé válhat. Ma már a külföldi és a belföldi bal-liberális ellenzéki politikai gyakorlat alapján kell, hogy annyi tapasztalata legyen a posztkommunista közép-európai régióban a kormányoknak, így a magyarnak is, annak megítélésében, hogy mikor válik az alkotmányos rend megváltoztatására irányulóvá egy sztrájkból kiinduló bojkottal kevert demonstráció olyan zavargássá, amely alkotmányos keretek között közigazgatási beavatkozást igényel esetleges büntetőjogi eljárások megindítása mellett.

A MAGYAR ORVOSI KAMARA BOJKOTTRA INSPIRÁLÓ FELHÍVÁSA A HÁZI ORVOSOKNAK CÍMEZVE

A Magyar Orvosi Kamarával (MOK) a kamarai közgyűlés előtt egyeztetett a belügyi tárca egészségügyekért felelős titkársága, amelyben megállapodás született a háziorvosi szolgálat feltételeiről, a bérekről és a szolgálatot érintő egyéb szervezeti módosításokról. Az ezt követő MOK közgyűlésen hozott határozat mindezt egyoldalúan megváltoztatta és felhívást intézett a háziorvosokhoz, hogy ne írják alá az egészségügyi államtitkárság által a MOK-kal egyetértésben megszövegezett egészségügyi szolgáltatások nyújtására irányuló tartós vállalkozási szerződéseiket, hanem azt egyelőre helyezték aláíratlanul letétbe a MOK-nál. A lakosság irányában az általuk alá nem írt egészségügyi szolgáltatásra vonatkozó vállalkozási jogviszonyukból eredő feladataikat azonban egyelőre lássák el. Mindez nem más, mint általános, országos kiterjedésű bojkottal történő fenyegetés. Erre minden valószínűség szerint a Dobrev Klára ellenzéki árnyék kormányának egészségügyi árnyékminisztere kezdeményezésére került sor, aki foglalkozását érintően maga is háziorvos és aki a 2022. április eleji parlamenti választásokon a szintén az ellenzékot képviselő Márki-Zay Péter miniszterelnök-jelölt kormányának az egészségügyi miniszter jelöltje volt (Prugberger, 2022). Egyelőre a kormány tételes jogi norma hiányában nem tud mást tenni, mint erkölcsi inkorrekttséggel bírálja a MOK-ot. Egyértelműen léphetne fel és adott esetben a bírósághoz is fordulhatna, ha lenne olyan előírás, amely szabályozná az ilyen területeken is az adott területre érvényes érdekvédelmi szervezeteknek az állammal kötött háromoldalú megállapodásait, azok be nem tartását az államot is terhelő politikai szankcióval ellátva. Ugyanennek kellene érvényesülnie az államnak valamelyik érdekvédelmi szervével kötött megállapodásánál, sőt a szociális partnerek egymás közötti, a kollektív szerződésekhez hasonló szerződéséinél is. Ebben az esetben az állam törvényi,

vagy joganalógiával (ez utóbbival csak akkor, ha a joganalógiát szocialista időkből származó tilalmát eltörölné)⁶ élhetne és megvédhetné a társadalom érdekeit a rosszhiszemű hatalmi törekvésekkel szemben (Szabó, 1960; Eörsi, 1975). Ezzel összefüggésben itt is alkalmazható lenne a pedagógus sztrájkoknál és demonstrációknál már említett három irányú el nem kötelezettség elve.

Egy „jogi adu” azonban most is lenne az állam kezében, amivel felléphetne nemcsak az orvosi kamara, hanem minden kamara által elkövetésre kerülő tisztességtelenséggel szemben. Ez pedig az, hogy minden kamara, így a gazdasági, az agrár, és az ügyvédi kamara is a szakmai érdekvédelem mellett hatósági feladatokat is ellát. Következésképpen „Jánusz arcú” intézmény. Ebből pedig az következik, hogy az állam hatósági szerveivel tárgyalni kötelees és csak végső esetben nyúlhat a sztrájkhoz hasonló bojkott eszközéhez, de azzal is csak úgy, hogy hatósági jogkörénél fogva köteles megakadályozni annak államellenes politikai jellegűvé válását. Hogy ez alkotmányjogilag is elismertté váljon szükséges lenne mindezt tételes-jogilag körülbástyázni és a joghézagokat az itt javasolt, vagy azokhoz hasonló megoldásokkal felszámolni.

DEMONSTRÁCIÓK AZ ELŐBB TÁRGYALT HÁTTEREK NÉLKÜL AZ ÁLLAMI INTÉZKEDÉSEKKEL SZEMBEN

Tapasztalható, hogy a kormány, vagy egyes szerveinek az intézkedéseivel szemben az előzőek során tárgyalattól függetlenül tömegdemonstrációkra kerül sor. Ilyen volt Magyarországon a második Orbán kormány idején 2014-ben az a demonstráció, amelyet az ellenzék azért szervezett, mert a kormány internetadókat tervezett bevezetni. Ennek megakadályozása érdekében óriási tüntetés szerveződött az ellenzék részéről a budapesti FIDESZ székház körül, amelynek kerítésén átmászva behatoltak a székházba, ezen kívül pedig kövekkel és laptopokkal betörték a székház ablakait és redőnyeit is annyira megrongálták, hogy azokat ki kellett cserélni. Ezen túlmenően az épületben felforgatták és összetörték a berendezéseket, beleértve a számítógépeket is. A kár óriási lett, ami miatt a résztvevőkkel és szervező pártokkal szemben kártérítési keresettel fordulhatott volna a FIDESZ a bírósághoz. Ezen kívül a külügyminisztérium bekérhette volna a tüntetésen aktívan résztvevő amerikai ideiglenes követségi ügyvivőt, Mark André Goodfriendet, számon kérve tőle a Magyarország belügyeibe történő nemzetközi jogot és a magyar szuverenitást durván sértő aktív részvételét a tüntetésben, ami miatt „persona non grata”-vá vagyis Magyarországon nem kívánatos személlyé nyilvánítva ki is lehetett volna utasítani Magyarországról.

Az ilyen és hasonló egyre élesedő demonstrációk mögött nagyon sok esetben gyaníthatóan az ellenzéki artikuláláson keresztül közvetetten olyan külső nyomás áll, amelynek gazdaságpolitikai érdekei mellett szólnak, hogy ne Magyarországon, hanem náluk épüljön fel az adott beruházás vagy náluk szervezzenek meg egy komoly bevételt jelentő rendezvényt.

ÖSSZEGEZÉS

Célkitűzésem ezzel az írással az volt, hogy a való életben megtörtént eseményeken keresztül rámutassak azokra az összefüggésekre, amelyek a munkaküzdelem, illetve munkaharc egyes jogintézményei, nevezetesen a sztrájk, a kizárás és a bojkott között fennáll és azt, hogy *a munkaküzdelem, illetve munkaharc eme egyes jogilag releváns intézményein keresztül miként válhat politikai küzdelemmé, politikai harccá. Ez szükségszerűen következik a jog és a politika kölcsönös összefüggéséből, ami megalapozza a jogpolitikát nemcsak gyakorlati, hanem tudományos diszciplínaként is.* A tényekkel, illetve az egyes jelenségekkel szembe kell nézni és kezelni is tudni kell azokat. A fent bemutatott események világosan rámutatnak arra, hogy az e téren fennálló *magyarországi izolált sztrájk szemlélet nem elegendő a munkaharcból eredő problémák kezelésére.* Ha nem figyelünk rá, vagy bagatellizáljuk, egy egyszerű lokális sztrájk vagy bojkott, valamint kiscsoportos tüntetés globálissá és országos méretűvé válhat, amit már kezelni igen nehéz. Az ilyen helyzetek kialakulásának megelőzése érdekében helyes lenne visszatérni a jogi személyek abszolút jogképességének elméletéről a jogi személyek korábbi relatív jogképességének a tanához és ezt beiktatni a Polgári Törvénykönyvnek a jogi személyek általános szabályait tartalmazó címébe is (Ptk. Első rész I. cím). Ez két okból is hasznos lenne. Egyrészt elejét lehetne ezzel venni, hogy gazdasági szervezetek a cégregisztrációban nyilvántartott gazdasági tevékenységüket illegális módon kiterjeszthessék, másrészt pedig a munkaügyi érdekvédelmi szervezetek munkaküzdelmi tevékenységüket ne terjeszthessék ki pártpolitikai harccá, a pártok pedig ne folyhassanak bele a munkaügyi érdekvédelmi szervezetek munkaküzdelmi tevékenységébe.

Elég csak utalni arra, hogy a párizsi Sorbonne Egyetemen 1968-ban kialakult diáksztrájk hogyan vált országos diáktüntetéssé, majd egész Franciaországra kiterjedő általános sztrájkká, amit Charles de Gaulle csak úgy tudott kezelni, hogy egy hétre eltűnve végigjárta az összes katonai parancsnokságot és a sztrájkoló munkásokat behívatta katonának, akik mint a francia hadsereg katonái, kötelesek voltak a munkát felvenni. Itt is azok a baloldali anarchisták voltak, akik politikáivá szélesítették ki a diáktüntetést, akik egészen a legutóbbi időkig és részben még ma is az Európai Unió tisztségviselőiként vagy az Európai Parlament bal-liberális frakciói valamelyikében szerepelnek és lépnek fel Magyarországgal szemben. Elég e tekintetben Daniel Cohn-Bendit nevét felemlíteni, aki egészen 2014-ig EP képviselő volt. De tanulságul szolgálhat e téren még a nyugdíjkorhatár szükségszerű felemelése miatt nemrég lezajlott egész Franciaországra kiterjedt politikáivá fajult demonstráció, amit a szakszervezetek sztrájkknak hirdettek meg, de amihez illegális anarchista és bevándorló háttérű csatlakozók partalanná szélesítettek ki.

JEGYZETEK

- ¹ Megjegyzésre kívánczik, hogy az Eredeti Országos érdekegyeztetési Tanács megjelölés a Fidesz–KDNP koalíciós kormányzások idején Nemzeti Munkaügyi Tanáccsá változott jogszabály módosítással.
- ² 2011 előtt ez a fórum az 1992. évi Mt.-vel létrehozott Országos, illetve Nemzeti Érdekegyeztető Tanács volt (elnevezése a szerint cserélődött, hogy bal, vagy jobboldali kormány volt hatalmon), amit 2012-ben felváltott a 2012. évi új Mt.-vel párhuzamosan a szintén háromoldalú (három munkáltatói, három munkavállalói országos szövetség és a munkaügyi államtitkárság), "Versenyszféra és a Kormány Állandó Konzultációs Fóruma" (VÉKÁS).

- ³ Molnár János tudósítása a MOK 2023. febr. 5.-i küldöttgyűléséről és az azon hozott állásfoglalásról. Reflexió Takács Péter egészségügyi államtitkártól: Nettó hazugság a MOK állásfoglalása. *Magyar Nemzet*, 2023. febr. 9.
- ⁴ Törvényi analógiáról, vagyis „analogia legis”-ről, akkor beszélünk, ha a joghézagot valamely hasonló más tételes-jogi szabállyal, létező törvénnyel tölti ki a jogalkalmazó. Jogi analógiáról, vagyis „analogia iuris”-ről, vagyis jogi analógiáról akkor, ha a jogalkalmazó tételes-jogi szabály hányában metajurisztikus természetjogi jogelv alkalmazásával szünteti meg a joghézagot. A szovjet jog által befolyásolt közép- és kelet-európai jog csak a törvényi analógiát engedte alkalmazni, a joganalógiát nem (Szabó, 1960, Eörsi, 1965). A nyugat-európai és a transzatlanti jog mind a kettőt engedi. Ezt a svájci Civilgesetzbuch (CGB.) 4. cikkelye kifejezetten ki is mondja, felhatalmazva a bírót, ha a joghézag kitöltésére semmilyen analóg szabályt nem talál, lelkiismerete alapján dönthet.
- ⁵ MW: Ki fizette a tüntetéseket? Külföldi pénz áramlott a Tanítanék Mozgalomhoz. *Vas Népe*, 2023. aug. 19.
- ⁶ Szabó Imre szerint törvényi analógiára akkor van mód, ha egy jogágon belül egyik intézmény szabályozatlan, de ott lévő hasonló intézmény szabályozott, azzal a másikkal lévő joghézag kitölthető (Szabó, 1960), Eörsi szerint egy másik jogág hasonló intézményével (Eörsi, 1965).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berki Erzsébet (2022): Sztrájkok és beavatkozások. *Munkajog*, IV. 43-46., 48-49.
- Borbély Szilvia (1992): A spanyol érdekegyeztetési etalon. *Európa Fórum*, 4. 92-104
- Bódis Lajos (1994): Munkaügyi kapcsolatok állami szerepvállalással. A tripartizmus és a bipartizmus egymásra épülése Belgiumban. *Európai Fórum*, 4. 73-91.
- Bródy János (2000): A sztrájkjog nemzetközi és magyar standartjai. *Jogtudományi Közöny*, 11. 439-447.
- Eörsi Gyula (1965): *Összehasonlító polgári jog*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 13.
- Fabók András (1995): Sztrájkokról és sztrájkjogról. *Magyar Jog*, 3. 174-183.
- Halmos Csaba (szerk.) *Sztrájkjog Magyarországon*. Complex (Wolters Kluwer), Budapest, 2010.
- Herczog László (1999): Kormánykoncepció az érdekegyeztetés átalakításáról. *Munkügyi Szemle*, 2. 9-13.
- Herczog László (2009): A sztrájkot megelőző egyeztető eljárás. *Pécsi Munkajogi Közlemények*, 1. 107-110.
- Horion: *Le droit de grève – Suspension du travail et garantie*. RCJB, 1966. 236-249.
- Hungler Sára (2023): A pedagógussztrájkok az ILO gyakorlatának tükrében. *Munkajog*, I. 17-23.
- Jura Europae, *Droit du travail – Arbeitsrecht*, Édition technique juris clateurs, Paris – C. H. Beck Verlag, München-Berlin. I-III. Vol/Band, 10-90. 30-60. Konfliktus kollektív/Kollektive Arbeitskonflikte: D., B., Fr., I., L., NL., DM., I; GB. (kilenc uniós tagország)
- Képesné Szabó Ildikó – Balczer Balázs (2016): *A sztrájkjog nemzetközi, európai és hazai gyakorlata*. Vasutas Szakszervezet Kiadása, Budapest, 2016
- Löwisch, Manfred (2004): *Arbeitsrecht*, Auflage 7. Werner Verlag, Stuttgart, 101-112
- Mayer-Maly Theo (1967): *Probleme des Arbeitskämpfrechts*. Juristische Blätter 1-12
- Pál Lajos (1190): A sztrájkokkal kapcsolatos egyes jogi kérdések megítélése a svájci bírói gyakorlatban. *Magyar Jog*, 1990/3.
- Prugberger Tamás – Tatár Irén (1994): A munkaküzdalem jogi szabályozása. *Európa Fórum*, 2. 114-123.
- Prugberger Tamás (2000): *Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog*. Budapest: KJK-KERSZÖV, 69. és 89.
- Prugberger Tamás (2010): A munkaküzdalem magyar jogi szabályozása reformjához. *Jogtudományi Közöny*, 12. 658-663.
- Prugberger Tamás – Kenderes György (2011): A munkaküzdalem magyar jogi szabályozásának és gyakorlatának aktuális kérdései. *Miskolci Jogi Szemle*, 2. 5-16.
- Prugberger Tamás – Nadas György (2015): *Európai és magyar összehasonlító kollektív munkajog*, Wolters Kluwer Kiadó, Budapest, 171-189.
- Prugberger Tamás (2019): A nyomásgyakorlás eszközrendszere az iparserű gazdasági szolgáltatás és a munkavégzés világában. *Gazdaság és Jog*, 11. 1-7.
- Prugberger Tamás (2022): Az orosz-ukrán háború neuralgikus kérdései. *Valóság*, 9. 4-7.

- Radnay József (1990): A magyar sztrájk törvény. *Magyar Jog*, 12. 93-106
- Radnay József (1992): A sztrájk jog egyes kérdései a külföldi jogrendszerekben. *Munkaügyi Szemle*, 5. 30-40.
- Radnay József (1995): *A sztrájk egyes kérdései a külföldi gyakorlatban.*
- Rens, Johan (1992): A munkaügyi kapcsolatok holland modellje. *Európa Fórum* 4. 19-27.
- Strasser, Rudolph (1989): *Kollektives Arbeitsrecht.* Manzsche Verlag, Wien, 138-148
- Szabó Imre (1960): *A jogszabályok értelmezése.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 409-427.
- Szilágyi János Ede – Hrecska-Kovács Renáta (szerk.) (2021): *A sztrájk jog összehasonlító elemzése egyes európai államokban*
MFI Tudományos Közleményei 3. Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest
- Tomandel, Theodor (1965): *Streik und Aussperrung als Mittel des Arbeitskampfes.* C.H. Beck Verlag, München
- Trócsányi László id. (1989): A munkaharc a Német Szövetségi Köztársaság és Ausztria Jogában. *Jogtudományi Közlöny*,
2. 102-105
- Zöllner, Wolfgang – Loriz, Karl Georg – Hergenroder, Kurt Wolfgang (2008): *Arbeitsrecht.*, 6. Auflage, Verlag C. H. Beck, München. 413-451

Juhász Imre – Knoll-Csete Edit

Magyarország és a német tartományok

Együttműködés a múltban, fejlődési lehetőségek a jövőben

Hungary and the German Bundesländer

Cooperation in the Past, Opportunities in the Future

Összefoglalás

Németország vállalatai, (melyek között megtalálhatóak kicsik, közepesek és nagyvállalatok egyaránt) a legnagyobb tőkebefektetőnek számítanak Magyarországon. Ezen írás szerzői indokoltnak tartják, hogy a Németországhoz fűződő kereskedelmi és együttműködési kapcsolatok elemzésén túlmenően megfelelő figyelem fordítódjon az egyes tartományokhoz fűződő kapcsolatok differenciált megközelítésére, különös tekintettel az egyes tartományok fejlettségi adottságaira és esélyeire, valamint a Magyarországhoz fűződő kapcsolatok tradícióira és az e kapcsolatokban rejlő lehetőségeire. Több, a magyar kapcsolatok szempontjából kiemelt jelentőségű tartománnyal vegyes bizottság működött és működik ma is, melyek tevékenységükkel hozzájárulnak a gazdasági társadalmi lehetőségek kiaknázásához, a befektetési lehetőségek felméréséhez, a két ország közötti párbeszéd és együttműködés erősítéséhez. A vegyes bizottságok és más keretek között tett közös kezdeményezések jelentősen hozzájárultak és hozzájárulhatnak a jövőben is az európai fejlődéshez.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: A11, A12, B27, F50

Kulcsszavak: német tartományok, együttműködés, vegyes bizottságok, külkerkedelem, közvetlen befektetések

JUHÁSZ IMRE, korábbi kereskedelmi tanácsos Berlinben, az MKT Európai Unió Szakosztályának titkára (juhasz.imre@yahoo.de); KNOLL-CSETE EDIT, közgazdász-diplomata, jelenleg PhD Hallgató a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolában (knollcse@gmail.com).

Summary

German companies (including small and medium-sized enterprises) are the largest investors in Hungary. The authors of this publication consider it justified that, in addition to the analysis of trade and cooperation relations between Germany and Hungary, the relations with the individual federal states should also be adequately considered, with special view of development capabilities and opportunities. German-Hungarian cooperation at the level of the federal states has always been of particular importance for bilateral relations and its activities contribute significantly to the exploitation of economic and social opportunities, the expansion of investment opportunities and the strengthening of dialogue between the two countries. Joint initiatives within the framework of cooperation with the federal states and other players have contributed significantly to European development and hopefully will continue to do so in the future.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: A11, A12, B27, F50

Keywords: Germany, cooperation, Bundesländer, foreign trade, direct investments

BEVEZETÉS

A Németországi Szövetségi Köztársaság 1990. október 3-dika, a német újra egyesülés megtörténte óta tizenhat, különböző földrajzi kiterjedésű és lélekszámú félszuverén állam történelmi hagyományokon alapuló közössége. Minden tartománynak van saját alkotmánya, költségvetése és fővárosa; utóbbiak a tartományi parlamentek (Landtag) és a tartományi kormányok székhelye. A több mint negyven évnyi megosztottság után újra egyesült, évezredes regionális hagyományokkal (Kurfürsten¹) rendelkező Németországban a német tartományok közötti párbeszéd egyik legfontosabb fóruma a Szövetségi Tanács (Knoll-Csete, 2023b).

Az egyes tartományokat a népesség nagyságától függően 3-6 tag képviseli a szövetségi törvényhozás felsőházában. A „Bundesrat” a szövetségi köztársaság öt állandó alkotmányos szervének egyike. A parlament második kamarájaként, „felsőházaként”, ugyanakkor önálló szervként a tartományok érdekeit képviseli, valamint részt vesz a jogalkotási eljárásban. A tartományok másik fontos, formális döntéshozói grémiuma a Miniszterelnöki Konferencia (MPK), amelynek tagja a tartományi miniszterelnökök és a mindenkori kancellár. A Konferencián olyan tartományi jellegű témák kerülnek napirendre, amelyek esetében szövetségi összehangolás szükséges. A tartományoknak ezenkívül állandó képviseletük van a fővárosban (Landesvertretungen) és Brüsszelben, az Európai Unió székhelyén is. Tanulmányunkban a tartományi struktúra jellegzetességeit és az egyes tartományok magyarországi kapcsolatait vázoljuk fel.

ALKOTMÁNYJOGI KÉRDÉSEK

Tartományi struktúra, valamint egyes főbb gazdasági mutatók

Az EU vezető gazdaságának számító, föderális Németországnak egy sajátos kohéziós utat kellett bejárnia ahhoz, hogy felzárkóztassa a negyven évig egyedülálló kettéosztottság sújtotta keletnémet tartományokat. A német egység napja, október harmadika annak az 1990-es történelmi lépésnek állít emléket, amikor a Német Demokratikus Köztársaság 5 tartománya és Kelet-Berlin hivatalosan beléptek a Németországi Szövetségi Köztársaságba. Nyugat-Berlin különleges státusza ezzel az aktussal megszűnt, vagyis nem két állam egyesüléséről, hanem tartományok belépéséről beszélhetünk (Knoll-Csete, 2022). Ezzel a német tartományok száma 16-ra növekedett. Az NSZK Alaptörvénye az egyesülést követően is érvényben maradt, preambuluma 1990-ben került módosításra (16 tartomány), majd 1994-ben, 2002-ben és 2006-ban is fontos, (bár e tanulmányban nem részletezendő) változásokon ment át.

Az alábbiakban a német tartományok egyes gazdasági adatai kerülnek bemutatásra megjegyezve, hogy a dolgozat írásakor, 2024 első napjaiban a 2023. évi adatok – értelemszerűen – még nem állnak rendelkezésre, de az egyes tartományoknak a német gazdaságban betöltött helyére, szerepére vonatkozóan megfelelő támpontot kínálnak.

1. táblázat: A német tartományok egyes gazdasági alapadatai 2022-ben

Megnevezés	Bruttó hazai termék folyó áron, mrd €	Egy főre jutó bruttó hazai termék, ezer €	Exportforgalom, mrd €	Exportkvóta, %
Baden-Württemberg	572,8	50,9	263,0	45,9
Bajorország	716,8	53,8	216,4	30,2
Berlin	179,4	48,1	16,5	9,1
Brandenburg	88,8	34,6	17,7	19,9
Bréma	38,7	56,9	21,5	55,2
Hamburg	144,2	76,9	51,8	35,9
Hessen	323,4	50,8	79,5	24,6
Mecklenburg-Elő-Pomeránia	53,4	32,8	9,8	18,3
Alsó-Szászország	339,4	41,8	97,5	28,7
Észak-Rajna-Vesztfália	793,8	43,9	234,1	29,4
Rajna-Pfalz	171,7	41,4	60,8	35,4
Saar-vidék	38,5	38,9	16,7	43,3
Szászország	146,5	35,9	52,8	36,0
Szász-Anhalt	75,4	34,5	23,9	31,7

Megnevezés	Bruttó hazai termék folyó áron, mrd €	Egy főre jutó bruttó hazai termék, ezer €	Exportforgalom, mrd €	Exportkvóta, %
Schleswig-Holstein	112,8	38,3	28,3	25,1
Tübingia	71,4	33,7	17,8	24,9
Tartományra nem besorolható	-	-	368,7	.
Régi tartományok	3.431,4	.	1.085,0	31,6
Új tartományok	435,7	.	121,9	28,0
Németország	3.867,1	46,0	1.575,7	40,7

Forrás: Szövetségi Statisztikai Hivatal (www.destatis.de)

Megjegyzés: Exportkvóta az export és a bruttó hazai jövedelem hányadosa

A tartományi struktúra sokszínűségét² jól jellemzi, hogy miközben Észak-Rajna-Vesztfália, Németország legnépesebb tartománya lélekszáma meghaladja a 18 millió főt, a Brémát és Bremerhaven kikötővárost magában foglaló legkisebb tartomány lélekszáma nem éri el a 700 ezer főt. A lélekszámát és gazdasági erejét tekintve nagyobb tartományok közé tartozik még Bajorország, Baden-Württemberg, Alsó-Szászország és Hessen, míg a legkisebbek közé Berlin szövetségi főváros, Hamburg Szabad és Hanza-város, valamint a szövetségi köztársasághoz 1957-ben csatlakozott Saar-vidék sorolható.

Emellett említést érdemelnek azok a különbségek, amelyek az egyes tartományok gazdaságának súlypontjai és gazdasági ereje tekintetében megfigyelhetők. Hamburgban és Brémában, a két városállamban az egy lakosra jutó GDP 2022-ben 76,9, illetve 56,9 ezer euró volt. Bajorországban (53,8 ezer euró), Baden-Württembergben (51 ezer euró) és Hessenben (50,8 ezer euró) meghaladta az 50 ezer eurót, míg négy keletnémet tartományban nem érte el a 35 ezer eurót, ezen belül Mecklenburg-Elő-Pomerániában a 33 ezer eurót.³

Ezen a ponton kell felhívni a figyelmet arra, hogy a szövetségi köztársasághoz 1990-ben csatlakozó új tartományok egy főre jutó GDP-je az egyesülés utáni első évek felzárkózása után – e tanulmány kereteit meghaladó okok miatt – „beragadt” a régi tartományok egy főre jutó GDP-je mintegy háromnegyedén. Mindeközben a húszas évek elejére mind a munkabérek széles körében, de mindenekelőtt a nyugdíjak tekintetében megvalósult a két országrész közötti különbségek megszüntetése.

A szövetségi köztársaság alaptörvénye részletesen szabályozza a kizárólag szövetségi, a vegyes (szövetségi és tartományi), valamint a kizárólag tartományi hatáskörbe tartozó területeket. Megítélésünk szerint a föderális struktúra nagyban hozzájárul a nagy kiterjedésű, 357 ezer négyzetkilométer alapterületű (Magyarországnál csaknem négyszer nagyobb) szövetségi köztársaság különböző térségei közt meglévő természeti, történelmi, kulturális és egyéb sajátosságok, illetve különbségek ápolásához és menedzseléséhez, az egyes tartományokban rejlő gazdasági, humán források hatékony kihasználásához. Az alaptörvény 32. cikkelye⁴ kimondja, hogy a külügyek ápolása szövetségi ügy, ugyanakkor a szövetségi kormány egyetértése esetén a tartományok más államokkal más kérdésekben szerződéseket köthetnek.

Gazdaságpolitikai kompetenciák

A gazdaságpolitika kialakítása és érvényesítése a vegyes (szövetségi és tartományi) hatáskörbe tartozó területek közé tartozik. A gazdaságpolitikának az ország egészét érintő elemei szövetségi szinten, a Szövetségi Gazdasági és Klímavédelmi Minisztérium (BMWK) által kerülnek meghatározásra, amelyet a 16 tartományban a gazdasági minisztériumi hatáskört ellátó intézmények egészítenek ki. A hatáskörök felosztása tartományonként különbözőek: van, ahol gazdasági, ipari, klímavédelmi és energetikai (Észak-Rajna-Vesztfália), van ahol gazdasági, kis- és középvállalati, kézműipari, start-up és technológiai (Bajorország), van ahol gazdasági, közlekedési, mezőgazdasági és borászati minisztérium (Rajna-Pfalz), s van ahol gazdasági, infrastruktúra, turisztikai és munkaügyi minisztérium (Mecklenburg-Elő-Pomeránia) látja el az adott tartomány gazdaságpolitikájának kialakítását és irányítását.

Egyes német kutatói műhelyek rendszeresen elkészítik az egyes német tartományok, illetve a tartományokból képzett régiók gazdasági fejlődésére vonatkozó elemzését, amelyet viszonylati stratégia meghatározásakor célszerű mind a magyar gazdaságdiplomáciának, mind a vállalatok nemzetközi tevékenységét segítő hazai kamarai szervezeteknek, mind pedig a németországi piaci és értékesítési feltételeket kutató, az egyes térségek gazdasági hangulatát fűrkésző vállalatoknak figyelembe venni.

Németországban 79 önálló ipari és kereskedelmi kamara van, s ezek évente háromszor – február közepén, június első felében és október közepén – elkészítik és a honlapjukon nyilvánosságra hozzák az adott kamarai kerület ipari, szolgáltatói, kereskedelmi és építőipari vállalatai aktuális üzleti helyzetére, üzleti várakozásaira, exportja várható alakulására, továbbá beruházási és foglalkoztatási terveire vonatkozó összefoglaló elemzéseiket.

A regionális kamarák elemzéseit részint az egyes tartományokban – Bajorország, Baden-Württemberg, Észak-Rajna-Vesztfália –, részint szövetségi szinten, a Német Ipari és Kereskedelmi Kamara illetékes osztályán összegzik, s készítik el az adott tartomány, illetve a szövetségi köztársaság egésze gazdasági helyzetére és a következő egy évre vonatkozó várható fejlődéséről szóló összeállítását. Az egyes ipari és kereskedelmi kamarák aktuális konjunktúra-felmérései az adott kamarák honlapján elérhetők.

A NÉMET GAZDASÁG 2023. ÉVI FEJLŐDÉSE, 2024. ÉVI KILÁTÁSAI

Németország, mint partnerország hazánk nemzetközi gazdasági kapcsolataiban betöltött kiemelkedő szerepe miatt indokoltnak tartjuk a német gazdaság elmúlt évi fejlődésére vonatkozó adatok és idejű fejlődési kilátásai rövid összefoglalását a tanulmány írásakor rendelkezésre álló információk, elsősorban a Szövetségi Statisztikai Hivatal által 2024. január 15-én nyilvánosságra hozott adatok, továbbá a vezető gazdaságkutató intézetek aktuális előrejelzései alapján.

A Szövetségi Statisztikai Hivatal (Destatis) első számításai szerint 2023-ban a bruttó hazai össztermék (GDP) reálértéken 0,3 százalékkal, a naptárhatással kiigazítva 0,1 százalékkal elmaradt az előző évitől. A német gazdaságnak a 2020-as koronavírusévben bekövetkezett mély visszaesésből való kilábalása elakadt, a koronavírus-járvány előtti 2019-es évhez képest a GDP 2023-ban csupán 0,7 százalékkal volt magasabb.

A bruttó hozzáadott érték az egyes gazdasági ágazatokban eltérően alakult 2023-ban: a feldolgozóiparban (az építőipar nélkül) a gazdasági teljesítmény összességében jelentősen, 2,0 százalékkal csökkent, ami főként az energiaellátási ágazat jóval alacsonyabb termelésének következménye. Pozitív lendületet elsősorban a magyar gazdaság szempontjából különösen jelentős autóipar és egyéb járműgyártás adott. Ezzel szemben az energiaigényes iparágak (vegyipar, fémipar) termelése és hozzáadott értéke ismét csökkent, miután ezekben az ágazatokban a termelés már 2022-ben különösen erőteljesen reagált az energiaárak emelkedésére. Az építőiparban a tartósan magas építési költségek és a szakképzett munkaerő hiánya mellett különösen érezhetőek voltak az egyre rosszabb finanszírozási feltételek.

A legtöbb szolgáltatási ágazat ismét bővíteni tudta gazdasági tevékenységét az előző évhez képest, bár a növekedés összességében gyengébb volt, mint az előző két évben. A legnagyobb, 2,6 százalékos mennyiségi növekedést az információs és kommunikációs ágazat produkálta. Ezzel szemben a kereskedelem, szállítás és vendéglátás nemzetgazdasági ágazatában csökkent (-1,0 százalékkal) az árral kiigazított bruttó hozzáadott érték, ami elsősorban a nagy- és kiskereskedelmi szektor teljesítményének visszaeséséből adódik.

Az árral kiigazított magánfogyasztás 2023-ban 0,8 százalékkal csökkent az előző évhez képest, ami elsősorban a magas fogyasztói árak miatt következett be. A csökkenés elsősorban azokat a területeket érintette, ahol az árak vagy az előző évi magas szinten maradtak, vagy az év folyamán még tovább emelkedtek.

Az építési beruházások 2023-ban 2,1 százalékkal csökkentek az árhatásokkal kiigazítva. Ezzel szemben a berendezés-beruházások - elsősorban a gépekbe, berendezésekbe és járművekbe történő beruházások – mennyisége jelentősen meghaladta a 2022. évit (+3,0 százalék). Ez elsősorban az új haszongépjárművek forgalomba helyezésének növekedésének volt köszönhető, amelyet a cégesautó-szektorban az elektromos autókra vonatkozó, 2023 augusztusáig érvényes környezetvédelmi bónusz is ösztönzött.

A világgazdaság visszafogott lendülete és a gyenge belföldi kereslet 2023-ban a más országokkal folytatott kereskedelemre is hatással volt, amely a csökkenő árak ellenére csökkent. Az import mennyisége nagyobb mértékben, 3,0 százalékkal esett vissza, mint az export (-1,8 százalék).

A gazdasági teljesítményt 2023-ban átlagosan 45,9 millió németországi foglalkoztatott hozta létre, ami 0,7 százalékkal, azaz 333 ezer fővel meghaladja az előző évit, s több, mint valaha Németországban. A foglalkoztatás 2023-ban részben a külföldi munkavállalók bevándorlásának köszönhetően nőtt, némileg ellensúlyozva a demográfiai változások tompító hatásait. A foglalkoztatás növekedése 2023-ban szinte kizárólag a szolgáltatási ágazatokban történt.

Az előzetes számítások szerint a kormányzati költségvetések 2023-ban 82,7 milliárd eurós finanszírozási hiánnyal zártak. Ez mintegy 14 milliárd euróval kevesebb a 2022. évinél (96,9 milliárd euró). Különösen a szövetségi kormány tudta jelentősen csökkenteni finanszírozási hiányát az előző évhez képest. A nagyszámú menekült okozta folyamatos pénzügyi teher különösen az önkormányzatok megnövekedett kiadásaiban mutatkozott meg, amelyek a szövetségi és a tartományi kormányzathoz hasonlóan deficittel zárták a 2023-as évet. A GDP-hez viszonyítva az állami deficit mértéke 2,0 százalék volt, ami fél százalékponttal alacsonyabb az

előző évinél. Ez a Stabilitási és Növekedési Paktum 3 százalékos európai referenciaértéke alatt van, amelyet azonban 2023-ig bezárólag felfüggesztettek.

Néhány neves gazdaságkutató intézet december közepén nyilvánosságra hozott előrejelzése szerint a német gazdaság teljesítménye 2024-ben ismét növekedni fog, de a gazdasági növekedés ütemére vonatkozó várakozások – elsősorban a Szövetségi Alkotmánybíróságnak 2023 novemberében hozott, az állami költségvetés újratervezését kiváltó határozata után – lefelé módosultak és a korábban feltételezettekhez képest újabb kockázatokkal terhesek.

Az előrejelzések 2024 januárjában az alábbiak szerint módosultak:

- A *münchener Ifó intézet* 2024-ben 0,9 százalékos, 2025-ben pedig 1,3 százalékos,
- az *esseni RWI gazdaságkutató intézet* 2024-re 0,8 százalékos, 2025-re pedig 1,4 százalékos,
- a *berlini DIW gazdaságkutató intézet* 2024-ben 0,6 százalékos, 2025-ben pedig 1,0 százalékos,
- míg a *hallesi IWH* 2024-ben 0,5 százalékos, 2025-ben pedig 1,2 százalékos gazdasági növekedést vár.

A *kölner IW gazdaságkutató intézet* – mintegy kakuktkojásként a nagy kutatói műhelyek sorában – 2024-re nem a gazdasági teljesítmény növekedését, (növekedési pályára lépését), hanem részint egy, a múlt év őszén több mint 2.200 vállalat körében végzett felmérés, részint pedig a nagy gazdasági szervezetek (szakmai szervezetek) körében végzett hagyományos évvégi körkérdeés eredményei alapján a GDP újabb, fél százalékos visszaesését és a recesszió elmélyülését valószínűsíti.

A felmérés eredményeit összegezve a *kölner* szakértők felhívják a figyelmet arra, hogy a 2024. évi kilátásokban domináns szerepet játszik a bizonytalanságok szokatlanul magas foka. „A világgazdaság fejlődése és az infláció meghatározó szerepet játszanak a konjunkturális keretfeltételek szempontjából. A nemzetközi konjunktúrának a geopolitikai helyzet instabilitása, a restriktív pénzpolitika és az energiaárak volatilitása által befolyásolt alakulása nagyban elhomályosítja a következő év kilátásait. A globális árukereskedelemtől csak egy gyöngye élénkülésből lehet kiindulni. A nemzetközi áruforgalom mennyiségének a 2023. évi másfél százalékos visszaesése után a következő évben csupán 1 százalékos növekedés várható. Ezen túlmenően az állami költségvetés bizonytalan németországi helyzete házilig – azaz Németországon belül - előállított bizonytalanságokat teremt”, idézi az IW tanulmánya Dr. Michael Hüthert, az intézet igazgatója véleményét. „Ez pedig kihatással van a vállalatok termelési perspektíváira, befolyásolja mindenekelőtt a vállalatok beruházási keretfeltételeit, s ezzel azok beruházási terveit is. Ez pedig nem csak rövidtávra érvényes, hanem a hosszabb távra szóló beruházási döntéseket is nagyban befolyásolja.”

Jörg Dittrich, a mintegy 5,7 millió fő foglalkoztatásában érdekelt, mintegy egymillió tagvállalatot számláló Német Kézműipari Szövetség (ZDH) elnöke, Magyarország drezdai tiszteletbeli konzulja egy, a múlt év utolsó napjaiban adott, megítélésünk alapján, a teljes német gazdaság hangulatát visszatükröző, drámai hangvételű sajtónyilatkozata szerint „a jövőbeli kilátások minden területen egyre rosszabbak, s már nincs meg a kitűzött gigantikus átalakítási célok eléréséhez szükséges bizalom.” A vállalatok elvesztették bizalmukat a politika megbízhatóságában. A szövetségi kormány bejelentéseit ugyanis túl kevés vagy semmilyen intézkedés nem követ. Pedig a vállalatok az átalakításba és a modernizációba akarnak befektetni.

„De a politikusoknak is kötelességük lenne megvizsgálni, hogy a vállalatok ezt valóban meg tudják-e oldani, s ha igen, azt hogyan teszik és a terhelésük még kezelhető-e.” A ZDH elnöke szerint a szövetségi kormány csak kisebb javításokat végez, nem foglalkozik olyan szükséges alapvető reformokkal és kérdésekkel, mint az oktatás színvonalának javítása, az energiarendszer reformja és a bürokrácia csökkentése. Már pedig „ismét a gazdaságot és a telephelyi feltételeket kell a középpontba helyezni, prioritást biztosítva számukra a politikai döntésekben. Hiszen a jóléti állam és a szükséges beruházások egy erős és versenyképes telephelyen csak virágzó gazdasággal finanszírozhatók” (Knoll-Csete, 2023a).

Az ipari és kereskedelmi kamarák a múlt év decemberében készített, több mint 2.200 iparvállalatra kiterjedő felmérése szerint az abban résztvevő vállalatok a 2008. évi első felmérés óta még soha nem voltak ennyire elégedetlenek tevékenységük általános feltételeivel. Szinte minden telephelyi tényezőt rosszabbra értékelték a vállalatok, mint három évvel korábban, a legutóbbi felmérés során. *Martin Wansleben, a Német Ipari és Kereskedelmi Kamara (DIHK) főtitkára* szerint „minden eddiginél nagyobb mértékben nehezdednek strukturális és többnyire országon belüli tényezőkből adódó problémák az ipar telephelyi feltételeire. Növekvő bürokratikus követelmények, magas energiaköltségek és hosszadalmas tervezési és engedélyezési eljárások jellemzik a működés feltételeit. A telephelyi feltételek romlása következtében „*Németország*, mint üzleti helyszín gyorsan veszít vonzerejéből az ipar és a partnerágazatok szempontjából. Ennek következtében a szükséges beruházások elmaradnak vagy más országokban jönnek létre. Márpedig Németország ezt nem engedheti meg magának, ha komolyan gondoljuk a németországi ipar jövőjét, a digitalizációs kihívásokat és a széndioxid-mentesítés megvalósítását.”

A magyar–német gazdasági kapcsolatok egyes keretfeltételei 1990 előtt

A Magyar Népköztársaság és a Németországi Szövetségi Köztársaság – az akkori Nyugat-Németországnak a többi kelet európai szocialista ország egymás között egyeztetett kapcsolatrendszerével összhangban – ötven évvel ezelőtt, 1973. december 20-án vette fel egymással a hivatalos diplomáciai kapcsolatokat; megjegyezve, hogy ezt megelőzően a két ország gazdasági képviseletői rendelkeztek korlátozott diplomáciai kompetenciával. A diplomáciai kapcsolatok felvételét követően sor került a két ország gazdasági együttműködési megállapodásának aláírására és a kormányközi gazdasági, ipari és műszaki-együttműködési vegyes bizottság megalapítására, amely 1990 júniusáig nagyjából évente, váltott helyszínnel tartotta üléseit. „A nyugatnémet–magyar bilaterális viszony szempontjából – mint korábban is – a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok konkrét kérdései és perspektívái álltak a középpontban. Más területeken, mint a közlekedés, a munkaügy, az adóügy és a jog, létrejöttek a két fél közötti első megbeszélések, és napirendre került egy későbbi kulturális egyezmény, illetve a műszaki-tudományos együttműködésről szóló szerződés megkötésének kérdése is (Andreas – Dömötörfi, 2015).

A tartományokhoz fűződő gazdaságdiplomáciai kapcsolatok tekintetében a szövetségi kormánnyal szemben bizonyos különállást tanúsító Bajor Szabadállam kormánya, konkrétan a gazdasági előélettel rendelkező, (korábban a bajor nagy- és külkereskedelmi szövetség elnöki tisztét) és az 1970 és 1988 között a gazdasági és közlekedési miniszteri posztot betöltő Anton Jaumann vállalt úttörő szerepet az évente megrendezésre kerülő budapesti ipari vásáron tett látogatásaival és a magyar gazdaságpolitika akkori irányítóival folytatott

párbeszéddel. A bajor tartományi kormány aktivitásával párhuzamosan megkezdődtek és fejlődésnek indultak a magyar és a német, (elsősorban a bajorországi) iparvállalatok közötti termelési együttműködési kapcsolatok, amelyek nagyban hozzájárultak az érintett magyar vállalatok - az akkori szerény körülmények közötti - műszaki fejlődéséhez, versenyképességük javításához. (Megjegyzés: a vonatkozó 1972-es magyar pénzügyminisztériumi rendelet alapján az első magyar-német, közelebbről magyar-bajor vegyesvállalat, a Siccontact Kft. megalapítására 1974-ben került sor.)

A magyar gazdaságban a nyolcvanas évek közepétől megjelenő reformtörekvések (külkereskedelmi tevékenység liberalizálása, vállalatalapítási feltételek fokozatos könnyítése) egyrészt – támogatásra lelt a szövetségi kormány gazdaságpolitikájában és egyes gazdasági szervezetek, (mint az 1952-ben alapított, mintegy 350 nagy iparvállalatot, pénzintézetet és családi vállalkozást tömörítő és a többek között az ipari szövetséget és az ipari és kereskedelmi kamarai szövetség által támogatott Német Gazdaság Keleti Bizottsága) Magyarország felé történő fokozott nyitásában, továbbá az egyes tartományok gazdasági kormányzatai és vállalatai-üzleti körei Magyarország mint piac, s mint együttműködési partner/befektetési telephely iránti érdeklődése megjelenésében és fokozatos erősödésében. A Magyarország iránt érdeklődő Bajor Szabadállam mellé (melynek csúcspontja az 1989 májusában Budapesten rendezett és bajor részről Max Streibl tartományi miniszterelnök által megnyitott „Hagyomány és jövő” című kiállítás megrendezése volt) újabb nyugatnémet tartományok „sorakoztak fel”, s amihez 1990. október 3-ától, a német újraegyesülést követően egyes keleti tartományok is csatlakoztak.

A gazdasági kapcsolatok fejlődése 1990 után

A rendszerváltást és a német egységet követően és a magyarországi piacgazdasági feltételek megteremtése után egy sor tartománnyal (Bajorország, Baden-Württemberg, Brandenburg, Észak-Rajna-Vesztfália, Hessen, Szászország, Tübingia) jöttek létre az együttműködési kapcsolatok fejlesztéséért felelős vegyes bizottságok, melyek többségének középpontjában a gazdasági együttműködés kialakításával és fejlesztésével összefüggő kérdések álltak.

Az elmúlt mintegy három évtizedben a vegyes bizottságok működése tartományonként eltérő módon alakult, változott. A magyar kapcsolatok szempontjából legfontosabb három tartománnyal – bár a korábbinál ritkábban összeülve – ma is működnek ezek a grémiумok. Hessen és Szászország esetében egy-egy szűkebb területre korlátozódik a korábban tágabb együttműködés, Tübingia esetében a tartomány sajátosságai, más tartományokkal összehasonlítva viszonylagos bezárkózottsága folytán a gazdasági kapcsolatok fejlesztése nem képezte a vegyes bizottsági tematika részét, míg Brandenburg esetében – a magyar gazdaságdiplomácia erre irányuló törekvései ellenére – német részről teljes érdektelenségbe fulladt a kapcsolattartás eme formája, annak utolsó ülésére 2005-ben került sor.

A német tartományok gazdasági kormányzatai még a nyolcvanas évek végén megjelent érdeklődése nagyjából két formában öltött testet. Az egyik: a már említett, éves rendszerességgel megrendezett Budapesti Nemzetközi Vásár; a másik: azok a gazdasági kapcsolatok fejlesztését szolgáló bilaterális rendezvények, melyek többsége magyar részről a Magyar Gazdasági Kamara előkészítésében és lebonyolításában került megrendezésre. Az

egy NSZK tartományok (Bajorország, Baden-Württemberg, Bréma, Észak-Rajna-Vesztfália, Hamburg, Hessen, Rajna-Pfalz, Saar-vidék, Schleswig-Holstein, a német újraegyesülést követően Brandenburg és Szászország) Budapestre látogató kormányzati tisztségviselői (általában gazdasági miniszterei vagy államtitkárai) a Németországban működő magyar kereskedelmi képviselők és a budapesti nyugatnémet nagykövetség hathatós támogatásával magyarországi tartózkodásai során rendszeresen felkeresték a magyar gazdasági kormányzat vezető tisztségviselőit, (elsősorban az akkori külgazdasági tárca fejlett ipari országokért felelős miniszterhelyettesét), tájékozódva a magyar gazdasági reformfolyamat előrehaladásáról.

A Magyarország, mint gazdasági partnerország iránt részint szövetségi, részint tartományi szinten megjelent érdeklődés rendszerváltás időpontja körüli erősödése nyomán – nem mellesleg, a térség más országaihoz hasonlóan – nagy lendületet kaptak a kölcsönös áruszállítások, valamint a befektetési kapcsolatok, ez utóbbiba Magyarország esetében a gazdaság állami tulajdonban lévő szereplői privatizációba való bekapcsolódását is beleértve. Számos olyan német érdekeltségű vállalat, amelyek kezdetben a fentebb említett nemzetközi vásár Németországból érkezett kiállítóiként jelentek meg, néhány év elteltével Magyarországon létrehozott érdekeltségein keresztül vált a vásárok, s – tágabb értelemben – a magyar gazdaság, elsősorban az ipar és szolgáltatások szereplőivé. Az áruforgalom emelkedésének és az együttműködési/befektetési kapcsolatok erősítésének fontos előfeltétele volt az Európai Közösséggel 1991 decemberében aláírt társulási megállapodás.

A kölcsönös áruforgalom – egy-két év átmeneti megtorpanással – folyamatosan emelkedett, amihez nagyban hozzájárultak Németországnak a magyar kapcsolatok szempontjából különösen fontos nagyobb, gazdaságilag erősebb tartományai, illetve azok vállalatainak magyarországi befektetői aktivitása. (ld. 2. táblázat)

2. táblázat: Magyarország áruforgalma az egyes német tartományokkal az egyes tartományoknak a magyar kivételben elfoglalt helye sorrendjében 2022-ben

Megnevezés	Magyar kivétel Millió euróra kerekítve	A tartomány részaránya a magyar kivétel- ben %	Magyar be- hozatal Millió euróra kere- kítve	A tartomány részaránya a magyar beho- zatalban %
Bajorország	11.537	34,1	4.835	15,0
Baden-Württemberg	7.049	20,8	5.484	17,0
Észak-Rajna-Vesztfália	3.615	10,7	4.577	14,2
Alsó-Szászország	3.204	9,5	2.224	6,9
Szászország	1.977	5,8	894	2,8
Hessen	1.976	5,8	1.666	5,2
Rajna-Pfalz	1.073	3,2	855	2,7
Hamburg	447	1,3	2.190	6,8

Megnevezés	Magyar kivitel Millió euróra kerekítve	A tartomány részaránya a magyar kivitel- ben %	Magyar be- hozatal Millió euróra kere- kítve	A tartomány részaránya a magyar beho- zatalban %
Schleswig- Holstein	397	1,2	546	1,7
Bréma	352	1,0	117	0,4
Tübingia	327	1,0	653	2,0
Saar-vidék	305	0,9	410	1,3
Berlin	287	0,8	178	0,6
Brandenburg	251	0,7	265	0,8
Szász-Anhalt	248	0,7	563	1,7
Mecklenburg- Elő-Pomeránia	150	0,4	65	0,2
Tartományokra nem bontható	444	1,3	6.772	21,0
Németország	33.812	100,0	32.202	100,0

Forrás: Szövetségi Statisztikai Hivatal (www.destatis.de) alapján saját számítás

A Szövetségi Statisztikai Hivatal és a Központi Statisztikai Hivatal a magyar-német áruforgalom alakulásával kapcsolatos adatai módszertani okok miatt nem teljesen egyeznek. A KSH által Németországba exportált magyar termékek értéke 2022-ben 35.741 millió euró, az onnan származó behozatal pedig 31.940 millió euró volt. Így a Németországgal szembeni magyar kiviteli többlet – a két ország statisztikai adatszolgáltatási rendszere különbözőségéből adódóan, a Szövetségi Statisztikai Hivatal által kimutatott 1.610 millió euróval szemben – 3.801 millió eurót tett ki.

A statisztikai adatok különbözősége ellenére megállapítható, hogy az oda irányuló magyar áruszállítások értéke alapján Bajorország önmagában is hazánk elsősorú exportpiacának számít, a tartománynak a teljes magyar kivitelben elért részaránya mintegy 8 százalék.

A német forgalomban második helyet elfoglaló Baden-Württembergbe irányuló kivitel – 7.049 millió euró – nagyságát pedig, (ami a teljes magyar kivitel mintegy 5 százaléka), csak Olaszország (8.048 millió euró), Románia (7.578 millió euró) és Szlovákia (7.247 millió euró) előzte meg, alig maradt el az Ázsiába (7.580 millió euró) és az Amerikába (7.277 millió euró) irányuló teljes magyar kivitteltől, ugyanakkor olyan viszonylatokat előzött meg, mint Ausztria (6.397 millió euró), Lengyelország (6.104 millió euró), Csehország (5.898 millió euró) és Franciaország (6.012 millió euró).

A 90-es évek első felétől kezdődően felgyorsult a német befektetők magyarországi aktivitása.

Az egyes német tartományokhoz fűződő gazdasági kapcsolatok az elmúlt három évtized során jelentős fejlődésen és strukturális átalakuláson mentek keresztül. Az általuk Magyarországon befektetett működőtőke nagyságrendileg megközelíti a 20 milliárd eurót; szakmák szerint első helyen a nagy német autógyárak (Audi, Mercedes és – 2025-től – BMW) és beszállítóipari cégek (Continental, Kirchhoff, Knorr Bremse, Robert Bosch, ThyssenKrupp ZF) érdemelnek említést.

A fejlett ipari országokba, elsősorban Németországba irányuló magyar kivitel túlnyomó része a német befektetők Magyarországon letelepedett gyárainak terméke – direkt exportként vagy a feldolgozott termékekbe beépítve. A magyarországi befektetések szempontjából legfontosabb tartományok Észak-Rajna-Vesztfália, Bajorország és Baden-Württemberg; e három tartományból származik a Magyarországon befektetett német tőke mintegy háromnegyede. A közvetlen beruházások értéke 2020-ban 18 milliárd eurót tett ki. A közvetlen beruházásokat tartományok szerinti megosztásban az alábbi, 3. sz. táblázat szemlélteti.⁵

3. táblázat Az egyes, a kétoldali gazdasági kapcsolatokban fontosabb német tartományok vállalatai közvetlen befektetési Magyarországon a 2020. december 31-i állapot szerint

Megnevezés	Közvetlen befektetések, millió euró	Az adott tartomány részaránya, %	Vállalatok száma, db	Foglalkoztattottak száma, ezer fő
Németország	18.041	100,0	788	213
Ebből				
Észak-Rajna-Vesztfália	5.460	30,2	141	47
Baden-Württemberg	4.772	26,5	295	73
Bajorország	4.740	26,3	152	50
Hessen	1.106	6,1	62	16
Alsó-Szászország	710	3,9	47	14
Hamburg	398	2,2	39	3

Forrás: Deutsche Bank/Német-Magyar Ipari és Kereskedelmi Kamara (DUIHK)

Ugyanezen forrás szerint a Németországból Magyarországra irányuló közvetlen befektetések 33 százaléka a közútjármű-gyártásba, 22 százaléka az egyéb feldolgozóipari ágazatokba, 11 százaléka a nagy- és kiskereskedelembe, 10 százaléka az energetikába, 7 százaléka az informatikába és kommunikációba került.

A hazánkban végrehajtott német érdekltségű beruházások nagyban hozzájárultak a magyar gazdaság szerkezetváltásához, a hazai GDP növekedéséhez, a foglalkoztatáshoz, az állam és az önkormányzatok költségvetési bevételeinek növekedéséhez, az innováció és a szakképzés színvonalának emelkedéséhez és – nem utolsósorban – Magyarország részben Németországba, részben a világ más országaiba irányuló exportjához. E tanulmány kereteit meghaladja, de a német érdekltségű vállalatoknak a magyar gazdaság általános fejlődésében játszott szerepén túlmenően emlékezni kell arra, hogy a Magyarországon megtelepedett német érdekltségű vállalatok meghatározó szerepet játszanak abban, hogy a magyar exporton (2022: 142,2 milliárd euró) belül a gépek és szállítóeszközök termékcsoport részaránya (78,4 milliárd euró) meghaladta az 55 százalékot, a feldolgozott ipari termékek értéke (43,5 milliárd euró) pedig elérte a 30,6 százalékot (Forrás: KSH, saját számítás).

Ezen írás készítőinek alapvető tézise, hogy a Németországi Szövetségi Köztársaság föderális felépítése, az egyes tartományoknak a gazdaságpolitika és gazdaságfejlesztés területén rendelkezésre álló viszonylagos függetlensége lehetővé teszi Magyarországnak az Európa vezető gazdasági hatalmához fűződő gazdasági és kereskedelmi kapcsolatai, a befektetési, a műszaki-tudományos és innovációs, valamint oktatási együttműködésben rejlő lehetőségeit illetően az egyes tartományok között meglévő különbségek feltárását és a magyar gazdaságdiplomácia németországi viszonylati politikájának ennek megfelelő alakítását. A gazdaságdiplomácia keretei meghaladják az állami irányítás kereteit, abba célszerűnek látszik a hazai gazdasági intézményrendszer – Magyar Kereskedelmi és Iparkamara és a regionális kamarák, a munkaadói szövetség, illetve szakmai szövetségek – bekapcsolódása; különös tekintettel arra, hogy Németországban mind szövetségi, mind tartományi szinten jól strukturált, tevékenységeiket illetően jól elhatárolt vállalati-vállalkozói intézményrendszer működik, s indokolt ezen intézményrendszer főbb szereplőinek a tartományokhoz fűződő kapcsolatok rendszerébe történő bevonása.

Az egyes tartományokhoz fűződő gazdasági együttműködés menedzselése tekintetében különleges szerep hárul az 1993-ban megalakult, s az elmúlt évben fennállása 30. évfordulóját ünnepelt Német-Magyar Ipari és Kereskedelmi Kamarára (DUIHK). E tekintetben a legszélesebb körű együttműködés (azon megállapodás alapján, mely szerint a német kamara látja el a tartomány gazdasága hivatalos magyarországi képviselőt) a Bajor Szabadállammal alakult ki. A DUIHK mind a mai napig, évente több, a gazdaságpolitika igényei és célkitűzései szerint meghatározott területeken (közúti jármű-gyártás, környezetvédelem és hulladékgazdálkodás) rendez magyar-bajor szakértői találkozókat, vásárlátogatásokat. A Német-Magyar Ipari és Kereskedelmi Kamara tevékenységében ugyancsak fontos szerepet tölt be a Szász Szabadállam (keleti tartomány) gazdasága magyarországi képviselője, amely – egyebek között – tartományi vállalatok budapesti szakkiállításai részvételének szervezésében és lebonyolításában ölt testet. Elsősorban a wiesbadeni ipari és kereskedelmi kamara korábbi, magyar származású főtitkára aktivitása révén alakult ki a DUIHK Hessen tartomány magyarországi gazdasági képviselőjére vonatkozó aktivitása, de ez az intézményes együttműködés idővel megszűnt.

Az egyes tartományokhoz fűződő kapcsolati rendszer viszonylag új elemének számít az „Üzletből az üzletért” mottó jegyében 2020-ban létrehozott DialogUngarn Nonprofit Kft., amely független párbeszéd-platformot képez a kétoldalú gazdasági kapcsolatok fenntartására és fejlesztésére, az együttműködés bővítésére és a szinergiák feltárására különféle makrogazdasági témákban. A DialogUngarn új hálózatokat kíván létrehozni olyan átfogó témákban, mint az általános befektetésösztönzés, energetika, automobilitás, hulladék-gazdálkodás, s e célkitűzés jegyében a megalapítása óta számos rendezvényt tartott – többek között – Budapesten, továbbá Berlinben, Münchenben, Paderbornban és Stuttgartban. Fontos kérdés az is, hogyan tudnának közeledni egymáshoz a GDP és a bérek felzárkóztatása tekintetében az EU új közép-európai tagországainak régiói, ha e régiók elsősorban a nyugati csúcstechnológiai beruházásokra, nyugati irányításra és az importált innovációra támaszkodnak, anélkül, hogy vállalataikat inkubálva és erősítve inkább saját K+F tevékenységük fellendítésével, önerőből történő közvetlen külföldi befektetések exportját segítenék elő, illetve a hazai vállalatokkal együttműködve hoznának létre regionális központokat országaikban (Becsey, 2017).

Németországnak jelenleg az alábbi kihívásokkal kell szembenéznie: keleti tartományok, illetve lemaradó régiók felzárkóztatása, az aktuális válságok kezelése, a Covid pandémia utáni regenerálódás, az ellenállóképesség növelése, az egyre növekvő munkaerőhiány megoldása, a zöld technológiák bevezetése, az orosz-ukrán háború miatt kialakult energiaválság (Knoll-Csete, 2021) kapcsán az energiaellátás biztosítása, az energiafüggőség csökkentése, a fenntartható fejlődés finanszírozása, az áremelkedések kompenzálása (Knoll-Csete, 2023a). A megoldások középpontjában a környezetvédelmi projektek állnak: azaz a klímapolitika, valamint az energiapolitika, a fenntartható fejlődést célzó támogatás keretében kerülnek kiépítésre a megújuló energiaforrások, amelyek támogatása egy 50 milliárd eurós saját német „Jövő Csomagból” történik (Knoll-Csete, 2023b). Mindezen projektekben jelentős szerepet kapnak a tartományok, a zöld beruházásoknál esetleg érdemes lenne megvizsgálni a magyar részvételi, beszállítói, kooperációs lehetőségeket is.

E tanulmány szerzőinek szilárd meggyőződése, hogy továbbra is figyelemre méltó tartalékok vannak a magyar gazdaságnak, különösen az innovációval foglalkozó szervezetnek, valamint a közép- és kisvállalatoknak a német partnerekhez fűződő kapcsolatai továbbfejlesztésében. Ennek ösztönzésében kulcsszerepe lehet a tartományi szintű együttműködésnek német oldalon, hiszen ez esik közel a településekhez. Mindkét országban jellemző, hogy a vidéki kis települések egyre jobban lemaradnak a nagyvárosok mögött. Ezért országos vidékfejlesztési programokra van szükség, amelynek alapja a beruházásösztönzés. Mindenhol munkaerőhiány van, ezért technológia intenzív közös beruházásokat kell keresni, amelyek a zöld energia hordozók széles körű kiépítésén és alkalmazásán alapulnak (Knoll-Csete, 2021).

A NÉMET-MAGYAR FÓRUM

„A magyarok voltak azok, akik kiütötték az első téglát a berlini falból”: 1989. szeptember 10-én nyitotta meg a magyar kormány Magyarország nyugati határát, lehetővé téve az NDK-polgárok számára a menekülést. „Magyarországon keresztül vezet az út, amely országunkat történelme valószínűleg legboldogabb pillanatával ajándékozta meg. A magyarországi emberek, akik saját maguk is még küzdöttek a szabadságukért, egyengették az NDK-ból érkező menekültek számára a szabadságba vezető utat. Ez a kő lett az alapja annak az Európának, amelyet ma ismerünk”, - hangsúlyozta 2019-ben Heiko Maas akkori német külügyminiszter a 30 éves határnyitási évforduló alkalmából rendezett Német-Magyar Fórumon (NMF). „Ez egy szolidáris, békés és szabad Európa, amelyben a fiatalok számára teljesen magától értetődő, hogy más országokban tanulhatnak, utazhatnak, új városokat fedezhetnek fel, barátságokat köthetnek. Olyan Európa, ahol „országaink közösen alakítják a politikát”. (Heiko Maas, német külügyminiszter, 2019, Német-Magyar Fórum).

A Német-Magyar Fórum első közgyűlésére 1991. júniusában az Európa-Mozgalom magyar és Német Tanácsának kezdeményezésére, Antall József és Helmut Kohl akkori kormányfők támogatásával, az Európa-politikai Intézet, mint a két ország közötti társadalmi kapcsolatok egyik legfontosabb intézménye szervezésében került sor. A fórum célja, hogy a résztvevők nyílt párbeszédben vitathassák meg a két ország társadalmi és gazdasági fejlődésének aktuális kérdéseit és olyan közös válaszokat fogalmazzanak meg, amelyek figyelembe

veszik az európai integráció szempontjait is. A Magyar-Német Fórum találkozási platformot nyújt az összes társadalmi csoport számára. Kétoldalú kezdeményezésként segíti a két ország közötti eszme- és véleménycserét a politika, gazdaság, tudomány és civil szervezetek képviselői, szakértői között. Ezért a Fórum tevékenységének alapvető jellemzője a tárgyilagosság és a pártpolitikai kiegyensúlyozottság. Tekintettel a kétoldalú kapcsolatokban betöltött kiemelkedő jelentőségére, a Fórum munkáját kezdetektől fogva a legmagasabb szinten is támogatja a két ország kormánya, különösen a két külügyminisztérium.

Megrendezésére felváltva kerül sor a két fővárosban, Budapesten és Berlinben. A berlini üléseknek többször adott színhelyet egy-egy német tartomány is, megrendezésébe bekapcsolódott például a Brandenburgi tartományi képviselő és a Mecklenburg-Elő-Pomerániai képviselő is. A fórumot korábban a két ország külügyminisztere nyitotta meg, a tanácskozáson volt külügyminiszterek, parlamenti és európai parlamenti képviselők, minisztériumok magas rangú képviselői vettek részt. Így mód volt a stratégiai célok egyeztetésére is. A NMF-ot 2017 óta a Német-Magyar Ifjúsági Iroda szervezi abból a célból, hogy a fiatalabb generációk is szót kaphassanak. A Fórum jelenleg elsősorban a két ország fiataljait kívánja megszólítani, akik a német-magyar kapcsolatok továbbfejlesztésének ötleteit próbálják kitalálni, ezen kívül a két ország parlamenti képviselőit, vállalkozókat, valamint a tudomány és a civiltársadalom szereplőit hívja egybe, a Németország és Magyarország közötti kétoldalú kapcsolatok erősítése, a különböző nézőpontok és érdekek összekapcsolása és az aktuális kérdések megvitatása céljából.

ÖSSZEGZÉS

E tanulmány szerzőinek célja az volt, hogy felhívják a figyelmet a német tartományokhoz fűződő kapcsolatok Magyarország gazdasági-kulturális-társadalmi előrehaladásában rejlő szerepére és jelentőségére. Bemutattuk, hogy ez a kooperáció földrajzilag nagyon egyenlőtlen – a kereskedelem zöme három nagy nyugati tartományra szorítkozik –, annak ellenére, hogy többi tartomány számára is számos együttműködést rejt. A lehetőségek végtelenek, és mindenképpen további kiaknázásra javasoltak.

A magyar gazdasági diplomácia – többek között a berlini nagykövetség, továbbá a müncheni, stuttgarti és düsseldorfi főkonzulátus gazdaságdiplomáciai tevékenysége révén létrejött kedvező magyarországi befektetési keretfeltételek, többek között a Nemzeti Együttműködés Rendszeréből adódó egyes, az informatív kapcsolatokban és a német médiákban nagy hangsúlyt kapott anomáliák ellenére is fontos lenne megtalálni a jövőben is járható közös utakat, s feltérképezni a közös projektlehetőségeket, kihasználva a német föderációs berendezkedésből adódó előnyöket. Mindezzel előmozdítva a kétoldalú, magyar-német tartományi kapcsolatok fejlődését a szövetségi kormánnyal folytatott kapcsolatokkal párhuzamosan és kiegészítéseként, esetleges helyettesítéseként.

Megítélésünk szerint – a három, a magyar kapcsolatokban meghatározó jelentőségű tartomány, nevezetesen Bajorországon, Baden-Württemberg és Észak-Rajna-Vesztfália mellett, a teljesség igénye nélkül – nagy lehetőségeket látunk többek között Alsó-Szászországban, Hessenben, Rajna-Pfalzban, Szászországban és a Magyarországon önálló képviselőt („Am-

bassador”-t) fenntartó Hamburgban. Fontosnak tartjuk, hogy az együttműködés – a közúti járműgyártásban kialakított keretek és egyéb formák fenntartása mellett – más olyan területre is kiterjedjen, mint például a progresszív gazdasági ágazatokra, az info-kommunikációra és a digitalizációra, az energiahatékonyság javítására és a megújuló energiák termelésére, a környező gazdaságra, az ezekkel kapcsolatos innovációra és más területekre.

Ebben nagy segítséget jelentenek olyan intézmények, mint a Német Ipari és Kereskedelmi Kamara (DIHK) és az egyes regionális kamarai szervezetek, továbbá a kölni IW gazdaságkutató intézet, amelyek a vállalatok széles körének megkérdezésére alapulóan folyamatosan vizsgálják, illetve szondázzák Németország egyes térségei, illetve tartományai aktuális gazdasági helyzetét és fejlődési várakozásait, amelyek eredményei nagy nyilvánosságot kapnak.

A rendszeresen, általában éves rendszerességgel ülésező, (bár 2023 decemberében egy későbbi időpontra halasztott) Német-Magyar Fórum tevékenységét illetően pedig azt javasoljuk, hogy azok napirendjét illetően fokozottan kapjanak helyet egyes tartományok, illetve a speciálisan e tartományokhoz fűződő kapcsolataink fejlesztésével összefüggő kérdések. Ezt a javaslatot különösképpen relevánsnak tartjuk abból a szempontból, hogy a fórum tevékenységében döntő szerepet játszanak a fiatal, általában felsőfokú tanulmányokat folytatók korosztálya, s az tovább mélyítheti e korosztály képviselői egy-egy tartományhoz fűződő ismereteit és kapcsolatait. Ugyanígy meggondolandónak tartjuk a testvérvárosi kapcsolatok eredményeinek és perspektíváinak a fórum napirendjébe történő felvételét.

JEGYZTEK

- ¹ A választófejedelmek a Német-római Birodalom fejedelmei voltak, akik a 13. század óta megválaszthatták a következő királyt. Eredetileg heten voltak, az 1356-os Aranybulla („császári alaptörvény”) szabályozta később a Kurfürstek számát és jogait.
- ² www.deutschland.de/de/topic/politik/deutschland-europa/laender
- ³ Forrás: www.statista.com
- ⁴ www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html
- ⁵ www.bundesbank.de/de/statistiken

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andreas Schmidt-Schweizer – Dömötörfi Tibor (2015): 2014. tél 19. *A magyar–nyugatnémet kapcsolatok dinamikus időszak: a diplomáciai kapcsolatok felvételétől a határnyitásig, 1973–1989*
- Becsey Zsolt (2017): Makrogazdasági adatok az Európai Bizottság jelentéseinek függvényében. *Polgári Szemle*, 13. évf. 1–3. sz. 41–50. o., doi: 10.24307/psz.2017.09.05.
- BMWi (2020): *Jahreswirtschaftsbericht: Wachstum, Wettbewerbfähigkeit und Produktivität stärken in Deutschland und in Europa*, Januar 2020
- Bundesbank (2018): Külföldi nettó közvetlen beruházások Németországban 2018-ban. <https://www.bundesbank.de/de/statistiken>
- Destatis: *Bruttoinlandsprodukt im Jahr 2023 um 0,3 % gesunken*. A Szövetségi Statisztikai Hivatal évnívito sajtótájékoztatója. www.destatis.de, 2024. január 15.
- DIHK: *Versetzungsgefahr für den Industriestandort Deutschland*, DIHK-Umfrage im Netzwerk Industrie zeichnet ein düsteres Bild www.dihk.de, 2024. január 2.
- Dittrich, Jörg (2024): *Die Stimmungslage im Handwerk ist fragil*, a Német Kézműves Szövetség (ZDH) elnökének interjúja

- a DPA hírügynökségnek. www.zdh.de, 2024. január 2.
- Grömling, Michael (2023): *IW-Konjunkturprognose: BIP schrumpft 2024 um halbes Prozent*. www.iw-koeln.de, 2023. december 13.
- Grömling, Michael (2023): *IW-Verbandsumfrage: Miserable, düsterer Ausblick* www.iw-koeln.de, 2023. december 27.
- Knoll-Csete Edit (2022): The Background of the Future Oriented German Regional Policy Beyond German Unity, *Cambridge Open Engage*. doi: 10.33774/coe-2022-d0b21 <https://www.cambridge.org/engage/api-gateway/coe/assets/orp/resource/item/62ca720b244ce0ae3742f117/original/the-background-of-the-future-oriented-german-regional-policy-beyond-german-unity.pdf>
- Knoll-Csete Edit (2021): *The Special Way of Cohesion in Germany*, Cambridge Open Engage. doi 10.33774/coe-2021-qfbmp-v2. <https://www.cambridge.org/engage/coe/article-details/603e04587d53249ffa33f77e>
- Knoll-Csete Edit (2023a): Egy mérénylet előzményei, a keletnémet állami vagyon magánosításának sajátos körülményei. *Magyar Jog*, 2023/4., 249-253. oldal . Szakcikkadatbazis.hu/doc/5383867, Szakcikkadatbazis.hu/magyarjog/2023/4
- Knoll-Csete Edit (2023b): A Német Egység és a regionális felzárkóztatás társadalmi gazdasági jellegzetességei. Regionalizmus, szolidaritás és párbeszéd. *Humán Innovációs Szemle* Vol 14, No 1 (2023) 90-107. oldal
- Jelen tanulmányban szereplő valamennyi szakirodalmi forráson túl az alábbi internetes hivatkozásokon elérhető szakmai tartalmak is támogatták tanulmányunk megszületését:
- Deutsch-Ungarisches Forum - Jugend.Dialog.Zukunft
www.andrassyuni.eu
www.jungesforum.eu/
www.dujw.org/deutsch-ungarisches-forum
- Szövetségi Gazdasági és Klímavédelmi Minisztérium (BMWK) www.bmwk.bund.de honlapja
- Német-Magyar Ipari és Kereskedelmi Kamara www.dihk.hu honlapja
- A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara (MKIK) www.mkik.hu honlapja
- Külgazdasági információk

Hamza Gábor

Emlékezés Apponyi Albertre (1846-1933), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti és igazgatósági tagjára

**Remembering Albert Apponyi (1846-1933),
Honorary Member and Member of Directorate of
the Hungarian Academy of Sciences**

Összefoglalás

Emlékezés Apponyi Albertre (1846–1933), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti és igazgatósági tagjára. Hamza Gábor professzor, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának írása a kiváló államférfiről, tudósról.

Kulcsszavak: Apponyi Albert, Magyar Tudományos Akadémia

Summary

Commemoration of Albert Apponyi (1846-1933), honorary member and member of the board of the Hungarian Academy of Sciences. A commemorative essay by Professor Gábor Hamza, a full member of the Hungarian Academy of Sciences, on the distinguished statesman and scientist.

Keywords: Albert Apponyi, The Hungarian Academy of Sciences

PROF. DR. HAMZA GÁBOR, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (gabor.hamza@ajk.elte.hu).

EMLÉKEZÉS APPONYI ALBERTRE

Apponyi Albert államférfi, miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti és igazgatósági tagja, a Kisfaludy Társaság rendes tagja, a Szent István Akadémia elnöke, 1920-ban párizsi békekonferencián a magyar delegáció vezetője, Jászberény aranymandátumos képviselője 1846. május 29-én született Bécsben. 1933. február 7-én hunyt el Genfben.

1830 és 1949 között – a Magyar Tudományos Akadémia 1949-ben elfogadott új alapszabálya felszámolta az igazgatótanácsot – gyakran a vallás- és közoktatásügyi minisztert választották meg a Magyar Tudományos Akadémia Igazgatótanácsa tagjának. Ilyen módon lett az Igazgatótanács tagja miniszterként Pauler Tivadar, Trefort Ágoston, Csáky Albin és Wlassics Gyula. Egy évvel később, 1908-ban Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi minisztert választották az MTA Igazgatótanácsának tagjává.

Apponyi Albert édesapja Apponyi György (1808-1899), édesanyja nagymihályi Sztáray Júlia (1820-1871) volt. Apponyi Györgyöt a Magyar Tudományos Akadémia 1858. december 19-én választotta igazgatósági tagjának. Megválasztására a Magyar Tudományos Akadémia 1858-as alapszabályának elfogadását követően került sor. Itt említjük meg, hogy az 1858-ban elfogadott alapszabályban szerepel először az „igazgató tag” helyett az „igazgatósági tag” elnevezés. Apponyi György az MTA irányításában, az irányító testület, az Igazgatótanács munkájában vállalt szerepet évtizedeken át. Említést érdemel, hogy két ízben is, 1860-ban és 1861-ben, jelentős pénzüsszeggel támogatta a Magyar Tudományos Akadémiát.

Apponyi Albert anyanyelve a magyar volt. Fontos megemlíteni, hogy Apponyi már fiatal korában több nyugat-európai nyelvet magas, tárgyalási szinten megtanult. A klasszikus görög és a latin nyelvet is elsajátította, a görög-római antikvitás auctorainak munkáit eredetiben olvasta.

Tiszteletbeli (honoris causa) államtudományi doktora volt a budapesti és a kolozsvári egyetemnek. A budapesti egyetem tiszteletbeli orvostudományi doktorává is avatta. Rendes tagja volt számos társadalmi és tudományos egyesületnek. Díszpolgára volt Budapestnek, Jászberénynek, Kispest nagyközségnek és több magyarországi városnak. Rendes tagja volt továbbá Budapest törvényhatósági bizottságának.

Több magyarországi egyetem, továbbá számos tudós és politikai szervezet 1911 és 1932 között öt alkalommal jelölték Nobel-díjra. A jelölések azonban nem jártak eredménnyel.

Apponyi Albert a jezsuiták kalksburgi intézetében nevelkedett 1863-ig. Ezt követően a pesti tudományegyetemen és a bécsi egyetemen folytatott jogi tanulmányokat. Tanulmányai befejezését követően, 1868 és 1870 között az Egyesült Királyságban, Franciaországban és Németországban tett hosszabb tanulmányutat. Apponyi 1897. március 1-jén vette feleségül Clothilde von Mensdorff-Pouilly grófnőt. Apponyi Albert fia volt Apponyi György (1898-1970), jogász, országgyűlési képviselő, újságíró és legitimista politikus. A polgári jogegyenlőség elkötelezett híve volt és a németbarát politikai irányzatot nyíltan támadta. 1944. március 19-ét, az ország német megszállását követően a Gestapo fogságába került és Mauthausenben tartották fogva. A II. világháborút követően már nem tért vissza Magyarországra.

Apponyi Albertre a francia arisztokraták közül különösen Charles René Forbes Comte de Montalembert (1910-1870) – akit a Magyar Tudományos Akadémia 1858. december 16-án külső tagjává választott – volt hatással. Montalembert házában ismerkedett meg Pierre Guil-

laume Frédéric Le Play-jel (1806-1882). A konzervatív társadalomfilozófia megteremtőjének, Le Play-nek – aki 1846-ban Magyarországon is járt – munkái nagy hatással voltak Apponyi gondolkodására, szellemi fejlődésére.

Apponyit 1872-ben választották meg első ízben országgyűlési képviselőnek. Első alkalommal az óbudai-szentendrei választókerületben jutott mandátumhoz, Deák-párti programmal. Kiemelést érdemel az, hogy 1872-ben az 1873. évi költségvetés részletes vitájában az Országos Zeneakadémia létesítése mellett szólalt fel. Az Országos Zeneakadémia felállítására vonatkozó költségvetési tételt a Ház nagy többséggel el is fogadta. Sajnálatos módon azonban még ugyanebben az évben ezt a költségvetési tételt, mint szükségtelen „luxuskiadást” törölték.

Az 1875. évi általános választásokon – az Országgyűlés ciklusai akkor még háromévesek voltak (triennium) – három helyen is kisebbségben maradt. Apponyi Albertet két évvel később, 1877-ben választották meg, az időközben megüresedett Árva vármegyei bobrói kerületben, a konzervatív Sennyey-párt programjával.

Sennyey Pál 1878-ban visszavonult a politikai életből. Ezt követően a Konzervatív párt, Szilágyi Dezső pártonkívüli csoportja és a Független Szabadelvű Párt fúziójából megalakult az egyesült ellenzék. Apponyi csatlakozott az egyesült ellenzékhez. Ebben a pártban Szilágyi Dezső kilépését követően vezető szerephez jutott. Pártja 1892 októberében a Nemzeti Párt nevet vette fel, melyet 1900 februárjáig, a Szabadelvű Párttal való fúzióig viselt. Apponyi 1889-ben az ellenzéki pártok élén aktív részt vállalt a véderővitában. A parlamenti vitában az Osztrák-Magyar Kiegyezésben lefektetett nemzeti jogok érvényre juttatásának szükségességét hangsúlyozta.

Mint ismeretes, a véderővita vetett véget Tisza Kálmán tizenöt éves miniszterelnökségének 1890-ben. Tisza utódát, Szapáry Gyulát Apponyi kezdetben támogatta. Ellene fordult azonban akkor, amikor az eredeti közigazgatási reformtörvény-javaslat helyett Szapáry megelégedett volna annak törvénybeiktatásával, hogy a közigazgatás állami feladat.

Apponyi Albert 1892. május 27-én mondta el a képviselőházban azt a híres beszédét, mellyel kezdetét vette az egyházpolitikai reform parlamenti vitája. Wekerle Sándor kormányának megalakulását követően Apponyi, bár az egyházpolitikai reformot helyeselte, a kötelező polgári házasság kérdésében nem értett egyet a kormányfővel. Az ellenzékkel szövetkezve küzdött a kormány javaslatai ellen. Ezek azonban a Főrendiházra gyakorolt uralkodói intervenció révén törvényerőre emelkedtek. A Szabadelvű Párt helyzete ezáltal jelentősen megerősödött, de a kormánynak a királlyal való viszonya megromlott. A Wekerle-kormány 1894-ben lemondani kényszerült.

Wekerle Sándor újabb lemondása belpolitikai válsághoz vezetett. A válság idején az uralkodó Apponyi véleményét is kikérte. A válság 1895. január 17-én, Bánffy Dezsőnek, a képviselőház elnökének miniszterelnökké való kinevezésével ért véget. Bánffy formális fúziós tárgyalásokra hívta meg Apponyit. Ezek a tárgyalások, mivel Bánffy a fúzió feltételül a nemzeti katonai követelésekről való lemondáshoz ragaszkodott, eredmény nélkül végződtek.

1895-ben vett rész Apponyi Albert először az Interparlamentáris Unió – Brüsszelben tartott – ülésén. Megjegyezzük, hogy Bánffy nevéhez fűződik a magyar parlament aktív részvételének kezdeményezése az Interparlamentáris Unióban.

1895 végén az ellenzék Apponyi vezetése alatt ismét harcban állt a kormánnyal. Apponyit annyira magával ragadta a készülő millenniumi ünnep elgondolása, hogy pártjának orgánumban, a Nemzeti Újságban Treuga Dei-t hirdetett. 1896 végén ismét kezdetét vette Apponyi konfliktusa Bánffyval. Apponyi határozottan elítélte a választási visszaéléseket és a közéleti korrupciót.

Bánffy Dezső utódjával a miniszterelnöki székben, Széll Kálmánnal Apponyi egyezsége jutott. Ezért pártjával együtt csatlakozott a Szabadelvű Párthoz. Nem sokkal ezt követően az 1901-es országgyűlés a képviselőház elnökévé választotta. Még ebben az esztendőben valóságos belső titkos tanácsos lett. Az 1903. évre szóló újoncjavaslat tárgyalása előtt előterjesztette katonai programját, az úgynevezett nemzeti engedmények megvalósítását követelve. Széll Kálmán lemondása után 1903. július 1-jén, az obstrukció megállítása érdekében lemondott elnökségéről és beszédet mondott a parlamenti béke érdekében. Az obstrukció ennek ellenére tovább folyt Khuen-Héderváry másodszeri lemondásáig.

Apponyi az ellenzékhez közeledett. Bár álláspontját nem tudta elfogadtatni, tagja maradt a Szabadelvű Pártnak. Tagsága rövid ideig tartott. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy katonai követeléseit a Szabadelvű Pártban nem tudja megvalósítani. November 26-án kilépett a pártból, miután a házelnökségről már nem sokkal korábban, november 3-án lemondott. Apponyit követték a volt Nemzeti Párt tagjai, akikkel újra megalakította a Nemzeti Pártot.

A házszabály-revizió elleni küzdelemben Apponyi Albert volt az ellenzék vezére, 1904. november 18-án jelentette ki az egész ellenzék nevében, hogy a többség által kierőszakolt revízió érvényességét nem fogja elismerni. Ezt követte a Perczel-féle zsebkendőszavazás. Apponyi, aki mélyen csalódott az ún. hatvanhetes politikában, még az év végén tagja lett a Függetlenségi Pártnak. Irányítója az 1904/1905. évi téli választási hadjáratnak, mely az ellenzék győzelmével végződött 1905. január 26-án. A Fejérváry-kormány hivatalba lépése súlyos belpolitikai válsághoz vezetett. Szeptember 23-án a király meghívta a szövetkezett ellenzék vezéreit, köztük Apponyit, aki a nemzeti ellenállás vezére volt. Apponyi Kristóffy József belügyminiszter terveinek megghiúsítása céljából ekkor a választójog széles körű kiterjesztése mellett kötelezte el magát.

1906. április 8-án létrejött az uralkodó és a szövetkezett ellenzék között a katonai kérdés kikapcsolásával az úgynevezett paktum. Az április 9-én Wekerle Sándor elnöklete alatt kinevezett kormányban Apponyi a kultusztárcát vállalta. Az ezt megerősítő, április 11-én sorra került választásokon pártja abszolút többséget szerzett a parlamentben és koalíciós társaival együtt a mandátumok közel 90 százalékát nyerte el.

1910. január 17-éig, a kabinet lemondásáig volt tagja a kormánynak. Miniszterségéhez fűződnek a néptanítók fizetésének rendezéséről, az állami és nem állami iskolák jogviszonyainak szabályozásáról, az ingyenes népoktatásról, valamint a lelkeszi kongruáról szóló törvények. A Lex-Apponyi valójában három törvénycikket foglal magában. Apponyi terjeszti elő *Az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről szóló 1907. évi XXVI. törvénycikket, A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól szóló 1907. évi XXVII. törvénycikket, valamint 1908-ban Az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről szóló 1908. évi XLVI. törvénycikket.* Ebben a korszakban Magyarországon, hasonlóan a többi európai államhoz, az uralkodó felfogás szerint a nemze-

tiségeknek az anyanyelv mellett az államnyelvet is el kellett sajátítaniuk. Az Apponyi Albert nevéhez fűződő, fentebb említett népiskolai törvényjavaslat előírta a „kifogástalanul hazafias állampolgári nevelést”. A törvényjavaslat célként szabta meg azt, hogy a nem magyar nyelvű iskolák tanulói a négy elemi osztály elvégzését követően magyarul is képesek legyenek szóban és írásban kifejezni magukat. Mivel más, parlamentben képviselt párt képviselői is éltek javaslatlatterti jogokkal, megállapíthatjuk, hogy Apponyi, akinek oktatáspolitikai elképzelései lényegileg az Osztrák-Magyar Kiegyezést követő magyar oktatáspolitikai kereteibe illeszthetők, nem tudta maradéktalanul érvényre juttatni elgondolásait.

Tisza István a koalíciós kormány nemzetiségi politikáját bíráló megnyilatkozásában, súlyos hibának tartotta a Lex Apponyi magyar nyelvtanítással kapcsolatos rendelkezését. A döntő kérdés az volt, hogy ki az iskola fenntartója. Az egyházi oktatási intézményeknél az oktatás nyelvét a fenntartó határozta meg. Ez kétségtelenül az anyanyelvhasználat fontos garanciájának volt tekinthető. Az 1868. évi XXXVII. törvénycikk a népiskolai közoktatást illetően a közoktatást főszabályként az egyes felekezetek feladataként határozta meg. A nemzetiségi törvény úgy rendelkezett, hogy az egyházközségek az országos iskolai törvény keretein belül az oktatás nyelvét diszkrecionális jogkörben határozhatják meg.

A Függetlenségi Párt 1909-ben kettészakadt egy Kossuth Ferenc-párti és egy Ugron Gábor-párti frakcióra. Apponyi a Kossuth-párti csoportnál maradt. Apponyi az 1910-ben tartott országgyűlési választáson ismét a jászberényi kerületben, amelyet a Házban már 1881 óta megszákítás nélkül képvisel, jutott mandátumhoz. A választások Tisza István, a Nemzeti Munkapárt győzelmével végződtek. Ilyen módon a már szétesett egykori szövetséges ellenzék pártjai ismét ellenzékbe szorultak. Apponyi a Kossuth-párt élén vett részt az ellenzék harcaiban. Kossuth Ferenc 1914-ben bekövetkezett halálát követően ő lett a párt elnöke. Az I. világháború kitérését követően Apponyi a pártok közötti békét szorgalmazta. Említést érdemel, hogy nemzetközi öröskereszt tagjaként segítette a hadifoglyokat. Birtokán, Éberhardon hadikórházat is létesített.

Apponyi egyike volt azoknak a politikusoknak, akik a választójog demokratikus kiterjesztését követelték. Tisza István, a miniszterelnök nem engedett. Miután 1917 áprilisában jelent meg IV. Károly kézírata a választójog tárgyában, Tisza pozíciója megrendült és hamarosan távozni volt kénytelen. Az utána következő Esterházy-kormányban, majd a harmadik Wekerle-kormányban Apponyi ismét vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.

Károlyi Mihály hatalomra kerülését követően visszavonult a közéletől. 1919. március 21-ét követően menekülni volt kénytelen. Egy ideig a Dunántúlon rejtőzködött, míg végül sikerült eljutnia Éberhardra, a birtokára. 1919 novemberében tért vissza. Az antant budapesti főmegbízottjának, Sir George Clark kezdeményezésére megindult kibontakozási tárgyalások jelenlétét nélkülözhetetlenné tették Budapesten.

A kibontakozási tárgyalásokon, melyek egy koncentrációs kormány megalakítását célozták, aktív részt vállalt. Valószínűnek tűnt, hogy ő alakítja meg az új kormányt, amikor ez az elképzelés a keresztény-nemzeti egyesülés ellenállásán végül meghiúsult.

Apponyi ismét visszavonult az aktuális politikától és a béketárgyalások előkészítésének szentelte minden idejét. Vállalta a békeküldöttség elnökségét. A békeküldöttség élén január 7-én érkezett Párizsba, s január 16-án mondta el a Legfőbb Tanács előtt híres beszédét.

Apponyi, amikor világossá vált, hogy a Legfőbb Tanács nem hajlandó a békeszerződést módosítani, lemondott tisztségéről. Időközben Jászberény a Nemzetgyűlés tagjává választotta. Apponyi nem csatlakozott egyik párthoz sem. Szavának azonban nagy súlya volt annak ellenére, hogy nézetei gyakran nem követték az uralkodó politikai irányzatot. Beszédeiben a megértés és a kiengesztelődés szükségességét hirdette.

1921 májusában ünnepelte hetvenötödik születésnapját, s ezzel egyidejűleg közéleti tevékenységének ötvenedik évfordulóját. A Nemzetgyűlés neki szentelte május 27-én tartott ülését. Budapest székesfőváros az ünnep alkalmából díszpolgárává választotta és a róla elnevezett téren – ma Ferenciek tere – emléktáblát állított. Néhány héttel utóbb Genfben járt, ahol nagy sikerrel vett részt a népszövetségi ligák Uniójának június elején megtartott konferenciáján. Ez alkalommal felkereste Hertensteinban IV. Károlyt, aki akkor az Aranygyapjas rend lovagjává ütötte.

IV. Károly megjelenése Magyarországon 1921. október 20-án váratlanul érte Apponyit. A királlyal nem is találkozott, csak november 1-jén Tihanyban, ahová Szécsen Miklós, volt vatikáni követ társaságában a kormány engedélyével, jóváhagyásával utazott.

Apponyi ellenezte a trónfosztási indítványt. A Nemzetgyűlés november 3-án tartott ülésén mondott beszédének végén felolvasta a legitímisták deklarációját, amely szerint a trónfosztásra vonatkozó javaslat egyértelmű az ősi alkotmánnyal való szakítással és ezért jogi erővel (*vigor iuris*) nem bír. A Nemzetgyűlés utolsó ülésén Apponyi indítványozta, hogy a Nemzetgyűlés felirattal forduljon a kormányzóhoz, amelyben fejték ki, hogy a választójog törvénybeiktatásának meghiúsulása esetén az új választások kizárólag a Friedrich István-féle választójog alapján ejtethetők meg. A Nemzetgyűlés február 16-án feloszlott. Az ellenzék még aznap megalakult alkotmányvédő bizottsága Apponyit választotta elnökévé.

A második Nemzetgyűlés korelnöke volt, de az ünnepélyes megnyitáson, 1922. június 7-én közjogi természetű megfontolások miatt nem vett részt. A ciklus elején tartózkodó álláspontot foglalt el. Emlékezetes a rekonstrukciós javaslatok mellett való állásfoglalása 1924. április 15-én. Említést érdemel ebben a vonatkozásban 1924. december 3-án a házsabály-revizíó ellen mondott beszéde is.

1924 őszén Apponyi a magyar delegáció vezetője volt a Népszövetség közgyűlésén. A szeptember 9-ei ülésen a kisebbségi problémáról és a leszerelés kérdéséről mondott nagy hatású beszédet. Hangsúlyozta, hogy a Népszövetség nem megfelelő módon kezeli a kisebbségi kérdést, valamint, hogy jogot kell adni a kisebbségeknek arra, hogy sérelmeiket közvetlenül a Tanácsnak terjeszthessék elő. Indítványozta, hogy a Tanács minden ügyet utaljon a Népszövetség Állandó Nemzetközi Bírósága elé.

A Népszövetség 1925. évi őszi közgyűlésén, a biztonsági paktum tárgyalásakor mondott nagy beszédet. Megemlékezett Jeremias Smith népszövetségi főbiztosnak a magyar rekonstrukció körül szerzett érdemeiről. Ezután előterjesztette indítványát a kisebbségek ügyében, amelynek lényeges tartalma szerint a kisebbségeknek egyházi és iskolai ügyekben előterjesztett panaszai kötelezően tárgyalandók. Indítványozta, hogy a Népszövetség haladéktalanul fogjon hozzá az általános lefegyverzési konferencia előkészületeihez. A konferencia tagjai, s a nemzetközi sajtó jelenlévő képviselői véleménye szerint Apponyi beszéde egyike volt az ülésszak legjelentősebb eseményeinek. Indítványát azonban az illetékes albizottság, amely elé az megvitatás céljából került, nem fogadta el.

Az Interparlamentáris Unió konferenciáin ő volt a magyar csoport vezérszónoka és számos ügyben képviselte hazáját. 1923-ban amerikai egyetemek meghívására az Amerikai Egyesült Államokba utazott. Több amerikai államférfi, tanár, üzletember és nagyiparos tett kísérletet arra, hogy ébren tartsa az Amerikai Egyesült Államok érdeklődését Európa iránt és az emberiség sorsáért való felelősségére emlékeztessék. Emiatt szükségesnek tartották azt is, hogy az amerikai közvélemény megismerje Közép-Európa helyzetét is.

Nyolcvanadik születésnapja alkalmából a Nemzetgyűlés nagy ünneplésben akarta részéltetni, ő azonban ezt köszönettel elhárította magától. Az ország azonban így is ragaszkodásának és hálájának számos tanúságával halmozta el. Az Amerikai Egyesült Államokban élő tisztelőitől aranyserleget kapott. Apponyi nem pihent meg életének utolsó, kilencedik évtizedében sem. Csaknem három esztendőn át ő képviselte Magyarországot a Népszövetség előtt az optánsügyben, mely a világ és az ország közvéleményét hosszú ideig foglalkoztatta. 1927. szeptember 19-étől, amikor az ügy a Népszövetség elé került, 1930 elejéig, amikor az ügyet végeredményben eldöntő hágai konferencia megkezdődött, ez a kérdés képezte gerincét külpolitikai munkásságának. Abban, hogy Bethlen Istvánnak sikerült Hágában és Párizsban ezekben a kérdésekben sokszor kifogásolt, de mégis kielégítő eredményeket elérni, Apponyinak komoly szerepe volt. Ezt a harcot a jogért és az igazságért elsősorban a magyar ügyvédek méltányolták. Ennek jele volt az, hogy 1929. november 29-én Apponyi Albertet, „a nemzet nagy ügyvédjét”, ünnepélyesen a Budapesti Ügyvédi Kamara tagjává választották.

Mint a magyar kormány fődelegátusa is tovább küzdött Genfben Magyarorszáért. Különösen említésre méltó két beszéde, amelyet ez időben a Népszövetség közgyűlésén mondott. Az egyiket 1929. szeptember 10-én tartotta, amikor rámutatva a trianoni békeszerződés képtelen és tarthatatlan voltára arra hívta fel a világ „hatalmasainak” figyelmét, hogy „semmi sem örök a politikai világban”. A másikat 1930. szeptember 20-án mondta, új szempontokat és határos érveket felsorakoztatva a nemzeti kisebbségek védelmében. A Népszövetség 1930. évi közgyűlésén az a kitüntetés is érte, hogy a közgyűlés feleségét a szociális bizottság elnökévé választotta. Ez akkor világszerte nagy feltűnést keltett, mert először történt meg ezúttal, hogy a közgyűlés női delegátust választott egy bizottság elnöki tisztségébe. Apponyi tekintélye és népszerűsége a nemzetközi politikában vetekedett a legismertebb és legnagyobb külföldi államférfiakéval. Hogy mekkora tiszteletnek örvend ő és az ő személyén keresztül Magyarország a Népszövetség körében, azt mi sem mutatja jobban, mint hogy mikor a Népszövetségi Ligák Uniója 1931 májusában Budapesten tartotta meg közgyűlését, a kongresszus nyitóülését május 26-án, közeledő 85-ik születésnapja alkalmából, szinte teljes egészében Apponyi Albert ünneplésének szentelték.

Külföldi útjai során mindenütt kivételesen nagy tisztelettel fogadták hivatalos körökben is és parlament felszólalásait is nagy figyelem kísérte. Beszéde, amelyet Horvay János budapesti Kossuth-szobrának leleplezésekor, 1927. november 6-án mondott és az a megrázó erejű gyászbeszéd, amelyet a trianoni békeszerződés aláírásának tizedik évfordulóján a képviselőházban tartott 1930. június 4-én, szónoki pályafutásának kiemelkedő állomásai. A választójog kérdésében nem osztotta a kormány álláspontját. Ellenzéki álláspontra helyezkedett. Parlamenti beszédeiben utalt arra a politikai és erkölcsi veszélyre, amelyhez a nyílt szavazás és a vitatható ajánlási rendszer vezet.

Apponyit 85. születésnapján a nemzet kivételesen nagy ünneplésben részesítette. Felkérték, hogy írja meg emlékiratait. Az emlékiratokért 250 000 pengő tiszteletdíjban részesült. Ezen felül ő teljes, neje pedig fél miniszteri nyugdíjat kapott az Országgyűlés költségvetésének terhére. Az 1931 nyarán megválasztott képviselőházban újra Jászberény mandátumával foglalt helyet. Apponyi 1933. február 7-én hunyt el Genfben. A gyászszertartáson jelen voltak a Népszövetség küldöttei. Svájc képviselőjében Giuseppe Motta, korábbi köztársasági elnök búcsúztatta. Apponyit az Országház kupolacsarnokában történt felravatalozást követően a budavári Koronázó Főtemplomban temették el 1933. február 14-én. Három évvel az Első Bécsi Döntést (1938. november 2.) követően, 1942-ben végakarátának megfelelően földi maradványait a ma Szlovákiához tartozó csallóközi Éberhardon /szlovák neve: Malinovo, német neve: Eberhard/, az Apponyi-család kegyúri templomának kriptájában helyezték örök nyugalomra. Apponyi halála az egész világon részvétet keltett. Nicolae Titulescu román külügyminiszter részvétáviratot küldött Apponyi Albert özvegyének. Az európai és más kontinensek sajtója részletesen foglalkozott Apponyi Albert halálával. Megemlítjük, hogy 2020-ban a trianoni békeszerződés 100. évfordulójára filmet forgattak „A beszéd – Apponyi a magyar ügy védelmében” címmel, amely feleleveníti a békekonferencián elmondott híres beszédét.

Összegyűjtött beszédei két kötetben jelentek meg. Fontos munkája az 1907-ben megjelent „The juridical nature of the relations between Austria and Hungary”. A Kisfaludy Társaság „Aesthetika és politika, művész és államférfiú” címmel adta ki a Társaságban tartott székfoglalóját 1895-ben. Röviddel a Ferenc Ferdinánd ellen Szarajevóban elkövetett merénylet előtt Apponyi tanulmányt tett közzé 1914 áprilisában, a Magyar Kultúra című folyóirat két, egymást követően megjelent számában. A tanulmányban a nemzetközi jog (ius gentium vagy ius inter gentes) akkori, a 20. század második évtizedében kimutatható sajátosságait elemzi. Kiemelte, hogy korábban csak háborúk előtt vagy azokat követően kötöttek szerződéseket a nemzetek (nationes), később azonban, amikor olyan kérdések vártak megoldásra, amelyek több nemzetet is érdekeltek, ezeket kongresszusokon vitatták meg. Apponyi felsorolja a Vesztfáliai Békétől kezdve az 1815-ös bécsi, 1854-es párizsi, 1878-as berlini, és az 1907-es hágai békekongresszusokat. A szerződések alapján történő rendezésnek ezt a formáját kiegészítette nézete szerint egy „jogszokás”, amit a 17. században Hugo Grotius foglalt rendszerbe, melynek alapján a nemzetközi jog megkülönböztette a béke és a háború állapotát, mindkettőt jogosnak tekintve. Apponyi szerint 1914 áprilisában az államfők és miniszterek csupán az efemer, „tiszavirág-életű” béke fenntartásán fáradoztak.

Kiemeljük, hogy az „Emlékirataim. Ötven év. Ifjkorom – Huszonöt év az ellenzéken” című, 1922-ben publikált munkája a memoár-irodalom fontos része és egyúttal történeti munka is. Erről a korról, mint a régi Magyarország utolsó korszakáról ír Apponyi és „törtetlen hittel bízik az új Magyarországon, a magyar nemzetnek most ellankadt és megzavart, de feltámadásra rendelt életerejében és hivatásában”. Apponyi számos alkalommal nyilvánított szakmai szempontból sokra értékelt véleményt a közjogot (ius publicum) és az államtudományt érintő aktuális jellegű kérdésben Magyarországon és külföldön egyaránt. Tudományos kutatásainak centrumában a jogon és a nemzetgazdaságon (közgazdaságon) kívül a történelem, a politika, valamint az oktatás- és művelődéspolitikai kérdései álltak.

APPONYI ALBERT FŐBB MŰVEI – VÁLOGATÁS

- Bilder aus der ungarischen Verfassungs-Geschichte, Budapest, 1917.;
- The American peace and Hungary, Budapest, 1919.;
- Hungarian foreign policy London, 1921.;
- Igazságot Magyarországnak: a Trianoni békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata. Budapest, 1928.;
- Gróf Apponyi Albert emlékiratai. II. - 1899–1906, Budapest, 1934. és Világnézet és politika, Budapest, 1941.

Hamza Gábor

Adalékok a kolozsvári egyetem történetéhez

Additional Details on the History of the Babeş-Bolyai University

Összefoglalás

A kolozsvári egyetemet 1872-ben alapították az 1872. évi XIX. törvénycikk alapján. E törvénycikk értelmében a kolozsvári egyetemnek négy kara (facultas) volt. Ezek a következők: a Jog- és Államtudományi Kar, az Orvostudományi Kar, a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar és a Matematikai és Természettudományi Kar. Az uralkodó 1881. január 4-én járult hozzá ahhoz, hogy az egyetem a „Ferencz József magyar királyi Tudományegyetem” nevet viselje.

Kulcsszavak: Erdély, Ferencz József Tudományegyetem, dualizmus

Summary

The Babeş-Bolyai University in Cluj-Napoca (BBU) was founded in 1872 in accordance with Article XIX of 1872. According to this article, the University of Cluj had four faculties (facultas). These were the Faculty of Law and Political Sciences, the Faculty of Medicine, the Faculty of Humanities, Languages and History and the Faculty of Mathematics and Natural Sciences. On 4 January 1881, the Emperor of the Habsburg Monarchy granted the university the name Franz Joseph Royal Hungarian University.

Keywords: Transylvania, Franz Joseph University, dualism

PROF. DR. HAMZA GÁBOR, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (gabor.hamza@ajk.elte.hu).

A KOLOZSVÁRI EGYETEM

A kolozsvári egyetemet 1872-ben alapították az 1872. évi XIX. törvénycikk alapján. Az egyetem alapításának napja azonban megelőzi ennek a törvénynek az elfogadását, mivel a kiemelkedő jogtudós, Pauler Tivadar (1816-1886) – aki báró Eötvös József halálát (1871) követően, Andrassy Gyula miniszterelnök felkérésére lett rövid időre vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1872. szeptember 4-ig állt e tárca élén, amikor is igazságügyi miniszter lett – előterjesztésére az uralkodó, Ferenc József már 1872. május 29-én elrendelte az egyetem alapítását, a törvényhozás utólagos jóváhagyásának (jogos) reményében.

A bölcsészeti és jogi tanulmányokat egyaránt folytató Pauler Tivadar tanári működését a zágrábi királyi akadémián kezdte meg. 1847-ben a győri jogakadémián, egy évvel később a pesti egyetemen lett az észjog (*Vernunftrecht*) és a magyar közjog (*ius publicum Hungaricum*) rendes tanára. Professzori működése a pesti (később budapesti) egyetemen rendkívül sikeres volt. Mindig is szívügyének tekintette a magyar nemzeti ügy képviselését. Elkötelezett híve volt az egyetemi autonómiának. Nem kis mértékben az ő érdeme volt a magyar oktatási nyelv (újból történő) bevezetése a felsőfokú tanintézetekben. Az 1860. október 20-án kibocsátott diplomával (Októberi Diploma) állította vissza Ferenc József a magyar tannyelvet a Magyar Királyság területén a felsőoktatási intézményekben. Fontos eleme volt a reformnak az, hogy az oktatásügy ismét a magyar törvényhozás hatáskörébe került.

Trefort Ágoston (1817-1888), aki Pauler Tivadar utódja a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén a Lónyay-kormányban – a miniszteri tárcát másodszori felkérésre, 1872-ben fogadta el, 1872. szeptember 17-én nyújtotta be a kolozsvári egyetem alapítására vonatkozó törvényjavaslatot, melyet az országgyűlés képviselőháza rövid időn belül, már október 2-án elfogadott. Ezt az elfogadott törvényt az uralkodó október 12-én szentesítette.

A pesti tudományegyetemen jogi tanulmányokat folytató és végző Trefort Ágoston – aki egészen haláláig volt vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd 1885-ben, Lónyay Menyhért halálát követően a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé választották, mely tisztséget haláláig töltötte be – nevéhez fűződik a kolozsvári egyetem fejlesztése, amelynek Trefort életében egyedül az ország anyagi lehetőségei szabtak határt.

A fentebb már említett 1872. évi XIX. törvénycikk értelmében a kolozsvári egyetemnek négy kara (facultas) volt. Ezek a következők: a Jog- és Államtudományi Kar, az Orvostudományi Kar, a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar és a Matematikai és Természettudományi Kar. Az uralkodó 1881. január 4-én járult hozzá ahhoz, hogy az egyetem a „Ferenc József magyar királyi Tudományegyetem” nevet viselje. Az alapítólevél azonban csak később, az egyetem alapításának huszonötödik évfordulóján, 1897. november 1-jén adta ki. Ennek oka az volt, hogy az egyetemnek – úgymond – „életképességét” kellett az alapítólevél elnyerése érdekében bizonyítania. Trefort Ágoston kezdeményezésére és hathatós támogatásával került sor a vegytani, bonctani és élettani intézetek létesítésére.

A kolozsvári egyetem vonatkozásában utalnunk kell arra, hogy a Dualizmus korában, a Kiegészítést követően Magyarországon (Horvátország és Szlavónia nélkül) még két tudományegyetem létesítésére került sor. A debreceni és a pozsonyi tudományegyetem 1912-ben létesült; az oktatás ezeken az egyetemeken azonban csak két évvel később, az első világháború kitörésének évében, 1914-ben kezdődött el.

Említést érdemel, hogy Győr, Kassa, Pécs és Szeged városok is szerettek volna egyetemi várossá válni. Debrecenben – a kolozsvári egyetemhez hasonlóan – öt kar (Református Hittudományi Kar, Jog- és Államtudományi Kar, Bölcsészettudományi Kar, Orvostudományi Kar és Természettudományi Kar) alapítására került volna sor. 1918-ig azonban ezek közül csak az első három kar tudta működését megkezdeni.

Pozsonyban az Erzsébet Tudományegyetemen négy kar (Jog- és Államtudományi Kar, Orvostudományi Kar, Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar, továbbá Mennyiségtani-, Természettudományi- és Mezőgazdasági Kar) működött volna. Az első világháború kitörésének évében a Jog- és Államtudományi, a világháború utolsó esztendejében pedig a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar, továbbá az Orvostudományi Kar kezdte meg működését.

Az első világháborút követően, pontosabban a trianoni békeszerződés aláírása, majd ratifikálása után az 1921. évi XXV. törvénycikk értelmében a Ferencz József Tudományegyetemet Szegeden helyezték el. Szegeden az egyetem 1921. október 9-én nyílt meg. A második bécsi döntést (1940. augusztus 30.) követően, Észak-Erdély és a Székelyföld Magyarországhoz csatolása eredményeként az 1940. október 19-én kihirdetett 1940. évi XXVIII. törvénycikk értelmében valósult meg a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Kolozsváron történő újjászervezése.

Ezzel egyidejűleg került sor Szegeden a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem felállítására, melynek ünnepélyes, a kormányzó jelenlétében történő megnyitására 1940 novemberében került sor. Ilyen módon mindkét városban egyidejűleg létezett magyar oktatási nyelvű és igazgatású egyetem.

Az újjászervezett kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemet ünnepélyes keretek között 1940. október 24-én nyitották meg. Az oktatás tehát már ennek az évnek az őszén megindult. Az újjászervezett egyetemen a korábbi négy helyett öt kart létesítettek. A meglévő, fentebb felsorolt négy karhoz ötödikként a Közgazdaságtudományi Kart állították fel.

Gábor Hamza

Remembering Albert Apponyi (1846-1933), Honorary Member and Member of the Governing Board of the Hungarian Academy of Sciences

Summary

Commemoration of Albert Apponyi (1846-1933), honorary member and member of the governing board of the Hungarian Academy of Sciences. A commemorative essay by Professor Gábor Hamza, a full member of the Hungarian Academy of Sciences, on the distinguished statesman and scholar.

Keywords: Albert Apponyi, commemorative essay, Hungarian Academy of Sciences

REMEMBERING ALBERT APPONYI

Albert Apponyi, statesman, minister, honorary and board member of the Hungarian Academy of Sciences, full member of the Kisfaludy Society, president of the Szent István Academy, head of the Hungarian delegation at the 1920 Paris Peace Conference, representative of Jászberény with a gold mandate, was born in Vienna on 29 May 1846, died in Geneva on 7 February 1933.

Between 1830 and 1949 – the new statutes of the Hungarian Academy of Sciences, adopted in 1949, abolished the Governing Board – the Minister of Religion and Public Education was often elected as a member of the Governing Board of the Hungarian Academy of Sciences. In this way, Tivadar Pauler, Ágoston Trefort, Albin Csáky and Gyula Wlassics became members of the Governing Board as ministers. A year later, in 1908, Albert Apponyi, Minister of Religion and Public Education, was elected a member of the Governing Board of the Academy.

PROF. DR. GÁBOR HAMZA, Professor, Full Member of the HAS, Eötvös Loránd University, Faculty of Law and Political Sciences (gabor.hamza@ajk.elte.hu).

Albert Apponyi's father was György Apponyi (1808-1899), his mother was Júlia Sztáray (1820-1871) from Nagymihály. György Apponyi was elected a member of the Governing Board of the Hungarian Academy of Sciences on 19 December 1858. His election took place after the adoption of the Statutes of the Hungarian Academy of Sciences in 1858. It is worth mentioning here that the Statutes adopted in 1858 are the first to use the term "member of the Governing Board" instead of "governing member". For decades, György Apponyi was involved in the governance of the Academy, in the work of its governing body, the Governing Board. It is worth mentioning that on two occasions, in 1860 and 1861, he supported the Hungarian Academy of Sciences with substantial sums of money.

Albert Apponyi's mother tongue was Hungarian. It is important to mention that Apponyi had already learned several Western European languages at a high level of negotiation at a young age. He also mastered Classical Greek and Latin, and read the original-language works of the Greco-Roman antiquity authorities.

He held honorary doctorates in political science (*honoris causa*) from the Universities of Budapest and Cluj-Napoca. He was also awarded an honorary doctorate in medicine by the University of Budapest and was a regular member of numerous social and scientific associations. He was a citizen of honour of Budapest, Jászberény, Kispeszt and several Hungarian towns. He was also a regular member of the Budapest Law Commission.

Between 1911 and 1932, he was nominated for the Nobel Prize five times by several Hungarian universities and numerous scientific and political organisations. However, the nominations were unsuccessful.

Albert Apponyi was educated at the Jesuit institute in Kalksburg until 1863. He then studied law at the University of Pest and the University of Vienna. After completing his studies, between 1868 and 1870, he made extended visits to the United Kingdom, France and Germany. Apponyi married Countess Clothilde von Mensdorff-Pouilly on 1 March 1897. Albert Apponyi was the son of György Apponyi (1898-1970), a lawyer, member of parliament, journalist and politician. He was an ardent supporter of equal civil rights and openly attacked pro-German politics. After the German invasion of the country on 19 March 1944, he was captured by the Gestapo and held in Mauthausen. He did not return to Hungary after World War II.

Among the French aristocrats, Albert Apponyi was particularly influenced by Charles René Forbes Comte de Montalembert (1910-1870), who was elected an external member of the Hungarian Academy of Sciences on 16 December 1858. It was in Montalembert's house that he met Pierre Guillaume Frédéric Le Play (1806-1882), the creator of conservative social philosophy, whose works had a great influence on Apponyi's thinking and intellectual development.

Apponyi was elected as a Member of Parliament for the first time in 1872. He won his first mandate in the constituency of Óbuda-Szentendre, with a pro-Deák platform. It is noteworthy that in 1872, in the detailed debate on the 1873 budget, he spoke in favour of the establishment of the National Academy of Music. The budget item for the establishment of the National Academy of Music was adopted by a large majority in the House. Unfortunately, however, in the same year, this budget item was cancelled as an unnecessary "luxury item".

In the general elections of 1875 – the Parliament's terms were then still three years (triennium) – it was in a minority in three seats. Albert Apponyi was elected two years later, in 1877, in the now vacant district of Bobro in the province of Orva, on the platform of the conservative Sennyey party.

Pál Sennyey retired from political life in 1878. Afterwards, the united opposition was formed by the fusion of the Conservative Party, Dezső Szilágyi's extraordinary party group and the Independent Libertarian Party. Apponyi joined the united opposition. In this party, he took a leading role after Dezső Szilágyi's departure. In October 1892, his party took the name National Party, which it held until it coalesced with the Libertarian Party in February 1900. In 1889, Apponyi took an active part in the defence debate at the head of the opposition parties. In the parliamentary debate, he stressed the need to enforce the national rights laid down in the Austro-Hungarian Constitution.

As is well known, the dispute over the defensive forces put an end to Kálmán Tisza's fifteen-year premiership in 1890. Tisza's successor, Gyula Szapáry, was initially supported by Apponyi. He turned against him, however, when Szapáry, instead of the original administrative reform bill, would have been satisfied with the introduction of a law stating that public administration was a state function.

On 27 May 1892, Albert Apponyi delivered his famous speech in the House of Representatives, which marked the beginning of the parliamentary debate on the reform of church policy. Following the formation of the government of Sándor Wekerle, Apponyi, although he supported the reform of church policy, disagreed with the head of government on the issue of compulsory civil wedding. He joined forces with the opposition to fight the government's proposals. However, these were enacted through the imperialist intervention in the General Council. The position of the Liberal Party was thus considerably strengthened, but the government's relations with the King deteriorated. The Wekerle government was forced to resign in 1894.

The repeated resignation of Sándor Wekerle had led to another internal political crisis. During the crisis, the ruler also sought Apponyi's opinion. The crisis ended on 17 January 1895, with the appointment of Dezső Bánffy, Speaker of the House of Representatives, as Prime Minister. Bánffy invited Apponyi to formal merger talks. These negotiations, because Bánffy insisted on the renunciation of national military claims as a condition for the merger of the parties, ended without result.

In 1895, Albert Apponyi attended the first meeting of the Inter-Parliamentary Union, held in Brussels. It is worth noting that Bánffy is credited with initiating the active participation of the Hungarian Parliament in the Inter-Parliamentary Union.

At the end of 1895 the opposition, led by Apponyi, was again at war with the government. Apponyi was so taken by the idea of the forthcoming millennium celebrations that he proclaimed a *Treuga Dei* in the journal of the party, the *Nemzeti Újság*. At the end of 1896, Apponyi's conflict with Bánffy took off once again. Apponyi strongly opposed electoral abuses and public corruption.

Apponyi reached an agreement with Széll Kálmán, Dezső Bánffy's successor as prime minister. He therefore joined the Libertarian Party with his party. Shortly afterwards, the

1901 Parliament elected him President of the House of Representatives. In the same year, he became a de facto internal secret councillor. Before the 1903 recruitment bill was discussed, he presented his military programme, calling for the implementation of the so-called national concessions. On 1 July 1903, after Széll Kálmán's resignation, he resigned from his presidency in order to stop the filibuster and made a speech in favour of parliamentary peace. The filibuster nevertheless continued until Khuen-Héderváry's second resignation.

Apponyi has moved closer to the opposition. Although he could not get his position accepted, he remained a member of the Libertarian Party. His membership was short-lived. It became clear that he could not realise his military demands in the Libertarian Party. He resigned from the party on 26 November, having resigned from the presidency of the House shortly before on 3 November. Apponyi was succeeded by members of the former National Party, with whom he re-formed the National Party.

Albert Apponyi was the leader of the opposition in the struggle against the revision of the standing orders, and on 18 November 1904 he declared on behalf of the whole opposition that he would not recognise the validity of the revision forced by the majority. This was followed by the Perczel 'handkerchief vote'. Apponyi, deeply disappointed with the so-called sixty-week policy, became a member of the Independence Party at the end of the year. He directed the 1904/1905 winter election campaign, which ended in the victory of the opposition on 26 January 1905. The entry into office of the Fejérváry government led to a serious internal political crisis. On 23 September, the King invited the leaders of the allied opposition, including Apponyi, who was the leader of the national resistance. Apponyi then committed himself to a broad extension of suffrage to thwart the plans of József Kristóffy, the Minister of the Interior.

On April 8, 1906, the so-called pact between the ruler and the allied opposition was concluded, by eliminating the issues regarding the military. Apponyi took over the cult ministry in the government appointed on 9 April under the presidency of Sándor Wekerle. In the elections held on 11 April, which confirmed this, his party won an absolute majority in parliament and, together with its coalition partners, won almost 90 percent of the seats.

He was a member of the government until 17 January 1910, when the cabinet resigned. His ministry included the laws on the remuneration of teachers, the regulation of the legal relations between state and non-state schools, free public education and the clerical congress. The Lex-Apponyi actually comprises three articles of law. Apponyi introduced Article XXVI of 1907 on the regulation of the salaries of state elementary school teachers and the local supervision of state elementary schools, Article XXVII of 1907 on the legal status of non-state elementary schools and the salaries of municipal and religious teachers, and Article XLVI of 1908 on the free education in elementary schools. During this period in Hungary, as in other European states, the prevailing view was that nationalities had to learn the official language as well as the mother tongue of the country. The above-mentioned bill on the People's Schools, which was named after Albert Apponyi, required "impeccably patriotic civic education". The bill set the goal that pupils in non-Hungarian-speaking schools should be able to express themselves verbally and in writing in Hungarian after completing the four elementary grades. Since other members of the parties represented in parliament also exercised their right to

make proposals, it can be concluded that Apponyi, whose educational policy ideas essentially fit into the framework of Hungarian education policy following the Austro-Hungarian unification, was unable to fully implement his ideas.

István Tisza, in a statement criticizing the coalition government's nationality policy, considered the provision of Lex Apponyi on Hungarian language teaching a serious mistake. The crucial question was who should be the operator and maintainer of the school. For religious educational institutions, the language of instruction was determined by the operator. This was undoubtedly an important guarantee for the use of the mother tongue. Article XXXVII of the 1868 Act on public education for the people's schools defined public education as the responsibility of the individual denominations as a general rule. The Nationalities Act provided that parishes had discretionary powers to determine the language of instruction within the framework of the National Schools Act.

In 1909 the Independence Party split into a pro-Ferenc Kossuth faction and a pro-Gábor Ugron faction. Apponyi remained with the pro-Kossuth faction. In the parliamentary elections held in 1910, Apponyi again won a seat in the district of Jászberény, which he had represented in the House without interruption since 1881. The elections ended in victory for István Tisza of the National Workers' Party. In this way, the parties of the former coalition opposition, which had already disintegrated, were once again forced into opposition. Apponyi took part in the opposition struggles at the head of the Kossuth Party. After the death of Ferenc Kossuth in 1914, he became the party's chairman. After the outbreak of World War I, Apponyi advocated peace between the parties. It is worth mentioning that he was a member of the International Red Cross and helped prisoners of war. He also established a war hospital on his estate, Éberhard.

Apponyi was one of the politicians who called for the democratic extension of suffrage. István Tisza, the prime minister, did not give in. After the publication of Charles IV's manuscript on suffrage in April 1917, Tisza's position was shaken and he was soon forced to resign. In the subsequent Esterházy government, and then in the third Wekerle government, Apponyi was again Minister of Religion and Education.

After Mihály Károlyi came to power, Apponyi retired from public life. After 21 March 1919 he was forced to flee. He hid for a while in the Transdanubian region until he finally managed to reach his estate in Éberhard. He returned in November 1919. His presence in Budapest was indispensable in the unfolding negotiations initiated by Sir George Clark, the Entente's chief envoy in Budapest.

He took an active part in the negotiations for the formation of a government of concentration. It seemed likely that he would form the new government when this idea finally failed due to opposition from the Christian-National Union.

Apponyi again withdrew from current politics and devoted all his time to preparing the peace negotiations. He took over the chairmanship of the peace mission. At the head of the peace mission, he arrived in Paris on 7 January and delivered his famous speech to the Supreme Council on 16 January.

Apponyi resigned when it became clear that the Supreme Council was not prepared to amend the peace treaty. In the meantime, Jászberény elected him as a member of the Natio-

nal Assembly. Apponyi did not join any party. However, his words carried a lot of weight, despite the fact that his views often did not follow the prevailing political trend. In his speeches he preached the need for understanding and reconciliation.

In May 1921, he celebrated his seventy-fifth birthday and the fiftieth anniversary of his public life. The National Assembly dedicated its session of 27 May to him. On the occasion of the celebrations, the capital city of Budapest made him an honorary citizen and erected a commemorative plaque in the square named after him - today Ferenciek Square. A few weeks later, he was in Geneva, where he participated with great success in the Conference of the Union of the League of Nations, held in early June. On that occasion, he visited Charles IV in Hertenstein, who made him a Knight of the Order of the Golden Fleece.

The arrival of Charles IV in Hungary on 20 October 1921 was a surprise for Apponyi. He did not meet the king until 1 November in Tihany, where he travelled with Miklós Szécsen, former Vatican ambassador, with the government's permission and approval.

Apponyi opposed the motion for the dethronement. At the end of his speech at the National Assembly session on 3 November, he read out the declaration of the legitimists, according to which the proposal for dethronement was a clear break with the ancient constitution and therefore had no legal force (*vigor iuris*). In the last session of the National Assembly, Apponyi proposed that the National Assembly address a note to the Governor stating that, in the event of the failure to enact the electoral law, new elections could be held only on the basis of the electoral law of Stephen Frederick. The National Assembly was dissolved on 16 February. The Opposition's Constitutional Defence Committee, which had been formed on the same day, elected Apponyi as its president.

He was the oldest member of the Second National Assembly, but did not attend the opening ceremony on 7 June 1922 for reasons of public law. He took an abstentionist position at the beginning of the term. His vote in favour of the Reconstruction proposals on 15 April 1924 is memorable. His speech against the revision of the house rules on 3 December 1924 is also worth mentioning in this context.

In the autumn of 1924 Apponyi was the head of the Hungarian delegation to the General Assembly of the League of Nations. At the meeting on 9 September, he made a powerful speech on the minority problem and the question of disarmament. He stressed the inadequate handling of the minority question by the League of Nations and the need to give minorities the right to present their grievances directly to the Council. He called for the Council to refer all cases to the Permanent International Court of Justice of the League of Nations.

He made a major speech at the Autumn 1925 General Assembly of the League of Nations, during the negotiation of the Security Pact. He commemorated the achievements of the League of Nations High Commissioner Jeremias Smith in the Hungarian Reconstruction. He then presented his motion on the minorities, the essential content of which was that complaints from minorities in church and school matters should be compulsorily heard. He urged the League of Nations to begin preparations for a general disarmament conference without delay. In the opinion of the members of the conference and of the international press present, Apponyi's speech was one of the most significant events of the session. However, his motion was not accepted by the relevant sub-committee, before which it was submitted for discussion.

At the Inter-Parliamentary Union conferences, he was the keynote speaker of the Hungarian group and represented his country on a number of issues. In 1923 he travelled to the United States of America at the invitation of American universities. Several American statesmen, teachers, businessmen and industrialists made attempts to awaken the interest of the United States of America in Europe and to remind it of its responsibility for the destiny of humanity. For this reason, it was also considered necessary to make the American public aware of the situation in Central Europe.

On the occasion of his eightieth birthday, the National Assembly wanted to give him a big celebration, but he thankfully declined. But the country still showered him with many testimonies of affection and gratitude. He received a gold medal from his admirers in the United States of America. Apponyi did not rest in the last decade of his life, the ninth. For almost three years he represented Hungary before the League of Nations in the optants' case, which was a long-standing issue of world and national public opinion. From 19 September 1927, when the matter was brought before the League of Nations, until the beginning of 1930, when the Hague Conference, which finally decided the matter, began, this issue formed the backbone of his foreign policy work. Apponyi played a major role in István Bethlen's success in achieving often criticised but nevertheless satisfactory results on these issues in The Hague and Paris. This struggle for law and justice was appreciated above all by Hungarian lawyers. A sign of this was the fact that on 29 November 1929 Albert Apponyi, 'the great lawyer of the nation', was solemnly elected a member of the Budapest Bar Association.

As the chief delegate of the Hungarian government, he continued to fight for Hungary in Geneva. His two speeches at the Assembly of the League of Nations at this time are particularly noteworthy. One was on 10 September 1929, when, pointing out the absurdity and untenability of the Trianon peace treaty, he reminded the "powers" of the world that "nothing is eternal in the political world". The other was on 20 September 1930, when he put forward new and powerful arguments in defence of national minorities. At the 1930 General Assembly of the League of Nations, he was also honoured by the election of his wife as chairman of the Social Committee. This caused a worldwide sensation at the time, because it was the first time that the General Assembly had elected a woman delegate to chair a committee. Apponyi's prestige and popularity in international politics rivalled that of the best-known and greatest foreign statesmen. The great respect in which he and, through him, Hungary were held by the League of Nations is best illustrated by the fact that when the League of Nations Union (LNU) held its General Assembly in Budapest in May 1931, the opening session of the Congress on 26 May, on the occasion of his approaching 85th birthday, was devoted almost entirely to a celebration of Albert Apponyi.

Everywhere he travelled abroad, he received with exceptional respect in official circles and his parliamentary speeches were well received. His speech at the unveiling of János Horvay's statue of Kossuth in Budapest on 6 November 1927 and his poignant eulogy in the House of Representatives on 4 June 1930, on the tenth anniversary of the signing of the Trianon Peace Treaty, were the highlights of his oratorical career. He did not share the government's views on suffrage. He took an oppositional position. In his parliamentary speeches, he referred to the political and moral dangers of open voting and the controversial system of recommendations.

On his 85th birthday, Apponyi was the subject of an exceptional national celebration. He was invited to write his memoirs. He received a writer's fee of 250 000 pence for his memoirs. In addition, he received a full ministerial pension and his wife half a ministerial pension from the National Assembly's budget. He was re-elected to the House of Representatives in the summer of 1931 with a seat from Jászberény. Apponyi died in Geneva on 7 February 1933. Delegates of the League of Nations were present at the funeral service. Giuseppe Motta, former President of the Republic, represented Switzerland at the farewell. Apponyi was buried in the Coronation Church in Buda Castle on 14 February 1933, following a funeral service in the Domed Hall of the Parliament. Three years after the First Vienna Decision (2 November 1938), in 1942, in accordance with his will, his remains were laid to rest in the crypt of the Apponyi family's church in the village of Malinovo (Slovak: Malinovo, German: Eberhard), in the middle of the Chaldean town of Eberhard, now part of Slovakia. Apponyi's death was a cause of condolence throughout the world.

Romanian Foreign Minister Nicolae Titulescu sent a telegram of condolence to the widow of Albert Apponyi. The death of Albert Apponyi was widely reported in the press in Europe and other continents. It is worth mentioning that in 2020, for the 100th anniversary of the Trianon Peace Treaty, a film was made entitled "The Speech - Apponyi in Defence of the Hungarian Cause", which recalls his famous speech at the Peace Conference.

His collected speeches were published in two volumes. An important work is "The juridical nature of the relations between Austria and Hungary", published in 1907. The Kisfaludy Society published his lecture entitled "Aesthetics and Politics, Artist and Statesman", which he delivered at the Society in 1895. Shortly before the assassination attempt on Franz Ferdinand in Sarajevo, Apponyi published an study in two consecutive issues of the journal *Magyar Kultúra* in April 1914. In the study, he analyses the peculiarities of international law (*ius gentium* or *ius inter gentes*) at that time, in the second decade of the 20th century. He points out that in the past, treaties were concluded by nations (*nationes*) only before or after wars, but later, when issues of interest to several nations were to be resolved, they were discussed in congresses. From the Peace of Westphalia to the Peace Congresses of Vienna in 1815, Paris in 1854, Berlin in 1878 and The Hague in 1907, Apponyi lists the congresses. This form of settlement by treaty was complemented, in his view, by a 'custom of law', established in the 17th century by Hugo Grotius, under which international law distinguished between states of peace and war, regarding both as legitimate. According to Apponyi, in April 1914, the heads of state and their ministers were only concerned to maintain an ephemeral, 'yew-flower-life' peace.

We emphasise that the "Memoirs. Fifty years. My Youth - Twenty-Five Years in Opposition", published in 1922, is an important part of memoir literature and a work of history. Apponyi writes about this period as the last era of the old Hungary and "trusts in the new Hungary with unbroken faith, in the vitality and vocation of the Hungarian nation, now fallen and disturbed, but destined for resurrection". Apponyi has on numerous occasions expressed his highly valued professional opinions on topical issues of public law (*ius publicum*) and political science, both in Hungary and abroad. In addition to law and economics, his academic research focused on history, politics, education and cultural policy.

A COLLECTION OF THE MAIN WORKS OF ALBERT APPONYI

- Bilder aus der ungarischen Verfassungs-Geschichte, Budapest, 1917.;
- The American peace and Hungary, Budapest, 1919.;
- Hungarian foreign policy London, 1921.;
- Igazságot Magyarországnak: a Trianoni békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata. Budapest, 1928.;
- Gróf Apponyi Albert emlékiratai. II. - 1899–1906, Budapest, 1934. és Világnézet és politika, Budapest, 1941.

Kárbin Ákos

'48-as politika '67-es alapon

A második Wekerle-kormány megalakulásának körülményei 1906 tavaszán

1848 Hungarian Politics on the Basis of 1867

*The Circumstances Surrounding the Formation of the Second Wekerle Government
in the Spring of 1906*

Összefoglalás

A 20. század eleji dualista Magyarországon az 1905. január 26. és február 4. között zajlott választáson az addig kormányzó Szabadelvű Párt elvesztette abszolút többségét. Ennek ellenére Ferenc József mégis hivatalban hagyta Tisza István kormányát, s ezt követően politikai válság bontakozott ki. Majd Tisza 1905. júniusi lemondása után az államfő Fejérváry Géza bárót nevezte ki miniszterelnöknek, aki parlamenten kívüli kormányt alakított és alkotmányellenesen kormányzott. A szövetkezett ellenzék és az uralkodó között hosszas előkészületeket követően létrejött egy egyezség, az úgynevezett áprilisi paktum, amelynek értelmében a választásokon győztes Függetlenségi Párt a kormányra kerülés érdekében lemondott katonai követeléseiről, felfüggesztette a nemzeti ellenállását és átvállalta a kormányzás felelősségét. Ennek a kormánynak a megalakulását mutatja be a tanulmány. Nyomon követi azt, hogy miért esett a király választása ismét Wekerle Sándorra. Felvázolja azt, hogy a miniszterelnök hogyan választotta ki minisztereit és alakított kormányt. Valamint elemzi annak lehetőségét, hogy a '67-es kormány miképpen tud egy '48-as többségű képviselőházzal a háta mögött kormányozni.

Kulcsszavak: dualizmus, ellenzéki pártok szövetsége, koalíciós kormány, Wekerle Sándor, 1906

DR. KÁRBIN ÁKOS PHD, tudományos főmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár Dualizmus-kori kutatócsoport (akos.karbin@veritas.gov.hu).

Summary

In the dualist Hungary of the early 20th century, the ruling Libertarian Party lost its absolute majority in the elections held between 26 January and 4 February 1905. However, Joseph Franz still let István Tisza's government in office, and thus a political crisis ensued. After Tisza's resignation in June 1905, the head of state appointed Baron Géza Fejérváry as prime minister, who formed an extra-parliamentary government and governed unconstitutionally. After lengthy preparations, a deal was struck between the allied opposition and the ruler, known as the April Pact, under which the election-winning Independence Party, in order to become the governing party, renounced its military demands, suspended its national resistance and took on the responsibility of governing. The study describes the formation of this government. It traces the reasons behind the King's choice of electing Sándor Wekerle once again. It also analyses the possibility of a '67 government leading with a '48 majority in the House of Representatives.

Keywords: dualism, alliance of opposition parties, coalition government, Sándor Wekerle, 1906

BEVEZETÉS

Wekerle Sándor egy alkalommal már bizonyította rátermettségét és politikai képességét az egyházpolitikai reform megvalósítása során. Ekkor az volt Ferenc József döntése, hogy az esetben szentesíti az állam és egyház funkcióinak szétválasztásával kapcsolatos törvényeket, ha a miniszterelnök lemond. Wekerle pedig nem állt az új törvények és a kibontakozás útjába és átadta másnak a kormányrudat.

1896-tól a Közigazgatási Bíróság elnökeként tevékenykedett. A századfordulót követően több ízben felmerült a neve, mint lehetséges pénzügyminiszter, vagy hovatovább miniszterelnök. Végül a politikai erőter az 1900-as évek első éveiben megérlelte a helyzetet arra, hogy a kipróbált és egykor bevált Wekerle, mint hűséges és '67-es politikus visszatérhessen a miniszterelnöki bársonyszékbe. Még ha maga erre nem is vágyott kifejezetten. Az 1905. évi választások eredményét figyelmen kívül hagyva az uralkodó, valamint a Tisza István majd Fejérváry Géza vezette kormányok válságot idéztek elő. Fejérváry 1905-től folyamatosan kereste az utódját, illetve a szövetkezett ellenzék kísérletet tett az uralkodóval történő megegyezésre, a párbeszéd, a zárkózottság, az elvárások és a lehetőségek erőterében.

AZ ÁPRILISI PAKTUM – A FÜGGETLENSÉGI PÁRT KORMÁNYRA
KERÜLÉSÉNEK ZÁLOGA

Méray-Horváth Károly 1906 februárjától egyeztetéseket folytatott a kibontakozás érdekében és az általános választójogért lobbizott, s végül megnyerte az ügynek Vörös Lászlót, Kristóffy Józsefet és Kossuth Ferencet is. Ezáltal április 2-ára elkészült egy megállapodási tervezet az alkotmányos rend helyreállítására és az általános választójog megvalósítására, amelyet természetesen Kossuth is jóváhagyott, s ehhez szerinte olyan kormányt lenne érdemes alakítani, amelyben három függetlenségi mellett, három, a választójog bővítését támogató '67-es politikus kapna helyet (Gratz, 1992:114–115). Magyarul a Függetlenségi Párt engedett. A tervezet aznap este Kristóffyhoz került, aki azzal éjszaka felkereste Fejérváryt, s ő szintén támogatta azt, így másnap korán reggel mindketten Bécsbe utaztak, így a király előtt számoltak be meg egyezésükről, aki megbízta Fejérváryt, hogy egyeztessen Kossuthal. Megállapodtak abban is, hogy Ferenc József Wekerlét bizza meg kormányalakítással (Gratz, 1992:116). Kristóffy erre így emlékezett vissza: „[a király] rögtön azt kérdezte: kit gondolunk a miniszterelnöki állásra? Fejérváry három nevet terjesztett elő következő sorrendben: Wekerle Sándor, gróf Csáky Albin, báró Bánffy Dezső. Fejérváry Wekerlét, én Bánffy-t támogattam. A király Wekerle mellett döntött” (Kristóffy, 1927:348).

Szterényi József április elején Bécsben tárgyalt a közös hadügyminisztériumban a hadseregszállítások következtében a kvóta szerinti magyar részesedés ügyében, és ekkor üzent Wekerlének, hogy készüljön föl arra, hogy a király három nap múlva meg akarja hallgatni (Szterényi, 1925:11).

Fejérváry és Wekerle közvetítők – Vörös László kereskedelemügyi miniszter és államtitkára, Szterényi, aki a koalíció vezérlő-bizottságával a kapcsolattartót jelentette – segítségével az új kormány megalakítását megelőzően találkoztak (Szterényi, 1925:11). Fejérváry éjjel kereste fel Wekerlét annak Damjanich utcai lakásán az ügyek operatív előkészítése céljából. A koalíció vezetői április 5-én ismét egyeztettek és megállapodás született arról, hogy a koalíció összes pártja vállalja az általános választójognak kormányprogramra tűzését. Majd Kossuth táviratozott Fejérvárynak arról, hogy a koalíció teljesíti Ferenc József akaratát (Dolmányos, 1976:297). Az ellenzék, vagyis a koalíció vezérlő-bizottsága 1906. április 5-én érkezett meg Bécsbe, s annak tagjait a király több ízben fogadta. Másnap Andrassy és Kossuth is a császárvárosba utaztak, s hosszas egyeztetést követően Fejérváryval rendezték a vitás kérdéseket, vagyis a koalíció által vállalt kötelezettségeket írásban rögzítették, így e nyolc pontból álló dokumentum áprilisi paktumként vált ismertté. A megbékélés érdekében tehát a koalíció feladta programját és vállalta a katonai követelések kikapcsolását, a költségvetés és az újoncjutalék megszavazását, a külkereskedelmi szerződések kodifikációját, a Tisza- és Fejérváry-kormányok teljes felmentésének biztosítását és végül, de nem utolsó sorban a választójog kiszélesítését (Hanák, 1978:605). A paktum utolsó pontja még arról is rendelkezett, hogy előrehozott választásokat írnak ki, s a kormány, ha végrehajtotta programját, lemond. Tehát – ahogy a kabinet tagjai önmagukra is hivatkoztak – itt egy átmeneti kormány megalakításáról volt szó.

Herczeg Ferenc a paktumra így emlékezett vissza: „Az ellenzék, hogy udvarképes legyen, kénytelen volt az előszobában leadni összes függetlenségi elveit, amelyekért évtizedek óta

küzdött, a választóközönséget pedig úgy igyekezett megnyugtanni, hogy nagyszerű, egyelőre azonban még titokban tartandó nemzeti vívmányok délibábját csillogtatta meg előtte. Kossuth például azt mondta egyik beszédében: «Apám elveket hirdetett, mi cselekszünk!» Apponyi Albert pedig nem kevésbé sokatmondóan: «Bízzatok bennünk akkor is, mikor ajkunk néma!» Hogy paktumot kötöttek, mely a katonai követelmények kikapcsolására kötelezte őket, azt bölcsen elhallgatták. Ez a hazugság tette beteggé és ölte meg végül a «nemzeti kormányt» (Herczeg, 1985:423).

Kossuth tehát az apja által vallott elveket adta fel pártja és egyúttal a maga nevében. A leendő kereskedelmi miniszter teljesen tisztában volt tetteinek súlyával és annak beláthatatlan és kiszámíthatatlan politikai következményeivel (R. Várkonyi, 1961:341). Viszont azt gondolta, hogy a népszerűsége megoldja, ha úgy tetszik, majd átsegíti ezeken a kihívásokon.

WEKERLE SÁNDOR MÁSODIK MINISZTERELNÖKI KINEVEZÉSE

Apponyi visszaemlékezésében azt hangsúlyozta, hogy a király a koalíció kormányfőjének olyan személyt kívánt kinevezni, aki az alkotmányos küzdelemben nem volt érintett (Apponyi, 1934:161). Így jött számításba Széll és Wekerle. Az utóbbi azért volt erre esélyesebb, – vélekedett erről Apponyi – mert az elmúlt időszakban nem vállalt politikai szerepet. Ferenc József jóval simulékonyabbnak és leleményesebbnek tartotta Wekerlét, mint Széllt, így ezért esett a választása rá. Wekerle meglehetősen népszerű volt még ekkor is, melyről Herczeg Ferenc így vélekedett: „Külséjében egy manchesteri nagyiparosra emlékeztetett, de egy kivételesen nagystílú, szeretetreméltó és elmés nagyiparosra. Az volt a híre, hogy ő Magyarország Üdvöskéje és való igaz, neki minden sikerült, amibe belekapott” (Herczeg, 1985:251).

A Fejérváry-kormány 1906. április 7-én Budapesten tartotta aznapi első minisztertanácsi ülését, ahol huszonkilenc pontot tárgyaltak meg. Fejérváry ezen nem vett részt, helyette Vörös László kereskedelemügyi miniszter elnökölt (MNL OL K 27. MTJK 1906. április 7. (22/M.T.)). Majd értesülve arról, hogy az érintettek megállapodtak az új kormányról, így tartottak egy második minisztertanácsot, ahol már Fejérváry elnökölt, s Kristóffy nyugdíjügye mellett a kormány benyújtotta lemondását az uralkodónak. „A miniszterelnök úr kezdeményezésére a magyar összes minisztérium elhatározta, hogy a változott politikai viszonyokra való tekintettel lemondását benyújtja (MNL OL K 27. MTJK 1906. április 7. (23/M.T.)).” Másnap a kabinet Bécsben volt, s az új kormány megalakulása előtt még tartottak egy minisztertanácsot, amelyen előterjesztették Gromon Dezső báró, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának alelnöki kinevezését (MNL OL K 27. MTJK 1906. április 8. (24/M.T.)).

Wekerle 1906. április 6-án este érkezett meg Bécsbe (Szerényi, 1925:11). A király 7-én fogadta őt a Burgban, s megbízta a kormányalakítással (MNL OL K 26. 1906–III–1899. Legfelső elhatározás tervezete. Bécs, 1906. április 8.). Wekerle ezen az audiencián azt terjesztette elő, hogy az új kabinetben a koalíció minden pártjának vezetője kapjon helyet. Így biztosított volt az az elv, mely szerint a kiegyezés támogatóinak legyen többsége a kormányban (Dolmányos, 1976:301). Ehhez az államfő hozzájárult. Bár a paktum szerint az volt a rendezőelv, hogy három függetlenségi mellett, három '67-es politikus kap helyet az új kormányban.

Erényi Tibor meglehetősen jól összefoglalta azt, hogy Wekerle milyen szempontok alapján lehetett újra miniszterelnök. „Második miniszterelnökségét Wekerle két tényezőnek köszönhette. Egyrészt az uralkodó, másrészt a koalíció vezetősége (elsősorban Kossuth Ferenc) bizalmának. A reálpolitikus Ferenc József jól tudta, hogy a jó politikus nem híve semmiféle «szakításnak»; szilárd meggyőződése szerint a történelmi Magyarország csak '67-es alapokon tartható fenn. Kossuth Ferenc pedig tudatában volt annak, hogy Wekerle tisztában van a függetlenségi eszme népszerűségével, tömegvarázásával és hajlik bizonyos, a függetlenségek által kezdeményezett reformokra. (Pl. a választójog kiterjesztése, a magyar gazdasági és politikai érdekek hatékonyabb képviselése.) (Erényi, 1993:18).”

Krúdy Gyula értékelése szerint a politikusok – Wekerle, Apponyi, Andrássy, Kossuth, Zichy – a Bristol-szállóban hosszan vitatkoztak a kormányról (Krúdy, 1976:360). Kristóffy visszaemlékezésében a következőképpen írt erről: „Már ebéd óta folyt a disputa a Bristol-szállóban, de eredménytelenül. Wekerle délután öt órára volt a királyhoz rendelve; fél öt órakor kivette óráját és az asztalra tette. – Öt percet adok, – mondotta, – ha addig nem határoztok, visszaadom megbízatásomat. És öt perc alatt készen volt az új Wekerle-kormány (április 8.) (Kristóffy, 1927:356).”

A koalíció vezéralakjai Kossuth, Apponyi és Andrássy lényegében a Függetlenségi Párt bal szárnyának beleegyezése nélkül alakították ki a paktumot (Szendrei, 2012:100). Ezért jónéhányan akadtak olyanok is, akik nem kívánták Wekerle visszatérését a politikába. A Függetlenségi Párt berkein belül Holló Lajos e tekintetben felháborodását fejezte ki. A Katolikus Néppártban leginkább Rakovszky István ellenezte azt, hogy a koalíciós kabinet élére egy '67-es, régi szabadelvű politikus kerüljön (Lengyel, 2019:265).

A KOALÍCIÓS KORMÁNY KIALAKÍTÁSA

A kabinet összetétele meglehetősen kényes kérdés volt. Kormányt ugyanis alakítottak már jó pár alkalommal a dualizmus korában, azonban első esetben létesült koalíciós kormány több párt részvételével. Fontos és egyúttal válságot okozó probléma volt az, hogy az 1905. évi januári és februári választásokon az addigi kormánypárt, a Szabadelvű Párt elvesztette az abszolút többségét a parlamentben, amit egy évvel később megrendezett, előrehozott választások újfent megerősítettek 1906 májusában (Pesti, 2002:31). Így logikusan a legtöbb minisztériumi helyet a függetlenségi párti politikusoknak kellett volna betölteniük, azonban ehhez az államfő nem járult volna hozzá. A kormány összetételéhez a Függetlenségi Párt három tagot (Kossuth, Apponyi, Polónyi), a Katolikus Néppárt egy tagot (Zichy) adott. A többi minisztert pedig az Alkotmánypárt biztosította (Wekerle, Andrássy, Darányi és Jekelfalussy) (Dolmányos, 1978:611–612). Később a Horvát Unionista Párt képviselőjében egy tag, Josipovich Géza is csatlakozott a kabinethez.

A Bristol-szállóban nem az összes minisztériumról hoztak döntést, ott csak a belügy, a pénzügy, az igazságügy, a király személye körüli, a vallás- és közoktatásügyi, a kereskedelemügyi és a földművelésügyi tárcák kerültek betöltésre. A honvédelmi és a horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszteri státuszokról csak később rendelkeztek.

A kormány, amelynek Wekerle lépett az élére, egyesítette magában a koalíció vezérembereinek nagy részét, akik akkor népszerűségük tetőpontján álltak. Értelemszerűen Wekerle lett a miniszterelnök és az első miniszterelnöki ciklusához hasonlóan a pénzügyi tárcát is maga töltötte be. Wekerle 1895 óta visszavonult a politikai élettől, ugyanakkor bizonyos politikai spekulációkban felmerült a neve, így például az 1903-as esztendő követő válságok miatt az uralkodó, mint megbízható, derék '67-es politikust meghívta kihallgatásokra (Kárbin, 2023:163–170). Ferenc József megbízhatónak tartotta, ugyanakkor az egyházpolitikai reformok keresztülvitele miatt nem kedvelte Wekerlét. Az új miniszterelnök a pártpolitikai életen kívülről került a miniszterelnöki székbe, s hogy szándékait megerősítse, belépett az ifjabb Andrassy Gyula gróf által vezetett Alkotmánypártba. Ezáltal Andrassy és Wekerle kiemelkedtek a kormány személyiségei közül és nagyobb tekintélyük lett az államfő szemében is. Ugyanakkor Wekerle miniszterelnökként teljesen szuverén politikai egyéniség maradt, nem rendelte alá személyét Andrassynak (Szalai, 2003:62). Ezzel együtt Wekerle magát szakembernek, szakpolitikusként tartotta, nem erős pártkatonának. Kormányon belüli pozíciója mellett hangsúlyozta, hogy elsősorban szakember, semmint a különféle pártérdekek kiszolgálója. Azt le kell szögezni, hogy bár Wekerle „erős” embernek számított, ennek ellenére a 11 éves pihenő miatt nem volt meg mögötte a kellő képviselőházi támogatottság. Wekerle és minisztereinek azon része, akik '67-es alapon álltak (például ifj. Andrassy Gyula, Darányi Ignác), jelentette a garanciát az uralkodó számára, hogy alkotmányos politikát fognak folytatni.

A belügyi tárca betöltése meglehetősen kényes kérdést képezett. A Függetlenségi Pártban ellentétes állásfoglalás uralkodott azzal kapcsolatban, hogy a két vezér – Kossuth és Apponyi – viseljen-e tárcát, és ha igen, akkor melyiket. A párt döntő többsége Apponyi belügyminiszteri kinevezését óhajtotta (Polónyi, 1916:84). Ferenc József akarata viszont az volt, hogy függetlenségi párti politikus azt ne nyerhesse el. „A belügyminisztériumot Andrassy Gyula vállalta el, amint hiszem, Őfelsége egyenes kívánságára, mert őiránta, mint a '67-es hagyományok legmarkánsabb örököse iránt, viseltetett mindnyájunk közt a legtöbb bizalommal, vagy mondjuk, a legkevesebb bizalmatlansággal; kívánta tehát, hogy az ő kezében legyen ez a hatalmi tárca (Apponyi, 1934:162).” Andrassy kapta feladatul az általános választójog megvalósítását, melyben ő a kezdetektől nem hitt (Gratz, 1992:124). Pölöskei Ferenc egyenesen a garanciát látta Andrassy személyében a választójogi reform meghiúsulása kapcsán (Pölöskei, 1963:24).

Visszatért Darányi Ignác a földművelésügyi minisztérium élére a Szabadelvű Párt egykori alelnöke, aki Andrassy politikai irányzatához tartozott. Darányi folytathatta az 1895-ben megkezdett majd 1903-ban megrekedt munkáját. „A földművelésügyi tárcára nem is jöhetett más jelölt tekintetbe, mint Darányi Ignác, aki iránt az egész gazdaközönség jól megérdemelt és osztatlan bizalommal viseltetett; politikailag ő az Andrassy-csoporthoz tartozott, mely akkor alakult meg Alkotmánypárt név alatt (Apponyi, 1934:162).” Wekerle régi barátjára és egyetemi évfolyamtársára számított a kormányalakításnál, és 1906. április 7-én este fél kilenckor telefonon tájékoztatta kinevezéséről (Fehér, 2017:368). Az 1906 és 1910 közötti parlamentet nevezhetjük az agrárius országgyűlésnek is, hiszen többségben voltak az agrárius képviselők. Darányinak pedig kiváló kapcsolatai voltak az érdekvédelmi szervezetekkel, kiváltképpen az OMGE-vel.

Az Alkotmánypárt biztosította a honvédelmi minisztert is, ám bár Jekelfalussy Lajos Wekerléhez hasonlóan csak 1906 áprilisában lépett be Andrassy pártjába. A tábornagy régi magyar nemesi családból származott és korábban a bécsi k. u. k. Hadügyminisztérium osztályfőnökeként szolgált (Hajdu, 1999:119). A kormány kialakításakor Jekelfalussy nem volt jelen a Bristol-szállóban. Viszont a tábornok bírta Ferenc József bizalmát, mivel a tárcát ő bízta rá (A magyar országgyűlés, 1906:402). A hivatalt ideiglenesen Wekerle, majd 1906. április 14-től a tábornok látta el (Bölony, 1987:89). Apponyi erről ekképpen nyilatkozott meg: „A honvédelmi tárcát Jekelfalussy Lajos tábornok nyerte el, akiben Őfelsége is, mi is teljesen megbízunk; tetőtől talpig magyar érzelmű, a nemzeti követelésekkel rokonszenvező férfiú volt, akit valóban kollégánknak tarthattunk, nem pedig hozzánk kivezényelt császári és királyi főtisztnek” (Apponyi, 1934:162).

A paktum értelmében a Függetlenségi Párt három tagot adott a kormánynak. Közülük a legkülönlegesebb Kossuth Ferenc, Ferenc József ádáz ellenségének, Kossuth Lajosnak a fia. Kossuth jobban lelte volna örömét a belügyi tárcában, azonban amint arról fentebb olvashattunk, az államfő erről hallani sem akart. Így a paktum nyomán, valamint Ausztria és Magyarország közötti kiegyezés, vagyis az esedékes vám- és kereskedelmi szerződésre tekintettel ez a tárca is kardinális fontosságúnak tekinthető. Viszont az osztrák kormányban és egyáltalán az osztrák népben általános gyanakvás és félelem elegyedett a többségi függetlenségi párti országgyűléssel és legfőképpen a Kossuth névvel szemben (Szterényi, 1925:15). Az osztrákok számára maga a Kossuth név is programot jelentett (Allmayer-Beck, 1956:168). A kormányalakításkor Kossuth egészsége megromlott, meglehetősen sokat betegeskedett. Felkérte a Fejérváry-kormány korábbi kereskedelmi államtitkárát, Szterényi Józsefet, hogy az új kabinetben is vállalja ezt a tiszteletet (Szterényi, 1925:15). A király nem kedvelte Kossuth Ferencet, mivel egy világ választotta el tőle, mégis kinevezte és korábban elképzelhetetlen módon tárcát kapott a nemzeti kabinetben (Bled, 1988:486).

Az igazságügyi miniszteri pozíciót Polónyi Géza vette át, aki egyébként Wekerlével egy időben, 1848-ban született, s szintén jogot végzett. Polónyi ügyvéd volt, aki 1881-től több országgyűlési cikluson keresztül a Függetlenségi Párt színeiben nyert mandátumot a képviselőházba. Mint az ellenzék egyik vezére sikerrel szervezte az 1903. évi parlamenti obstrukciót. Jelentékeny szerepe volt a koalíció hatalomra kerülésében. Gratz Gusztáv meglehetősen szűklátókörűnek mutatja be, mivel tűzön-vízen keresztül a nemzeti érdeket kívánta érvényesíteni a közös hadseregben, „Nem is jutott eszébe önmaga előtt felvetni a kérdést, hogy mit érnek ezek a jogok, ha a nemzet biztonságát feláldozzuk értük (Gratz, 1992:119–120).”

A vallás- és közoktatásügyi tárcára szintén a Függetlenségi Párt delegálhatott minisztert, s azt Apponyi Albert nyerte el. Apponyi nem értett az egyházhoz és az oktatáshoz, nem volt tájékozott ezeknek a szakterületeknek a kérdéseiben. Így mint pártvezér a fontos kérdések lényegére koncentrált, azért, hogy a viták kapcsán azokra reflektálni tudjon (Anka, 2014:68). „Ennek az én tárcavállalásomnak erős politikai háttere volt, mert éppen ettől a tárcától fáztam leginkább, tekintettel az annak keretében előforduló kényes egyházpolitikai kérdésekre. Mégis vállalnom kellett, mert a néppárt természetesen nagy súlyt fektetett annak miként való betöltésére; mivel pedig, tekintettel a szövetkezett pártok liberális elemeire, nem vihette keresztül, hogy az ő köréből vételessék a vallás- és közoktatásügyi miniszter, egyedül az én

személyemben talált elegendő garanciát a szíven fekvő vallási érdekek szempontjából (Apponyi, 1934:162).” A koalíció kormányalakításakor két egymástól eltérő nézet állt szemben a függetlenségi politikusok tárcavállalása kapcsán. Apponyi párttársai közül jónéhányan azon a véleményen voltak, hogy se ő, se Kossuth ne vállaljanak tárcát az új kabinetben, mert az árt-hat a népszerűségük csúcspontján álló honatyáknak (Anka, 2014:69). Apponyi aggodalmaira Sztérényi József is ráerősített visszaemlékezéseiben: „Nem hinném, hogy valaha is gondolt volna arra, hogy még kultuszminiszter is lehessen, sőt ismerem egy mondását, mely szerint sok mindent el tudna magának képzelni, csak azt nem, hogy ő valaha kultuszminiszter lehessen (Sztérényi, 1925:13).” A pártban egy másik szemlélet is uralkodott, mely szerint a minisztériumok között meghatározó belügyi tárcát a Függetlenségi Párt egy prominensének kellene betöltenie, nevezetesen Apponyinak. Mint fentebb említettem, ehhez a király semmi esetre sem járult volna hozzá.

A Katolikus Néppárt adta a kabinet király személye körüli miniszterét Zichy Aladár gróf személyében, aki a néppárt vezére volt, s egyúttal a Bristol-szállóban is ott volt Wekerle mellett. Zichy apját, Zichy Nándor grófot tekintette mentorának, aki a Wekerle-féle egyházi reformok elleni küzdelemben hozta létre a néppártot 1895-ben (Szabó, 1977:197–198). A néppárt érdekei úgy kívánták Dolmányos megítélése szerint, hogy Zichy ellensúlyozza a radikális közjogi törekvéseket és a „feléledő igazi reformszellemet” (Dolmányos, 1976:305).

A Bristol-szállóban nincs jelen a horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter, így ezt a pozíciót is ideiglenesen a kormányfő töltötte be. De a horvát-magyar kiegyezésben rögzített jogok alapján a szárborból minisztert küldtek a magyar kormányba, amelyet az esetek döntő többségében magyarbarát horvát arisztokrata családok tagjai töltöttek be (Varga–Sokcevsits, 2022:417–418). Végül a tárcát a Horvát Unionista Párt színeiben Josipovich Géza látta el 1906. április 23-tól.

A VÁLASZTÁSOK

Wekerle tehát a szállóban kialakított kormánylistával a kezében jelent meg a királyi audiencián, amelyre az uralkodó áldását adta. Így Ferenc József 1906. április 8-án kinevezte Wekerle Sándort második alkalommal miniszterelnöknek, s ő megalakította kormányát, a miniszterek letették az esküt (MNL OL K 26. 1906–III–2001. Kossuth, Apponyi, Polónyi, Zichy, Andrássy és Darányi miniszterek esküje. Bécs, 1906. április 8.). A második Wekerle-kormány első minisztertanácsi ülését 1906. április 8-án tartotta Bécsben, amelyen részt vettek a frissen kinevezett miniszterek is: Zichy, Andrássy, Kossuth, Darányi, Apponyi és Polónyi. Itt intézkedéseket tettek arra, hogy az előrehozott választások április 29. és május 8. között kerüljenek megrendezésre, s az uralkodó az országgyűlés következő ülészakát 1906. május 19-re hívja egybe (MNL OL K 27. MTJK 1906. április 8. (25/M.T.)).

A második Wekerle-kormány kinevezésére sokan nagy várakozással tekintettek. Egy ország lélegzett föl a válság után. Az új kormány tagjai népszerűségnek örvendtek és ez nagy bizalmi tőkét hordozott magában. A kormány Bécsből Budapestre utazott, s a vonatnak a Keleti pályaudvarra történő megérkezésekor 50 000 fős éljenző tömeg várta (Geyr, 1993:220). Egy nagyszerű alkalom a triumfálásra, egy megkönnyebbült nemzet örömteli pillanatai. Biza-

lommal teltek el és azt várták, hogy valami egészen új következik a Fejérváry-kormány ténykedését követően. Ennek az ünneplésnek Wekerle állt a középpontjában. A Borsszem Jankó úgy mutatta be ezt az aktust, hogy Wekerlét az óriás Szent Kristófként ábrázolta, akinek a vállain ülve kelnek át a válság folyamán a jóval kisebb figurák úgy, mint Darányi, Zichy, Andrássy, Kossuth, Apponyi és Polónyi (Tamás, 2021:235).

Egyes megközelítések szerint a kinevezését megelőzően Wekerle is meglehetősen nagy feladatnak látta a Fejérváry-kormányt követő új miniszterelnök feladatait, s némi szkepszissel tekintett a jövőbe: „Nem szabad felednünk, hogy eleinte a koalíció életképességében még azok is kevéssé bíztak, akik azt csinálták. Maga Wekerle Sándor, aki hivatva volt arra, hogy a koalíció hajóját vezesse, nem éppen sokkal második miniszterelnöksége előtt nagyon szkeptikusan nyilatkozott azokról az eredményekről, amelyek ez úton elérhetők. Prekáriusnak és szerfölött nehéznek jelezte annak az államfőfinak a helyzetét, akinek feladata lesz az ügyeket irányítani” (Bernát, 1909:15–16).

Viszont számosan akadtak olyanok, akikre döbbenettel hatott Wekerle és kabinetjének kinevezése. Többek között Ady Endrére, akit Vészi József, a miniszterelnökség sajtófőnöke a Fejérváry-kormány alatt sajtósként alkalmazott havi 300 koronáért (Mucsi, 1980:53). Maga a költő erről így nyilatkozott Brüll Adél húgának, Bertának írott levelében: „még mindig Budapesten vagyok. Nagyon szerencsétlen. Csak annyit tudok, hogy három héten belül mindenképpen megyek. A kormányváltozás hirtelensége iszonyúan sújtott” (Ady Endre levele Brüll Bertához. Budapest, 1906. ápr. 8. után. In: Ady Endre összes művei 1998:154).

Ugyancsak rezignált és csalódott volt Ferenc Ferdinánd trónörökös. Hiszen ő Kristóffy József törekvéseinek nagy támogatója volt. A trónörökös azon sértődött meg, hogy az országgyűlés megnyitása alkalmából felolvasott uralkodói trónbeszédben szó esett a magyar alkotmányos garanciát biztosító intézkedésekről (Bled, 2013:125).

Maga Wekerle is tisztában volt azzal, hogy nem kis feladatra vállalkozott. Hiszen itt az 1867-es kiegyezést ellentétesen felfogó pártok konfrontációja közepette kellett kormányoznia. Ebben a politikai környezetben több mint megfelelő volt az ő asszertív személyisége, simulékonysága. Erre egy jó példa: „Ő maga mindig meggyőződéses 67-es volt, mégis egy koalíciót és kormányt kellett vezetnie, amelynek többsége 48-as alapon állott, sőt a Justh-féle balszárny erősen a 49 felé hajlott. Egy Tisza-szerű, egyenes, szókimondó egyéniség ezt a helyzetet már az első percben felbőritotta volna és csak egy Wekerle nagy lavírozó tehetsége tudta ezt a legkülönbözőbb összetakolt politikai szövetséget az önálló vámtérület, önálló bank kérdéseinek Scylla és Charibdis között két évig elvezetni. Apponyi pártállásánál fogva nem jöhetett a miniszterelnökségnél számításba, Andrássyban minden nagy kvalitásai dacára éppen az hiányzott, ami Wekerlét erre a feladatra mintegy predesztinálta: az alkalmazkodni tudás és az egyéni érintkezés művészete. Csak egy Wekerle tudta elhithetni Kossuth Ferencsel, hogy minden tétivel a 48-as eszméket szolgálja, hogy a függetlenségi eszméhez egy perccig sem lesz hűtlen (Szontagh, 1934:58)”.

Magyarországon a paktum megkötését követően új választásokat írtak ki, amelyre 1906. április és május fordulóján került sor. A koalíció pártjai felosztották egymás között a kerületeket, ahol mindhárom koalíciós párt ugyanazt a közös jelöltet támogatta. Ezáltal nem volt különösen nehezebb kihívás mandátumhoz jutni. Ennek ellenére mégis sor került némi né-

zeteltérésre, mivel a megállapodást a függetlenségek megközelítőleg húsz kerületben figyelmen kívül hagyták. Ezért az Alkotmánypárt a függetlenségek korteszszközei és a hanyag szervezés miatt kevesebb mandátumhoz jutott. A Függetlenségi Párt a megszerezhető 413 mandátumból 253-at meg is szerzett, amely így abszolút többséggel rendelkezett az országgyűlésben. Míg az Alkotmánypárt 71 mandátumot gyűjtött, ami, úgy gondolták, az ország stabil kormányzása érdekében kevés. Az Alkotmánypárt nem tudott profitálni a Tisza István által feloszlott Szabadelvű Párt szavazóbázisából, míg az 1905. évi választásokon 159 szavazatot, addig az 1906. évin már csak 71 mandátumot voltak képesek gyűjteni. Végül a képviselőcsoport 89 főre duzzadt a régi szabadelvűeket támogató erdélyi szászok és az olyan volt szabadelvűek végett, akiket régi kerületeikben pártönkívként újból megválasztottak. A Katolikus Néppárt 33 kerületben szerzett mandátumot. A korábbi szabadelvű párti többségű parlamentekhez képest új elem a 25 nemzeti képviselőt magába foglaló parlamenti patkó (Gratz, 1992:127). A nemzetiségi képviselők számára egy új tér nyílt, hiszen szakíthattak a korábbi szabadelvű többségű parlamentben megszokott passzivitás politikájával.

A paktumban rögzített pontok a függetlenségi politika sarokköveit lehetetlenítették el, lényegében egy '67-es alapú kormány alakult, amely a királyra esküdt fel. Ezzel a megalakított és megkonstruált kormánnyal állt szemben a függetlenségi többségű új képviselőház 1906 májusában. A paktum tulajdonképpen programot biztosított, amelyek között egyetlen függetlenségi elemet sem találunk. Mégis a választáson a korábbi szabadelvű kerületek többségéből is függetlenségi képviselők kerültek be az országgyűlésbe. Tehát az új kormánynak az lett a feladata, hogy függetlenségi képviselőházi többséggel kell '67-es politikát folytatnia.

Wekerle korábbi választókerületével szemben Temesvár városban indult, s nyert. Andrassy Kassán, Olaszliszván és Töketerében nyert mandátumot, amelyek közül a kassait tartotta meg. Darányi a Zala vármegyei Tapolca kerületben, míg alkotmánypárti társa Jekelfalussy pedig Zólyom megye Zólyom kerületben győzött. A függetlenségek közül Apponyi szokásos módon Jászberény várost, Kossuth Cegléd várost, végül Polónyi Budapest székesfőváros IV. kerületét képviselte az újonnan megalakuló országgyűlésben. Néppártiként Zichy a Zala megyei Nagykanizsa kerületből, s végül, de nem utolsó sorban, Josipovich a horvát országgyűlésen Novigrad kerületből került a képviselőházba.

URALKODÓI TRÓNBSZÉD ÉS KORMÁNYPROGRAM

A destabilizáció éveit követően a közvélemény, a politika, illetve legfőképpen az uralkodó a stabilizációt várta a koalíciós kabinetől. Ezért egy körültekintő trónbeszédet, tehát az új országgyűlést megnyitó szöveget kellett a miniszterelnöknek szerkesztenie. „Most midőn fegyveres erővel oszlattatott fel az országgyűlés, talán nem lehet kevesebbet mondani, s az alkotmánybiztosítékról is kell valamit mondani”, egyúttal szövezt arról is Daruváry Géza kabinetiroidai titkárhoz írt levelében, hogy a miniszterekkel hosszan vitatkozott a trónbeszéd végleges verziójának kialakítását megelőzően (MNL OL I 35. Kabinettsarchiv: Geheimakten: Nachlass Daruváry (1903–1911). 2. doboz. Wekerle Sándor levele Daruváry Gézához. Budapest, 1906. május 9. 42–44. f.).

Ferenc József a budai várban felolvasott, az 1906 és 1911 közötti országgyűlési ciklust megnyitó trónbeszédében szolt a korábbi ciklust megzavaró alkotmányos válságról. Majd hosszan kifejtette az új ciklussal kapcsolatos elvárásait: a törvényes jogrend helyreállításával, az újoncmegajánlással, az általános választójoggal, a szociális kérdés kezelésével, s a küszöbönálló vám- és kereskedelmi szerződéssel kapcsolatban (Képviselőházi Irományok, 1906:1–3). Tehát az új országgyűlésnek számos feladata került említésre a trónbeszédben, s ennek egy része a paktumban is szerepelt, úgymint az általános választójog és a gazdasági közösség Ausztriával. Ugyanakkor hangsúlyosan szerepelt a trónbeszédben új elem is, mint a horvát egyezmény becikkelyezése, a katolikus autonómia vagy a szociálpolitika.

Az új miniszterelnök 1906. május 29-én a képviselőházban elmondott beszédében ismertette kormányprogramját, amelyet a trónbeszéddel igyekezett összhangba hozni (Képviselőházi Napló, 1906:30–33). Beszédében szolt az életszínvonal-emelés fontosságáról, a mezőgazdaság belterjesebb fejlődésének szükségességéről, a kisbirtok terheinek csökkentéséről, a telepítésekről és parcellázásokról, a mezőgazdasági munkásság jogviszonyainak rendezéséről, tehát a szociálpolitikáról, továbbá előíranyzott egy új iparfejlesztési törvényt. A programbeszéd javarészt tartalmazta a koalíció által kinyilatkoztatott választási ígéreteket.

Az első nehézség éppen a trónbeszédben rögzített kvóta megállapítását és a gazdasági kiegyezés megkötését képezte (Matlekovits, 1922:42). Tehát az uralkodó elvárta és a trónbeszédben rögzítette, Wekerle a Házban programra vette a kvóta megállapítását és a gazdasági kiegyezést. Ugyanakkor ez a kérdés egyrészt birodalmi szinten Ausztria és Magyarország között is egy ütközési pontot képezett, másrészt ehhez jött hozzá még belülről Magyarországon az a sajátságos helyzet, hogy a '67-es felfogás és a függetlenségi meggyőződés erről a kérdéstről homlokegyenest ellenkezően vélekedett. Sőt a függetlenségieknek ott volt még az a kényszer is, hogy a kormányra kerülésük érdekében lemondtak követeléseikről és beleegyeztek ezen pontok megoldásába. Végére is mondhatni, nehéz helyzetben volt Wekerle mikor ennek a gazdasági vetületű, mégis módfelett átpolitizált kérdésnek a megoldására vállalkozott.

ÖSSZEGRZÉS

Tizenhárom évvel a valódi összeomlás előtt Magyarország helyzete, vagy akár az egész Monarchia remegett volna meg abban az esetben, ha Ferenc József hatalomra engedi a nemzeti törekvéseivel a Függetlenségi Pártot 1905-ben. Ennek kivédésére az uralkodó egy mély alkotmányos válságba is hajlandó volt belevinni az országát. Ugyanakkor ilyen eseményeket követően a politikai szereplőkben, a polgárokbán is megfogalmazódott a remény a változásra, a megegyezésre, ha úgy tetszik a kiegyezésre. Így történhetett, hogy a politikában már kipróbált és tehetséges Wekerle Sándor alakíthatott kormányt. Wekerle nem volt könnyű helyzetben, hiszen a kiegyezést ellentétesen felfogó elemekből kellett egy '67-es alapon működő kormányt megalkotnia és működtetnie. Bár ebben segítségére volt az áprilisi paktum, amely alapján a függetlenségiiek lemondtak főbb politikai törekvéseikről a kormányra kerülés érdekében, még ha az csak átmeneti kabinetnek volt is kikiáltva. Szóval Wekerle világszámra készült, megkísérelt '48-as politikát '67-es alapon folytatni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar országgyűlés (1906): A főrendiház és a képviselőház tagjainak életrajzi adatai. 1906–1910. évi országgyűlés. „Jókai” Könyvnyomda, Budapest.
- Ady Endre összes művei (1998): Vitályos László Szerk.: *Ady Endre levelezése*. 1. Kötet (1895–1907) Kritikai kiadás. Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, Budapest.
- Allmayer-Beck, Johann Christoph (1956): *Ministerpräsident Baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich*. Verlag für Geschichte und Politik, Wien.
- Anka László (2014): *Gróf Apponyi Albert belpolitikai pályafutása a dualizmus korában*. Doktori Disszertáció, ELTE BTK, kézirat.
- Dr. Gróf Apponyi Albert emlékiratai 1899–1906. (1934) II. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Bernát István [Papharaszti] (1909): *A koalíció tervei és alkotásai 1906–1909*. Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája, Budapest, 1909.
- Bled, Jean-Paul (2013): *Franz Ferdinand. Der eigensinnige Thronfolger*. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar.
- Bled, Jean Paul (1988): *Franz Joseph. „Der letzte Monarch der alten Schule.”* Böhlau Verlag, Wien-Köln-Grz.
- Bölgöny József (1987): *Magyarország kormányai, 1848–1987*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dolmányos István (1976): *A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dolmányos István (1978): A koalíció kormányzatának első szakasza. In: *Magyarország története 1890–1918*. II. kötet. Főszerk. Hanák Péter. Szerk. Mucsi Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest. 611–612.
- Erényi Tibor (1993): *Liberalizmus és kormánypolitika. Wekerle Sándor három miniszterelnöksége*. Múltunk, 1. szám 3–36.
- Fehér György (2017): *Darányi Ignác élete (1849–1927)*. Gondolat Kiadó–Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.
- Geyr, Géza Anderas von (1993): *Sándor Wekerle 1848–1921. Die politische Biographie eines ungarischen Staatsmannes der Donaumonarchie*. R. Oldenbourg Verlag, München.
- Gratz Gusztáv (1992): *A dualizmus kora. Magyarország története, 1867–1918*. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hajdu Tibor (1999): *Tiszttakar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei*. História-MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- Hanák Péter (1978): Az 1905–1906. évi politikai válság. In: *Magyarország története 1890–1918*. I. kötet. Főszerk.: Hanák Péter. Szerk.: Mucsi Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest. 557–608.
- Herczeg Ferenc emlékezései (1985): *A várhegy. A gótikus ház*. Szerk.: Németh G. Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Kárbin Ákos (2023): A második Wekerle-kormány megalakulása. Wekerle Sándor útja a második miniszterelnöki kinevezéséig. In: Szerk.: Ujváry Gábor. *VERITAS Évkönyv 2022*. Magyar Napló–VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Budapest. 162–180.
- Képviselőházi Irományok (1906): *Az 1906-dik évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. I. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt. 1906. 1–3.
- Képviselőházi napló (1906): *Az 1906-dik évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai képviselőházi napló I. kötet*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
- Kristóffy József (1927): *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890–1926*. Wodianer, Budapest.
- Krúdy Gyula (1976): *Kossuth fia*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Lengyel Ernő (2019): A koalíció története. In: *A magyar országgyűlés története 1867–1927*. Szerk.: Balla Antal. Országgház Kiadó, Budapest. 265–313.
- Matlekovits Sándor (1922): *Wekerle Sándor emlékezete*. Magyar Lap- és Könyvkiadó Részvénytársaság, Budapest
- Mucsi Ferenc (1980): Ady, Vészi József és a Budapesti Napló. In: Csáky Edit Szerk.: „*Akarom: tiszán lássatok?*”. Tudományos ülésszak Ady Endre születésének 100. évfordulóján. Akadémiai Kiadó, Budapest. 47–56.
- Pesti Sándor (2002): *Az újkori magyar parlament. Doktori mestermunkák*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Polónyi Géza (1916): *Birtokpolitika*. Hunnia Nyomda Rt., Budapest.
- Pölskei Ferenc (1963): *A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkáspárt megalakulása. 1909–1910*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- R. Várkonyi Ágnes (1961): Adalékok a Függetlenségi Párt történetéhez. Kossuth Ferenc tíz levele. In *Századok*, 95. évf. 2-3. szám 339–369.

- Szabó Dániel (1977): A Néppárt megalakulása. In: *Történelmi Szemle*, 20. évf. 2. sz. 169–208.
- Szalai Miklós (2003): *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája*. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, Budapest.
- Szendrei Ákos (2012): *Justh Gyula politikai pályája. A függetlenségi politizálás lehetőségei a 19–20. század fordulóján*. Speculum Historiae Debreceniense, 8. (A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai.) Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen.
- Szontagh Jenő (1934): *Arcképek I. Ferenc József korából*. Stephaneum Nyomda R. T., Budapest.
- Szterényi József (1925): *Régmúlt idők emlékei. Politikai feljegyzések*. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest.
- Varga Szabolcs–Sokcevitcs Dénes (2022): *A horvát szábor története*. Országház Könyvkiadó, Budapest.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
- I 35. Kabinettsarchiv: Geheimakten: Nachlass Daruváry (1903–1911). 2. doboz
- K 26. Központilag iktatott és irattározott iratok (1867–1944)
655. csomó 1906–III–1899; 1906–III–2001.
- K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944 (MTJK)
1906. április 7. (22/M.T.); 1906. április 7. (23/M.T.); 1906. április 8. (24/M.T.); 1906. április 8. (25/M.T.)

Henrietta Janik – Zsuzsanna Tassy – Zsuzsanna Éva Naárné Tóth

Impact Assessment of Intellectual Capital on Value Creation in Higher Education

Summary

In the realm of higher education, the pivotal role of intellectual capital in fostering value creation has become increasingly pronounced. Intellectual capital, encompassing the collective knowledge, skills, and innovative capacities of individuals within academic institutions, serves as a catalyst for transformative advancements in education and beyond. As the global landscape evolves with rapid technological and societal changes, the significance of intellectual capital in shaping the trajectory of higher education has never been more crucial. This article delves into the multifaceted dimensions of intellectual capital and its profound impact on value generation within the sphere of higher education. By exploring the intricate interplay between knowledge acquisition, innovation, and institutional development, we aim to illuminate the dynamic and evolving nature of intellectual capital as a driving force behind the continual evolution and enhancement of higher education. Based on the changes observed in organizational/institutional value creation, this literature review deals in detail with the need for conscious, effective and efficient management and development of intellectual capital, which is inconceivable without real and reliable information about the resources subject to management.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: D24, I23

Keywords: Penrose theory, intellectual capital, balanced scorecard

INTRODUCTION

HENRIETTA JANIK, graduated as agricultural economist at Szent István University, doctoral student of Szent István University's (MATE's) Doctoral School of Economics and Regional Sciences (janik.henrietta@gmail.com); TASSY ZSUZSANNA, MATE (Tassy.zsuzsanna@uni-mate.hu); ZSUZSANNA ÉVA DR. NAÁRNÉ DR. TÓTH, Budapesti Metropolitan Egyetem, Vice Rector for Education (mhinek@metropolitan.hu).

Education makes a significant contribution to the economic development of a nation, whether developing or developed. One of the most important resources for economic development is human capital, that is, national labour. Quality education is necessary to ensure a productive workforce that leads to sustainable economic growth of a nation and a welfare society.

The measurement and integration of intangible resources into organizational governance is one of the most discussed topics in today's management literature, which is of intense interest to those interested in the management of organizations/institutions. Opinions are strongly divided on the practical relevance of the topic, but there is no doubt that the study of the role of intellectual capital in competitiveness and in the value creation of corporate or, even further, higher education institutions is one of the most popular areas of economic and management research today. The measurement and integration of non-tangible resources into organizational management represent one of the most extensively discussed topics in contemporary management literature, capturing the attention of leaders and scholars alike. This area of inquiry addresses the challenge of quantifying and strategically incorporating intangible assets, such as knowledge, skills, and organizational culture, into the overall management framework. Organizations and institutions keen on effective leadership find themselves immersed in exploring methodologies to assess and leverage these non-material resources, recognizing their pivotal role in achieving sustained competitive advantage. As the dynamic business landscape continues to evolve, the discourse on measuring and incorporating non-tangible resources remains at the forefront of managerial considerations, shaping the strategies employed by organizations to optimize their operational efficiency and long-term success. Based on the changes observed in organizational/institutional value creation, this literature review deals in detail with the need for conscious, effective and efficient management and development of intellectual capital, which is inconceivable without real and reliable information about the resources subject to management.

RESOURCE-BASED APPROACH

Over the past 25 years, the resource-based approach has received prominent attention in the literature. A series of studies laid the intellectual foundations of this approach, which emphasized the different resource pools of heterogeneous companies and sought to answer the question of why some companies are constantly able to outperform others. The foundations of resource-based thinking are rooted in Ricardo economics, Penrose's (1959) theory of corporate growth, Selznick's (1957) research on distinctive competence, and Rubin's (1973) work on company expansion.

Deciphering questions of economic growth brought questions of value and income distribution to the attention of Ricardo (1772-1823), Malthus (1766-1834) and Marx (1818-1882). According to Ricardo, the goal of economics is to determine objective income relations. They focused their investigations on the supply side, emphasizing the role of inputs, primarily labour, in setting prices. Therefore, the value theory of classical economists is called labour value theory (Farkasné Fekete – Molnár, 2007).

Several researchers have attempted to define and characterize resources (including Wernerfelt,

1984; Barney, 1999; Mahoney – Pandian, 1992; Kapás, 1999), however, it can be said that, as in the whole field of resource-based viewing, this is a concept where there is quite a lot of terminological confusion. They refer to potential sources of benefit such as „resource”, „competences”, „abilities”, „dynamic abilities”, „tools”, „activities”, „asymmetry” or „knowledge” according to each author’s approach to the resource and which gives value to each study (Kapás, 1999; Barney – Arikan, 2001).

The neoclassical view, significantly narrowing the range of resources, included land, labour and capital. Penrose (1959) went beyond this view to see the enterprise as an ensemble of productive resources, thereby significantly expanding the understanding of resources. Later, many authors grouped resources according to different criteria, which were also influenced by different interpretations. Due to terminological confusion, some authors have distinguished between resource and ability (Teece et al., 1997; Grant, 1991; Amit – Schoemaker, 1993), while others also classified ability as a resource (Barney, 1991; Peteraf, 1993; Black – Boal, 1994; Kapás, 1999). Amit and Schoemaker (1993), for example, have broken down the concept of resources into resources and capabilities. In their interpretation, resources are marketable and not specific to the company (e.g. know-how, financial and physical assets, human capital), while capabilities are company-specific and allow resources to be exploited.

Scholars and practitioners alike have extensively explored and applied the principles of the resource-based view to enhance organizational performance and foster long-term success in dynamic business environments.

Penrose’s theory

The creator of the resource-based view (RBV) is considered to be Edith Penrose (1959), who recognized the importance of resources for the competitive position of companies. In his book, *The Theory of the Growth of the Firm*, he sees the company as an interchangeable set of resources organized by the company within an administrative framework. It argues that these resources contribute to companies’ competitive position to the extent that companies exploit them in such a way as to make potentially valuable services available to the company. He recognized the importance of individual behavior and learning and identified managerial barriers as one of the main barriers to corporate growth.

Penrose distinguishes two types of knowledge: „objective” knowledge and experience. Objective knowledge is „independent of the individual or group” and „acquired by all on equal terms”. He calls the second form of knowledge „experience.” Experience, as well as objective knowledge, increases the productivity of the use of material and human resources, but cannot transmit it. According to Penrose, „Experience alone can never be transmitted; it brings about a change—often only a small change—in individuals and cannot be separated from them” (Pitelis – Wahl, 1998).

The theory’s strengths lie in its emphasis on internal capabilities, unique resources, and dynamic capabilities as sources of sustained competitive advantage, providing a comprehensive framework for strategic management. However, criticisms have emerged regarding the RBV’s challenges in offering clear guidelines for resource identification and its potential to overlook external factors. Despite these critiques, the resource-based view remains an influential perspective in strategic management, guiding organizations in leveraging their distinctive competencies for long-term success.

COMPETENCE

Organizational structure defines organizational learning. Competencies evolve within an organization and are not solely reducible to individual capabilities. They stem from the dynamic interactions and collaborations among members, reflecting the collective expertise, shared values, and synergies that characterize the organizational culture. The development of competencies is intricately tied to the social and collaborative aspects of the work environment, emphasizing the role of teamwork, knowledge sharing, and organizational learning. Recognizing that competencies extend beyond individual skills underscores the importance of fostering a supportive and collaborative organizational culture to nurture and enhance collective capabilities. A bad organizational structure makes organizational learning and the development of new competencies impossible (Kapás, 1999).

The growing importance of emotion and attention needs to be carefully considered for both market operation and organizational behavior. A certain group of emotions takes the form of competency requirements and become important factors for labour market processes or corporate functions, such as performance appraisal.

Further studies in higher education are needed in the dynamic abilities theory of Teece et al. (1997), which seeks to answer the question of how a company or institution can build and integrate competencies in a rapidly changing environment. According to Kapás (1999), both practical and theoretical effects of resource-based enterprise theory are significant. One way to solve problems is to open up strongly to evolutionary economics. This claim is supported by the fact that both evolutionary and resource-based theories start from the recognition of heterogeneity of companies/institutions.

THE CONCEPT OF INTELLECTUAL CAPITAL

The word capital comes directly from the Latin word *capitale*, an adjective corresponding to the noun *caput*, meaning head. It originally refers to the main part of the debt, distinguished from interest. Over the centuries, the meaning of the word has expanded, interest-bearing amounts of money were considered capital, but all kinds of other collections of wealth were considered capital, they could be combined as the embodiment of interest - that is, „money at work” (Andriessen, 2004).

Numerous studies show that traditional resources (such as machines, tools, production equipment, or financial resources alone) are no longer the most valuable factor of production, but rather intangible resources (such as human resources, partnerships, brand, and efficient organizational structure), often called intellectual capital. However, the conscious management of the latter, non-objectified factors is by no means an easy task (Harangozó, 2012).

It can be stated that, despite the popularity of the topic, in practice there has not been a uniform name and definition for intangible strategic resources, also called intellectual capital. Many people call and define the concept in many ways. In the management literature, intellectual capital is most often understood to mean those resources that do not have material-physical or monetary manifestations, but are valuable to the company. Gu and Lev, emphasising the role of context, add that intangible resources do not necessarily have value

in themselves, but become so by participating in the value-creating processes of the company. The authors consider research and development (R+D), marketing and advertising activities, as well as the HR and IT practices of the company to be the most important drivers of intangible values (Gu – Lev, 2001). According to another definition, intellectual capital is defined as the assets of a company that are based on knowledge. This approach highlights organizational (internal) characteristics such as the knowledge and experience of employees, organizational processes or the information system.

Among external factors, brand equity and customer trust are emphasized (Brennan – Connell, 2000). A similar definition is given by Pfeil when he defines intellectual capital, based primarily on the work of Edvinsson and Sullivan, as knowledge that can be transformed into value (Pfeil, 2004). *RICARDIS*, a research project supported by the Commission of the European Union, which investigated the role of knowledge capital in research-oriented small and medium-sized enterprises, defines intellectual capital as the human, organisational and relational capital of an organisation and a combination of related activities (Ricardis, 2005). Last but not least, Kaplan and Norton – the two fathers of a balanced strategic scorecard – define intangible resources as the sum total of employees' ability to meet customer needs. In their approach, intellectual capital can be understood as knowledge in the form of human (skills, talent), information (information systems, knowledge applications, infrastructure) and organizational capital elements (culture, leadership, coordination, teamwork) that exists in the organization in order to create a distinctive (strategic) advantage for the organization (Kaplan – Norton, 2005).

Since the above definitions are too general to apply in practical life, many studies have implemented the definition of the content of intellectual capital by listing and describing its components.

One of the most well-known such definitions is Sveiby's categorization, in which the author classified the basic elements of intellectual capital into the following three groups (Sveiby, 2001a, 2001b):

Human capital. It contains knowledge, skills and competencies of employees. Human capital is thus closely linked to the person: it comes when employees enter, and when they leave, it is lost to the organization.

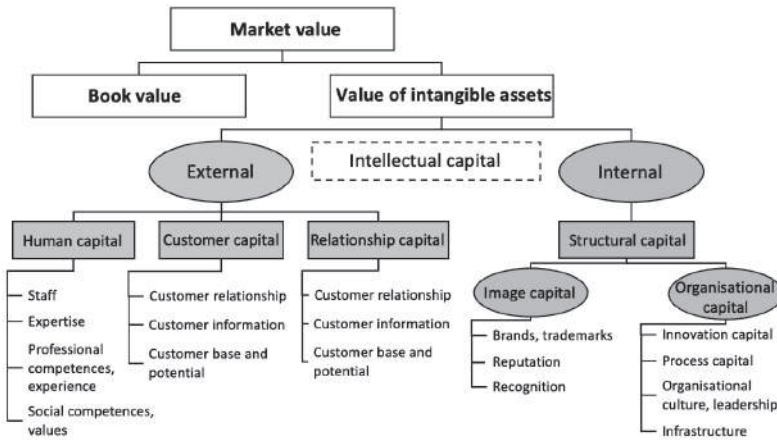
Structural capital (internal structure). These include, for example, organizational processes, routines, operating models, IT and information systems, but also the corporate culture itself. These factors are also created by employees and are usually owned by companies. The internal structure and people together make up the organization.

Relationship capital (external structure). The external structure captures the relationships established with customers and suppliers and their quality, but also includes the brand name, trademarks and the reputation and image of the company. Although the list of definitions could go on, when viewed from the perspective of basic capabilities and resource-based theories, intellectual capital can be understood as a whole, the resources of an organization without material manifestations, which participate in value creation and are connected in some way to knowledge. Thus, intellectual capital can be considered knowledge that can be converted into value (or strategically fundamental ability), closely related to the participants

in the organization (human capital), its processes and structure (structural capital), and its relationship with the buyer and procurement markets (relational capital).

Figure 1. provides a comprehensive picture of the elements of intellectual capital and illustrates the performance measurement and accounting challenge of knowledge capital management: How to measure and monitor the creation of value by intellectual capital and the development of the value of knowledge capital on a regular basis if accounting systems provide very little information on intangible resources that is suitable for future-oriented management decision support.

Figure 1. Key components of value and intangible strategic resources

Source: Stoi, 2003

Thus, it can be concluded that whether in a higher education institution or an organization, it is difficult to create intellectual capital based on knowledge without an appropriate information system.

The investment of time and money in studies is called human capital investment (Farkasné Fekete – Molnár, 2007).

As entities involved in the creation and dissemination of knowledge, higher education institutions are increasingly taking on a form of entrepreneurial role, including networking and international cooperation, and increasingly focus on critical issues of sustainability and social change (Fronidzi et al., 2019).

Many higher education institutions have begun to incorporate sustainable development practices into their institutional structures and have developed a wide range of sustainability assessment tools to support institutions in their systematic measurement, monitoring, benchmarking and communication efforts (Findler et al., 2018).

Future research opportunities can be exploited by creating studies that focus on human capital.

It would also be advisable to deepen the scarce knowledge of intellectual capital in higher

education institutions, contrasting the ideas of maintainers and students regarding the different activities taking place in this knowledge institution. Knowledge institutions of this type are those that play a significant role in educating proactive citizens in terms of sustainable development and quality of life, with a clear social vision (Matos Pedro et al., 2020).

Measuring intellectual capital

Taking into account the processes taking place in organizations and their environment (e.g. the growing gap between the market and book value of companies, the increasing level of intellectual capital investment, the results of numerous empirical studies on knowledge management, etc.), it can be seen that intangible resources are one of the most important sources of value creation in today's organizations. Therefore, their conscious, effective and efficient measurement and development, as well as their inclusion in organizational management, are in many cases the basic conditions for gaining and maintaining competitiveness. However, in order to manage any resource effectively, the first step is to take stock of that resource, assess its current situation, and compare the results obtained with the expected future trends, which is also true for intellectual capital.

Scorecard as a tool for measurable intellectual capital

Due to the prominent role of intangible assets in value creation and the lack of accounting information, various management tools have appeared in the management literature in connection with the accounting of intellectual capital. According to Sveiby's widespread categorization, these can be classified into the following four main groups based on the underlying methodology of measurement (Sveiby, 2002):

- Direct Intellectual Capital (DIC) methods break down intellectual capital into elements and evaluate each part separately in monetary terms;
- Market Capitalization Methods (MCM) define intellectual capital as the difference between a company's market value and its book value;
- Return on Assets (ROA) models divide a company's average pre-tax income by the average value of tangible assets and then estimate the value of intellectual capital by capitalizing returns above the industry average;
- Scorecard-type systems (SC) define separate indicators for describing the stock of individual intellectual property, with the help of which the stock of intellectual property and its changes are also presented. A characteristic feature of the models included is that their primary purpose is not to determine monetary value. Thus, a common feature of these methods is that they do not seek to express intellectual capital and its individual elements in monetary terms, but quantify the intellectual capital of the company using various indicators. Rather than monetary valuation, their aim is:
 - monitoring changes in intellectual capital, presenting them in a structured form;
 - more efficient organisational use and management of intangible resources;
 - mobilising the human, structural and information resources at their disposal;
 - identification of strategically critical knowledge elements;
 - organisational knowledge management and development of the necessary intangible

assets and capabilities;

- increasing competitiveness and supporting value creation along causal logic (Haran-gozó, 2007).

In their empirical study, Ittner and Larcker argue that the harm from the misuse of non-financial indicators may outweigh the benefits they can achieve. Examining the practical implementation of management tools aimed at measuring intangible resources, the authors identify the following four main problems (Ittner – Larcker, 2004):

- lack of link between indicators and strategy;
- failure to confirm cause-effect links;
- failure to set correct performance targets;
- incorrect measurement lacking statistical validity and reliability.

It can be seen, therefore, that measuring intellectual capital is not an easy task. However, due to the role of intangible resources in creating organizational value, their management and thus measurement is essential.

In 2001, Becker et al. introduced the HR scorecard. By applying the four perspectives of the balanced scorecard¹ (finance, customers, operational processes, and learning development), the HR scorecard has become a tool that connects people with strategy and performance.

The authors write that HR managers are best able to take the most effective action to provide strategic input to the development of a measurement system that convincingly demonstrates the impact of human resources on business performance (Becker et al., 2001). The authors argue that there is a causal relationship between people and their activities. Strategic goals allow us to understand how intellectual capital creates a sense of value (Marr, 2005).

CONCLUSION

Thinking within the framework of a higher education institution, we should not ignore the need for cooperation between functional areas and the availability of management information.

Intellectual capital becomes valuable when the head of the higher education institution knows what are the most important and truly unique resources - who are the key knowledge carriers - in the organization and is able to mobilize them effectively. The head of a higher education institution becomes a managerial manager if he concentrates the human resources at his disposal primarily on those tasks where participants can make the most use of their existing knowledge.

Success in a higher educational institution depends on the ability of people to adapt to the fast rhythm along the lines of assimilation of modern strategies. The most important change that can be expected in higher education, and especially in higher education institutions, is the consideration of human value: a qualitative improvement in people's attitudes, values, beliefs and feelings.

This article explores the value-creating role of intellectual capital in higher education,

tracing its trajectory from the development of competencies within the organizational context. Beginning with the recognition that competencies emerge collectively within an institution, the article delves into the seminal work of Edith Penrose, whose theory emphasized the strategic importance of resources in shaping a firm's competitive position. The discussion progresses through the lens of the resource-based view, which highlights the significance of unique organizational resources and capabilities in achieving sustained competitive advantage. Drawing parallels between Penrose's insights and the resource-based view, the article establishes a theoretical foundation for understanding the intricacies of intellectual capital in the realm of higher education. It underscores how intellectual capital, encompassing know-ledge, skills, and innovative capacities, serves as a crucial resource within academic institutions.

As the narrative unfolds, the article navigates through the challenges of measuring non-tangible resources, shedding light on the complexities involved in assessing intellectual capital. It emphasizes the intensifying importance of incorporating methodologies for the effective measurement of intangible assets within the higher education landscape. Ultimately, the article aims to contribute to the ongoing discourse on the dynamic interplay between competencies, organizational theories, and the measurement of intellectual capital, offering insights that resonate with leaders and scholars invested in the continual enhancement of higher education institutions.

NOTES

- ¹ The balanced scorecard (BSC) is a strategic management tool (framework). In English it is called the balanced strategic scorecard, but in practice it is also used in the UK. Its importance lies in the linking of strategic management and control, whereby other perspectives and non-financial indicators are used in addition to financial ones. The tool has become extremely popular because of its simplicity, clarity and its answers to substantive management problems.

BIBLIOGRAPHY

- Amit Raphael – Schoemaker Paul J. (1993): Strategic Assets and Organizational Rent, *Strategic Management Journal*, 14: pp. 33-46
- Andriessen Daan (2004): *Making Sense of Intellectual Capital* ISBN: 0-7506-7774-0: p. 60
- Barney Jay (1991): Firm Resources and Sustained Competitive Advantage, *Journal of Management*, 17 (1): pp. 99-120
- Barney Jay (1999): How a Firm's Capabilities Affect Boundary Decisions. *Sloan Management Review*, 40: pp. 137-145
- Barney Jay – Arikan Asli (2001): The Resource-Based View: Origins and Implications, in *Blackwell Handbook of Strategic Management*, Malden, M.A.: Blackwell Publisher Inc.: pp. 124-188
- Becker Brian E. – Mark A. Huselid – David Ulrich (2001): The HR scorecard: Linking people, strategy, and performance. *Harvard Business Press*
- Bernard Marr (2005): Perspectives on Intellectual Capital ISBN: 0-7506-7799-6: p.150
- Birger Wernerfelt (1984): A Resource-Based View of the Firm, *Strategic Management Journal*, 5 (2): pp. 171-180
- Black Janice A. – Kimberly B. Boal (1994): Strategic resources: Traits, configurations and paths to sustainable competitive advantage, *Strategic management journal* 15.S2, pp. 131-148.
- Brennan Niamh M. – Brenda Connell (2000): Intellectual Capital: current issues and policy implications. *Journal of Intellectual Capital*, Vol. 1, No. 3.: pp. 206-240
- Chris Pitelis – Michael. W. Wahl (1998): Edith Penrose: Pioneer of Stakeholder Theory Long Range Planning Vol. 31

- David J. Teece – Gary Pisano – Amy Shuen (1997): Dynamic Capabilities and Strategic Management, *Strategic Management Journal*, 18: pp. 509-533
- Edith Penrose (1959): The Theory of the Growth of the Firm (1995 ed.), *New York: John Wiley and Sons*
- Eugénia de Matos Pedro – João Carlos Correia Leitão – Helena Alves (2020): Bridging Intellectual Capital, Sustainable Development and Quality of Life in Higher Education Institutions, *Sustainability*
- Farkasné Fekete Mária – Molnár József (2007): *Mikroökönómia* Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar Debrecen, 2007. ISBN 978-963-9732-59-9: p. 221
- Feng Gu – Baruch Lev (2001): *Intangible assets - measurement, drivers, usefulness*. Boston University and New York University
- Florian Findler – Norma Schönherr – Rodrigo Lozano – Barbara Stacherl (2018): Assessing the Impacts of Higher Education Institutions on Sustainable Development-an Analysis of Tools and Indicators. *Sustainability*: p. 11, 59
- Harangozó Tamás (2007): Az intellektuális tőke mérése és ennek lehetséges magatartási vonatkozásai *Vezetéstudomány*, XXXVIII. évf. 2007. 12. szám: p. 34
- Harangozó Tamás (2012): Az erőforrás-alapú megközelítés a gyakorlatban - Az intellektuális tőke, mint alapvető képesség forrása? *Vezetéstudomány*, XLIII. évf. 2012. 7-8. szám: pp. 57-67
- Ittner Christopher D. – David F. Larcker (2004): A nem pénzügyi jellegű teljesítménymérés hiányosságai, *Harvard Businessmanager* 16-13.
- Joseph T. Mahoney – J. Rajendran Pandian (1992): The Resource-Based View Within the Conversation of Strategic Management, *Strategic Management Journal*, 13: pp. 363-380
- Kapás Judit (1999): Egy új vállalatelmélet: erőforrás-alapú megközelítés - Összefoglalás és diagnózis, *Vezetéstudomány*, 30 (2): pp. 35-43
- Karl-Erik Sveiby (2001a): A knowledge-based theory of the firm to guide in strategy formulation. *Journal of Intellectual Capital*, Vol. 2, No. 4: pp. 344–358
- Karl-Erik Sveiby (2001b): *Szervezetek új gazdagsága: a menedzselts tudás*. KJK-Kerszöv, Budapest
- Karl-Erik Sveiby (2002): Methods for Measuring Intangible Assets. <http://www.sveiby.com/Portals/0/articles/IntangibleMethods.htm>
- Margaret A. Peteraf (1993): The Cornerstones of Competitive Advantage: A Resource-Based View, *Strategic Management Journal*, 14: pp. 179-191
- Oliver Peter Pfeil (2004): *Earnings from Intellectual Capital as a Driver of Shareholder Value*. Haupt Verlag AG, Bern
- Paul H. Rubin (1973): The Expansion of Firms, *Journal of Political Economy*, 81 (4): pp. 936-949
- Philipp Selznik (1957): *Leadership in Administration: a Sociological Interpretation*, New York: Harper & Row
- Ricardis (2005): Reporting Intellectual Capital to Augment Research, *Development and Innovation in SMEs*. End-Report, Introduction & Part 1, Version July 15 th
- Robert M. Grant (1991): The Resource-Based Theory of Competitive Advantage: Implication for Strategy Formulation, *California Management Review*, Spring: pp. 114-133
- Robert S. Kaplan – David P. Norton (2005): *Stratégiai térképek. Hogyan alakulnak át az immateriális javak pénzügyi eredményé?* Budapest: Panem Kiadó
- Rocco Frondizi – Chiara Fantauzzi – Nathalie Colasanti – Gloria Fiorani (2019): The Evaluation of Universities' Third Mission and Intellectual Capital: Theoretical Analysis and Application to Italy. *Sustainability*: p. 11, 3455
- Roman Stoi (2003): Management und Controlling von Intangibles auf Basis der immateriellen Werttreiber des Unternehmens. in Horváth, P. – Möller, K. (szerk): *Intangibles in der Unternehmenssteuerung*, Verlag Franz Vahlen, München: pp. 187-202

Garai-Fodor Mónika – Jäckel Katalin

Munkahelyválasztás szempontjai és a motivációs ösztönzők megítélése Z generációs kínai fiatalok körében

Perceptions of Job Choice and Motivational Incentives Among Generation Z Chinese Youth

Összefoglalás

A Z generáció munkahelyválasztásának szempontrendszerét számos tényező befolyásolja. Egyéni preferenciák mellett a generáció-specifikus jellemzők, makrohatások és aktuális fogyasztói, HR trendek. Meglátásunk szerint a mai munkaerőpiaci körülmények között különösen fontos, hogy egy munkáltató képes legyen a potenciális munkavállalókat érdemben megszólítani, elérni és megtartani. Ehhez komplex munkáltatói márképítési stratégiára van szükség, amely a szervezetfejlesztési szempontok mellett, a generációs sajátosságokat épp úgy figyelembe veszi, mint az egyéni szinten realizálódó munkahelyválasztás preferenciarendszert és a nagyobb teljesítményre ösztönző motivációs eszközöket. Ebben a tanulmányban a Z generációra, és különösen a kínai fiatalokra összpontosítunk, abból a szempontból, hogy hogyan választanak munkahelyet, és hogyan motiválják őket a jobb teljesítményre.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: M10, M54, J40

Kulcsszavak: Z generáció, faktoranalízis, kínai primer kutatás

Summary

There are a number of factors that influence Generation Z's choice of jobs. Besides individual preferences, there are generation-specific characteristics, macro influences and current consumer and HR trends. In our view, it is particularly important in today's labour market

DR. GARAI-FODOR MÓNIKA, egyetemi docens, Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar (fodor.monika@kgk.uni-obuda.hu); DR. JÄCKEL KATALIN, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem Külkereskedelmi Kar (jaeckel.katalin@uni-bge.hu).

conditions for an employer to be able to reach, attract and retain potential employees in a meaningful way. This requires a complex employer branding strategy, which, in addition to organisational development aspects, takes into account generational characteristics as well as the preference system for job choice at the individual level and motivational tools to encourage higher performance. This study focusses on Generation Z, and in particular young people in China from the perspective of how they choose jobs, and how they are motivated to perform better.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: M10, M54, J40

Keywords: Generation Z, factor analysis, Chinese primary research

BEVEZETÉS

A Z generáció munkahelyválasztási preferenciáit számos tényező befolyásolja, köztük a turbulens technológiai fejlődés, a folyamatos gazdasági változások és kihívások valamint a társadalmi változások. A makrokörnyezet rendkívül gyors változása bizonytalanságot okoz a szervezetek, a vezetők és a munkavállalók számára is, számos új szervezetfejlesztési és HR stratégiai lépést igényelve (Balogh et al., 2021; Garai-Fodor et al., 2023a). Mindennek a következménye, hogy a korábban működőképes stratégiák már nem működnek vagy nem megfelelően működnek (Varga, 2021). Mindig újabb és újabb megoldások, rugalmas alkalmazkodás szükséges ahhoz, hogy ebben a világban sikeresek lehessenek a cégek és a munkavállalók is. A munkaadók nem engedhetik meg maguknak, hogy csak reagáljanak, kövessék az eseményeket. Napjainkban már nem csak és nem is lépést tartaniuk, hanem előre kell tekinteniük, meg kell próbálniuk megjósolni, hogy mi lesz a következő trend és változás, amire választ kell adniuk. Vagyis a digitalizáció segítségével, a rendelkezésre álló információk alapján prediktív következtetéseket kell levonni a szervezeti employer branding stratégia kialakítása érdekében (Zsigmond et al., 2021; Mizser, 2022; Berke et al., 2021; Tick, 2013, Garai-Fodor et al., 2023b).

Olyan új kompetenciákkal kell számolni, mint a projektszemélet, az innovatív gondolkodásmód, az agilis személelmód, melyek a korábban tapasztaltaknál sokkal nagyobb hangsúlyt kaptak a hatékony munkavégzés szempontjából (Bencsik, 2022; Tóth–Csiszárík-Kocsir, 2022; Dobos et al., 2022).

Ezen ismérvek szempontjából is primer kutatásunkat továbbra is rendkívül aktuálisnak és kiemelten fontosnak tartjuk.

A PwC által végzett, 80000 kitöltő véleményét tükröző 2023-as munkaerőpiaci preferencia felmérés is kiemelte, hogy az *empatikus vezetés és a méltányos bérezés* teszi vonzóvá egy munkahelyet napjainkban. Tekintettel a stabilan magas inflációs környezetre, a versenyképes alaphár mellett az egyéb pénzbeli juttatásokat kínáló munkahelyek a legvonzóbbak. Ugyanakkor a munka tartalma, a magánélet tiszteletben tartása, valamint a csapat és a vezető szerepének növekedése mind arra mutatnak, hogy a munkavégzés azon körülményei is fontosak a munkavállalóknak, amelyekre elsősorban a közvetlen felettes van hatással. Míg előző évben a

munkahely stabilitása kiemelten fontos szerepet kapott, idén az látszik, hogy a munkavállalók kevésbé tartanak munkahelyük elvesztésétől, és inkább olyan tényezőkre fókuszálnak, mint az alaplábér növelése, vagy a munka-magánélet egyensúlyának megtalálása. A béreket lenyomó inflációt nemigen tudták a vállalatok maradéktalanul ellensúlyozni, így a magyar munkavállalók többségének csökkent a reálbére, és kritikus kérdés lett életszínvonaluk megtartása. Ezért nem is meglepő, hogy a pénzbeli javadalmazási elemek tavalyhoz képest még tovább erősödtek: az alaplábér és túlorapénz mellett megjelent a bónusz, mint az egyik legfontosabb szempont. Az előző évi felmérésben a gazdasági és társadalmi sokkhatások miatt (ukrán háború, energiaválság, infláció) a humán faktorok, mint a vezető szerepe vagy a csapat megtartó ereje másodlagossá váltak. Az idei eredmények viszont azt mutatják, hogy az emberek elkezdtek hozzászokni a folyamatosan változó és kiszámíthatatlan környezethez. Egyúttal rájöttek arra, hogy az önálló megküzdés helyett nagyobb mértékben támaszkodjanak egymásra, így a kollégákra és a felettesre is (PWC, 2023). A PwC felmérése tehát rávilágít arra is, hogy a pénzbeli tényezők mellett a vezető személye, inspiráló és gondoskodó attitűdje az, amire érdemes hangsúlyt fektetni, azt fejleszteni, és a jelöltek felé láthatóbbá tenni. Ezért lényeges valamennyi szervezet számára, hogy kialakítsa azt a különleges és egyedi vállalati kultúrát, ami alapján pozitívan tudja magát pozícionálni az érdekeltjei körében.

A szervezetek felismerték, hogy egyik legfontosabb értékük a hatékony munkaerő ellátás (Varga, 2023b), azaz a képzett, kellően motivált jelöltek, akik később lojális munkavállalókká válnak. Ezen tényezők kiemelten fontos szerepet kapnak a cégek számára a produktív működésben. A Candidate Lifecycle Management ezért a munkaerő ellátásnak integrált stratégiájává válik (Ásványi–Riedelmayer, 2023; Machova et al., 2020).

Az Employer Branding stratégia és a Candidate Lifecycle Management között szoros kapcsolat áll fenn, mivel mindkettő a munkáltatói márka és a munkavállalói élmény építésére összpontosít az alkalmazottak teljes életpályája során. Az Employer Branding stratégia arra összpontosít, hogy hogyan kommunikálja és építi fel egy szervezet hírnevét és vonzerejét potenciális és jelenlegi munkavállalói számára. Ez magában foglalja az egyedi munkáltatói értékesítési javaslat (EVP) meghatározását, a vállalati kultúra és értékek kiemelését, valamint a munkáltatói márka konzisztens kommunikációját a különböző csatornákon keresztül, beleértve a webhelyet, a közösségi médiát és a munkaerőpiaci hirdetéseket (Forbes, 2017; Kovács, 2018).

A Candidate Lifecycle Management pedig azon folyamatok és gyakorlatok összessége, amelyek a jelentkezéstől kezdve az alkalmazásig és az alkalmazottak hosszú távú elkötelezettségéig terjednek. Ez magában foglalja a jelentkezői élmény javítását, az onboarding folyamatok optimalizálását, a belső mobilitás és a fejlődési lehetőségek biztosítását, valamint a munkavállalói élmény folyamatos javítását.

Összegezve, az Employer Branding stratégia és a Candidate Lifecycle Management közötti kapcsolat az, hogy az erős munkáltatói márka segíthet vonzóbbá tenni a szervezetet a jelentkezők és az alkalmazottak számára, miközben a Candidate Lifecycle Management folyamatok és gyakorlatok segíthetnek a munkáltatói márka ígéreteinek és értékeinek teljesítésében a munkavállalói élmény során (Cygnum, 2023; Hegedűs–Nagy, 2016).

Fiatal tehetségek keresik a lehetőségeket, a cégek pedig képzett szakembereket keresnek fejlődésükhöz, munkájuk elvállalásához. A lehetőségek azonban korlátozottak, és nagy a ver-

seny az álláskeresők között. Nőtt a jelöltek aránya, és az egyes állásokra jelentkezők magas száma egyre nehezebbé teszi a kiválasztási folyamatot és az esetleges állásajánlatot (Krajcsák, 2018; Lukovszki, 2015; Piricz–Sógor, 2021)

A munkát kereső fiatalok közül sokan nagy nyomással szembesülnek a munkahelyükön, sőt szorongással és depresszióval is szembesülnek, amelyek egyre gyakoribbak a munkavállalók körében. Nagyon gyakran hallani az egyetemi hallgatóktól a munkaerőpiaccal kapcsolatos kérdéseket. A gyakran feltett kérdések között szerepel, hogy a fiatal melyik cégnél, pozícióban/beosztásban fog dolgozni, vagy egyáltalán kap-e munkát. Ha elhelyezkednek, kétségek merülnek fel abban, hogy milyen lesz a szakmai fejlődésük, tetszeni fog-e nekik a munka, és képesek lesznek-e elérni a cég által kitűzött és személyes céljaikat. A közelmúlt gazdasági visszaesése súlyosbította ezeket a problémákat, jelentősen megnehezítve a fiatal tehetségek munkaerőpiacra lépését. A vállalatok megváltoztatják munkamódszereiket, hogy vonzzák és megtartsák a Z generációt. A technológia demokratizálja a munkaerőpiacot, és számos lehetőséget teremt azon szegmensek számára, amelyek belépési korlátai korábban nagyon magasak voltak. A társadalmi felelősségvállalás, a sokszínűség és a befogadás napirendje egyre inkább beépül a vállalati zsargonba. A piac egyre dinamikusabb. A mai pozíciók nem ugyanazok, mint a holnapiak, ezért a fiatal tehetségeknek ki kell fejleszteniük bizonyos készségeiket, hogy az interjúkon brillírozzanak és sikeres karriert folytathassanak. 5 fő képesség, amelyet a fiatal tehetségeknek fejleszteniük kell mindenképpen. Ezek a következők:

- Folyamatos tanulás.
- Az érzelmi intelligencia, mely segít a legváltozatosabb személyes és szakmai helyzetek kezelésében, beleértve az interperszonális kapcsolatok dinamikáját is.
- Karriervezetés: A karrier főszereplője a kezdeményezőképeség és a proaktivitás szükségességét tükrözi, amelyben a szakember felelősséget vállal tetteiért és attitűdjéért.
- Reziliencia: Kulcsfontosságú, hiszen az biztos, hogy lesznek kihívások, frusztrációk, és fontos, hogy a szakemberek tudják, hogyan kezeljék ezt.
- Türelem.

Napjaink munkaerőpiaca folyamatosan változik, egyre erősebb a verseny, és az új készségek iránti kereslet gyorsabban növekszik, mint valaha. A fiatal tehetségek és a holnap munkaerőpiaca elválaszthatatlanul összefügg. A fiatalok fognak segíteni a holnap piacának felépítésében. A jelenlegi forgatókönyv meglehetősen kihívásokkal teli, ezért optimistán kell a jövőbe tekinteniük mind a cégeknek, mind a munkavállalóknak (Machová et al., 2020; Kajos–Bálint, 2014.)

ANYAG ÉS MÓDSZER

Kutatásunk fókuszában a munkahelyválasztási preferenciák, a jobb teljesítményre ösztönző eszközök rendszerének vizsgálata állt. A tanulmány keretében egy kvantitatív eljárás során 2022-2023-ban magyar és kínai válaszadók körében megvalósult előtesztelt, sztenderdizált kérdőíves online megkérdezés részeredményeit mutatjuk be. A magyar válaszadók körében önkényes mintavétel mellett 549 értékelhető kérdőívet dolgoztunk fel, a kínai mintavétel során hólabda eljárást alkalmaztunk, 300, kifejezetten Z generáció köréből érkező választ elemezve.

A két mintavétel során azonos kutatási segédeszközt alkalmaztunk, melynek kérdéskörei a munkahelyválasztási preferenciák, az egyéni karrierút, a teljesítményösztönzés és a generáci-

ős különbségek kezelése voltak. A kérdőívek két nyitott kérdés kivételével csak zárt kérdéseket tartalmaztak, eldöntendő, szelektív és skálás kérdéstípusok formájában.

Korábbi tanulmányaink keretében ismertettük részletesen a magyar mintán nyert eredmények főbb konklúzióit (Garai-Fodor et al., 2023a; Jäckel–Garai-Fodor, 2022), így jelen esetben a kínai mintán nyert adatokra fókuszálunk. A kutatás fő célja a munkahelyválasztási preferenciák és munkahelyi ösztönzők generáció-specifikus elemzése volt, magyar és kínai eredmények relációjában. A kutatás további célja volt a kínai fiatalokat nagyobb teljesítményre ösztönző munkahelyi motivátorok csoportosítása.

A tanulmányban ismertetett eredmények értékelése során a leíró statisztika mellett az összefüggésvizsgálatok esetében, a metrikus és nem metrikus skálán mért adatok összevetése okán variancia-analízist, a többváltozós eljárások közül pedig a faktor-analízist alkalmaztunk. A variancia-analízis során a két változó összefüggésének megállapításához a one-way ANOVA módszert, és a hozzá tartozó szignifikancia értéket ($p \leq 0,05$) vettük alapul, a faktoranalízis során pedig a KMO érték, az összvariancia-érték és a szakmai magyarázhatóság alapján döntöttünk a végső faktor-struktúra mellett (Sajtos–Mitev, 2007).

A minta szocio-demográfia jellemzői

A megkérdezettek teljes köre 19-22 év közötti, Z generáció tagjaiból került ki, mivel a kínai fiatalok munkahelyválasztásának megismerése volt alapvető célunk. A minta nem szerinti megoszlását tekintve 44% volt a női és 56% a férfi válaszadó aránya. A kérdőív kitöltőinek édesanyja és édesapja 42 év alatti, jellemzően (95%) városi lakosok.

EREDMÉNYEK

Munkahely választását meghatározó tényezők

A kutatás keretében első ízben azt vizsgáltuk, hogy a fiatalok esetében a munkahely választásnál milyen tényezők játszanak szerepet. A magyar mintán nyert eredmények szerint az előrejutás lehetősége, az, hogy a szakmai fejlődés biztosított legyen a munkahelyen és hogy jó csapatléleklélemezze azt, voltak a legfontosabb szempontok.

1. táblázat: Munkahelyválasztást befolyásoló tényezők rangsora a mintában (ahol 1=egyáltalán nem fontos, 4= teljes mértékben fontos)

Tényezők	átlag
A vállalat pénzügyi háttere és piaci stabilitása	3,10
A vállalat hírneve és általános megítélése	3,00
A munka és a magánélet egyensúlya nem sérülhet	3,07
Lehetőséget kell biztosítani a külföldi munkavégzésre	2,43
Az alapfizetésen felül egyéb juttatásokat és támogatásokat is kell biztosítani	2,80
Külföldi tulajdonú vállalat legyen	2,00

Tényezők	átlag
Kiszámítható, rögzített munkaidővel rendelkezzen	2,72
Legyen lehetőség a szakmai fejlődésre	3,08
Változatos munkafeladatokat kell ellátni	2,62
Kreatív munkának kell lennie	2,67
Legyen lehetőség az előrelépésre a vállalatnál	3,00
A vállalatnak sok embert kell foglalkoztatnia	2,18
Magas fizetést biztosítson	3,18
A vállalatnak átlátható teljesítményértékeléssel és visszajelzéssel kell rendelkeznie	2,77
Teljesítményalapú bónuszok is legyenek	2,97
Továbbképzési lehetőségek, vagy továbbképzés biztosítása	2,80
Jó csapatszellem	3,18
A vállalatnak társadalmi felelősségvállalást kell vállalnia	2,75
Országosan ismert vállalat legyen	2,40
Nemzetközileg ismert vállalat legyen	2,30
A vállalatnál fiatalabb legyen az átlagéletkor	2,38
Kínai tulajdonú vállalat legyen	1,53
Multinacionális vállalat legyen	2,25
Ne munkaerő-közvetítő ügynökségen keresztül alkalmazzanak, hanem inkább a vállalat alkalmazottja legyenek	2,42
Rugalmas munkaidővel rendelkezzen	2,95
Modern munkakörnyezet legyen	2,88
A vezető személyisége és stílusa	3,05
A vállalatnál legyenek elérhetőek a kompetenciafejlesztő képzések	2,80
Legyenek vállalati programok és rendezvények	2,57
Legyen lehetőség az idegen nyelvek használatára és fejlesztésére	2,63
A vállalat Employer Branding stratégiájának ismertnek kell lennie	2,52
A vállalatnak elfogadónak és befogadónak kell lennie	2,70
A vállalatnak sportolási lehetőségeket kell biztosítania	2,37
Legyen egy jól ismert életútmodell a vállalatnál	2,80
A munkavégzés nyelve megegyezzen az anyanyelvemmel	2,12
A munkát angol nyelven kell végezni	2,07
A munkát idegen nyelven kell végezni	2,17
A közvetlen felettesének beszélnie kell az anyanyelvét	2,22

Forrás: saját kutatás, 2023 (N=300)

A kínai válaszadók preferenciarendszere a magyartól kissé eltért: számukra a munkahelyen jellemző jó csapat-szellem és a magas fizetés azonos mértékben voltak fontosak. A munkahely pénzügyi stabilitása számukra szintén prioritizált szempontként került a preferencia listába, melyet a magyarok nem értékelték ennyire mérvadónak. A kínai fiatalok is – a magyar válaszadók értékítéletével összecsengve – fontos tényezőnek ítélték még az előre lépési lehetőségeket és a munka-magánélet egyensúlyának megtartását.

A kínai fiatalok a válaszok alapján a pénzügyi és gazdasági szempontokat erősebben mérlegelő, ilyen formában gazdaságilag tudatosabb preferencia rendszerrel rendelkeznek, mint magyar társaik, mely azt gondoljuk leginkább az ország gazdasági helyzetével magyarázható. Hozzátevé, hogy a magyar fiatalok pénzügyi tudatosságának fejlesztésére is nagyban rávilágít ez az eredmény (Csiszárík-Kocsir, 2022; Csiszárík-Kocsir–Lentner, 2023).

Azonban azt is látni kell, hogy a kultúrák közötti különbség ellenére is vannak a generációra globálisan jellemző vonások, mely a munkahelyválasztás során is felszínre kerül. Ilyen a csapat-szellem nagyra értékelése, mely a generáció sajátos, szociális hálót, kapaszkodót kereső jellemvonásával magyarázható, ahol a munka magánélet egyensúlyának prioritizálása is.

A nagyobb teljesítményre ösztönző eszközök megítélése

A kutatás során megnéztük, hogy a válaszadók szerint milyen tényezők, motivátorok tudnak igazán hatékonyan jobb teljesítményre ösztönözni egy fiatal munkaadót jelenleg. A magyarok körében a leghatékonyabb motiváció a magasabb fizetés, a jó csapatban való együttműködés és az előre lépés lehetősége voltak (Garai-Fodor et al., 2023. Jäckel–Garai-Fodor, 2022).

2. táblázat: *Nagyobb teljesítményre ösztönző eszközök megítélése (ahol 1=egyáltalán nem motivál, 4= teljes mértékben motivál)*

Tényezők	Átlag
Magasabb fizetés	3,42
Lehetőség a munkahelyi előmenetelre	3,13
Külföldi karrierlehetőség	2,87
Nagyobb függetlenség a döntésekben	2,93
Több szabadidő, kevesebb munka	3,28
Saját ötletek megvalósításának lehetősége	3,22
Jó csapatban dolgozni	3,15
Lehetőség képzéseken és szakmai továbbképzéseken való részvétellel	3,07
Egyéb, nem bérjellegű juttatások (cafeteria, utalványok)	2,83
Modern, kreatív munkakörnyezet	3,17
A munkatársaknak beszélniük kell az Ön anyanyelvét	2,48
A közvetlen felettesének beszélnie kell az Ön anyanyelvét	2,48

Forrás: saját kutatás, 2023 (N=300)

A kínai fiatalokat hatékonyabb teljesítményre saját bevallásuk szerint – munkahelyválasztási preferencia rendszerük ismeretében nem meglepő módon – szintén a magasabb fizetés motivál leginkább. Ezt a több szabadidő és a saját ötletek megvalósításának lehetősége követte.

A motivációs eszközök kapcsán azt tapasztaltuk, hogy a két minta véleménye jobban összecseng: itt a generációra jellemző általános sajátosságok jobban kirajzolódtak, mely nem meglepő, révén, hogy az egyéni értékrenddel a motiváció szoros kapcsolatot mutat fogyasztás-pszichológiai szempontból.

Munkavállalással kapcsolatos jövőbeni tervek

Megvizsgáltuk azt is, hogy a közeljövőben hol és milyen pozícióban képzei el jövőjét a munkavállaló. A magyar fiatalok többsége (52%) inkább Magyarországon maradna munkavállalás céljából, ez a kínai fiatalok esetében még nagyobb arányt mutatott: 65%-ot.

Ez mindkét ország szempontjából azt gondoljuk, hogy üdvözítő eredmény a munkaerő megtartás tekintetében.

A beosztást tekintve a magyarok többsége (62%) alkalmazotti munkakörben képzei el jövőjét. A kínaiak estében ez kisebb arány volt: 52%. A kínai fiatalok jövőbeni terveit tekintve 25% vezetőként képzei el közeljövőjét a munkaerőpiacon és igen szép számban, 21%-ban vannak, akik saját vállalkozás indítását tervezik.

A válaszok alapján azt láthattuk, hogy a kínai fiatalok ambiciózusabbak, mondhatni bátrabbak önmaguk karrierútját, jövőbeni terveit illetően, mely meglátásunk szerint nagyban összefügg az adott kultúra által képviselt értékekkel.

Ezt követően azt vizsgáltuk, hogy nemek szerint kimutatható-e eltérés a motivációs eszközök hatékonyságának megítélése tekintetében.

Az eredmények szerint az alábbi motivátorok esetében volt statisztikailag igazolható az összefüggés ($\text{sig} < 0,05$): az eredmények szerint a hölgyek számára fontosabb motiváció az önállóság, a saját ötletek megvalósításának lehetősége, ahogy az önfejlesztésben való részvétel és a kreatív környezet is. A férfiakat inkább a javadalmazással lehet nagyobb hatékonyságra eredményesen ösztönözni a válaszok szerint.

3. táblázat: Nagyobb teljesítményre ösztönző eszközök megítélése nem szerinti összefüggésben

Nagyobb teljesítményre ösztönző eszközök		Átlag	Szórás	sig.
Nagyobb függetlenség a döntésekben	Férfi	2,8	0,79842	0,010
	Nő	3,0	0,90298	
	Total	2,9	0,85518	
Saját ötletek megvalósításának lehetősége	Férfi	3,0	0,73830	0,000
	Nő	3,4	0,73603	
	Total	3,2	0,75606	

Nagyobb teljesítményre ösztönző eszközök		Átlag	Szórás	sig.
Képzéseken és szakmai továbbképzéseken való részvétel lehetősége	Férfi	2,9	0,75561	0,000
	Nő	3,2	0,80077	
	Total	3,0	0,79435	
Egyéb, nem bérjellegű juttatások (cafeteria, utalványok)	Férfi	2,7	0,79145	0,020
	Nő	2,9	1,00304	
	Total	2,8	0,89903	
Modern, kreatív munkakörnyezet	Férfi	3,0	0,76049	0,001
	Nő	3,3	0,77267	
	Total	3,1	0,77947	

Forrás: saját kutatás, 2023 (N=300); variancia-analízis

Elemeztük továbbá azt is, hogy a motivációs tényezők közül melyek alkotnak egy-egy önálló csoportot a fiatal munkavállalók értékítélete szerint.

Ennek érdekében faktoranalízist alkalmaztunk, melynek során a statisztikailag és szakmailag leginkább magyarázható eredményt adót, háromfaktoros próbát fogadtuk el végső faktorstruktúráként:

Az első az „Önmegvalósítás, és önkifejezés faktorcsoportja”, melybe olyan motivátorok kerültek mint az önálló ötletek megvalósításának lehetősége, vagy épp továbbképzéseken való részvétel és a modern munkakörnyezet. Nem utolsó sorban a csapatszellem, mint a nagyobb teljesítményt ösztönző hajtóerő.

A következő faktorcsoport a „Javadalmazás és külföldi karrier” volt, melybe az anyagi és nem anyagi elismerések, a több szabadidő és a külföldi karrier lehetősége kerültek egy faktorcsoportba a kínai fiatalok válaszai alapján.

A harmadik faktorcsoport a „Kommunikáció”, mely az anyanyelv használatának lehetőségét jelenti, hogy az adott munkahelyen saját anyanyelvén is meg tudja értetni magát a kínai munkavállaló. Ez esetükben a nagyobb teljesítményre ösztönző egyik motivátor is lehet, mely nagyban magyarázható a kínai nyelv nehézségeivel és a kulturális sajátosságokkal egyaránt.

4. táblázat: Nagyobb munkahelyi hatékonyságra ösztönző tényezők faktorstruktúrája

Nagyobb munkahelyi hatékonyságra ösztönző tényezők	Nagyobb munkahelyi hatékonyságra ösztönző tényezők faktorai		
	Önmegvalósítás és önfeljesztés	Javadalmazás és külföldi karrier	Kommunikáció
A saját elképzelések megvalósításának lehetősége	0,849	0,105	0,155
Képzéseken és szakmai továbbképzéseken való részvétel lehetősége	0,779	0,252	0,160
Modern, kreatív munkakörnyezet	0,751	0,321	0,193
Jó csapatban dolgozni	0,537	0,186	0,166

Nagyobb munkahelyi hatékonyságra ösztönző tényezők	Nagyobb munkahelyi hatékonyságra ösztönző tényezők faktorai		
	Önmegvalósítás és önfejlesztés	Javadalmazás és külföldi karrier	Kommunikáció
Magasabb fizetés	0,224	0,882	-0,001
Több szabadidő, kevesebb munka	0,082	0,765	0,275
Lehetőség a munkahelyi előmenetelre	0,122	0,629	-0,166
Nagyobb függetlenség a döntésekben	0,496	0,603	0,059
Egyéb, nem bérjellegű juttatások (cafeteria, utalványok)	0,361	0,481	0,180
Külföldi karrierlehetőség	0,380	0,416	-0,285
A személyzetnek beszélnie kell az Ön anyanyelvét	0,134	0,154	0,908
A közvetlen felettesének beszélnie kell az Ön anyanyelvét	0,173	-0,009	0,880

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Forrás: saját kutatás, 2023 (N=300; KMO=0,773, teljes magyarázott variancia: 67,77%)

ÖSSZEGZÉS

Jelen tanulmányban egy 2023-as, kínai, Z generációs fiatalok körébe megvalósult kvantitatív adatfelvétel részeredményeit ismertetjük. A kutatás keretében a munkahelyválasztás preferenciáját elemeztük, mely kapcsán megállapítást nyert, hogy a bér, a jó csapatszellem, az egyéni fejlődés lehetősége és az adott munkaadó pénzügyi stabilitása a legfontosabb szempontok. A nagyobb munkahelyi teljesítményre ösztönzés esetében is a bérhez kötődő elemek, így a magasabb fizetés a leghatékonyabb ösztönző.

Vizsgáltuk, hogy a válaszadók hol képzelik el jövőjüket: legnagyobb számban hazájukban kívánnak dolgozni a kínai fiatalok, vezetőként és saját vállalkozást indító munkavállalóként is elképzelve jövőjüket.

A kutatás eredményei szerint a kínai fiatalokat nagyobb teljesítményre ösztönző motívációkra rávilágítottunk, és ezek nem szerinti differenciáltságára is. Ezen felül sikerült a motívációs tényezőket csoportosítani a fiatalok értékítélete szerint. Ennek eredményeként három motívációs kört tudtunk definiálni: „Önmegvalósítás, és önkifejezés faktorcsoportja”, a „Javadalmazás és külföldi karrier” valamint a „Kommunikáció”.

Mindezen eredmények gyakorlati segítséget is nyújthatnak a differenciált munkahelyi ösztönzés módszeréhez megítélésünk szerint.

Az eredmények szerint azt láthattuk, hogy mind a munkahelyválasztás preferencia rendszerében, mind a nagyobb teljesítményre ösztönzés kapcsán voltak a magyar és a kínai válaszadók esetében olyan kultúr-specifikus különbségek, melyek a mélyebb elemzésnek jó kiinduló pontjai lehetnek. Ugyanakkor megjelentek rendre a generációkra jellemző, általános, globális

vonások is, mely azt gondoljuk, hogy az employer branding szempontjából azért is fontosak, mert közös elemek, azonos eszközök alkalmazásának lehetőségére világítanak rá. Ugyanakkor fontosnak tartjuk megemlíteni a kultúrák közötti különbségek okozta differenciákat, mely igazolja, hogy a generális elemek mellett épp úgy szükség van a munkáltatói márkaépítés differenciált specifikumaira is.

A tanulmányban ismertetett kutatás korlátja, hogy a mintavétel nem reprezentatív, így eredményei az adott válaszadókra érvényesek. A kutatás folytatásában épp ezért egy nem és életkor tekintetében reprezentatív mintavétel megvalósítására törekszünk. A kérdőívet kibővíteni tervezzük a kutatás folytatásában a munkahelyi generációs különbségek átfogó vizsgálata céljából.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ásványi Zsófia – Riedelmayer Bernadett (2023): Érzelmi-alapú foglalkoztatási döntések <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/szucs-csapo-jakopanez-empatikus-marketing-pte-ktk-pecs-2023-5802>. Letöltés ideje: 2023.09.12.09:40
- Balogh Renátó – Kardos Magdolna Valentina – Bácsné Bába Éva (2021): *Az Y és Z generáció munkahelyválasztásának szempontjai* https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/jelenkori_tars-gazd_folyamatok/article/view/34803. Letöltés ideje: 2022.01.20.12:21
- Bencsik Andrea (2022): Knowledge Management Challenges during COVID-19, *Acta Polytechnica Hungarica* 19: 7 pp. 107-126., 19 p.
- Berke Szilárd – Schmidt Marcell – Kőműves Zsolt (2021): Wellbeing at workplace – health promotion and types of stress in Southern Transdanubia. *Régiókutatás Szemle* 6(1), pp. 58-66.,
- Csiszarik-Kocsir Ágnes (2022): The Present and Future of Banking and New Financial Players in the Digital Space of the 21st Century. *Acta Polytechnica Hungarica*. Vol. 19, No. 8, 2022. pp.143-160.
- Csiszarik-Kocsir Ágnes – Lentner Csaba (2023): Financial exclusion from the perspective of financial literacy in the digital world of the 21st century through the example of Hungary. *Transformations in Business & Economics*, 2023, vol 22, issue 3, p. 266
- Dobos Oszkár – Tóth István Márk – Csiszarik-Kocsir Ágnes – Garai-Fodor Mónika – Kremmer László (2022): *How Generation Z managers think about the agility in a world of digitalization*. In: IEEE (ed.) IEEE 20th Jubilee World Symposium on Applied Machine Intelligence and Informatics SAMI (2022) : Proceedings Poprad, pp. 207-212.
- Cygnus A.D. Management Consulting LLP (2023): *Employer Branding and Candidate Experience: Key Pillars of successful Talent Acquisition*: <https://www.linkedin.com/pulse/employer-branding-candidate-experience-key-pillars>. Letöltés ideje: 2023.11.20. 11:00
- Forbes (2017): <https://www.forbes.com/sites/danschawbel/2017/11/17/sjoerd-gehring-how-to-create-a-positive-candidate-and-employee-experience/?sh=2641b2d85a68>. Letöltés ideje: 2023.11.22. 15:30
- Garai-Fodor Mónika – Vasa László – Jäckel Katalin (2023a): Characteristics of segments according to the preference system for job selection, opportunities for effective incentives in each employee group. *Decision Making: Applications in Management and Engineering* 6 : 2 pp. 975-993., 24 p.
- Garai-Fodor Mónika – Vasa László – Jäckel Katalin (2023b): Characteristics of consumer segments based on perceptions of the impact of digitalisation. *Decision Making: Applications in Management and Engineering* 6 : 2 pp. 557-580., 24 p.
- Hegedűs Erika – Nagy Roberta (2016): *Nemzetközi munkaadói márkaépítés*, BDO Felmérés, <https://www.bdorecruitment.hu/BDO/web.nsf/Pub/NHJIT7.html>. Letöltés ideje: 2022.09.19.12:00
- Jäckel Katalin – Garai-Fodor Mónika (2022): *Intergenerational cooperation and generational differences at work*. In: Anikó, Szakál (szerk.) IEEE Joint 22nd International Symposium on Computational intelligence and Informatics and 8th International Conference on Recent Achievements in Mechatronics, Automation, Computer Science and Robotics (CINTI-MACRO 2022): Proceedings. Budapest, Magyarország : IEEE Hungary Section (2022) 418 p.

- pp. 171-175. , 5 p.
- Kajos Attila – Bálint Brigitta (2014): A marketingszemlélet és a HR találkozása. A munkáltatói márkaépítés értelmezése, irodalma és kutatási irányai. *Vezetéstudomány*. XLV. ÉVF. 2014. 6.sz. 69-79.p.
- Kovács Kata (2018): Az employer branding helyzete Magyarországon. *Humán Innovációs Szemle*, 2017-2018/1-2.68-84.p.
- Krajcsák Zoltán (2018): Az alkalmazotti elkötelezettség relatív fontossága a munka megváltozó világában. *Vezetéstudomány/Budapest Management Review*, 49 (2), p. 38-44. DOI: 1014276/VEZTUD.2018.02.04.
- Lukovszki Lívía (2015): Generációk és vállalkozók, *Marketing & Menedzsment*, 49(4), 53-63
- Machová Renata – Zsigmond Tibor – Lazányi Kornélia – Krepszová Veronika (2020): “Generations and Emotional Intelligence”, *Acta Polytechnica Hungarica*, 17: 5. 229-247.
- Mizser Csilla (2022): *Competences for young people to become successful entrepreneurs - as seen by teachers*
In: Szakál, Anikó (szerk.) IEEE 20th Jubilee International Symposium on Intelligent Systems and Informatics (SISY 2022). Szabadka, Szerbia : IEEE (2022) 457 p. pp. 195-198. , 4 p.
- Piricz Noémi – Sógor Anett (2021): Some workplace ethics issues during coronavirus epidemic. *Arab Journal of Administration*. Vol 41. 259-278.p.
- PWC (2023): https://www.pwc.com/hu/hu/sajtoszoba/2023/munkaeropiaci_preferencia_felmeres_2023.html Letöltés ideje: 2023.11.22.14:40
- Sajtos László – Mitev Ariel (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*, SPSS Research and Data Analysis Manual Budapest: Alinea Kiadó
- Tick Andrea (2013): *Special Aspects of Teaching in Virtual Learning Environments*. In: Ladislav, Madarász; Jozef, Živčák (szerk.) Aspects of Computational Intelligence: Theory and Applications : Revised and Selected Papers of the 15th IEEE International Conference on Intelligent Engineering Systems 2011, INES 2011. Springer-Verlag (2013) pp. 195-206.
- Tóth István Márk – Csiszárík-Kocsir Ágnes (2022): *Teleworking and the home office – the digital possibilities in work organization*. In: Szakál, A. (ed.) IEEE 10th Jubilee International Conference on Computational Cybernetics and Cyber-Medical Systems ICC 2022, IEEE Hungary Section, pp. 277-280.
- Varga János (2021): Defining the Economic Role and Benefits of Micro, Small and Medium-sized Enterprises in the 21st Century with a Systematic Review of the Literature, *Acta Polytechnica Hungarica* 18: 11 pp. 209-228.
- Zsigmond Tibor – Machová Renáta – Korcsmáros Enikő (2021): The Ethics and Factors Influencing Employees Working in the Slovak SME Sector. *Acta Polytechnica Hungarica*, 18(11), pp.171-190. doi: 10.12700/APH.18.11.2021.11.10

Lukovics Miklós – Ujházi Tamás – Prónay Szabolcs

Az önvezető járművek elfogadásának társadalomtudományi vetületei

Kutatási lehetőségek és módszertani korlátok

Social Science Aspects of the Adoption of Self- Driving Vehicles

Opportunities and Methodological Limitations

Összefoglalás

Tanulmányunkban a járműipari innovációk, azon belül is az önvezető járművek fogyasztói elfogadásának vizsgálatára alkalmas kutatási módszerek keretrendszerét tekintjük át. Tanulmányunkban szakirodalmi alapon állva áttekintjük e módszereket, ezáltal bemutatva a technológia elfogadását befolyásoló tényezők és modellek főbb típusait, valamint rávilágítva e módszerek korlátaira is. Ezekben a módszertani korlátokban közös, hogy a szakirodalomban bevett módszerek ugyan kiválóan alkalmazhatók olyan termékek, szolgáltatások értékelésére, melyet a fogyasztó már kipróbált és viszonylag jól ismer – ám az önvezető járművekhez hasonló radikális innovációk kapcsán ez nem jelenthető ki. Tanulmányunkban javaslatokat teszünk arra vonatkozóan, miként lehetne kiegészíteni a hagyományos kérdőíves módszereket annak érdekében, hogy még hatásosabban és hatékonyabban meg tudjuk ragadni az önvezető járművek fogyasztói elfogadását. Így hozzájárulva mindazon társadalmi és gazdasági előnyökhöz, melyek a technológia széleskörű elterjedéséből származhatnak.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: M31, O33

Kulcsszavak: innovatív technológiák, önvezető járművek, fogyasztói elfogadás, technológiai adaptáció

DR. HABIL. LUKOVICS MIKLÓS PhD, egyetemi docens, SZTE-GTK (miki@eco.u-szeged.hu); UJHÁZI TAMÁS, egyetemi tanársegéd, SZTE-SZAOK (ujhazi.tamas@eco.u-szeged.hu); DR. HABIL. PRÓNAY SZABOLCS PhD, egyetemi docens, SZTE GTK (pronay.szabolcs@eco.u-szeged.hu).

Summary

In our study, we review the framework of research methods widely used for investigating consumer acceptance of automotive innovations, including self-driving vehicles. We review these methods from a literature-based perspective, thereby illustrating the main types of factors and models that influence technology adoption and highlighting the limitations of these methods. What these methodological limitations have in common is that, while the methods used in the literature are perfectly applicable to the evaluation of products and services that consumers have already tried and are relatively familiar with, this is not the case for radical innovations such as self-driving vehicles. In this paper, we make suggestions on how to complement traditional questionnaire methods in order to capture consumer acceptance of self-driving vehicles more effectively and efficiently. In this way, we can contribute to the social and economic benefits that could result from the widespread uptake of the technology.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: M31, O33

Keywords: innovative technologies, self-driving vehicles, consumer acceptance, technological adaptation

BEVEZETÉS

Az önvezető járművek (autonomous vehicles – AV), mint radikális innováció számos formában megjelenve fogják átalakítani mindennapjainkat. Legyen az önvezető autó, -taxi, -tömegközlekedési eszköz, -áruszállító eszköz, -utolsó kilométeres szállítórobot vagy -drón (Lukovics et al., 2018). Mindez számos potenciális hasznot rejt magában. Kezdve a károsanyag-kibocsájtás és a parkolóhelyek számának csökkenésétől, a kiszámíthatóbb indulási és érkezési idők meghatározásán át, a vezetéssel töltött idő felszabadulásával nyert lehetőségekig. Ezen lehetőségek kihasználásának előfeltétele azonban az önvezető technológia fogyasztói elfogadása és ezáltal a tényleges használat (Cohen et al., 2020). A fogyasztói nyitottság és adaptáció különösen fontos, hiszen jelenleg a technológia fejlettsége sokkal előrehaladottabb állapotban van, mint a társadalmi elfogadottsága. Jól bizonyítja ezt, hogy mára több olyan város van a világon, ahol ugyan teszt jelleggel, de már róják az utakat olyan önvezető járművek, melyekben már biztonsági sofőrök sem felügyelik a jármű működését, azok teljesen önállóan látják el a járművezetés minden dinamikus funkcióját (Cohen et al., 2018). Társadalmi elfogadottságról ezzel szemben még nem beszélhetünk, mivel sokan aggódnak amiatt, hogy mennyire lesz biztonságos az AV-k használata, kit terhel majd a jogi felelősség egy esetlegesen bekövetkező balesetet illetően, illetve, milyen egyéb gazdasági, társadalmi és etikai kihívásai vannak az AV elterjedésnek (Lukovics et al., 2023). Ebből adódóan kiemelten fontos az AV-k fogyasztói elfogadásának, még inkább az azt gátló tényezők feltárása (KPMG, 2018). Tanulmányunkban ezért sorra vesszük azon empirikus módszereket, melyek kimondottan az új technológiák fogyasztói elfogadását hivatottak vizsgálni. Ezek jobbára a logisztikus

regresszió alapulnak, illetve a részleges legkisebb négyzetek módszerével strukturált egyenletek modellezésével kiinduló változókból látens változókat létrehozva magyarázzák a változók között fennálló kölcsönhatásokat (Kovács–Lukovics, 2022). Megvizsgáljuk továbbá, hogy a járműipari innovációk fogyasztói elfogadását illetően a bemutatott kutatási módszertanok segítségével milyen eredményekre jutottak a hazai és nemzetközi szakirodalomban.

Tanulmányunkban elsőként bemutatjuk a technológia elfogadás vizsgálatához leg széleskörűbben használt kutatási modellek evolúcióját különös tekintettel a TAM és UTAUT modellekre. Megvizsgáljuk továbbá, és példákkal is bemutatjuk, hogy melyek azok a változók, amelyek kimondottan a járműipari innovációk fogyasztói elfogadásának tekintetében fontosnak tekinthetők. Tanulmányunkat a diszkusszió után az összegzésben foglaljuk össze.

FOGYASZTÓI MAGATARTÁS ELŐREJELZÉSE – KORAI MODELLEK

A viselkedés-gazdaságtan úttörői megteremtették az elméleti keretrendszerét annak, hogy a fogyasztókat ne racionális döntéshozóknak tekintsük. Rámutatnak ugyanis, hogy döntéseik meghozatalakor a neoklasszikus közgazdaságtani értelemben vett racionalitásban meghatározottaktól eltérő tényezők is befolyásolják őket (Zuti–Lukovics, 2023). Ezeket különbözőképpen tudjuk definiálni és lehetnek az egyénre vonatkozó belsők, illetve a vizsgált magatartás tárgyát illetően specifikusak. A magatartásformák adaptálásának vizsgálatához a pszichológia kutatási eszköztárában találunk módszertanokat. Az új technológiák fogyasztói elfogadásának vizsgálatához használt kutatási módszertanok többsége a Fishbein és Ajzen (1975) által megalkotott Ésszerű Cselekvés Elméletre (TRA – Theory of Reasoned Action) vezethető vissza (Keszei–Zsukk, 2017). A szerzők rámutatnak, hogy adott magatartásforma adaptálása az egyénekre jellemző magatartási szándékból származtatható. Arra pedig közvetlen befolyásoló hatást fejt ki az attitűd, mely egy mentális készenléti állapot és segít a fogyasztóknak leegyszerűsíteni a komplex döntési szituációkat (Hofmeister, 2014), illetve a szubjektív norma, ami az egyén belső értékrendje, valamint az arra ható környezeti és társadalmi tényezők együttes hatását jelenti (Liu et al., 2019). Ajzen (1991) tovább lépve amellett érvel, hogy a magatartási szándék nem lehet kizárólagos faktor, mely a tényleges magatartást befolyásolja. Ezért egy további változót, az észlelt viselkedési kontrollt emeli a korábban bemutatott modellbe, megalkotva a Tervezett magatartás elméletét (TPB – Theory of Planned Behavior). Mindezt Bandura (1977) Én-hatékonyaság elméletére alapozza, mely az egyének saját megítélését vizsgálva mutat rá arra, hogy mennyiben vélik képesek magukat arra, hogy elsajátítsák a vizsgált magatartásforma műveléséhez szükséges kompetenciákat (Kaye et al., 2020).

A XX. század utolsó évtizedeiben számos olyan technológiai innováció látott napvilágot, mint például a számítástechnika fejlődése mely nem csak alapjaiban változtatta meg a korábban megszokott cselekvések elvégzését, hanem gyors terjedésük miatt szükségessé vált olyan kutatási módszertanok fejlesztése, ami kimondottan ezen technológiák fogyasztói elfogadásának vizsgálatát teszik lehetővé. A következőkben ezeket vesszük sorra.

TECHNOLÓGIAELFOGADÁSI MODELLEK – MUNKAHELYI KÖRNYEZETBEN
ADAPTÁLT TECHNOLÓGIÁKRA

A TRA és TPB modellekből kiindulva Davis (1989) megalkotta a Technológiaelfogadási modell (TAM – Technology Acceptance Model) első verzióját, melyben felismerhetjük a korábbi modellekben bemutatott konstrukciókat, azaz, hogy adott új technológia tényleges használata a használati szándékból származtatható, melyet az attitűd befolyásol. A TAM 1 modellben bemutatott újdonság, hogy definiálja az attitűdöt befolyásoló két változót, ezek az Észlelt hasznosság és a Használat észlelt egyszerűsége (Xu et al., 2018).

A TAM 2 modellt Venkatesh és Davis (2000) dolgozza ki, melyben az észlelt hasznosságot befolyásoló tényezőket határozzák meg. A TRA és TPB modellekben már meghatározott Szubjektív norma, szerintük közvetlenül is kifejti hatását a használati szándéokra, de az észlelt hasznosságot is befolyásolja (Raue et al., 2019). Ezen hatását pedig moderálja a Tapasztalat és az Önkéntesség. Mítöbb közvetlen befolyásoló hatásával az Imázson keresztül közvetve is befolyásolja az észlelt hasznosságot. Mivel a TAM modelleket jellemzően az új technológiák munkaköri környezetben történő elfogadásának vizsgálatára használták olyan változókat is a modellbe emeltek, melyek célzottan ezt vizsgálták. Ezek a Munkához való illeszkedés, a Kimenet, és az Eredmény láthatósága.

A TAM 3 modellben Venkatesh és Bala (2008) a használat észlelt egyszerűségének magyarázatához összesen 4 viselkedési horgonyt, valamint további 2 korrekciós tényezőt emel a modellbe. A viselkedési horgonyok közül első a Technológiai Én-hatékonyság, második az Észlelt külső kontroll, harmadik a Technológiai szorongás, negyedik pedig a Technológia játékosága (Strauch et al., 2019). A korrekciós tényezők az észlelt élvezeti érték, és az objektív használhatóság (Stephenson et al., 2020).

Az 1. táblázatban a TAM modellek változóinak önzető jármű fogyasztói elfogadásának vizsgálatához történő alkalmazhatóságát mutatjuk be. Ez egyelőre egy elméleti áttekintés, ahol azt mutatjuk be, hogy a TAM modell mennyire (enne) alkalmazható önzető technológiára vonatkozó fogyasztói elfogadás mérésére – tesszük ezt akként, hogy minden tényezőnél kifejtsük, az alkalmazási lehetőségeket és korlátokat az AV technológia vonatkozásában.

Az 1. táblázatban lévő megállapításokat áttekintve általánosságban arra a következtetésre juthatunk, hogy a magáncélú felhasználásra szánt önzető járművek fogyasztói elfogadásának vizsgálatára a TAM modellek közül a TAM 1 a legígéretesebb. Ennek oka a modell egyszerűségében rejlik. Egyrészt csak az észlelt hasznosságot és a használat észlelt egyszerűségét határozza meg használati szándékot befolyásoló változókként. Másrészt felkínálja a lehetőséget, hogy magunk határozzuk meg az ezen változókat befolyásoló külső tényezőket, melyek a használat iránti attitűdre, illetve a használati szándéokra fejtik ki befolyásoló hatásukat. A TAM 2 és TAM 3 modellek mélyrehatóan vizsgálják az észlelt hasznosság és a használat észlelt egyszerűségét, mint használati döntést befolyásoló tényezőket. Az önzető járművek fogyasztói elfogadásának vizsgálata szempontjából azonban ki kell emelnünk, hogy a TAM 2 és TAM 3 modellben több olyan változó is szerepel, melyek egyrészt kimondottan a munkahelyi környezetben bevezetett új technológiák elfogadása esetében értelmezhetők, másrészt a korábban hasonló technológiák használata során szerzett tapasztalatot veszik alapul, ami önzető jármű szempontból egyelőre a lakosság jelentős hányadában nincs jelen.

1. táblázat: A TAM modellek változóinak alkalmazási lehetőségei önzetű járművek fogyasztói elfogadásának vizsgálatára

Modell	Változók	Miként adaptálható AV elfogadás vizsgálatra	Miért nem adaptálható AV elfogadás vizsgálatra	Javaslat
TAM 1	Használati szándék	Meg tudja ítélni, hogy szeretné-e használni		Alkalmazható
	Használat iránti attitűd	A rendelkezésre álló információk alapján kialakult benne		Alkalmazható
	Használat észlelt egyszerűsége	Ha szereti az új technológiákat azt gondolja könnyen megtanulja	Kevés információ áll rendelkezésre a használat bonyolultságáról	Részben alkalmazható
	Észlelt hasznosság	Van elképzelése az AV kínálta előnyökről	Kevés információ áll rendelkezésre az előnyökről	Részben alkalmazható
TAM 2	Szubjektív norma	Tudja mit gondol a közvetlen környezete		Alkalmazható
		Tudja mit gondol a tágabb értelemben vett környezete		
		Tudja milyen társadalmi elismerésre számíthat a használat		
	Imázs	A meglévő információk alapján rendelkezik kialakult képpel		Alkalmazható
	Munkához való illeszkedés	Abban az esetben, ha személy vagy áruszállítással foglalkozik	Magáncélú felhasználás esetében nem alkalmazható	Részben alkalmazható
	Kimenet		Nem tudja megítélni mennyivel lesz jobb vagy rosszabb	Nem alkalmazható
	Eredmény láthatósága		Nincs arra vonatkozó információ hogyan fogja közölni az eredményeket az AV	Nem alkalmazható
	Önkéntesség	Személyes innovációs nyitottság		Alkalmazható
Tapasztalat		Elenyésző azoknak a száma, akik hasonló technológia használatából eredő valós tapasztalattal rendelkeznek	Nem alkalmazható	

Modell	Változók	Miként adaptálható AV elfogadás vizsgálatra	Miért nem adaptálható AV elfogadás vizsgálatra	Javaslat
TAM 3	Technológiai énhatékonyság	Meg tudja becsülni saját képességeit	Kevés információ áll rendelkezésre a használat bonyolultságáról	Részben alkalmazható
	Észlelt külső kontroll		nem szervezeti környezet, nem kötelező a használat, nincsenek szervezeti források	Nem alkalmazható
	Technológiai szorongás	Tudja mennyire tart az új technológiáktól		Alkalmazható
	Technológia játékosága	Tudja mennyire szereti az újdonságokat, mennyire fontos neki az élvezeti érték	AV szempontjából nem áll rendelkezésre ilyen információ	Részben alkalmazható
	Észlelt élvezeti érték		Tapasztalat hiányában nem megállapítható	Nem alkalmazható
	Objektív használhatóság		Tapasztalat hiányában nem megállapítható	Nem alkalmazható

Forrás: Saját szerkesztés

TECHNOLÓGIAELFOGADÁS ÉS -HASZNÁLAT EGYESÍTETT ELMÉLETE (UTAUT) – A FOGYASZTÓI ADAPTÁCIÓ LEGISMERTEBB MODELLJE

Venkatesh és szerzőtársai (2003) a korábban ismert technológiaelfogadási modelleket szintetizálva megalkották a Technológiaelfogadás és -használat egyesített elméletét (UTAUT – Unified Theory of Acceptance and Use of Technology). Elfogadják, hogy a tényleges használatot közvetlenül befolyásolja a használati szándék, ám kimondottan az attitűd vizsgálata helyett a használati szándékot befolyásoló tényezőket határozzák meg.

- Ezek a *Várható teljesítmény*, mely a vizsgált technológia használatából származó előnyök összessége (Nistor et al., 2014).
- A *Várható szükséges erőfeszítés*, azaz a technológia használatának elsajátításának egyszerűsége (Guest et al., 2018).
- A *Társadalmi hatás* a technológia megítélése azok szempontjából, akik véleményükkel hatással vannak az egyének döntéseire (Kapser–Abdelrahman, 2020).
- Valamint az *Elősegítő feltételek* azok a külső tényezők, melyek elősegítik a technológia adaptációját (Slade et al., 2015).

A modell igazi újdonsága abban rejlik, hogy moderáló változókat határoznak meg, melyek a használati szándékot és tényleges használatot befolyásoló független változók hatását moderálják. Nevezetesen az Életkor, a Nem, a korábban hasonló technológiák használatából származó Tapasztalat és az Önkéntesség (Venkatesh et al., 2016). Venkatesh, Thong és Xu (2012) a magáncélú felhasználásra szánt új technológiák elfogadásának vizsgálatához alkották meg az UTAUT 2 modellt. Három további változót emelnek a korábbi UTAUT modellbe.

- A *Hedonista motiváció* az új technológia használata során tapasztalt kényelmet, azaz annak élvezeti értékének hatását vizsgálja a használati szándékra (Kumar–Bervell, 2016).
- Az *Ár-érték percepció* vizsgálatára azért van szükség, mert a fogyasztóknak önerejükből kell megtéríteniük a technológia használatának költségeit (Foroughi et al., 2023).
- A *Szokás* pedig a korábban hasonló technológiák használata során kialakuló berögződések hatását vizsgálja egyaránt a használati szándékra és a tényleges használatra.

A korábban meghatározott moderáló változók közül egyet, az önkéntességet pedig eltávolították a modellből, mivel a magáncélú felhasználásra szánt technológiák esetében nem beszélhetünk munkahelyi nyomásról, a döntést önállóan hozhatja meg a fogyasztó (Assaker et al., 2020). A 2. táblázatban ugyanazt a logikát követtük, mint a TAM modelleket elemző 1. táblázatban, azaz a modellben szereplő minden egyes tényezőt megvizsgáljuk abból a szempontból, hogy mennyire alkalmas az AV technológia elfogadásának mérésére.

2. táblázat: Az UTAUT modellek változóinak alkalmazási lehetőségei önzetű járművek fogyasztói elfogadásának vizsgálatára

Modell	Változók	Miként adaptálható AV elfogadás vizsgálatra	Miért nem alkalmazható AV elfogadás vizsgálatra	Javaslat	
UTAUT 1	Használati szándék	Meg tudja ítélni, hogy szeretné-e használni		Alkalmazható	
	Várható teljesítmény	Van elképzelése az AV kínálta előnyökről	Kevés információ áll rendelkezésre az előnyökről	Részben alkalmazható	
	Várható erőfeszítés	Ha szereti az új technológiákat azt gondolja könnyen megtanulja	Kevés információ áll rendelkezésre a használat bonyolultságáról	Részben alkalmazható	
	Társadalmi hatás	Tudja mit gondol a közvetlen környezete			Alkalmazható
		Tudja mit gondol a tágabb értelemben vett környezete			
		Tudja milyen társadalmi elismerésre számíthat a használat miatt			
		A meglévő információk alapján rendelkezik kialakult képpel			

Modell	Változók	Miként adaptálható AV elfogadás vizsgálatra	Miért nem alkalmazható AV elfogadás vizsgálatra	Javaslat
UTAUT 1	Elősegítő feltételek	Meg tudja becsülni saját képességeit	Nem tudni milyen támogatási rendszerekre számíthatunk	Részben alkalmazható
		Tudja mennyire tart az új technológiáktól	Kevés információ áll rendelkezésre a használat bonyolultságáról	Részben alkalmazható
			nem szervezeti környezet, nem kötelező a használat, nincsenek szervezeti források	Nem alkalmazható
	Nem	Korábbi kutatások alapján világos különbségek		Alkalmazható
	Életkor	Korábbi kutatások alapján világos különbségek		Alkalmazható
	Tapasztalat		Nincs tapasztalat	Nem alkalmazható
	Önkéntesség		Nem szervezeti környezet, maga dönti el, hogy megveszi-e	Nem alkalmazható
UTAUT 2	Hedonista motiváció	Meg tudja ítélni, mennyi hasznot jelent számára, ha a vezetés helyett mást csinálhat	Valós információ ebben az esetben sem áll rendelkezésre	Részben alkalmazható
	Ár-érték percepció	Meg tudja ítélni megfizetné-e az AV többletköltségét	Nem tudni pontosan mennyibe fog kerülni	Részben alkalmazható
	Szokás		Csak keveseknek van magas szintű vezetéstámogató rendszerek használatából származó tapasztalata	Nem alkalmazható

Forrás: saját szerkesztés

AZ ÖNVEZETŐ TECHNOLÓGIA FOGYASZTÓI ELFOGADÁSÁNAK VIZSGÁLATA

A technológiaelfogadási modelleket számos esetben használták úgy az önvezető járművek, mint az egyéb járműipari innovációk fogyasztói elfogadásának vizsgálatához. Ki kell emeljük egyúttal, hogy e kutatásokról általában elmondható, hogy az esetek túlnyomó többségében a modellek teoretikus keretrendszerét adaptálva azokat további változók bevonásával használták. A következőkben ezekből mutatunk be néhány példát.

Vorm és Combs (2022) az olyan intelligens rendszerek, mint a mesterséges intelligencia, a robotika vagy a gépi tanulás fogyasztói elfogadásának vizsgálatához bővítik a TAM modellt, megalkotva az ISTAM modellt. Két változó kulcsfontosságú szerepét hangsúlyozzák, melyek a transzparencia és a bizalom. Kaye és szerzőtársai (2022) előrehaladott vezetéstámogató rendszerek fogyasztói elfogadásának vizsgálata során kimutatták, hogy az észlelt hasznosság és a használat észlelt egyszerűsége egyaránt pozitív előre jelzői a használati szándéknak. Acharya és Mekker (2022) a hálózati kapcsolatban működő járművek fogyasztói elfogadásának vizsgálata során rámutattak, hogy a fizikai értelemben vett Biztonságon kívül az Adatvédelem és Adatbiztonság egyaránt pozitívan befolyásolja a használati szándékot. Tan, Zhao és Yang (2022) önművek fogyasztói elfogadásának vizsgálata során kimutatták az Élvezet, Szorongás és a korábbi Tudás fontosságát a használati szándékot illetően. Jászberényi és szerzőtársai (2022) tanulmányukban az önművek turisztikai célú alkalmazhatóságát vizsgálták, amihez szintén elengedhetetlen a fogyasztói elfogadás. Ezért TAMAT néven megalkották saját TAM alapokra épülő modelljüket. Eredményeikből kiderül, hogy a Turisztikai célú felhasználásra való és a Szokatlan környezeti elemek iránti nyitottság is pozitív, míg a Hagyományos megoldásokhoz történő ragaszkodás negatív hatással van a használati szándékre. Wang és szerzőtársai (2022) az elektromos járművek fogyasztói elfogadásának vizsgálatok rámutattak, hogy a Bizalom és a Szociális hatás pozitív, ellenben az Észlelt veszély negatív hatással van a használati szándékre. Koul és Eydgahi (2018) az önművek fogyasztói elfogadását vizsgálva azt találták, hogy a vezetéssel töltött évek száma és az életkor egyaránt negatív hatással van a használati szándékre. Müller (2019) rendszerben vizsgálta az elektromos-, és az önművek, valamint a mobilitás, mint szolgáltatás fogyasztói elfogadását. Sikertől rámutatnia, hogy a Környezetvédelem fontossága, az Innovációs nyitottság, az Észlelt élvezeti érték és az Objektív használhatóság mind szignifikáns befolyásolói a használati szándéknak.

Adnan és szerzőtársai (2018) az önművek fogyasztói elfogadását vizsgálva megállapították, hogy az etikai és jogi kérdések szignifikáns hatást gyakorolnak a használati szándékre. Foroughi és szerzőtársai (2023) önművek fogyasztói elfogadását vizsgálva az érzékenység hiányát feltételezik. Szerintük, amennyiben az önművek képesek lesznek beváltani a hozzájuk fűzött reményeket, a fogyasztók hajlandóak lesznek megfizetni a technológia felárát. Rámutattak továbbá, hogy a már használt technológiákkal történő összeegyeztethetőség, a bizalom és az imázs egyaránt hatással vannak a használati szándékre. Leicht, Chtourou és Youssef (2018) a fogyasztók önművek iránti vásárlási hajlandóságát vizsgálva rájöttek, hogy az eredeti UTAUT modellből az általuk beépített változó, az innovációs nyitottságon kívül kizárólag a várható teljesítmény, a várható szükséges erőfeszítés és a szociális hatás befolyásolja a használati szándékot. Madigan és szerzőtársai (2016) önművek fogyasztói elfogadását vizsgálták. Eredményeikből kiderül, hogy a várható teljesítmény, a várható szükséges erőfeszítés és a szociális hatás gyakorol legnagyobb hatást a használati szándékre. Oswald és szerzőtársai (2012) az UTAUT keretrendszer felhasználva hozzájuk létre a jármű-technológia elfogadási modellt (CTAM – Car Technology Acceptance Model). Kihagyják az eredeti modellben megfogalmazott valamennyi moderáló változót, ugyanakkor új használati szándékot befolyásoló független változókat építenek be, melyek a szorongás, az én-hatékonyság, a biztonság és az új technológiák iránti attitűd. Garidis és szerzőtársai (2020) önművek fogyasztói

elfogadásának vizsgálatok kimutatták a vezetési élmény elvesztésének negatív hatását a használati szándékra. Cai, Yuen és Wang (2023) önvezető buszok fogyasztói elfogadásának vizsgálata során kimutatták, hogy a várható teljesítmény, a várható erőfeszítés, a szociális hatás és az ár együttesen alakítják a bizalmat, ami közvetlen pozitív befolyásoló hatást gyakorol a használati szándékra. Goldbach és szerzőtársai (2022) szintén az önvezető buszok fogyasztói elfogadását vizsgálták. Rámutatnak, hogy a várható teljesítményen és a várható szükséges erőfeszítésen kívül a bizalom és a hagyományos tömegközlekedés használata során szerzett tapasztalatok egyaránt nagy hatással vannak a használati szándékra. Hasonló eredményekre jutnak Korkmaz és szerzőtársai (2022) akik az önvezető tömegközlekedési eszközök fogyasztói elfogadásának vizsgálata során szintén kimutatták a korábbi tömegközlekedés használatából származó tapasztalatok hatását a használati szándékra. Nordhoff és szerzőtársai (2020) az önvezető tömegközlekedési eszközök fogyasztói elfogadásának vizsgálata során kimutatták, hogy a jelenleg használt mobilitási módokkal történő összegegyeztetetőség bír legnagyobb hatással a használati szándékra. Smyth és szerzőtársai (2021) a vezető állapotát megfigyelő rendszerek fogyasztói elfogadását vizsgálva kimutatták, hogy a várható teljesítmény, a várható erőfeszítés, a szociális hatás és az attitűd egyaránt pozitív befolyásoló hatást fejt ki a használati szándékra. Cho és szerzőtársai (2017) az előrehaladott vezetéstámogató rendszerek fogyasztói elfogadását vizsgálva igazolták a bizalom, a biztonság és a szorongás befolyásoló hatását a használati szándékot illetően.

A bemutatott tanulmányokban publikált eredményekben közös, hogy igazolják az alkalmazott módszertan használhatóságát az önvezető járművek fogyasztói megítélésének megragadásához. Igaz ez a TAM és UTAUT modellekre egyaránt, sőt a kapott eredmények sok esetben összhangban vannak azon kutatások eredményeivel, melyek nem kimondottan a két bemutatott modell keretrendszerét használják. Kenesei és szerzőtársai (2022) saját PLS SEM modellt hoztak létre az önvezető járművekhez kapcsolódó fogyasztói bizalom és -kockázat vizsgálata során. Rámutattak, hogy a szabályozó intézmények iránti bizalom nincs befolyással a modellben megfogalmazott többi változóra, ellenben a gyártók iránti bizalom pozitív hatással van a magánélethez kapcsolódó adatvédelemre, továbbá a teljesítmény iránti bizalom pozitívan befolyásolja a teljesítmény iránti kockázatot. Launonen, Salonen és Liimatainen (2021) az önvezető tömegközlekedési eszközök elfogadásának vizsgálata során kimutatták, hogy az önvezető rendszer bármilyen jellegű meghibásodása egyáltalán nem tolerálható a fogyasztók részéről, továbbá, hogy a bizalom és a biztonság kiemelkedő fontossággal bír. Pignon, Alauzet és Paire-Ficout (2021) szintén rámutattak, hogy az önvezető tömegközlekedési eszközök fogyasztói elfogadása szempontjából legfontosabb a várható teljesítmény, a várható erőfeszítés, a biztonság, illetve a jármű karakterisztikái. Hasonló eredményre jutottak Shi és szerzőtársai (2021) akik a bizalom szerepére hívják fel a figyelmet az önvezető járművek elfogadásával kapcsolatban. Xiao és Gouillas (2022) szintén saját modellt használva azonosította azt a fogyasztói csoportot, akik leginkább hajlandók az önvezető járművek használatára, ők pedig azok, akik már most is olyan innovatív megoldásokat használnak mindennapjaik során, mint az elektromos, vagy hibrid meghajtású járművek, vagy éppen az otthonaikra szerelt napelemek, mindez pedig megfeleltethető a korábban bemutatott innovációs nyitottságnak. Zou, Logan és Vu (2022) pedig az autóban történő utazás miatt bekövetkező rosszullét negatív hatására hívja fel a figyelmet az önvezető járművek fogyasztói elfogadását illetően.

DISZKUSSZIÓ

Az önzetű járművek olyan radikális innovációt jelentenek, mely széleskörű elterjedése társadalmunk valamennyi tagját érinteni fogja (Lukovics et al., 2018). Ennek okán fogyasztói megítélésének és elfogadásának vizsgálata kiemelkedő fontosságú az AV-k fejlesztése és bevezetése szempontjából (Cohen et al., 2020). Vizsgálódásunk során a főáramú technológiaelfogadási modelleket vettük górcső alá AV fogyasztói elfogadás vizsgálat alkalmazhatósági szempontból. Arra a megállapításra jutottunk, hogy a bemutatott modellek közül az UTAUT 2 modell adaptálása és kiegészítése AV specifikus változókkal a legígéretesebb. amit jól szemléltet, hogy számos ilyen tanulmány látott már napvilágot (Nordhoff et al., 2020). Ugyanakkor ki kell emelnünk Keszey (2020), illetve Palatinus és szerzőtársai (2022) megállapításait, miszerint a válaszadók személyes tapasztalatának hiánya részben megkérdőjelezheti az itt bemutatott modellek megbízható alkalmazását önzetű járművek fogyasztói megítélésének vizsgálatára.

Nem meglepő, hogy a járműipari innovációk fogyasztói elfogadásának vizsgálata során számos esetben használták az UTAUT modelleket. A TAM modellekhez hasonlóan ezekben a kutatásokban is gyakran tapasztalhatjuk, hogy az eredeti modellt további változókkal bővítették a vizsgált technológiára vonatkozóan.

ÖSSZEZÉS

Tanulmányunkban áttekintettük azokat a jellemzően kérdőíves megkérdezéses kutatási keretrendszereket, melyeket legelterjedtebben használják az önzetű járművek fogyasztói elfogadásának vizsgálata során. Egyetértünk azzal, hogy ezen módszertanok ugyan használhatók a téma megragadásához, mégis figyelembe kell vennünk néhány módszertani korlátot. Úgy a hazai, mint a nemzetközi szakirodalomban a legritkább esetben hagyatkoznak a szerzők szigorúan az eredeti TAM és UTAUT modellekben meghatározott függő- és független változóhoz (Keszey, 2020). Ehelyett más, sokszor hasonló változókat emelnek a modellekbe, vagy esetleg eltávolítanak változókat az eredeti modellekből (Prónay et al., 2022). A járműipari innovációk fogyasztói elfogadása során legelterjedtebben hozzáadott változók a tudás, az informáltság, a bizalom, a szociális hatás, az én-hatékonyság, az ökológiai hatások, az innovációk iránti nyitottság, valamint az észlelt veszély, illetve az észlelt biztonság (Billanes – Enevoldsen, 2021; Nordhoff et al., 2019). Duboz és szerzőtársai (2022) három fő témát azonosítottak az önzetű járművek fogyasztói elfogadásának tekintetében: percepciók, elvárások és aggályok.

További korlátként azonosítható, hogy az elemzéshez használt eljárások kiválóan alkalmazhatók például szolgáltatás elégedettség vagy márkalojalítás vizsgálatokhoz, ahol a válaszadók már rendelkeznek tapasztalattal a vizsgálat tárgyával kapcsolatban. Igen csekély ellenben azoknak a száma, akik valós tapasztalatokkal rendelkeznek nem csak az önzetű járművek, de az előrehaladott vezetéstámogató rendszerek használatával, vagy más járműipari innovációval kapcsolatban (Lukovics et al., 2018; Szűcs, 2023).

Mindezek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy az önzetű járművek fogyasztói elfogadásának vizsgálatához ugyan alkalmas a hagyományos kérdőíves megkérdezés, viszont a mélyebb megértéséhez annak kiegészítésére van szükség. Egyrészt szükséges biztosítani a

kutatások során a válaszadók számára az önvezető járműben történő utazás átélését, ezért kísérleti eljárások alkalmazását javasoljuk. Másrészt azt kiegészítve kognitív neurotudományos eszközök használatával képesek lehetünk empirikus eljárásokkal azonosítani az olyan érzelmeket, mint a szorongás, izgalom, vagy általában az érzelmi bevonódás, melyek bizonyítottan hatással vannak a fogyasztói elfogadásra (Lukovics et al., 2023). Harmadrészt olyan kutatási módszerek adaptálása is hasznos lehet, melyek kimondottan a még fejlesztés alatt álló termékekhez kapcsolódó fogyasztói preferenciákat vizsgálatára alkalmasak, mint például a conjoint elemzés különböző változatai (Müller, 2019; Ujházi, 2023). Ezen módszertani újítások által a hazai kutatóközösség hatékonyabban lesz képes feltárni a jövőbeni fogyasztók hozzáállását, valamint az azt befolyásoló tényezőket, így kutatási eredményeik hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a társadalom felkészültebben tudja adaptálni az önvezető járműveket.

Köszönetnyilvánítás: Készült a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH K 137571 azonosító számú K_21 „OTKA” Kutatási témapályázat támogatásával

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Acharya, Sailesh – Mekker, Michelle (2022): Public acceptance of connected vehicles: An extension of the technology acceptance model. *Transportation Research Part F*, 88, 54-68.
- Adnan, Nadia – Norddin, Shahrina – Bahruddin, Mohhamed – Ali, Murad (2018): How trust can drive forward the user acceptance to the technology? In-vehicle technology for autonomous vehicle. *Transportation Research Part A*, 118, 819-836.
- Ajzen, Isaac (1991): The theory of planned behaviour. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.
- Assaker, Guy – Hallak, Rob – El-Haddad, Rania (2020): Consumer usage of online travel reviews: Expanding the unified theory of acceptance and use of technology 2 model. *Journal of Vacation Marketing*, 26(2), 149-165.
- Bandura, Albert (1977): Self-efficacy: toward an unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84 (2), 191-215.
- Billanes, Joy – Enevoldsen, Peter (2021): A critical analysis of ten influential factors to energy technology acceptance and adoption. *Energy Reports*, 7, 6899-6907.
- Cai, Lanhui – Yuen, Kum Fai – Wang Xueqin (2023): Explore public acceptance of autonomous buses: An integrated model of UTAUT, TTF and trust. *Travel Behaviour and Society*, 31, 120-130.
- Cho, Yujun – Park, Jaekyu – Park, Sungjun – Jung, Eui S. (2017): Technology Acceptance Modeling based on User Experience for Autonomous Vehicles. *Journal of the Ergonomics Society of Korea*, 36(2), 87-108.
- Cohen, Tom – Stilgoe, Jack – Cavoli, Clemence (2018): Reframing the governance of automotive automation: insights from UK stakeholder workshops. *Journal of Responsible Innovation*, 5, 1-23.
- Cohen, Tom – Stilgoe, Jack – Stares, Sally – Akyelken, Nihan – Cavoli, Clemence – Day, Jennie. – Dickinson, Janet. – Fors, Vaike. – Hopkins, Debbie. – Lyons, Glenn. – Marres, Noortje. – Newman, Johnatan – Reardon, Louise – Sipe, Neil – Tennant, Chris – Wadud, Zia – Wigley, Edward (2020): A constructive role for social science in the development of automated vehicles. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 6, 100133.
- Davis, Fred D. (1989): Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 137-340.
- Duboz, Amandine – Mourtzouchou, Andromachi – Grosso, Monica – Kolarova, Victorya, Cordera, Rubén, Nagele, Sophie – Raposo, Maria Alonso – Krause, Jette. – Garus, Ada – Eiesenmann, Christine. – dell’Olio, Luigi. – Alonso, Borja. – Ciuffo, Biagio. (2022): Exploring the acceptance of connected and automated vehicles: Focus group discussions with experts and non-experts in transport. *Transportation Research Part F*, 89, 200-221

- Fishbein, Morris – Ajzen, Isaac (1975): *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Boston, USA: Addison Wesley
- Foroughi, Behzad – Nhan, Pham Viet – Iranmanesh, Mohammad. – Ghobakhloo, Morteza – Nilashi, Mehrbakhsh – Yadegaridehkordi Eladheh. (2023): Determinants of intention to use autonomous vehicles: Findings from PLS-SEM and ANFIS. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 103158
- Garidis, Konstantin – Ulbricht, Leon – Rossmann, Alexander – Schmäh, Marco (2020): *Toward a User Acceptance Model of Autonomous Driving*. Proceedings of the 53rd Hawaii International Conference on System Sciences
- Goldbach, Carina – Sickmann, Jörn – Pitz, Thomas – Zimasa, Tatjana (2022): Towards autonomous public transportation: Attitudes and intentions of the local population. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 13, 100504
- Guest, William – Wild, Fridolin – Volk, Alla – Lefrere, Paul – Klemke, Roland – Fominykh, Mikhail – Kuula, Timo (2018): A technology acceptance model for augmented reality and wearable technologies. *Journal of Universal Computer Science*, 24(2), 192-219.
- Hofmeister-Tóth Ágnes (2014): A fogyasztói magatartás alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jászberényi Melinda – Miskolczi Márk – Munkácsy, András – Földes, Dávid (2022): What drives tourists to adopt self-driving cars? *Transportation Research Part F*, 89, 407-422.
- Kasper, Sebastian. – Abdelrahman, Mahmud (2020): Acceptance of autonomous delivery vehicles for last-mile delivery in Germany – Extending UTAUT2 with risk perceptions. *Transportation Research Part C*, 111, 210-225.
- Kaye, Sherrie – Anna, Lewis – Ioni, Forward, Sonja – Delhomme, Patricia (2020): A priori acceptance of highly automated cars in Australia, France, and Sweden: A theoretically-informed investigation guided by the TPB and UTAUT. *Accident Analysis and Prevention*, 137, 105441
- Kaye, S.-A. – Nandavar, S. – Yasmin, S. – Lewis, I. – Oviedo-Trespalacios, O. (2022): Consumer knowledge and acceptance of advanced driver assistance systems. *Transportation Research Part F*, 90, 300-311.
- Kenesei Zsófia – Ásványi Katalin – Kökény László – Jászberényi Melinda – Miskolczi Márk – Gyulavári Tamás – Syahrivar, Jhanghiz (2022): Trust and perceived risk: How different manifestations affect the adoption of autonomous vehicles. *Transportation Research Part A*, 164, 379-393.
- Keszey Tamara – Zsukk János (2017): Az új technológiák fogyasztói elfogadása. A magyar és nemzetközi szakirodalom áttekintése és kritikai értékelése. *Vezetéstudomány*, 48(10), 38-47.
- Keszey Tamara (2020): Behavioural intention to use autonomous vehicles: Systematic review and empirical extension. *Transportation Research Part C*, 119, 1-16.
- Korkmaz, Huseyib – Fidanoglu, Akif – Ozcelik, Salih – Okumus, Abdullah (2022): User acceptance of autonomous public transport systems: Extended UTAUT2 model. *Journal of Public Transportation*, 24, 100013
- Koul, Sahil – Eydgahi, Ali (2018): Utilizing technology acceptance model (TAM) for driverless car technology adoption. *Journal of Technology Management & Innovation*, 13(4), 37-46.
- Kovács Péter – Lukovics Miklós (2022): Factors influencing public acceptance of self-driving vehicles in a post-socialist environment: Statistical modelling in Hungary. *Regional Statistics*, 12(2), 149-176.
- KPMG (2018): Autonomous Vehicles Readiness Index. Assessing countries' openness and preparedness for autonomous vehicles.
- Kumar, Jeya Amantha – Bervell, Bradford (2016): Google Classroom for mobile learning in higher education: Modelling the initial perceptions of students. *Education and Information Technologies*, 24, 1793-1817.
- Launonen, Petri – Salonen, Arto O. – Liimatainen, Heikki (2021): Icy roads and urban environments. Passenger experiences in autonomous vehicles in Finland. *Transportation Research Part F*, 34-48.
- Leicht, Thomas – Chtourou, Anis – Youssef, Kamel Ben (2018): Consumer innovativeness and intentioned autonomous car adoption. *Journal of High Technology Management Research*, 29, 1-11
- Liu, Peng – Xu, Zhigang – Zhao, Xingmo (2019): Road test of self-driving vehicles: Affective and cognitive pathways in acceptance formation. *Transportation Research: Part A*, 124, 354-369.
- Lukovics Miklós – Prónay Szabolcs – Majó-Petri Zoltán – Kovács Péter – Ujházi Tamás – Volosin Márta – Palatinus Zsolt – Keszey Tamara (2023): Combining survey-based and neuroscience measurements in customer acceptance of self-driving technology. *Transportation Research Part F*, 95, 46-58.
- Lukovics Miklós – Udvari Beáta – Zuti Bence – Kézy Béla (2018): Az önzvezető autók és a felelősségteljes innováció. *Közgazdasági Szemle*, 65(9), 949-974.

- Madigan, Ruth – Louw Tyron – Wilbrink, Marc – Schieben, Anna – Merat, Natasha (2017): What influences the decision to use automated public transport? Using UTAUT to understand public acceptance of automated road transport systems. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 50, 55-64.
- Müller, Julian M. (2019): Comparing Technology Acceptance for Autonomous Vehicles, Battery Electric Vehicles, and Car Sharing—A Study across Europe, China, and North America. *Sustainability*, 11, 4333
- Nistor, Nicolae – Lerche, Thomas – Weinberger, Armin – Ceobanu, Ciprian – Heymann, Oliver (2014): Towards the integration of culture into the unified theory of acceptance and use of technology. *British Journal of Educational Technology*, 45(1), 36-55.
- Nordhoff, Sina – Kyriakidis, Miltos – Arem, Bart. – Happee, Riender. (2019): A multi-level model on automated vehicle acceptance (MAVA): a review-based study. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 20(6), 682-710.
- Nordhoff, Sina – Louw, Tyron – Innamaa, Satu – Lehtonen, Esko (2020): Using the UTAUT-2 model to explain public acceptance of conditionally automated (L3) cars: A questionnaire study among 9,188 car drivers from eight European countries. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behavior*, 74, 280-297.
- Palatinus Zsolt – Volosin Márta – Csábi Eszter – Hallgató Emese – Hajnal Edina – Lukovics Miklós – Prónay Szabolcs – Ujházi Tamás – Oszdobányi Lilla – Szabó Balázs – Králik Tamás – Majó-Petri Zoltán (2022): Physiological measurements in social acceptance of self driving technologies. *Scientific Reports*, 12, 13312
- Pigeon, Caroline – Alauzet, Aline – Paire-Ficout, Laurence (2021): Factors of acceptability, acceptance and usage for non-rail autonomous public transport vehicles: A systematic literature review. 81, 251-270.
- Prónay Szabolcs – Lukovics Miklós – Kovács Péter – Majó-Petri Zoltán – Ujházi Tamás – Palatinus Zsolt – Volosin Márta (2022): Pánik próbája a mérés – avagy önzetető technológiák elfogadásának valós idejű vizsgálata neurotudományi mérésekkel. *Vezetéstudomány* 53(7), 48-62.
- Raue, Martina, D'Ambrosio, Lisa A. – Ward, Carley – Lee, Chaiwoo – Jacquillat, Claire – Coughlin, Joseph, F. (2019): The influence of feelings while driving regular cars on the perception and acceptance of self-driving cars. *Risk Analysis*, 39(2), 358-374.
- Shi, Xiaowei – Wang, Zhen – Li, Xiaopeng – Pei, Mindyang (2021): The effect of ride experience on changing opinions toward autonomous vehicle safety. *Communications in Transportation Research*, 1, 100003
- Slade, Emma L. – Dwivedi, Yogesh K. – Piercy, Niall C. – Williams, Michael D. (2015): Modeling consumers' adoption intentions of remote mobile payments in the United Kingdom: Extending UTAUT with innovativeness, risk and trust. *Psychology & Marketing*, 32(8), 860-873.
- Smyth, Joseph – Chen, Hanlin, Donzella, Valentina – Woodman, Roger (2021): Public acceptance of driver state monitoring for automated vehicles: Applying the UTAUT framework. *Transportation Research Part F*, 83, 179-191.
- Stephenson, Alice C. – Eimontaite, Iveta – Caleb-Solly Parmeda – Morgan, Phillips L. – Khatun, Tabasum – Davis, Joseph – Alford, Chris (2020): Effects of an unexpected event on older adults' autonomic arousal and eye fixation during autonomous driving. *Frontiers in Psychology*, 11, 571961.
- Strauch, Cchristoph – Mühl, Kkristin – Patro, Katarzyna – Grabmaier, Christoph – Reithinger, Susanne – Baumann, Martin – Huckauf, Anke (2019): Real autonomous driving from a passenger's perspective: Two experimental investigations using gaze behaviour and trust ratings in field and simulator. *Transportation Research: Part F*, 66, 15-28.
- Szűcs Gábor (2023): Egyre több vidéki magyar vesz villanyautót. <https://villanyautosok.hu/2023/02/09/egyre-tobb-videki-magyar-vesz-villanyautot/> Letöltve: 2023.04.11.
- Tan, Hao – Zhao, Xue – Yang, Jialou (2022): Exploring the influence of anxiety, pleasure and subjective knowledge on public acceptance of fully autonomous vehicles. *Computers in Human Behavior*, 131, 107187
- Ujházi Tamás (2023): Önzetető járművekhez kapcsolódó fogyasztói preferenciák vizsgálata. *Marketing & Menedzsment*, 57(EMOK 2), 65-73.
- Venkatesh, Viswanath – Bala, Hillol (2008): Technology Acceptance Model 3 and a research agenda on interventions. *Decision Sciences*, 39(2), 273-315.
- Venkatesh, Viswanath – Davis, Fred D. (2000): A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. *Management Science*, 46(2), 186-204.
- Venkatesh, Viswanath – Morris, Michael G. – Davis, Gordon B. – Davis, red D. (2003): User acceptance of information technology: toward an unified view. *MIS Quarterly*, 27(3), 425-478.
- Venkatesh, Viswanath – Thong, James .Y. L. – Xu, Xin (2012): Consumer acceptance and use of information tech-

- nology: Extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS Quarterly*, 36(1) 157-178.
- Venkatesh, Viswanath – Thong, James Y. L. – Xu, Xin (2016): Unified theory of acceptance and use of technology: A synthesis and the road ahead. *Forthcoming in Journal of the Association for Information Systems*, 17(5), 328-376.
- Vorm, Eric S. – Combs, David J. (2022): Integrating Transparency, Trust, and Acceptance: The Intelligent Systems Technology Acceptance Model (ISTAM). *International Journal of Human-Computer Interaction*, 1-18.
- Wang, Ning – Tian, Hangqi – Zhou, Shunbo. – Li, Yuan. (2022): Analysis of public acceptance of electric vehicle charging scheduling based on the technology acceptance model. *Energy*, 258, 124804
- Xiao, Jingyi. – Goulias, Konstadinos G. (2022): Perceived usefulness and intentions to adopt autonomous vehicles. *Transportation Research Part A*, 161, 170-185.
- Xu, Zhigang. – Zhang, Kaifan – Min, Haigen – Wang, Zhen – Zhao, Xiangamo – Liu, Peng (2018): What drives people to accept automated vehicles? Findings from a field experiment. *Transportation Research Part C*, 95, 320-334.
- Zou, Xin – Logan, David B. – Vu, Hai L. (2022): Modeling public acceptance of private autonomous vehicles: Value of time and motion sickness viewpoints. *Transportation Research Part C*, 137, 103548
- Zuti Bence – Lukovics Miklós (2023): Az önvezető járművek elfogadása viselkedés-gazdaságtani szemléletben. A nudge szerepe a fenntartható városi mobilitás kialakításában. *Közgazdasági Szemle*, 70, 749-166.

Gellén Márton – Szalai Piroska – Varga Zsolt

Lehet, hogy konzervatív értékrendű Budapest?

A fővárosi értékrend-kutatás eredményei 2021-2023

Should Budapest Be Labeled as "Conservative"?

Results of the Budapest Metropolitan Values Survey 2021-2023

Összefoglalás

2021 és 2023 között négy átfogó értékrendi felvétel készült a budapesti lakosság körében, amelyek elsődleges adatait, következtetéseit foglalja össze a mű. A kutatás négy alkalommal, 1000 fő megkérdezésével történt, a felvételeket az E-Benchmark készítette. A kutatás tanulsága, hogy az értékrendi tényezők változnak ugyan a külső körülmények függvényében, de lényegesen lassabban, mint a politikai véleményklíma. A fővárosiak értékrendjének az egészség, a család és a biztonság képezik az alapját, amihez a nyugalom is társul, de a megkérdezettek a járvány időszakában a nyugalmat hajlandók voltak az állampolgári kötelességekkel felcserélni. Ugyanakkor a kollektív szerveződés értékei (civil participáció, politika, vallás) rendre alacsony támogatottsággal bírnak. A teljes érték-spektrumból a polgáriként azonosított értékekkel elsősorban a pesti, közepes vagy alacsonyabb státuszú, kétgyermekesek, illetőleg az idősebbek azonosulnak. A kapott eredmények szerint Budapest a felfelé törekvők városa.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: A13, D78, D91

Kulcsszavak: társadalmi értékrend, társadalmi tőke, társadalmi változás, a COVID társadalmi hatásai

DR. HABIL. GELLÉN MÁRTON, egyetemi docens, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék (gellen.marton@uni-nke.hu); SZALAI PIROSKA, munkaerőpiaci szakértő, a Nemzeti Közszerződési Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Gazdaság és Versenyképesség Kutatóintézetének munkatársa (piroska.szalai@gmail.com); VARGA ZSOLT, fejlesztési vezető, Tudományos és Innovációs Rektorhelyettesi és Üzletfejlesztési Központ, Semmelweis Egyetem (mr.zsolt.varga@gmail.com).

Summary

The work summarizes the primary results of four comprehensive value surveys among the residents of Budapest which were completed between 2021 and 2023. The research was conducted by E-Benchmark by polling 1000 respondents on each occasion. The result of the research is that even though elements of the value chain do change in accordance with the change of circumstantial factors, they tend to change at a remarkably slower pace than the climate of political preferences. The fundamental values of the respondents are health, family and security added on with calmness. It appears that during the pandemic, the inhabitants of Budapest were willing to sacrifice the calmness or general orderliness of their lives in exchange for citizens' duties. On the other hand, the values of collective organization (civic participation, politics, religion) tended to receive weak support. However counterintuitive it may sound, with respect to the entire value-spectrum, those who identify as characteristically civic-oriented are likely to be residents of Pest, having middle or lower social and economic status, raising two children, or citizens older than 70. The results show that Budapest is the city of those who strive upwards.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: A13, D78, D91

Keywords: social values, social capital, social change, social impacts of COVID

BEVEZETÉS

2021 és 2023 kötött négy empirikus felvételt készített a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület megrendelésére, a Batthyány Lajos Alapítvány finanszírozásával az E-Benchmark, amelyek együttes eredményeit foglalja össze e mű. A vizsgált periódusban együttesen jelentkeztek a COVID-19 járvány, az ukrajnai háború hatásai, valamint a Kormány válságkezelési intézkedései. E hatásokkal együtt a fővárosiak értékrendje meglehetősen stabil és bármily meglepő, karakteresen konzervatív. A főváros példája azt mutatja, hogy a lassan változó társadalmi értékrend és a viszonylag dinamikusabban változó politikai preferencia nem feltétlenül esik egybe, illetve a kedvező értékrendi adottságokat nem feltétlenül tudja kihasználni az a politikai erő, amely egyébként osztja a társadalomban dominánsnak tekinthető értékeket.

A 2021-23-AS BUDAPESTI ÉRTÉKREND-KUTATÁSOKBAN ALKALMAZOTT
VIZSGÁLATI MÓDSZER BEMUTATÁSA

A Batthyány Lajos Alapítvány megbízásából a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület megrendelésére az E-benchmark számítógéppel támogatott telefonos közvéleménykutatást végzett (CATI: Computer-Assisted Telephone Interviewing) 2021. május 15. és június 12., 2022. április 25. és május 10., 2023. május 28 és június 12. valamint 2023. szeptember 15. és október 2. között.

Az egyes felvételek mindegyike a budapesti lakosokra vonatkozott, pontosabban a Budapesten állandó lakcímmel rendelkező, 18 évnél idősebb személyek körében készült. Az alkalmazott minta 1000 fős volt, ami a fő szociológiai paraméterek tekintetében (nem, életkor, kereset, legmagasabb iskolai végzettség) leképezi a fővárosi lakosság egészét, így a felvétel reprezentatív, maximális hibahatár mértéke +/- 3.1 % a teljes mintára.

A felvételek nem egyetlen napon készültek, így ki lehetett szűrni a napi hangulati ingadozások jelentős részét, a felvételek kéthetes periódust öleltek fel. A kutatás megközelítése azon a felismerésen alapul, hogy van tere az értékrendre alapozott közéleti tevékenységnek, politizálásnak és közpolitika-alkotásnak, mivel az értékrendi tényezők sokkal kevésbé gyorsan változnak, mint a közvetlen hangulati aktualitások.

A következőkben közölt diagramokon leggyakrabban a megkérdezettek válaszait 1-től 10-ig terjedő Likert-skálán (ahol az 1-es válasz a legrosszabb, leggyengébb; a 10-es válasz a legjobb, legerősebb értéket jelöli), valamint azok átlagait és megoszlását (%) mutatjuk be.

A válaszok megoszlását több esetben segédváltozók bontásában is szerepeltetjük. Ezek a következők: nem, korosztály, legmagasabb befejezett iskolai végzettség, munkaerőpiaci státusz, nemzettudat, családi állapot, egy háztartásban élő legfiatalabb gyermek kora, budai és pesti lakosok, átlagkereset, stb.

AZ ALKALMAZOTT MINTA BELSŐ ÖSSZETÉTELE

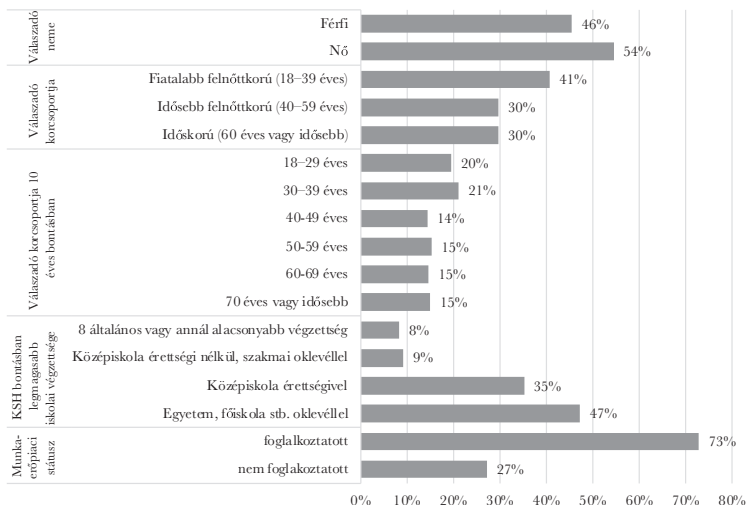
A következő két ábrán a 2022 április-májusi felvétel adatai alapján összefoglaltuk az alkalmazott minta belső összetételét, ami alapján a tartalmi megállapítások értékelhetők. A mintában is, ahogy a fővárosi lakosság összetételében is, a 18-39 éves fiatal felnőttek (41%), a felsőfokú végzettséggel rendelkezők (47%), valamint a foglalkoztatottak (73%) domináltak.

Figyelemre méltó, hogy a fővárosban manapság már viszonylag alacsony a 8 általános vagy annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők aránya (a mintában épp úgy, ahogy a KSH adatai szerint is a felnőtt lakosság 8%-a), a szakmunkások aránya szintén alacsony (a mintában épp úgy, ahogy a KSH adatai szerint is a felnőtt lakosság 9%). A fővárosi felnőtt lakosság körében több a nő, mint a férfi.

A válaszadók kereseti viszonyaira vonatkoztatva a fővárosiak körében a havi szinten anyagi gondokkal küzdők aránya örvéndetesen alacsony (a mintában: 5%), a legnagyobb létszámú kereseti kategória azokból tevődik össze, akik önbevallásuk alapján beosztással jól kijönnek (a mintában: 52%). Ezen adatokból az látszik körvonalazódni, hogy a 2012-2021 közötti országosan is kimutatható nettó átlagkeresetemelkedés a fővárosiak körében jelentősen átrajzolta az anyagi jóléttel kapcsolatos egyéni percepciókat. Mindez jelentős hatással van a pénz és egyéb anyagi értékparaméterek megítélésére – amit a következőkben részletesebben is bemutatunk.

Fontos megjegyzés, hogy más közvélemény-kutatásokkal ellentétben a fővárosiak szívesen válaszolnak az értékrenddel kapcsolatos kérdésekre, a „nem tudja”, „nem válaszol” (NT/NV) kategória a szubjektív fizetési osztályba történő besorolás szerint mindössze 2%-os, az egzakt értéket tartalmazó besorolás esetében 11%-os, ami messze alatta van a politikai preferencia-vizsgálatoknál gyakori 20-30% közötti NT/NV referencia értéknek.

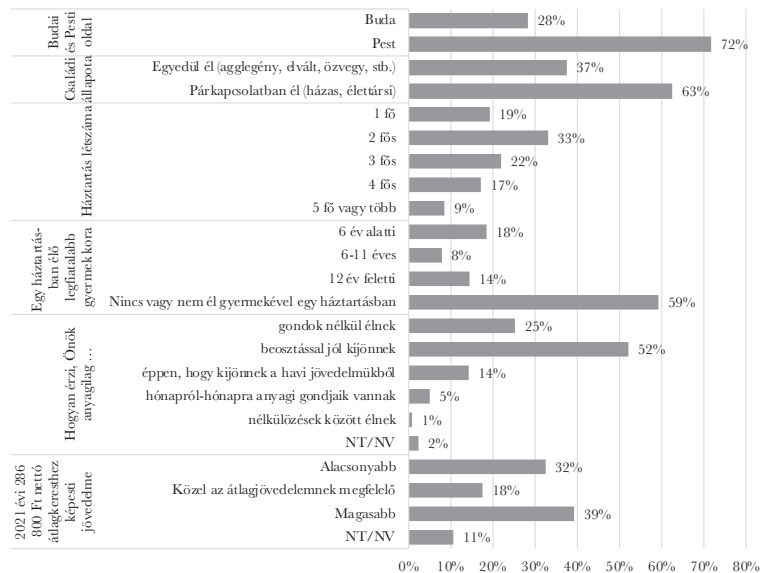
1. ábra: A vizsgált minta belső összetétele I.

Forrás: MPEE polgári értékrend kutatása, kutató: e-benchmark.hu

Megjegyzés: N=1000 fő, budapesti +18 év, CATI adatfelvétel 2022. 04.25. - 2022. 05. 10.; reprezentativitás: kor, nem, legmagasabb iskolai végzettség

2. ábra: A vizsgált minta belső összetétele II.

Forrás: MPEE polgári értékrend kutatása, kutató: e-benchmark.hu

Megjegyzés: N=1000 fő, budapesti +18 év, CATI adatfelvétel 2022. 04.25. - 2022. 05. 10.; reprezentativitás: kor, nem, legmagasabb iskolai végzettség

A mintában az egyes kerületekben élők is a valós fővárosi arányt tükrözik, mivel kerület-arányos mintavétel történt, így látható, hogy a fővárosi lakosság 28%-a él budai kerületekben, s közel háromnegyede Pesten.

A POLGÁRI ÉRTÉKREND ANALITIKUS MEGKÖZELÍTÉSE

Tekintettel arra, hogy a polgári értékrend fogalma közhasználatú, azonban nem határozott körvonalak által határolt fogalom, ezért közvetlenül nem lehet mérni az ezzel kapcsolatos percepciókat, hanem fel kell bontani olyan, az átlagember számára érthető hétköznapi értékekre (változókra), amelyek a polgári értékrend fogalmának keretei között helyezkednek el, és a válaszadóink már meg tudják ítélni, hogy számukra szubjektív értelemben mennyire fontosak azok (konceptualizálás, Babbie, 2003). E problémakörre nézve korábbi szociológiai kutatások eltérő eredményekre jutottak (Sík, 2016), illetve önálló Budapesti vizsgálat még nem történt.

A polgári értékrendkutatás alkalmával azokat a változókat tekintettük érvényesnek, amelyek a fogalom valódi jelentését előzetes interjúk alapján tükrözték a megkérdezettek számára. A mérés megbízhatóságát arra alapoztuk, hogy a mérést megismételve ugyanazt vagy közel ugyanazt az eredményt kaptuk. Ez a várakozásunk az összesen négy felvétel során igazolódott. Megállapítható, hogy a kutatás során alkalmazott fogalmak érthetőek és jelentéssel bírók voltak a megkérdezettek számára, a válaszadók azokat képesek voltak egymástól különválasztva, egymáshoz képest fontossági sorrendben értékelni.

A kutatás kvantitatív részét megelőzően öt interjút folytattunk le, s ezen interjúk alapján összesen 24 db egyéni-emberi, közösségi, társadalmi és jogi értéket azonosítottunk, amelyeket megvizsgáltunk a kutatásban.

A kutatás kvantitatív részében a következő polgári értékrend-összetevőkkel kapcsolatos percepciók lekérdezését végeztük el.

A kutatásba bevont értékváltozók:

- biztonság (Garai-Fodor, 2020),
- munka (Cseh et al. 2017, Kőrösi, 2023),
- anyagi gyarapodás,
- műveltség (Bertalan–Mészáros, 2020),
- család,
- helyi közösség,
- megbecsülés,
- segíteni másokon (altruizmus) (Garai-Fodor, 2020),
- a jogi értelemben vett állampolgári jogok (pl. szavazati jog, szólásszabadság) (Kis, 2022),
- állampolgári kötelezettségek jogi értelemben (pl. törvények betartása) (Kis, 2022),
- politika (politika, mint közéleti tevékenység) (Kis, 2022),
- civil szervezet (pl. alapítványok, egyesületek) (Jenei, 2021),
- hit a mások iránti tiszteletben,
- az az érzés, hogy valóban kapcsolódom azokhoz a közösségekhez, amelyekhez tartozom (Jenei, 2021),

- közéletben és/vagy a civil társadalomban való részvétel,
- egészség,
- nyugalom,
- önmegvalósítás, azzá válik, amivé szeretne,
- szabadság, azt tehet, amit akar,
- örömeik elérése a legfontosabb dolog az életben (hedonizmus),
- igazságos elosztás,
- pénz,
- vallás,
- Magyarország (Jenei, 2021).

A vizsgálatba bevont 24 értékváltozó többváltozós elemzése alapján azonosítottuk a polgári értékeket leképező változókat (11 darab). A 11 változóhoz úgy jutottunk el, hogy a főkomponens elemzésnél azokat a változókat tekintettük a főkomponens alkotó elemének, amelyek kommunalitása (communality) legalább 0,25, azaz a főkomponens és az adott eredeti változók közötti kapcsolat közötti korreláció legalább 0,5 (Pearson lineáris korreláció). A változókból faktoranalízis segítségével egy polgári értékrendet hordozó faktor-pontszámot (factor-score) képeztünk, ami a fenti változók varianciájának egyharmadát megőrzi, amit megfelelőnek fogadunk el, így egy változót használhatunk a tizenegy helyett.

Az elemzésben az értékváltozókat 1..10-es skálán mértük, így a polgári értékrend faktor-pontszáma esetén a nagyobb érték jelenti a magasabb polgári értékeket. A faktor-pontszám egy 0 átlagú, egységnyi szórású mérőszám – a teljes minta pontszáma 0 –, így a faktor-pontszám azt jelzi, hogy adott válaszadói csoport egymáshoz képest nagyobb-kisebb mértékben tartja fontosnak a polgári értékeket.

A faktor-pontszámot a következő értékváltozók alapján alakítottuk ki:

- biztonság,
- munka,
- műveltség,
- család,
- helyi közösség,
- megbecsülés,
- segíteni másokon,
- a jogi értelemben vett állampolgári jogok (pl. szavazati jog, szólásszabadság),
- állampolgári kötelezettségek jogi értelemben (pl. törvények betartása),
- hit a mások iránti tiszteletben,
- az az érzés, hogy valóban kapcsolódom azokhoz a közösségekhez, amelyekhez tartozom.

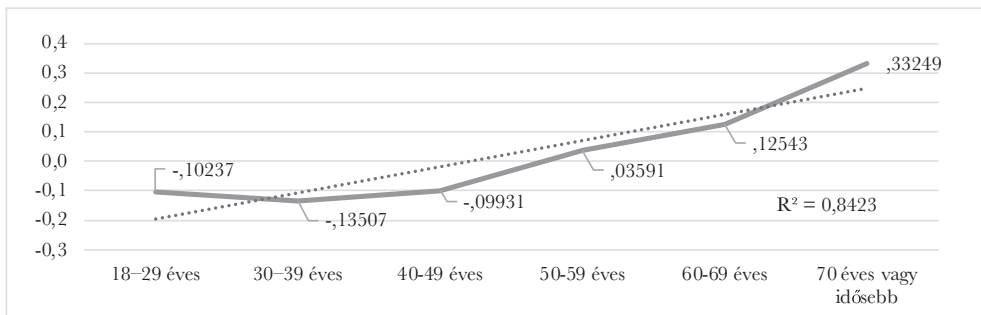
A VIZSGÁLT SOKASÁG ALAPVETŐ PERCEPCIÓS JELLEMZŐI

A fenti értékeket tartalmazó faktor-pontszámok elemzése alapján a következő nem triviális percepciós törésvonalak rajzolódtak ki a fővárosban. E mintázatok a felvételek során stabilak maradtak, így a 2021-es adatok alapján közöljük ezeket a sztereotípiáktól eltérő megfigyeléseket.

- A nők karakteresen támogatók, a férfiak karakteresen távolságtartók a polgári értékrenddel kapcsolatban.
 - A nem foglalkoztatottak inkább támogatók, a foglalkoztatottak inkább távolságtartók.
 - A pesti kerületek válaszadói inkább támogatók, a budai kerületek válaszadói inkább elutasítók.
 - Az egyedül élők inkább támogatók, a párkapcsolatban, családban élők inkább távolságtartók.
- A fenti átfogó megállapításokon túl további bontásokat is bemutatunk az alábbiakban.

Életkor szerint a polgári értékrend támogatottsága legalacsonyabb a harmincas éveikben levőknél, s folyamatosan nő az idősebb korosztályokban, illetve a húszas éveikben levők esetében támogatottabb a polgári értékrend, mint a 30-49 évesek között.

3. ábra: A polgári értékrend alakulása korcsoportonként

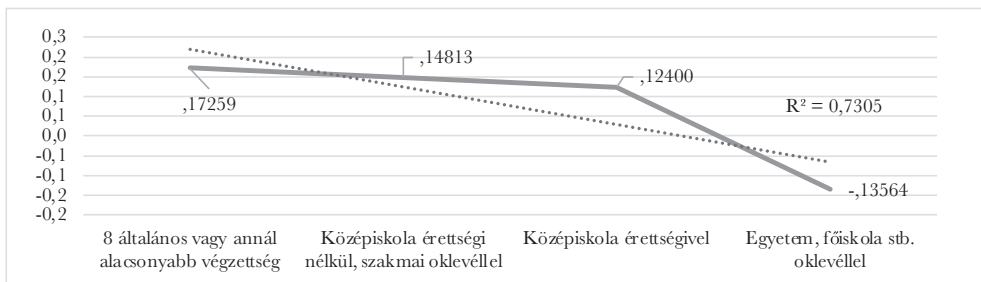

Forrás: MPEE polgári értékrend kutatása, kutató: e-benchmark.hu

Megjegyzés: $N=1000$ fő, budapesti +18 év, CATI adatfelvétel 2022. 04.25. - 2022. 05. 10.; reprezentativitás: kor, nem, legmagasabb iskolai végzettség

A polgári értékrendre vonatkozó percepciók adatokból képzett faktor-pontszám végzettségre nézve azt mutatja, hogy az alap és középfokú végzettségűek körében magas a polgári értékek elfogadottsága a fővárosban, míg a felsőfokú végzettségűekre ezen értékek elutasítása jellemző.

4. ábra: A polgári értékrend alakulása legmagasabb iskolai végzettség szerint

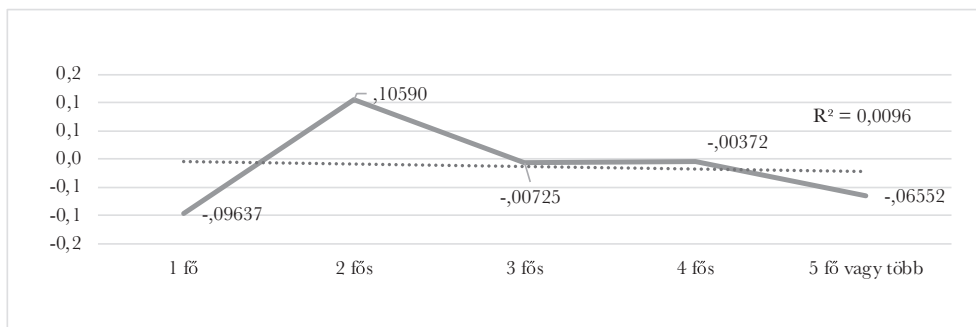

Forrás: MPEE polgári értékrend kutatása, kutató: e-benchmark.hu

Megjegyzés: $N=1000$ fő, budapesti +18 év, CATI adatfelvétel 2022. 04.25. - 2022. 05. 10.; reprezentativitás: kor, nem, legmagasabb iskolai végzettség

A két fő háztartások körében a legkedvezőbb a polgári értékek elfogadottsága, a három és négy főseknél átlagos, valamint az egy fő és az öt vagy annál nagyobb létszámú háztartásokban azonban inkább elutasítottak a polgári értékek a fővárosban.

5. ábra: A polgári értékrend alakulása a háztartás létszáma szerint

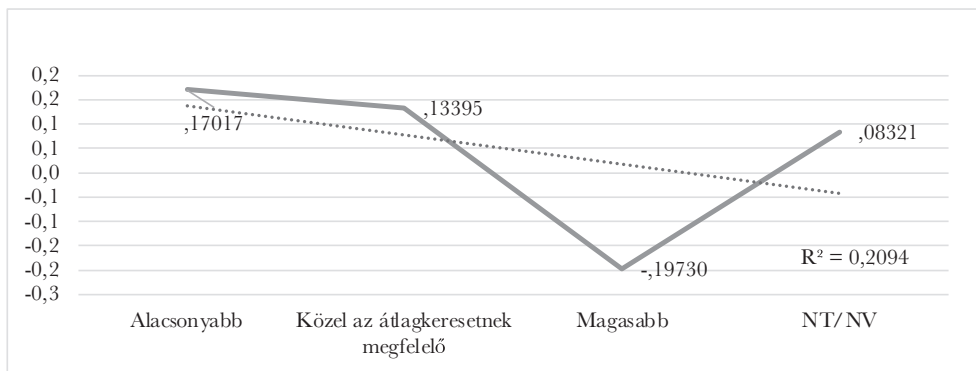

Forrás: MPEE polgári értékrend kutatása, kutató: e-benchmark.hu

Megjegyzés: $N=1000$ fő, budapesti +18 év, CATI adatfelvétel 2022. 04.25. - 2022. 05. 10.; reprezentativitás: kor, nem, legmagasabb iskolai végzettség

Az önmagukat a 2021-es 286 ezer forintos átlagos vagy annál alacsonyabb nettó keresetű csoporthoz sorolók, valamint az önmagukat be nem sorolók körében támogatottak, az átlagkeresetnél magasabb kereseti kategóriában határozottan elutasítottak a polgári értékek a fővárosban.

6. ábra: A polgári értékrend alakulása a 2021 évi 286 800 Ft nettó átlagkeresethez képesti fizetés szerint

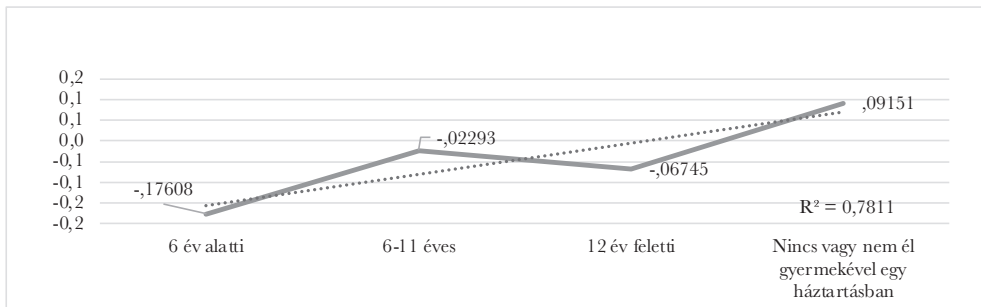
Forrás: MPEE polgári értékrend kutatása, kutató: e-benchmark.hu

Megjegyzés: $N=1000$ fő, budapesti +18 év, CATI adatfelvétel 2022. 04.25. - 2022. 05. 10.; reprezentativitás: kor, nem, legmagasabb iskolai végzettség

Az általános feltevéssel ellentétben a fővárosban a vizsgált mintában a gyermeket nevelők elutasítóbbak polgári értékrendhez való viszonyulás terén, mint a gyermeket nem nevelők. A gyermekesek között azok a legelutasítóbbak, akiknél az egy háztartásban élő legfiatalabb gyermek még 6 év alatti, náluk kedvezőbb a 12 év feletti csoportjánál, s legkedvezőbb a 6-11 éves gyermeket nevelőknél a polgári értékrend elfogadottsága.

Feltehetően ezek az eredmények azzal is összefüggenek, hogy a polgári értékekhez való viszony és az életkor alakulása szoros összefüggést mutat: a harmincas éveikben járók a legelutasítóbbak, s a magasabb életkor magasabb elfogadást eredményez.

7. ábra: A polgári értékrend alakulása a háztartásban élő legfiatalabb gyermek életkora szerint

Forrás: MPEE polgári értékrend kutatása, kutató: e-benchmark.hu

Megjegyzés: $N=1000$ fő, budapesti +18 év, CATI adatfelvétel 2022. 04.25. - 2022. 05. 10.; reprezentativitás: kor, nem, legmagasabb iskolai végzettség

Mindezek alapján fel kell tenni a kérdést, mire vezethető vissza, hogy az általános közmegegyőződéssel nem egyező eredményeket hozott a polgári értékrend karakteres változóinak aggregált elemzése.

A gyermekek fiatalabb életkora, a magasabb kereset, a háztartás egy, illetve öt fő vagy annál nagyobb létszáma, a magas iskolai végzettség és a 49 éves vagy az alatti életkor abba az irányba mozdítja a válaszadót, hogy a polgári értékeket utasítsa el. Ezzel szemben a gyermekeket nem nevelők (azért is, mert már felnevelték őket, vagy gyermekvállalás előtt álló fiatalok), a 2 fő háztartások, az alacsonyabb vagy átlagos kereset és az alap vagy középfokú végzettség a polgári értékek támogatását valószínűsítik. A magyarázatot egy mondatba sűrítve meg lehet fogalmazni azt a közelítést, hogy a *kapott eredmények szerint Budapest a felfelé törekvők városa*. A felfelé törekvés természetesen nem alkalmazható az idősebb válaszadókra. Ezen a körön kívül rendre azok jelezték a polgári értékek támogatását, azokkal való azonosulást, akik a társadalmi státuszemelkedés reális lehetőségével bírnak. Akik már nem reménykedhetnek további emelkedésben, mert átlag feletti jövedelmüknél, sikeres, közelmúltbeli családalapításuknál fogva, illetve férfi mivoltuknál fogva a megszerzett pozíciók elmélyítése köti le energiáikat: jellemzően inkább elutasítják, illetve kevésbé támogatják a polgári értékeket, mivel számukra azok már nem jelentenek újdonságot.

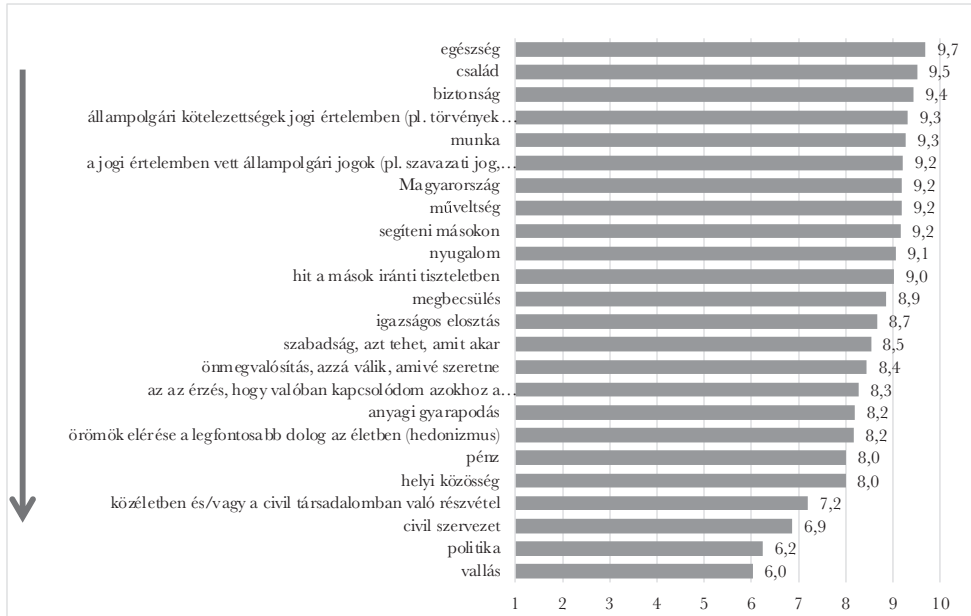
A polgári értékek feltörekvő fővárosi híveiként és támogatóiként lehet azonosítani azokat, akik középfokú végzettséggel rendelkeznek (köztük azok is, akik még most végzik felsőfokú tanulmányaikat), ezért van reális lehetőségük a munka világában való, rövid távon is eredményes részvételre, továbbá erre rá is vannak utalva, hiszen átlag alatti vagy átlagos a keresetük, a pesti oldalon laknak, családalapítás előtt állnak. Az idősebb korosztályban az értékekre nézve bizonyos nosztalgiát lehet feltételezni, ami az aktív korosztályok polgári értékrend iránt fogékony részének jellemzőivel együtt értelmezve azt a következtetést engedi meg, hogy a polgári értékekkel való azonosulás a vágyakra vonatkozik, a válaszadók számára a vágyak, ambíciók erősebbek, mint a tények. Az aggregált adatokból a társadalmi mobilitás klasszikus, felfelé törekvő energiája tapintható ki. Aki valóban felfelé törekszik, de még lent vagy középen van, az jobban rászorul a polgári értékekre, mint az, aki egyáltalában nem törekszik felfelé. A feltételezés az általános népmozgalom hosszú távú tendenciájával is magyarázható: a lakosság vidékről, különösen Kelet-Magyarországról a fővárosba (azon belül inkább Pestre) igyekszik, a fővárosból pedig a fővárosi agglomerációba. A népmozgalom nyilván a státuszkereséssel függ össze: jövedelem- és státuszemelkedést elérni a fővárosban, majd, ha lehet, tovább költözni (Vasárus, 2022).

AZ ÉRTÉKREND-PREFERENCIÁK ALAKULÁSA

A következőkben az egyes felvételek során kirajzolt értékrend-preferenciákat közöljük időrendben. A több évre kiterjedő vizsgálat alkalmas arra, hogy összehasonlításokat végezzünk, illetőleg közelítéseket tegyünk arra nézve, hogy az időközben bekövetkezett események (COVID-19, ukrajnai háború, infláció) milyen elmozdulásokat alakítottak ki az értékrendi preferenciák között, de ezt későbbi publikációinkban tervezzük részletezni.

A 8. számú ábra a felvételen szereplő teljes 24 értékváltozó összesített eredményét mutatja a teljes mintában, 2021-ben. Az ábra tehát nem csak a polgáriként azonosított értékeket tartalmazza, hanem az azzal ellentétes szimbolikus értéktartományba helyezett értékeket is. A teljes lista áttekintéséből szembeötlő, hogy a válaszadók döntően támogattak minden értéket, és támogatóan, tehát 5-ös értéknél nagyobb átlagos pontszámmal közelítették a relatíve kevésbé támogatott értékeket is. Az értékelés körében megjegyezhető, hogy a budapestiek – ismét a közvélekedéssel ellentétben – nem materialisták. A karakteresen materialistának tekinthető anyagi gyarapodás, hedonizmus és pénz a 17-19. helyet foglalják el. Szintén cáfolni kell a sztereotípiát, hogy a fővárosiak elfogadnák a klasszikus népi-urbánus megosztottság meglétét. A fővárosiak számára Magyarország nagyon fontos, a család, a biztonság, az állampolgári jogok és állampolgári kötelezettségek értékeivel együtt a teljes értékválasztási lista első, kollektív értékeknek tekinthető elemeit foglalva el.

8. ábra: A fővárosiak érték-prioritásai, 2021

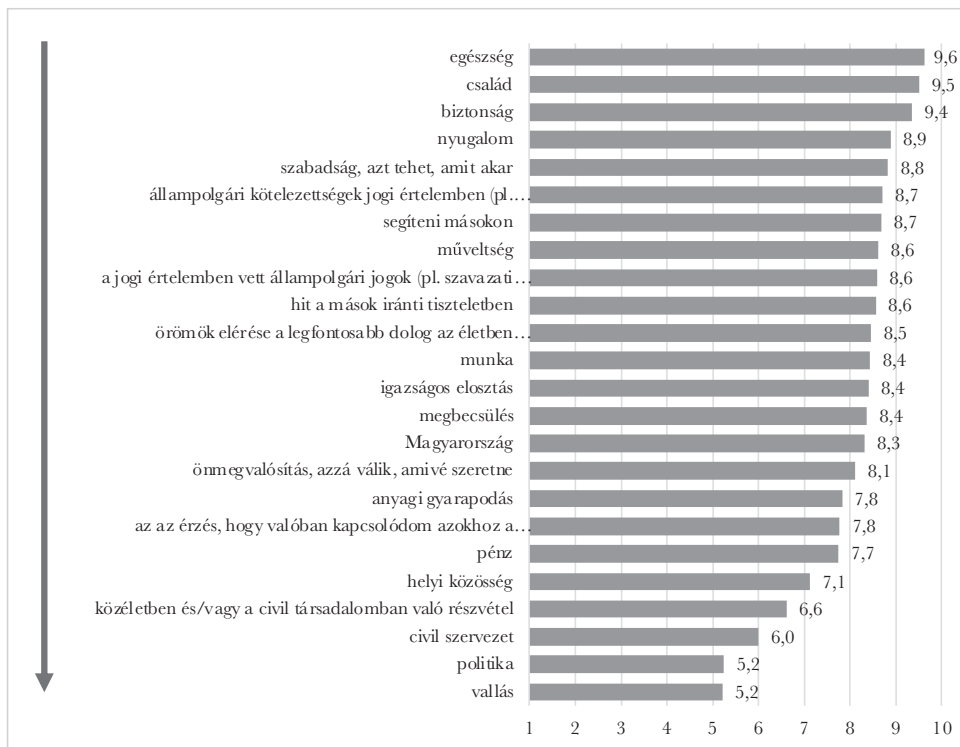

Forrás: MPEÉ polgári értékrend kutatása, kutató: e-benchmark.hu

Megjegyzés: N=1000 fő, budapesti +18 év, telefonos adatfelvétel: 2021-05-28 - 2021-06-12.; reprezentativitás: kor, nem, legmagasabb iskolai végzettség

A kiemelt kollektív értékekkel szemben (család, Magyarország, biztonság stb.) meg kell jelezni, hogy a lista végére sorolt értékek körében is karakteresen kollektív értékeket találunk, nevezetesen a civil participáció 3 értékét: a helyi közösség (település, településrész, lakóhely), a helyi közösségben/civil szervezetben való részvétel, a civil szervezet, valamint a politika és a vallás értékeit. A politika és a vallás tehát relatív értelemben elutasítottnak tekinthető a fővárosiak körében. Természetesen felvethető a kérdés, hogy a fővárosiak számára mik pótolják a politika és a vallás által kínált értékeket, tehát miben hisznek, mibe helyezik a reményüket. Erre a kérdésre a lista elején kell a választ keresni, tehát az egészség, a család és a biztonság azok az értékek, amelyek a politika és a vallás helyét is feltehetően elfoglalják. Mindez üzenet a jövő politikai és vallási kezdeményezései számára is. A fővárosban sikeres politika a biztonság különböző aspektusaival teremthető meg, az egyházak pedig ma még szokatlan, de a kereszténység történetében nem ismeretlen gyógyító, ápoló és családgondozó mozgalmak újjáéledését várhatják.

9. ábra: A fővárosiak érték-prioritásai, 2022

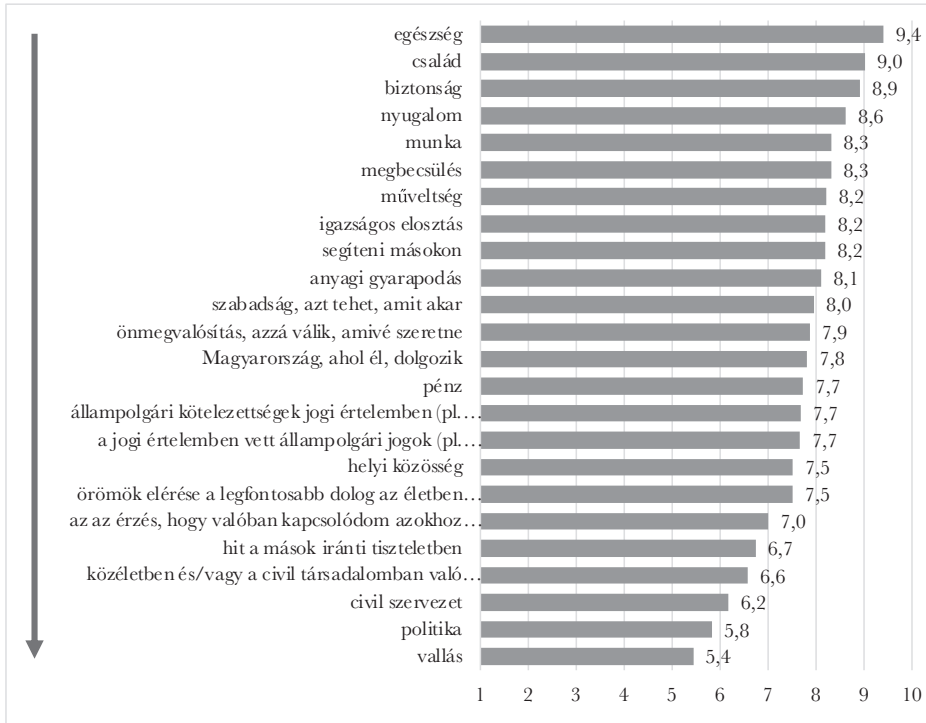
Forrás: MPEE polgári értékrend kutatása, kutató: e-benchmark.hu

Megjegyzés: N=1000 fő, budapesti +18 év, CATI adatfelvétel 2022. 04.25. - 2022. 05. 10.; reprezentativitás: kor, nem, legmagasabb iskolai végzettség

A 2022 április-májusi felvétel eredményeként kialakult prioritási sorrendet mutatja a 9. ábra. A legszembeötlőbb változás a politika és a vallás erős térvesztése és az értékek közötti polarizálódás, tehát a vezető érték és a legkevésbé támogatott két érték közötti távolság növekedése. A lista belső összetételét tekintve jelentősen javult a cselekvési szabadság és a nyugalom érték-elismertsége, romlott viszont a munka és Magyarország érték-elismertsége. Szintén erősödött az altruizmus percepciója. Mindez összefüggésbe hozható a COVID- idős szak bezártságának és egyéni szabadságvágyának időszakával.

A 2023. május-júniusi felvétel az előző évhez képest már az ismét „munkához látó” és társadalmi életet élő főváros képét mutatja, amennyiben a munka értéke a negyedik helyre, a megbecsülés pedig az ötödik helyre került. A versengés útján „felfelé törekvő” fővárosi társadalom új ön-keresését mutatja, hogy a kollektív védekezés és közös megküzdés intézményi kereteivel kapcsolatos állami-kollektív értékek (akár jogok, akár kötelességek formájában) visszaszorultak az egyéni és kisközösségi életminőség értékeivel szemben (egészség, család, biztonság, nyugalom, munka.) A pénz mint klasszikus materiális érték megőrizte pontszámát az egy évvel korábbihoz képest, de ezzel a 19-dik helyről a 14. helyre erősödött.

10. ábra: A fővárosiak érték-prioritásai, 2023. május-június

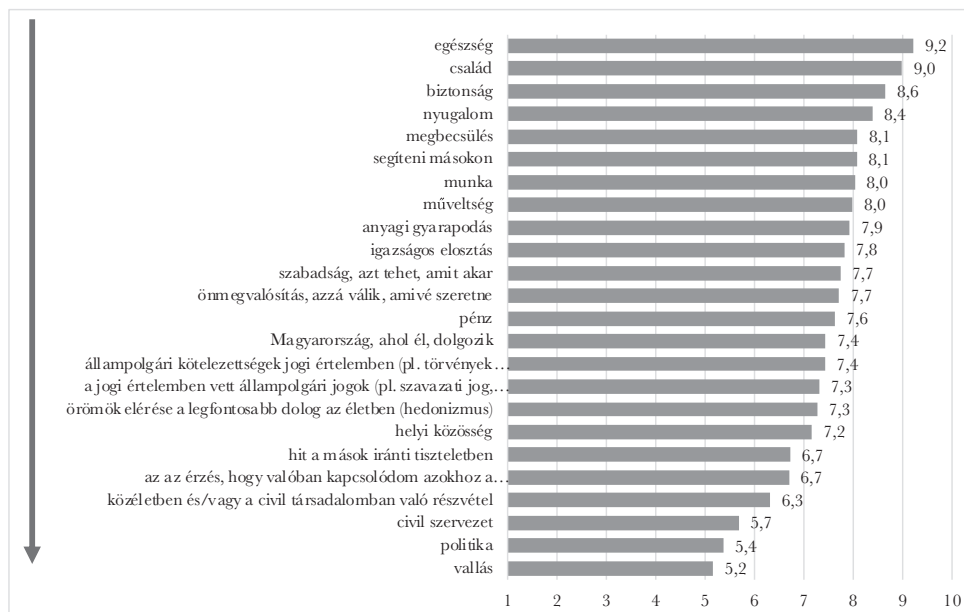

Forrás: MPEE polgári értékrend kutatása, kutató: e-benchmark.hu

Megjegyzés: N=1000 fő, budapesti +18 év, CATI adatfelvétel 2023.05.26. - 2023. 06. 27.; reprezentativitás: kor, nem, legmagasabb iskolai végzettség

A 2023 szeptember-októberi felvétel tanúsága szerint a fővárosiak körében a politika és a vallás mint érték támogatottsága tartósan alacsony, enyhén romló tendencia mellett, ugyanakkor az altruizmus, a segíteni vágyás megítélése viszonylag magas. Azt, hogy a segíteni vágyás vagy akár az önségítés hogyan, milyen keretek között (kisközösség, lakóközösség, civil szervezet, egyház) valósítható meg, a fővárosiak számára másod- vagy harmadlagos kérdés. A szervezettség – és az adott érték szervezeti keretek közötti megélésének lehetősége – csak csekély mértékben foglalkoztatja a fővárosiakat.

11. ábra: A fővárosiak érték-prioritásai, 2023. szeptember-október

Forrás: MPEE polgári értékrend kutatása, kutató: e-benchmark.hu

Megjegyzés: N=1000 fő, budapesti +18 év, CATI adatfelvétel 2023.09.15. - 2023. 10. 02.; reprezentativitás: kor, nem, legmagasabb iskolai végzettség

A FŐVÁROSI ÉRTÉKREND-KUTATÁS FŐ TANULSÁGAI

A fővárosi értékrend-kutatás fő tanulsága, hogy egyes több évtizedes vagy egyenesen évszázados sztereotípiák, mint például a népi-urbánus ellentét, vagy, hogy a fővárosiak karakteresen baloldali vagy liberális értékeket képviselnének: meghaladottá vált. Rendre az értékrend-kutatás élén végző egészség, család, biztonság nyugalom képezik a fővárosiak érték-hierarchiájának csúcát, értékrendjének pedig a megingathatatlan talapzatát. Az azonban érezhető, hogy a válság idején a nyugalmat (az egészség, a család és a biztonság) érdekében képesek és készek voltak átadni az állampolgári kötelességeknek, ezt az érték-átrendezést lényegében ösztönösen elvégezték önmagukban. Amint azonban a vészhelyzet elmúlt, a fővárosiak gyorsan váltottak, és három-négy fő érték érintetlenül hagyása mellett át-, illetve visszaalakultak családi-egyéni alapú, versengő, csekély participációs hajlandóságot, ugyanakkor karakteres altruista hajlamot mutató, közepesen materialista érték-közösséggé. Kérdés marad, hogy a fővárosiak közössége nem téved-e, amikor az egészség, család, biztonság és nyugalom értékeit a participáció, a politika és a vallás háttérbe helyezésével kívánja elérni. E kérdés megválaszolása már túlmegy e kutatás keretein, de öt-tíz éves távlatban az e körbe tartozó szakpolitikák adatainak felhasználásával már megkísérrelhető a közelítő válasz megadása e kérdésre.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bertalan Péter – Mészáros Virág (2020): A minőség és érték dimenziói a felsőoktatásban. *Polgári Szemle*, 16. évf. 4–6. szám, 200–213., DOI: 10.24307/psz.2020.1014
- Babbie, Earl (2003): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Bp. ISBN 978-963-456-000-5
- Cseh-Papp Imola – Varga Erika – Szabó Katalin – Szira Zoltán – Hajós László (2017): The Appearance of a New Generation on the Labour Market. *Annals of Faculty of Engineering Hunedoara – International Journal of Engineering*, Vol. 15, No. 1, 123–130.
- Garai-Fodor Mónika (2020): Az önkéntességre motiváló tényezők és az értékrend összefüggése a hazai Z generáció körében. *Polgári Szemle*, 16. évf. 4–6. szám, 298–305., DOI: 10.24307/psz.2020.1022
- Jenei György (2021): Magyar etnikai identitás és magyar állami szuverenitás II. Az állami szuverenitás és az etnikai identitás trendjei; a külső hatások szerepe. *Polgári Szemle*, 17. évf. 1–3. szám, 231–249., DOI: 10.24307/psz.2021.0717
- Kis Norbert (2022): Magyar értékmodell a jó kormányzáshoz. *Polgári Szemle*, 18. évf. 1–3. szám, 14–32., DOI: 10.24307/psz.2022.1103
- Kőrösi Imre (2023): Az etikai alapelvek szerepe a gazdaságban. *Hitelintézeti Szemle*, 22. évf. 4. szám, 2023. december, 172–178. o.
- Sík Endre (2016): A magyar polgár természetrajza. Egy kvanti küzdelme a polgárral a polgárért. In: *Morcsányi Géza és Tóth István György (szerk.): A magyar polgár*. TÁRKI, 191-200.
- Vasáros Gábor László (2022): Városhatáron belüli szuburbanizáció Magyarországon – egy paradoxon feltárása. *Térületi Statisztika*, 2022, 62(4): 379–404; DOI: 10.15196/TS620401

Grandpierre Attila

A hosszú távú fenntarthatóság középszintű elmélete 1. rész

Az életközpontú közgazdaságtan döntérendszerének megalapozása

The Middle-Range Theory of Long-Term Sustainability Part 1

Laying the Foundations for a Decision Framework for Life-Centred Economics

Összefoglalás

A fenntarthatatlanság alapvető oka az emberről, az életről és a világról kialakult gondolkodás-
módunk gyökeres megalapozatlansága, a nagy kérdések szőnyeg alá söprése. Amíg ezt a gon-
dolkodásmódot fenntartjuk, addig a fenntarthatatlanság is fennmarad. Az élet tudományának
felfedezése, alapelvének közérthető megfogalmazása, az anyag, a lélek és az értelem átfogó,
életelvű tudományának megszületése mindannyiunk számára elérhetővé teszi az egyoldalú,
anyagelvű gondolkodásmódról az átfogó, életelvű gondolkodásmódra áttérést. A társadal-
mi döntéseket és embervoltunk talajvesztését jelenleg irányító közgazdaságtan kisiklott voltát
és a természetpusztítást gondolkodásunk átfogóan megalapozottá tétele alapján tudjuk
rendbe hozni. Gondolkodásunk megalapozásához, a valóságnak megfelelővé válásához
a valóság végső alapját, a folyamatosan változó valóság működési elvét kell tisztázzuk. Mind-
annyian, saját egészségünk, jólétünk és boldogságunk érdekében, rá vagyunk utalva arra,
hogy valóságfelfogó-képességünket és gondolkodásunkat gyökerében rendbe hozzuk.
Tanulmányunk első részében megfogalmazzuk az új, fenntartható közgazdaságtan alapelvét,
legfontosabb szempontját és jelezzük alkalmazhatóságát.

GRANDPIERRE ATTILA, a fizikai tudományok (csillagászat) kandidátusa, kutatási
elnök, Budapest Centre for Long-Term Sustainability (grandp@iif.hu).

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: A10, B10, I10, I31, P10

Kulcsszavak: fenntartható közgazdaságtan, kozmikus alapelvek, alapvető döntérendszer, egyetemes értékek, életvezetés, társadalomtudomány

Summary

The root cause of unsustainability is the fundamental unsustainability of our thinking about people, life and the world, the sweeping under the carpet of the big questions. As long as we maintain this mindset, unsustainability will continue. The discovery of the science of life, the formulation of its fundamental principle, the birth of a comprehensive, life-principled science of matter, soul and intellect makes it possible for all of us to move from a one-sided, materialistic mindset to a comprehensive, life-principled mindset. The loss of ground of our thinking about human nature, the derailment of the economics that currently guides social decisions and the destruction of nature can be remedied by a comprehensive grounding of our thinking. To ground our thinking, to bring it into line with reality, we need to clarify the ultimate basis of reality, the operating principle of an ever-changing reality. Each of us, for our own health, well-being and happiness, is reliant on getting our reality perception and our way of thinking right at its root. In the first part of our study, we will set out the basic principle of the new sustainable economics, articulate its key aspects and indicate its applicability.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: A10, B10, I10, I31, P10

Keywords: sustainable economics, fundamental cosmic principles, basic decision making system, universal values, life management, social science

A fenntartható jövő nem csupán a növekedés kevésbé anyag- és energiaigényes mivolta, hanem gondolkodásunk átalakítása, a gazdasági növekedés új alapokra helyezése révén érhető el. (BCALS 2021)

*A közgazdaságtannak nem reformációra, hanem kopernikuszi forradalomra van szüksége.
Steve Keen, School of Social and Behavioural Sciences, Kingston University London
(Andrew Simms 2017)*

*Csakis egy mindent átfogó igazságkeresés hozhatja meg az emberiség boldogulását. (Comenius Ámos János:
Nagy oktatástan, 1657/1953)*

*NINCS MÁS GAZDAGSÁG, CSAK AZ ÉLET.
Az élet, beleértve a szeretet, az öröm és a csodálat minden erejét.
Az az ország a leggazdagabb, amelyik a legtöbb nemes és boldog emberi lényt táplálja;
az az ember a leggazdagabb, aki saját életének funkcióit a legteljesebbre fejlesztve
a legszélesebb körű segítő befolyással bír mások életére,
mind személyesen, mind pedig a vagyona révén. (Ruskin 1860/1921, 116)*

A FENNTARTHATÓ KÖZGAZDASÁGTANHOZ SZÜKSÉGES ÁTFOGÓ
GONDOLKODÁSMÓD MEGALAPOZÁSA

Ernst F. Schumacher „A kicsi szép. Egy közgazdaságtan, mintha az ember is számítana” című könyvnek „A közgazdaságtan szerepe” című fejezetét így vezeti be: „A közgazdaságtannak központi szerepe van a modern világ tevékenységeinek alakításában annyiban, hogy meghatározza „a gazdaságosság” és „a gazdaságtalanság” ismérveit, márpedig nincs még egy ismérrendszer, amely nagyobb hatást gyakorolna az egyének és csoportok, valamint a kormányzatok cselekedeteire. Következésképpen azt gondolhatnánk, hogy a közgazdászokhoz kell fordulnunk tanácsért az ügyben, hogyan győzhetjük le a veszélyeket és a nehézségeket, amelyekkel a modern világ szembe találja magát, és miként hozhatunk olyan gazdasági intézkedéseket, amelyek megőrzik a békét és a maradandóságot” (Schumacher, 1991:39). Schumacherhez hasonlóan Christian Felber is megállapította „A közjó gazdasága” című könyvében, „Adam Smith óta az egyéni érdeket a közjó fölé helyezik” (Felber, 2020:28). Schumacher így folytatja: „A közgazdaságtan ítélete rendkívül töredékes ítélet. *Az összes szempont közül, amelyet a való életben tekintetbe kell venni és össze kell vetni, mielőtt még döntést hozhatnánk egy kérdésben, a közgazdaságtan egyetlenegy ragad ki - vajon egy vállalkozás hoz-e pénzübeli hasznot azoknak, akik befognak vagy sem?*” (uo., 42; kiemelés: G. A.). A fenntarthatóság a mai, rendkívül töredékes, a kevesek egyéni érdekét szolgáló döntések helyett az ember, a társadalom és a természeti környezet átfogó jólétét helyezi döntéshozatali rendszerünk középpontjába. Hogyan fogalmazzuk meg a hosszú távon fenntartható közgazdaságtan irányelvét és az irányelve alkalmazásának fő színtereit? Erre a kérdésre keressük a választ tanulmányunk első részében.

Az átfogó tudomány kopernikuszi fordulata új távlatokat nyitott a fenntartható közgazdaságtan előtt

A Természet három alapelvének felfedezése: az anyagelv, az életelv és az értelemelv

Tanulmányunk annak a második kopernikuszi fordulatot jelentő tudományos felfedezésnek köszönhető, amely újra felismerte a Természet-magyarázat leghatékonyabb eszközeit, a természettörvényeket egybefoglaló és irányító alapelveket, amelyek gondolkodásmodunk fejlesztése előtt eddig nem sejtetten mély és átfogó távlatokat nyitnak, elérhetővé teszik az élet és az egyetemes emberi természet megértését, közérthetően és matematikai alakban is megfogalmazta az élet összes egyetemes természettörvényét magában foglaló és irányító energetikai alapelvét, a Bauer-elvet, ebből matematikailag levezette az anyagcsere, a szaporodás, a növekedés, az ingerlékenység, az összes alapvető életjelenség egyenletét, a lehető legegyszerűbben, rendszerezetten, egységesen számot adva a tapasztalati jelenségekről (Bauer, 1935, 1967), összhangba hozta a fizika magyarázati rendszerével, matematikai formalizmusával és az élőlények viselkedésének célszerűségével (Grandpierre, 2007; Grandpierre, 2012; Grandpierre–Kafatos, 2012, 2013, Grandpierre et al., 2022), és kiterjesztette az élőlények viselkedésének természeti hajtóerőire, a biológiai motivációk mindkét fajtájára, a természetes érzésekre és gondolatokra; ennek alapján megfogalmazta a Természet három alapelvét, az anyagelvet, az életelvet és az értelemelvet, és kimutatta, hogy e három alapelv közül az életelv a Természet végső, mindent magában foglaló alapelve (Grandpierre, 2022a), s amelynek kopernikuszi fordulatot hozó jelentőségét, tudományos áttörést jelentő potenciálját azt biztosítja, hogy az el-

múlt évtizedekben tucatnyi tudományág – Bauer Ervin elméleti biológiája, a Henderson-féle biocentrikus kozmológia, az antropikus kozmológia, az asztrobiológia, a földi élet eredetére vonatkozó elméleti, kísérleti és tapasztalati kutatások, a Gaia-elmélet, a Hélios-elmélet, az antropológia és a sejt kutatás különböző ágainak egymástól független, de egybevágó eredményei alapján bebizonyosodott, hogy létezik egy, az egész Világegyetemet átható természettörvény, ami mindig és mindenhol az életnek kedvező feltételek felé tereli a fizikai folyamatokat, a fizikai kozmológiát mintegy alulról, a kvantum-vákuum felől feltöltve az élet számára kedvezően szerveződő, rendkívüli komplexitású és kifinomultságú információval (Grandpierre, 2022a:173-232). Ez pedig azt jelenti, hogy az életelv létének elfogadása visszautasíthatatlanná vált. Újra kell gondolnunk mindent. Éppen eddigi gondolkodásunk vonatkoztatási alapját, a tucatnyi tudomány egybeesése által tudományosan megcáfolt materialista szemléletet kell felváltanunk az anyagelvet és értelemelvet is magában foglaló életelvre vonatkozó, lételméleti szinten teljeskörű, életelvű gondolkodásmóddal. A Világegyetem, minden létező egységes egésze él és – a maga módján – érez. Még az általunk élettelennek nevezett tárgyak is csak makroszkopikusan cselekvésképtelenek, mert mikroszkopikusan az élet szerveződését elősegítő cselekvőképességgel bírnak, vagyis élnek és – a maguk módján – éreznek.

Az anyagelv a fizika egészét magában foglaló és irányító alapelv, a legkisebb hatás elve

A legkisebb hatás elve az átfogó tudomány szerint a fizika alapelvének tekinthető, mert magában foglalja a fizika összes alapvető törvényét, és meghatározza a fizikai változások legalapvetőbb irányát. A legkisebb hatás elve, francia és angol megfogalmazásában *a legkisebb cselekvés elve*, a fizikai testek makroszkopikus cselekvésképtelenségét fejezi ki. Ez közérthető, hiszen megfelel mindennapi tapasztalatainknak: a fizikai testek azok, amelyek nem tudnak maguktól mozogni. Az elemi részecskék a kvantumfizikai határozatlanság keretében cselekvésképesek, s a fentiek szerint cselekvésképségüket az élet számára kedvező feltételek kialakításának megfelelően használják fel. A legkisebb hatás elve a folyamatok kezdeti és végállapota között energia- és időráfordítás tekintetében *a leggazdaságosabb folyamatot választja ki*.

A Bauer-elv általánosabb változata, a legnagyobb hatás elve, és legáltalánosabb alakja, az életelv meghatározza az élet irányelvét

A Bauer-elv az élet alapelvének tekinthető, mert a biológiai összes alapvető egyenlete levezethető belőle (Bauer 1967, Grandpierre, Müller és Elek 2022). A Bauer-elv kimondja: „Az élő, és csakis az élő rendszerek szabad energiátartalmukat mozgósítva folyamatosan a fizika és a kémia törvényei által az adott külső körülmények között megkövetelt egyensúly ellen dolgoznak” (Bauer 1967, 51; Grandpierre, Müller és Elek 2022, 104). Azt fejezi ki, hogy minden élőlény minden pillanatban minden energiáját mozgósítja az élet javára. Az egy felemelő, a természettörvényeknél mélyebb és azokat irányító természettörvény. A Bauer-elv az életenergia folyamatos mozgósításának és az életenergia feltöltésére fordításának alapelve; más szóval, a halált jelentő fizikai egyensúlytól való, energiában kifejezett lehető legnagyobb távolság alapelve. Mivel az ember szabad akaratú és egyetemes hatókörű értelme azt is lehetővé teszi, hogy ne mozgósítsa az életenergiát, és azt is, hogy ne az élet javára fordítsa, az ember esetében a Bauer-elv így fogalmazható meg: *csak akkor és csak annyira élünk, amikor és amennyire mozgósítjuk életenergiáink teljes készletét az élet javára.*

Az a tény, hogy az élőlények viselkedése jellegzetesen eltér az élettelen testek legkisebb ellenállás mentén gördülő viselkedésétől, szintén megfelel mindennapi tapasztalatainknak. „Az élőlénynek saját akarata vagy saját elméje van; kitarítóan dolgozik olyan irányvonalak mentén, amelyek nem a legkisebb ellenállás útjai, egy olyan eredmény felé, amelyet nem ér el azonnal” (Thomson, 1920). A legkisebb hatás elvét a célszerűség figyelembevételével kiterjesztve és a Bauer-elvvel egyeztetve eljutunk a legnagyobb hatás elvéhez, amely nemcsak az életenergia, hanem egyúttal az életidő maximalizálására is irányul. A legnagyobb hatás elve az életidővel és az életenergiával gazdálkodás természetadta irányelve. Az életelv pedig a legnagyobb hatás elvének továbbfejlesztése a biológiai mozgatóerőkre, a természetes érzésekre és a természetes gondolatokra kiterjesztésével. Az életelv a test, a lélek és a szellem szerves egységét létrehozó, fenntartó és előrendítő, természetadta irányelve, az anyagelv, a lélekelv és az értelemelv összhangjának alapelve. Az életelv az élet összes természettörvényét magában foglaló és irányító alapelv, amely folyamatosan arra ösztönzi az élőlényeket, hogy minél mélyebben, minél teljesebben és tökéletesebben éljék az életüket, ennek érdekében mozgósítsák minden fizikai, lelki és szellemi képességeiket és energiájukat. Az életelv az élet testi-lelki-szellemi felemelésére irányul a valóság mindhárom mélységi szintjén (jelenség-törvény-alapelv), az élet mind a hét kozmikus szintjén, a sejtek szintjétől az egyénen, a családon, a nemzeten, az emberiségen és a földi élővilágon át egészen az Élő Világegyetemig. Ezt a megfogalmazást tekinthetjük az életelv meghatározásának (Grandpierre, 2022a).

Az életelv nem azt mondja meg, hogy mi az, ami van, hanem azt, hogy mi az, ami „kell”, amit folyamatosan létre kell hoznunk ahhoz, hogy összhangban éljünk természetadta emberi természetünkkel, a földi élővilággal és az élő Világegyetemmel. Az életelv magában foglalja az élet természetadta, végső célját, azt a végső célt, amelyből az élet összes többi célja ered, s amelyet az élet összes többi célja szolgál. Az életelv alapján határozhatjuk meg az élet természetéhez tartozó céljainkat.

Az értelemelv az élet javát szolgáló logikus gondolkodás alapelve

A lélek alapelveének felfogását nevezi a köznyelv lelkiismeretnek, az értelem alapelveének felfogását logikus gondolkodásnak. A logika törvényei egyetemesek, mindig és mindenhol érvényesek, a helytálló következtetések természettörvényei. Gyenge pontjuk, hogy a helytálló következtetésekhez helytálló kiindulóponton van szükség. A logikus gondolkodás akkor szolgálja az élet javát, ha az élet végső céljának szolgálatába szegődik. Az anyagelv a cselekvésképtelen tárgyak viselkedésének alapelve, a lélekelv a lelkiismeret alapelve, az értelemelv a valóság egészét irányító életelvnek megfelelő logikus gondolkodás alapelve.

Az anyagelv a Természet oksági rendjében a kozmikus élet fő célját szolgálja

Az átfogó tudomány valóságmagyarázati rendszere rendkívül egyszerű és átfogó, mindössze két lépésben tárja fel a valóság három szintjét. Ezek a következők: (1) a külső érzékszerveinkkel felfogható jelenségvilág, (2) az együttérző-képességünkkel, intuíciónkkal és értelmi képességünkkel felfogható, a jelenségvilágot irányító természettörvények világa, és (3) az intuíciónkkal és értelmünkkel felfogható, a természettörvényeket magában foglaló és irányító három alapelv világa. Mindhárom alapelv az életből ered. Az életelv adja a végső célt, az értelemelv a végső célhoz szükséges többi célt és eszközt, és az anyagelv biztosítja a cél leggazdaságosabb végrehajtását. Az anyagelv, a fizika legkisebb hatás elve biztosítja, hogy a lehető legkönnyeb-

ben és leggazdaságosabban hajlítsuk be a kisujjunkat; a biológiai célt csak ki kell tűznünk és el kell határoznunk, és az eredmény csodamód, egycsapásra, mintegy parancsszóra valóra válik. Ugyanez áll fenn a gazdasági életben, ahol a cél például az adott évben a lehető legtöbb és legjobb híd megépítése; a hídépítő vállalat akkor tudja az adott évben a legjobb eredményt elérni, a legtöbb hidat felépíteni, ha minden hidat a leggazdaságosabban épít fel. A legkisebb hatás elve a legnagyobb hatás elvének a fizikai világban valóra váltásának eszköze, hiszen a legnagyobb hatás eléréséhez minden egyes konkrét, 3+1 dimenziós térbeli viszonyokra átváltott célt a legkisebb energia- és időráfordítással kell megvalósítani. Nemcsak az anyagelv, a legnagyobb hatás elve is gazdálkodási irányelv. *Az anyagelv a legnagyobb hatás elvének eszményi segédeszköze.* A fizika alapelve biológia eredetű.

A legnagyobb hatás elve a leghosszabb és az életenergiában leggazdagabb élet elve. Maga a legnagyobb hatás elve az életelv eszményi eszköze, hiszen a leghosszabb és életenergiában leggazdagabb élet az életelv célját, a legboldogabb, legértelmesebb, legteljesebb élet átélését és valóra váltását szolgálja.

Az élet természete és értékrendje

A lélek a bennünket is átható kozmikus életelv – amely számunkra az életöszön – felfogóközpontja, az életelv révén pedig hajtóereje és irányítóje. *Az értelem az élet természetéhez tartozik. Természetadta feladata, hogy a lélek eszményi segédeszközeként szolgáljon.* Az élet a lélek, az értelem és a test világában zajlik. Az élet egyetemes, természetes értékrendjében az életelv irányultsága, az élet fő vagy végső célja az elsődleges. *Egyetemes alapértékrendünkben az első érték az érzés világa, a második érték az értelem világa, harmadik az anyagi világ.* E három egyetemes alapérték ebben a sorrendben alkotja három tapasztalatfajtánk értékrendjét. Három alapvető tapasztalatfajtánk az érzések, a gondolatok és a külvilág felfogása. Mivel cselekvéseinket döntéseink váltják ki, s döntéseinket érzéseink és gondolataink alapján hozzuk meg, *életünk abból áll, hogy érzéseink és gondolataink alapján irányítjuk életünket.* „*Fejben dől el minden*” – *tartja a közkeletű mondás.* Az élet-irányítás megfelelő voltában kulcsszerepet játszik, hogy tapasztalatfajtánk tudatos értékelése megfelelő-e az élet cselekvő logikájának, amelyben az érzésvilág értéke az első, az értelem világa ennek eszköze, és ezek hivatottak irányítani testi viselkedésünket az anyagi világban. *Az élet értékrendjében legmélyebb, természetes, az életelv végső célját felfogó érzéseink állnak az első, legigazabb, természetes, az életelv végső célját szolgáló gondolataink a második, és az életelv végső célját szolgáló legjobb cselekedeteink a harmadik helyen. Az élet természetét az élet végső célját kijelölő életelv határozza meg.* Röviden, az élet értékrendjének három egyetemes alapértéke: 1. Természetes érzések, 2. természetes gondolatok, 3. legjobb cselekedetek. Ha jót akarunk, akkor jó célt kell kitűznünk; s mivel velünk született módon élőlények vagyunk, ha meg akarunk felelni önmagunknak, azaz, ha jót akarunk magunknak, akkor az élet értékrendjének megfelelően kell meghozzunk döntéseinket. Bármilyen magától értetődő is ez, ki kell emeljünk, mert a mai közgazdaságtan értékrendjében az anyagi jólét áll a csúcson, és a társadalom szintjén a legtöbb tevékenység ezt az anyagi célt szolgálja. Ez pedig, bár az anyagi jólét önmagában véve jó cél, abban az esetben, ha javítja az életet, de a többi, még fontosabb cél rovására előtérbe állítva nemcsak fordított, hanem gyökeresen megcsonkított értékrendet jelent, hiszen a lelki és szellemi jólét ebből a gondolkodásmódból ki van rekesztve. S mivel éppen ezek hivatottak érzéseink, gondolataink és tevékenységünk irányítására, *a mai közgazdaságtan értékrendje az emberi életvezetésben talajvesztésre vezet.*

Az ember egyetemes, természetadta természete: az egyetemes együttérző-képesség és az egyetemes hatókörű értelmi képesség

„A tudománytörténészek sokszor felhívják a figyelmünket, hogy egy adott időszakban az azonos tudományterület tudósai általában ugyanazokkal az alapfeltevésekkel dolgoznak saját tudományágukon belül. Ez alól a társadalomtudományok művelői sem kivételek; az emberi természet adott korszakban elfogadott értelmezésére támaszkodnak” – írja Daniel Kahneman, a Nobel-díjas közgazdász (Kahneman, 2013). „Mi, közgazdászok önként vállalt vakságunkban szándékosan nem látjuk meg, hogy melyek az emberi cselekedetek legfontosabb hajtóerői” (Sedláček, 2012:24). „Ez a kifejezés [homo oeconomicus] arra a racionális egyénre utal, aki szigorúan egoista motivációktól vezérelve maximalizálja a saját hasznát” (uo. 30). Nemrég Rutger Bregman „Emberiség: Mégis jobbak lennénk, mint hittük?” című könyvében kimutatta, hogy „a pszichológia, a biológia, a régészet, az antropológia, a szociológia és a történelem legújabb eredményeinek ismeretében kénytelenek vagyunk szembenézni a ténnyel, hogy az emberiség évezredekén keresztül téves önkép alapján próbált tájékozódni a világban...ez a könyv bemutatja azokat a bizonyítékokat, amelyek alátámasztják, hogy...az ember eredendően jó, barátságos lény. Hogy ennek épp az ellenkezőjét hitték el velünk, súlyos következményekkel járt” (Bregman, 2020).

Az ember nemcsak az őt körülvevő természeti környezetbe ágyazottsága, hanem természetadta, egyetemes emberi természetéhez tartozó belső, természetes hajtóerői, természetadta érzései és gondolatai révén is a Természet átfogó oksági rendszerébe van ágyazva. Az ember alapvető természete az, hogy élőlény, és ezen belül értelmes lény – legalábbis képességszinten; csak hogy szabad akarata révén ezzel a két alapvető képességgel éppúgy képes élni, mint visszaélni. Az emberi élet természetadta feladata, hogy éljünk ezzel a két képességgel, és teljesítsük ki őket. *Mindannyian személyesen és a legalapvetőbbben érdekeltek vagyunk abban, hogy önmagunk és minden élőlény élőlény voltával együttérezzünk, és együttérző képességünket a lehető legmagasabb szintre emeljük emberré, boldog és teljes emberré válásunk érdekében.* Hasonlóan alapvető, életfontosságú érdekünk, hogy értelmi képességeinket kiteljesítsük teljes emberré, lényegében teljes értelemmel bíró emberré válásunk érdekében. Tegyük hozzá: Az ember az egyetlen lény, aki testileg nem specializálódott, nem nőtt hozzá a környezetéhez – de lelke legmélyén az ember is hozzá van nőve szülőföldjéhez. Olyannyira, hogy még a mai, elidegenedett világban is képes minden ellenkező irányú hatás dacára érvényre jutni.

Az ember testére ható fizikai erőket az anyagelv, lelkének természetadta hajtóerőit az élelelvől fakadó természetes érzések alapelve, a lélekelv, tudatának természetadta hajtóerőit az élelelvől fakadó természetes gondolatok alapelve, az értelemelv biztosítja. Ennek a három egyetemes, mindig és mindenhol érvényes alapelvnek az egysége, az anyagelvet is magában foglaló kozmikus élelelv biztosítja testi viselkedésünk, lelki és szellemi motivációink összhangját, egészségét, test, lélek és szellem szerves egységét – amennyiben betartjuk azokat a természettörvényeket irányító kozmikus alapelveket, amelyek szervezetünk, idegrendszerünk működési elvei.

Az élelelv a Mindenség életösztone. A Mindenség minden létező egységes egésze. S mivel az élelelv minden létezőt áthat, bennünket is. Egyetemes hatókörű lelke és értelme révén az élelelv az ember képes a legteljesebben felfogni. *Lelkünk és tudatunk számára az élelelv, a Mindenség életösztone a saját életösztoniunk, amihez elvileg korlátlan hozzáférést kaptunk.* Ez a kozmikus élelelv közös minden emberben és minden élőlényben. Önazonosságunk legmélyén azonosak

vagyunk egymással. Az életelv kozmikus hatóköre révén vagyunk képesek átélni más emberek, más élőlények érzéseit. A Mindenség örök alapelveihez és természet törvényeihez tartoznak a belőlük fakadó örökérvényű és örökértékű érzések és gondolatok. *Minél közelebb kerülünk ehhez az örökérvényű és örökértékű érzés-és gondolatvilághoz, annál teljesebb az önmegfelelés- érzésünk és a boldogságunk.* A bennünket összekötő azonos, legmélyebb indítatások sokkal lényegesebbek életünk valódi fő célja számára, mint azok a különbségeink, amelyekből szűkebb látókörben ellentétek fakadnak. Ennek tudatosítása rendkívüli mértékben elősegíti kölcsönösen előnyös együttműködésünk előtérbe kerülését az emberiséget megosztó szempontokhoz képest. *Az átfogó gondolkodásmód megeremti a társadalmi közmegegyezés alapját.*

Az emberi cselekvés természetadta fő célja a természetes érzések kiteljesítése, a valódi, lényünk legmélyét átható boldogság, és a természetes gondolatok kiteljesítése, a természeti valóság végső alapjainak értelmi felfogása, a kozmikus alapelvek egységének megértése. Az ember természetadta irányítóközpontja az emberi természet. Az emberi élet természetadta célja, hogy megfeleljünk emberi természetünknek. Az ember sajátossága, hogy egyetemes lény, benne a lélekkel és az értelemmel egyetemes hatókörű. S mivel a társadalom emberekből áll, természetadta fő célja, hogy elősegítse egyetemes emberi természetünk kiteljesítését. Az emberi élet természetadta, hosszú távú fő célja a lelki és szellemi kiteljesedés alapján átélt és valóra váltott teljes, értékes és értelmes élet.

„Az emberi személyiség nem érthető meg az ember igénye nélkül, hogy feleletet kapjon létezésének alapkérdéseire, és felfedezhesse azokat a normákat, amelyek szerint élnie kell” – írja Erich Fromm „Az önmagáért való ember” című könyvében (Fromm, 1998:16).

Világnézetünk a szellemi idegrendszerünk, összhangba kell kerüljön idegrendszerünk működési elvével, az életelvel

Minden élőlény, minden faj arra törekszik, hogy minél tökéletesebben megfeleljen saját természetének. Az élet négy milliárd éves fejlődéstörténete során ebben a törekvésben a legtöbb faj teljes sikerrel járt. Ezt a teljes sikert az tette lehetővé, hogy mindannyian ösztönös lények, megfelelték minden élőlény alapvető hajtóerejének, az egyetemes életelvnek és az erre szervesen ráépülő egyedi sajátosságainak. Az ember egyedi sajátossága azonban éppen az, hogy értelmi képessége egyetemes hatókörű, olyan nyelvet alkotott, ami mindent a világon képes fogalmilag megközelíteni és megragadni. Ez a lényegi többlet azonban képes lényegi hiánynyá válni, ha az értelem nem akar megfelelni az életelvnek, ha nem akarja megérteni, mire ösztönzi az életelvet.

Szervezetünk, minden szervünk, minden sejtünk működését az életelv irányítja. Idegrendszerünk alapfeladata, hogy összehangolja viselkedésünket környezetünk és az életelv jeleinek felfogásával. Gondolkodásunk alapfeladata, hogy a világ minden jelenségét megalapozottan értelmezze és értékelje, megalapozott döntéseket hozzon, hogy létrehozza a belső és külső valóságnak megfelelő viselkedést. A világ egységes értelmezését és értékelését világnézetnek nevezzük. Gondolkodásunkat érzéseink, elfogadott értékeink és ismereteink, az ismert összefüggések alapján irányítjuk. *Gondolkodásunk akkor felel meg alapfeladatának, ha összhangban áll idegrendszerünk természetadta alapfeladatával. Világnézetünk a szellemi idegrendszerünk. Az életelv az élet végső céljára, az élet felemelésére és tökéletesítésére irányul, s így az élet végső céljának megfelelő célok kiválasztásának természet törvényének tekinthetjük.*

Az életelv irányítja a kozmikus élet alapvető szerveződési szintjeit a Világegyetemtől Gaián, az emberiségen, a nemzetén, a családon és az egyénen át a sejtekig. Az emberi élet 3x3x7 szintere

A kozmikus élet szerveződése ebben az élő egészben kiterjed a legkisebb részeitől a legnagyobb egységekig, a sejtektől az egyénen, a családon, a nemzetén, az emberiségen, Gaián át a nagy egészig, az Élő Világegyetemig. *Ahogy a Világegyetem, szervezetiünk és sejjeink „működését”, életét az életelv irányítja, úgy a nemzet életének szerveződését, a társadalmat is az életelv hivatott irányítani.* A valóság három szintje, a jelenségek, törvények és alapelvek, a valóság három oldala, az anyag, a lélek és az értelem világa a kozmikus élet hét alapvető szerveződési szintje segítségével válik átfogóvá, egymással összetartozó egységes, élő egészé. A valóság három valóság szint, három valóság-fajta és hét szerveződési szint egységes egésze. *Ez a 3x3x7 szintér jelenti az átfogó boldogság alapvető szintereit.* Az élet minden területén az életelv az irányadó. *Valódi boldogságunkhoz mindegyik lényeges.* Például, a felmérések szerint, ha már nincsenek alapvető anyagi gondjaink, a jó családi légkörbe fektetett szellemi erőfeszítések hússzor jobban segítik elő a boldogságot, mintha ugyanazt az időt naponta anyagi jólétünk tovább növelésére fordítanánk (Swinford, 2013).

A kozmikus élet nézőpontja új megközelítést tesz szükségessé az élet minden színterén Gondolkodásunk jelenlegi magyarázó eszközei az általunk felismert összefüggések. Ha ezek mellett a kozmikus alapelvek, s köztük a Mindenség működési elve is bekerül magyarázati eszközeink közé, gondolkodás módunk mélysége, hatóköre és értelmi ereje rendkívüli mértékben megnő. *A három kozmikus alapelv mindig és mindenhol érvényes, kultúra és kor-független, minden emberre és minden kultúrára vonatkozik. A három alapelv egységét biztosító kozmikus életelv megértése révén felülemelkedhetünk a korszakelmen, beidegződött előítéleteinken, az emberiséget megosztó, kicsinyes szempontokon, és visszatálhatunk a kozmikus látásmódhoz. Képessé válhatunk arra, hogy a kozmikus élet, az örökké élő Természet szemével tekintsünk önmagunkra, tetteinkre és a mai világra.* Ez az új nézőpont az, ami új megközelítést tesz szükségessé az élet minden színterén, beleértve a fenntarthatóságot, a természet- és társadalomtudományokat, a filozófiát és a közgazdaságtant, az emberképünket és az önmagunkról alkotott képünket.

Az élet alapvetően döntéshozatali, irányítási és gazdálkodási feladat

Az élet nagy kérdései: Mi az élet? Miért vagyunk itt, és milyen életet kell élnünk? Hogyan éljünk, és milyen társadalmat hozunk létre? - évezredek óta megalapozatlanok és megválaszolatlanok maradtak. Márpedig ezek az alapkérdések azok, amelyek alapján meg kell hoznunk életünk legnagyobb döntéseit. Minden más döntésünk ezektől a nagy döntésektől függ. A régi görögök még tudták, hogy az alapelvek adnak magyarázatot az élet nagy kérdéseire, de már nem tudták, melyek ezek az alapelvek. Az élet alapkérdései évezredek óta a szőnyeg alá vannak söpörve. *Korunkban jutott el a tudomány az ókori görögök által keresett, de meg nem talált alapelvekig.* Korunkban jött el az idő az élet nagy kérdéseinek megválaszolására, arra, hogy nagy döntéseinket önállóan és megalapozottan tudjuk meghozni. Ezeknek a nagy kérdéseknek a megértésével és helytálló megválaszolási képességével válik képessé az ember arra, hogy tisztázza az élet és az értelem természetét, az emberi természet egyetemes, természetadta alapját, a Világegyetem természetét, az ember és a társadalom helyét a Világegyetemben. *Az emberiség életében a hosszú távú fenntarthatóságról való döntés a legnagyobb döntés.* Átállítva fejünkben a váltókat életünk mind a hét fő színterén elindíthatjuk a ránk bízott

világrész hosszú távon fenntarthatóvá, boldog, értelmes és teljes életet élővé tételét. Az emberi élet természetadta, egyetemes, végső célja: a boldog, értelmes és teljes élet

Az emberi életnek létezik természetadta, egyetemes, végső célja: a boldog, értelmes és teljes élet. Olyan régóta élünk töredékes, egyoldalú és felszínes életet, hogy mindennapjainkban már nem is érezzük át, mennyire hiányzik életünkéből a legmélyebb énünknek, az élet teljességének megfelelés, ennek a világcsodának az átélése és a hozzá igazodás. De, ahogy a pszichológia kimutatta (pl. Marinoff, 2023), a belső motivációk sokkal hatékonyabbak a külsőknél, például a pénznél. Ha valódi belső motivációink mellé állunk, gondoskodhatunk az élet javáról, teljes boldogságunkról. Nincs nagyobb erő a Földön, mint az igazi élet akarata, az a törekvés, hogy megfeleljünk saját valódi természetünknek, hogy felfogjuk, megértsük az élet, a világ, a valóság egészét, s hogy joggal mondhassuk, nem éltünk hiába.

Ezt a természetadta értékrendet tudatosítva biztosíthatjuk a testi, lelki és szellemi épségben eltöltött, boldog, értelmes és teljes életet és a hosszú távú fenntarthatóságot. *S mivel az emberi élet természetadta módon közösségi természetű, és közösségi életünk több szintű – család, nemzet, emberiség, földi élővilág és Világegyetem – természetadta életfeladatunk, hogy ezeket egyéni tetteinkkel ne károsítsuk, hanem jobbbá, szebbé, teljesebbé tegyük annál, mintha nem is éltünk volna.*

A Természet gigantikus ok-okozati hálóját, a kölcsönhatásokat a természettörvények, a természettörvényeket alapelvek irányítják. Az élet, a törvényerejű természetes érzések kozmikus ok-okozati hálója az embert is áthatja. Emberi természetünk révén be vagyunk ágyazva a Világegyetembe. Az emberi természet természetadta, s ezzel a társadalmi hatásrendszernek hosszú távon összhangba kell jönnie a fenntarthatósághoz.

Egyedi személyiségünk az egyetemes emberi természet alapján épül fel. Erre az egyetemes alapra épülnek rá sajátos élettapasztalataink, a családi és társadalmi hatások, amelyek hozzájárulnak velünk született egyéni jellemünk felfogásának és kifejeződésének változásaihoz. Tudatos lényként azonban rá vagyunk kényszerülve arra, hogy tudatos céljaink kitűzésekor, döntéseink meghozatalakor eredeti, valódi önazonosságunk helyett az önmagunkról alkotott képre támaszkodjunk. Személyiségünk akkor fejlődik egészségesen, ha összhangban marad természetadta emberi természetünkkel és velünk született egyéni képességeinkkel. *A Természet egyetemes alapelvei határozzák meg az élet természetes medrét, az emberi cselekvés alapvető, természetes irányultságát.*

A természeti valóság jelenségeit törvényei, törvényeit alapelvei, alapelveit végső alapelve irányítja. A Természet végső alapelve határozza meg a természeti valóság változásainak fő irányát. *A természeti valóság épségének visszaállítása és hosszú távú fenntartása az ember bolygószerű uralmának korában csak akkor lehetséges, ha az emberi civilizációk irányelve megegyezik a természeti valóság végső alapelvével.*

Az emberiség nagy korszakváltásait gondolkodásmódunk gyökeres átalakulása idézte elő. A fejlődés az emberi képességek kiteljesítésének folyamataként értelmezendő – érvel a Nobel-díjas közgazdász, Amartya Sen (Sen, 1993; Pataki, 1998). Az alapvető emberi képességek, minden más képességünk alapjai, forrásai, hajtóerői és irányítói az egyetemes emberi együttérzés és egyetemes hatókörű gondolkodás, a valóságban helytálló döntésrendszer, cselekvőképesség és megbirkózó-képesség. Gondolkodásmódunk akkor felel meg a valóságnak, ha átfogóvá válik, hiszen a valóság átfogó. *Gondolkodásmódunk akkor egészséges, ha mindhárom*

*tapasztalatfajtánkra, a külvilág felfogására, érzéseink és gondolataink felfogására kiterjed, és ezeket az éle-
telnek megfelelően hangolja össze. Valóságfelfogásunk azonban, elsősorban a történelem menetét
meghatározó döntések terén gyökeres változásokon ment át. Az életközponitú, átfogó gon-
dolkodásmód elhomályosulása, a racionalitás és az anyagi világ előtérbe kerülése váltotta ki
az éleletvtől eltekintő, racionalisztikusan materialista jellegű gondolkodásmódot, s ezzel az
őskorról az ókorra áttérést. Az ókorról a középkorra áttérést a nyugati világban a keresztény-
ség világvallássá válása váltotta ki. A reneszánsz kiemelkedő gondolkodója, Comenius Ámos
János a tudományok egységes egészének létrejöttét tartotta a népek felemelkedése számára
döntő jelentőségűnek (Comenius, 1657,1953:24). „Csakis egy mindent átfogó igazságkeresés hozhatja
meg az emberiség boldogulását” (uo. 23) - vallotta. A kereszténység kozmológiájának megrendülé-
se, a kopernikuszi forradalom indította el a középkort felváltó újkori Descartes-i dualizmust és
antropocentrikus gondolkodásmódot, amely a tudományos forradalom hatására egyre inkább
materialisztikussá, egyoldalúvá és fenntarthatatlanná vált.*

Ahogy Morris Berman megfogalmazta: *A tudományos-ipari forradalom hatására gyökeresen meg-
változott a valóságról alkotott felfogásunk. Egész valóság-érzékelésünk minőségi változáson ment át
(Berman, 1988:9), olyannyira, hogy a fizikai világnézet ma is a társadalmi köztudat legalap-
vetőbb meghatározója. Az új, fizikai világnézet ismét alapvetően más valóságérzékelést von maga után,
a tapasztalat alapvető fajtáinak másféle rangsorolását. Amíg a görögök előtt a lélek, a görögöknél az
értelem állt az értékrend csúcán, addig az új valóságfelfogásban már az anyag, a „külső”, fizikailag
mérhető tapasztalati világ számít a tapasztalat egyetlen mérvadó fajtájának. A „belső” érzékelés, gondolataink
és ösztönös érzéseink felfogása az új szemléleti keretek között lényegtelené, sőt kiküszöbölendővé vált. Ez pedig
ismét gyökeresen megváltoztatta természet-, illetve valóságfelfogásunkat éppúgy, mint az em-
ber és a Világegyetem viszonyával kapcsolatos elképzeléseinket. Bár a descartes-i dualizmus
megőrizte a valóság isteni oldalát, különválasztotta az anyagitól és a tudományosan értelmez-
hetőtől. Ez pedig az évszázadok során egyre inkább arra vezetett, hogy a valóság fogalma
elvesztette az élet és az értelem világhoz fűződő oldalait és értékeit. Ez vezetett az anyagias
gondolkodásmód társadalmi uralmához, a boldogság és a jólét mibenlétének felszínes, anyag-
ias értelmezéséhez és értékeléséhez, annak ellenére, hogy az anyagi jólét csak akkor vezet valódi
boldogságra, ha a lélek és az értelem felemelkedését és kiteljesedését elősegíti. A felszínes, egyoldalú, mate-
rialisztikus érzésvilág meggyengíti az emberi, közösségi együttérzést és a társadalom hajtóere-
jét, és kiszolgáltatja a társadalmat a fenntarthatatlanságnak és a manipulációnak.*

*A közgazdaságtan az ember céljait és ezek valóra váltásához szükséges eszközöket kijelölő és létrehozásuk
leggazdaságosabb módját meghatározó tudomány*

A közgazdaságtan alapkérdése megegyezik az élet alapkérdésével

A közgazdaságtan alapkérdése: hogyan éljünk embervoltunknak megfelelő, jó életet? Így fogta fel például Arisztotelész (Farkas, 2022:13). Napjainkban a cseh közgazdász, Tomás Sedláček ezt így fogalmazta meg: „az a történet, amelyet ősidők óta gazdasági mechanizmusokon keresztül mesélnek nekünk, a mai napig lényegében a «jó életről» szól” (Sedláček, 2012:20). Ez a kérdés megegyezik az élet alapkérdésével. Életünk legdöntőbb kérdése, hogy hogyan döntünk ebben a kérdésben. Minden más döntésünk ettől a döntő kérdéstől függ, az erre vonatkozó döntésünk szabja meg életvezetésünk irányelvét. S mivel a közgazdaságtan társadalmi életünk egyik

részére vonatkozik, ezen a téren is az élet ezen döntő kérdésére adott válasz az irányadó, ez szabja meg a közgazdaságtan irányelvét. *Az életvezetés alapvetően irányítási és gazdálkodási feladat: fel kell ismernünk az élet végső célját, meg kell értsük, mit kell tennünk a cél elérése érdekében, és milyen eszközökre van ehhez szükségünk.* Ha ebben a döntő kérdésben jól döntünk, ennek köszönhetünk minden más jót, amire az élethez szükségünk van. *A helyes döntés az élet végső célja felől a legfőbb jó, minden más jó forrása.*

Az életvezetés megalapozása gazdálkodást jelentő feladat - életenergiánkkal, életidőnkkel és képességeinkkel jól kell gazdálkodnunk ahhoz, hogy valóban jó életet élhessünk. A közgazdaságtan számára a legelső és legfontosabb lépés, hogy emberi természetünkről, személyiségünk legdöntőbb rétegéről, végső alapjáról a valóságban hosszú távon helytálló képet alkosson, és ennek alapján tűzze ki célját. Ennek a feladatnak a helytálló megoldására nem szabad sajnálni az időt és az energiát, mert ettől függ minden további lépés. *Ez az a nagy döntés a közgazdaságtanban, ami a minden további döntéshez szükséges gondolkodásmódot meghatározza.*

„A közgazdaságtan (...) alapvetően nem a matematika vagy a pénz kérdése, bár a gazdasági híreket olvasva vagy a tévében az üzleti csatornákat nézve annak tűnhet. Ez az emberi viselkedés kérdése. *A közgazdaságtan végső soron arra kíváncsi, hogy «Hogyan éljük?»*” – ez olvasható Russ Roberts, az *EconTalk* című, heti rendszerességű közgazdasági podcast vezetője, korábban a George Mason Egyetem közgazdászprofesszora „Wild Problems” című könyvének ismertetőjében (Roberts, 2022 - kiemelés: G. A.). S mint fentebb láthattuk, a Bauer-elv továbbfejlesztett változata, az életelv éppen erre az alapkérdésre adja meg a választ.

Az Oxford English Dictionary a *'wisdom'* címszó alatt a bölcsességet a következőképpen határozza meg: „Az élethez és a viselkedéshez kapcsolódó kérdésekben való helyes döntésképesség”. Döntéseink akkor helyesek, ha megfelelnek a valóságnak, ha megfelelnek az emberi természetnek, s ennek alapján választjuk ki a világban céljaink számára legkedvezőbb lehetőségeket. A közgazdaságtan legdöntőbb kérdése döntéseméleti, bölcséleti kérdés. Valóságmegértésre mindenkinek szüksége van. Ez a legalapvetőbb emberi szükséglet. *Tulajdonképpen akkor kezdetünk el igazán emberhez méltó életet élni, ha értjük a valóság működését.*

S ha a közgazdaságtan mai alapelvéből, a legnagyobb boldogság elvéből indulunk ki, de ennek mai felszínes, egyoldalú és egoista értelmezése helyett átfogó, hosszú távú és az alapelvek szintjén teljeskörű megalapozottságra törekszünk, ugyanide jutunk. „A boldogság az egyetlen dolog, ami önmagában jó. A boldogtalanság az egyetlen dolog, ami önmagában rossz. Minden más csak aszerint jó vagy rossz, hogy hajlamos-e boldogságot vagy boldogtalanságot okozni” – írja Jonathan Glover az általa szerkesztett „Utilitarianism and its Critics” (A haszonelvűség és kritikái) című könyv bevezetőjében (Glover, 1990:2). Más szóval, az ember és minden élőlény boldogságra törekvéseinek az egyetlen oka, hogy az igazi boldogság a végső valósághoz tartozik. *A valódi boldogság a végső valóság életteljességének átélése.*

A közgazdaságtan a döntéshozatal tudománya

A manapság használatos meghatározás szerint a modern közgazdaságtan a döntéshozatal tudománya (Pataki-Takács, 2004:8). A fenntarthatósághoz kellően megalapozott döntésrendszerre van szükség, amelyek hosszú távon, a nemzetek, az emberiség időtávján megfelelnek a valóságnak, a valóság végső irányelvének, az életelvnek. A valóság azonban folyton változik.

Hogyan válhatunk képessé arra, hogy ennyire hosszú távon helytálló döntéseket hozzunk? *Ha azt a természettörvényt, amely mindig és mindenhol az életnek kedvező feltételek felé tereli a fizikai folyamatokat, döntéseink irányelvének tekintjük, és megértjük, hogyan kell ezt a döntési irányelvet helytállóan alkalmazni, akkor mindig az embernek és az élő természetnek kedvező döntéseket tudunk hozni – még a közgazdaságban is.*

A hosszú távon fenntartható fejlődés alapja döntési rendszerünk átfogóvá tétele. *Ezt az átfogó döntési rendszert az anyagi világ, az élet és az értelem tudományát egyaránt magában foglaló átfogó tudomány értelmezési és értékelési rendszere, az átfogó, egészséges világnézet biztosítja* (BC4LS 2021, 3). *Korunkban eljött az idő arra, hogy az egyéni érdekeket szolgáló közgazdaságtan életközponitú közgazdaságtanná, minden alapvető, természetes életközösség javára szolgáló tudománnyá váljon* (Grandpierre, 2022b).

Az élet önmaga normája. A normális társadalom az, amely megfelel az élet normájának *Az egyetlen valóság, ami önmaga normájául szolgál, az élet – a kozmikus élet. Az élet él és élni akar. Az élet az, ami nemcsak önmagára mond igent, de arra is ösztönöz, amit meg kell tennünk az életünk érdekében. Az egyetemes, kozmikus élethez erre ösztönöz minden élőlényt: minden életenergia, minden életidő, minden életképesség mozgósítására és az élet javára, felemelésére, tökéletesítésére fordítására.* A kozmikus élet önmaga irányelve, végső célja, normája. 'Norma' szavunk jelentése az Oxford English Dictionary szerint: 'az elérendő szint'. *A normális élet ennek megfelelően a test, lélek és az értelem elérendő működési szintjén zajló élet.* A normális társadalom a test, lélek és az értelem elérendő működési szintjén zajló életet, az élet természetes medrét biztosító társadalom. *A hosszú távon fenntartható társadalom a test, lélek és az értelem elérendő működési szintjén zajló életet, az élet természetes medrét biztosító társadalom.*

„Az emberi élet — legyen az az egyénnek, a családnak, a társadalomnak vagy az államnak az élete — irányelvekre, szabályokra szorul, szabályokra, amelyek meghatározzák az egyesek magatartását és lehetővé teszik összeműködésüket. Éppen ezen a szabályozott összeműködésen (a renden) épül föl a társadalom és az állam” – írja Egyed István „Közjogi alapismertek” című könyvében (Egyed, 1937:1). Az élet alapelve az, ami lehetővé teszi a társadalom és az állam szabályozott együttműködését azáltal, hogy az egyesek magatartását és összeműködését szabályozza – amíg hallgatunk a „belső hangra”, természetes, jó érzéseinkre és természetes, igaz gondolatainkra. Minden élőlény arra törekszik, hogy jól, s ha ez a jó érzésvilág már hosszabb ideje fennáll, jobban, illetve a lehető legjobban érezze magát. Minél jobb társaságban, minél jobb társadalomban, minél jobb világban élünk, annál jobban érezzük magunkat. *Az ember természetadta törekvése, hogy a lehető legjobb emberek között, a legboldogítóbb közösségben éljen és a lehető legjobban érezze az élet egészét.* Ebben rejlik az emberi cselekvés természetadta, legalapvetőbb, elsődleges oka.

A fogyasztói társadalmakban uralkodó gondolkodásmód ártalmas az egészségre

A természetes gondolkodásmódtól eltérően a fogyasztói társadalmakban ma uralkodó gondolkodásmód a profitnövelésben, a termelés és a fogyasztás növelésében látja a társadalom célját. *A természetadta határokon túli fogyasztásnövelés azonban ártalmas a testi, lelki és szellemi egészségre; következménye az elhízás, a z egészségtelen, pazarló életmód, a felszínes érzésvilág, a civilizációs betegségek, amelyek a vezető halálokok túlnyomó többségét jelentik.* Az egészségtelen célra irányuló gondolkodásmód hosszú távon lelki és szellemi hiánybetegségek elhatalmasodására vezet. A profitnöveléshez szükséges anyagi termelés-növekedés azonban a fogyasztásnövelést elkerülhetetlenné teszi, s így hatalmas gazdasági erők állnak amögött, hogy a fogyasztói életmódot fogjuk fel

boldogítóként. Többek között Tóth Gergely és Szigeti Cecília számításai kimutatták, hogy az 1970-es évektől nem a népességnövekedés a fenntarthatatlanság legfőbb oka, a döntő szerepet a fogyasztás tovább-növekedése játssza (Tóth-Szigeti, 2016). Figyelemreméltó, hogy éppen az élethez szükséges anyagi feltételek elérése után, a fejlett nyugati országokban az 1970-es évektől vált a további anyagi növekedés az egyéni életminőség és a társadalmi jólét lerontójává. A gazdasági okokból kialakított fogyasztói gondolkodásmód egy határon túl már nemcsak rontja az életminőséget, hanem egyre nagyobb terhet rak a társadalom vállára az emberi egészség, munkaképesség, a civilizációs és környezeti ártalmak egyre növekvő költségei miatt, amely egy küszöb felett a társadalmi jólét egyre fokozódó jólét-romlására vezet. *A GDP-növekedésre irányuló társadalmi cél a fejlett nyugati országokban már az 1970-es évek óta csak a vállalatok tulajdonosai számára nyereséges, a társadalom számára gazdaságtalan.*

Az egyéni érdekeket kiszolgáló közgazdaságtan gondolkodásmódja egyoldalú és egy küszöb felett ártalmas a társadalom számára

Ernst F. Schumacher az egyéni érdekeket szolgáló közgazdaságtanról a tanulmányunk bevezetőjében idézett gondolatokat így folytatta: „Az összes szempont közül, amelyet a való életben tekintetbe kell venni és össze kell vetni, mielőtt még döntést hozhatnánk egy kérdésben, a közgazdaságtan egyetlenegyét ragad ki - vajon egy vállalkozás hoz-e pénzületi hasznot azoknak, akik belefognak vagy sem? Figyeljünk fel e szavakra: «azoknak, akik belefognak.» Nagy tévedés például feltételezni, hogy a közgazdaságtan módszerét rendszeresen annak meghatározására használnák, vajon a társadalom egy csoportjának tevékenysége hoz-e hasznot a társadalom egésze számára. Még az államosított iparágakat sem ilyen átfogóbb szempontból vizsgálják. Mindegyik kap valamilyen költségvetési előirányzatot - ami valójában kötelezettség -, és elvárják tőle, hogy ezt az előirányzatot teljesítse, függetlenül attól, milyen kárt okoz ezzel a gazdaság egyéb területein” (Schumacher, 1991:42).

John B. Cobb és Herman E. Daly, majd pl. Philip A. Lawn kimutatta, hogy a fejlett nyugati országokban az 1970-es évektől kezdve csökkenni kezdett a fenntartható gazdasági jólét mérőszáma (Index of Sustainable Economic Welfare, ISEW) mind az Amerikai Egyesült Államokban, mind Nyugat-Európában (Cobb-Daly, 1989; Lawn, 2003;2006, 41, Fig. 2.7). A kanadai Pembina Institute az Alberta körzetre, az 1961-2001-es időszakra vonatkozóan 50 jóléti mérőszámot megvizsgálva arra az eredményre jutott, hogy a meghatározó trend az életminőség 1973-1974-től beindult csökkenése (Anielski, 2018:19). *A GDP növekedése a nyugati országokban a testületek, elsősorban az egyre kevesebb kézben összpontosuló, egyre gazdagabb pénzületi szektor, a kevesek hasznát növeli a többség, az emberi jólét rovására* (Cobb-Vltschek 2019:131,156). Eközben a fogyasztás tovább növelése az ökológiai lábnyom tovább növelésére, ez pedig a helyzet tovább romlására vezet. Ez a trend kihangsúlyozza a fenntarthatósági fordulat égető szükségességét a vállalati célok közjóval összehangolása terén minden állam számára, amely nem akar a fenntarthatatlanság és a nem is olyan távoli jövőben a társadalmi összeomlás útjára lépni.

Herman Daly: a közgazdaságtan egylényegű az élet tudományával

Herman Daly, az ökológiai közgazdaságtan Nobel Peace Prize for Sustainable Development-ra jelölt megalapozója „Economics as life science” (A közgazdaságtan, mint az élet tudománya) című tanulmányában összegyűjtött néhány kiemelkedőbb hasonlóságot a biológia

és a közgazdaságtan között, és amellelt érvelt, hogy „ezek az analógiák távolról sem felszínesek, hanem mélyen gyökereznek abban a tényben, hogy a *biológia és a közgazdaságtan végső tárgya egy, nevezetesen az életfolyamat*. A biológia nagy része a «bőrön belüli» életfolyamatra koncentrál, a kivétel az ökológia, amely a «bőrön kívüli» életfolyamatra összpontosít” – írja (Daly 1968). Az élet alapelvének felfedezése, az élet tudományának a Bauer-elv általi megalapozása ezen a téren is gyökeresen új helyzetet teremtett: *az átfogó biológia nem korlátozódik a bőrünkön belülré, s így egyesíti magában az emberi szervezet életelvű biológiáját és a környezet egységes biológiáját*. Az életelv kozmikus hatóköre megalapozza a kozmikus ökológiát. S mivel a társadalom irányelvéül is szolgál, ezen az alapon épülhet fel a hosszú távon fenntartható fejlődést biztosító társadalom. A valóságnak megfelelő közgazdaságtan és az élet tudománya valóban egylényegű: mindkettő értelmezési alapja és irányelve az életelv.

Az életelv megértése lehetővé teszi a racionális és az irracionális viselkedés racionális összehangolását

Émile Durkheim, a modern szociológia egyik megalapítója munkásságának központjában az egyén társadalmi beágyazottságát megalapító norma- és értékvilág állt (Pokol, 1987:163). Vilfredo Pareto, aki a társadalomtudomány terén is maradandót alkotott, az emberi cselekvés két csoportját különbözteti meg: a logikus, meghatározott célra irányuló, racionális cselekvést, és a fennmaradó „reziduumokat”, azaz az irracionális cselekvést. Ez utóbbiakat Pareto legtöbb értelmezője az ösztönökkel azonosította. *Az átfogó tudomány szerint egyetlen ösztön létezik, az életösztön; a többi, amit manapság ösztönnek neveznek, valójában tanult, bevésődött és ösztönössé vált szokás*. „Az irracionális cselekvéshez tartozó végső célok és értékattitűdők nagymértékben közösek a társadalom tagjaiban” (Pokol, 1987:163). „Ez teszi lehetővé, hogy a logikus cselekvések célválasztásai közös mederben maradjanak. A logikus szféra autonóm-individuális célválasztásai ellenére így a társadalom integritását (a közös értékrendszerként felfogott) reziduumok [alapvetően az életösztön – G. A.] biztosítják” – írja Pokol Béla (u.o.). *Az életösztön megértése, tudományos megalapozása, kozmikus alapelv voltának tisztázása, az életelv megértésén alapuló racionalitás lehetővé teszi a racionalitás és az életösztön összehangolását és a társadalmi integritás megerősítését*.

A társadalomtudománynak a természettudományon kell alapulnia

A társadalom nem az ember fejében létező buborék a semmiben. A társadalom számára természetadta módon adott, alapvető és irányadó a természeti valóság, és benne az ember természete. Erre az alapra építjük rá azt az ember által hozzátett valóság-réteget, amit a legjobbnak, a legmegfelelőbbnek látunk. A társadalomtudománynak a természettudományon kell alapulnia, mert az ember egyszerre természeti és társadalmi lény, és a kettő közül a természeti az alapvető. *A társadalom világa az ember-alkotta valóság-réteg a természeti valóság fölött. A hosszú távú fenntarthatatlanság abból a tényből fakad, hogy ez az alap és az ember által hozzátett réteg nincs összhangban, és a társadalmi változások fő iránya nem esik egybe a természeti változások fő irányával, s így az idő múlásával, ahogy egyre nő a távolság a természeti valóság és a fejünkben róla alkotott kép között, egyre nő a feszültség az emberi élet valóságalapja és a ráépült réteg között*.

Minden létező, minden élőlény alapvetően, hosszú távon azonos önmagával, és eközben folyamatosan változásokban vesz részt, amelyekhez maga is hozzájárul. Minden változásnak

van (1) alapvető, egyetemes, törvényszerű és (2) számtalan sok járulékos, egyedi, esetleges eleme. Az (1) alapvető, egyetemes, törvényszerű elem a természetadta; a (2) egyedi, járulékos az egyedi élőlény hozzájárulása. Az az élőlény él önmagával, saját természetadta természetével összhangban, amelyik szerves összhangban él a természeti valósággal, a Természet végső alapelvével. *Minden emberi cselekvésnek van egyetemes és egyedi oldala. A társadalomban az egyéni cselekvések összeadódnak, s ami bennük közös irányba mutat, összeadódik, s az eredőjük adja ki a társadalmi változások fő irányát.* Mivel a természetes érzések és gondolatok egyetemesek, közösek, és minden emberben azonos irányba mutatnak, a társadalomszervezés számára nemcsak a legalkalmasabb és leghatékonyabb eszközt, hanem a legalkalmasabb célt és leghatékonyabb eszközt is biztosítják, s így a társadalmi tőke legjelentősebb erőforrását jelentik.

Az életeltől elszakított anyagelv kisiklatja az eredetileg önmagunk és a valóság megértésére irányuló gondolkodásmódunkat

Az életeltől elszakítva felfogott anyagelv a legkisebb cselekvés elve, azaz a külső anyagi kényszereknek megfelelő, ezen belül kényelmes viselkedés, a „könnyű élet” alapelve. A modern társadalomban „a legtöbb férfi – és nő is – csakis olyan erőfeszítésre képes, amit kizárólag valamely külső szükséglet kényszerít ki belőle” (Ortega y Gasset 1932/1995, 59). Az élethez hozzátartoznak a kedvező életfeltételek, de ezek az emberpróbáló, az életet felemelő, értelmes célokban gazdag célok valóra váltásra irányulnak.

Kautz Gyula: a nemzetgazdaságtan az élet, az állam és a nép jólétének tudományává kell váljon

Kautz Gyula, a magyar közgazdaságtan első világhírű képviselője „A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése” című, több nyelvre lefordított könyvében a nemzetgazdaságtant így határozza meg: „*az állam és a nép jólétének tudománya*” (Kautz, 1860/2004, 23), *átfogja „az egész természeti és szellemi életet... az összefüggő ismeretek egész épületét... gyakorlati alkalmazása a nemzetgazdaságtan területére magától adódik majd”* (uo. 19-23; kiemelés: G. A.). Könyve végén így fogalmaz: „A tudomány ápolását az állami és társadalmi ismeretek és kutatási területek más és magasabb rendjéhez kell kapcsolnunk, hogy ily módon alapjait...megerősítsük és biztosítsuk. Szükségünk van a népelet erkölcsi, társadalmi, politikai és gazdasági jelenségei és az erre vonatkozó etikus és közösségi tudáságak közt fennálló nagy és szerves összefüggések magasabb és egységes megragadására” (uo. 580). „A nemzetgazdaságtan tudománya soha és semmikor nem merülhet ki abban a feladatban, hogy a létrehozottat és a létezőt törvényszerű menetében és összefüggésében ábrázolja. Arra is hivatott, hogy egyrészt a társadalmi és gazdasági fogyatékoságok gyógyítására eszközöket és módozatokat adjon az emberiség számára, másrészt a pusztán adotton és rendelkezésre állón túlmenve pillantását az ipari népelet ideális és jövőendő alkotásaira vesse. (...) csak ezzel emelkedhet *az élet és az állam igazi tudományává.* (...) Így lesz igaz támasza a béke és civilizáció minden nagy érdekének, s lesz az államtudományok koronája, az emberiség általános jólétének, boldogságának, az egyesek és egész népek megelégedettségének tudománya” (uo. 582). Megítélésünk szerint a fenntarthatóság élet-halál kérdéssé válása kiemeli a többi közül és rendkívüli mértékben felértékeli Kautz Gyula művét.

Heller Farkas: a közgazdaságtan célja az ember céljainak tisztázása és ezek szolgálata

A közgazdaságtan az ember társadalmi cselekvésének az a tudománya, amely az ember *céljainak* valóra váltásához szükséges eszközök kijelölésére és létrehozására, társadalmi termelésére, elosztására és viszonyainak szabályzására hivatott – írja a közgazdaságtan történetének a fenntarthatóság szempontjából egyik legkiemelkedőbb alakja, Heller Farkas (Heller Farkas 1921, Surányi-Unger Tivadar 1927 nyomán). *Az így felfogott közgazdaságtan célja természetesen az ember természetadta céljainak tisztázása és ezek szolgálata révén az emberi természetnek megfelelő jólét biztosítása.* Az embernek az életben kitűzött céljai valóra váltásához szükséges eszközök biztosítására kell gazdasági tevékenységet folytatnia. „Az emberi lét értelme nem lehet örökké a kisajátított, kevesek kezében összpontosuló profit előállítására, hiszen a munkának az általános gazdasági és társadalmi jólét előmozdítását kell szolgálnia” (Lentner, 2020:9).

Heller Farkas „Közgazdaságtan. I. kötet. Elméleti közgazdaságtan” című, 1921-ben megjelent könyvében a gazdasági tevékenység lényegéről írt fejezet elején ezt írja: „Az emberi cselekvések rugóik szerint két nagy csoportra oszlanak. Egyik részük az ember szellemiségéből származik és az ember valódi céljának elérésére van irányítva. Ilyenek az ember szellemének különböző megnyilatkozásai: a szent, a szép, a jó, az igaz és nemes utáni törekvés, mely bár különböző fokban, de mégis mindenhol megtalálható az emberben” (Heller, 1921:3). Ha ezt az állítást úgy fogalmazzuk meg, hogy minden ember elsődleges, természetadta, fő célja a boldog, teljes és értelmes élet, akkor igazat adhatunk Heller Farkasnak. „Az emberi tevékenység indítékainak egy másik csoportja... az ember és az őt környező természet testiségéből, tárgyi alapot feltételező voltából származnak... E [külvilágra utaltságból eredő] cselekvések tehát közvetlenül nem a célra, hanem a valamely cél számára szükséges eszközök biztosítására irányulnak... ..itt...mivel a cselekvés önmagában nem nyújt kielégítést, azt [erőfeszítéseinket, energia- és idő-ráfordításunkat – G. A.] a legkisebb mértékre igyekszünk leszállítani, és a lex minimi uralma alá kerül. *A lex minimi elvét, tehát azt az elvet, hogy cselekvésünket az éppen szükséges mértékre szállítjuk le és gondosan őrködünk afölött, hogy csupán a szükséges mértékben lépünk működésbe, gazdasági elvnek és az erre alapított cselekvésünket gazdasági tevékenységnek hívjuk*” (uo., 3; kiemelés: G. A.).

Heller Farkas a közgazdaságtan feladatát az ember valódi céljainak tisztázásában és céljaihoz szükséges eszközök gazdaságos, azaz a legkisebb életenergia-és életidő-ráfordítással járó elérésében látja. Ez a gazdaságossági elv feltűnő egyezésben áll Ernst F. Schumacher meglátásával, amely szerint „Mint hogy a fogyasztás pusztán csak az emberi jólét eszköze, a helyes célkitűzés az volna, hogy a lehető legkisebb fogyasztással a lehető legnagyobb jólétet érjük el” (Schumacher, 1991:58). Tegyük hozzá: az így megfogalmazott gazdaságossági elv teljes egyezésben áll a fizika alapelveivel, a legkisebb hatás elvével, az anyagelvvél. „Céljaink sokoldalúsága és eszközeink korlátolt volta szükségessé tesz bizonyos mértékű, hogy egyrészt minden gazdasági tevékenységünkben a különböző célok összehasonlításából és mérlegeléséből induljunk ki, másrészt pedig, hogy az eszközök felhasználásának így megállapított sorrendjét betartsuk. *A gazdasági tevékenység lényege tehát abban áll, hogy mindig az embert irányító célok összefüggésére van figyelemmel, ezek alapján osztja fel a rendelkezésre álló eszközöket és őrködik az így megállapított sorrend [az életközpon-tú értékrend – G. A.] fölött*” (Heller, 1921:4). Más szóval: a közgazdaságtan első feladata a minden emberi élethez hozzátartozó legalapvetőbb cél(ok) meghatározása; csakis ennek alapján tűzhető ki a továbbiak.

„A [társadalom] helyes berendezkedés[e] és a célszerű eljárások megállapítása ugyanis, mint minden téren, úgy a társadalomtudományokban is e jelenségek alapösszefüggéseinek és törvényszerűségeinek áttekintését tételezi fel, mert csak ezek figyelembevételével lehet a célszerű eljárásokat és eszközöket kiválasztani” (Heller, 1921:22). Más szóval: a közgazdaságtannak először is fel kell tárnia a jelenségeket irányító alapelvek összességét, és ennek alapján kiválasztania a társadalom legalapvetőbb céljait, majd ezek valóra váltásához szükséges eszközeit. Ha hozzátesszük, hogy *az érték a ránk nézve kötelező érvényűnek elismert cél*, akkor ezt az állításunkat így is megfogalmazhatjuk: a közgazdaságtannak a társadalom legalapvetőbb, vagyis természetadta céljait kell alapvető értékeknek tekintenie és ezeket kell szolgálnia. „A társadalmi értékek térhódítása a közgazdasági gondolkodásban a gazdaságpolitika tudományos alapjainak kutatására vezetett. Nem véletlen, hogy ebben német, osztrák és magyar közgazdászok jártak az élen... a nemzet hatalompolitikai, kultúrpolitikai és társadalompolitikai három primér célkitűzésére való alapozása – rendszerbe foglalva – először Surányi-Unger Tivadarnál található meg” (Csikós-Nagy, 1994:70).

Surányi-Unger Tivadar: a közgazdaságtan célját az általános bölcelet határozza meg
A társadalom fő céljának és alapértékeinek jelentősége ma, a fenntarthatatlanság korában még idősezerűbb, mint Heller Farkas és Surányi-Unger Tivadar korában. A gazdasági élet irányításának elsődleges, a gazdaságon kívüli, azaz társadalmi forrásokból eredő céljai egy-egy rendszeren belül fontossági rangsort alkotnak (Surányi-Unger, 1927:110-157). „Az általános bölcelet a felső szilárd pont, rá támaszkodik az egész ranglétra: metafizikai, etikai és szociológiai célok” (uo., 110). A jövő fenntartható közgazdaságtanához a legelső lépés az általános bölcelet tudományos megalapozása, annak felismerése, hogy a közgazdaságtannak ahhoz, hogy a fenntarthatóságot szolgálja, a kozmikus életelven kell alapulnia és ezt kell irányelvül tekintenie.

Max Weber: a gazdasági racionalizmus ott fejlődhetett ki, ahol a gondolkodásmód kiküszöbölte a lelki-szellemi akadályokat

Max Weber, sokak szerint a 20. század legjelentősebb szociológiai gondolkodója „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című főművében azzal a problémával foglalkozik, hogy miért éppen a nyugati kultúrában fejlődött ki a gazdasági racionalizmus. *Könyvének bevezetőjében rámutat, hogy a tudomány kifejlődésének útját alapvetően „a világ és az élet problémáival foglalkozó megfontolások”* (Weber, 1920/1982:7) *határozzák meg, s ezen problémák megközelítése más és más volt a különböző kultúrákban.* A nyugati racionalitás alapja „a nyugati tudományosság sajátos jellege, főként a matematikailag és kísérleti módszerek szerint egzakt és racionálisan megalapozott természettudományok” (uo., 19). Az Encyclopedia Britannica szerzői arra a következtetésre jutottak, hogy „A fizikai tudományok végső soron a klasszikus Görögországban kialakult racionalisztikus materializmusból erednek” (Osler et al., 2023). Ennek a racionalisztikus gondolkodásmódnak lényegi, megkülönböztető sajátosága, hogy a racionális gondolkodásból következetesen kiiktatja a lelki tényezőket. Más szóval, a nyugati gondolkodásmód kezdetől fogva az életelví gondolkodásmód kiiktatására törekedett. *A racionális materializmus gondolkodásmódjára áttérés azt jelentette, hogy az értékrendben a lélek és az élet megszűnt érték lenni, az emberi értelem és az anyagi*

világ vált értéké, az emberi értelem került a meghatározó érték szerepébe, a Természet merőben külsőnek és anyaginak tekintetté vált, és a használati érték kategóriájába esett. Mindezek a gondolkodásmódbeli változások az újfajta gondolkodásmódban előbb társadalmilag elfogadottá, majd megszokottá, végül megkérdőjelezhetetlenné váltak.

Weber hangsúlyozza, hogy a racionalitásnak számtalan sok válfaja létezik. A racionális gondolkodás képes átlátni a valóság, az élet és a világ egész területét. Tulajdonképpen a racionalitás egyoldalúvá válása nem racionális lépés, hiszen az emberi megismerés tárgya nem a valóság egyik vagy másik oldala, az élet egyik vagy másik területe, hanem az egésze. *A racionális materializmus azonban kizárólag a világ anyagi oldalát akarja megismerni, és egyszerűen eltekint a valóság többi, az anyagi világnál alapvetőbb oldalától, az élethez megismerésétől is.* A racionalisztikus materializmushoz tartozó antropocentrikus gondolkodásmódban az ember már nem megfelelni akar a valóságnak, hanem birtokba venni és átalakítani. Az emberi értelem mozgatórugója, észszerűsége többé már nem a valóság megértése, hanem a már pusztán anyaginak, élettelennek tekintett természet egyre növekvő mértékű átalakítása, illetve „meghódítása”. A racionális materializmus az a nyugati tendencia, amelynek keretében a korábban elsődlegesnek tekintett kozmikus életerőt egyszerűen nemlétezőnek tekintjük, helyébe az anyagelvűen racionális tudatot állítjuk, „s az életet lényegében a racionális tudás alkalmazásaként értelmezzük” (Rowe, 2013:46). Weber eredményei ezzel összecsengenek: *„Úgy tűnik, mintha a kapitalista szellem (...) levezethető volna az élet végső problémáival kapcsolatos racionalista elvi állásfoglalásból”* (Weber, 1982: 85).

Weber gondolatmenetét így folytatja: „a tudományos ismeretek technikai alkalmazása, e tömegeink életrendje szempontjából döntő tényező olyan gazdasági jutalmaktól függ, melyek Nyugaton éppen ezen az alkalmazáson alapulnak. A jutalmak azonban a Nyugat társadalmi rendjének sajátosságából fakadtak” (uo., 19; kiemelés: G. A.). E sajátosság fontos alkotóeleme „a jog és igazgatás racionális szerkezete” (uo.). „Honnan volt ilyen jog - vetődik fel a kérdés. Az összes erre vonatkozó kutatásból kétségtelenül kitetszik, hogy a kapitalista érdekek is egyengették az útját” (uo.). *„Mind a racionális technika és a racionális jog, mind pedig a gazdasági racionalizmus keletkezése függ általában az embernek olyan képességeitől és készségeitől is, melyek bizonyos fajta gyakorlati-racionális életvezetésre vonatkoznak. Ahol ezt lelki természetű gátak akadályozták, ott súlyos belső ellentmondásokba ütközött a gazdaságilag racionális életvezetés kifejlődése is”* – állapítja meg Weber (uo., 21; kiemelés: G. A.). Más szóval: A gazdaságilag racionális gondolkodásmóddhoz szükségesnek látszott a lelki akadályok elhárítása, az élethez való gondolkodásmód kiküszöbölése. Az ember gondolkodásmódját, életvezetését gyökeresen át kellett alakítani a gazdasági érdekeknek megfelelően. A gazdasági gondolkodásmód mélyen meggyökerezéséhez ki kellett alakítani egy ennek megfelelő „gazdasági érzület”-et, a gazdasági gondolkodásmód „ethosz”-át (uo. 21), azaz egy olyan értékrendet, amelyben a gazdasági érték áll a csúcson. Weber arra következtetésre jut, hogy a gazdasági érdekcsoportok és a gazdasági gondolkodásmódot szolgáló vallási elemek találkozása adja a leghatékonyabb hajtóerőt és etikai hátteret a gazdasági gondolkodásmód ethosz-ához, szentesítve a gazdaság öncélú tevékenységét. A nyugati civilizáció esetében ezt a felhajtóerőt az aszketikus puritanizmus jelentette (Weber, 1982, 2007).

A mai közgazdaságtant kialakító gazdasági gondolkodásmód az életvezetésre vonatkozó értékrendtől függ. A nyugati civilizációban uralkodóvá vált gazdasági gondolkodásmód az életvezetést aláren-

deli a gazdasági szempontoknak. *A hosszú távú fenntarthatósághoz gyökeres gondolkodásmódbeli változásra van szükségünk, amely a gazdasági gondolkodásmódot összehangolja az egyetemes életelnek megfelelő életvezetéssel.*

A közgazdaságtan iránytévészte: az eszközöket többre becsüli az ember természetéhez tartozó céloknál

Mi a fejlődés célja, értelme? Kiemelkedő közgazdászok egész sora, többek között Gunnar Myrdal, a közgazdasági Nobel-émlékdíjat kapott svéd közgazdász, Albert Hirschman, Paul Streeten és a szintén Nobel-díjas Amartya Sen „nem átallják feltenni a kérdést: vajon valóban a különféle árujavarak és a pénzjövedelem birtoklása, vagyis az egy főre jutó GDP-ben mért gazdasági növekedés a fejlődés végső célja, értéke? *Vagy mindezekre azért van szükségünk, mert segítenek a jó életvezetésben, abban, hogy olyan életet éljünk, amelyet jó okkal tartunk értékesnek?* Alapozhatunk-e azonban erre a feltevésre? Sen kutatásai szerint semmiképpen sem” (Sen, 1993; az idézet forrása: Pataki, 1998; kiemelés: G. A.). *Tanulmányunk szerint a közgazdaságtan fő célját az élet természetének megfelelő életvezetés átfogó tudománya adja meg.*

Életvezetésünk megalapozásához olyan építő életvezetésre van szükségünk, amely összhangban áll az egyetemes élet természetadta végső céljával, a hiánytalanul boldog, nem hiába élt, értelmes élettel. *Az életelv az, amit életünk 3x3x7 alapvető színterén döntéseink irányelvének tekintve képessé válunk az egészséges életvezetésre, az élet természetének megfelelő életvezetésre.*

A környezeti fenntarthatatlanság elsőrangú világproblémává válása annak tapasztalati bizonyítéka, hogy a közgazdaságtan irányt tévesztett. A materialista életvitel igénye életre hívta a materialista világnézet keretében értelmezett modern közgazdaságtant (Schumacher, 1991, 54;51-52). Azonban Kautz Gyulával, Heller Farkassal és Surányi-Unger Tivadarral egyezésben Ernst F. Schumacher és a nemzetközi gazdaság keynesi rendjének megteremtője, John Maynard Keynes is felismerte: *a modern közgazdaságtan alapvető baja abban áll, hogy „az eszközöket többre becsüljük a céloknál – márpedig, mint Keynes is megerősíti, ez a modern közgazdaságtan álláspontja -, evvel az a baj, hogy megsemmisítjük az ember szabadságát, valamint azt a képességét, hogy a neki valóban tetsző célokat válassza; mintegy az eszközök fejlődése diktálja a célok megválasztását”* (Schumacher, 1991:51 – kiemelés: G. A.).

Csak az anyagi jólét felé haladással tudott a materialista életvitel - legalábbis részben - boldogítóvá válni. A fejlett nyugati országokban a tisztas anyagi jólét magas szintjét már az 1970-es években elérték. Azóta a nyugati civilizáció eddigi fő irányának folytatása nemcsak értelmét veszítette, hanem egyre súlyosabban károsítja az emberi természetet és a természeti környezetet. A fenntarthatósági fordulat érdekében a közgazdaságtannak vissza kell kanyarodnia ahhoz a hagyományhoz, amelynek világszinten is kiemelkedő képviselői Kautz Gyula, Heller Farkas, Surányi-Unger Tivadar, és Ernst F. Schumacher. Ahogy például a „jó kormányzás”-t kutató jogfilozófus, Frivaldszky János, írja: „úgy látom, hogy a jó kormányzáshoz nem egyszer kötött neoliberais - illetve neokonzervatív - gazdaság- és társadalomszemlélet globális viszonyainkban a gazdasági és pénzügyi világválság nyomán immáron megbukni látszik. Ezért a kormányzáselméletek alapjául álló ember- és társadalomképeket is újra szükséges gondolni az azokhoz tartozó boldogságfelfogásokkal együtt. Személyes meggyőződésem szerint a valóban jó kormányzás csakis a jó' közjóként értett fogalmán keresztül való rehabilitálása révén célozható meg” (Frivaldszky János 2013; kiemelés: G. A.). „A fenntarthatósági fordulat gondolati forradalommal indul. A gondolati forradalom két alapelvre épül: a fenntarthatóságra és az életelvre. A matematikai közgazdaság visszatér Püthagoraszhoz (tisztá matematika)

és kiegészül a Bauer-elv (életelv) összefüggéseivel. Az új közgazdaság a közérdek elsőbbségére épül. Minden gazdasági és társadalmi közösség a saját útját járja, de közben követnie kell a fenntartható közgazdaság törvényeit. Ennek középpontjában már nem a tőke és a nyereség, hanem a közérdek, tehát a fenntarthatóság és az élet megbecsülése áll” (Matolcsy György 2022, 11, 12, 16).

Az anyagi jólét nem elegendő ahhoz, hogy jól éljünk, ezt meg kell tanulnunk

Az anyagi jólét nem elegendő ahhoz, hogy jól éljünk, ezt meg kell tanulnunk, és ehhez alapos és körültekintő, kora gyermekkorunktól az önálló lelki-szellemi kiteljesedésünket elősegítő családi és társadalmi támogatásra lenne szükség. A mai világban az új nemzedékek, úgy tűnik, inkább ennek az ellenkezőjét kapják, beleértve a materialista gondolkodásmód velejáráját, a tömény és agresszív ideológiai nihilizmust. Ennek fényében nem csoda, hogy például *2020-ban „minden negyedik 18 és 24 év közötti felnőtt közül egy már fontolgatta az öngyilkosságot”* – írja a CNBC nevű amerikai hírtelevíziós csatorna honlapja a CDC (Centers for Disease Control and Prevention) (Hess 2021) – és ez az arány régóta növekvő tendenciát mutat. Egy 2020. novemberi, nappali tagozatos hallgatók körében végzett felmérés megállapította, hogy az egyetemi hallgatók 81%-a jelentős mértékű szorongással küzd. A Vice.com honlapján közzétett, *10 ország 10 000 fiataljára kiterjedő vizsgálat eredményei szerint a kormányok tétlenségét látva a klíma-váltság terén „a fiatalok 56 százaléka szerint az emberiség halálra van ítélve”, a kormányok elárulják őket és a következő nemzedékeket; és 75%-uk szerint a jövő ijesztő* (Galer 2021). Pilar Gerasimo, a díjnyertes újságíró *„The Healthy Deviant: A Rule Breaker’s Guide to Being Healthy in an Unhealthy World* (Egy szabályszegő útmutatója az egészséghez egy egészségtelen világban)” című könyvében arra az álláspontra jutott, hogy *az amerikaiak 80 százaléka mentálisan és érzelmileg nem boldogul* (Pilar Gerasimo 2020). Emma Broadbent, John Gougoulis, Nicole Lui, Vikas Pota és Jonathan Simons 2017-ben az ezredforduló körül, az 1995-2001 közötti időszakban született Z-nemzedék attitűdjeit igyekeztek felmérni, 20 országra kiterjedően, elkészítve a feltehetően eddig készült legátfogóbb jelentést. A vizsgálat eredményei szerint *a fiatalok alig egyharmadának jó az általános érzelmi közérzete, és mindössze 17%-uk számolt be jó általános fizikai közérzetről* (Broadbent et al. 2017, 38).

A fenntarthatóság szempontjából még a klímaválságnál, a hatodik kihalási hullámnál, a terméketlenné és mérgezővé váló talajoknál is súlyosabb életveszélyt jelent az emberi természet egyre rohamosabban terjedő károsítása. Ahogy Kopp Mária, a Semmelweis Egyetem Magatartáskutató Intézet alapító-igazgatója és munkatársa írták a magyar népesség életminőségét bemutató monográfiában a rohamosan terjedő magatartászavarokról: *„Nincs az az atombomba, környezetszennyezés, ami súlyosabb veszélyt jelentene az emberiség túlélése szempontjából”* (Kopp Mária - Skrabski Árpád 2006, 226). *Ha nem teszünk ellene, a civilizációs betegségek terjedése miatt egészségügyi és gazdasági katasztrófa következik be* - írta Paul Zimmet, az ausztráliai Monash University professzora több mint két évtizede (Zimmet 2000). A kibontakozóban levő lelki-szellemi-egészségügyi katasztrófa évtizedek óta egyre nagyobb terhet jelent a társadalom, a munkaképesség, az egészségügyi kiadások számára. *A hosszú távú fenntarthatóság követelményei manapság már a szó szoros értelmében a bőrünkön, egészségünkön, személyiségünk szétesésében és a népbetegséggé váló viselkedési zavarokban érződnek*. Ennek ellenére a világ boldogság-jelentései (pl. World Happiness Report) az élvonalban szereplő nyugati országok lakóit hozzák ki a legboldogabbnak

(részletesebben ld. Grandpierre, 2022a, 259-283). Mai gondolkodásmodunknak megfelelően készült jelentéseink azt mutatják: a boldogság terén a fejlett nyugati országok a követendő példák. *S míg a boldogság terén látszólag minden rendben van, akadálytalanul, rohamosan tovább csökken a testi, lelki és szellemi jólét.*

Gondolkodásmodunkért azonban magunk vagyunk a felelősek. A fenntarthatósági fordulatnak gondolkodásmodunk javításával kell elkezdenie.

A természeti népek hosszú és boldog életet élnek

A nyugati civilizációban közkeletű nézet szerint a nyugati civilizációtól kevésbé befolyásolt népek elmaradottak, a fejlett nyugati államokban megszokotthoz viszonyítva rövid és boldogtalan életet élnek. *Mit mondanak a tények? Ennek az ellenkezőjét.* A nyugati kultúrától nem, vagy csak viszonylag későn érintett, az ősi hagyományait őrző népeknél a leggyakoribb a rendkívül hosszú, száz év feletti élettartam, és a vidám, örömteli, egészségben zajló hosszú élet (hunzák, abházok, vilcabambák, okinawaiak, ld. pl. Robbins 2006). *„Az abházok életművészetének minőségét mi sem jellemzi jobban, mint az a nyugati civilizációban szinte teljesen ismeretlen, magas szintű boldogság, vidámság, kiegyensúlyozottság és természetes jólét, amely számukra nem elérendő cél, hanem a természetes, mindennapi állapot”* (u. ott, 30). A Pakisztán, Oroszország és Kína között fekvő Hunzában „az emberek nemcsak a test tisztaságát élvezik, hanem a kölcsönös bizalmat és integritást is... *Egy átlagos 80-90 éves megpakolva is könnyedén gyalogolja le a 100 kilométert Gilgitig, majd vissza. Aztán pihenés nélkül nekilát a teendőnek”* (uo. 75). *„Úgy tűnik, a hunzaiak a legboldogabb emberek a világon. Boldogok, mert igazán élnek”* (uo. 76). Az a látszólagos jólét, amit a nyugati civilizáció biztosít jó anyagi helyzetben levő tagjainak, teljesen más színben tűnik fel, amint összehasonlítjuk a valós tényekkel (ld. még Jean Liedloff „Az elveszett boldogság nyomában” című könyvét, Liedloff 2015).

A főáramú közgazdaságtan axiómája, az utilitáriánus elv szerint az embernek alapvetően egyetlen szükséglete van: az anyagi jólét. Ez a jólét-fogalom azonban éppen az ember természetét hagyja figyelmen kívül, és hosszú távon annak rovására megy, ahogy azt többek között Aldous Huxley *Szép új világ*, George Orwell *1984* című könyve, és a Lana és Lilly Wachowski írásában és rendezésében készült *Mátrix* című film érzékeltette.

A kiemelkedően eredményes emberek élettapasztalataiból leszűrűt módszerek egybevágnak gondolkodásmodunk fejlesztésének követelményével

Hyrum W. Smith „Ami igazán számít. Vezérlő értékeink hatalma” című könyvében azt írja: „Meg kell tanulnunk az elsőrendű fontosságú dolgok és irányadó értékeink köré szervezni az életünket” (Smith 2018, a könyv hátlapján). Idézi a japán közmondást: „A jövőkép cselekvés nélkül – álmodozás. A jövőkép nélküli cselekvés – rémálom” (uo. 15). *„Az eredményes élet vezérlő alapértékeinek a következőket tartja: az élet tisztelete, a közjóért végzett munka, az együttműködés szükségessége* (uo. 17). *A legmélyebb értékek pedig: család, örömteli munka, mások segítése, belső irányítú követése, együttlét* (uo. 20). Az alapvető emberi szükségletek: az életben maradás, a szeretet (hogy szerethess és szerethessenek), a változatosság, a fontosságérzet, valamint az élet értelmének és létezésednek ismerete (uo. 139) Kiemelkedően fontos felismerése: „Felelős vagyok azért, hogy mit érzek, gondolok” (uo. 85). Ezek az értékek számítanak az életben igazán. Hol vannak ezek az értékek a GDP-növelést a legfontosabb célnak kítűző társadalmak értékrendjében?

A legeredményesebb emberek titkának hét összetevője: lelki béke, egészség és energia,

szerető kapcsolatok, anyagi függetlenség, értelmes célok és eszmények, önismeret, személyes beteljesülés – írja Brian Tracy 25 millió példányban elkelt, 40 nyelvre lefordított könyvében. (Tracy 2013, 29-51). „Az elme mesteri működésének hét törvénye” közül az első: „1. Az irányítás törvénye. Életünk irányítása minden esetben gondolatainkkal kezdődik. Ez az egyetlen dolog, amely felett teljes ellenőrzésünk van”. *Csakhoggy éppen a gondolkodásmódunkkal van a baj.* Ahogy fentebb jeleztük, éppen a legnagyobb döntésekre nem látunk rá; s ha ezekben mégis azt hisszük, hogy mindenre rálátunk, akkor ezzel csak tartósítjuk gondolkodásmódunk korlátozottságát, szűklátókörűségét. Tegyük hozzá: *a beszámíthatóság a lényegében helytálló valóság-megítélést jelenti. Az a tény, hogy a nagy kérdésekre nem ismerjük a választ, azzal jár, hogy éppen a nagy kérdésekben, életünk legdöntőbb kérdésében – ha így vesszük - tulajdonképpen beszámíthatatlanok vagyunk.* Ennek a váratlanul fájdalmas ténynek nyers kimondását csak az a szándékunk menti, hogy ennek felismerésével kikerüljünk a szellemi megállapodottságból, hogy felismerjük, gondolkodásmódunk teljeskörűvé tévése életünk, embervoltunk alapkövetelménye.

„Legfontosabb teendőnk irányításunk alá vonni életünket és jövőnket. Értenuünk kell a törvények működését. Legtöbbünk már tudja, hogy a világmindenségben kétféle törvény van. Az egyikhez azok tartoznak, amelyeket az ember alkotott, a másikhoz pedig a természet megmásihatatlan törvényei. Az ember alkotta törvényeket megszeghetjük, és megúszahtajuk, ha nem kapnak el. Ám ha a természet törvényeit próbáljuk megszegni, nincs menekvés, minden alkalommal bűnhödnünk kell. *A természet törvényeit is két csoportba oszthatjuk. Az egyikbe a fizikai, a másikba pedig a lelki, szellemi tevékenység törvényei tartoznak. A lelki-szellemi törvények csak kísérletekkel és intuición alapján igazolhatók, és úgy, hogy működésüket saját életünkben figyeljük*” (uo. 35; kiemelés: G. A.). Mint fentebb láthattuk, ezek a lelki és szellemi törvények a lélekelv és az értelemelv, ezek tudományosan megalapozhatók és világosan megérthetők, sőt mindennapi tapasztalatainkkal egybevetethetők és igazolhatók. „Ha életünk rendben van, ez azt jelenti, hogy gondolataink és tetteink összhangban vannak ezekkel a láthatatlan törvényekkel” (uo. 36). „Az elme mesteri működésének hét törvénye” közül a második: „2. Az ok-okozat törvénye. Az ok-okozat törvényének legfontosabb okai a gondolataink. Életkörülményeink legfontosabb okai a gondolataink. Mindig azt nyerjük ki az életből, amit beleviszünk” (uo. 39). Legfontosabb teendőnk: gondolkodásmódunk korlátainak felismerése és kellő megalapozása. *Gondolkodásmódunk helytálló megalapozásán múlik egész hátralévő életünk.*

„Az eredményes szokások az elsajátított alapelvek és viselkedésformák. Ahogy tovább fejlődünk és érettebbé válunk, egyre inkább tudatosodik bennünk, hogy *létezik egy ökológiai rendszer, amely a természetet és az emberi társadalmat is irányítja.* Arra is rájövünk, hogy saját természetünk magasabb szintje a másokkal ápolat kapcsolatainkról szól” (uo. 59-61; kiemelés: G. A.).

Ezek a felismerések több lényeges ponton túlmutatnak a mai fogyasztói társadalomban uralkodó gondolkodásmódon. Van mit tanulni belőlük, annál inkább, mert éppen a kiemelkedően eredményes emberek élettapasztalatainak legfontosabb tanulságai közé tartoznak.

Ha ezeket kiegészítjük az átfogó tudomány világnézetéből adódó tanulságokkal, akkor ezek a hosszú távon fenntarthatóság átfogó gondolkodásmódjának a mai társadalmakhoz képest rendkívüli eredményességét vetítik előre.

Az ember túlléphet a maga jelenbe fogott tehetetlenségén, ha célja van, és azt elérhetőnek véli

1989-ben, a „szocializmus” összeomlásakor nagy lehetőség előtt állt a magyar társadalom. Új utat kellett találnunk a felemelkedéshez. Losonczi Ágnes, a Széchenyi-díjas iskolateremtő szociológus ekkoriban írta nagyhatású, a társadalmi ártalmakról szóló könyvét. Művét a következő, mai is nagyon megfontolandó gondolatokkal zárta: „*Történelmi tapasztalatok azt igazolják, hogy az ember egyedeiben, közösségeiben elképesztő erőfeszítésekre képes - ha érdemes*” (Losonczi Ágnes 1989, 322-323; kiemelés: G. A.).

„Sokféle lebéklyózott energiának, tehetségnek «elfekvő készletével» rendelkezünk, s ha ennek szabad érvényesülési útja van, ez igen nagy tartalék. *Ha csak az szabadul fel, ami eddig nem tudott érvényesülni: tehetség, szellem, ügyesség, értelmes energia, akkor már olyan tartalékokból élhetünk, ami hosszú időre elegendő lehet*” (uo., 323; kiemelés: G. A.). „*Nem az tehát a kérdés, hogy vannak-e tartalékok vagy sem, mert azok vannak, hanem az, hogy képes-e a társadalmi rend olyan feltételeket teremteni, hogy ezek felszínre kerüljenek, mozdító erővé válhassanak. Képes-e előlívni mindazt, ami elsüllyesztve, kihasználatlanul, korlátozva ma is létezik*” (uo., 324; kiemelés: G. A.).

Korunkban megérték a feltételek az átfogóan fenntartható közgazdaságtan megszületésére

Napjainkban új, fenntartható közgazdaságtanra van szükségünk (Virág Barnabás 2019, Bak-say Gergely, Matolcsy György és Virág Barnabás 2022). „*A civilizációnak a fennmaradása érdekében fenntarthatósági fordulatot kell végrehajtania. Erről szól a 21. század*” (Matolcsy György 2022). „A közgazdasági elmélet kultúra-alapúvá válik. A fenntarthatóság köré szervezett közgazdaságba beépül minden, ami a gazdaság és a növekedés kulturális forrása (gondolkodási minták, értékrendek, viselkedés, közösségi szellemi tőke)” (BC4LS 2021, 60).

Tovább tudunk lépni az életelv társadalmi alkalmazására vonatkozóan, ha figyelembe vesszük, hogy erre számtalan sok példát találunk az ősi hagyományukat őrző, hosszú távon fennmaradt őshonos népeknél: a maoriknál (Patterson 1998, Grandpierre 2022c), a hawaiiaknál, a jekánoknál, a !kung-oknál, sőt az ősi életfilozófiai hagyományukat őrző eurázsiai népeknél is.

„A legnagyobb boldogság a legtöbb embernek” – a fenntartható közgazdaságtan alapelve: az átfogó boldogság elve

Figyelemre méltó, hogy *az életelv a legnagyobb boldogság elvének, pontosabban a legnagyobb átfogó boldogság irányelve tudományosan megalapozott formájának tekinthető.* Ez pedig váratlan kapcsolatot jelent a mai közgazdaságtan alapelvének tekinthető, először Leibniz által 1699-ben felvetett, Francis Hutcheson által 1725-ben megfogalmazott, majd Jeremy Bentham által egyoldalúan és felszínesen, az élettani élvezetekre és fájdalomra korlátozódva, John Stuart Mill és Henry Sidgwick által összetettebben értelmezett elvvel. S amíg Hutcheson a legnagyobb boldogságot az ókori görög felfogásnak megfelelően az erényben látta, Benthamnál a legnagyobb boldogság – megalapozatlanul - anyagelvű, egoisztikusan utilitáriánus értelmezést kapott. *Az átfogó tudományban mind az életelv, mind a boldogság természete a valóság végső alapelveig mélyreható, az alapelvek szintjén teljeskörűen megalapozott, átfogó, pontos megfogalmazást nyert.* A boldogsághoz nemcsak testi, hanem lelki és szellemi örömeink is hozzátartoznak – a boldogság érzés, lelkiállapot. A boldogságnak nemcsak felszínes szintje van, mélyebb szintjei is vannak, legmélyebb szintje éppen az életösztön – az életelv - kozmikus mivoltának, egyetemességének, felemelő voltának és hajtóerejének átélése. S mivel az érzéseink és gondolataink közösségi természetűek, a

boldogság a közösségi életben teljesül ki.

Nemcsak térben és időben, hanem az élet kozmikus szerveződésének természetadta rendjében is élünk. Életünk természeti rendbe ágyazottsága személyesen érdekeltté tesz bennünket abban, hogy javítsuk a viszonyunkat az élet hét kozmikus szerveződési szintjéhez. Hét természetadta kötelezettségünk van, amelyekért felelősek vagyunk: sejtjeink, egyéni életünk, családi életünk, nemzetünk élete, az emberiség élete, a földi élővilág élete, és a kozmikus élet. Saját legszemélyesebb és legalapvetőbb érdekünk, hogy ezeket a természetadta kötelezettségeinket minél jobban teljesítsük, mert ez az út vezet a legjobb, igazán boldog, értékes és teljes élethez. A pszichológia legújabb eredményei (Marinoff 2023) és az ősi eurázsiai civilizáció értékrendje (Grandpierre 2021) ezt a következtetésünket részletesen alátámasztják. A természettudományokat és a humán tudományokat egységesítő átfogó tudomány váratlanul széles és mélyreható, tudományosan megalapozott alapot kínál a boldogság átfogó értelmezése, az életközponturnak gazdaság, az egészséges környezet és az egészséges társadalom számára.

Élő Világegyetemben élünk, és ez az eszme mindent megváltoztat: az önmagunkról, az egyetemes emberi természetéről, a Világegyetemről, a tudományról, az életről, a boldogságról és a társadalomról alkotott képünket egyaránt. Ez a kopernikuszi fordulat teszi lehetővé a közgazdaságtan kopernikuszi fordulatát a fenntarthatóság felé.

Az átfogóan életközponturnak és fenntarthatóságot biztosító gondolkodásmód egységes, életfelemelő főiránya az átfogó közjó

Az átfogóan életközponturnak és fenntarthatóságot biztosító gondolkodásmód egységes, életfelemelő főiránya az átfogó életminőség, amely biztosítja az élet felemeléséhez és tökéletesedéséhez szükséges egyensúlyt az élet 3x3x7 alapvető terén. S mivel az átfogó életminőség az élet minden színterén az élet javítására irányul, ápolása az, ami a közjót, a legfőbb jót biztosítja.

Az új reneszánszt a fenntarthatósági korszakváltás hozza el

A Luther 95 pontja által elindított reformáció igazi lendítőereje az a törekvés volt, arra irányult, hogy visszahozza a középkorban felszínessé és hiteltelenné vált valódi, mély, kozmikus istenélményt. Luther törekvése és a fenntarthatósági fordulat egy lényegű. Az átfogó gondolkodásmód elérhetővé teszi a valóság legmélyebb megértését. Képessé tesz bennünket arra, hogy újra elérhetővé váljon a kozmikus élet mély átélése a társadalom legszélesebb néprétegei számára. A második kopernikuszi forradalomban a tudomány már nem az átfogó gondolkodásmód ellenfele, mint az elsőben, hanem segítője. A fenntarthatóság, az emberiség fennmaradásának igénye égetően szükségessé teszi az átfogó gondolkodásmód kialakítását. *Az átfogó gondolkodásmód hozza el az új reneszánszt, azzal, hogy mélyen átélhetővé teszi az ember közösségi és kozmikus lény voltát, megnyitja a mindennapjainkban is járható utat a legmélyebb boldogság átéléséhez, a teljes és értelmes élethez.*

A mai közgazdaságtan irányelve a haszonelvőség. Egyetlen színtere van, az egyéni, ezen belül az anyagi, felszínes, külsődleges érdek. *A fenntartható közgazdaságtan irányelve az átfogó életeli, amely magában foglalja az egyén életének minden oldalát: a testi, lelki és értelmi jólétet, a boldogság felszíni, mély és legmélyebb szintjét, a kozmikus élet hét szerveződési szintjét a sejtjeinktől a Világegyetemig, ezeket összhangba hozza és az élet számára kedvező fejlődés felé tereli. Az átfogó fenntarthatóság követelmé-*

nye nem külsődleges elvárásként lép fel, mint a haszonelvű közgazdaságtan vagy az etikai indíttatású fenntarthatósági elméletek, hanem valódi, sokkal hatékonyabb belső motivációinkat mozgósítja. Megalapozza az egyéni, családi, társadalmi és nemzetközi élet felemelő és célravezető életvezetését, kitágítja és elmélyíti önzonosságunkat és szemléletünket, világos és mindennapi döntéseinkben alkalmazható átfogó térképet ad a valóságról.

(A következő, 2. részben az általános elméleti szintről tovább lépünk a fenntartható közgazdaságtan középszintű elmélete felé.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anielski, Mark (2018): *An Economy of Well-Being. Common-Sense Tools for Building Genuine Wealth and Happiness*. New Society Publishers, Gabriola Island.
- Baksay Gergely – Matolcsy György – Virág Barnabás (szerk.) (2022): *Új fenntartható közgazdaságtan. Globális vitákat*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest.
- Bauer Ervin (1935/1967): *Elméleti biológia*. Az 1935-ben megjelent orosz nyelvű eredetiből fordította: Müller Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BC4LS (2021): 95 *Theses for long-term sustainability. Long-term, sustainable, comprehensive and life-centred world order*. Global Debates 4, Budapest Centre for Long-Term Sustainability – BC4LS. <https://www.bc4ls.com/wp-content/uploads/2021/11/95-THESES-FOR-LONG-TERM-SUSTAINABILITY-1.pdf>
- Berman, Morris (1988): *The Reenchantment of the World*. Cornell University Press.
- Bregman, Rutger (2020): *Emberiség: Mégis jobbak lennénk, mint hittük?* HVG Kiadó, Budapest.
- Broadbent, Emma – Gougoulis, John – Lui, Nicole – Pota, Vicas – Simons, Jonathan (2017): *Generation Z: Global Citizenship Survey*, January 2017, <https://www.varkeyfoundation.org/media/4487/global-young-people-report-single-pages-new.pdf>
- Cobb, John B. – Daly, Herman E. (1989): *For the common good: redirecting the economy towards community, the environment, and a sustainable future*. Beacon Press, Boston.
- Cobb, John B. – Vltcshek, Andre (2019): *China and Ecological Civilization*. PT Badak Merah Semesta.
- Comenius Ámos János (1657/1953): *Nagy Oktatástana*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Geréb György.
- Csikós-Nagy Béla (1994): *Surányi-Unger Twadar. Magyar közgazdászok a két világháború között*. (szerk. Mátyás Antal); Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Daly, Herman E. (1968): On Economics as a Life Science. *Journal of Political Economy* 76: 392-406.
- Egyed István (1937): *Közjogi alapismertek*. A magyar népművelés könyvei. Kiadó: Fejér Vármegye Közönsége.
- Farkas Beáta (2022): *A közgazdasági gondolkodás rövid története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Felber, Christian (2020): *A közjó közgazdaságtana*. Pallas Athéné Könyvkiadó, Budapest.
- Frivaldszky János (2013): Beköszöntő a „Jó kormányzás - jó kormányzat - jó állam” konferenciához. *Iustum Aequum Salutare* 2013/2. szám, 5-7. <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/4703972>
- Fromm, Erich (1998): *Az önmagáért való ember*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Galer, Sophia Smith (2021): *56 Percent of Young People Think Humanity Is Doomed*. vice.com, September 14, 2021. <https://www.vice.com/en/article/88nnpn/fifty-six-percent-of-young-people-think-humanity-is-doomed>
- Gasset, Ortega (1932/1995): *A tömegek lázadása*. Pont Könyvkereskedés, Budapest.
- Gerasimo, Pilar (2020): *The Healthy Deviant: A Rule Breaker's Guide to Being Healthy in an Unhealthy World*. North Atlantic Books, Berkeley, California, USA.
- Glover, Jonathan (1990): *Utilitarianism and its Critics*. Macmillan Publishing Company, New York.
- Grandpierre Attila (2007): Biological Extension of the Action Principle: Endpoint Determination beyond the Quantum Level and the Ultimate Physical Roots of Consciousness, *Neuroquantology* 5: 346-362, <http://www.grandpierre.hu/site/wp-content/uploads/2012/09/neuro.pdf>

- Grandpierre Attila (2012): *Az Élő Világégyetem könyve* – 2012. Titokfejtő Könyvkiadó.
- Grandpierre Attila (2022a): *Az Élet könyve. Az átfogó életfilozófia alapjai*. Titokfejtő Könyvkiadó.
- Grandpierre Attila (2022b): Limits to Growth and the Philosophy of Life-Centred Economics. *World Futures*, DOI: 10.1080/02604027.2022.2072160
- Grandpierre Attila (2022c): A kozmikus életöztön utat mutat az egészséges ökológiai civilizáció felé. *Valóság* 2022/8, 1-24. http://epa.niif.hu/02900/02924/00113/pdf/EPA02924_valóság_2022_08_001-024.pdf
- Grandpierre Attila – Kafatos, Menas (2012): Biological Autonomy. *Philosophy Study* 2(9): 631-649.
- Grandpierre Attila – Kafatos, Menas (2013): Genuine Biological Autonomy: How can the Spooky Finger of Mind Play on the Physical Keyboard of the Brain? Chapter 9, *An Anthology of Philosophical Studies*, Vol. 7, P. Hanna (edit.), Athens Institute for Education and Research 2013: 83-98.
- Grandpierre Attila (2021): *A Selyemút őstörténete – a magyarság szerepe Euráziában*. Titokfejtő Könyvkiadó
- Grandpierre Attila – Müller Miklós – Elek Gábor (2022): *Bauer Ervin élete és munkássága*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó.
- Heller Farkas (1921): *Közgazdaságtan. I. kötet*. Elméleti közgazdaságtan. Második, teljesen átdolgozott kiadás. Budapest, Németh József Könyvkiadóvállalata.
- Hess, Abigail Johnson (2021): *51% of young Americans say they feel down, depressed or hopeless - here's how advocates are trying to help*. cnb.cx/2Qk3Lo8
- Kahneman, Daniel (2013): *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Kiadó, Budapest.
- Kautz Gyula (1860/2004): *A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése*. Az eredeti német kiadás alapján fordította: Bródy András, Frenkel Gergely, Hild Márta, Horváth László. Budapest, Aula Kiadó.
- Kopp Mária – Skrabski Árpád (2006): A támogató család, mint a pozitív életminőség alapja. 5.1.1. fejezet, Ld: Kopp Mária és Kovács Mónika Etelka (szerk.) 2006, *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest, Semmelweis Kiadó, 220-232.
- Lawn, Philip A. (2003): A theoretical foundation to support the Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW), Genuine Progress Indicator (GPI), and other related indexes. *Ecological Economics*. 44 (1): 105–118.
- Lawn, Philip A. (2006): Sustainable development: concept and indicators. In: *Sustainable Development Indicators in Ecological Economics* (Current Issues in Ecological Economics Series), ed. by P. Lawn, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 13-54.
- Lentner Csaba (2020): A piacgazdaság diszkrét bája. Főszerkesztői beközönlő. *Polgári Szemle* 2020/4-6: 7–10. https://polgariszemle.hu/images/content/pdf/psz_2020_4-6.szam_1.pdf
- Liedloff, Jean (2013): *Az elveszett boldogság nyomában*. A kontinuum-elv. Kétezeregy Kiadó, Budapest.
- Losonczy Ágnes (1989): *Ártó-védő társadalom*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Marinoff, Evelyn (2023): *What Is Intrinsic Motivation And How To Find Yours*. <https://www.lifehack.org/839224/internal-motivation>
- Matolcsy György (2022): *Új fenntartható közgazdaság*. (Tézisek), Ld. Új fenntartható közgazdaságtan, MNB, Budapest.
- Osler, Margaret J. – Brush, Stephen G. – Spencer, J. Brookes (2023): *Physical science, The Editors of Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/science/physical-science> 2023-03-30
- Pataki György (1998): *A fejlődés gazdaságtana és etikája - Tiszteletadás Amartya Sen munkásságának*. Kovász 1998 Tél, 6-17.
- Pataki György – Takács-Sánta András (2004): Bevezetés. A modern közgazdaságtan: a társadalomtudományok királynője? Ld. *Természet és Gazdaság. Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény*, szerk. Pataki György és Takács-Sánta András. Typotex, Budapest, 7-25.
- Patterson, John (1998): Respecting Nature: a Maori Perspective. *Worldviews: Global Religions, Culture, and Ecology*, 2(1), 69–78.
- Pokol Béla (1987): *A funkcionális rendszerelmélet kibomlása*. Talcott Parsons és Niklas Luhmann társadalomelméletének kategóriáiról. Ld. *Modern polgári társadalomelméletek*, szerk. Csepeli György, Papp Zsolt, Pokol Béla. Gondolat, Budapest.
- Robbins, John (2006): *Százévesen egészségben*. Matuzsálemi kor, kivételes életerő. A titok nyitja a tudomány tükrében. Partvonal Könyvkiadó, Budapest.
- Roberts, Russ (2022): *Wild Problems. A Guide to the Decisions That Define Us*. Portfolio.
- Rowe, Stephen C. (2013): *Overcoming America/America Overcoming. Can We Survive Modernity?* Lexington Books, Lan-

- ham.
- Ruskin, John (1860/1921): *Unto This Last. Edited by Susan Cunningham*. The Grant Educational Co. Ltd., Glasgow, 115-116.
- Schumacher, Ernst F. (1991): *A kicsi szép. Tanulmányok az emberközpontú közgazdaságtanról*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Sedláček Tomáš (2012): *A jó és a rossz közgazdaságtana*. HVG Kiadó, Budapest.
- Sen, Amartya (1993): Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség; ld. Kindler J. - Zsolnai L. (szerk.): *Etika a gazdaságban*; Keraban Könyvkiadó, Budapest, 26-44. old., ford.: Ferge Zsuzsa
- Simms, Andrew (2017): *The new reformation: 33 theses for an economics reformation*. New Weather Blog 12th December 2017. <https://www.newweather.org/2017/12/12/the-new-reformation-33-theses-for-an-economics-reformation/>
- Smith, Hyrum W. (2008): *Ami igazán számít*. Vezérlő értékeink hatalma. Bagolyvár Könyvkiadó.
- Swinford, Steven (2013): *Marriage makes people happier than six figure salaries and religion*. Telegraph 30 May 2013 <http://www.telegraph.co.uk/news/politics/10090130/Marriage-makes-people-happier-than-six-figure-salaries-and-religion.html>
- Surányi-Unger Tivadar (1927): *A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései*. Budapest, Grill-féle Udvari Könyvkereskedés, Benkő Gyula R.-T.
- Thomson, Arthur J. (1920): *The System of Animate Nature*. Williams and Norgate, London.
- Tóth Gergely – Szigeti Cecília (2016): The historical ecological footprint: From over-population to over-consumption. *Ecological Indicators* 60: 283–291.
- Tracy, Brian (2013): *Maximális teljesítmény. Rejtett erőnk mozgósítása a siker érdekében*. Módszerek és technikák bevált rendszere. Bagolyvár Könyvkiadó
- Virág Barnabás (2019): *A jövő fenntartható közgazdaságtana*. Szerkesztette Virág Barnabás. Magyar Nemzeti Bank, Budapest.
- Weber, Max (1920/1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, Budapest.
- Weber, Max (2007): *Világvallások gazdasági etikája*. Gondolat, Budapest.
- Zimmet, Peter (2000): Globalization, coca-colonization and the chronic disease epidemic: can the Doomsday scenario be averted? *Journal of Internal Medicine*, 247(3): 301–310.

Eperjesi Zoltán

A feltörekvő országok nemzetközi fejlesztési bankjai, valamint a multilaterális pénzügyi rendszer átalakulása

International Development Banks of the Emerging Countries and the Transformation of the Multilateral Financial System

ÖSSZEFOGLALÁS

A huszonegyedik században a feltörekvő államok kezdeményezésére két olyan multilaterális fejlesztési bank is létrejött, amelyek szakítva az USA és nyugati államok dominanciáján alapuló Bretton Woods-i intézményrendszerrel, a feltörekvő és fejlődő országok fejlesztésfinanszírozási koncepcióját hivatottak elősegíteni. Kína nagyon jelentős szerepet töltött be mind az Új Fejlesztési Bank, mind pedig az Ázsiai Infrastruktúra Beruházási Bank felállításában. A BRICS-országok által életre hívott multilaterális fejlesztési bank az első a világon, amelyben megalapításakor az öt alapító ország egyenlő szavazati hányaddal rendelkezett, és amely, valóban a feltörekvő és fejlődő országok igényeire koncentrált. Ebben a bankban egyetlen nyugati fejlett állam sem rendelkezik részvényhányaddal. Bár az Ázsiai Infrastruktúra Beruházási Bankban a legnagyobb részvényes tagország Kína megkerülhetetlen, a bankhoz számos fejlett ipari állam is csatlakozott időközben, és a bank működési mechanizmusai hason-

lók a Bretton Woods-i pénzügyi fejlesztési intézményrendszeréhez. Mindkét új pénzügyi intézet versenyhelyzetet teremt az 1944-től kiépült bretton woods-i nemzetközi fejlesztésfinanszírozási intézményrendszernek, az Új Fejlesztési Bank leginkább a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank vetélytársává nőheti ki magát, míg az Ázsiai Infrastruktúra Beruházási Bank a 60-as években létrehozott Ázsiai Fejlesztési Bank működési területén szerezhet pozíciókat.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: F02, F53

Kulcsszavak: BRICS országok, multilaterális fejlesztési bank, infrastruktúra-finanszírozás, feltörekvő gazdaságok, globális fejlesztésfinanszírozási architektúra

SUMMARY

In the twenty-first century, two multilateral development banks have been set up at the initiative of emerging countries to promote the concept of development finance for emerging and

DR. EPERJESI ZOLTÁN, tanszékvezető főiskolai tanár, Wekerle Sándor Üzleti Főiskola (eperjesiwsuf@gmail.com).

developing countries, breaking away from the Bretton Woods institutional system based on the dominance of the US and Western states. China has played a very significant role in the establishment of both the New Development Bank and the Asian Infrastructure Investment Bank. The BRICS multilateral development bank is the first of its kind in that its five founding countries had equal voting shares at the time of its establishment and which is truly focused on the needs of emerging and developing countries. No Western developed country has a stake in this bank. Although China is the largest shareholder in the Asian Infrastructure Investment Bank, it has been joined by a number of advanced industrialised countries, and its operating mechanisms are similar to those of the Bretton Woods financial development institutions. Both new financial institutions will create competition for the Bretton Woods system of international development finance institutions, which has been in place since 1944, with the New Development Bank most likely to rival the International Bank for Reconstruction and Development, while the Asian Infrastructure Investment Bank could gain a foothold in the operational area of the Asian Development Bank, which was established in the 1960s.

Journal of Economic Literature (JEL)

codes: F02, F53

Keywords: BRICS-countries, multilateral development banks, infrastructure financing, emerging economies, global development-financing architecture

BEVEZETÉS

A multilaterális fejlesztési pénzüintézetek (MFP) megalakulásának négy különböző hullámát különböztethetjük meg, amelyek közül mind-egyik a világtörténelem- és politika bizonyos meghatározó eseményeihez köthető. Az MFP-k alapításának első hulláma az 1940-es években, a második világháború végén történt. A Bretton Woods-i konferencián az Amerikai Egyesült Államok kezdeményezésére létrehozott Nemzetközi Újjáépítési Bank (International Bank for Reconstruction) elsődleges feladata abban állt, hogy finanszírozza az európai kontinens újjáépítését a második világháború pusztításait követően. A szintén amerikai kezdeményezésű Marshall segély azonban átvette az Európa újjáépítéséért felelős szervezet szerepét, így a Nemzetközi Újjáépítési Bank új név alatt (Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank) újra pozícionálta működésének fő irányát, és

1. táblázat: A multilaterális fejlesztési bankok megalapításának kronológiája

Időszak	Meghatározó nemzetközi események	Multilaterális fejlesztési bankok alapítása
1940-es évek	II. világháború vége	IBRD
1960-as évek	dekolonizáció	ADF, AfDB, IDB, IsDB, CAF, IDA, IFC
1990-es évek	a hidegháború vége	EBRD, EIB finanszírozások területi kiterjesztése
2010-es évek	a feltörekvő gazdaságok felemelkedése	NDB, AIIB

Forrás: Jiëjin (2019:131): *Borrowing country-oriented or donor country-oriented? Comparing the BRICS New Development Bank and the Asian Infrastructure Investment Bank*

innentől kezdve a fejlődő világra koncentrált (Zhu, 2019:130).

Az 1960-as években, a dekolonizáció, azaz a gyarmati rendszer felbomlásának következtében került sor a multilaterális fejlesztési pénzüstézek megalapításának második hullámára, amikor is számos regionális szinten működő multilaterális fejlesztési bankot hoztak létre (Ázsiai Fejlesztési Bank, Afrikai Fejlesztési Bank, Inter-Amerikai Fejlesztési Bank, Latin-Amerikai Fejlesztési Bank, Iszlám Fejlesztési Bank).

A multilaterális fejlesztési bankok alapításának harmadik hulláma az 1990-es évek elejére datálható, amikor is véget ért a hidegháború, a Szovjetunió összeomlott, a közép-kelet európai volt szocialista országok pedig a demokratikus többpártrendszer, valamint a piacgazdaság útjára léptek. A nyugat-európai nagyhatalmak javasolták az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) létrehozását, amellyel párhuzamosan az Európai Unió fejlesztési bankja, az Európai Beruházási Bank (EIB) is kiterjesztet-

te működését a közép-kelet európai térségre (Wang, 2017:113).

A negyedik hullám nemzetközi fejlesztési bankjait a 2008 évi világgazdasági és pénzügyi válságot követően alapították. Az amerikai és nyugati befolyás dominancia alatt álló Világbank évtizedekig elhanyagolta az infrastrukturális fejlesztések finanszírozását, és a fő hangsúlyt a szegénység leküzdésére és a jó kormányzásra helyezte (Wang, 2019:223). A feltörekvő gazdaságok jelentős mértékű változást és erőviszonyeltolódást eredményeztek a világ politikai és gazdasági szerkezetében. A BRICS országok GDP-je a világ GDP-jének viszonylatában 2000 és 2019 között 8%-ról 22%-ra emelkedett, míg a G7 csoport (USA, Kanada, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Japán, Olaszország) GDP-je 65%-ról 45%-ra csökkent világviszonylatban (Wang, 2019:222).

A két új nemzetközi pénzüstézet, az Új Fejlesztési Bank és az Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Bank céljai között szerepel, hogy a

2. táblázat: A Bretton Woods-i multilaterális fejlesztési intézményrendszer

	szavazati súly (%)				igazgatók száma					
	USA	többi G7 tag	egyéb nem hitel-felvevők	hitelfelvevő fejlődő országok	USA	többi G7 tag	egyéb nem hitel-felvevők	hitelfelvevő fejlődő országok	Összesen	elnök
IMF	17	28	17	38	1	6	6	11	24	nem hitelfelvevő
Világbank	16	27	18	39	1	6	8	9	24	nem hitelfelvevő
IADB	30	16	4	50	1	4	0	9	14	hitelfelvevő
ADB	13	27	15	45	1	4	1	6	12	nem hitelfelvevő
AfDB	7	21	12	60	1	4	1	12	18	hitelfelvevő
EBRD	10	47	30	13	1	6	12	4	23	nem hitelfelvevő

Forrás: Birdsall (2003:23) https://www.researchgate.net/publication/228420747_Global_Economic_Governance_and_Representation_of_Developing_Countries_Some_Issues_and_the_IDB_Example

3. táblázat: A BRICS országok 1 főre eső GDP-jének alakulása 2000 – 2021 között

megnevezés	lakosságszám (millió fő)	1 főre eső GDP (2000, USD)	1 főre eső GDP (2021, USD)	növekedés (%)
Brazília	211,76	3 772,05	7 563,56	201%
Dél-Afrikai Közársaság	59,31	3 039,04	6 950,43	229%
India	1 378,62	451,11	2 282,97	506%
Kína	1 411,00	951,16	12 358,80	1299%
Oroszország	146,17	1 899,41	12 198,21	642%
Összesen:	3 206,86	10 112,77	41 353,97	

Forrás: Net 2: <https://www.statista.com/statistics/741745/gross-domestic-product-gdp-per-capita-in-the-bric-countries/>

Bretton Woods-i nemzetközi pénzügyi rendszer alternatívájává váljon és megváltoztassa a globális fejlesztésfinanszírozás keretrendszerét. A feltörekvő gazdaságok azt szeretnék elérni, hogy a második világháború után létrehozott multilaterális pénzügyi intézetekben újragondolják a tagállamok aránytalanul meghatározott szavazati jogainak megosztását.

A régi Bretton Woods-i globális pénzügyi intézményrendszernek konkurenciát támaztó új multilaterális fejlesztési bankok megalapítása a kínai külpolitika részének is tekinthető, amely párhuzamos struktúrák létrehozásával igyekszik ellensúlyozni a meglévő nemzetközi szervezetek amerikai dominanciáját (Reisen, 2015:274). Az USA az Ázsiai Infrastrukturális Fejlesztési Bank megalakításakor több barátai államot is megpróbált lebeszélni a belépésről a környezetvédelmi szttenderdekre, az állami megbízások odaítélésének átláthatatlanságára, valamint a helyben élő lakosságra vonatkozó kisajátítási védelem hiányosságaira való hivatkozással. Fontos kérdés, hogy az újonnan létrehozott nemzetközi pénzügyi intézmények érdemi befolyást tudnak-e gyakorolni a második világháború vége óta domináns pozícióban lévő szervezetekkel szemben. Az Ázsiai Infrastrukturális Fejlesztési Bank, valamint a feltörekvő gazdaságok

által alapított Új Fejlesztési Bank kellő magán beruházási forrást tud mobilizálni, így a második világháború után megalapított nemzetközi pénzügyi rendszer valós kihívóivá válnak (Reisen, 2015:297).

A BRICS ORSZÁGCSONPORT ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

A BRICS betűszó öt feltörekvő ország – Brazília, Oroszország, India, Kína, Dél-Afrikai Közársaság – gazdasági együttműködését takarja. Mind az öt ország jelentős regionális befolyással rendelkeznek, pl. Kína és Oroszország tagja az ENSZ Biztonsági Tanácsának és mind az öt ország tagja a világ legnagyobb gazdaságait tömörítő G20-nak. Az öt ország összesített lakossága adja a világ teljes népességének 40%-át. Az öt ország 2011-ben megalakította a BRICS Fórumot, egy független nemzetközi szervezetet a BRICS-tagországok közötti kereskedelmi, politikai és kulturális együttműködés erősítésére. Jim O’Neill, a Goldman Sachs amerikai multinacionális pénzügyi szolgáltató vezető közzgazdása használta 2001-ben első alkalommal a BRIC betűszót, abból indult ki, hogy a Brazília, Oroszország, India, Kína alkotta országcsoport gazdasági teljesítménye 2050-re lekörözi a

4. táblázat: A BRICS országok általános összehasonlítása

Ország	lakosság (millió fő)	termékenység	várható élettartam (év)	urbanizáció szintje (%)	gazdasági szektorok			munkanélküliség (%)	export (mrd USD)	külker. Mérleg egyenleg (mrd USD)
					mezőgazdaság (%)	ipar (%)	szolgáltatások (%)			
Brazília	211,76	1,71	76,08	87,07	5,89	17,7	62,8	13,69	209,18	42,84
Oroszország	146,17	1,5	71,34	74,93	4	29,83	56,13	5,59	333,37	93,73
India	1 378,62	2,18	69,89	34,93	18,23	24,53	48,44	8	276,41	-96,79
Kína	1.411	1,7	77,1	63,89	7,7	37,8	54,5	4,24	2 589,95	523,99
Dél-Afrikai Köztársaság	59,31	2,36	67,9	67,35	2,53	23,42	64,57	29,22	93,18	14,86

Forrás: saját szerkesztés a következő adatok alapján Internet-4: <https://www.statista.com/study/14028/bric-countries-statista-dossier/>

<https://www.statista.com/statistics/455931/urbanization-in-south-africa/>

<https://www.statista.com/statistics/371233/south-africa-gdp-distribution-across-economic-sectors/>

<https://www.macrotrends.net/countries/ZA/south-africa/trade-balance-deficit>

jelenleg leggazdagabbnak számító országokat (Internet-1).

A világ GDP-je 84,71 billió USD összeget tett ki 2020-ban. Az USA GDP-je 20,94 billió USD összegre rúgott, amely a világ teljes GDP-jének 24,71%-át tette ki. Az öt BRICS ország összesített GDP-je 20,79752 billió USD összeget tett ki 2020-ban, amely a világ GDP-jének 24,55%-a volt. A BRICS tagországok GDP-je a következők szerint alakult 2020-ban: Kína: 14,862 billió USD; India: 2,667 billió USD; Oroszország: 1,483 billió USD; Brazília: 1,448 billió USD; Dél-Afrikai Köztársaság: 0,335 billió USD (Internet-3).

Bár az elmúlt két évtizedben mind az öt ország jelentős gazdasági növekedést ért el, mégis joggal merül fel a kérdés, hogy a BRICS ország-csoport tekinthető-e egyáltalán egy társadalmi, gazdasági és geopolitikai ismérveket alapul véve egységes csoportnak egyáltalán. Egy rendkívül heterogén országcsoporthoz beszélhetünk, amely nem rendelkezik közös ideológiával, kultúrával,

és még a földrajzi közelség sem jellemző rájuk. Míg Kína és India gazdasága továbbra is növekszik, Oroszország, Brazília, valamint a Dél-Afrikai Köztársaság visszaeső tendenciát mutat.

AZ ÚJ FEJLESZTÉSI BANK ÉS AZ ÁZSIAI INFRASTRUKTURÁLIS FEJLESZTÉSI BANK MEGALAPÍTÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI AZ ŐKET KÖRÜLVÉVŐ MULTILATERÁLIS FEJLESZTÉSI KÖRNYEZETBEN

A BRICS-államok – Brazília, Oroszország, India, Kína és a Dél-Afrikai Köztársaság – politikai szövetsége új lendületet ad a jelenleg érvényben lévő nemzetközi rend fokozatos átalakulásának. A tendencia azt mutatja, hogy az 1989-ben, a szocialista tábor felbomlását követően tartósan mutatkozó nyugati országok hegemoniája a globalizáció, valamint a folytonosan változó erőviszonyok hatására megtörni látszik. Az igazsághoz mindenképp hozzátartozik, hogy a BRICS-államok kormányai egyáltalán nem céloznak meg forradalmi célkitűzése-

ket, elsődlegesen csupán a nemzetközi pénzügyi rendszer megreformálására törekcsenek. Ezek az államok nagyon messze vannak attól, hogy a neoliberais világgazdasági rendszer alapját megkérdőjelezzék. Törekvéseik mindazonáltal a feltörekvő és fejlődő országok érdekérvényesítésének erősítési igényét vetítik elő.

A BRICS országok (Brazília, Oroszország, India, Kína és a Dél-Afrikai Köztársaság) India kezdeményezésére 2014-ben alapították meg az Új Fejlesztési Bankot (New Development Bank), míg Kína kezdeményezésére 50 csatlakozni kívánó ország 2015-ben írta alá a pekingi székhelyű Ázsiai Infrastrukturális Fejlesztési Bank (Asian Infrastructure Development Bank) alapszabályát (Cooper, 2017). A BRICS, hivatalos nevén Új Fejlesztési Bank megalapítására Braziliában került sor az országcsoport hatodik csúcstalálkozóján. A Shanghai székhelyű bank saját tőkéje 50 milliárd USD, amelyhez az öt alapító tagállam összesen 10 milliárd USD tőkebefizetéssel és 40 milliárd USD összegű garanciákkal járult hozzá (Reisen et al., 2015:274). Az NDB lejegyzett 514.980 darab részvényéből Brazília, India, Oroszország, Kína, Dél-Afrikai Köztársaság egyenként százezer részvénnyel, 19,42% szavazati hányaddal rendelkezik, míg a 2021-ben csatlakozott Banglades és Egyesült Arab Emírátsok 940, illetve 5.560 részvénnyel, 1,83%, illetve 1,08% szavazati hányaddal (NDB éves jelentés, 2021:12) rendelkezik. Banglades 188 millió USD összeggel, míg az Arab Egyesült Emírátsok 111 millió USD összeggel járultak hozzá a bank befizetett tőkéjéhez. A bank elsődlegesen nagy infrastrukturális beruházásokat finanszíroz. Kína mindkét multilaterális fejlesztési bankot nagyban finanszírozza.

Értelemszerűen minél nagyobb az egyenlőtlenség a nemzetközi fejlesztési bankokban a BRICS országok és egyéb feltörekvő országok szavazati részarányát illetően, annál nagyobb a nyomás a gazdasági súlynak megfelelő dön-

téshozatali folyamatokban való részvétel iránt. A BRICS országok a Világbank jegyzett tőkéjének 13,87%-át jegyzik, és 13,23% szavazati hányaddal rendelkeznek, míg a G7 országok csoportja 43,71% tőke, valamint 41,19% szavazati hányaddal rendelkezik (Reisen et al., 2015:275).

A kedvezményes kamatozású, hosszú futamidejű, kezdeti törlesztési türelmi időt biztosító infrastrukturális fejlesztési hitelek hiányának a mértéke határozza meg az új multilaterális bankok (BRICS, AIIB) hitelkonstrukciói utáni keresletet. Ettől a kereslettől függ, hogy az USA és a nyugat-európai fejlett államok által dominált fejlesztési bankok milyen mértékű politikai befolyást adnak át a feltörekvő gazdaságok országai részére (Griffith-Jones, 2014:2). A világgazdaság súlypontjának kelet-ázsiai elmozdulása még mindig nem érezteteti hatását a multilaterális fejlesztési bankok vezető testületeiben, illetve a döntéshozatali mechanizmusok változásában. A feltörekvő országok elégedetlensége újonnan létrehozandó globális és regionális szinten működő fejlesztési pénzügyi intézetekhez vezet, amelynek következtében még tovább osztódik a multilaterális fejlesztési pénzügyi architektúra. A Bretton Woods-i rendszerrel versenyben lévő új árnékintézmények csökkentik a meglévő rendszer kvótareformjának az értékét. Az új multilaterális pénzügyi intézetek megalakulásakor 2014-ben a BRICS országok a világ lakosságának 46%-át, a világ GDP-jének 22%-át tették ki. A BRICS országok lakosságszáma és GDP-je nincs összhangban a Világbankban meglévő szavazati súlyukkal. A G7 országcsoport, amely 1975-ben jött létre, hogy informális fórumként szolgáljon a világ legfejlettebb ipari országainak vezetői számára (Kanada, Franciaország, Németország, Olaszország, Japán, Egyesült Királyság, Egyesült Államok), a világ lakosságának csupán 10%-át, GDP-jének pedig 33%-át adta 2020-ban, ami alapján kijelenthető, hogy

a Világbankban meglévő jegyzett tőke, illetve szavazati hányaduk meglehetősen túlreprezentált (Reisen et al., 2015:275).

A Nemzetközi Valutaalap (IMF) kvótarendszere, az egyes tagállamok befizetési kötelezettsége, valamint szavazati súlya a világgazdaságban betöltött szerepükhöz képest még kiegyenlítetlenebb, mint a Világbank végrehajtó vezető testületének összetétele. A BRICS országok csupán 10% szavazati hányaddal rendelkeznek az IMF-ben. Az Európai Unió ezzel szemben 27%-os szavazati hányadot tudhat magáénak, holott a világgazdaságban meglévő GDP részaránya csupán 18%. Ezen túlmenően az IMF vezetését hagyományosan európai származású elnök látja el, míg a Világbankot amerikai elnök vezeti. 2010-ben elvben már döntöttek a Bretton woods-i intézmények reformjáról, – így például az IMF alaptőkéjének megduplázásáról annak érdekében, hogy a szavazati súlyok esetében pozitív részarányeltolódás valósuljon meg a szegényebb tagországok javára, – ennek ratifikációjára azonban az amerikai kongresszus visszautasítása miatt nem került sor (Reisen et al., 2015, 275). Az európai országok szintén blokkolták a nemzetközi pénzügyi rendszer megreformálását, így az EU továbbra is felülreprezentált pozícióval rendelkezik az IMF-ben, a Világbankban, valamint a regionális fejlesztési bankokban.

A BRICS országok látva, hogy az USA, valamint a nyugati fejlett országok nem támogatják a feltörekvő gazdaságok politikai befolyásának és szavazati hányadának növelését, nem éreznek késztetést arra nézve, hogy nagyobb felelősséget vállaljanak a világgazdaságban, valamint több globális közjavat állítsanak elő.

Az USA és Japán által dominált Ázsiai Fejlesztési Bank különösen torz szavazati arányokat és kvótaelosztást mutat. A bank OECD tagállamai a jegyzett tőke 59%-át biztosítják, a szavazati jogok 64%-a felett rendelkeznek. Kína és India ezzel szemben a szavazati jogok

11%-ával bír. Az USA és Japán számít a bank legnagyobb részvényesének, egyenként 15,6%-os részvénycsomaggal rendelkeztek 2020 végén. Ezzel szemben Kína és India csupán a részvények 6,4, illetve 6,3%-a felett diszponált. A részvényhányadok torz voltát jól szemlélteti, hogy Kína GDP-je 2010-et követően folyamatosan meghaladta Japán USD-ban kifejezett bruttó hazai termékét. Az Ázsiai Fejlesztési Bankot megalakulásától kezdve ezidáig folyamatosan japán elnök irányította. A fejlesztési bank politikai orientációja mindig is Japán legfőbb szövetségesének, az USA-nak az elképzeléseit követte. Mindkét állam mindent elkövetett annak érdekében, hogy a meghatározó ázsiai feltörekvő államok, - Kína és India, - ne juthassanak hozzá további tulajdonrészhez és szavazati joghoz. A torz képviselői és tulajdonosi rendszer közvetlen negatív következménye, hogy csökkenti a bevonható tőke, valamint a folyósítható hitelek mértékét. A finanszírozási nehézségek megmutatkoznak a legszegényebb ázsiai tagországok finanszírozását biztosítani hivatott Ázsiai Fejlesztési Alap (ADF), valamint a közepes jövedelmű tagország hitelezése területén egyaránt. Japán szerepe és befolyása a fejlesztési bankban nem tartható fenn hosszú távon, ugyanis a japán államháztartásra egyre nehezebb súly nehezedik az ország egyre inkább elöregedő társadalma miatt (Sawada, 2014:55). A Világbank, valamint az Ázsiai Fejlesztési Bank nagyon jelentős befolyással rendelkezik a globális energiaügyi kormányzás területén Ázsiában jelentős szerepet játszanak az új energetikai technológiák, eljárásrendek, valamint szolgáltatások bevezetésében. A két fejlesztési banknak azonban nem sikerült összhangba hozni a globális energiaügyi kormányzás egymással versenyben lévő környezetvédelmi, szociális, gazdasági, valamint geopolitikai aspektusait (Nakhoda, 2011:120).

A párhuzamos nemzetközi finanszírozási rendszerek létrejöttét leginkább az erősíti, hogy

a feltörekvő, valamint fejlődő országok továbbra is kilátástalannak tartják helyzetüket a nyugati fejlett államok által létrehozott és dominált nemzetközi fejlesztési pénzügyi intézményekben. A Világbank esetében például valamennyi tagállam részvényesnek hozzá kellene járulnia a szavazati jogok és a kvóták reformjához. Már egy tagállam vétőjén is meghiúsul a kezdeményezés.

INFRASTRUKTÚRA-FINANSZÍROZÁSI PROBLÉMÁK

Az elmúlt húsz évben a világ GDP-jének alig 4%-át fordították infrastrukturális beruházásokra. Míg a fejlett ipari államokban csupán 2,5%-ot tett ki az infrastruktúra fejlesztések aránya, a feltörekvő országok GDP-jük 5,7%-át fordították az ilyen jellegű fejlesztésekre. Az Új Fejlesztési Bank (NDB), valamint az Ázsiai Infrastrukturális Beruházási Bank (AIIB) kedvezményes pénzügyi feltételek mellett nyújtott fejlesztési hitelei, valamint hitelezési kapacitása dönti majd el, hogy a megalapozott, Nyugat által létrehozott Bretton Woods-i pénzügyi intézmények, valamint a szintén nyugati befolyás alatt álló regionális multilaterális fejlesztési bankok a politikai befolyásuk, valamint az általuk nyújtott fejlesztési hitelek mekkora hányadát veszítik el az új nemzetközi versenytársak javára. A Világbank a feltörekvő és fejlődő országokban jelentkező infrastruktúra finanszírozási igényt az adott ország GDP-jének 7%-ára becsüli. A G24 kormányközi nemzetközi monetáris és fejlesztési csoport 2013 évi találkozására készített számítások alapján nagyságrendileg éves szinten 1 – 1,5 milliárd USD összegre lenne szükség a globális szegénység leküzdéséhez, az ivóvíz és szennyvízhálózat kiépítéséhez, valamint a klímaváltozás következményeinek leküzdéséhez (Bhattacharya – Romai, 2013). Kína számos olyan építőipari céggel rendelkezik, amelyeknek még bőven van kapacitása külföldi projektek kivitelezésére. A két új nemzetközi

fejlesztési bank kiváló szimbiózist jelent a tőkekihelyezők és tőkefelvevők szempontjából.

Az új multilaterális fejlesztési bankok megalapítása mindenképpen pozitív eseménynek számít a globális fejlesztések szempontjából, mivel nagyban hozzájárulnak az infrastrukturális projektek hiányzó finanszírozásához. Az új fejlesztési bankok a feltörekvő országok számára lényegesen jelentősebb érdekérvényesítést biztosítanak a Bretton Woods-i intézményekhez képest. Az új helyzet elősegítheti azt is, hogy a nyugati fejlett ipari államok látva a területen jelentkező monopolhelyzetük megszűntét, több beleszólási jogot biztosítanak a fejlődő országok számára a Világbank csoportban, valamint a regionális nemzetközi fejlesztési pénzügyi intézményekben. Az USA és a nyugat-európai államok dominálta multilaterális fejlesztési pénzügyi intézmények számára nagy aggodalmat okoz a hitelezői státuszuk esetleges kiüresedése. Az új alternatív fejlesztési hitelek kínálata csökkenti a már megkötött kölcsönszerződések kompatibilitását, és az új hitelintézetek irányába történő elmozdulást segíti elő. Ebből a megfontolásból a régi és az új nemzetközi fejlesztési bankok is abban érdekeltek, hogy hosszútávon fennmaradjon a hiteltörlesztési morál, így célszerű ezeknek a pénzügyi intézményeknek *cross default* záradékot alkalmazni a különböző kölcsönszerződéseiknél.

AZ ÚJ FEJLESZTÉSI BANK (NDB) ÉS AZ ÁZSIAI INFRASTRUKTURÁLIS BEFEKTETÉSI BANK (AIIB) ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Mindkét 21. században létrehozott fejlesztési bank közös vonása, hogy feltörekvő gazdaságok hozták létre őket. A fejlődő országokban tapasztalható infrastrukturális beruházások folyamatos hiánya, valamint a feltörekvő országok igénye a világgazdasági pozíciójuknak megfelelő, globális kormányzásban való jelentősebb érdekérvényesítésük iránt alapozta meg a 21.

század két új multilaterális fejlesztési bankjának megalapítását (Sheleпов, 2017:128).

A BRICS országok által alapított Új Fejlesztési Bankot leginkább a tulajdonosi hányad arányában meghatározott finanszírozás, kölcsönnyújtás jellemzi, míg az Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Bank (AIIB) továbbra is a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankhoz, vagy az Afrikai és Ázsiai Fejlesztési Bankokhoz hasonlóan donorország bázisú, azaz diszparitásos modell alapján működik. Miután több európai, nem kontinenshez kötődő fejlett ország is csatlakozott az AIIB multilaterális fejlesztési bankhoz, Kína a nemzetközi, főként európai, illetve amerikai hitelminősítő ügynökségek részéről érkező nyomásra úgy döntött, hogy az AIIB legyen a meglévőhöz hasonlóan valóban „nyugati módra nemzetköziesített” fejlesztési bank. Az NDB öt részvényes tagállamának egyenlő részvényhányadát (5*20%) az magyarázza, hogy így próbálták elejét venni a Kína és India között a vezető pozícióért folyó versengéseknek. Ennek köszönhetően a részvényes tagállamok közti egyenlőség vált a bank egyik legmeghatározóbb ismertetőjegyévé (NDB General Strategy 2017-21, 2017:10).

Mind a két multilaterális fejlesztési bankot feltörekvő gazdaságok hozták létre azzal a céllal, hogy infrastrukturális beruházásokat finanszírozzanak, illetve járuljanak hozzá a globális kormányzás megreformálásához. A két bank ennek ellenére eltérő működési mechanizmus alapján működik. Míg az NDB esetében a tulajdonosi szerkezet meghatározó a kölcsönfelvételek szempontjából, az AIIB fejlesztési bank egy olyan pénzügyintézet, amely befogadja a kontinensen kívüli fejlett országokat is és nagyban merítkezik a Bretton Woods-i intézményrendszer által kifejlesztett nemzetközi jó gyakorlatokból (best practices). Kína elhivatottsága és elkötelezettsége a multilaterális fejlesztési pénzügyintézetek reformja iránt határozottan megerősödött

az elmúlt évtizedek során (Picciau, 2018:143). Az NDB bank esetében valamennyi részvényes tagállam egyben tőke befizető és kölcsönfeltevő ország is egyben, mi több az alapító öt részvényes tagállam egyenlő mértékben osztozott 2020-ig a bank alaptőkéjén. Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy időközben az NDB bank is felvett néhány kisebb tagállamot. Az AIIB bank esetében nem beszélhetünk a részvényes tagállamok egyenlő tulajdoni hányadáról, a bank egyes részvényesei bár hozzájárulnak a bank részvénytőkéjéhez, de nem vesznek fel kölcsönt a banktól, működési mechanizmusa megegyezik a korábban alapított Világbank Csoporttal, illetve némely meghatározó regionális fejlesztési bankéval.

Az NDB fejlesztési bank többnyire az egyes tagállamok, egyben hitelfelvevők saját országspecifikus rendszereit használja környezetvédelmi és szociális témakörökben, ezáltal is kihasználva és fejlesztve a tagállamok kapacitásait. Mindezek mellett az Új Fejlesztési Bank egyik legmeghatározóbb ismertetőjegye, hogy a kölcsönfelvételeknél nem alkalmaznak politikai kondicionalitást a hagyományos Bretton-Woods-i multilaterális pénzügyintézetekhez képest (United Nations Office for South-south Cooperation, 2021:10). Míg az NDB bank elsődlegesen az adós tagállamának pénz- és tőkepiacait használja, az AIIB bank a nemzetközi tőkepiacokat használja a különböző finanszírozásaihoz, és amerikai dollárban bocsátja a kölcsönösszegeket az adós tagállam rendelkezésére. Az NDB mindenekelőtt helyi pénzügyintézetekkel, az adott ország nemzeti fejlesztési bankjával és kereskedelmi bankjaival épít ki partnerségi kapcsolatokat, míg az AIIB bank főként a már meglévő multilaterális fejlesztési bankokkal erősíti kapcsolatait. A két jelenleg vizsgált nemzetközi pénzügyintézet működési modellje a feltörekvő gazdaságok globális gazdasági kormányzásra vonatkozó eltérő meg-

közelítésmódját tükrözi vissza. Az AIIB bank működési mechanizmusát leginkább a meglévő multilaterális bankok működésének vizsgálatából kiindulva, kisebb mértékű hatékonyságot növelő változások jellemzik, míg az NDB bank igazi paradigmaváltást testesít meg, a donor állami elsőbbséget jelentő megközelítésmódot felváltja a prioritást a kölcsönt felvevő országokra helyező orientáció. Rövid távon megállapítható, hogy az AIIB könnyebben kap magasabb fokú minősítést a nemzetközi hitelminősítő ügynökségektől, így a nemzetközi hírneve is kedvezőbb alakul. Hosszabb távon azonban az NDB bank jelentősebb intézményi alternatívát tud nyújtani a fejlődő országok számára a globális gazdasági kormányzás megreformálására.

A fejlődő országok rendkívüli lemaradásban vannak az infrastrukturális beruházások szempontjából, holott a dél-kelet-ázsiai újonnan iparosodott országok (kistigrisek) példáját véve egyértelmű, hogy a fenntartható gazdasági fejlődés szempontjából nélkülözhetetlenek az infrastrukturális beruházások. Az Afrikai Fejlesztési Bank (AfDB) 2011 évi jelentésében közölte, hogy csupán az afrikai kontinens vidéki lakosságának harmadának van közvetlen hozzáférése az úthálózatokhoz, a lakosság kevesebb, mint 40%-a rendelkezik villamosenergia ellátással, a mezőgazdasági területek csupán 5%-a áll öntözés alatt, a lakosság csupán 34%-a rendelkezik megfelelő egészségügyi ellátással, míg a lakosság 35%-a számára nem jut tiszta ivóvíz (Kaberuka, 2011). Kaberuka, az AfDB bank elnöke 2011 évi becslése alapján az afrikai kontinensnek éves szinten 93 milliárd USD összeget kellett volna 2011 és 2020 között infrastrukturális beruházásokra költenie, hogy felzárkóztassa infrastrukturális hálózatát a közepes jövedelmű országok színvonalára (Zhu et al., 2019:131). A legfőbb ok – amiért a multilaterális fejlesztési bankok kevés forrást biztosítanak a fejlődő világ infrastrukturális fejlesztéseire – abban áll, hogy

a multilaterális fejlesztési bankok döntéshozatali mechanizmusait a fejlett országok képviselői határozzák meg (Zhu et al., 2019). Ebből kiindulva a két legújabb nemzetközi fejlesztési bank új ötleteket és szemléletmódot testesít meg a fejlődő országok globális gazdasági kormányzásba történő bekapcsolódása szempontjából. A nemzetközi fejlesztéspolitikát legfőképpen a liberális, neoliberais megközelítésmód dominálja jelenleg, amely a fejlett nyugati országok fejlesztéspolitikáját teszi általánossá a világban. J. Stiglitz, a Világbank vezető közgazdásza egy 1998 évi kevésbé ismert beszédében a fejlesztéspolitikai gondolkodás diverzifikációjának szükségességéről beszélt, amelyet a fejlődő országok képviselői rendkívül pozitívan fogadtak (Stiglitz, 1999). Zhu, a Világbank korábbi alelnöke meggyőződésének adott hangot, miszerint a feltörekvő gazdaságoknak új fejlesztéspolitikai elképzeléseikkel és tudásukkal aktívan hozzá kell járulniuk az érvényben lévő „mainstream” politikai vonalvezetéshez. Az NDB legfőbb feladata abban áll, hogy új fejlesztéspolitikai irányvonalat mutasson a fejlődő országok számára. A feltörekvő országok által alapított nemzetközi fejlesztési bankok leginkább az infrastrukturális fejlesztésekre és a fenntartható fejlődésre koncentrálnak. Az egyes érintett országok fejlettségi színvonala különböző, így eltérő fejlesztési megközelítésmódokat kell alkalmazni rájuk.

A múlt évszázadban létrehozott multilaterális fejlesztési bankokat fejlett országok alapították, és projektfinanszírozásaikkal, valamint a technológiatranszfereken keresztül hatékonyan hozzájárultak a fejlődő országok fejlesztéséhez, viszont az igazsághoz hozzátartozik, hogy a fejlett ipari országok ezeket a pénzügyi intézeteket sokszor diplomáciai eszközként használták saját céljaik és érdekeik elérése érdekében (Wei, 2016:35). Ebből kifolyólag főként NDB, illetve AIIB bankokra a fejlődő országok intézményszerűsített érdekérvényesítő szervezeteire lehet tekin-

teni, amelyek stratégiai irányítóként működnek a fejlett országok opportunista hozzáállásával és megközelítésmódjával szemben. Ezek az új fejlesztési pénzügyi intézmények lehetővé teszik a fejlődő országok számára a részbeni kilépést az olyan fejlett világ által dominált intézményekből, ahol nem hallgatják meg észrevételeiket, javasataikat. A két vizsgált bank egyúttal jelentős szerepet tölt be a feltörekvő gazdaságok közös problémáinak kezelésében.

Manmohan Singh, India miniszterelnöke 2008 novemberében a G20 országok washingtoni csúcstalálkozóján tett javaslatot arra, hogy erősíteni kell az infrastrukturális beruházásokat a fejlődő országokban, viszont a multilaterális fejlesztési bankok jelenlévő képviselői teljes mértékben figyelmen kívül hagyták a javaslatot. Az indiai miniszterelnök a BRICS országok Új-Delhiben 2012-ben megtartott negyedik csúcsertekezletén indítványozta, hogy létre kellene hozni egy a fejlődő országok irányítása alatt álló multilaterális fejlesztési bankot (MFB), amely javaslattal a többi BRICS ország vezetője is egyetértett. A BRICS országok vezetői ezen az értekezleten határozták el, hogy valóban szükség van egy olyan multilaterális pénzügyi intézményre, amely pénzügyi forrásokat bocsát a BRICS országok, illetve egyéb feltörekvő és fejlődő országok rendelkezésére infrastrukturális és fenntartható fejlődéssel összefüggő projektjeik megvalósításához, és amely jól kiegészíti a meglévő nemzetközi fejlesztési finanszírozási intézményrendszert. Az NDB bank megalapításakor India és Kína volt a két kulcsszereplő ország. India volt az elképzelés kezdeményezője, Kína viszont nagyon jelentős külföldi devizatartalékokkal, valamint az infrastruktúrafinanszírozás területén óriási tapasztalattal rendelkezett. Bár mindkét ország egyetértett a fejlesztési bank létrehozásával, preferenciáik nagyban különböztek egymástól. India a bankalapításkor leginkább a kölcsön-

felvevő országok érdekeit tartotta szem előtt, az új pénzügyi intézményben pedig saját infrastrukturális fejlesztéseinek finanszírozóját látta. India korábban hagyományosan a Világbankra hagyatkozott infrastrukturális fejlesztéseinek finanszírozásánál, viszont új helyzettel kellett szembenéznie, amikor már kiesett az IDA támasztotta finanszírozási kritériumrendszerből. Ebből a megfontolásból nem meglepő, hogy India volt az NDB legfőbb szószólója. A 2008 évi világgazdasági válságot követően is India volt Kínával szemben az az ország, amely alternatív fejlesztési-finanszírozási stratégiák kidolgozásán fáradozott (Cooper, 2017:275). India a kezdetekben azt javasolta, hogy legyen az új bank alaptőkéje 10 milliárd USD, amelyet az öt alapító ország egyenlő arányban fizet be. Kína ugyan nem blokkolta ezt a javaslatot, de jól érzékelhető visszafogottságot mutatott az egyenlő részvényesi arányok láttán.

Kína az új bank megalapításánál elsődlegesen a donor országok elsőbbségének elvét támogatta. Kína egy új meghatározó donor ország pozícióját kívánta betölteni, amely a Világbankkal és az Ázsiai Fejlesztési Bankkal folytatott több, mint 30 éves tapasztalata alapján jobban érti a kölcsönfelvevő fejlődő országok igényeit. Kína hosszú távon úgy tekint az NDB bankra, mint egy nemzetközi fejlesztési pénzügyi intézményre, amely határozottan hasznosnak ítéli meg a fejlődő országok fenntartható fejlődésének erősítését, amely óriási új piacot biztosít Kína számára (Chin, 2014:366). Kína a BRICS tagállamok egyenlő részvényallokációja miatt aggályosnak tartotta a bank hatékony működését. A kvóták felosztása szempontjából két fajta módszert lehet megkülönböztetni, az egyik a GDP és a tőkebefizetések alapján történő allokáció, a másik pedig a politikai egyenlőségen alapuló kvótamegosztás (egy ország egy szavazat). Az NDB az egyetlen olyan multilaterális fejlesztési bank a világon, amely a

tagállamok egyenlő szavazati jogát alkalmazza (Cooper–Farooq, 2015:32). Az egyforma szavazati jogok és részvényhányad mellett, mint úttörő vezetési innováció, az egyes tagállamok országspecifikus rendszereinek használata további intézményi innovációnak számít, amely előnyös a tagországok szempontjából.

Kína három javaslatot tett az NDB bank működésével kapcsolatban, amelyek meg is valósultak. Először is Kínának sikerült elérnie, hogy a bank székhelye Sanghajban legyen. Nagyon fontos célkitűzés volt, hogy a bank a helyi tőkepiacokat tudja használni kötvénykibocsátásokkal történő kölcsönfelvételeihez a bank feltőkésítéséhez. A sanghaji székhely kiválasztása tökéletes döntésnek bizonyult, mivel a BRICS országok egyik legkiemelkedőbb pénzügyi központjának számít. Kína második javaslata is valóra vált, miszerint meg kell emelni az összesen 10 milliárd USD alaptőke volumenét 100 milliárd USD összegre. Ezzel egyidejűleg a Kínánál lényegesen kevesebb külföldi devizatartalékkal rendelkező BRICS országok terheinek csökkentése érdekében arról is döntöttek, hogy az országonként befizetendő alaptőke összege 10 milliárd USD. Kína harmadik javaslata Indiával szemben az volt, hogy ne csak a BRICS országokat finanszírozza a bank, hanem a fejlődő világ országait is. Kína befolyásának ellentételezésére, - mivel

az NBD központja Sanghajba került, - India ragaszkodott hozzá, hogy a bank első elnöke indiai legyen.

A sok éves fejlesztési tapasztalat azt mutatja, hogy az egyes feltörekvő és fejlődő országok saját rendszereinek erősítése és elfogadható nemzetközi színvonalra hozása azért is annyira fontos, mivel a donor országok saját rendszer-specifikus működési mechanizmusainak átvételére vonatkozó erőltető hozzáállása aláássza az adott fejlődő ország saját fejlesztési projektjeinek önálló irányítását. A saját nemzetközi szintre fejlesztett országspecifikus rendszerek jelentős terhet vesznek le a finanszírozó országok válláról, mivel nem kell foglalkozniuk a különböző politikai kérdésekkel, különösen a közbeszerzési, beszerzési jogszabályokkal, amelyek nagyban megkönnyítik a donor országok fejlődő országokban történő társfinanszírozásait. A saját rendszerek fejlesztése a fejlődő országok szempontjából is komoly jelentőséggel bír, mivel így érdemben tudják javítani a kormányzati kiadások hatékonyságát, és nem csak a donor országok nyújtotta finanszírozások esetében. India szempontjából például a kölcsönfelvevő országok saját adminisztrációs rendszereinek használata nagy mértékben hozzájárul az adott ország fejlesztési autonómiájának erősítéséhez, míg Kína számára is előnyös ez a koncepció, mivel az egyes országok saját működési rend-

5. táblázat: Az NDB bankkal kapcsolatos indiai, kínai és BRICS javaslatok

megnevezés	alaptőke	székhely	elnök	finanszírozott országok köre
indiai javaslat	10 mrd USD	Új-Delhi	indiai	BRICS országok
kínai javaslat	100 mrd USD	Sanghaj	kínai	valamennyi fejlődő ország
BRICS javaslat	10 mrd USD	Sanghaj	indiai	valamennyi fejlődő ország

Forrás: Jiemin (2019:135): *Borrowing country-oriented or donor country-oriented? Comparing the BRICS New Development Bank and the Asian Infrastructure Investment Bank*

szereinek használatán keresztül javul az NDB bank befolyási képessége és hírneve a fejlődő világban. Az Új Fejlesztési Bank a legjobb megoldásnak látja az adós országok saját rendszereinek fejlesztését, mivel ez szolgálja legjobban hosszú távú fejlődésüket, valamint kapacitásaik bővítését. Éppen ebből a megfontolásból az NDB bank előre megvizsgálja az adós országok környezetvédelmi, szociális, vagyonkezelési és beszerzési rendszereit, és használja is azokat, amennyiben megfelelnek a bank kritériumrendszerének. Az NDB bank számára nehézséget jelent, hogy az egyes hitelfelvevő országok szempontjából nem áll rendelkezésre egységes szabályrendszer a környezetvédelem, valamint a szociális aspektusok szempontjából. Amennyiben az NDB a fejlett országok nyomására a Világbankhoz hasonlóan magasfokú standardokat alkalmaz, akkor az nagyobb biztonságot jelent, viszont az NDB a saját alapító országainak tapasztalatait alapul véve abban az irányban elkötelezett, hogy az adós államok abban az esetben tudják projektjeiket a leghatékonyabban menedzselni, ha saját kezükben tartják fejlesztési koncepciójukat és különböző szakpolitikai működési mechanizmusait. Az NDB víziójának kialakításakor kiemelkedő prioritásnak számított, hogy szoros kapcsolat és együttműködés alakuljon ki a nemzetközi szervezetekkel, a nemzeti kormányokkal, valamint a nemzeti szinten működő fejlesztési bankokkal (Mukherjee, 2022:21).

Az NDB bankkal ellentétben az Ázsiai Infrastrukturális Beruházási Bank egy olyan új, Kína kezdeményezésére alapított multilaterális fejlesztési bank, amely mindenekelőtt növelni kívánja nemzetközi legitimitását, valamint vonzóvá kíván válni az európai társfinanszírozók számára is. Az európai országok irányából érkező politikai nyomás, - miszerint az új ázsiai fejlesztési bank feltétlenül multilaterális jelleget öltson, - valamint az USA hitelminősítői részé-

ről megfogalmazott elvárások arra sarkallták a Kína dominálta AIIB bankot, hogy a már meglévő multilaterális pénzüintézetekhez hasonlóan donor-ország orientációs modell (diszparitá-sos modell) alapján működjön. Az AIIB bank megalapításának gondolatát először Xi Jinping kínai elnök vetette fel 2013. októberi indonéziai útja alkalmával. A dél-, dél-kelet, valamint közép-ázsiai országok pozitívan fogadták a felvetést, míg a nem ázsiai fejlett országok, főként európai és észak-amerikai országok pesszimistán álltak a felvetéshez. A kezdetekben két kérdés fogalmazódott meg az új nemzetközi bankkal kapcsolatban, először is, hogy valójában kínai bankról beszélünk, illetve az új pénzüintézet csökkenteni kívánja-e a meglévő multilaterális fejlesztési bankok által alkalmazott magas szten-derdeket, az irányítási struktúrát, a környezetvédelmi és szociális sztenderdeket, valamint az átláthatóságot és a beszerzési politikát illetően (Harpaz, 2016:15). Geoökonómiai szempontból sokan attól tartottak, hogy Kína az AIIB bankot ipari kapacitás feleslegének exportjára és a kínai valuta nemzetközi elfogadottságának erősítésére kívánja használni. A kínai gazdaság nagyon komoly fölösleges kapacitásokkal rendelkezett az acélipar, energia, valamint építőipar területén, amely területeken a hazai jövedelmezőség egyre csökkent. Számos elemző abból indult ki, hogy az AIIB bank megalapításának célja nem más, mint, hogy üzleti lehetőségeket és külpiaci hozzáférést generáljon a kínai nehézipar számára (Sun, 2015:27). Geopolitikai nézőpontból sokan azt feltételezték, hogy az AIIB bank „az egy övezet, egy út” – one belt one road – projekt finanszírozó bankjává, valamint a kínai külpolitika részévé válik. 2014 októberében végül is Kína és India mellett 19 nyugat-, dél-, és dél-kelet ázsiai, zömében fejlődő ország (Banglades, Brunei, Kambodzsa, Kuvait, Laosz, Kazahsztán, Malajzia, Mongólia, Mianmár, Nepál, Omán, Pakisztán, Fülöp-szigetek, Katar,

Szingapúr, Sri Lanka, Thaiföld, Üzbegisztán, Vietnám) írta alá a bank megalapításáról szóló egyetértési megállapodást (Zhu et al., 2018:137). Japán, Oroszország, Dél-Korea és Ausztrália a kezdetekben kivárára játszott, Japán és az USA ismételten felhívta a figyelmet abbéli aggályaira, hogy az AIIB nem tartja be a nemzetközileg elfogadott transzparenciára vonatkozó, és egyéb multilaterális fejlesztési bankok által alkalmazott sztenderdeket. Nagy-Britannia az első igazi meghatározó országgént 2015. március 12-én csatlakozott a bankhoz. George Osborne brit pénzügyminiszter kifejtette, hogy hazája kulcsszerepet kíván játszani a bank magas színvonalú transzparenciájának és kormányzásának biztosításában. A brit csatlakozás bátorítást adott a tagság kérvényezésére Németország, Franciaország, Olaszország, Svájc, Oroszország, Dél-Korea, Brazília, és Törökország részéről. 2015. március végén már ötvenhét ország csatlakozott összesen az AIIB bankhoz, amelyek közül harminchét ázsiai, húsz pedig másik kontinensről származó ország volt. A részvényes tagállamok számának váratlan növekedése, főként a nyugat-európai tagállamok csatlakozásával komoly dilemma elé állította a bankot. Amennyiben a bank az ázsiai fejlődő országokra, illetve azok igényeire koncentrál és Kína ellenőrzése alatt áll, úgy a bank nemzetközi legitimitása és befolyásolási képessége igencsak korlátozott maradt volna. A nyugat-európai országok csatlakozása egyértelműsítette a kérdést, az AIIB a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankhoz, valamint az Ázsiai Fejlesztési Bankhoz hasonlóan (IBRD, ADB) a nemzetközi pénz- és tőkepiacokon elismert donor országok által dominált bankká vált.

Kínának mindig is első számú célkitűzése volt, hogy az új bank aktívan járuljon hozzá az ázsiai infrastrukturális beruházásokhoz, lehetővé téve a kínai ipari kapacitások kihasználásának. Az európai államok csatlakozását a nyereségérdekek, és saját ázsiai inf-

rastruktúra-fejlesztési cégeik előnye hozása mellett a nemzetközileg elismert jó gyakorlatok (best practice) és környezetvédelmi, szociális, valamint beszerzésre vonatkozó sztenderdek fenntartásának kívánalma motiválta.

Hosszú multilaterális tárgyalásokat követően az AIIB bank végül is egy „új-régi” multilaterális fejlesztési bankká vált, - a Világbank és az Ázsiai Fejlesztési Bank mintáján, - azzal a különbséggel, hogy az AIIB bank esetében sikerült véghezvinni néhány intézményi innovációt, úgy mint például az infrastrukturális beruházásokra való koncentrációt, a nem helyi igazgatósági tagok rendszerét, valamint a globális beszerzési és toborzási eljárásrendeket. A legnagyobb különbség az AIIB és az NDB bankok között, hogy az AIIB a korábbi multilaterális bankokhoz hasonlóan egy donor országok dominálta „észak-dél” fejlesztési bank, míg az NDB egy egyenlő részvényesi struktúrára alapuló „dél-dél” fejlesztési bank (Zhu et al., 136). Az AIIB bank a Világbankkal és az Ázsiai Fejlesztési Bankkal ellentétben, - mely bankok zömében a tagállamok tőkebefizetéseiből finanszírozzák különböző projektjeiket, - a nemzetközi tőkepiacokon felvett hitelekkel valósítja meg projektfinanszírozásait. A nemzetközi tőkepiacokhoz való kötöttsége révén az AIIB-nek magas színvonalú, a többi multilaterális fejlesztési bank által is alkalmazott nemzetközi normákat, jogszabályokat kell alkalmaznia annak érdekében, hogy csökkenteni tudja a kölcsönfelvételek költségeit. Az AIIB a kezdetekben a Világbankkal, az Ázsiai Fejlesztési Bankkal, valamint az EBRD-vel közösen finanszírozott, és a nevezett bankokéhoz nagyon hasonló környezetvédelmi és szociális kritériumrendszert alkalmazott, hogy növelni tudja a alacsony kockázatú projekthiteleinek számát, valamint pozitív nemzetközi hírnevét.

AZ ÚJ FEJLESZTÉSI BANK (NDB) FINANSZÍROZÁSAI

Az NDB 2021-ben összesen 74 darab projektet finanszírozott 29,1 milliárd USD összegben, amely 19,1%-os növekedésnek felel meg az előző évhez képest. Az államoknak nyújtott hitelek tették ki a finanszírozási portfólió 88%-át, a nem államoknak szánt hitelek összege 12%-ot tett ki a teljes portfólión belül. A bank 2021-ben arra törekedett, hogy a portfóliójában érvényesüljön a földrajzi kiegyenlítettség az alapító tagállamok között. A Covid-19 vírus negatív hatásai elleni szükségállapotú kölcsönök egyensúlyba hozták nagyságrendileg az egyes alapító tagállamoknak nyújtott hitelek volumenét. A bank Dél-Afrikai Köztársaságban, Brazíliában, valamint Oroszországban létrehozott régiós fióktelepei szintén kulcsszerepet játszottak a banki műveletek kiterjesztésében a tagállamok között (NDB éves jelentés, 2021:37). Az NDB Oroszországba, Brazíliába, valamint a Dél-Afrikai Köztársaságba irányuló hitelportfóliója 2017 és 2021 között 32,4%-ról 50,6%-ra emelkedett. Az új tagok felvételével a bank tovább kívánja diverzifikálni finanszírozásait földrajzi értelemben is. A helyi valutában történő hitelezés továbbra is az NDB egyik legfőbb és legmeghatározóbb jellemzőjének és irányelvének számít. Az egyes tagállamok saját nemzeti valutájában történő hitelezések a bank teljes portfólióján belül 21,1%-ról 23,3%-ra növekedett 2020 és 2021 között. Az NDB Kínának jóváhagyott hiteleinek több mint 70%-át RMR-ben folyósították (NDB éves jelentés, 2021:37). A bank az ügyféligenyek még teljesebb kielégítése érdekében más valutákban (EUR, CHF) is nyújtott kölcsönt. A 2021-ben jóváhagyott hitelügyletek legnagyobb részét (37,1%) EUR valutában, 31,8%-át RMB-ben, míg 31,1%-át USD valutában bonyolították. A bank teljes hitelállományának 31,6%-át fordították a COVID-19

járvány elleni gazdaságélénkítő programokra, amelyet a szállítási infrastruktúra, a városfejlesztések, a zöld energia projektfinanszírozások követtek 21,2%, 14,8%, valamint 13,5% részarányban (NDB éves jelentés, 2021:4). Az NDB 2021-ben összesen tíz projektet hagyott jóvá, amelyek összértéke 5,060 milliárd USD összegűt tett ki. A bank portfóliójában 2021-ben összesen 74 finanszírozási projekt szerepelt, amelyek összértéke 29,143 milliárd USD összegre rúgott. A COVID-19 vírus elleni gazdasági védekezés képviselte a banki finanszírozás legjelentősebb részét 89,7% - 9,201 milliárd USD. Ezt követték a bank közlekedési infrastruktúra finanszírozásai 21,2%-kal - 86,185 milliárd USD, valamint a megújuló energiaforrások felhasználását elősegítő beruházások 13,5%-kal (3,921 milliárd USD). A városfejlesztési projektek a banki finanszírozások 14,8%-át, az öntözéssel és vízgazdálkodással összefüggő projektek 6,7%-át (1,958 milliárd USD) a több területet is felölelő projektek 5,3%-át (1,552 milliárd USD) adták 2021-ben. A szociális infrastruktúra fejlesztések 3,5%-kal (1,010 milliárd USD), a környezetvédelmi hatékonyságnövelő projektfinanszírozások 2,4%-kal (700 millió USD), a digitális infrastruktúra fejlesztések 1%-os részarányával (300 millió USD) rendelkeztek 2021-ben (NDB éves jelentés, 2021:4).

AZ ÁZSIAI INFRASTRUKTURÁLIS BERUHÁZÁSI BANK (AIIB) FINANSZÍROZÁSAI

A „dél-dél” együttműködés, azaz a szolidaritás erősítésén alapuló globális közös jólét megteremtésére irányuló erőfeszítések korábban többnyire bilaterális csatornákon keresztül történtek. Jó példa erre Kína, amely ország nagyon jelentős mértékben erősítette együttműködését bizonyos afrikai országokkal, megalapítva a multilaterális Kína-Afrika Együttműködési Fórumot, (FOCAC), amely elsődlegesen Kína

7. táblázat: Az AIIB bank jóváhagyott és folyósított hitelei 2016 és 2021 között

Év	éves jóváhagyott hitelek összesen (mrd. USD)	folyósított hitelek (mrd. USD)
2016	1,69	0,01
2017	2,5	0,79
2018	3,31	0,62
2019	4,54	1,48
2020	9,98	6,23
2021	9,93	4,62
Összesen:	31,95	13,75

Forrás: https://www.aiib.org/en/news-events/annual-report/2021/_common/pdf/2021_AIIBAnnualReport_web-reduced.pdf 14.o.

AIIB bank esetében ezzel szemben Kína sokkal nagyobb hangsúlyt helyezett a bank amerikai hitelminősítő cégek általi kiváló besorolására, illetve a bank nemzetközi elismertségére és legitimitációjára, így a nyugat-európai országok csatlakozásával már nem volt kérdéses a bank donor országok általi dominanciája. A feltörekvő országok szempontjából komoly dilemmát jelent, hogy a „régóta hagyományos” donor országok dominálta, nemzetközi jó gyakorlatokon (best practices) alapuló bankirányítási és fejlesztési modellt, vagy pedig a hitelfelvevő feltörekvő és fejlődő országok dominanciáján alapuló irányítási és fejlesztési modellt válasszák. Az egyik oldalon az AIIB számára könnyebb magasabb adóbesorolási kategóriába kerülni és kedvezőbb pénzügyi feltételek mellett kötvényeket kibocsátani a nemzetközi tőkepiacokon, míg az NDB bank egyenlő részvényhányadon alapuló tulajdonosi struktúrája nagyobb lehetőséget biztosít a Bretton Woods-i globális pénzügyi intézményrendszerrel szembeni alternatíva felmutatására, és a jelenleg érvényesülő globális fejlesztésfinanszírozási architektúra reformjára. Az NDB Bank az első olyan feltörekvő és fejlődő országok által alapított fejlesztési bank a világon, amely tagjai között nem

találunk egyetlen fejlett államot sem, legalábbis az első szakaszban nem. Ez a jelenség jól fémjelzi a nemzetközi fejlesztésfinanszírozás intézményrendszerének átalakulását. A hitelfelvevő országok és a donor országok egymás közötti viszonyát vizsgálva megállapítható, hogy az Új Fejlesztési Bank esetében egy új típusú „dél-dél” együttműködésről, míg az Ázsiai Infrastruktúra Beruházási Bank esetében egy újfajta, de mégis régi „észak-dél” együttműködésről beszélhetünk. A feltörekvő gazdaságok országainak egymáshoz való viszonyát továbbra is az egymással szembeni bizalom hiánya jellemzi, amely Kína és India viszonyrendszerében jól tetten érhető. További meghatározó tényező, hogy a fejlett országok strukturális erejüknél fogva képesek piaci nyomásgyakorlás formájában befolyásolni az új nemzetközi intézmények legitimitását. A globális kormányzás akkor tud csak valóban „globálissá” válni, amennyiben a feltörekvő gazdasággal rendelkező országok valóban olyan fejlettségi szintet érnek el, amely lehetővé teszi a számukra, hogy a „nyugati” hegemóniát ellensúlyozni és kiegyenlíteni tudják.

Feltétlenül meg kell említeni, hogy Kína mindkét új multilaterális fejlesztési bankban meghatározó szerepet tölt be. Kína számára

az NDB, illetve az AIIB bank megalapításán keresztül lehetővé vált, hogy egy régi nyugati működési mechanizmusokon alapuló fejlesztési bankban is (AIIB), valamint egy eddig ismeretlen, a feltörekvő és fejlődő országok fejlesztésfinanszírozására koncentráló fejlesztési bankban is kulcsszereppel rendelkezzen. A feltörekvő és fejlődő országok az NDB bank megalapításával a saját hangjuk és a globális fejlesztéspolitikai elképzeléseik mentorát látják Kínában, míg a regionális szintű Ázsiai Fejlesztési Bank mellett, azzal párhuzamosan létrehozott Ázsiai Infrastruktúra Beruházási Bankban meglévő 30,8%-os részesedés azt biztosítja Kína számára, hogy végre van egy olyan brettton woods-i mintán alapuló nemzetközi fejlesztési bank is, amelyben nem megkerülhető. Kína így egyszerre tud a fejlődő országok finanszírozójává, és infrastruktúra-fejlesztőjévé válni globális szinten, míg regionális szinten, az ázsiai kontinensen is versenyhelyzetet tud teremteni az Ázsiai Fejlesztési Bank számára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Adriana E. Abdenur (2015): The New Multilateral Development Banks and the Future of Development: What Role for the UN? *United Nations University Centre for Policy Research*, pp. 1-8, https://collections.unu.edu/eserv/UNU:3319/unu_cpr_multilateral_banks.pdf

Bhattacharya, Amar – Romani, Mattia (2013): *Meeting the Infrastructure Challenge: The Case for the New Development Bank*. Paper prepared for the G24 Technical Committee Meeting, Washington DC, 21 March. https://g24.org/wp-content/uploads/2016/01/Session-4_2-1.pdf

Cooper, Andrew – Farooq, Asif (2015): Testing the Club Dynamics of the BRICS, The New Development Bank From Conception to Establishment, *International Organisations Research Journal*, 10 kötet, 1–15. o. <https://iorj.hse.ru/data/2015/10/07/1077708746/Cooper%20A.F.%20Farooq%20A.B..pdf>

Cooper, Andrew F. (2017): The BRICS New Development Bank: Shifting From Material Leverage to Innovative Capacity. *Global Policy*, 8 kötet 275–84 o.

Donald Kaberuka (2011): Boosting Infrastructure Investments in Africa; *World Economics*. vol. 12, 2 kötet, 7–24.

Gregory T. Chin (2014): The BRICS-led Development Bank: Purpose and Politics beyond the G20. *Global Policy* 5(3), 366-73 o, <http://dx.doi.org/10.1111/1758-5899.12167>

Harpaz, Marcia D. (2016): China's Coherence in International Economic Governance. *Journal of Chinese Political Science*, 21 kötet, 12–47.

Helmut Reisen (2015): Die Entwicklungsbanken der Schwellenländer und die multilaterale Finanzarchitektur, *Wirtschaftsdienst – Zeitschrift für Wirtschaftspolitik* 95. Jahrgang, 4. Heft <https://www.wirtschaftsdienst.eu/inhalt/jahr/2015/heft/4/beitrag/die-entwicklungsbanken-der-schwellenlaender-und-die-multilaterale-finanzarchitektur.html>

Helmut Reisen (2015): Will the AIIB and the NDB help reform multilateral development banking? *Global Policy*, Volume 6, Issue 3, pp. 297-304. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1758-5899.12250>

Hongying Wang (2017): New multilateral development banks: Opportunities and challenges for global governance, *Global Policy*, Volume 8, Issue 1, pp. 113-118. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1758-5899.12396>

Hongying Wang (2019): *The New Development Bank and the Asian Infrastructure Investment Bank: China's ambiguous approach to global financial governance*, International Institut of Social Studies

Jiejun Zhu (2019): Borrowing country-oriented or donor-country-oriented? Comparing the BRICS New Development Bank and the Asian Infrastructure Investment Bank, *International Organisations Research Journal*, vol. 14, 128 – 146.p. ISSN: 2542-2081, <https://iorj.hse.ru/data/2019/09/25/1540071643/J.%20Zhu.pdf>

Nancy Birdsall (2003): Global Economic Governance and Representation of Developing Countries: Some Issues and the IDB Example, *President of the Centre for Global Development, working paper* 22. 23.p. https://www.researchgate.net/publication/228420747_Global_Economic_Governance_and_Representation_of_Developing_Countries_Some_Issues_and_the_IDB_Example

Shelepov (2017): New and traditional multilateral banks: Current and potential cooperation, *International Organisations Research Journal*, volume 12, number 1, pp. 127-147. <https://iorj.hse.ru/data>

- ta/2017/05/30/1172163448/A.%20Shelepov.pdf
- Simona Picciau (2018): *BRICS engagement for global governance: perspectives of the Chinese leadership*, 138-156 p
- Smita Nakhooa (2011): Asia, the Multilateral Development Banks and Energy Governance, *Global Policy*, Volume 2, Special Issue, pp. 120-131. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1758-5899.2011.00133.x>
- Stephany Griffith-Jones (2014): A BRICS Development Bank: A dream coming true? United Nations Conference on Trade and Development, *Discussion papers* No. 215, 2.p
- Stiglitz, Joseph (1999): *More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus*; Villa Borsig Workshop Series 1998, German Foundation for International Development
- Yasuyuki, Sawada (2014): Japan's Strategy for Economic Cooperation with Asian Countries, *Public Policy Review*, 10. évfolyam, 1 kötet. 53-76 o.
- Yun, Sun (2015): China and the Evolving Asian Infrastructure Investment Bank. Asian Infrastructure Investment Bank: China as a Responsible Stakeholder? (D. Bob (ed.)). Sasakawa Peace Foundation USA http://spfusa.org/wp-content/uploads/2015/07/AIIB-Report_4web.pdf
- United Nations Office for South-south Cooperation (2021): *South-south Ideas*, Catalyzing the contribution of the New Development Bank and the Asian Infrastructure Investment Bank to the Sustainable Development Goals, 10. p
- Wei L. (2016): International Order Transition and Realistic Institutionalism *Foreign Affairs Review*, no 1, 31-59.
- ZAF/south-africa/trade-balance-deficit
- Internet 6: https://www.aiib.org/en/news-events/annual-report/2021/_common/pdf/2021_AIIBAnnualReport_web-reduced.pdf 14.o.
- Internet 7. (Portfolio): <https://www.portfolio.hu/bank/20170616/magyarorszag-csatlakozott-az-azsiai-infrastrukturalis-beruhazasi-bankhoz-253823>
- Ázsiai Infrastruktúra Beruházási Bank, 2021. éves jelentés https://www.aiib.org/en/news-events/annual-report/2021/_common/pdf/2021_AIIBAnnualReport_web-reduced.pdf
- New Development Bank annual report 2021. https://www.ndb.int/annual-report-2021/pdf/NDB_AR_2021_complete.pdf 12.o.
- NDB General Strategy 2017-21, 2017, 10 o., <https://www.ndb.int/wp-content/uploads/2017/07/NDB-Strategy-Final.pdf>

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

- Internet 1: <https://www.investopedia.com/terms/b/brics.asp>
- Internet 2: <https://www.statista.com/statistics/741745/gross-domestic-product-gdp-per-capita-in-the-bric-countries/>
- Internet 3: <https://www.statista.com/statistics/254281/gdp-of-the-bric-countries/>
- Internet 4: <https://www.statista.com/study/14028/bric-countries-statista-dossier/>
<https://www.statista.com/statistics/455931/urbanization-in-south-africa/>
<https://www.statista.com/statistics/371233/south-africa-gdp-distribution-across-economic-sectors/>
- Internet 5: <https://www.macrotrends.net/countries/>

Marosi György Csongor

Korunk közigazgatás-tudományi paradigmáiról a helyi önkormányzatok tükrében

On the Paradigms of Contemporary Public Administration Science in the Light of Local Governments

ÖSSZEFOGLALÁS

A közigazgatás helyzete a világban – így Magyarországon is – mélyreható átalakuláson ment keresztül az elmúlt évtizedekben, amelyet különböző, változatos és dinamikus fejlődő paradigmák megjelenése jellemez, melyek nem pusztán elméleti-akadémiai jellegűek, hanem a gyakorlatban is beleszövődnek például a helyi önkormányzatok működésének és választóikkal való interakciójának mindennapjaiba. Tanulmányom átfogó elemzést mutat be a hazai közigazgatásban újonnan kialakuló, gyakorlatiá váló paradigmákról, különös tekintettel azok önkormányzati szintű alkalmazására és következményeire. Nem csupán elméleti diskurzusra, hanem gyakorlati útmutató létrehozására is törekszem. Célom, hogy áttekintést nyújtsak a helyi önkormányzatok hatékony irányításához és átalakításához szükséges azon paradigmatis ismeretekről és eszközökről, amelyek ahhoz szükségesek, hogy az önkormányzatok mai korunkban reagálóképesek, felelősségteljesek és rugalmasak legyenek a változó globális és helyi környezettel szemben.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: E62, G38, H11, H72

Kulcsszavak: állampénzügy, önkormányzat, gazdálkodás, költségvetés, közszolgáltatások, paradigmák, digitális kormányzás, fenntarthatóság

SUMMARY

The situation of public administration in the world, including Hungary, has undergone a profound transformation in recent decades. It is characterised by the emergence of different, diverse and dynamically evolving paradigms, which are not merely theoretical and academic, but are also embedded in practice, for example in the everyday functioning of local governments and their interaction with their constituents. My study presents a comprehensive analysis of the emerging paradigms that are becoming practices in domestic public administration, with a particular focus on their application and implications at the local government level. My aim is not only to provide a theoretical discourse but also to create a practical guide. My aim is to provide an overview of the

paradigmatic knowledge and tools necessary for effective governance and transformation of local governments to be responsive, accountable and resilient against the changing global and local environment in today's world.

Journal of Economic Literature (JEL)

codes: E62, G38, H11, H72

Keywords: public finance, local government, management, budget, public services, paradigms, digital governance, sustainability

BEVEZETÉS

A közigazgatás képezi a kormányzati műveletek gerincét, amely kulcsfontosságú a politikai döntések végrehajtható programokká és (szak) politikákká való átültetésében. A társadalmi igények alakulása, a technológiai fejlődés és az olyan globális kihívások, mint az éghajlatváltozás és a gazdasági egyenlőtlenségek azonban szükségessé tették a hagyományos igazgatási modellek újraértékelését.

Az általam kiemelten fontosnak tartott, és az alábbiakban elemzett kortárs paradigmák: a New Public Management (NPM), a Public Value Management (PVM), az új magyar közpénzügyi rendszer (CNPG), a Governance Network Theory, a Digital Governance, avagy a fenntarthatóság és rugalmasság a közigazgatásban ezekre a változó igényekre válaszul jelentek meg.

Az önkormányzatok – a közösséghez való közelségük miatt – élen járnak e paradigmaváltások megtapasztalásában és megvalósításában. Első érintkezési pontként szolgálnak a kormány és polgárai között, így kritikus szerepet játszanak a közvélemény és a kormányzás hatékonyságának alakításában. E tanulmány mellett érvel, hogy ezeknek a kortárs paradigmáknak a megértése nem csupán akadémiai gyakorlat, hanem szükségszerűség a hatékonyságra, átlát-

hatóságra és a nyilvánosság szerepvállalására törekvő önkormányzatok számára a minket körülvevő egyre összetettebb világban.

Ezen túlmenően ezeknek a paradigmáknak a feltárása hasznos lehet az állami vezetők, döntéshozók és tudósok mellett az elmélet képviselői számára is, hiszen betekintést nyújt a kormányzás sokrétű természetébe, kiemelve az alkalmazkodóképesség, az innováció és a helyi összefüggések mély megértésének szükségességét. Egyszerre szolgál tehát a közigazgatás jelenlegi helyzetére vonatkozó reflexióként és egy előrettekintő perspektívaként arra vonatkozóan, hogy az önkormányzatok hogyan tudnak eligazkodni a 21. század kihívásai között.

Tanulmányom a közigazgatás elméleti alapjainak feltárásával kezdődik, követve annak fejlődését a hagyományos modellektől a kortárs paradigmákig, beleértve az új közmenedzsmentet (NPM), az új magyar állampénzügyi rendszert (CNPG), e két formát egymással is szembe állítva, továbbá a közérték-menedzsmentet (PVM), a kormányzási hálózatelméletet, a digitális kormányzást, valamint a fenntarthatóság rugalmasság paradigmáit. Ezeket a paradigmákat nemcsak elméleti, hanem önkormányzati gyakorlati alkalmazásuk összefüggésében is vizsgálom.

A tanulmány azért foglalkozik valós példákkal, hogy áthidalja az elmélet és a gyakorlat közötti szakadékot, rávilágítva arra, hogy a helyi önkormányzatok miként alkalmazták sikeresen ezeket a paradigmákat a kormányzás és a közszolgáltatások javítása érdekében. Különös figyelmet fordítok a technológia szerepére az új paradigmák kialakításában, különösen a digitális kormányzás égisze alatt, amely forradalmasította a helyi önkormányzatok és a polgárok közötti interakciót és az állami erőforrások kezelését.

Kritikus elemzést adok az e paradigmák által jelentett kihívásokról és lehetőségekről, beleért-

ve az új irányítási modellek megvalósításának bonyolultságát, a kialakuló trendek hatását, valamint a fenntarthatóság és a méltányosság integrálását a közigazgatásba. Azzal érvelnek, hogy bár ezek a paradigmák innovatív megközelítéseket kínálnak a kormányzáshoz, megkövetelik a helyi kontextusok alapos mérlegelését és a különféle érdekelt felek érdekeinek egyensúlyát.

A befejező rész a kulcsfontosságú felismeréseket szintetizálja, és ajánlásokat kínál a terület jövőbeli kutatásához. Hangsúlyozza e paradigmák helyi kontextusokhoz való igazításának fontosságát, valamint azt, hogy a helyi önkormányzatoknak proaktívnak kell lenniük a 21. század kihívásainak kezelésében. Felhívom a figyelmet arra is, hogy ezeknek a kortárs paradigmáknak a megértése és megvalósítása elengedhetetlen ahhoz, hogy a helyi önkormányzatok hatékonyan szolgálják közösségeiket az egyre összetettebb és dinamikusabb környezetben.

NEW PUBLIC MANAGEMENT (NPM)

A New Public Management, vagy új közmenedzsment (NPM) a 20. század végén történt kialakulása óta folyamatosan fejlődött, alkalmazkodva a közigazgatás folyamatosan változó környezetéhez. Napjainkban az NPM továbbra is jelentős paradigma az önkormányzatok irányításában, amelyet a hatékonyságra, eredményességre helyezett hangsúly, valamint a közzférán belüli, a magánszektorban bevett gazdálkodási gyakorlat átvétele jellemez. Érdeemes ezért a NPM jelenlegi helyzetével foglalkozni, összegezni annak hatását és relevanciáját az önkormányzatok összefüggésében.

Az NPM alapfilozófiája, amely a piacorientált reformokban gyökerezik, azt feltételezi, hogy a „piacszerűbb” magatartás növelheti a közszolgáltatások hatékonyságát (Hood, 1991). Ezt a paradigmaváltást az a meggyőződés ve-

zérelte, hogy a hagyományos államigazgatási modellek már nem elégségesek a nyilvánosság dinamikus igényeinek kielégítésére. Az NPM útja azonban nem volt kritika nélküli. Egyesek azzal érvelnek, hogy a hatékonyságra való összpontosítás figyelmen kívül hagyja a közszolgálat belső értékeit, mint például az egyenlőséget, a méltányosságot vagy a nyilvános elszámoltathatóságot (Dunleavy–Hood, 1994).

Mára az önkormányzatok egyre inkább elfogadták az NPM elveit, bár alkalmazásuk igen eltérő. A hatékonyság-vezérelt megközelítés jelentős szerkezetátalakításhoz vezetett az önkormányzatokban, jelentős elmozdulással az outsourcing, a teljesítménymérés és az ügyfélközpontú szolgáltatásnyújtás irányába. Ezek a változások tükrözik az NPM befolyását a közigazgatáson belüli szerepek és felelőségek újra definiálásában (Pollitt–Bouckaert, 2011).

Széles körben elterjedt alkalmazása ellenére az NPM kihívásokkal néz szembe a mai napig. A digitális technológia térnyerése például szükségessé tette az NPM módszertanának újragondolását. Az e-kormányzati kezdeményezések, miközben igazodnak az NPM hatékonysági céljaihoz, egyensúlyt követelnek meg a technológiai fejlődés és a közértékek között (Osborne, 2006). Ezenkívül az éghajlatváltozás és a társadalmi méltányosság globális kihívásai az NPM piacoközpontú megközelítésének újraértékelését készítették, egy holisztikusabb és fenntarthatóbb állami irányítási modell mellett.

Ahogy haladtunk előre az időben, egyre világosabbá vált, hogy az NPM-nek, bár van releváns alapja, folyamatosan tovább kell fejlődnie. Ennek keretében össze kell egyeztetnie a hatékonyságot az átláthatósággal, a polgárok részvétele és a fenntartható fejlődés iránti növekvő igényekkel. Az NPM jövőjét az önkormányzatok terén valószínűleg egy árnyaltabb, a hatékony gazdálkodás elveit a közigazgatás tágabb céljaival harmonizáló szemlélet fogja jellemezni.

AZ NPM KRITIKÁJA

A New Public Management a szocialista állam neoliberais állammá történő alakítása, mely szerint csupán a primer közfeladatokat látja el, az egyszerűbb és hatékonyabb állam gondolata mentén, melynek alappillérei a piaci mechanizmusok kiterjesztése, a piacosítás, a privatizáció és a dereguláció.

A közfunkciók piacosítása, tulajdonviszonyok megváltozása, állami javak magánosítása, versenyszektori motívumok megjelenése jellemzi a közfeladatok ellátását, a túlszabályozottság, merev normarendszer leépítése mellett.

Megjelent elvként a Public Private Partnership (PPP), a köz - és a magánszektor partnersége, a magánszektor tőkeforrásainak bevonása a közcélok megvalósítása érdekében, ezzel a terhek megosztása az állam és a piac között, az állammal szembeni olcsóság, hatékonyság és eredményesség követelményét támasztva. Ezzel együtt feltűnik a kötelező verseny, a tendereztetés, mely melletti érv az olcsóság és az átláthatóság, akár az állam által nyújtott szolgáltatás terhére is.

A magánszektor szereplőinek célja a profit, saját hasznuk növelése, a privatizációval szemben kritikaként merülhet fel, hogy tisztán piaci viszonyok között működő vállalkozás hatékonyabban tudja-e biztosítani az adott közszolgáltatást az állam felügyelete alatt működő vállalkozással szemben.

A globalizálódó magánszektor tőke-akkumulációjának elsődleges igénye miatt elveszíti a szociális érzékenységét, melyben az állam közvetlenül szerepet vállalt az állampolgárai számára. Az állami tulajdon fenntartásának célszerűsége mellett hozható érvként, hogy a közérdek érvényesítése, szociális biztonsága fokozottabban érvényesül.

A kiszervezésre került állami feladatok vis maior helyzetet teremtettek a munkaerőpiacon, hiszen a közszféra leépítése okán megnöveke-

dett munkanélküliség, a magánszektor szereplői számára egy megnövekedett munkaerőtalékot képeztek, így a szociális és munkajogi védelem meggyengült, bérszínvonal csökkenés következett be, erősödött a magánszektor alku pozíciója a munkavállalókkal szemben, melynek következménye az alacsonyabb bérek, fogyasztáscsökkenés, gazdasági visszaesés és az életszínvonal hanyatlása.

A deregulációs folyamatok következménye, hogy a jogi szabályozottság mérséklődik, a kiterjesztő értelmezés kerül középpontba, mely csökkenti a jogbiztonságot, ami hosszú távon kiszámíthatatlanságot eredményez.

Az NPM nem tett eleget azon hozzá fűzött reményeknek, mely szerint a társadalmi jólétet vagy a termelékenység volumenének növekedését eredményezte volna.

A New Public Management gazdasági filozófiája a decentralizációra, privatizációra és a közszolgáltatások menedzsment (nyereség) szemléletre épülő DPM paradigma idejétmúltá válik.

VÁLASZ AZ NPM KIHÍVÁSAINA: AZ ÚJ MAGYAR ÁLLAMPÉNZÜGYI RENDSZER (CNPG)

Az aktív állammodell térnyerése és a vele járó új gazdasági paradigma, vagyis a centralizációra, nemzeti tulajdonba vételre (visszavásárlás útján), és a közjó szolgálatát erősebben érvényesítő szemlélet felé tendálnak a folyamatok, vagyis egy Centralization, Nationalization, Public Good (CNPG) látásmód érvényesül (Lentner, 2019).

A köztulajdon jelentősége a 2008-2009-es gazdasági válságot követően felértékelődött, Magyarország a válságra a nemzeti tulajdon megerősítésével reagált, hiszen a köztulajdon növelése fokozott védelmet nyújt a globális piacgazdaság szélsőséges hatásaitól, a szociális biztonság erősödik, a közfoglalkoztatók útján a

foglalkoztatás fenntartható és növelhető. Az individuummal szemben a közérdek érvényesül.

A válságot megelőző időszakban az alulszabályozottság, mérsékelt állami ellenőrzés, és a piaci szereplők túlzott autonómiája volt jellemző.

Az állam elsődleges feladata, hogy az állampolgárok nélkülözhetetlen szükségleteiről gondoskodjon, így a közszolgáltatásokat ma már csak köztulajdonú gazdasági társaságok révén lehet biztosítani, kivétel nélkül az összes ágazatban. A közszolgáltatásokat ellátó társaságok számának növelése, a nemzetgazdaságban betöltött szerepük erősítése a gazdaságpolitikában pozitív elmozdulásnak tekinthető.

A köztulajdonban álló vállalatok, közszolgáltatók működésében már nem a profit az elsődleges, hanem a fogyasztói érdekeket szem előtt tartó árak és a közjó minél szélesebb körű érvényesítése (Lentner, 2015).

A közjó érdekében célként jelenik meg a közszolgáltatások folyamatos biztosítása, a vis maior események hatékony válságkezelése. A köztulajdon mint egész erősebb és hatékonyabb a piaci szereplőkhöz képest.

PUBLIC VALUE MANAGEMENT (PVM)

A közigazgatás folyamatosan fejlődő világában a Public Value Management (PVM) olyan paradigmaként tűnik ki, amely a pusztán hatékonyságról és folyamatoptimalizálásról a közérték megteremtésére irányítja át a hangsúlyt. Napjainkra a PVM jelentős vonzerőre tehet szert, különösen az önkormányzatokon belül, amelyek egyre inkább felelősségre vonhatók nemcsak működési hatékonyságukért, hanem a társadalmi jóléthez való hozzájárulásukért is.

Moore 1990-es évek eleji alapművéből kiindulva a PVM vitatja az állami és a magán-szektor menedzsmentjének hagyományos dichotómiáját (Moore, 1995). Azzal érvel, hogy az állami szervezeteknek arra kell törekedniük,

hogy értéket teremtsenek a közszférában, hasonlóan ahhoz, ahogy a magáncégek értéket teremtenek részvényeseik számára. Ez egy olyan stratégiai keretet foglal magában, amelyben az állami „menedzserek” részt vesznek a közérték meghatározásában, legitimitás és támogatás megszerzésében, valamint a működési kapacitás kiépítésében a kívánt eredmények elérése érdekében (Benington–Moore, 2011).

Manapság nem lehet túlbecsülni a PVM potenciális jelentőségét a helyi önkormányzatok számára. Az olyan globális kihívások közepe, mint az éghajlatváltozás, a társadalmi egyenlőtlenség és a világválság, a helyi önkormányzatok élen járnak abban, hogy olyan szolgáltatásokat nyújtsanak, amelyek nemcsak megfelelnek a hatékonysági előírásoknak, hanem a szélesebb közérdekhez is igazodnak. A PVM eszközt és szemléletet kínál arra, hogy ezeket a szolgáltatásokat ne pusztán tranzakcióként, hanem egy nagyobb társadalmi narratíva szerves részeként tekintsük.

A PVM bevezetése azonban nem mentes kihívásoktól. Paradigmaváltásra van szükség abban, ahogyan az állami vezetők gondolkodnak a szerepükről, a hagyományos bürokratikus struktúrákon túllépve az innováció, az érdekelt felek bevonása és a közszükségletek árnyalt megértése érdekében. Ez az elmozdulás különösen nyilvánvaló az olyan területeken, mint a várostervezés, a közegészségügy és az oktatás, ahol a helyi önkormányzatok több részvételen alapuló és inkluzív megközelítést alkalmaztak, hogy szolgáltatásaikat közösségeik értékeivel és elvárásaihoz igazítsák (Alford–Hughes, 2008).

A PVM jövőjét a közigazgatásban, különösen helyi szinten, valószínűleg a fenntarthatóságra, a méltányosságra és a közösségi szerepvállalásra való fokozott hangsúly fogja jellemezni, mivel ezek napjainkban a közérték meghatározásának szerves részét képezik.

GOVERNANCE NETWORK THEORY

A közigazgatás elméletei közt a kormányzási hálózatelmélet (GNT) kulcsfontosságú paradigmaként jelenik meg, különösen az önkormányzatok számára. Ez az elmélet, amely a kormányzás hagyományos hierarchikus modelljeiből fejlődött ki, egy olyan hálózatos megközelítést szorgalmaz, amelyben több érdekelt fél együttműködik a közügyek megoldásában.

A GNT lényegében felismeri a felülről lefelé irányuló kormányzási modellek korlátait a modern világ sokrétű kihívásainak kezelésében. Egy együttműködésen alapuló és inkluzívabb megközelítést javasol, ahol a kormány, a magánszektor, a nonprofit szervezetek és a közösség részt vesz a közérték közös létrehozásában (Sørensen–Torfing, 2009). Ennek az elmozdulásnak nem csupán elméleti, hanem gyakorlati vonatkozásai is vannak az önkormányzatok működésére, hangsúlyozva a rugalmasságot, az alkalmazkodóképességet és a több ágazatot át-fogó együttműködést.

Ma a GNT jelentőségét hangsúlyozza a társadalmi problémák egyre összetettebbé válása, a klímaváltozástól a várostervezésig. A helyi önkormányzatok, amelyek e kihívások összefüggésében helyezkednek el, egyedülálló helyzetben találják magukat a GNT kihasználása terén. A hálózatok elősegítésével különféle perspektívákat, szakértelmet és erőforrásokat hasznosíthatnak, ami innovatívabb és hatékonyabb megoldásokhoz vezet (Provan–Kenis, 2008).

A GNT megvalósítása azonban nem mentes a kihívásoktól, hasonlóan az eddig bemutatott paradigmákhoz. A változatos hálózatok kezelése a hagyományos bürokratikus kompetenciákon túlmutató készségeket igényel, beleértve a tárgyalásokat, a konfliktusok megoldását és az ágazati határokon átnyúló munkaképességet. Ráadásul az elszámoltathatóság egy ilyen decentralizált rendszerben ködös lehet, és kér-

déseket vet fel az átláthatósággal és a demokratikus legitímációval kapcsolatban (Klijn, 2008).

E kihívások ellenére a GNT-ben rejlő lehetőségek jelentősek a helyi kormányzás javításában. E paradigma elfogadásával az önkormányzatok dinamikus, reagáló entitásokká alakulhatnak át, amelyek képesek hatékonyabban kezelni a jelenkori kihívásokat. Ez magában foglalja a közösségi szerepvállalás előmozdítását, az ágazatok közötti együttműködés lehetővé tételét és a közszolgáltatások nyújtásának innovációját. Idővel a GNT valószínűleg tovább fog fejlődni, tükrözve a közösségi problémák változó természetét és világunk növekvő összekapcsolódását. Az önkormányzatok számára ez folyamatos alkalmazkodást és tanulást jelent, felvállalva a segítők és együttműködők szerepét az irányítási hálózatban. Ily módon a GNT ígéretes utat kínál a közigazgatás számára, hogy érzékenyebbé, befogadóbbá és hatékonyabbá váljon a 21. század igényeinek kielégítésében.

DIGITAL GOVERNANCE

A mai rohanó, digitálisan vezérelt világban a digitális kormányzás a közigazgatási paradigmák élén áll, átalakítva az önkormányzatok és a polgárok közötti interakciót, a szolgáltatások kezelését és a döntéshozatalt. A digitális kormányzás alapvetően a digitális technológiák integrálását jelenti a közigazgatás szövetébe. Meghaladja a meglévő folyamatok pusztá digitalizálását, és holisztikus átalakulást testesít meg egy nyitottabb, részvételen alapuló és hatékonyabb irányítási modell felé (Meijer, 2021). Ezt a paradigmaváltást az a felismerés vezérli, hogy az egyre inkább digitálisabbá váló világban a kormányoknak alkalmazkodniuk kell ahhoz, hogy relevánsak, érzékenyek és hatékonyak maradjanak.

A helyi önkormányzatokban a digitális kormányzás bevezetését az e-kormányzati szolgál-

tatások, a polgárok bevonását szolgáló digitális platformok és az adatvezérelt döntéshozatali folyamatok kiépítése fémjelzte. Ezek a kezdeményezések a nagyobb átláthatóság, hozzáférhetőség és az állampolgár-központú szolgáltatásnyújtás felé tett lépést tükrözik (Gil-Garcia et al., 2014). Például az intelligens város projektek digitális technológiákat integráltak a városi szolgáltatások optimalizálására, a fenntarthatóság javítására és a lakosok életminőségének javítása érdekében.

A digitális kormányzásban rejlő lehetőségek teljes kiaknázására vezető út azonban tele van kihívásokkal. A digitális megosztottság problémái, a kiberbiztonsági aggodalmak és a közzsférában alkalmazottak képzettségének javítása jelentős akadályt jelentenek (Bertot et al., 2010). Emellett kihívást jelent a magánélet védelmének és az állampolgári adatok etikus felhasználásának biztosítása, ami alapvető a digitális kormányzási kezdeményezésekbe vetett közbizalom megőrzéséhez.

A jövőre nézve a digitális kormányzás pályáját valószínűleg az olyan feltörekvő technológiák alakítják majd, mint a mesterséges intelligencia, a blokklánc és a „tárgyak internete” (Internet of Things, IoT). Ezek a technológiák kifinomultabb, előrejelző irányítási modellek ígéretét kínálják, amelyek proaktívan képesek kielégíteni a lakosság igényeit. Ezek azonban megkövetelik a szabályozási kereteket, az adatkezelési gyakorlatokat és a digitális írástudással kapcsolatos kezdeményezések újragondolását is, mind a kormányzati munkaerőn belül, mind a nagyközönség körében.

A digitális kormányzás tehát kulcsszerepet játszhat a helyi önkormányzatok fejlődésében. Lehetőséget kínál a közigazgatás újradefiniálására a digitális korszakhoz jobban igazodó módon, előtérbe helyezve a hatékonyságot, az inkluzivitást és az innovációt.

FENNTARTHATÓSÁG ÉS RUGALMASSÁG

A fenntarthatóság és a rugalmasság (vagy reziliencia) fogalma egyre hangsúlyosabbá vált a közigazgatásban, különösen az önkormányzatok kontextusában. Ma már ezek a koncepciók nem csak hívószavak, hanem szerves részét képezik a közintézmények stratégiai tervezésének és működésének.

A fenntarthatóság a közigazgatásban azt a képességet jelenti, amely képes kielégíteni a jelenlegi közszükségleteket anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek azon képességét, hogy kielégítsék saját igényeiket. Környezeti, gazdasági és társadalmi dimenziókat foglal magában, holisztikus megközelítést követelve a kormányzásban (Brundtland, 1987). A helyi önkormányzatok, mint a közösségekhez legközelebb álló közigazgatási egységek egyedülálló helyzetben vannak a fenntarthatósági kezdeményezések vezetésében. Élen járnak a megújuló energiát, a fenntartható városfejlesztést és az inkluzív gazdasági növekedést előmozdító politikák végrehajtásában.

A reziliencia ezzel szemben a közintézmények és közösségek azon képességét jelenti, hogy ellenálljanak az akut sokkoknak és krónikus stresszeknek, és felépüljenek azokból. Az éghajlatváltozás, a világhátrányok és a gazdasági ingadozások által fémjelzett korszakban a reziliencia a közigazgatás sarokkövévé vált (Norris et al., 2008). A helyi önkormányzatok döntő szerepet játszanak a reziliencia stratégiai kidolgozásában és végrehajtásában, amelyek magukban foglalják a természeti katasztrófákra való felkészülést, a társadalmi kohézió elősegítését és a közszolgáltatások alkalmazkodóképességének kiépítését.

A fenntarthatóság és a reziliencia integrálása a közigazgatásba paradigmaváltást igényel a hagyományos, szilárd megközelítésektől az integráltabb, adaptívabb és előremutató stratégiák felé. Ez nemcsak szakpolitikai és működési

változásokat, hanem a közintézményeken belüli kulturális váltást is magában foglalja (Folke et al., 2010). A hatékony vezetés, az érintettek bevonása és a szervezetek közötti együttműködés kulcsfontosságú ebben az átalakulásban.

A fenntarthatóság és a reziliencia közigazgatásba való integrálásához vezető út azonos módon az összes itt bemutatott paradigmához kihívásokkal teli. A korlátozott erőforrások, az intézményi tehetetlenség és a versengő prioritások gyakran akadályozzák a hosszú távú, fenntartható gyakorlatok elfogadását (Meadowcroft, 2009). Ezenkívül a modern társadalmi kihívások összetettsége és összekapcsolhatósága innovatív megoldásokat és ágazatközi együttműködést igényel, ami további kihívások elé állítja a helyi önkormányzatokat.

A fenntarthatóság és a rugalmasság jelentősége a közigazgatásban azonban várhatóan csak nőni fog. Az önkormányzatoknak, mint a közösségi alapú megoldások megalkotóinak tovább kell fejlődniük, beágyazva ezeket a fogalmakat működésükbe. A fenntartható és ellenálló jövő felé vezető út nemcsak elengedhetetlen, hanem lehetőség is a közigazgatás újradefiniálására oly módon, hogy az alkalmazkodóbb,

igazságosabb és a hosszú távú társadalmi jólétet szolgálja.

PARADIGMAVÁLTÁS AZ ÖNKORMÁNYZATOK GYAKORLATÁBAN

Lakossági szereplők bevonása a feladatmegoldásba

A közigazgatás jelene az önkormányzatok működésében jelentős paradigmaváltásról tanúskodik, amelyet többek közt a helyi szereplők közfeladatok megoldásába való fokozott bevonása jellemez. Ez a fejezet ennek az eltolódásnak a dinamikáját vizsgálja, feltárva a helyi kormányzásra és a közigazgatásra gyakorolt hatásait.

A helyi kormányzás hagyományos, túlnyomórészt felülről lefelé irányuló modellje fokozatosan átadja helyét az együttműködésen és részvételen alapuló megközelítésnek. Ez az átmenet alátámasztja azt a felismerést, hogy a hatékony közfeladat-megoldásokhoz gyakran szükség van különféle helyi érdekelt felek közreműködésére, szakértelmére és bevonására, beleértve a nem kormányzati szervezeteket, a magán-szektorbeli entitásokat, a közösségi csoportokat és az egyes állampolgárokat (Bovaird–Loeffler,

1. táblázat: A feladatmegoldás elemzése

Rövid leírás arról, hogy hogyan működtetik az adott eszközt	Állandó elégedetlenkedők, kritikusok bevonása az általa kritizált feladat megoldására.
A bevont csoport leírása, amennyiben erről rendelkezünk információval	Állandó elégedetlenkedők, kritikusok
A település(ek) lakosságszám szerinti besorolása, ahol az eszközt látni lehet	20 000 – 49 999 fő
Milyen esetekben előnyös ez az eszköz, mikor működik sikeresen, milyen helyzetekben és célokra lehet hatékonyan használni?	Külső erőforrás felhasználása a probléma megoldására.
Milyen veszélyei, gátjai vannak az eszköz alkalmazásának, milyen helyzetekben, célokra nem alkalmazható?	A túlzott lakossági beavatkozás lassíthatja az önkormányzati döntési mechanizmusokat, elapórozhatja az adott döntés hatásait.

Forrás: saját szerkesztés

2012). Ennek az eltolódásnak kettős okai vannak: egyrészt a kortárs társadalmi kihívások összetettsége gyakran meghaladja az önállóan fellépő önkormányzatok problémamegoldó képességét; másodsor, a helyi szereplők bevonása innovatívabb, kontextus szempontjából relevánsabb és fenntarthatóbb megoldásokhoz vezethet (O’Leary et al., 2006).

E paradigmaváltás egyik figyelemre méltó megnyilvánulása a koproduktív modellek növekvő elterjedése a helyi kormányzásban. A koproduktív az állampolgárok és más helyi szereplők aktív részvételét jelenti a közszolgáltatások tervezésében, teljesítésében és értékelésében (Pestoff, 2006). Ez a megközelítés nemcsak a közszolgáltatások minőségét és hatékonyságát javítja, hanem a helyi szereplők felelősségérzetét és felelősségtudatát is.

Ez a módszer azonban nem mentes a kihívásoktól sem. Alapvető változást követel meg a közigazgatásban és a döntéshozókban, akiknek meg kell tanulniuk a helyi szereplőkre nem pusztán szolgáltatás-igénybevevőként tekinteni, hanem közhasznú partnerként és egyfajta „társtermelőként”. Emellett gyakorlati akadályok is vannak, mint például a hatékony koordináció biztosítása, a különböző érdekek kezelése és az együttműködésen alapuló kormányzás kapacitásának kiépítése (Ansell–Gash, 2008). Problémát jelenthet még, hogy a bevont lakossági szereplők nem követik nyomon az aktuális, költségvetésre és ezáltal helyi lehetőségekre hatással lévő folyamatokat, azok hatásaival nem kalkulálnak – ilyen lehet például a COVID-19 járvány önkormányzati költség-növelő hatása (Hegedűs–Lentner, 2023).

Előretekintve valószínűleg további lendületet kap a helyi szereplők bevonása a közfeladatok megoldásába a magyarországi önkormányzatokban. Ez az elmozdulás a helyi kormányzás demokratikusabb, befogadóbb és reagálóbb megközelítését képviseli, igazodva a decen-

lizáció és a közösség felhatalmazásának tágabb irányzataihoz. Amint az önkormányzatok továbbra is navigálnak ebben a paradigmaváltásban, olyan stratégiákat és kereteket kell kidolgozniuk, amelyek elősegítik a hatékony együttműködést, miközben kezelni kell a közigazgatás e fokozottabb részvételi megközelítésében rejlő kihívásokat is. Ez a gyakorlati példa továbbá nem csak Magyarországra, hanem a környező országokra (különösen Csehországra és Szlovákiára) is jellemző, ahol a szolgáltatási és gazdasági decentralizáció szintén a reformtörekvések integráns részét képezik (Lentner et al., 2018).

Az NPM paradigmájában a helyi szereplők bevonása gyakran a hatékonyság és a piacvezérelt megoldások módszere. Az NPM ugyanis a közigazgatás üzletszerűbb megközelítését szorgalmazza, ahol a helyi szereplőkhöz való kiszervezés költségcsökkentéshez és a közszolgáltatások hatékonyságának növeléséhez vezethet (Hood, 1991). Ezt a megközelítést azonban néha bírálják, mert a hatékonyságot helyezi előtérbe a demokratikus részvétellel és a közértekllel szemben.

A PVM ezzel szemben a helyi szereplők közértéktերemtő szerepét hangsúlyozza. Ez a paradigma azt sugallja, hogy az állami adminisztrációnak nem csupán vásárlóként, hanem a közszolgáltatások társtermelőiként is be kell vonniuk a helyi szereplőket, ezáltal növelve e szolgáltatások értékét a közösség számára (Moore, 1995). A PVM kiemeli annak fontosságát, hogy a közszolgáltatásokat összehangolják a helyi közösségek értékeivel és igényeivel.

A Governance Network Theory a helyi szereplők széles körének bevonását szorgalmazza a döntéshozatali folyamatokba. Ez a paradigma azt feltételezi, hogy az összetett állami problémákat hatékonyabban lehet kezelni olyan együttműködési hálózatokon keresztül,

2. táblázat: A fókuszcsoport-szervezés elemzése

Rövid leírás arról, hogy hogyan működtek az adott eszközök	Emberek egy csoportjának véleményét, benyomásait, attitűdjeit vizsgálhatjuk. Általában 6-10 fő vesz részt, a beszélgetést moderátor vezeti. A beszélgetés félig strukturált, azaz a moderátor témavázlat alapján irányítja a beszélgetést, de nincsenek kötött kérdések-válaszok. Megkülönbözteti a fókuszcsoportot a csoportos interjútól az a tény, hogy a csoporttagok egymás közötti interakciója is meghatározó a fókuszcsoport eredményessége szempontjából.
Mit gondolna egy megkérdezett alany, mi az általa említett bevonási eszköz célja	Felmérni, hogy mik azok, amik jelenleg jól működnek a városban, és mik azok, amiket a jövőben fejleszteni kellene.
A település(ek) lakosságszám szerinti besorolása, ahol az eszközt láthatjuk	1 000 – 4 999 fő
Milyen esetekben előnyös ez az eszköz, mikor működik sikeresen, milyen helyzetekben és célokra lehet hatékonyan használni?	Pontosabb információt adhat a lakosság elképzeléseiről. A technika előnye a csoporttagok véleménycseréjéből származó többlet, azaz a résztvevők egymással történő interakciója. A résztvevők saját szavaikkal fejezhetik ki véleményüket, így spontán reakciókat figyelhetünk meg. A moderátor szintén felteheti spontánul felmerült kérdéseit, így irányíthatja a beszélgetést.
Milyen veszélyei, gátjai vannak az eszköz alkalmazásának, milyen helyzetekben, célokra nem alkalmazható?	Nem számszerűsíthető, nem vonatkoztatható a népesség egészére. A csoport lehet nehezen kezelhető, állhat csupán introvertált emberekből, akik nehezebben nyílnak meg egymásnak. A csoportban lehet nehezen kezelhető ember, aki valamilyen okból nem kellőképpen motivált a fókuszcsoport célját elérni.

Forrás: saját szerkesztés

amelyek kormányzati ügynökségeket, magáncégeket, nonprofit szervezeteket és közösségi csoportokat foglalnak magukban (Sørensen–Torfing, 2009). Az ilyen hálózatok kihasználhatják a különböző szereplők egyedi erősségeit és perspektíváit innovatív megoldások kidolgozása érdekében.

A Digital Governance új utakat nyit a helyi szereplők közigazgatásba való bevonására is. A digitális platformokon keresztül az önkormány-

zatok közvetlenül bevonhatják a polgárokat a politikai döntéshozatalba és a szolgáltatásnyújtási folyamatokba. Ez a paradigma a technológiát használja az átláthatóság, a részvétel és a helyi önkormányzatok és a polgárok közötti együttműködés fokozására (Meijer, 2021).

Végül a fenntarthatóság és a rugalmasság paradigmái aláhúzzák a helyi szereplők kritikus szerepét a fenntartható és ellenálló közösségek előmozdításában. A helyi szereplők szerves részét

képezik a környezeti kihívásokkal, a társadalmi egyenlőséggel és a gazdasági életképességgel foglalkozó stratégiák kidolgozásának, biztosítva a helyi közösségek hosszú távú fenntarthatóságát és rugalmasságát (Brundtland, 1987).

Összegzésképpen elmondható, hogy a helyi szereplők bevonása a közfeladat megoldásokba változatosan jelenik meg a kortárs közigazgatás paradigmáiban. Mindegyik paradigma egyedi perspektívát kínál arra vonatkozóan, hogy a helyi szereplők hogyan járulhatnak hozzá a hatékony, érzékeny és demokratikus kormányzáshoz. Ahogy a közigazgatás folyamatosan fejlődik, e paradigmák integrálása kulcsfontosságú lesz a helyi szereplők erősségeinek és képességeinek a közösségek jobbá tétele érdekében történő kiaknázásában.

Döntéshozatal segítése fókuszcsoporthoz

A kortárs közigazgatásban paradigmaváltás tapasztalható az önkormányzati gyakorlatban, egyre nagyobb hangsúlyt fektetve a részvételen alapuló döntéshozatali folyamatokra. Ennek egy másik egyre jobban elterjedő módszere a fókuszcsoporthoz tartozó szervezés a helyi döntéshozatal tájékoztatására. Ez a fejezet feltárja a fókuszcsoporthoz tartozó szerepét a helyi önkormányzatokban, kiemelve a döntéshozatali folyamat gazdagításában és a demokratikus elkötelezettség előmozdításában rejlő potenciáljukat.

A fókuszcsoporthoz tartozó mint kvalitatív kutatási módszer magában foglalja az egyének egy kis, változatos csoportjának összegyűjtését, hogy megvitassák és visszajelzést adjanak konkrét kérdésekről, irányelvekről vagy kezdeményezésekről. Ez a megközelítés lehetőséget kínál a helyi önkormányzatok számára, hogy közvetlenül hozzáférjenek a közösség tagjainak meglátásaihoz és perspektíváihoz, ezáltal a döntéshozatali folyamatok befogadóbbá válhatnak, illetve a helyi realitásokon alapulhatnak (Krueger–

Casey, 2015). A fókuszcsoporthoz tartozó alkalmazása összhangban van a Public Value Management (PVM) és a Governance Network Theory elveivel, amelyek a polgárok közigazgatásban való aktív részvételét szorgalmazzák.

A fókuszcsoporthoz tartozó értéke a helyi kormányzásban abban rejlik, hogy képesek olyan árnyalt meglátásokat feltárni, amelyek a hagyományos felmérések vagy nyilvános konzultációk során nem feltétlenül derülnek ki. Lehetővé teszik a mélyreható megbeszéléseket, ahol a résztvevők kifejezhetik véleményüket, megoszthatják tapasztalataikat, és közös keretek között megoldási javaslatokat tehetnek. Ez különösen hasznos lehet összetett vagy vitás kérdésekben, ahol sokféle nézőpontot kell figyelembe venni (Morgan, 1997).

A fókuszcsoporthoz tartozó hatékony megszervezése és felhasználása azonban alapos átgondolást igényel. A résztvevők kiválasztásának a sokszínűsége kell törekednie, hogy a perspektívák széles skáláját biztosítsa. A csoport facilitációjának semlegesnek kell lennie, és ügyesen kell kezelnie a dinamikát a nyílt és őszinte párbeszéd előmozdítása érdekében. Ezen túlmenően, a fókuszcsoporthoz tartozó eredményeit átgondoltan kell integrálni a döntéshozatali folyamatba, egyensúlyba hozva azokat más input és a szakértelem formáival (Stewart et al., 2007).

Ma a fókuszcsoporthoz tartozókat már egyre inkább digitális eszközök egészíthetik ki, igazodva a digitális kormányzás paradigmájához. Az online platformok elősegíthetik a szélesebb körű részvételt, elérve azokat az egyéneket, akik esetleg nem tudnak részt venni a személyes üléseken, és új módokat kínálhatnak a megbeszélések adatainak rögzítésére és elemzésére (Salmons, 2015).

A fókuszcsoporthoz tartozó szervezése tehát jelentős elmozdulást jelent a részvételen és tanácskozáson alapuló kormányzási formák irányába az önkormányzatokban. Ennek a megközelítésnek a hatékony kihasználásával a helyi hatóságok

3. táblázat: A részvételi költségvetés elemzése

Rövid leírás arról, hogy hogyan működtetik az adott eszközt	A költségvetés egy bizonyos részét meghatározott célra használja fel az önkormányzat. A forrás felhasználásáról egy lakosok által megválasztott, külön e célra létrehozott testület tesz javaslatot.
A bevont csoport leírása	Lakók képviselőin keresztül a teljes lakosság
A település(ek) lakosságszám szerinti besorolása, ahol az eszköz leginkább látható	5 000 – 19 999 fő és 50 000 fő feletti
Milyen esetekben előnyös ez az eszköz, mikor működik sikeresen, milyen helyzetekben és célokra lehet hatékonyan használni?	Közvetett módon a lakosság dönti el, hogy ez a forrás milyen fejlesztésre kerüljön felhasználásra
Milyen veszélyei, gátjai vannak az eszköz alkalmazásának, milyen helyzetekben, célokra nem alkalmazható?	Elégtelen tájékoztatás esetében a kevésbé informált lakosok kifogásolhatják a beruházás szükségességét

Forrás: saját szerkesztés

tájékozottabb, befogadóbb és demokratikusabb döntéseket hozhatnak, végső soron javítva a közigazgatás minőségét és a közösségek jólétét.

Részvételi költségvetés

A részvételen alapuló költségvetés koncepciója jelentős paradigmaváltást jelent az önkormányzatok gyakorlatában, a költségvetési gazdálkodás befogadóbb és demokratikusabb megközelítése felé haladva. Ez a fejezet a részvételen alapuló költségvetés-tervezés kialakulását és hatását tárja fel az önkormányzatokban, a kortárs közigazgatási paradigmák tágabb kontextusába helyezve.

A részvételi költségvetés-tervezés olyan folyamat, amelyben a polgárok közvetlen szerepet játszanak az önkormányzati vagy állami költségvetés egy részének elosztásában. Ez a gyakorlat annak a klasszikus paradigmának a meghaladásaként, egyfajta kiegészítéseként értelmezhető, amely alapján az önkormányzatok saját igazgatási határaitól kívülre delegálják a költségvetés felhasználásának egy jól elkülöníthető részét (Gasparics et

al., 2015). Az 1980-as évek végétől Braziliából származó gyakorlat világszerte elismertté vált, mint hatékony eszköz az átláthatóság, az elszámoltathatóság és a polgárok helyi kormányzásban való részvételének fokozására (Wampler, 2007). Ez igazodik a Public Value Management (PVM) paradigmához, hangsúlyozva a nyilvánosság szerepét az irányítási folyamatokon keresztüli közös értékkeremtésben.

A költségvetésnek ez a megközelítése eltérést jelent a hagyományos felülről lefelé irányuló költségvetési folyamatoktól, ahol a döntéseket jellemzően kormányzati tisztviselők vagy szakértők szűk csoportja hozzák meg. Ezzel szemben a részvételen alapuló költségvetés-tervezés bevonja a polgárokat a költségvetési prioritásokkal és előirányzatokkal kapcsolatos értelmes mérlegelésbe és döntéshozatalba. Ez a folyamat nemcsak demokratizálja a fiskális döntéshozatalt, hanem segít a költségvetési allokációknak a közösség tényleges szükségleteihez és preferenciáihoz való igazításában is (Sintomer et al., 2008).

A részvételen alapuló költségvetés-tervezés végrehajtása gyakran megköveteli az állami adminisztráció és a választott tisztviselők gondolkodásmódjának megváltoztatását, akiknek hajlandónak kell lenniük megosztani a döntéshozatali hatalmat a polgárokkal. Ez olyan gyakorlati kihívásokat is magában foglal, mint például a befogadó és hozzáférhető részvételi mechanizmusok kialakítása, a széles körű és sokrétű állampolgári részvétel biztosítása, valamint a polgárok hozzájárulásának a formális költségvetés-tervezési folyamatba való integrálása (Cabannes, 2004).

E kihívások ellenére a részvételen alapuló költségvetés-tervezésnek számos előnye van. Ez a közpénzek méltányosabb és hatékonyabb felhasználásához, a kormányba vetett bizalom növekedéséhez és a közösség erősebb szerepvállalásához vezethet. Ezen túlmenően, eszközul szolgálhat a polgárok oktatására a helyi kormányzati műveletekről és a fiskális felelősségről, elősegítve a tájékozottabb és aktívabb állampolgárságot (Abers, 2000).

A jövőre nézve a részvételen alapuló költségvetés-tervezés a helyi kormányzás kulcsfontosságú elemeként valószínűleg tovább fog fejlődni és bővülni. Mivel a közigazgatás paradigmái egyre inkább hangsúlyozzák az állampolgárok bevonását és a közszolgáltatások koprodukciónak, a részvételen alapuló költségvetés-tervezés kézzelfogható és hatásos módot kínál az önkormányzatok számára ezen elvek elfogadására.

Magyarországon e költségvetés-tervezési forma még nincs elterjedően, hazánkban először 2016-ban Kispeszt önkormányzata, majd később Budafok-Tétény, Józsefváros, legújabban pedig Budapest Főváros, Miskolc és Gyöngyös önkormányzata tettek próbálkozásokat a költségvetés közösség bevonásával történő tervezésére. Az eddigi tapasztalatokból megállapítható, hogy a lakosság jelentéktelen mértékű részét mozgatja meg ez a lehetőség, így feltételezhető, hogy érdektelenség miatt hazánkban ez a paradigmaváltás nem fog végbe menni.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányom első részében olyan paradigmákat vizsgáltam, amelyek mindegyike egyedi betekintést és kihívásokat kínál a közigazgatás területére, különösen az önkormányzatok területén. A hatékonyságra, a piaci elvekre és a teljesítménymérésre helyezett új közmenedzsment (NPM) paradigma jelentősen átformálta a közszféra menedzsmentjét. A hatékonyság túlhangsúlyozása azonban néha a tágabb közértékek rovására megy, ami kiegyensúlyozott megközelítést tesz szükségessé alkalmazása során (Hood, 1991; Dunleavy–Hood, 1994). Az NPM állította nehézségek kezelésére bemutattam az új magyar állampénzügyi rendszert (CNPG). A Public Value Management (PVM) a közszférában való értékteremtés irányába tolja el a hangsúlyt, kiemelve a közmenedzserek szerepét abban, hogy a szolgáltatásokat hozzáigazítsák a közösség elvárásaihoz és értékeihez (Moore, 1995; Benington – Moore, 2011). Ez a paradigma aláhúzza a részvételen alapuló kormányzás fontosságát és a társadalmi jólétre való törekvést a pusztán gazdasági haszonon túl. A Governance Network Theory (GNT) az együttműködésen alapuló, több érdekelt felet tömörítő megközelítéseket támogatja, ami a hierarchikus struktúráktól való elmozdulást tükrözi a kormányzás hálózatosabb formái felé. Ez a paradigma hangsúlyozza a partnerségek és a kollektív cselekvés fontosságát az összetett társadalmi kihívások kezelésében (Sørensen–Torfing, 2009; Provan–Kenis, 2008). A digitális kormányzás rávilágít a technológia átalakító potenciáljára a közigazgatásban. Hangsúlyozza, hogy a kormányoknak alkalmazkodniuk és újítaniuk kell a digitális korszakhoz válaszul, egyensúlyba hozva a technológiai fejlődést az etikai megfontolások és a méltányosság között (Meijer, 2021; Bertot et al., 2010). Végül a fenntarthatóság és rugalmasság ikerparadigmája hosszú távú, holisztikus tervezést és döntéshozatalt kíván meg, amely a

környezeti, társadalmi és gazdasági fenntarthatóságot integrálja az irányítási folyamatokba. Ez a megközelítés kritikus fontosságú annak biztosításában, hogy a közigazgatás alkalmazkodóképes és robusztus legyen a globális kihívásokkal szemben (Brundtland, 1987; Folke et al., 2010).

Összefoglalva a tanulmány első részét, ezek a paradigmák együttesen rávilágítanak a közigazgatás sokoldalú és adaptív megközelítésére. Miközben az önkormányzatoknak a 21. század összetett kihívásai között próbálnak eligazodni, egyensúlyba kell hozniuk a hatékonyságot a közértékkel, fel kell venniük az együttműködésen alapuló kormányzást, felelősségteljesen ki kell használniuk a digitális technológiákat, és előtérbe kell helyezniük a fenntarthatóságot és a rugalmasságot, a közigazgatás jövője folyamatos tanulást, innovációt, a társadalom változó igényei és elvárásai melletti fejlődés iránti elkötelezettséget igényel. Tanulmányomban egyrészt ennek a tanulásnak néhány lehetséges irányát kívántam feltárni.

E gondolati ívet folytatva tanulmányom második része a fókuszcsoportok szervezéséről, a részvételen alapuló költségvetés-tervezésről és a helyi szereplők döntéshozatali folyamatokba való szélesebb körű bevonásáról szóló viták kulcsfontosságú meglátásait mint a helyi közigazgatási paradigmaváltás gyakorlati példáit mutatta be.

A helyi szereplők bevonása a közfeladat megoldásába a felülről lefelé irányuló, bürokratikus megközelítéstől az együttműködésen és részvételen alapuló irányítási modell felé való elmozdulást jelez. Ez a megközelítés összhangban van a Governance Network Theory-val, amely a különféle érdekelt felek bevonását szorgalmazza az összetett közkérdések kezelésében (Sørensen–Torfing, 2009). Ennek az elmozdulásnak az előnyei sokrétűek, a fokozott közösségi szerepvállalástól a reagálóbb és hatékonyabb közszolgáltatásokig terjednek.

A fókuszcsoportok szervezése ennek a paradigmaváltásnak egy újabb gyakorlati megnyilvánulása. A részvételen alapuló kutatás módszerként a fókuszcsoportok lehetővé teszik az önkormányzatok számára, hogy kiaknázzák a közösségi meglátások, tapasztalatok és perspektívák gazdag tárházát. Ez a megközelítés nem csak a jobb döntéshozatalt segíti elő, hanem a demokratikus folyamatot is erősíti azáltal, hogy a polgárok beleszólhatnak a kormányzásba (Krueger–Casey, 2015). A kihívás abban rejlik, hogy ezeket a meglátásokat hatékonyan integráljuk a döntéshozatali keretbe, miközben biztosítjuk a sokszínű és inkluzív részvételt.

Végül a részvételi költségvetés-tervezés ezzel szemben a polgárok kormányzásba való bevonásának közvetlen és hatásos módját példázza. Azáltal, hogy lehetővé teszi a lakosok beleszólását a költségvetés elosztásába, a részvételi költségvetés demokratizálja a fiskális döntéshozatalt, és fokozza az átláthatóságot és az elszámoltathatóságot a helyi kormányzásban (Wampler, 2007). Ez a megközelítés nemcsak a közösségi tulajdon érzetét erősíti a közpénzek felett, hanem a források igazságosabb és igény szerinti elosztásához is vezethet, bár hazánkban nem túl népszerű.

A bemutatott gyakorlatok jelentős paradigmaváltást jelentenek a közigazgatásban, amelyet a befogadóbb, részvételen alapuló és demokratikusabb irányítási formák felé való elmozdulás jellemez helyi szinten. Ennek az elmozdulásnak a sikere azonban azon múlik, hogy az önkormányzatok képesek-e hatékonyan kezelni a részvételi folyamatok összetettségét, és a különféle inputokat koherens és végrehajtható politikákba integrálni. Miközben az önkormányzatok továbbra is ezen az átalakuló úton haladnak, a befogadás, az átláthatóság és az együttműködés elvei lesznek a legfontosabbak egy érzékenyebb és elszámoltathatóbb helyi igazgatási környezet kialakításában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abers, Rebecca (2000): *Inventing Local Democracy: Grassroots Politics in Brazil*. Lynne Rienner Publishers.
- Alford, John – Hughes, Owen (2008): Public Value Pragmatism as the Next Phase of Public Management. *The American Review of Public Administration*, 38(2), 130-148.
- Ansell, Chris – Gash, Alison (2008): Collaborative Governance in Theory and Practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18(4), 543-571.
- Benington, John – Moore, Mark H. (2011): *Public Value: Theory and Practice*. Palgrave Macmillan.
- Bertot, John Carlo – Jaeger, Paul T. – Grimes, Justin M. (2010): Using ICTs to Create a Culture of Transparency: E-Government and Social Media as Openness and Anti-Corruption Tools for Societies. *Government Information Quarterly*, 27(3), 264-271.
- Bovaird, Tony – Loeffler, Elke (2012): From Engagement to Co-production: The Contribution of Users and Communities to Outcomes and Public Value. *Voluntas*, 23(4), 1119-1138.
- Brundtland, Gro Harlem (1987): *Our Common Future: The World Commission on Environment and Development*. Oxford University Press.
- Cabannes, Yves (2004): Participatory Budgeting: A Significant Contribution to Participatory Democracy. *Environment and Urbanization*, 16(1), 27-46.
- Dunleavy, Patrick – Hood, Christopher (1994): From Old Public Administration to New Public Management. *Public Money, Management*, 14(3), 9-16.
- Folke, Carl – Hahn, Thomas – Olsson, Per – Norberg, Jon (2010): Adaptive Governance of Social-Ecological Systems. *Annual Review of Environment and Resources*, 35, 441-473.
- Gasparics Emese – Horváth Erika – Lentner Csaba (2015): A magyar önkormányzati rendszer gazdasági irányítása és koordinációja. In: *Lentner Csaba (szerk.): Adózási Pénzügytan és Államháztartási Gazdálkodás*. Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv Kiadó Dialóg Campus, Budapest.
- Gil-García, J. Ramon – Helbig, Natalie – Ojo, Adegboye (2014): Digital Government: Overcoming Challenges, Creating Opportunities. *Public Administration Review*, 74(6), 791-803.
- Hegedűs Szilárd – Lentner Csaba (2023): Az önkormányzatok bevételeinek és kiadásainak vizsgálata a 2010 utáni állampénzügyi reformoktól a tömeges Covid-19 járvány végéig, 2021-ig. *Controller Info*, 2018. VI.évf.(1) szám 13-20.
- Hood, Christopher (1991): A Public Management for All Seasons? *Public Administration*, 69(1), 3-19.
- Klijn, Erik-Hans (2008): Governance and Governance Networks in Europe. *Public Management Review*, 10(4), 505-525.
- Krueger, Richard A. – Casey, Mary Anne (2015): *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*. Sage Publications.
- Lentner Csaba (2019): Szemelvények az aktív államműködés magyarországi gyakorlatából és tudományrendszertani összefüggéseiről. In: Ünnepi tanulmánykötetet a 65 éves Prof. Dr. Tóza István tiszteletére. Panem Kiadó Budapest 141-152.
- Lentner Csaba (2015): A vállalkozás folytatása számviteli alapelveinek érvényesülése közüzemi szolgáltatónál és költségvetési rend szerint gazdálkodónál – magyar, európai jogi és esztörténeti vonatkozásokkal. In: Lentner Csaba (szerk.) *Adózási pénzügytan és államháztartási gazdálkodás: Közpénzügyek és Államháztartástan II*. Dialóg Campus Budapest 763-783.
- Lentner Csaba – Nagy László – Hegedűs Szilárd (2018): Az önkormányzati feladat-ellátási és finanszírozási rendszer szabályozásának összehasonlító elemzése Csehország, Szlovákia és Magyarország vonatkozásában – különös tekintettel a működés-fenntarthatóság kérdésében. *Miskolci Jogi Szemle*, XIII. évfolyam 2. szám 1. kötet.
- Meadowcroft, James (2009): What about the Politics? Sustainable Development, Transition Management, and Long Term Energy Transitions. *Policy Sciences*, 42(4), 323-340.
- Meijer, Alexander Jacob (2021): Digital Governance: Research and Practice. *Public Administration Review*, 81(2), 325-331.
- Moore, Mark H. (1995): *Creating Public Value: Strategic Management in Government*. Harvard University Press.
- Morgan, David L. (1997): *Focus Groups as Qualitative Research*. Sage Publications.
- Norris, Fran H. – Stevens, Susan P. – Pfefferbaum, Betty – Wyche, Karen Fraser – Pfefferbaum, Rose L. (2008): Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41(1-2), 127-150.
- O’Leary, Rosemary – Gerard, Catherine – Bingham, Lisa Blomgren (2006): *The Collaborative Public Manager: New Ideas for the Twenty-first Century*. Georgetown University Press.

- Osborne, Stephen P. (2006): The New Public Governance? *Public Management Review*, 8(3), 377-387.
- Pestoff, Victor (2006): Citizens and Co-production of Welfare Services. *Public Management Review*, 8(4), 503-519.
- Pollitt, Christopher – Bouckaert, Geert (2011): *Public Management Reform: A Comparative Analysis - New Public Management, Governance, and the Neo-Weberian State*. Oxford University Press.
- Provan, Keith G. – Kenis, Patrick (2008): Modes of Network Governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18(2), 229-252.
- Salmons, Janet (2015): *Online Interviews in Real Time*. Sage Publications.
- Sintomer, Yves – Herzberg, Carsten – Röcke, Anja (2008): Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32(1), 164-178.
- Sørensen, Eva – Torfing, Jacob (2009): Making Governance Networks Effective and Democratic through Metagovernance. *Public Administration*, 87(2), 234-258.
- Stewart, David W. – Shamdasani, Prem N. – Rook, Dennis W. (2007): *Focus Groups: Theory and Practice*. Sage Publications.
- Wampler, Brian (2007): *Participatory Budgeting in Brazil: Contestation, Cooperation, and Accountability*. Pennsylvania State University Press

Székely Blanka – Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia

Ipar 4.0 és a szervezeti projektek sikere

Industry 4.0 and Its Impact on the Success of Organizational Projects

ÖSSZEFOGLALÁS

E tanulmány célja, hogy a projektmenedzsment hozzáadott értékének elemzésén keresztül felmérje és meghatározza az Ipar 4.0 hatását a szervezeti projektteljesítményre. A tanulmány a nemzetközi tudományos másodlagos szakirodalom értékelésén és adatelemzésén alapul, a digitalizációnak a projektek sikerére gyakorolt hatásának számos területére összpontosítva.

Kutatómunkám eredményeként bemutatom a legelterjedtebb projekt módszerek (vízesés és agilis) hibrid projektműködésben való kombinálásának koncepcióját, figyelembe véve azok sajátosságait és jellemzőit, valamint azokat az elemeket, amelyeket a széleskörű ismeretekkel rendelkező vezetők a leggyakrabban használnak a projektsiker elérése érdekében a projekt háromszögén (költség, minőség, terjedelem) belül.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: M1, O22

Kulcsszavak: agilis, hibrid, projektmenedzsment, tanácsadás, vízesés

SUMMARY

The aim of this study is to assess and determine the impact of Industry 4.0 on organizational project performance through an analysis of the added value of project management. The study is based on a review of international academic secondary literature and data analysis, focusing on several areas of the impact of digitalization on project success. As a result of my research, I present the concept of combining the most common project methodologies (waterfall and agile) in a hybrid project management operation, taking into account their specificities and characteristics, as well as the elements that are most often used by managers as best practice with a broad range of knowledge to achieve project success within the project triangle (cost, quality, scope).

Journal of Economic Literature (JEL)

codes: M1, O22

Keywords: Agile, hybrid, project management, consulting, waterfall

SZÉKELY BLANKA, PhD hallgató, MATE Gazdaság- és Regionális Tudományi Doktori Iskola (Szekely.Blanka@phd.uni-mate.hu); ERDEINÉ DR. KÉSMÁRKI-GALLY SZILVIA PhD, tudományos főmunkatárs, főiskolai tanár, Budapesti Metropolitan Egyetem, Menedzsment Intézet (sgally@metropolitan.hu).

BEVEZETÉS

A projektek a vállalati működés kulcsfontosságú részévé váltak, egy részük az operatív működés hatékonyságának növelését célozza meg, más részük a stratégiai célok elérésének támogatását. A projektek általános menedzsment szempontból is speciális feladatokat jelentenek, a projektmenedzsment önálló szakmává fejlődött, saját eszközrendszere alakult ki. A projekt alkalmas megvalósítási mód arra, hogy az előrehaladás kontrollálható, a fókuszáltság fenntartható legyen, optimálisan fel tudják használni a szükséges és rendelkezésre álló erőforrásokat. A projektmenedzsment mint önálló szakma az utóbbi évtizedekben igen elterjedt. Az emberek és a vállalatok azóta terveznek projekteket, amióta több kisebb-nagyobb feladatot kell elvégezni, összekapcsolni egy megvalósítandó cél érdekében.

A projektmenedzsment első kihívása, hogy az eredményt adott, előre meghatározott erőforrások és korlátok figyelembevételével kell elérnie. Ennek érdekében, hogy a lehető leghatékonyabban lehessen alkalmazni a tapasztalatokon alapuló tudást, a 20. században összegyűjtötték és rendszerezték mindazokat a folyamatokat, eljárásokat, amelyeket ma projektmenedzsmentnek nevezünk. Az idő előrehaladtával egyre nagyobb ütemben vált szükségessé a hatékony projektmenedzsment számtalan különböző területen, mint például az építőipar, informatika, egészségügy, innováció, kutatás-fejlesztés stb. A mezőgazdaság területén is fontos szerepet tölt be a projektmenedzsment, az ahhoz kapcsolódó folyamatok, beleértve az input piacokat is (Erdeiné Késmárki-Gally et al., 2020). A projektek jellegéhez kellett igazítani a tervezést és kivitelezést. Kialakultak és elkülönültek egymástól különböző módszertanok, mint például a PRINCE2, WATERFALL, SCRUM, KAN-

BAN, AGILIS. A projektvezetők és tanácsadók egyik fő feladata a projekthez leginkább testhezálló módszertan alkalmazása különböző tartalmú és terjedelmű projekteken. Tekintettel a projektek sokféleségére, a módszertanok kombinációját is meg kell fontolni, amennyiben különböző módszertani elemek támogatják a projekt hatékony előrehaladását.

A digitális forradalmat követően az elmúlt évtizedben az ipar 4.0 korát éljük, ahol nem csupán a jobb, olcsóbb, több dolog gyártásáról van szó, hanem az adatok tömkelegének felhasználásáról, eszközök kapcsolatáról, adatátviteli lehetőségeiről, mely teljesen új szemléletmódhoz, munkahelyek átalakulásához, gazdasági és társadalmi változások sorához vezet. Az ipar 4.0 gyors fejlődést hozott a gazdaságban, az informatikában és az iparban. A digitalizációs technológiák (felhőalapú számítástechnika, Big Data, mesterséges intelligencia stb.) a fizikai korlátok lebontásával új értéket teremtenek: a kiterjedt adatgyűjtés és az interneten keresztül megszerzett tudás révén olyan termékek és szolgáltatások születhetnek, amelyek korábban csak a fizikai térben léteztek, kibővíthetők és teljesen újjáépíthetők. A folyamatok digitalizálása megkönnyíti azok későbbi optimalizálását, valamint a termékek előállítását vagy fejlesztését.

Az Európai Parlament 2016-ban megfogalmazott állásfoglalása szerint: „Az ipar 4.0 a termelési folyamatok olyan szervezését írja le, melynek keretében az eszközök önállóan kommunikálnak egymással az értéklánc mentén: a jövő egy olyan „okos” gyárat hozva létre ezzel, amelyben a számítógép-vezérelt rendszerek nyomon követik a fizikai folyamatokat, létrehozzák a fizikai valóság virtuális mását és decentralizált döntéseket hoznak önszervező mechanizmusok alapján.” (Industry 4.0 Policy Department Economic and Scientific Policy, 2016:22-23).

„Az ipar 4.0 a gazdaság, IT és az ipar területén hozott gyors fejlődést. A digitalizációs technológiák (felhőalapú informatika, Big Data, mesterséges intelligencia stb.) a fizikai korlátok lebontása által új értéket teremtenek: kiterjedt adatgyűjtés és az interneten keresztül megszerzett tudás révén a korábban csak fizikai térben létező termékek, szolgáltatások kiterjeszthetők, teljesen újraépíthetővé válhatnak. A folyamatok digitalizálása megkönnyíti azok optimalizálását, és a hatékonyabb, versenyképesebb termelést.” (ipar4.hu, 2022).

SZAKIRODALMI HÁTTÉR

A szakirodalom feldolgozása során két fő irányt különböztet meg. Az egyik a projektsiker kritériumainak azonosítása, másik irány pedig az ipar 4.0 hatása a szolgáltatószektorra, főként szoftverfejlesztő cégek esetében, nem elemzem egyéb szektorokban a gyártásra és termelésre gyakorolt hatását.

Projektsiker

A mai vállalatok számára elengedhetetlen az alkalmazkodóképesség és a gyors reagálás a folyamatosan változó környezethez. Azok a szervezetek, amelyek statikusak maradnak, nem mernek kockázatot vállalni, és nem indítanak új fejlesztési projekteket, könnyen hátrányba kerülnek a piacon. A sikeres projektek kulcsfontosságúak a vállalatok számára, hiszen ezek hozzájárulnak új bevételi forrásokhoz, valamint a stratégiai célok eléréséhez. A projektvezetés hatékonysága ezért kiemelt fontosságú. A vállalatoknak olyan projektmenedzsment rendszert kell kialakítaniuk, amely biztosítja a projektek sikeres kivitelezhetőségét. A következőkben kifejtem, hogy miért fontos a projektvezetés hatékonysága a mai vállalatok számára:

- Változó környezethez való alkalmazkodás: A projektek segítségével a vállalatok új termékeket és szolgáltatásokat fejleszthetnek ki, új piacokat hódíthatnak meg, és hatékonyabban alkalmazkodhatnak a változó fogyasztói igényekhez.
- Kockázatvállalás: A projektek hozzájárulnak a vállalatok kockázatvállalási képességének növeléséhez. A projektek során a vállalatok új technológiákat és módszereket tesztelhetnek, és tapasztalatokat szerezhetnek bizonyos kockázatosnak vélt területeken.
- Új bevételek szerzése: A projektek eredményeképpen a vállalatok új bevételi forrásokra tehetnek szert. A projektek révén új termékeket és szolgáltatásokat értékesíthetnek, vagy új piacok felé nyithatnak.
- Stratégiai célok elérése: A projektek hozzájárulnak a vállalatok stratégiai céljainak eléréséhez. A projektek segítségével a vállalatok új lehetőségeket teremthetnek, és kiemelkedő vagy egyedi termékükkel/ szolgáltatásukkal versenyelőnyre tehetnek szert a versenytársaik előtt.

A projekt sikerének fogalmát számosféleképpen definiálhatjuk. A legtöbb definíció szerint egy projekt akkor sikeres, ha eléri a kitűzött céljait és kielégíti az érdekelt felek igényeit. A projekt sikerének esélyeit számos tényező befolyásolja, ezek közül a legfontosabbak a következők:

- Felsővezetői támogatás: A projekt sikeréhez elengedhetetlen a felsővezetők támogatása és bizalma, az alkalmazottak motivációja. A felsővezetőknek biztosítaniuk kell a szükséges erőforrásokat, és segíteniük a projekt sikerességének elérését.
- Megfelelő projektvezető kiválasztása és projektcsapat felállítása: A projekt sikere nagyban függ a projektvezetőtől és a projektcsapattól. A projektvezetőnek kell rendelkeznie a szükséges szakértelemmel

- és tapasztalattal, valamint képesnek kell lennie a csapat motiválására és irányítására. A projektcsapatnak pedig jól kell együttműködni, és rendelkeznie kell a szükséges kompetenciákkal a projekt sikeres megvalósításához.
- Megfelelő tervezés: A projekt sikerének egyik legfontosabb alapja a megfelelő tervezés. A projekttervnek tartalmaznia kell a projekt céljait, a feladatokat, a határidőket, az erőforrásokat és a költségeket. A tervezés során figyelembe kell venni a lehetséges kockázatokat és változásokat is.
 - Képzett, kompetens emberi erőforrások, iparági szakértelem: A projekt sikeréhez elengedhetetlen a képzett, kompetens emberi erőforrások rendelkezésre állása. A projektcsapat tagjainak rendelkezniük kell a szükséges szakértelemmel és tapasztalattal az adott területen.
 - Formális, jól kiválasztott módszertan: A projekt sikeres megvalósításához célszerű egy formális projektmenedzsment módszertan alkalmazása. A módszertan segíthet a projekttervezés, a megvalósítás és az ellenőrzés folyamatában, emellett számos szoftver is támogatja az egy adott módszertan szerinti projektvezetést.
 - Eszközök és infrastruktúra: A projekt sikeréhez megfelelő eszközökre és infrastruktúrára is szükség van. A projektcsapat tagjainak rendelkezniük kell a szükséges eszközökkel és infrastruktúrával a projekt sikeres megvalósításához.
 - Folyamatos és hatékony kapcsolattartás, kommunikáció: A projekt sikeréhez elengedhetetlen a folyamatos és hatékony kapcsolattartás, kommunikáció a projekttagok között és a projekt sikerében érdekelttekkel. A projektmenedzsernek biztosítania kell, hogy minden érintett fél naprakész információkkal rendelkezzen a projekt állásáról.
 - Virtuális csapatok hatékonysága: A modern világban egyre gyakoribb, hogy a projektek virtuális csapatok segítségével valósulnak meg. A virtuális csapatok hatékonyságának növelése érdekében fontos, hogy a projektmenedzser megfelelő kommunikációs stratégiát, csatornákat és módszereket alkalmazzon.
 - Reális idő-, erőforrás- és költségtervezés: A projekt sikeréhez elengedhetetlen a reális idő-, erőforrás- és költségtervezés. A projekttervezés során figyelembe kell venni a lehetséges kockázatokat és esetlegesen előforduló változásokat is.
 - Kockázatelemzés, kockázatok értékelése és kezelésükre való felkészülés: A projekt sikeréhez elengedhetetlen a kockázatok elemzése és értékelése. A projektmenedzsernek fel kell készülnie a lehetséges kockázatok kezelésére, időről időre újra el kell végezni a kockázatelemzést.
 - Változáskezelés: A projektek során gyakran előfordulnak változások. A projektmenedzsernek képesnek kell lennie a változások kezelésére anélkül, hogy ez a projekt sikerét veszélyeztetné.
 - Világos üzleti és stratégiai célok: A projekt sikeréhez elengedhetetlen, hogy a projekt céljai világosak és mindenki számára érthetőek legyenek, továbbá hogy összhangban legyenek a vállalat üzleti és stratégiai céljaival.
- A fenti tényezők mindegyike hozzájárulhat a projekt sikeréhez. A projekt sikere érdekében fontos, hogy a projektmenedzser ezeket a tényezőket figyelembe vegye a projekt tervezése és megvalósítása során. Azt vallom, hogy a projekt kultúra jelenléte, magasabb szinteken is alkalmazott projektorientált szemléletmód nagyobb valószínűséggel vezet a projekt eredményességéhez, hatékonyságnöveléshez.

Egy tanácsadó sikere is függ attól, hogy az adott vállalat milyen mértékű projektmenedzsment tudással rendelkezik, netán a szervezet agilis transzformációja következtében változott az attitűd. Meghatározó kell, hogy legyen a szponzor aktív részvétele, rendelkezésre kell, hogy álljon egy megfelelő módszertan, a projekt folyamatoknak illeszkedniük kell a vállalat folyamataihoz, megfelelő projektiroda, projektcsapat összetétel, projektmenedzser kiválasztás is kell, hogy létezzen. Azokban a szervezetekben, ahol ezek az igények megfogalmazódtak és törekedtek a projektmenedzsmentben jártasságot szerezni, ahol a projektmenedzser is stratégiai pozícióban van, ahol a szervezeti felépítés és munkakultúra támogatja a projekteket, ott egy tanácsadónak sokkal könnyebb dolga van. Egyrésztől azért, mert mindaz a tudás, amivel ő is rendelkezik, már rendelkezésre áll, az elakadásokat könnyebben el tudja hárítani, másrészt pedig a csapat együttműködését könnyebb megteremteni, ha nem ütközik ellenállásba, bürokratikus folyamatokból fakadó nehézségekbe és időbeli veszteségbe (KÜRT, 2019).

Bár általánosságban elmondható, hogy a teljes projektsiker akkor jön létre, ha a hármas tényező és azok korlátai (idő, költség, minőség) betartása elsődleges, mégse lehet ennyire leegyszerűsíteni, hogy mitől lesz sikeres egy projekttanácsadás. Egy projekt üzleti értéket kell, hogy teremtsen. Egy projekt értékteremtő végeredményéhez nem minden esetben elégséges a hármas tényező teljesülése, de vannak esetek, amikor nem lehetséges vagy nem szükséges a hármas korlát szigorú teljesítése. A projekt megvalósítása során rugalmasan kell kezelni az időtartamot, a költségeket és a végeredménnyel szemben időközben felmerülő változó igényeket. Nem elhanyagolható sikertelenségi tényező a mo-

tiváció hiánya mellé társuló gyenge vezetői támogatás (Langer, 2014). Amennyiben helytelenül becsüljük meg a projekt végrehajtásához szükséges idő- és költségkeretet, amennyiben irreális elvárásokat támasztunk a projekt által elérhető előnyök és megtérülés vonatkozásában, hiányosan terveztünk, nem megfelelően készítjük elő a projekt indítását, elhanyagoljuk a motivációt, az oktatást, dokumentálást és még folytathatnánk a lehetséges okok sorát, a projektünk küzdelmes és nagyobb valószínűséggel sikertelen lesz (Deutsch–Jelen, 2019:52).

A vállalat belüli projekt-kultúra fejlődését a belső projektirodák létrehozása nagyban elősegíti. Ezek a belső irodák (PMO-k) az évek során komoly tudást halmoztak fel az adott vállalaton belül zajló specifikus projektekből, ami lehetővé tette, hogy a projektbe csak a szükséges részekre vonjanak be külső erőforrást. Óriási támogatást jelent ez mind egy külső projektvezetőnek, tanácsadónak, mind magának az összeszokott csapatnak, akik egy-egy tudással rendelkeznek és már összeszokva, hatékonyan tudnak együtt dolgozni.

Ipar 4.0

Az elmúlt évtizedben az Ipar 4.0 az üzleti tevékenységek, különösen a konkrét projekt-orientált vállalkozások számára a versenyelőny kiépítésének alapjává vált. E tanulmány célja, hogy a megfelelő projektmenedzsment hozzáadott értékének elemzésén keresztül felmérje és meghatározza az Ipar 4.0 hatását a szolgáltatási szektor szervezeti projekttejesítményére. A kutatás célja, hogy iránymutatást nyújtson és segítsen a szervezeteknek azonosítani az Ipar 4.0. kihívásait, valamint a hibrid projektmenedzsmentben rejlő lehetőségeket, amelyek támogathatják őket abban, hogy megfelelő kezdeményezéseket tegyenek a legújabb projektmenedzsment-módszertanok és kapcsolódó

technológiák, szoftverek bevezetésére. Mind a szakirodalom, mind ez az elemző kutatás és áttekintés azt mutatja, hogy az Ipar 4.0 koncepciója kihívások és lehetőségek sorát fedi fel a szervezetek számára.

Az „Industrie 4.0” azaz az Ipar 4.0 kifejezést eredetileg a német kormány alkotta meg. Ez a kifejezés a gyártás technológiai változásainak egy sorát írja le és foglalja össze, a német ipar globális versenyképességének megőrzése céljából (Smit et al., 2016). „Az ipar 4.0 a termelési folyamatok olyan szervezése, melyben a hálózatba kapcsolt „okos” eszközök érzékelnek, információkat szereznek, egymással kommunikálnak és adatalapú döntéseket hoznak. Mesterséges intelligenciával vezérelt gyártási folyamatokat hoznak létre. A rendszerek nyomon követik a fizikai folyamatokat és decentralizált döntéseket hoznak adatcsere alapján. Legfontosabb célja a maximális hatékonyság elérése, a lehető leggyorsabb és leprecízebb kommunikáció létrehozása, valamint az egy termékre jutó gyártókapacitás minimalizálása.” (airmonitor.hu, 2021). Ázsiában számos «Ipar 4.0»-hoz kapcsolódó kezdeményezés módosításokat figyelhetünk meg, mint például „Made in China 2025” Kínában, „Termelékenység 4.0” Tajvanon, „Gyártási innováció 3.0 kezdeményezés” és „I-Korea 4.0” Dél-Koreában, „Társadalom 5.0” Japánban (Takakuwa et al., 2018:65).

Mivel az Ipar 4.0 lehetővé teszi a szervezetek számára, hogy innovatív és minőségi terméket hozzanak létre, versenyelőnyre tehetnek szert, miközben a termék életciklusa csökken, az ügyfelek igényei és a kereslet pedig nő (Bauer et al., 2015:417-424). Emellett a legújabb technológiák segítik a szervezeteket a hulladékcsökkentésben és az erőforrások hatékonyabb felhasználásában. Az öko-alapú technológiák megköny-

nyítik a környezetileg fenntartható gyártás megszerzését és az értékesítés fellendítését hatalmas költségmegtakarítással (de Sousa et al., 2018:18-25). Az Ipar 4.0 általi technológiákkal a szervezetek valós idejű adatokkal gyors döntéshozatalra képesek (Cimini et al., 2017:119-126). Az iparágtól függetlenül a projektmenedzsment és a kapcsolódó folyamatok, beleértve az inputpiacokat is, fontos szerepet játszanak például a mezőgazdaságban (Erdeiné, 2014:213-219). A legfontosabb fogalmak melyek mellett nem mehetünk el, a Big Data és a AI – Artificial Intelligence – mesterséges intelligencia. A big data olyan terület, amely érzékelőkből, vagy más adatforrásokból kinyert adatok kezelésének módjaival foglalkozik, olyan adatmennyiséggel, amelyek túl nagyok vagy összetettek ahhoz, hogy a hagyományos adatfeldolgozó alkalmazással, szoftverekkel kezelni lehessen őket. Feladata az adatok megfelelően rendszerezett rögzítése, tárolása, megosztása, védelme, illetve lekérdezhetősége, szűrése. Főbb felhasználási területe például a viselkedés-elemzés, a földrajzi, meteorológiai adatok kezelése, szimulációk készítése, statisztikai adatok kezelése, a fintech adatok és olyan összetett rendszerek adataival való munka, mint például egy város, vagy ország közlekedési, vagy közműhálózatának vezérlése. De ipari gyártási folyamatok tervezésekor és felügyeletkor is kiemelt szerepe van.

A mesterséges intelligencia a számítástechnika egyik ága, amely arra törekszik, hogy egy gépben megismételje vagy szimulálja az emberi intelligenciát, így a gépek algoritmusok segítségével olyan feladatokat hajthatnak végre, amelyek általában emberi intelligenciát igényelnének. Az AI rendszerek néhány programozható funkciója a tervezés, a tanulás, a problémamegoldás és a döntéshozatal. A mesterséges intelligencia technológiák globálisan

átalakították az ipart, mivel automatizálják a korábban időigényes feladatokat, és gyors mintafelismerés révén felismerik és osztályozzák is az adatokat, melyekből “tanulva” egyre pontosabbak lesznek, így képesek akár predikción alapuló döntéshozatalra és feladatok elvégzésére is. A vállalatok képesek lesznek beágyazni a termékeibe számos technológiát, amelyek valós időben visszacsatolnak adatokat, hogy tanuljanak a termék teljesítményéről, a jövőbeni fejlesztéséről és észleljék, mikor szorul karbantartásra (airmonitor.hu, 2021).

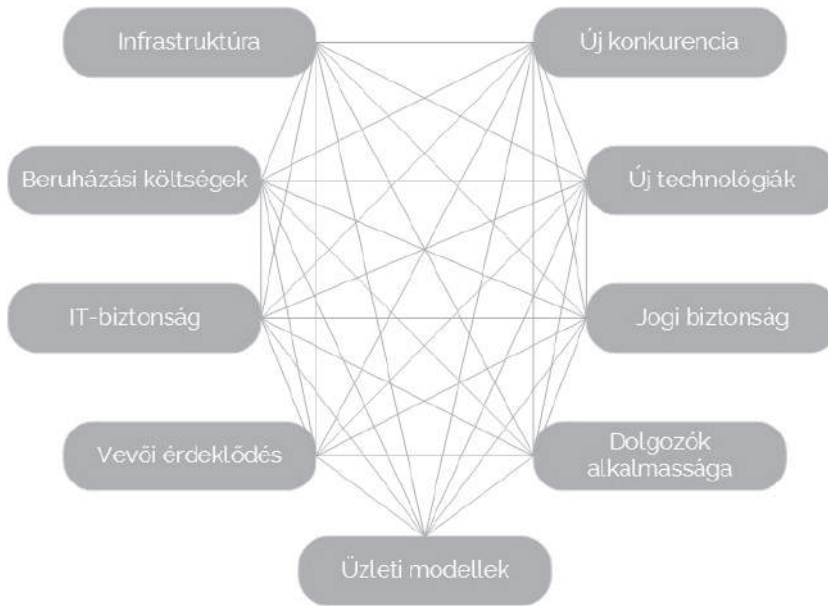
Az új technológiákhoz kapcsolódó problémák szorosan kapcsolódnak az innovatívításhoz. Az innovációt termék-, folyamat- és szervezeti innovációra oszthatjuk. Az innováció számos tanulmány szerint az erőforrások felhasználásának csökkentéséhez vezethet, és a szervezeten belüli összes folyamat optimalizálható. Számos iparági trend kapcsolódik az Ipar 4.0-hoz kapcsolódó megoldásokhoz, trendekhez: virtuális valóság; mesterséges intelligencia; hálózat és összekapcsolhatóság; felhőalapú adatkezelés; a dolgok internete; fejlett robotika; digitalizáció, kiberbiztonság. Ahhoz, hogy a szervezetek az Ipar 4.0 irányába történő digitális átalakulással szembeüljenek, számos nagyon fontos kérdéssel kell foglalkozniuk, mint például: rugalmasság és személyre szabás; hálózatba szervezés és az akadályok csökkentése; alacsony ár; helyi termelés, intelligens áruk és szolgáltatások; a termelési rendszerek integrációja, a termelési igények globalizációja és decentralizációja. Az ipar 4.0-nak, különösen a digitális átalakulásnak számos új innovatív megoldást kell beépítenie a szervezetbe. A digitális átalakulás fő kihívásai a következők: korlátozott tapasztalat az átalakulással kapcsolatban, korlátozott készségek és erőforrások, kulturális korlátok, összetett kapcsolatok számos üzleti partnerrel, hatalmas előzetes beruhá-

zásigény. E problémák kezeléséhez fontos a nyílt innováció alapuló megközelítés alkalmazása. A nyílt innováció fogalma olyan paradigmára utal, amely feltételezi, hogy a szervezet a külső ötleteket a belső ötletekkel és elképzelésekkel együtt potenciálisan felhasználhatja, amikor a szervezet új technológiát, terméket vagy megoldásokat próbál bevezetni (Gajdzik–Wolniak, 2022:3-5).

A Deloitte Insights 19 országban, 1600 felsővezető bevonásával vizsgálta meg, hogy a vállalkozások mennyire állnak készen az Ipar 4.0 által kínált lehetőségek kihasználására. A felmérés négy területre – társadalom, stratégia, képességek, technológia – fókuszálva mérte fel a felsővezetők véleményét. A kutatásban résztvevő vállalati vezetők többsége, 87 százaléka úgy látja, hogy az Ipar 4.0 nagyobb egyenlőséget és stabilitást hoz majd a gazdaságban. Bár a pozitív hatások egyértelműek, az azonban már kérdéses, hogy mennyire tudnak élni ezekkel a lehetőségekkel a cégek. A megkérdezettek mindössze 14 százaléka jelezte ugyanis, hogy teljes mértékben úgy gondolja, hogy saját vállalata felkészült az új ipari forradalom kínálta lehetőségek kihasználására (Renjen, 2020).

„Az Ipar 4.0 által létrejött kihívások elvárásokat, követelményeket szültek, melyekre a mindenkori egyedi megoldások során kell választ adni. Az elvárt lehetőségeket tekintve nem a technológiai fejlődésnek van nagy jelentősége. Az Ipar 4.0 középpontjában azok a jelentős új potenciálok és lehetőségek állnak, melyek ezekhez a technológiai előrelépésekhez kötődnek. A robbanásszerű fejlődés tulajdonképpen adott, a kapcsolódó elemzésekben, tanulmányokban kiemelt helyen áll a kockázatok vizsgálata. Az Ipar 4.0-ban kulcsfontosságú informatika területén a nem kielégítő IT- és információbiztonság a legveszélyesebb és ez jelenti a legnagyobb

1. ábra: A lehetőségek és a legfontosabb kihívások, kockázatok

Forrás: <https://industry4.hu/hu/ipar4> (2022)

kockázatot. Egy termelő üzem számára veszélyes lehet az is, ha átmenetileg elveszíti a kontrollt a gyártás felett. Különösen a nagy-komplexitású rendszerek esetén nem csak egy termék, hanem termékek ezrei válhatnak hibássá.” (industry4.hu, 2022). Az alábbi ábra szemlélteti a legfontosabb kihívásokat és kockázatokat:

ANYAG ÉS MÓDSZER

A projektmenedzsment hatékonyságát és a projektmenedzsment szoftverek által kínált lehetőségeket elemzem, szekunder források felhasználásával, valamint saját projektek és primer vizsgálatok alkalmazásával. A projektek sikertényezőinek vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül az Ipar 4.0 hatása. A vállalatok belső működésének hibái, a vezetés merevsége és a kompetencia hiánya akadályozza az Ipar 4.0 megoldások bevezetését és alkalmazhatóságát.

Kutatásomban a következő kutatási kérdést fogalmaztam meg: Melyek azok a fő projektmenedzsment eszközök, amelyek befolyásolják a szolgáltatási szektor projektjeinek sikerét, és hogyan hat ezekre az Ipar 4.0?

Eddigi tapasztalataim alapján egyre fontosabb a projektsiker elérése minél rövidebb idő alatt és minél költséghatékonyabb módon, ami nemcsak a projektvezetőknél, emberi tényezőknél és egy adott módszertan tudatos alkalmazásán múlik, hanem azokon a felismeréseken is, amikor egy-egy kiválasztott módszertan nem minden eleme és folyamata szükséges a projekt sikeréhez, hanem más módszertan elemeivel ötvözve lehet csak igazán elérni a kívánt projektsikert. Az egyre gyorsuló környezeti változások, szüntelen fejlesztések következtében újabb és újabb projektötletek, innovációs igények születnek, melyeket a szervezetek projekteken keresztül valósítanak meg, azzal az alapvető feltétellel, hogy a projekt illeszkedik az adott vállalat, szer-

vezet stratégiájába. Kutatásom során egyértelművé vált, hogy hatékony projektmenedzsment szoftver alkalmazása nélkül nagyon nehéz menedzsment döntéseket hozni, megfelelő erőforrás-kihasználtságot elérni.

A kutatás erős projektvezetői és innovatív megközelítést alkalmaz a szolgáltatási ágazat projektjei terén. A jól strukturált projektmenedzsment eszközökre és gyakorlatokra összpontosítunk, amelyek a gyakorlatban bizonyítják, hogy segítik a projektmenedzsereket a tervezésben, a nyomon követésben, a vállalati stratégiai célok teljesítésében. A projektmenedzsment szoftverek széles skáláját használva, érvényesíthetik az adott határidőn belül elvégzendő munkát, adott minőségben és adott erőforrásokkal.

EREDMÉNYEK

A vállalatok vezetőinek merevsége és a kompetenciahiány azon tényezők, melyek leginkább akadályozzák az ipar 4.0 kínálta megoldások bevezetését és alkalmazását egy vállalat életében. A korszerűsítésnek ellenállni a lehető legrosszabb vezetői attitűd. A kudarcok biztos elkerülésére irányuló stratégia ebben az évtizedben nem visz előre. Az IT szektor és a szoftverfejlesztő cégek legfőbb erőssége, hogy vállalják a hibák elkövetésének valószínűségét, a kudarcokra úgy tekintenek, amelyekből később tapasztalatokat, tanulságot meríthetnek, melyek a fejlődést szolgálják. Elsősorban a vállalati és a munkavégzés kultúrájának változása tudja előre mozdítani az ugrásszerű előrelépést. Következtetéseim alapján az ipar 4.0 célja a lehető legnagyobb hatékonyság elérése, a lehető leggyorsabb és legpontosabb adatnyújtás és kommunikáció megteremtése, és az egy termékre/szolgáltatásra jutó gyártó- vagy fejlesztési kapacitás minimalizálása. Az Ipar 4.0 számos előnyét ismertetik a szakirodalomokban:

a termelékenység növekedése, jobb munkakörülmények, jobb termékminőség, korlátlan hozzáférés az információkhoz, erőforrás-megtakarítás, a termelés gyorsasága, pontossága és alkalmazkodóképessége, optimalizált üzleti tervezés, magasabb árbevétel, alacsony berendezés-meghibásodási arány, üzemek megbízhatóságának növekedése, a termékek személyre szabása stb. Az Ipar 4.0 előnyei közül az Ipar 4.0 technológia hatását vizsgáltam a projektmenedzsment szempontjából, hogyan hat a termelékenységre, az agilitásra, a gyorsaságra, a minőségre, a versenyképességre, a szállítás javítására, az erőforrás-megtakarításra, a technológia alkalmazkodóképességére, a gépi műveletek pontosságára.

Az ipar 4.0 az IT szolgáltatásokat nyújtó vállalatok esetében véleményem szerint az alábbi hatásokat eredményezte:

- Olyan szoftverek létrejötté, amelyek extrém gyors sebességgel tudnak nagy mennyiségű adatot feldolgozni, a vezetők pedig azokból következtetéseket levonni.
- Felhasználói/fogyasztói szokások elemzése alapján támogatni tudja az intelligens döntéshozatalt.
- A vállalatok elkezdtek agilis folyamatokat alkalmazni, rövidebb fejlesztési ciklusokkal, precízebb testreszabást tesz lehetővé a szoftverek, programok esetében.
- Gyorsan tudnak reagálni az igények változására, az adott szoftver gyorsan bővíthető, a gyorsan változó ügyféligényekből fakadóan.
- A legmegfelelőbb projekt módszertan alkalmazása szükséges, az IT szektorban a SCRUM a legelterjedtebb, magas szintű a tervezési rugalmasság, optimális erőforrás-kihasználtság, hatékony csapatgyűjtőműködés.
- Költséghatékonyság szempontjából lehetőség nyílik arra, hogy egyre magasabb

értékű és minőségű terméket/szoftvert kínáljanak széleskörű felhasználási céllal, minimálisra csökkenthető egy-egy ilyen termék előállításai, majd a későbbiekben folyamatos fejlesztési és karbantartási költsége.

- Kommunikációs szempontból gyorsan érkeznek a felhasználói visszajelzések, szinte azonnal lehet az újonnan felmerülő igényekre reagálni, váratlan meghibásodásokat javítani, ügyféltámogatást nyújtani.
- Szolgáltatások minősége és az átláthatóságra való igény hatványozódik.
- Munkaerőpiac átalakulását illetően az emberi munkavégzés bizonyos területeken átalakul, ugyanis számos gyártási és termelési folyamatot ki lehet váltani gépekkel, robotokkal, azonban ezen eszközök legyártása, programozása, fejlesztése, felügyelete valós humán erőforrást igényel, tehát jelentősen megnő az IT-munkahelyek száma, mert minél nagyobb mértékben fog elterjedni a mesterséges intelligencia, annál több informatikai szakemberre lesz szükség.
- Digitális dolgozók, mint új fogalom: főként előregedő társadalmakban fontos, hogy az egyre idősebb korosztály már nem fizikai erejükkel és saját tudásukkal, hanem a gépekkel együttműködve kell, hogy érvényesüljön.

A projektvezetés hatékonyságának növelése érdekében a vállalatoknak a következőket kell tenniük:

- Hatékony projektmenedzsment módszerek mellett projektmenedzsment folyamatokat támogató szoftvereket kell alkalmazniuk, az automatizálható folyamatokat automatizálniuk. A projektmenedzsment szoftverek segítenek a vállalatoknak a projektek dokumentálásában, nyomon követésében és elemzésében.

- A projektvezetéshez szükséges kompetenciákat kell fejleszteniük, az új technológiák bevezetését követően a szükséges tudást megadni az azt alkalmazóknak.
- A projektvezetés hatékonyságának érdekében a vállalatoknak a következőkre kell törekedniük:
 - A projektek megfelelő tervezése és előkészítése: A projektek sikere nagyban függ a megfelelő tervezéstől és előkészítéstől. A vállalatoknak gondosan fel kell mérniük a projektek szükségességét, céljait, költségeit és kockázatait.
 - A projektek megfelelő végrehajtása: A projektek sikeres végrehajtásához a vállalatoknak megfelelő erőforrásokat és szakértelmet kell biztosítaniuk. A vállalatoknak gondoskodniuk kell arról, hogy a projektek csapatai jól felkészültek legyenek, és megfelelő támogatást kapjanak.
 - A projektek folyamatos nyomon követése: A projektek sikerének biztosítása érdekében a vállalatoknak folyamatosan nyomon kell követniük a projektek előrehaladását, és szükség esetén korrekciókat kell eszközölniük.

Hibrid projektmenedzsment

Az ipar 4.0 projektmenedzsmentre gyakorolt talán legfontosabb hatása olyan szoftverek elérhetősége, ami ma már rendkívül precíz munkatervezést, ütemezést, felelősségi körök kijelölését, nyomon követést biztosít a projektvezetők számára, amelyekből azonnali döntések meghozatalára képesek az adatok vizualizációs felhasználhatóságából fakadóan, a menedzsment számára pedig valós idejű információkkal tudnak szolgálni. Egy könnyen használható, könnyen átlátható, széleskörű funkcionalitással rendelkező projektmenedzsment szoftver óriási segítség lehet a projektvezetők számára, csak néhányat említenék: Jira, Monday.com, Asana,

Clickup stb. Nagyon nehéz testre szabni egy módszertant különböző iparágakban különböző projektekre. Egy jó projektmenedzsment szoftver lehetőséget ad arra, hogy a szükséges információk gyűjtésére szolgáló mezőket, oszlopokat, táblázatokat projektspecifikusan lehessen megjeleníteni. Az információs átláthatóság elengedhetetlenné vált minden területen, az átfogó adatokon alapuló információk lehetővé teszik a döntéshozók számára, hogy ezeket a lehető leggyorsabban és optimálisan tudják felhasználni későbbi funkciók javítása, fejlesztése érdekében. Monitorozási és diagnosztikai feladatok ellátására is sokkal jobban használhatók egyes szoftverek, magas biztonsági szinttel ellátottak és szinte minimálisra csökkentett hibaszázalékkal képesek pontos információt nyújtani.

Az agilis módszertan lényege a változásra való nyitottság, a gyors reagálás és a tanulás. A cél az, hogy az ügyfél elégedettségét a működő szoftver vagy termék mielőbbi és folyamatos leszállításával, fejlesztésével vívják ki. Az agilis módszertan ellentétben áll a terv-vezérelt módszertanokkal. Ez nem azt jelenti, hogy az agilis módszerek tervezetlenek, hanem azt, hogy adaptívak, és bármilyen körülmény esetén reagálnak a változásra. Az agilis módszertan alkalmazásakor figyelni kell a hirtelen felmerülő és a hirtelen megváltozott vevői igényekre való gyors reagálásra, a termék vagy szolgáltatás folyamatos tesztelésére, az idő- és költséghatékonyságra, ugyanis gyakran ezek szűk vagy kötött keretek között mozognak. Fő előnye azonban a jobb ügyféléledettség, ami miatt a modernebb vállalatok ezt választják, mert ez a módszertan jobban megfelel a mai gyorsan változó világ által támasztott követelményeknek. Összefoglalva, az agilis módszertan egy olyan projektmenedzsment módszertan, amely a változásra való nyitottságra, a gyors reagálásra és a tanulásra helyezi a hangsúlyt. A cél az, hogy a

termék vagy szolgáltatás a lehető leghamarabb és a lehető legjobban megfeleljen az ügyfél igényeinek.

A különböző rendszerek, szoftverek, webes alkalmazások fejlesztése sokrétű, összetett folyamat. Ezért is fontos, hogy projektként kezeljük őket. A projektmenedzsment egy olyan vázrendszer szerinti kialakítást céloz meg, amelynek segítségével a fejlesztési munka összeszedetten, strukturáltan zajlik, a maximális hatékonyság figyelembevételével. A szoftver- illetve applikációfejlesztés világában, számos esetben sikeresnek bizonyult az agilis szemlélet használata (Klimkó, 2019). A rugalmasság kiemelkedően fontos. Egyfelől a csapat együttműködése, gyors reagálása és dokumentáció elvégzése során elengedhetetlen, másfelől pedig a munka menetrendjének, tervének kapcsán kompromisszumkészségre kell lenni, amennyiben abban folyamatos változtatások szükségesek (akár a megrendelő kérésére, akár egyéb külső körülmények változása végett), a megfelelő szerződési keretek között (amennyiben ezek nem kerülnek módosításra vagy kiegészítésre újabb egyezség során) a projekt sikerének érdekében kell teljesítenünk a projektfeladatokat. Az agilis módszertan kritériumai között is szerepel a projektkörnyezet elemzése, alkalmazkodjunk bátran az újonnan felmerülő megváltozott körülményekhez és ne ragaszkodjunk mindenáron a saját elképzeléseinkhez vagy az eredeti menetrendhez (Hoszpodár, 2007).

KÖVETKEZTETÉSEK

Az Ipar 4.0-hoz kapcsolódó követelmények tekintetében statisztikailag nincs szignifikáns különbség Európa és Ázsia között, csak néhány lényeges elemet említve, mint például:

- a gyártás, fejlesztés és szállítás állapotára vonatkozó valós idejű információk rendelkezésre állása a projekt teljes életciklusa

során elérhető (automatikus, digitális nyomon követés),

- a termékek igény szerinti (Just-in-Time) gyártása és szállítása az ügyfelekhez,
- fejlett tervezési és ellenőrzési rendszerek a gyors keresletváltozásokhoz,
- a munkavállalók képzése a legmodernebb szoftverekkel és adatelemző eszközökkel kapcsolatban elérhető,
- döntéstámogató rendszerek használata a tervezéshez és ellenőrzéshez.

Általánosságban elmondható, hogy a legfontosabb követelmények elsősorban az információval és automatizálással kapcsolatos követelményeken, valamint a képzéssel kapcsolatos követelményeken alapulnak (Woschank et al., 2020:2018-2019).

Véleményem szerint napjainkban már nem működőképes az a projektmenedzser kiválasztási folyamat, mely beskatulyázza a projektet a két leggyakoribb, vízésés vagy agilis típusú projektbe, majd ezt követően elvárás lesz az adott módszertan alkalmazása és végig vezetése a projekten. Ennél jóval nagyobb mértékű rugalmasság szükséges, ugyanis a projektek színesek, változatosak, hektikusak. Ha több egyforma ismétlődő projekt jön létre egy vállalatnál, érdemes egy jól bevált módszertant alkalmazni, de hosszú távon ezt már nem projektstruktúrában kell megvalósítani, hanem standard folyamattá kell alakítani. Az ipar 4.0 színt megköveteli a hatékonyság maximalizálást, tehát nemcsak a módszertant, de a projekt mivoltát, projektfeladatokat, folyamatokat is az adott körülményekhez kell igazítani, ebben nyújtanak támogatást a különböző projektmenedzser szoftverek, lehetőséget adva arra, hogy testre szabjuk a projektsikerhez szükséges adatok, feladatok megjelenítését, kezelését. Számítalan elemet kiemelve az agilis módszertanból lehet gyorsítani egy-egy fázis vagy fázison belüli feladat-

megoldást és haladást, csak jól kell ismernünk a projektmenedzsernek nyújtotta lehetőségeket. Amennyiben képesek vagyunk különböző módszertanokból kiragadni azokat a leghasznosabb eszközöket, melyeket a saját projektünkre vetítve hatékonyan tudunk alkalmazni, úgynevezett hibrid módon, majd ezt egy projektmenedzser szoftverben alkalmazva irányítani a csapatot, az nagymértékben hozzásegít bennünket, mint projektvezetőt vagy tanácsadót a projektsiker megvalósulásához és a csapattagok, a vezetők elismerésének elnyeréséhez. Amennyiben hibrid módon, tehát az agilis és a vízésés módszertan elemeit ötvözve kívánunk dolgozni egy projekten, ennek mi-benlétét célszerű pontosan meghatározni az adott projektre vonatkozóan. Nem elegendő tehát a két projektmenedzser legjobb elemeit kiemelni és alkalmazni, meg kell vizsgálnunk, hogy azok hasznosak, egyáltalán szükségesek-e az adott projektre nézve.

Mindamellet, hogy különböző módszertanok mentén kell projekteket vezetni gyorsan változó környezetben, a szervezetek maguk is többféle környezeti változással szembesülnek, melyekhez alkalmazkodniuk kell. Egyre több szervezet kezdeményez agilis transzformációt abban bízva, hogy ez a munkakörnyezet és munkamorál hozzájárul a hatékonyság növeléséhez. Az agilis projektmenedzser szemlélet szervezeti szintű kiterjesztése a gyors alkalmazkodást célozza, ugyanis a szervezeti agilitás az a képesség, mellyel a szervezet képes stratégiai irányait adaptálni a környezethez (Csedő-Zavarkó, 2019:63). Az agilis és a vízésés módszertanok előnyeinek ötvözéséből származó hibrid megoldások alkalmazása egyre inkább üdvözlendő a projektmenedzserek körében. Bizonyos projektekhöz legjobban illő módszertan kiválasztása sokszor igen bonyolult és időt rabló feladat, azonban semmiképp nem kihagyható lépés (Computerworld, 2018).

A lehetséges projekt módszertani eszköz kiválasztásáról és azok alkalmazásának mikéntjéről a projekt jellege, tulajdonságai, célja szerint születethet döntés. A különböző módszerek használatát célszerű a projektek méretéhez igazítani, úgy kell alkalmazni a hibrid módszert, hogy az összhangban legyen a projektünk komplexitásával. A módszerek kiválasztása során az alábbi tényezőket kell figyelembe venni:

- Projektkörnyezet: elsődlegesen a projektkörnyezeti elemzést végezzük el, annak érdekében, hogy felmérjük, milyen szervezetben, milyen körülmények között, milyen erőforrásokkal tudunk dolgozni.
- Feladattípusok, feladatok jellegzetességei: a feladatok strukturált felbontása, feladatlista készítése, feladatok mennyisége a másik olyan fontos dolog, ami segíteni fog felismerni, mely módszert milyen mértékben tudnánk alkalmazni.
- Projektterv, projekt időtartama: a projekt munka részletességét, komplexitását összhangba kell hozni a megvalósítási idővel, elvárt határidővel.
- Célorientáltság: minden projekttag számára világos cél, milyen csapat áll rendelkezésünkre, milyen módszerekkel irányítható, motiválható a csapat.
- Transzparencia: a dolgok láthatóvá tétele nagymértékben támogatja a projektvezetést, a többirányú kommunikációt, az eredmények dokumentálását, továbbá a vezetési eszközök, döntéshozatali folyamat ismerete is elengedhetetlen a projektsiker iránti elkötelezettség megalapozása érdekében.

Megjegyzem, a projektek sikerre viteléhez a megfelelő módszertan alkalmazásán túl számos más tényező is szükséges, különösen az emberi tényezők területén, erre szakosodott a ma már nagy hangsúlyt kapott embe-

ri-erőforrás menedzsment, gazdaság- és munkapszichológia tudományága, ezek tárgyalása azonban jelen publikációnak nem célja.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bauer Wilhelm – Hämmerle Moritz – Schlund Sebastian – Vocke Christian (2015): *Transforming to a hyper-connected society and economy – towards an Industry 4.0?*. *Procedia Manufacturing*, 3, pp. 417-424. <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2015.07.200>
- Cimini Chiara – Pinto Roberto – Pezzotta Giuditta – Giardelli Paolo (2017): *The transition towards industry 4.0: business opportunities and expected impacts for suppliers and manufacturers*. *Advances in Production Management Systems, The Path to Intelligent, Collaborative and Sustainable Manufacturing*, APMS 2017. IFIP Advances in Information and Communication Technology Springer, Cham, pp. 119-126., <https://hal.inria.fr/hal-01666212/document>, Letöltés: 2023. március 16.
- Csedő Zoltán – Zavarkó Máté (2019): *Változásvezetés*. Akadémiai Kiadó, pp. 63.
- Computerworld (2018): *Módszertan-határozó és -választó*. <https://computerworld.hu/uzlet/modszertan-hatarozo-es-valaszto-255688.html>, Letöltés: 2021. február 16.
- Deutsch Nikolett – Jelen Tibor (2019): *Üzleti és projekttervezés*. Akadémiai Kiadó, pp. 52.
- Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia (2014): *The market-oriented production system as a part of agricultural innovation*. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economist*, SERIA, Poland, 16(6), pp. 213-219. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.205470>
- Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia – Rák Renáta – Vágány Judit (2020): *Hungarian agriculture machinery market: Examining of operating costs of machines*. *Agroeconomia Croatica. Croatian Society of Agricultural Economists*, Croatia, X (1): 21-32 pp.
- Gajdzik Bożena–Wolniak Radosław (2022): *Influence of Industry 4.0 Projects on Business Operations: Literature and Empirical Pilot Studies Based on Case Studies in Poland*. *Journal of Open Innovation*, 8(1), 44. <https://doi.org/10.3390/joitmc8010044>
- Hoszpodár Katalin (2007): *Projektmenedzsment módszerei*. http://fata.nyne.hu/downloads/baross1/Projektmenedzsment_modszerei.pdf, Letöltés: 2021. január 6.

- Industry4.hu: *Ipar 4.0*. <https://industry4.hu/hu/ipar4>, Letöltés: 2022. november 13.
- Industry 4.0 Policy Department Economic and Scientific Policy (2016): p 22-23. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU\(2016\)570007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU(2016)570007_EN.pdf), Letöltés: 2022. november 13.
- Ipar4.hu: *MI AZ AZ IPAR 4.0?* <https://www.ipar4.hu/page/ipari-forradalmak-ipar-4-0>, Letöltés: 2022. november 13.
- Klímkó Gábor (2019): Havi mustra a hibrid projektmenedzsment fogalmáról és gyakorlatáról. In *Magyar Projektmenedzsment Szövetség*. <https://pmsz.hu/hireink/havi-mustra-a-hibrid-projektmenedzsment-fogalmarol-es-gyakorlatarol/>, Letöltés: 2021. február 16.
- Koczka Péter (2021): *Mit jelent az Ipar 4.0, mi jellemzi?* <https://airmonitor.hu/ipar-4-0/>, Letöltés: 2022. november 13.
- KÜRT (2019): *Szerepek az agilis szervezetben – HR*. Kürt Akadémia. <https://kurtakademia.hu/blog/szerepek-az-agilis-szervezetben-hr/>, Letöltés: 2021. március 10.
- Langer Tamás (2014): *Projektmenedzsment a szoftverfejlesztésben*. (Második, bővített, átdolgozott kiadás). Panem Könyvek, pp. 19-20.
- Renjen Punit (2020): *Industry 4.0: At the intersection of readiness and responsibility*; Deloitte Insights. <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/deloitte-review/issue-22/industry-4-0-technology-manufacturing-revolution.html>, Letöltés: 2022. november 13.
- Sebestyén Zoltán – Szabó Gábor Csaba – Nagy Jenő Bence (2007): Projekttek minőségmenedzsment-módszerei. *Vezetéstudomány*. Vol. 18. No. 12. 43-51. p. DOI: 10.14267/VEZTUD.2007.12.04, <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/4005/1/vt2007n12p43-51.pdf>, Letöltés: 2021. február 16.
- Smit Jan – Kreutzer Stephan – Moeller Carolin – Carlberg Malin (2016): 'Industry 4.0', European Parliament Directorate – General for Internal Policies, p. 20. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU\(2016\)570007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU(2016)570007_EN.pdf), Letöltés: 2023 Március 3.
- de Sousa Jabbour Ana Beatriz Lopez – Jabbour Charbel Jose Chiappetta – Foropon Cyril – Godinho Filho Moacir (2018): 'When titans meet – Can industry 4.0 revolutionise the environmentally-sustainable manufacturing wave? The role of critical success factors'. *Technological Forecasting and Social Change*, 132, pp. 18-25. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2018.01.017>
- Takakuwa Soemon – Veza Ivica – Celar Stipe (2018): 'Industry 4.0 in Europe and East Asia', in B. Katalinic (ed.) *29th DAAAM International Symposium on Intelligent Manufacturing and Automation*. Vienna, Austria, pp. 0061-0069, <https://doi.org/10.2507/29th.daaam.proceedings.009>.
- Woschank Manuel – Del Rio Elena – Zsifkovits Helmut – Dallasega Patrick (2020): 'Comparison of Industry 4.0 Requirements between Central - European and South-East-Asian Enterprises', *Proceedings of the 5th NA International Conference on Industrial Engineering and Operations Management Detroit, Michigan, USA*, pp. 2013-2021. <http://www.ieomsociety.org/detroit2020/papers/446.pdf>, Letöltés: 2023 Március 3.

Tóth Borbála – Lőrinc Balázs

A foglalkoztatottak rétegződése Magyarországon a munkaalapú gazdaság idején

Stratification of the Employed Population in Hungary During the Work-Based Economy Period

ÖSSZEFOGLALÁS

A humán tőke színvonalát a munkavégzésre való alkalmasság jelentősen alakítja, mindamellett, hogy a magasabb foglalkoztatási ráta növeli a társadalmi integráció szintjét, illetve jelentősen hozzájárulhat a hosszútávú nemzetgazdasági fejlődéshez. Ezáltal a munkaerő rétegződésének, illetve területi differenciáinak vizsgálata igen magas aktualitással bír, hiszen az elmúlt évtizedben a foglalkoztatottak munkavállalási kilátásai jelentős átalakuláson mentek keresztül az Európai Unióban. Ezt támassza alá, hogy hazánkban a 2010-et követő években a munkaalapú gazdasági modell eredményeként az egyik legnagyobb mértékben nőtt a foglalkoztatási ráta az EU tagállamok között. Mindezekből kiindulva, tanulmányunkban a 20-64 éves foglalkoztatottak legmagasabb iskolai végzettség szerinti rétegződés-vizsgálatát hajtottuk végre, amely alapján megfogalmazható, hogy a foglalkoztatottak számának nagyarányú növekedése területileg egyenlőtlen módon ment végbe, mindamellett, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező foglalkoztatottak száma és aránya növekedett a legjelentősebb mértékben. Eredményeinkből kiindulva megállapítható,

hogy a foglalkoztatottak szaktudásának és késégeinek növelése kiemelt prioritást kell, hogy élvezzen, mivel a jól képzett munkaerő növekvő termelékenységet és további gazdasági bővülést eredményezhet a jövőben.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: E24, J01, J21, R10

Kulcsszavak: humán tőke, munkaerőpiac, foglalkoztatottság, munkaalapú gazdaság, területi egyenlőtlenségek

SUMMARY

The quality of human capital is significantly shaped by employability, while higher employment rates increase the level of social inclusion and can contribute significantly to long-term economic development. This makes the analysis of labour stratification and spatial differentials in the labour force highly relevant, as the employment prospects of the workforce have undergone significant changes in the European Union over the last decade. This is demonstrated by the fact that in Hungary, in the years following 2010, the employment rate increased at one of the highest rates

TÓTH BORBÁLA, MA egyetemi hallgató, Budapesti Metropolitan Egyetem (toth.bori7@gmail.com); LŐRINC BALÁZS, PhD hallgató, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem (lorinc.balazs@phd.uni-mate.hu).

among EU Member States as a result of the work-based economic model. Based on this background, our study has analysed the stratification of the employed population aged 20-64 by highest educational attainment, showing that the large increase in the number of employed persons has been spatially unequal, while the number and share of employed persons with tertiary education have increased most significantly. Our results show that increasing the skills and competences of the employed population should be a high priority, as a well-educated workforce can lead to higher productivity and further economic growth in the future.

Journal of Economic Literature (JEL)

codes: E24, J01, J21, R10

Keywords: human capital, labour market, employment, work-based economy, territorial inequalities

BEVEZETÉS

A 2010-et követő években az újjászervezett hazai gazdaságpolitika, így a munkaalapú gazdasági modell eredményeként a foglalkoztatási ráta jelentősen emelkedett (Lentner, 2019). E tényállást a legfrissebb statisztikai adatok is alátámasztják, hiszen a 2011-es és a 2022-es magyarországi népszámlálások eszmei időpontjai között eltelt 11 év alatt több, mint 776 ezer fővel nőtt a foglalkoztatottak száma, amely az egyik legkiemelkedőbbnek bizonyult az Európai Unió tagállamai között (Kolok et al., 2022; Szalai, 2023). Ki kell viszont emelni, hogy a hagyományos munkakörök átalakulásával, a gyorsan változó munkaerőpiaci környezetben számos új- és újszerű kihívás jelenik meg, mely kihívások közé sorolandó – többek között – a foglalkoztatottak képzettségi szintjének növelési lehetőségei.

A humán tőke minőségének megőrzése és fejlesztése talán a 21. század legfontosabb tényezőjének számít, ezzel őrizhető meg az emberi munkaerő komparatív előnye. Ehhez járulhat hozzá a magas minőségű oktatás, hiszen a képzett munkaerő könnyebben alkalmazkodik a már említett gyorsan változó munkaerőpiaci folyamatokhoz. Mindezek által kijelenthető, hogy a tudásalapú versenyképesség megőrzése markáns hatást gyakorol az egyes nemzetgazdaságok fejlettségére és hosszútávú gazdasági fejlődésére egyaránt (Kincses et al., 2022). A 20. század második felében két Nobel-díjas kutató, Schultz (1961, 1980) és Fogel (1994) munkássága alapozta meg azt a tézist, miszerint az emberi tőke alapvető fontosságú a gazdasági növekedés szempontjából, ugyanis az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) országos különbségeinek 10-30 százaléka az emberi tőkéhez, illetve annak fejlettségéhez köthető (Hsieh – Klenow, 2010).

Ezen alap gondolatból kiindulva megállapítható, hogy a foglalkoztatás egyre nagyobb jelentőséggel bír, hiszen az európai integráció legfőbb jövőbeli céljai között is kiemelten szerepel. Az európai foglalkozási stratégia kialakítását az 1997-ben, Luxembourgban megrendezett csúcstalálkozó indította el, melyben a növekedés és a stabilitás makrogazdasági céljain túl a foglalkoztatás magas szintje is kulcsfontosságú tényezővé vált. Az Európai Tanács lisszaboni ülésén, 2000-ben a teljes körű foglalkoztatást határozta meg, ugyanakkor az Európa 2020 stratégia pontosabb megfogalmazás alapján a 20-64 éves korú népesség munkaerőpiaci részvételének 75%-ra kell emelkednie az EU tagállamaiban. Ezt kiegészítve a szociális jogok európai pillérének végrehajtására vonatkozó 2021-es cselekvési terv már kiemelt célként határozza meg, hogy 2030-ra az EU tagállamok 20-64 éves korú lakosságának legalább 78%-a foglalkoztatotti státuszban kell, hogy tartozzon (Makay, 2023).

Tanulmányunkban – szinkronban az EU 2030-as foglalkoztatáspolitikai célkitűzéseivel – a 20-64 éves korcsoportba tartozó foglalkoztatottak rétegződés-vizsgálatát hajtottuk végre. Kiemelt figyelmet szenteltünk a legmagasabb iskolai végzettség, illetve a korcsoportok szerinti országos (NUTS-0), továbbá a régiós (NUTS-2) és vármegyei (NUTS-3) területi különbségek vizsgálatára is.

SZAKIRODALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Napjaink munkaerőpiacát a digitalizáció által számos változás éri, így a munkavégzéshez szükséges készségek is folyamatosan változnak, amely következményeként a humán tőke minősége a korábbi évtizedeknél is fontosabb tényezőnek számít, így kijelenthető, hogy a gazdaság egyik legfontosabb forrásának a szellemi tőke bizonyul (Erdélyi – Soós, 2019). A munkavállalók képzettségének és készségeinek növelése markáns hatással van a termelékenységre és a nemzetgazdasági növekedésre, amiből egyenesen következik, hogy a gazdasági termelékenység erős korrelációt mutat a magasan képzett munkavállalók számával és arányával (OECD, 2021). Ezáltal a 21. századi globalizált világban a felsőfokú végzettséget szerző egyének számának növelése az egyik legfontosabb fejlesztési célkitűzésként kell, hogy szerepeljen, hiszen nemzetgazdaságunk jövőbeli fejlődése jelentősen függ a munkavállalók készségeitől (Asztalos, 2022). Mindehhez kapcsolódva korunk fő kihívása, hogy a társadalom képes lesz-e a megszerzett tudását új értékek teremtésére fordítani, ezzel elérve a versenyképesség egy új szintjét.

A humán tőke ezirányú vizsgálatának fontosságát tovább mélyíti, hogy központi szerepkört tölt be a versenyképességi elméletekben, hiszen a tudásintenzív ágazatok elterjedésével a magasan képzett munkaerőre egyre növekvő

igény mutatkozik (Szakálné Kanó et al., 2018). A korunkban zajló modernizációs folyamatok és technológiai változások ugyanakkor térben egyenlőtlenül, heterogén módon mennek végbe (Káposzta – Nagy, 2022). A centrumtérsegek (pl. Budapest és agglomerációja, vármegyei jogú városok) fejlődésével a munkaerő áramlása e centrumok irányába erősödik, amivel párhuzamosan a területi egyenlőtlenségek (pl. centrum-periféria dichotómia) is fokozódnak, mely következményeként a munkanélküliségi és a foglalkoztatási rátákban megmutatkozó különbségek is nőnek (Faragó, 2016; Káposzta – Szeiner, 2023). Napjainkra a gazdaságilag vezető szerepet betöltő centrumtérsegek lettek az egyenlőtlenségek növekedésének központjai, amit az erőteljes demográfiai növekedés (elszívó hatás) mellett a foglalkoztatási ráta emelkedése is elősegített. Így megállapítható, hogy a foglalkoztatás aszimmetrikussá vált a munkaerőpiac átalakulásának, a munkaerő-kínálat növekedésének, valamint az egyre több és egyre nagyobb mértékben elterjedt foglalkoztatási irányok (tercier szektor fejlődése) bővülésének köszönhetően (Lessmann, 2009; Tóth – Káposzta, 2021).

E tézisekből kiindulva megállapítható, hogy a mindenkori döntéshozókra kulcsszerep hárul a lakosság képzettségi és oktatási szintjének bővítésében, azon belül is kiemelt szerep jut a felsőoktatásnak, hiszen az egyetemi végzettség által megszerzett szaktudás olyan stratégiai- és fejlesztési szemléletet, illetve életmódot indukál, amely további gazdasági növekedést és fellendülést eredményezhet (Lengyel, 2023). A magasabb iskolai végzettséggel rendelkező munkavállalók várhatóan magasabb jövedelemmel rendelkeznek, így a további fogyasztói kiadásaikon keresztül növelhetik a gazdasági bővülést (Lipták, 2021; Lukovics, 2007). A munkavállalókba való befektetés bizonyítottan jobb foglalkoztatási feltételeket teremt – globális és lokális kitekintésben is –, így jelentősen hozzájárul a

nemzetgazdasági fejlődéséhez és a fenntartható fejlődés kialakulásához. Ehhez kapcsolódik, hogy az EU a versenyképességet a gazdasági növekedésnek, a foglalkoztatottság javításának, továbbá a társadalmi előrehaladást elősegítő eszköznek definiálja (Lentner, 2007; Veresné et al., 2023).

Véleményünk szerint az egyének munkavégzése, a készségek folyamatos fejlesztése, illetve az abba való befektetés eredményezi a társadalmi jólétet, ezzel egyidejűleg a gazdaság versenyképesebbé válását is (Tóth, 2016). Mindezek alapján kiemelendő, hogy a munkaerőpiac különböző szegmenseinek vizsgálata hosszú évtizedek óta a társadalomtudományi kutatások kiemelet fókuszában áll. A munkaerőpiaci elméleti elemzések – mind hazai, mind nemzetközi szinten – a térbeli egyenlőtlenségek dimenziójának bevonásával merőben új impulzusokat kaptak, amely alapján megállapítható, hogy a gazdasági és társadalmi tényezők térben egyenlőtlen eloszlása markáns meghatározója lett a lakosság életszínvonalának megítélésében (Egri – Tánczos, 2018).

Mindezek, illetve korábbi kutatásaink alapján is jól látható, hogy az államnak befektetővé kell válnia az oktatásban, ezzel elősegítve a tudásalapú gazdaság kialakulását, amelyen keresztül olyan innovativitás generálódhat, amelyet az abban résztvevő társadalmi csoportok hosszútávon, a gazdasági aktivitásukkal vissza tudnak termelni, hozzájárulva az ország, illetve különböző téregységeinek fejlődéséhez.

FELHASZNÁLT ADATOK ÉS ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

Tanulmányunkban a 2011-es és a 2022-es magyarországi népszámlálások foglalkozásstatisztikai adatait vettük alapul, országos (NUTS-0), régiós (NUTS-2) és vármegyei (NUTS-3) területi bontásban. A népszámlálási fogalmi

meghatározás szerint 2011-ben és 2022-ben is az a 15 éves és idősebb személy minősült foglalkoztatottnak, aki az eszmei időpontot megelőző hét napban legalább egy órányi, jövedelmet biztosító tevékenységet végzett, illetve aki rendszeres foglalkozásától átmenetileg távol volt (pl. fizetett/fizetés nélküli szabadság vagy betegség miatt). A vizsgálatunkban a foglalkoztatottak korosztály szerinti szűkítését a 20-64 éves korcsoportra végeztük el. Az eszmei időpont alatt 2011-ben és 2022-ben is október 1-jét értettük. A 20-64 éves foglalkoztatottak rétegződés vizsgálatát legmagasabb iskolai végzettségük, korcsoportba való tartozásuk, illetve lakóhelyük régiója szerint végeztük el. A statisztikai elemzés végrehajtásához az alapötletet Központi Statisztikai Hivatal egy 2012-es tanulmánya nyújtotta (Lakatos – Váradi, 2012).

A legmagasabb befejezett iskolai végzettséget négyes tagolásban alkalmaztuk:

- Legfeljebb alapfok (legfeljebb az általános iskola 8. osztályát végezte el),
- Középfok érettségi nélkül (szakképzettség szerzett, érettségi bizonyítvány nélkül),
- Középfok érettséggel (érettségi bizonyítványt szerzett),
- Felsőfok (felsőfokú képzettséget szerzett).

A 20-64 éves korosztályi szűrésen belül a korcsoportokat hármas tagolásban alkalmaztuk:

- 20-34 évesek,
- 35-49 évesek,
- 50-64 évesek.

Mindezek mellett a 2022-es adatok alapján – az EU 2030-as foglalkoztatási célértékhez kapcsolódva – vármegyei szinten ábrázoltuk és elemeztük a foglalkoztatási rátát és területi különbségeit.

Az ábrák szerkesztéséhez a Microsoft Office programcsomagot, míg a térképi megjelenítéshez QGIS 3.16.4 térképszerkesztő programot használtuk.

EREDMÉNYEK

A hazai 20-64 évesek legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása, illetve a munkaerőpiacon részt vevő 20-64 évesek – szintén – legmagasabb iskola végzettség szerinti rétegződés-vizsgálatának legfontosabb, számszerűsíthető eredményei kerülnek bemutatásra a fejezetben a 2011-es és a 2022-es évre vetítve.

Az adatokat vizsgálva kirajzolódik, hogy a 20-64 éves korosztályba tartozó népesség száma az elmúlt két népszámlálás eszmei időpontja között csaknem 475 ezer fővel esett vissza, amely több, mint 7,5%-os csökkenést jelent (2011. évi adat = 100,0%). Az e korcsoportba tartozó népesség ilyen mértékű csökkenése már önmagában is jelentős hatással van a munkaerőpiaci berendeződésre, hiszen a gazdaságilag aktívak, azaz a foglalkoztatottak és a munka-

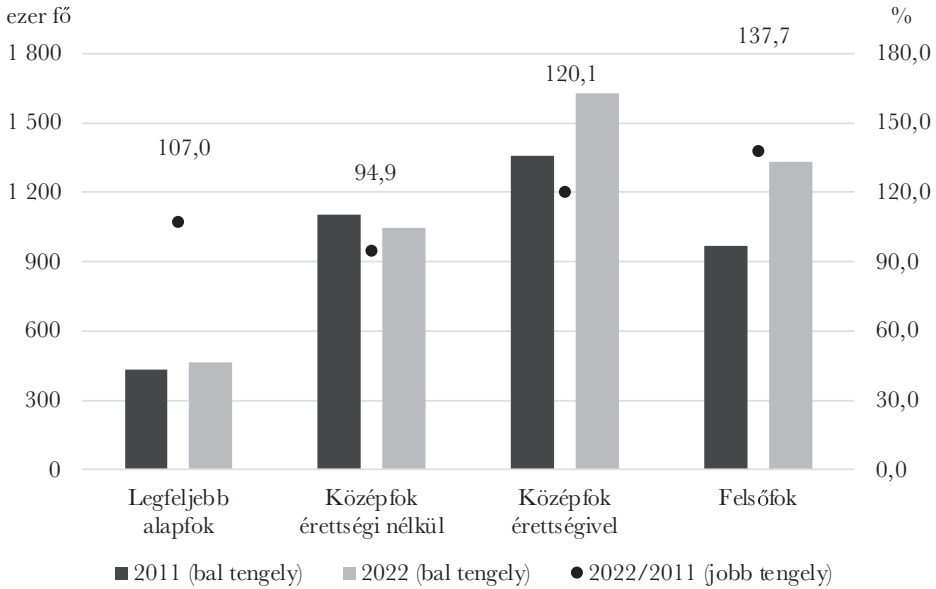
nélküliek jelentős hányada e korcsoportba tartozik. Amennyiben viszont az adatokat iskolai végzettség szerint vizsgáljuk úgy markánsan elkülönülő változások láthatók. Egyrészt az alacsony végzettséggel rendelkezők, illetve az érettségi nélküli középfokú végzettséggel rendelkezők száma és aránya is jelentősen csökkent 2011-ről 2022-re. Másrészt az érettségivel rendelkezők száma valamelyest csökkent, arányuk viszont nőtt. Harmadrészt pedig a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma és aránya is jelentős növekedést mutat az elmúlt 11 évben. A foglalkoztatottak körében megállapítható, hogy mindkét vizsgálati évben a legfeljebb alacsony végzettséggel rendelkezők esetén volt a legalacsonyabb a foglalkoztatási ráta (2011-ben: 37,7%, 2022-ben: 56,3%), míg a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetén láthatók a legmagasabb foglalkoztatási ráta értékek (2011-

1. táblázat: A 20-64 éves népesség és a foglalkoztatottak legmagasabb befejezett iskola végzettség szerinti Magyarországon 2011-ben és 2022-ben; fő, %

Legmagasabb iskola végzettség	Lakónépesség		Foglalkoztatottak		Foglalkoztatási ráta, %
	n (fő)	%	n (fő)	%	
2011					
Legfeljebb alacsony	1 153 395	18,5	434 803	11,3	37,7
Középfok érettségi nélkül	1 705 947	27,4	1 102 266	28,5	64,6
Középfok érettségivel	2 125 875	34,2	1 357 918	35,2	63,9
Felsőfok	1 234 098	19,8	966 439	25,0	78,3
Összesen	6 219 315	100,0	3 861 426	100,0	62,1
2022					
Legfeljebb alacsony	827 033	14,4	465 454	10,4	56,3
Középfok érettségi nélkül	1 358 378	23,6	1 045 968	23,4	77,0
Középfok érettségivel	2 069 480	36,0	1 630 477	36,5	78,8
Felsőfok	1 490 016	25,9	1 330 950	29,8	89,3
Összesen	5 744 907	100,0	4 472 849	100,0	77,9

Forrás: KSH – Népszámlálási adatok alapján a szerzők saját számítása

1. ábra: A 20-64 éves foglalkoztatottak legmagasabb befejezett iskola végzettség szerint Magyarországon 2011-ben és 2022-ben, illetve annak változása; ezer fő, %

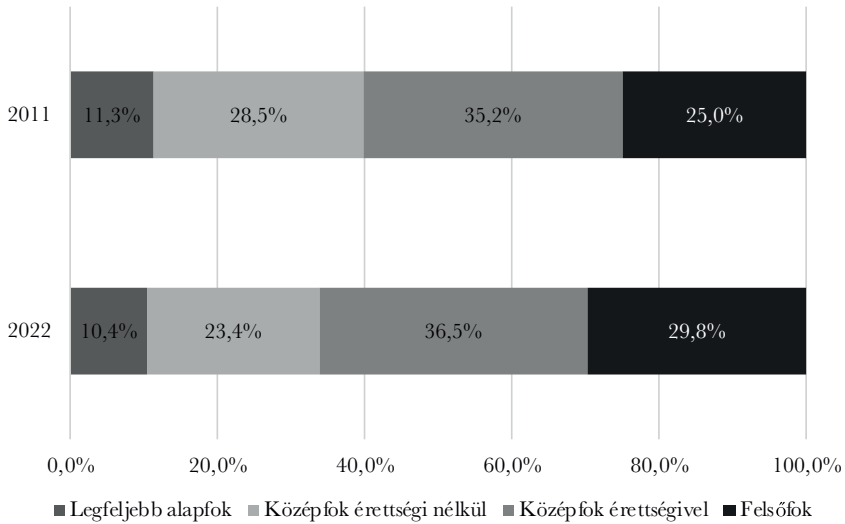
Forrás: KSH – Népszámlálási adatok alapján a szerzők saját számítása

ben: 78,3%, 2022-ben: 89,3%). Ugyanakkor ki kell emelni, hogy a felsőfokú képzettséggel rendelkezők magas foglalkoztatási adatai mögött az a munkaerőpiaci jelenség is meghúzódhat, hogy – számos esetben – a végzettségüknél alacsonyabb szintű képzettséget igénylő foglalkozásokban voltak alkalmazva. Megfogalmazható továbbá, hogy az iskolai végzettség erős kapcsolatban van a munkaerőpiac struktúráival, így a jövőben érdemes lehet e két mutató összefüggéseit is vizsgálat alá venni. Mindezek alapján elmondható, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező csoportok munkaerőpiaci helyzete jóval kedvezőbbnek, az országos átlag felettinek bizonyul mind a két vizsgált évben (1. táblázat).

Szorosan kapcsolódva a 20-64 évesek iskolázottsági mutatóinak javulásához szükségesnek éreztük megvizsgálni, hogy az országos mun-

kaerőpiaci adatok struktúrájában milyen jellegű összefüggések figyelhetők meg a legmagasabb iskolai végzettség szerint. Az adatokból megállapítható, illetve egyértelműen kirajzolódik, hogy az iskolázottsági szint növekedése mellett a négyből három iskolázottsági csoportban nőtt a foglalkoztatottak száma és aránya is. A legfeljebb alacsony mértékű-, míg az érettséggel és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma jelentősebb mértékű növekedést mutat. Amennyiben a 2011-es adatokat vesszük bázisul, a legfeljebb alacsony mértékű végzettség esetén 7%-os a növekedés nagysága és ahogyan a magasabb végzettségűek adatait vizsgáljuk – egy kivételtől eltekintve – a foglalkoztatottak számának változása jelentősebb mértékben növekedett. Az érettséggel rendelkezők esetén 20,1%-kal, még a felsőfokú végzettségűek esetén 37,7%-kal emelkedett a

2. ábra: A 20-64 éves foglalkoztatottak százalékos aránya legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint Magyarországon 2011-ben és 2022-ben; %

Forrás: KSH – Népszámlálási adatok alapján a szerzők saját számítása

foglalkoztatottak létszáma. Emellett mindenképp kiemelendő az érettségi nélküli középfokú tanulmányi képzettséggel rendelkezők létszámának változása, ahol 5,1%-os csökkenés volt tapasztalható 2011 és 2022 között (1. ábra).

Ezen adatok is alátámasztják azon felvetésünket, miszerint a technológiai fejlődésnek köszönhetően a magasabb ismereteket igénylő munkákra van nagyobb szükség a hazai munkaerőpiacon, továbbá, hogy a vizsgált korcsoportba tartozó foglalkoztatottak iskolai végzettsége is ez irányba mozdult el, így eredményezve a munkaerőpiac szerkezetének átalakulását.

Összefüggésben a foglalkoztatottak létszámában történt változásokkal fontosnak tartjuk ábrázolni a 20-64 éves foglalkoztatott népesség legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerinti százalékos megoszlását is 2011-ben és 2022-ben. Az itt ábrázolt adatok szintén jól mutatják a munkaerőpiac változásait, hiszen az alacsonyabb végzettséggel bírók aránya csökkent, mellyel pár-

huzamosan a magasabb végzettséget szerzettek aránya nőtt. 2011-ben az alapkövetelményű végzettséggel rendelkezők aránya 11,3%-ot tett ki, míg 2022-ben ez az érték 10,4%-ra mérséklődött, tehát a lakosság körében csökkent az alapkövetelményű végzettséggel rendelkezők aránya (-0,9 százalékpont). Az érettségi nélküli középfokú végzettséggel rendelkezők aránya 2011-ben 28,5%-át képezte a foglalkoztatottnak, amely 2022-re 23,4%-ra csökkent (-5,1 százalékpont). Ezen arányváltozások iránya azt mutatja, hogy magasabb szintű képzettséggel rendelkező munkavállalókra. Ki kell emelni továbbá, hogy a magasabb hozzáadott értékű munkák, így a gazdasági növekedést leginkább elősegítő álláshelyek esetén a középfokú érettségi megleté 2022-re szinte alapkövetelménnyé vált. E tényállás az ábrázolt értékekből is markánsan kirajzolódik, hiszen a középfokú érettséggel rendelkezők aránya 2011-ben 35,2%-át adta a 20-64 éves foglalkoztatott népességben belül, míg

2. táblázat: A 20–64 éves foglalkoztatottak legmagasabb befejezett iskola végzettség és korcsoportok szerint Magyarországon 2011-ben és 2022-ben; fő, %

Korcsoport, éves	Összesen, fő	Legfeljebb alapfok	Középfok		Felsőfok
			érettségi nélkül	érettségivel	
az összes százalékában					
2011					
20–34	1 230 974	9,0	23,4	40,2	27,4
35–49	1 633 141	10,9	32,2	32,9	24,1
50–64	997 311	14,7	28,9	32,7	23,6
Összesen	3 861 426	11,3	28,5	35,2	25,0
2022					
20–34	1 276 709	11,3	14,3	45,6	28,8
35–49	1 864 396	9,5	23,5	33,4	33,6
50–64	1 331 744	10,9	32,0	31,9	25,2
Összesen	4 472 849	10,4	23,4	36,5	29,8

Forrás: KSH – Népszámlálási adatok alapján a szerzők saját számítása

2022-ben ugyanezen érték 36,5%-ra emelkedett (+1,3 százalékpont). Ehhez hasonló tendenciát mutat a felsőfokú végzettségűek arányának változása is, hiszen az elmúlt bő egy évtized leforgása alatt arányuk 25,0%-ról 29,8%-ra növekedett (+4,8 százalékpont) (2. ábra).

Míndezekből kiindulva megfogalmazható, hogy a felsőoktatás elérhetőségének és vonzerejének növekedésével bővül és erősödik, illetve tovább erősödhet a foglalkoztatottak készség szintje, amely további pozitív hatást gyakorolhat a munkaerőpiaci helyzetre, mivel a magasabb végzettségűek általában jobb munkalehetőségekhez juthatnak. Az adatok alapján érdemes lehet tovább-vizsgálni a magyar oktatáspolitikai változásokat, illetve annak munkaerőpiacra kifejtett hatásait, hiszen az oktatási rendszer rugalmasabbá válása, a diákok támogatásának növelése és a karrierlehetőségeik javítása mind fontos tényezői lehetnek a képzettségi szint további, dinamikus növekedésének.

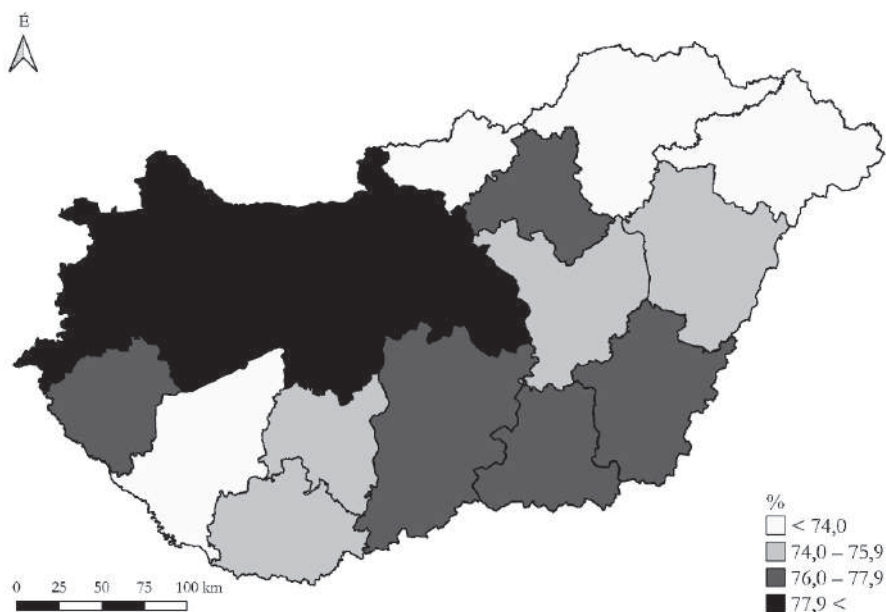
Folytatva elemzésünket a 20-64 éves korcsoportba tartozó foglalkoztatottakat három további korcsoportra bontottuk, egyenként 15 éves intervallumot felölelve, ezáltal még tisztábban láthatjuk a munkaerőpiac helyzetét mindkét évben. Megállapítható, hogy minden korosztály esetén nőtt a foglalkoztatottak száma, viszont szembevetendő, hogy minél idősebb korcsoportot vizsgálunk, annál magasabb a foglalkoztatottak számának és arányának növekedése 2011-ről 2022-re (20-34 évesek esetén: 3,7%, 35-49 évesek esetén: 14,2%, 50-64 évesek esetén: 33,5%). E változások egyértelműen mutatják hazánk öregedő korstruktúráját, amellet, hogy mind a fiatalabb, mind pedig az idősebb korosztályok esetén is jelentős számú, a munkaerőpiacra újonnan belépő társadalmi csoportokat is fel lehet fedezni. Fontos megemlíteni, hogy a legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezők aránya csupán a 20-34 éves korosztályban növekedett (+2,3 százalékpont), amely arra utal,

3. táblázat: A 20–64 éves foglalkoztatottak legmagasabb befejezett iskola végzettség és régiók szerint Magyarországon 2011-ben és 2022-ben; fő, %

Régió	Összesen, fő	Legfeljebb alapfok	Középfok		Felsőfok
			érettségi nélkül	érettségivel	
			az összes százalékában		
2011					
Budapest	751 284	6,2	15,2	37,7	40,8
Pest	490 382	10,5	27,2	37,1	25,2
Közép- Dunántúl	446 800	12,6	33,8	33,9	19,6
Nyugat- Dunántúl	421 266	11,3	33,6	35,1	20,0
Dél-Dunántúl	337 251	12,7	33,3	33,1	21,0
Észak- Magyarország	409 952	12,1	31,6	36,1	20,2
Észak-Alföld	520 942	14,6	31,6	32,9	21,0
Dél-Alföld	483 549	13,3	32,2	33,5	21,0
Összesen	3 861 426	11,3	28,5	35,2	25,0
2022					
Budapest	857 137	5,9	11,1	34,8	48,2
Pest	643 655	8,9	20,5	38,4	32,2
Közép- Dunántúl	507 445	11,1	28,5	36,5	24,0
Nyugat- Dunántúl	472 095	9,2	28,8	37,0	25,0
Dél-Dunántúl	370 138	11,9	29,0	35,0	24,1
Észak- Magyarország	466 614	13,7	26,4	37,4	22,4
Észak-Alföld	613 542	14,5	25,8	36,1	23,6
Dél-Alföld	542 223	11,2	27,7	36,7	24,4
Összesen	4 472 849	10,4	23,4	36,5	29,8

Forrás: KSH – Népszámlálási adatok alapján a szerzők saját számítása

3. ábra: A 20-64 évesek foglalkoztatási rátája vármegyék szerint Magyarországon 2022-ben; %

Forrás: KSH – Népszámlálási adatok alapján a szerzők saját számítása

hogy az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező és fiatalabb korosztályokba tartozók munkaerőpiaci aktivitása növekedett. Kiemelendő tovább, hogy a 20-34 éves korcsoportban a legkedvezőbb a minimum érettséggel rendelkezők aránya 2022-ben (74,4%). E munkapiaci változások jól szemléltetik, hogy az iskolázottság és a munkaalkalmak emelkedése egymással összefüggő folyamatok. A munkaerőpiac kétségtelenül egyre több magasán képzett foglalkoztatottal bír, amely annak következménye, hogy az átalakuló munkatevékenységek elvégzéséhez a korábbiaknál magasabb szintű szakmai képzettségre van szükség (2. táblázat).

Míndezek által megállapítható, hogy a 20-64 éves népességen belül megnőtt a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya, azonban ezen állításokból nem következik egyenesen, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők

egyöntetűen a magas hozzáadott értékű munkákat végzik, de mindenképp a munkaerőpiac kedvező folyamatai közé soroljuk, hogy növekedett a diplomások aránya a foglalkoztatott népességen belül.

A 20-64 éves korcsoport foglalkozási adatait tovább elemezve, illetve a területi dimenziót a vizsgálatba bevonva megállapítható, hogy 2011-ben és 2022-ben is jelentős különbségek voltak tapasztalhatók a hazai régiók értékei között. Leginkább szembevetendő a Budapest-központúság, amely mind a foglalkoztatottak számában, mind a legfeljebb alacsony végzettségűek alacsony arányában, mind pedig a felsőfokú végzettséggel rendelkezők kiugróan magas arányában mutatkozik meg. Megállapítható, hogy a centrum – esetében Budapest – fejlődésével a munkaerő áramlása is ezirányába erősödik, amivel egyidejűleg a területi egyen-

lőtlenségek is fokozódnak, egyértelműen mutatva a centrumtársaság növekedését és fejlődését, illetve a többi régió lemaradását. Ugyanakkor mindenképp pozitívként kell kiemelni, hogy a vizsgált két időpont között eltelt intervallumban mind a nyolc régióban növekedett a felsőfokú végzettséggel rendelkező foglalkoztatottak aránya (3. táblázat).

A 20-64 éves foglalkoztatottak 2022-es térszerkezet-aránya vármegyei szinten is meghatározó különbségeket tár elénk. Az EU foglalkoztatási célértékét (a 20-64 évesek foglalkoztatási rátája érje el a 78,0%-ot 2030-ra) a 20 térszerkezet-arányból 7 mutatja. Az adatok élesen elkülönülnek egymástól, területileg homogén módon rajzolódna ki a magas foglalkoztatási rátával és feszes munkaerőpiaccal rendelkező (Budapest, Fejér, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Pest, Vas, Veszprém), illetve a kedvezőtlenebb, foglalkoztatási szempontból hátrányosabb helyzetű (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg) vármegyék (3. ábra).

Eredményeink alapján kijelenthető, hogy a legutóbbi két népszámlálás adatai alapján nőtt a foglalkoztatottak aránya, így a foglalkoztatási ráta is. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy a foglalkoztatottak számának több, mint 776 ezer fős növekedése térben egyenlőtlen módon ment végbe. Nagy arányban a Dél-Alföld, a Dél-Dunántúl, az Észak-Alföld és az Észak-Magyarország régiók főképp határmenti, periférikus térségeiben növekedett a foglalkoztatottak száma, amely a hátrányosabb helyzetű társadalmi csoportok munkaerőpiacra történő belépésével magyarázható.

A már 2011-ben is feszes munkaerőpiaccal rendelkező centrumtársaságokban, így Budapesten és agglomerációjában, a Közép-Dunántúl és a Nyugat-Dunántúl régióban a foglalkoztatottak arányának növekedése szintén hasonló mértékben változott, ugyanakkor ennek fő indoka a lakónépesség számának növekedésé-

vel hozható összefüggésbe (pozitív vándorlási egyenleg). Ezzel egyidőben pontosan a gazdaságilag fejlettebb régiókban és legfőképp Budapesten indult meg a felsőfokú végzettséggel rendelkező foglalkoztatottak nagyarányú növekedése, amely magával hozta a magasabb hozzáadott értékű munkaalkalmak koncentrálódását, így a magasabb jövedelmek generálódását is egyaránt.

ÖSSZEZÉS

Tanulmányunkban a humán tőke, azon belül a 20-64 éves korcsoportba tartozó foglalkoztatottak helyzetét elemeztük a 2011-es és a 2022-es, nyilvánosan elérhető népszámlálási adatok felhasználásával. Választásunk azért esett e korcsoportra, mert az EU foglalkoztatáspolitikai célkitűzései között szerepel, hogy az EU tagállamok 20-64 éves korú lakosságának legalább 78%-a foglalkoztatotti státuszban kell, hogy tartozzon 2030-ra. E célértékhez szorosan kapcsolódva a vizsgálat elején rámutattunk azon korábbi elemzések és szakirodalmak főbb megállapításaira, melyek szerint a munkavállalók képzettségének és készségének növelése markáns hatással van a termelékenységre és a nemzetgazdasági növekedésre. A humán erőforrás fontosságát szem előtt tartva igyekeztünk olyan további összefüggéseket feltárni a foglalkoztatottak rétegződés-vizsgálatával, amely kiterjed a legmagasabb befejezett iskolai végzettség, a korcsoportok, illetve a különböző szintű területegységek közötti egyenlőtlenségek rendszerére.

Véleményünk szerint a gazdasági fejlődés szempontjából megkerülhetetlen a humán tőke minőségének, illetve fejlesztésének kérdésköre, hiszen az innovatív gazdasági ágazatok letelepedéséhez, illetve létrehívásához, így a nemzetgazdaság bővüléséhez a képzett humán tőke nélkülözhetetlen tényezőnek számít. Ehhez igazodva megállapítottuk, hogy jelentősen nőtt

az érettségivel, illetve a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma és aránya, továbbá a 20-64 éves foglalkoztatottakon belül is ehhez hasonló tendenciákat tartunk fel. Vizsgálatunk bizonyította, hogy a 2011-es és a 2022-es népszámlálás eszmei időpontjai között többségében kedvező, ugyanakkor területileg egyenlőtlen módon végbemenő munkaerőpiaci folyamatok zajlottak Magyarországon.

Eredményeink alapján összegezve elmondható, hogy a magasabb készségekkel rendelkező egyének számának növelése, az oktatással, a felnőttképzéssel, a munkaerőpiaci integrációval, illetve a hátrányos társadalmi csoportok esélyegyenlőségének növelésével való foglalkozás a 21. század egyik kulcskérdése lesz, hiszen országunk területi fejlődése és nemzetgazdaságunk termelékenységének növekedése jelentősen függ a társadalom, illetve a munkavállalók képzettségi szintjétől.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Asztalos Péter Hugó (2022): Tudás: A tehetség és a kreativitás a gazdasági növekedés valódi forrása. In: Baksay Gergely – Matolcsy György – Virág Barnabás (szerk.): *Új közgazdaságtan a fenntarthatóságért*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 172-202. Online: <https://www.mnb.hu/web/sw/static/file/az-uj-fenntarthato-kozgazdasagtan-hun.pdf> (Letöltés dátuma: 2024. január 16.)

Egri Zoltán – Tánzos Tamás (2018): The spatial peculiarities of economic and social convergence in Central and Eastern Europe. *Regional Statistics*, vol. 8., no. 1., 49-77. <https://doi.org/10.15196/RS130407>

Erdélyi Levente – Soós Gábor Dániel (2019): Munkaerőpiaci változások a technológiai fejlődés tükrében. In: Virág Barnabás (szerk.): *A jövő fenntartható közgazdaságtana*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 277-298. ISBN: 978-615-5318-28-3.

Faragó László (2016): Társadalmi-területi egyenlőtlenségek. *Tér és Társadalom*, vol. 30., no. 3., 118-123. <https://doi.org/10.17649/TET.30.3.2803>

Fogel, Robert (1994): Economic Growth, Population Theory, and Physiology: The Bearing of Long-Term

Processes on the Making of Economic Policy. *The American Economic Review*, vol. 84., no. 3., 369-395. Online: <https://www.jstor.org/stable/2118058>

Hsieh, Chang-Tai – Klenow, Peter J. (2010): Development Accounting. *American Economic Journal: Macroeconomics*, vol. 2., no. 1., 207-223. <https://doi.org/10.1257/mac.2.1.207>

Káposzta József – Seiner Zsuzsanna (2023): Társadalmi egyenlőtlenségek hatása a területi különbségek kialakulására. *Comitatus: Önkormányzati Szemle*, vol. 33., no. 246., 93-102. <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2023.33-246.93>

Káposzta József – Nagy Henrietta (2022): The Major Relationships in the Economic Growth of the Rural Space. *European Countryside*, vol. 14., no. 1., 67-86. <https://doi.org/10.2478/euco-2022-0004>

Kincses Áron – Tóth Géza – Jeneiné Gerő Henriett Emese (2022): A hazai mikro-, kis- és középvállalkozások (kkv-k) területi, versenyképességi elemzései, 2008-2020. *Területi Statisztika*, vol. 62., no. 4., 456-477. <https://doi.org/10.15196/TS610604>

Kolok András Bese – Szabó Eszter – Virág Barnabás (2022): Gazdasági felzárkózás a veszélyek korában. *Polgári Szemle*, vol. 18., no. 4-6., 33-53. <https://doi.org/10.24307/psz.2022.1204>

KSH (2022): Népszámlálási adatbázis. Online: <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/#/>

Lakatos Miklós – Váradai Rita (2012): *Foglalkoztatottak életkor, foglalkozás és képzettségi szint szerinti 1995 és 2010 közötti (vertikális kongruencia) vizsgálata*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1-16. Online: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kongruencia.pdf>

Lengyel Imre (2023): A hazai terület- és településfejlesztés egyik „állatorvosi lova”: a felsőoktatás leépítése a kevésbé fejlett térségekben. *Tér és Társadalom*, vol. 37., no. 4., 51-81. <https://doi.org/10.17649/TET.37.4.3490>

Lentner Csaba (2007): The Competitiveness of Hungarian University Based – Knowledge Centres in European Economic and Higher Education Area. *Transformations in Business & Economics*, vol. 6., no. 2., 87-100. ISSN: 1648-4460.

Lentner Csaba (2019): Versenyképesség – Főszerkesztői beköszönő. *Polgári Szemle*, vol. 15., no. 1-3. 7-10. <https://doi.org/10.24307/psz.2019.0901>

Lessmann, Christian (2009): Fiscal Decentralization and Regional Disparity: Evidence from Cross-Section and Panel Data. *Environment and Planning A: Economy and Space*, vol. 41., no. 10., 2455-2473. <https://doi.org/10.1068/a41296>

- Lipták Katalin (2021): A versenyképesség és a társadalmi innovációk kapcsolata. *Multidiszciplináris Tudományok*, vol. 11., no. 2., 235-240. <https://doi.org/10.35925/j.multi.2021.2.30>
- Lukovics Miklós (2007): A tudásalapú gazdaság térség-típusainak lehetséges fejlesztési irányai Magyarországon. In: Farkas Beáta (szerk.): *A liszaboni folyamat és Magyarország*. JATEPress, Szeged, 137-153. ISBN: 978-963-482-838-9.
- Makay Mónika (2023): *Foglalkoztatáspolitikai*. Európai Parlament, Strasbourg. Online: https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hu/FTU_2.3.3.pdf
- OECD (2021): The Human Side of Productivity. Online: <https://www.oecd.org/global-forum-productivity/researchandimpact/human-side-of-productivity/> (Letöltés dátuma: 2024. január 12.)
- Szakálné Kanó Izabella – Kazemi-Sánta Éva – Lengyel Imre (2018): A felsőfokú végzettségűek területi eloszlásának alakulása Magyarországon. In: Lengyel Imre (szerk.): *Térségek növekedése és fejlődése*. JATEPress, Szeged, 174-196. ISBN: 978-963-315-374-1.
- Szalai Piroska (2023): Nők és a munka alapú társadalom, a családok életkörülményei, valamint a gyermekvállalás – Helyzetkép a GYED extra tizedik évfordulója kapcsán. *Polgári Szemle*, vol. 19., no. 1-3., 62-92. <https://doi.org/10.24307/psz.2023.0906>
- Schultz, Theodore W. (1961): Investment in Human Capital. *The American Economic Review*, vol. 51., no. 1., 1-17. Online: <https://www.jstor.org/stable/i331528>
- Schultz, Theodore W. (1980): The economics of being poor. *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 36., no. 9., 32-37. <https://doi.org/10.1080/00963402.1980.11458781>
- Tóth Tamás – Káposzta József (2021): Successful Management of Settlements to Boost Rural Development. *European Countryside*, vol. 13., no. 4., 819-833. <https://doi.org/10.2478/euco-2021-0044>
- Tóth Róbert (2016): A magyarországi kis-és közepes vállalkozások regionális különbségei. In: Csath, Magdolna (szerk.) *REGIONÁLIS VERSENYKÉPESSÉGI TANULMÁNYOK*. Budapest, Magyarország : NKE Szolgáltató Nonprofit Kft (2016) 319 p. pp. 143-179.
- Veresné Somosi Mariann – Tóth Géza – Varga Krisztina (2023): A magyarországi járási versenyelőnyének elemzése társadalmi innovációs potenciál alapján, 2020. *Térületi Statisztika*, vol. 63., no. 4., 445-465. <https://doi.org/10.15196/TS630402>

Erdélyi Bence – Hortay Olivér

Javaslat a hazai lakóépületek energetikai felújításának innovatív finanszírozására

Proposal for Innovative Financing for the Energy Renovation of Hungarian Residential Buildings

ÖSSZEFOGLALÁS

Az Európai Unió törekvéseivel párhuzamban, hazánkban is jelentős szerepet játszik az energiahatékonyság. Az elkövetkező időszak egyik feladata – többek között – a lakóépületek energiahatékonyságának javítása és ennek finanszírozása. A kutatásban javaslatként kerülnek bemutatásra a közüzemi számlán történő beruházási finanszírozás visszafizetésére létrehozott rendszerek, melyek innovatív pénzügyi keretet jelenthetnek az energiahatékonysági beruházások támogatására. E célból a tanulmányban az értékáram-modell kerül alkalmazásra a rendszerek megvalósításához szükséges modellek kidolgozásához és javaslatához. Az általános sémát kereskedői és kereskedelmi bank szempontjából SWOT analízissel vizsgáltuk. A piaci környezet elemzésére PEST elemzés került alkalmazásra. Összességében az mondható el, hogy a modell alkalmas lehet a lakossági szektor energiahatékonysági támogatására. Azonban jól látható, hogy az akadályok többsége regulációs jellegű, amelyeket csak szakpolitikai együttműködéssel lehet feloldani, és így a modell eredményessége szempontjából fontos lehet a kormányzat különböző mértékű bevonása a megvalósításba.

Journal of Economic Literature (JEL)

kódok: G18, G38, L97, Q01, Q48, Q40

Kulcsszavak: Energiahatékonyság, finanszírozás, EKR, lakossági beruházások, fenntartható gazdaság, innovatív finanszírozás

SUMMARY

In parallel with the efforts of the European Union, energy efficiency is a major concern in Hungary. One of the key tasks for the coming period is to improve and to finance the energy efficiency of residential buildings. This study proposes schemes for the repayment of investment financing through utility bills, which could provide an innovative financial framework to support energy efficiency investments. To this aim, the study uses the value stream model to develop and propose the necessary models for the implementation of the schemes. The general scheme was examined from the perspective of a retail and commercial bank through a SWOT analysis. PEST analysis was used to analyse the market environment. Overall, it can be said that the model may be suitable to support energy efficiency in the residential sector.

ERDÉLYI BENCE, MA hallgató, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (erbence2@gmail.com), DR. HORTAY OLIVÉR, üzletágvezető, Századvég Konjunktúrakutató Zrt., egyetemi adjunktus, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Pénzügyek Tanszék (hortay.oliver@gtk.bme.hu).

However, it is clear that most of the obstacles are regulatory related and can only be solved through policy cooperation. Thus, government involvement in the implementation to different levels may be important for the effectiveness of the model.

Journal of Economic Literature (JEL)

codes: G18, G38, L97, Q01, Q48, Q40

Keywords: Energy Efficiency, financing, Energy Efficiency Obligation Scheme (EEOS), residential investment, sustainable economy, innovative financing

KUTATÁS AKTUALITÁSA, CÉLJA ÉS MÓDSZERE

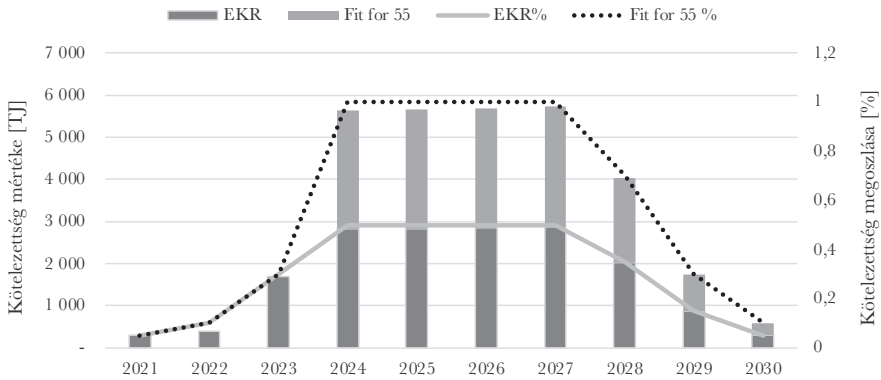
Magyarország Nemzeti Energia- és Klímaterveiben (továbbiakban: NEKT) megfogalmazott célkitűzése, hogy az ország végső energiafelhasználása 2030-ban ne haladja meg a 2005-ös értéket (NEKT, 2023). A cél elérésének egyik eszköze az energiahatékonyságról szóló 2015. évi LVII. törvény (továbbiakban: Enhat. tv.) módosításával 2021.01.01-jén bevezetésre került Energiahatékonysági kötelezettségi rendszer (továbbiakban: EKR). Az épületek az energiafogyasztás és a szén-dioxid-kibocsátás jelentős részéért felelősek, ezért szén-dioxid-mentesítésük kiemelkedő szerepet játszik az energetikai átállás megvalósításában (Pohoryles et al., 2020). Továbbá az Európai Tanács iránymutatásában javaslatokat fogalmaz meg kifejezetten a lakóépületek energetikai korszerűsítését ösztönző szakpolitikai intézkedésekre (Európai Parlament, 2023). Jelenleg Magyarországon a végső energiamegtakarítás kisebb aránya származik lakóépületek korszerűsítéséből, miközben a 2021-es évben a végső energiafelhasználás harmadát a lakosság fogyasztotta el (KSH, 2023). Amennyiben a jövőben az Európai Unió (továbbiakban: EU) kötelezi a tagállamokat arra, hogy a végső energiamegtakarításuk bi-

zonyos részét lakóépületek korszerűsítéséből szükséges elérni, akkor szükségserűvé válik egy üzleti modell és támogatási rendszer kialakítása. Ebben a kutatásban az EKR alapvetéseinek a bemutatása mellett javaslatok kerülnek megfogalmazásra a közüzemi számlán történő beruházási finanszírozás visszafizetésére létrehozott (továbbiakban: on-bill) rendszerek bevezetésére, melyek innovatív pénzügyi kereteket jelenthetnek az energiahatékonysági beruházások támogatására. E célból jelen tanulmányban az értékáram-modellt alkalmazzuk a rendszerek megvalósításához szükséges modellek kidolgozásához és javaslatához. Az általános sémát kereskedői és kereskedelmi bank szempontjából SWOT analízissel vizsgáljuk. A piaci környezet elemzésére PEST elemzés kerül alkalmazásra. Az üzleti modellek kidolgozásának célja egy olyan folyamat meghatározása, amely értéket teremthet az ügyfelek számára és nyereséget termelhet az ügyfélnek nyújtott értékajánlatban részt vevő szervezetek számára egyaránt. Ezzel egyidejűleg környezetvédelmi célokat is szolgál. A kutatásban arra a kérdésre keressük a választ, hogy mekkora a befolyásuk és milyen motivációi vannak az egyes szereplőknek a modellben. Továbbá azt, hogy a rendszer bevezetése milyen hatással lehet az egyes szereplőkre.

AZ ENERGIAHATÉKONYSÁGI KÖTELEZETTSÉGI RENDSZER (EKR) MINT KERETRENDSZER ÉS A LAKOSSÁGI ENERGIAHATÉKONYSÁG KAPCSOLATA

A NEKT 2030-as dokumentumban kerül először említésre, hogy 2030-ban a hazai végső energiafogyasztás nem haladhatja meg a 2005-ös, 785 petajoule-os (PJ) szintet. Ezen célok elérése érdekében nemzeti szinten legalább évi 7 PJ-nyi új energiamegtakarítást szükséges elérni, amely cél elérését az Enhat. tv. és az ezáltal alkalmazott EKR jelentősen támogatja. A szakpolitika 2030-ig 88 PJ halmozott megtakarítást

1. ábra: Hazai EKR kötelezettség mértéke és törvénymódosítás miatti lehetséges jövőbeni mértéke [TJ ; %]

Forrás: Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal adatai alapján (MEKH, 2022)

vár el, mely az európai törekvések mentén tovább növekedhet a következő években például a Fit for 55 javaslatcsomag elfogadása esetén. A Fit for 55 legújabb javaslatcsomag alapján várható további kötelezettség növekedés, melynek mértéke a jelenlegi kötelezettségnek megfelelő mértékű is lehet, tehát a jelenlegi kötelezettség duplázódására lehet számítani az elfogadás és hazai hatálybalépést követően.

A kötelezettség mértéke az adott évet megelőző második évben a kötelezett által hazai végfelhasználóknak értékesített energiamennyiség arányában van megadva, tehát teljesülést megelőző két év. Az egyes években elvárt megtakarítási arányoknak megfelelő kötelezettségek a Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal (továbbiakban: MEKH) által kerülnek határozatban megállapításra a kötelezettek számára.

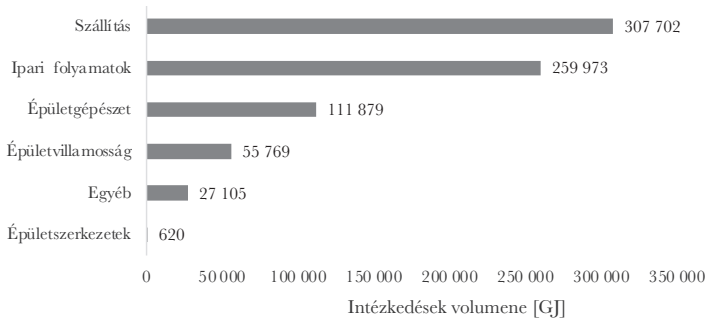
Fontos megemlíteni az EKR vonatkozásában azt, hogy az Enhat tv. a kereskedőket kötelezi arra, hogy végző energiamegtakarítást érjenek el a fogyasztóknál.

A kereskedők a kötelezettségüknek több módon is eleget tehetnek. Egyik legfontosabb eszköze az, hogy úgynevezett Hitelesített Energiamegtakarítások (továbbiakban: HEM) révén teljesítsék

adott évi kötelezettségüket. A HEM a végző felhasználóknál elért energiamegtakarítás energetikai auditor által hitelesített dokumentuma.

E hitelesített dokumentumok birtokában lehetséges az adott évi kötelezettség elszámolása a MEKH irányába. Fontos a kötelezettek kívül az energetikai auditorok szerepe a folyamatban, mivel ők rendelkeznek hitelesítési szerepkörrel és vállalják a felelősséget az audit dokumentum (HEM) hitelességéért, mellyel a kötelezettek elszámolnak a Hivatal irányába. A kötelezettek választhatják azt az utat is, hogy úgynevezett járulékfizetéssel (buyout) teljesítik a kötelezettségüket. Ez gazdaságilag hátrányosabban érintheti a kötelezetteket, mivel ennek a járulékfizetésnek az egységára (50.000 Ft/GJ) magasabb árszinten jegyzett, mint a piacon beszerezhető HEM-ek egységára, ami 5 és 20 ezer forint/GJ egységár között ingadozik (MEKH, 2022). Ezzel is ösztönözve az energiahatékonysági piac természetes versenyét és azt, hogy a kötelezettek energiamegtakarítást érjenek el a végfelhasználóknál. Amennyiben az adott kötelezett nem teljesíti sem a HEM-ek bevallásával a kötelezettségét, sem járulékfizetéssel, abban az esetben a bírság a járulékfizetéshez képest

2. ábra: Hazai intézkedések megoszlása [GJ] (2021-2022)

Forrás: Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal adatai alapján (MEKH, 2022)

még magasabb áron terheli az adott kötelezet-tet, melynek mértéke 70.000 Ft/GJ.

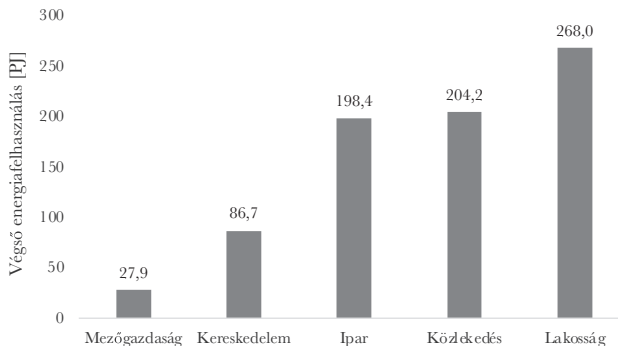
A MEKH 2022. október 31-én rendelkezé-sre álló adatai alapján nyilvánosságra hozta az EKR hitelesített energiamegtakarítások piac-monitoring jelentését. Ebben a dokumentum-ban jól látható a 2021.01.01-je óta nyilvántar-tásba került HEM-ek súlypontjai.

Az intézkedéseken belül az ipari folyama-tok és a szállítás teszi ki az összes megtakarít-ás 74%-át. Továbbá a MEKH nyilvántartása alapján az épületszerkezeti megtakarítások által elért 620 GJ (0,081%) a megtakarítások 1 sz-ázalékát sem érte el (MEKH, 2022).

Az Európai Parlament és a Tanács 2023. július 13-ai irányelve javaslatként fogalmazza meg, hogy a tagállamok a fogyasztókat felelő-ségvállalásra és aktív részvételre ösztönözhetik, ezáltal lehetővé tehetik a lakosság és azok bizo-nyos csoportjai számára (többek között vidéki és távoli területeken és energiaszegénységben¹ élőket), hogy részt vehessenek energiahaté-konysági projektekben és beruházásokban (Eu-rópai Parlament, 2023).

Ez segíthet akár az energiaközösségekhez² való csatlakozásukban vagy az alacsonyabb közmű díjaik segíthetnek az energiaszegénység elleni küzdelemben.

3. ábra: Hazai végső energiafelhasználás 2021-ben [PJ]

Forrás: KSH adatai alapján (KSH, 2023)

Ezen túlmenően az energiaszegénység külön hangsúlyt kapott, és megfogalmazásra került az a javaslat, hogy az energiahatékonyság-javító intézkedések végrehajtásánál nagy hangsúlyt kell helyezni az energiaszegénység enyhítésére. A 2021-es évben a hazai végső energiafelhasználás 34%-át a lakosság tette ki. Ezzel a közlekedés és az ipar felhasználása mellett vezeti a listát.

Az energiahatékonysági piac Magyarországon az elmúlt időszakban változáson ment és jelenleg is megy keresztül, elég csak az EKR következtében keletkező HEM-ek adás-vételét említeni, melynek üzleti modelljét a 2021-ben bevezetett rendszer sürgette. Majd a várhatóan 2024 első negyedében elinduló másodlagos piac is változást hoz, mely lehetővé teszi az energiahatékonysági tanúsítványok tőzsdei kereskedését. Azért is jelenthet problémát a jövőben a finanszírozás és ösztönzők hiánya, mert az esetleges Fit for 55 javaslatcsomag hazai implementálásával a hazai kötelezettség jelentős mértékben emelkedhet és a megemelt kötelezettség teljesítéséhez szükség lehet a lakóépületekből elért energiahatékonysági megtakarításokra. Továbbá az évről évre növekvő kötelezettség miatt kiemelten fontos a finanszírozási gyakorlat megerősítése, kiemelten a lakosság részére történő piaci hitel és célzott forrásközvetítés kidolgozása, különösen azért is, mert jelenleg az EKR támogatásokkal kombinálható finanszírozása és annak részletszabályai csak részben vannak megoldva.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az innovatív energiahatékonysági beruházások finanszírozásának témájában a hazai szakirodalom egyelőre nem kellően kiterjedt.

Azonban széleskörben elterjedt az az igény, hogy létrejöjjenek a szektort érintő környezetvédelmi szempontokat is előtérbe helyező beruházások és azok finanszírozásai és ezek tömegessé tétele (Lentner, 2022).

Az energetikai ágazat elemzését követően arra a következtetésre jutott Bianco (2018), hogy releváns innovációs erőfeszítésekre van szükségük a közműszolgáltatóknak ahhoz, hogy versenyképesek és nyereségesek legyenek a változó piaci környezetben, ezért új üzleti modellek szükségesek. Tolkamp és szerzőtársai (2018) azt vizsgálták, hogyan valósulnak meg különböző energiahatékonysági szolgáltatások felhasználó központú üzleti modelljei hollandiai környezetben. Ők a felhasználók bevonásának különböző szintjeit és módjait tárták fel a szolgáltatások nyújtása során. Mindazonáltal arra a következtetésre jutottak, hogy több elemzés szükséges annak megállapításához, hogy a felhasználó-központú üzleti modellek sikeresebbek legyenek más megközelítésekkel szemben. Pohoryles és szerzőtársai (2020) szerint a teljes épületállomány 75%-át a lakóépületek teszik ki, ezért jelentős potenciállal bír és ösztönözni kell az energiahatékonysági intézkedések bevezetését és megfelelő üzleti modelleket kell meghatározni. Brown és szerzőtársai (2019) értékelik az alternatív finanszírozási mechanizmusokat a lakóépületek energetikai korszerűsítésének támogatására. Kiemelnek egy sor kulcsfontosságú jellemzőt, amelyeket figyelembe kell venni egy finanszírozási mechanizmus tervezése során a lakóépületek piacán. Megemlítik, hogy a tőkeelcsúszás kritikus tényező egy esetleges program sikerének biztosítása szempontjából.

Malajziában rendelkezésre álló pénzügyi támogatási mechanizmusokat Hor és Rahmat (2018) tárgyalja. Áttekintik az adókedvezményeken, beruházási ösztönzőkön alapuló rendelkezésre álló rendszerek sorát mind a vállalatok, mind a lakossági szektor számára. Míg Johnson és szerzőtársai (2012) esettanulmányt dolgoztak ki, amely az Egyesült Államokban két közműszolgáltató által támogatott on-bill programokra összpontosít. Bird és Hernandez

(2012) többek között azt tárgyalják, hogy az on-bill rendszerek milyen szerepet játszhatnak az energiahatékonyságba történő beruházás enyhítésében. Dobi (2021) tizenkét energiahatékonysági finanszírozási eszközt vizsgált és arra a megállapításra jutott, hogy az energiahatékonysági beruházások kivitelezésére nincs egységes intézményrendszer, továbbá szükségesnek tartja egy harmadik fél (Kormányzat) bevonását annak érdekében, hogy ezek a projektek egy portfólió alá kerüljenek. Ezen túlmenően megállapította, hogy a vizsgált tizenkét esettanulmány közül hét kereskedelmi kölcsön bevonásával került kivitelezésre. Ebből a hét programból négy alkalommal vett részt a helyi kormány a programok implementálásában és támogatásában. Következtetésként fogalmazta meg, hogy kereskedelmi hitelek és támogatások eredményesen és sikeresen megvalósíthatóak, ha a kormányzat különböző szinteken részt vesz a koordinációban és a folyamat végrehajtásában.

A Magyar Nemzeti Bank (továbbiakban: MNB) Jelentésében kihangsúlyozza, hogy a pénzügyintézmények a hosszú távú stratégiájuk keretében várhatóan leépítik a nem fenntartható gazdasági tevékenységek finanszírozását és elősegítik a környezetileg fenntartható beruházások megvalósítását (MNB, 2021).

Lentner és szerzőtársai (2022) kutatásukban megjegyzik, hogy a MNB egyik legfontosabb programja volt, amikor zöld beruházási program került elindításra és ez segítette a lakosságot zöld hitelekhez hozzáférni, továbbá csökkentette a környezetterhelést is.

A korábbi években a hazai energiahatékonysági beruházási piacon elérhető volt a Növekedési Hitelprogram (továbbiakban: NHP) Zöld Otthon Programja. A konstrukció előnyét az adta, hogy az MNB 0 százalékos kamattal biztosított hitelintézeteknek refinanszírozási forrást, amit azok maximum 2,5 százalékos

kamattal hitelezhettek tovább a lakosság részére. A program ellenben nem tért ki energiahatékonysági felújításokra, hanem ingatlan vásárlásra és építésre koncentrált. A Magyar Fejlesztési Bank (továbbiakban: MFB) 0%-os lakossági energiahatékonysági hitelprogramot indított, de ez 2020. november óta szünetel. Az energiahatékonysági felújítási piacon is a fentiekhez hasonló konstrukció lenne a célravezető.

Ez is azt mutatja, hogy a kereskedelmi bankok stratégiája a jövőben fenntarthatósági fókuszú lesz.

AZ ON-BILL RENDSZEREK ÁTTEKINTÉSE ÉS ELEMZÉSE

A lakóépületek energiahatékonysági beavatkozásainak végrehajtását támogató innovatív pénzügyi mechanizmusok jövőjének ígéretes irányát az on-bill programok jelenthetik. E programok célja esetlegesen lehet az, hogy az energiahatékonysági intézkedések kezdeti tőkéje és előzetes költségei által képviselt akadályokat megszüntesse (Buildings Performance Institute Europe, 2021). A beruházások végrehajtásához szükséges tőkét a modellben maga az energiaszolgáltató biztosítja önállóan vagy a pénzügyi szolgáltatókkal együttműködve (Kamal-Abu-Hijleh, 2022).

A felhasználók részletekben fizetik vissza a beruházást az energiaszámlán egy bizonyos időszakon keresztül (Buildings Performance Institute Europe, 2021). Ez a rendszer azért lehet vonzó, mivel lehetővé teszi az együttműködést az energiaszolgáltatók és a pénzügyintézetek között és még a fogyasztó oldalán is értékkeremtő lehet. Jelentős befektetési potenciál rejlik a lakóépületek beruházásában, de ennek ellenére a pénzügyintézetek nehézségekbe ütközhetnek az energetikai felújítási piac megközelítése során. A fő problémák a projektek és a beruházások

4. ábra: Az on-bill modell sematikus ábrája

Forrás: saját szerkesztés

szabványosításának és a pénzintézetek energetikai kompetenciájának a hiánya okozhatja. Továbbá az EKR szempontjából a lakóépületek energetikai beruházásánál tömegesíthető és rentábilis auditálási/hitelesítési módszertan elfogadása szükséges, mivel a lakossági szegmensből egyenként kis volumenű energiamegtakarítások érhetőek el az éves kötelezettség mértékéhez képest. Amennyiben nem kerül kidolgozásra tömegesíthető audit módszertan, abban az esetben jelentős adminisztrációs és ügyviteli költséggel lehet számolni. A pénzintézeteknek a kockázatkezelés során jelentős segítséget nyújthatnak az energetikai szolgáltatók, mivel információt biztosíthatnak a felhasználók fizetési szokásairól és ismeretekkel rendelkeznek a fogyasztói körükről. A közműszolgáltató és a pénzintézetek közötti kapcsolat lehetővé teheti a fenti problémák leküzdését. Az energetikai szolgáltatók

szempontjából előnyös lehet a pénzintézetekkel való együttműködés, mivel tőkéhez juthatnak ambiciózus programok létrehozásához. Az on-bill programok a magánszféra kezdeményezésén alapulnak és nem igényelnek állami finanszírozást, ezért lehetőséget jelenthetnek a magánberuházások vonzására az energetikai felújítási piacra. Az ügyfél vagy az ingatlan tulajdonos oldaláról pedig leküzdheti azt a problémát, amit a magas kezdeti befektetési költség vagy a magas kamatláb jelent (Buildings Performance Institute Europe, 2021).

Amennyiben az energetikai kereskedő saját forrásából fedezi a beruházás összegét az ügyfélszerzéstől az energetikai beruházások teljesítésének ellenőrzéséig felügyelhetik a folyamatot. A végfelhasználó a felújítással vagy a beruházással kapcsolatos költségeket a közüzemi számlán keresztül fizetheti vissza

5. ábra: Az on-bill modell sematikus ábrája energetikai auditor bevonásával

Forrás: saját szerkesztés

a szerződésnek megfelelő időtáv alatt a fenti ábra alapján. Abban az esetben, ha nem célzott állami támogatásból és nem az energia-kereskedő saját tőkéjéből származik a finanszírozás, hanem kereskedelmi banktól, akkor az energiakereskedő törlesztési közvetítőként működhet, mivel ők követelik a közüzemi számlán keresztül a törlesztőrészeket.

Az energetikai auditok létrejötte érdekében külső auditáló szervezet bevonására is szükség lehet, ha az energiakereskedő nem rendelkezik ilyen kompetenciával. Ezáltal 'EKR kompatibilis' folyamatot hozhatunk létre a 5. ábra alapján. Úgy, hogy a végfelhasználó az energiamegtakarítása auditor által hitelesítésre kerül és szerződéses keretek között eljuttatja a kereskedőnek a HEM-et. Ezáltal jogszabályi kötelezettségét a kereskedő teljesíteni tudja. Így teremt további hozzáadott értéket a köz-műszolgáltatónak a modell. Az energetikai beruházás következtében létrejövő HEM korlátozott vagyónértékű jogként keletkezik.

A hozzáadott értéket nyújtó szereplőknél keletkezhet meg a HEM, amely szereplő lehet energetikai auditor, köz-műszolgáltató vagy a beruházás kivitelezője is. Viszont ennek tovább értékesítése csak a kötelezett félnek lehetséges. Ez további értéket teremthet a résztvevőknek. Egyrészt annál a szereplőnél, akinél a HEM megkeletkezik, mivel ő tovább értékesítés esetén bevételre tehet szert. Másrészt, amennyiben ez a HEM a beruházás kivitelezőjénél vagy köz-műszolgáltatónál keletkezik, abban az esetben a fogyasztó részére további értéket teremthet egy olyan megállapodás, amely keretében a továbbértékesített HEM egy részét ellentételezi a HEM jogosultja vagy a kivitelező esetleges kivitelezésre irányuló kedvezményt nyújt a fogyasztónak. Fontos megjegyezni, ha egy ingatlanban tulajdonos- vagy bérlőváltás történik a rendszer lehetővé teszi azt is, hogy nem jogi személyhez, hanem

fogyasztási helyhez legyen kötve az on-bill rendszer. Utóbbi esetben tehát, ha az előző tulajdonos vagy bérlő elhagyja az ingatlant, akkor a következő lakó továbbra is fizetheti az aktív tartozást. Viszont ez a megoldás befektetési szempontból kockázatos lehet, mivel a beruházás finanszírozójának több felhasználó megbízhatóságát kell figyelembe venni. Továbbá ügyféloldalról, ha fogyasztási helyhez van rendelve az on-bill rendszer, az ingatlan értékesítése során problémát jelenthet, mivel az ingatlan adóssággal terhelt. A modell fogyasztási helyekhez való hozzárendelésének lehetősége olyan kockázatokat is magában hordoz, hogy mi történik egy nemfizetés esetében. Bár a kikapcsolás lehetősége megfelelő visszatartó erővel rendelkezhet, számos országban a szigorú szabályozások nem teszik lehetővé a kikapcsolást mivel az energiára elsődleges áruként tekintenek.

Az Amerikai Egyesült Államokban az on-bill rendszereket illetően alacsony nemteljesítési arány jellemző (SEE Action, 2014). Ehhez az is hozzájárult, hogy a beruházások finanszírozásának odaítélését csak rendszeres fizetési előzményekkel rendelkező ügyfelek körében érvényesítik és számlafizetési előzmények alapján rangsorolják, mely úgy működhet, mint a klasszikus banki hitelek hitelpontozási/kockázatkezelési rendszere (SEE Action, 2014). Szükséges lehet meghatározni a beruházások tipológiáját, szerepkörök felosztását és nem utolsósorban a kockázatok kezelését is. Portfólió szempontból érdemes a kisebb beruházásokra fókuszálni az épületek mélyberuházásaival szemben. Egyéjszert azért, mert kisebb beruházási összeggel jár. Nem beszélve a beruházás időtartamáról, mely a mélyberuházások esetében igen hosszú időt is igénybe vehet, figyelembe véve a jelenleg hazai környezetben időszakosan jelentkező szakember és alapanyaghiányt.

6. ábra: A modell PEST elemzése

<ul style="list-style-type: none"> Magyarország az Európai Unió irányelvek miatt végsőenergia megtakarításra kötelezett 2030-ig, de várhatóan tovább is Különböző jogszabályi akadályok (pl.: számlakép tv., fogyasztói hitelezési és ellátási szabályok) Fit for 55 javaslatcsomag hazai elfogadása és Enhat. tv. változása esetén kötelezettségnövekedésre lehet számítani. Környezetvédelmi törekvések 	<table border="1"> <tr> <td style="font-size: 2em; font-weight: bold;">P</td> <td style="font-size: 2em; font-weight: bold;">E</td> </tr> <tr> <td style="font-size: 2em; font-weight: bold;">T</td> <td style="font-size: 2em; font-weight: bold;">S</td> </tr> </table>	P	E	T	S	<ul style="list-style-type: none"> Az elmúlt évek munkaerő- és építőipari trendjei miatt általános a szakember- és alapanyaghiány a piacon Lakosság körében akár 20-30 éves megtérüléssel bíró fejlesztések/beruházások Lakosság fizetőképességének veszélyei Az ESCO szerződések tranzakciós és adminisztratív terhei magasak más, alternatív lakóközösségi beruházásokhoz képest
P	E					
T	S					
<ul style="list-style-type: none"> Új, innovatív üzleti modellek előtérbe kerülése Energiahatékonysági technológiák és megoldások előtérbe kerülése A hazai épületállomány jelentős része energetikai szempontból korszerűtlen 		<ul style="list-style-type: none"> Jelentős társasházi épületállomány és lakosság (lakóközösségi többlet szükséges a beruházás elfogadásához) A hazai lakosság jelentős része éi energiaszegénységben Környezettudatosságra, szemléletformálásra való ösztönzés előtérbe kerülése 				

Forrás: saját szerkesztés

A pénzügyi kockázat elosztása a szereplők között fontos szempont lehet, mivel egyes beruházások jelentős tőkebefektetést igényelhetnek. A bevezetett rendszerekben a pénzügyi intézetek és a közműszolgáltatók vállalják. Nehézséget jelenthet egy esetleges fizetőképtelenség esetében a garanciák hiánya.

További előnyt jelenthet ebben az esetben a beruházást igénybe vevő körnek a számlafizetési előzményeinek ismerete. Továbbá szabályozási akadályok is felmerülhetnek, mégpedig a kifizetések beszedése esetében, bár ennél a pontnál a közműszolgáltatónak rendelkeznie kell megfelelő kompetenciával, továbbá a pénzkölcsönzési tevékenység, amely kompetenciával a pénzügyintézet rendelkezik. Az implementálás előtt elemezni kell az adott ország szabályozási hátterét, mely országonként eltérő.

A bevezetésénél jelentős akadályt jelenthet a jogi háttér alkalmatlansága és további külső tényezők. Ezen külső tényezőket a következő PEST elemzés tartalmazza.

A PEST elemzés kereskedelmi bank és energetikai szolgáltató külső környezetét vizsgálja négy szempontrendszer alapján, amelyek a következők:

- P-Politikai;
- E-Gazdasági;
- S-Társadalmi és
- T-technológiai, innovációs.

Ha megvizsgáljuk a *politikai tényezőket* akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy az energiahatékonyság és annak fontossága a következő időszakban az egyik fókusz területe lehet a hazai energetikai szektornak. Ez a cél jól látható a 2023-ban felülvizsgált NEKT-ben is (NEKT, 2023). Az Európai Tanács irányelve az energiahatékonyságról című dokumentum lépéseket fogalmaz meg annak érdekében, hogy 2050-re elérje az emberiség a klímasemlegességet és a nulla kibocsátást (Európai Parlament, 2023). Ezért feltételezhető, hogy az EKR 2030-as kifutását követően felválthatja egy újabb ke-retrendszert vagy maga az EKR meghosszabbításra kerülhet.

A *gazdasági tényezőket* vizsgálva további kutatásokat érdemes végezni annak érdekében, hogy a lakosság megfelelő fizetőképességgel bír-e az esetleges törlesztőrészlet visszafizetésére. Továbbá kockázatot jelenthet az is, hogy mi történik abban az esetben, ha egyes beruházások megtérülése hosszú időt vesz igénybe.

Amennyiben tömegesen bevezetésre kerülne a tárgyalt finanszírozási forma, abban az esetben ezzel párhuzamosan növekedett alapanyag és munkaerő igény jelentkezhet.

A *társadalmi hatásoknál* figyelembe kell venni a hazai lakosság szempontjából azt a tény is, hogy a lakosság jelentős része él lakásokban és társasházakban (Eurostat, 2018). Ez azért lehet a rendszer alkalmazása szempontjából aggodalmas, mert a 2013. évi CXIII. törvény a társasházakról (továbbiakban: Társasház tv.) rendelkezik a rendes gazdálkodás körét meghaladó és a rendes gazdálkodás körét nem meghaladó kiadásokról.

Egyes energiahatékonysági beruházások túlmutatnak a rendes gazdálkodás körét meghaladó kiadások hatáskörén. Ez azt jelenti, hogy egyes esetekben a tulajdonostársak egyhangú határozata szükséges a beruházás elfogadásához. Ez jelenleg is problémát okoz néhány esetben a társasházi lakás vagy közös tulajdon esetében. Fogyasztó szempontjából kockázatosak az energetikai befektetések a bérlemények esetében, hiszen a tulajdonosok nem érdekeltek

az energetikai befektetésekben, hiszen a bérlő fizeti a közüzemi számlát, a bérlők viszont nem biztos, hogy szándékoznak befektetni olyan ingatlanba, mely nem az ő tulajdonukban van. Ellenben az energetikai beruházások az ingatlanok szempontjából értéknövekedést eredményezhetnek. A tulajdonosok szempontjából ez csak akkor lehet releváns, ha azonnal bérleti díj emelést tud végrehajtani vagy eladja az ingatlant, ami által szert tud tenni az energetikai beruházásának a befektetési volumenére vagy ezen felül további bevételt racionalizálhat. Magyarországon 2012-ben a háztartások 8-10%-a volt érintett energiaszegénységben (Energiaklub, 2012). Ez indokolja azt, hogy a lakossági energiahatékonysági beruházásokat érdemes előtérbe helyezni.

Áttekintve a *technológiai és innovációs tényezőket* Dobi (2021) összehasonlítja az elmúlt évek pénzügyi támogatási rendszereit, amik a lakossági energiahatékonysági beruházásokat célozták meg, köztük számos innovatív támogatási rendszer megtalálható. Továbbá jól kirajzolódik az utóbbi évben az a növekedés, ami az energiahatékonysági szektort övezi. Panchenko

7. ábra: A rendszer kereskedelmi bank és kereskedő szempontú SWOT-analízise

	S	W	O	T
Kereskedő/szolgáltató	<ul style="list-style-type: none"> Energetikai piac ügyfélkörének az ismerete Ügyfelek fizetési történetének az ismerete Energetikai know-how ismerete 	<ul style="list-style-type: none"> Esetleges pénzügyi forrás hiánya (saját tőke) Erőforrások és esetleges rendszerek hiánya 	<ul style="list-style-type: none"> Ügyfélhűség növelése Energiahatékonysági piacon a pozíció erősítése Enhat. tv.-nek való megfelelés Kereskedő nevének összekötése az energiahatékonysági projektekkel Üzleti befolyás növelése Vonzóbb ESG szempontú megjelenés 	<ul style="list-style-type: none"> Bonyolult szervezeti vagy humánerőforrás változás További versenytársak jelenléte Alacsony arányú elkötelezett ügyfélkör Beruházásnak köszönhetően kisebb volumenű értékesített energia Brand sérülékenységének a veszélye Szabályozói háttér veszélye Komplexebb folyamatok és ezek üzemeltetése
Kereskedelmi bank	<ul style="list-style-type: none"> Befektetési know-how ismerete Kockázatkezelési eszközök mély ismerete a befektetési szektorban 	<ul style="list-style-type: none"> Energetikai kompetenciák és know-how hiánya 	<ul style="list-style-type: none"> Újabb ügyfelek szerzése Energiahatékonysági piacon való megjelenés Bank nevének összekötése energiahatékonysági projektekkel 	<ul style="list-style-type: none"> Szabályozói háttér veszélye További versenytársak jelenléte Alacsony arányú elkötelezett ügyfélkör Brand sérülékenységének a veszélye

Forrás: saját szerkesztés

és szerzőtársai (2022) elvégezték 2000 és 2019 között az energiahatékonysági innovációval kapcsolatos publikációs tevékenység tudományos bibliometriai kutatását és kutatásuk alapján a 2016-os évtől elkezdődően jelentősen megnövekedett ezeknek a publikációknak a száma.

A modellben résztvevő szereplők jobb megértése miatt a kereskedelmi bankok és a kereskedők szempontjából SWOT-analízissel elemeztük a kereskedelmi bankot és az energetikai szolgáltatót.

A SWOT elemzés bemutatja egyes szereplők:

- erősségeit-S,
- gyengeségét-W,
- lehetőségeit-O,
- veszélyeit-T.

Az energiakereskedő *erősségét* az energiapiac ismerete adja. Továbbá megfelelő kompetenciával bír saját ügyfélköréről és az energetikai piac működéséről. A kereskedelmi bank *erőssége* a befektetési lehetőségek- és eszközök ismerete, valamint ezeknek a pénzügyi kockázatkezelési tapasztalata. A kereskedő *gyengesége* a beruházásokhoz szükséges tőke vagy forrás hiánya, míg a kereskedelmi bank gyengeségét az energetikai kompetenciák hiánya adja. *Lehetőség* lehet mind két fél számára, hogy ESG³ szempontból vonzóan jelenhetnek meg a piacon azáltal, hogy energiahatékonysági beruházásokat támogatnak. Az energiakereskedőnek és a banknak további *lehetőséget* teremt a modell, hogy újabb ügyfeleket szerezhet vagy a meglévő ügyfelei hűségét növeli a fenntarthatósági projektek elősegítése által, illetve mindkét fél nevét összeköthetik a fogyasztók az energiahatékonysággal. Ez kifejezetten azon ügyfélkör lojalitását növelheti, amelyek elkötelezettek a fenntarthatóság mellett. *Veszélyt* jelenthet a modellben résztvevő szereplőknek a szabályozói háttér, amennyiben nem áll rendelkezésre kidolgozott szabályozói rendszer a modell implementálására, nem vezethe-

tő be teljeskörűen a modell. Egyaránt veszélyt jelent mind a két félre az, hogy ha a lakosság nem megfelelően motivált az energetikai beruházások végrehajtása terén és ezáltal nem vagy csak kis arányú beruházást realizálnak az egyes szereplők.

AZ ON-BILL RENDSZER ÉRTÉKÁRAM MODELLEI

Az értékáram modell segítséget nyújthat annak megértésében, hogy a modellben mely szereplők rendelkeznek értékteremtő képességgel és képet ad arról, hogy a pénzügyi és nem pénzügyi eszközöket egyes szereplők hogyan alakítja át értékké (den Ouden, 2012).

Egy egységes elemzési módszer szerint került értékelésre a javasolt modellek közös pontjai, majd az egyes modellek sajátosságai kerülnek bemutatásra. Kifejezetten a következő területekre fókuszálva:

- Modellben résztvevő szereplők szerepe és felelősségi köre, ami által meghatározható egy pontos gazdasági kapcsolatrendszer.
- Egyes szereplők motivációja és a rendszerben betöltött szerepük az értékáramra gyakorolt hatásuk alapján. Egyes szereplők hathatnak az értéklánra pozitívan, negatívan vagy lehetnek neutrálisak. Illetve minél nagyobb egyes szereplő befolyása, annál nagyobb figyelmet kell rá fordítani.
- Olyan szereplők értékelése és bemutatása, amely lehetővé teszi a modell működését, de nem szorosan az üzleti modellhez kapcsolódik. Ezek lehetnek szabályozó szervezetek vagy állami hivatalok.
- Kockázatkezelés, kockázatsökkentés szempontjából meghatározható és azonosítható eszközök és lehetőségek.
- Pénzügyi finanszírozás és szerződéses lehetőségek. Azok a szükséges eszközök, amelyek nélkül nem jöhet létre a modell (háromoldalú szerződések/megállapodások).

8. ábra: A legfontosabb szereplők ismérvei a modellben

	Tevékenység	Motiváció	Befolyás	Kockázat
Kereskedő/szolgáltató	<ul style="list-style-type: none"> • Kereskedelmi kezdeményezés • Projekt koordináció és felügyelet • Támogatás nyújtása a felhasználóknak 	<ul style="list-style-type: none"> • Értéknövelt szolgáltatások nyújtása • Fenntarthatósági brand fejlesztése • EKR kötelezettség teljesítése • Úgyfélelégedettség növelése 	<ul style="list-style-type: none"> • Jelentős 	<ul style="list-style-type: none"> • Magas
Kereskedelmi bank	<ul style="list-style-type: none"> • Hitelek és kölcsönök nyújtása végső felhasználóknak 	<ul style="list-style-type: none"> • Hitelek és kölcsönök nyújtása végső felhasználóknak • Energiahatékonysági piacon való megjelenés • Új ügyfelek azonosítása • Jobb hírnév 	<ul style="list-style-type: none"> • Jelentős 	<ul style="list-style-type: none"> • Magas
Ügyfél/végső felhasználó	<ul style="list-style-type: none"> • Ingatlanfelújítási ambícióval rendelkező lakosok (tulajdonosok/bérlők) 	<ul style="list-style-type: none"> • Gazdaságosabb közüzemlak • Kényelem • Fenntarthatóság 	<ul style="list-style-type: none"> • Jelentős 	<ul style="list-style-type: none"> • Közepes
Szolgáltatók/kivitelezők	<ul style="list-style-type: none"> • Energiahatékonysági beruházás kivitelezéséért felelősek 	<ul style="list-style-type: none"> • Új ügyfelek azonosítása • Új szerződések 	<ul style="list-style-type: none"> • Alacsony 	<ul style="list-style-type: none"> • Alacsony
Energetikai auditorok	<ul style="list-style-type: none"> • Energetikai auditok végrehajtása 	<ul style="list-style-type: none"> • Új ügyfelek • Új szerződések • Auditbevételekből való profitmaximalizálás 	<ul style="list-style-type: none"> • Alacsony 	<ul style="list-style-type: none"> • Alacsony

Forrás: saját szerkesztés

Az elemzés olyan szempontokat mutat be, amelyek az on-bill rendszeren belüli modellekben nem változnak. A legfontosabb szereplők tevékenysége, motivációja, befolyásuk és a kockázatuk az összes modell esetében azonos. Egyes javasolt modellek esetében csak kismértékű eltérés tapasztalható. A fenti táblázatban öt kulcsszereplő kerül elemzésre. Ennél több szereplő szükséges a teljes üzleti ökoszisztéma felírásához és elemzéséhez, ami a későbbiekben kerül tárgyalásra. Bár szoros értelemben elegendő lenne négy kulcsszereplőt vagy alapvető értékfolyamati résztvevőt említeni, ami a kereskedő, az ügyfél, kivitelező és EKR szempontból az energetikai auditor. De az alaposabb megértés érdekében a fenti öt szereplő szerepköre került részletezésre.

A *közüzemszolgáltató/kereskedő* foglalkozik az üzleti modellben a beruházás, kereskedelmi tevékenység és műszaki felügyelet koordinációjával. Jelentős szerepe van a kereskedőnek a módszertan kidolgozásában a maximális profit elérése érdekében. A kereskedő felelős a műsza-

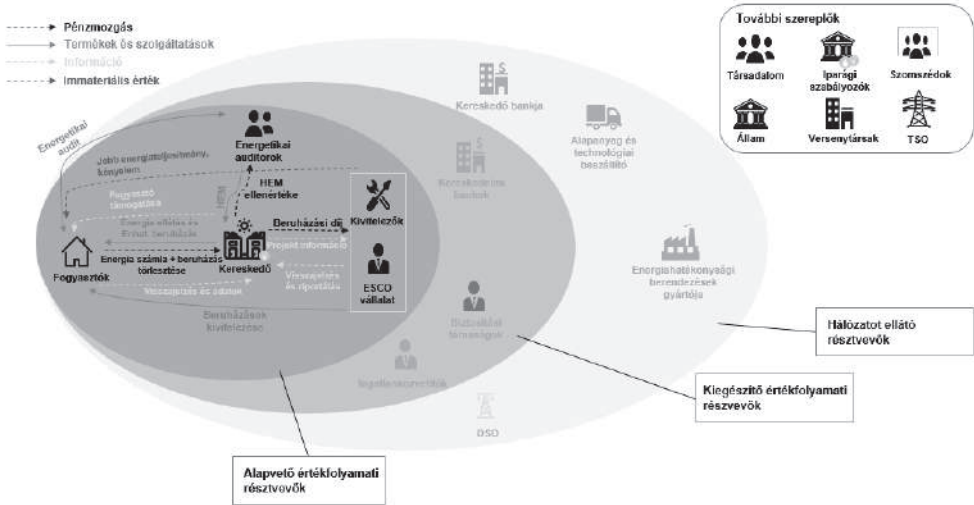
ki és pénzügyi oldal kidolgozásáért beleértve a kockázatértékelést is, feltéve, ha az üzleti modell kereskedelmi bank bevonása nélkül kerül kidolgozásra és implementálásra.

A *kivitelező és kivitelezéssel foglalkozó szolgáltatók* az energiahatékonysági felújítás végrehajtásáért felelősek. Kiválasztása függhet akár a megvalósítandó beruházás típusától vagy akár a közüzemszolgáltató korábbi szerződéses kapcsolataitól is. Komplex beruházásoknál vagy beruházások kombinálása esetében szükséges lehet akár egynél több kivitelező bevonása is kompetencia függvényében.

Ügyfelek a közüzemi szolgáltató ügyfélkörnek bizonyos szegmense lehet, ez függhet akár a közüzemi ügyfélkör preferenciájától is. Mérete eltérő lehet az adott közüzemi kereskedő stratégiájától és szolgáltató méretétől függően.

Amennyiben részt vesz *kereskedelmi bank* a folyamatban a tőke biztosításáról és a befektetés kezeléséről gondoskodik. Továbbá a kockázatkezelési eljárásban vesz részt és felelős lehet a pénzügyi revízióért.

10. ábra: Az értékáram ábrázolása klasszikus on-bill rendszer esetében

Forrás: saját szerkesztés

akadályozhatják a közműszolgáltatót abban, hogy olyan szolgáltatást nyújtsanak, amely kifejezetten pénzügyi intézmények számára fenntartott finanszírozási formának tekinthető.

A klasszikus modell esetében az összes kockázatot a közműszolgáltató vállalja, mind a hírnév mind a pénzügyi kockázatok tekintetében. A műszaki kockázatot pedig megosztva vállalja a közműszolgáltató és a műszaki kivitelező vagy ESCO vállalat.

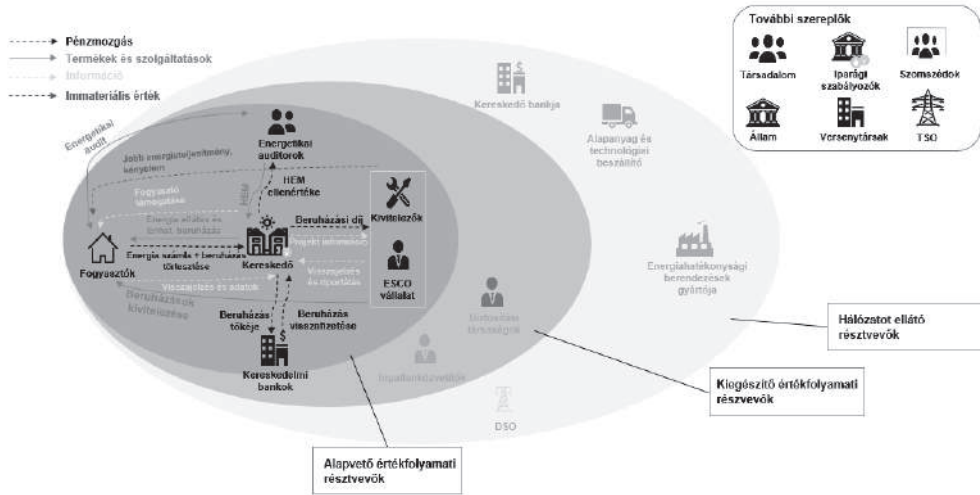
A közműszolgáltató a kockázatát úgy tudja csökkenteni, hogy olyan fogyasztóknak nyújt szolgáltatást, amelyeknek közüzemi számla fizetése rendben voltak a múltban. A műszaki jellegű kockázatok pedig szerződéses keretek között mérsékelhetőek a közműszolgáltató és a kivitelező vagy ESCO vállalat között.

Az auditorok ebben az értékáramban alapvető értékfolyamati résztvevőként jelennek meg. Ezáltal lesz az energiamegtakarítás EKR-ben elszámolható és teremt a közműszolgáltatónak és az energetikai auditornak is további értéket.

On-bill modell kereskedelmi bank bevonásával

A modellben az a legfőbb változás, hogy a finanszírozást nem a közüzemi szolgáltató biztosítja, hanem egy kereskedelmi bank, egy erre a célra szolgáló megállapodáson keresztül. A visszafizetés a fogyasztó részéről ugyanúgy működik, mint a klasszikus modell esetében, tehát a fogyasztó a közüzemi számlán keresztül fizeti vissza a közműszolgáltatónak a beruházás összegét, részletekben. Ezt követően a közműszolgáltató felelős a pénzügyi intézetnek visszafizetni a beruházás összegének aktuális részét. A rendszer elsődleges előnye abból adódik, hogy a közműszolgáltató és a pénzügyi intézet együtt vesz részt a beruházás támogatásában. Mivel a közműszolgáltató ismeretekkel rendelkezik az energetikai piacról, az ügyfelekről és azok számlafizetési előzményeiről, így ez segít a fizetőképességi kockázatok minimalizálásában és az ügyfelek elérésében. Míg a pénzügyi intézetek rendelkeznek értékelési és befektetési területen kockázatkezelési ismeretekkel, ez hozzájárulhat a pénzügyi kockázat csökkentéséhez. A műszaki kockázatot ebben a mo-

11. ábra: Az értékáram ábrázolása klasszikus on-bill modell kereskedelmi bank bevonásával

Forrás: saját szerkesztés

dellben is közösen vállalja a közműszolgáltató és a kivitelező/ESCO vállalat. Viszont ebben a modellben a pénzügyi kockázat viselője a pénzügyi intézmény. A pénzintézetek speciális szerződési formákat írhatnak elő a tőkéjük biztosítása érdekében, egyik ilyen eszköz a háromoldali szerződés lehet, amiben szerződéses viszonyban áll a fogyasztó, közműszolgáltató és a pénzügyi intézet. A klasszikus piaci hitelhez képest célzott energiahatékonysági beruházás finanszírozására a kereskedelmi bank ajánlhat erre a célra használatos hitelezési konstrukciót úgy, mint a zöld hitelezés. Ez kamatkedvezményt jelenthet a fogyasztónak a klasszikus piaci hitelekhez képest és így a folyamat szempontjából értékteremtő lehet.

Ebben a modellben a kereskedelmi banktól származó tőke több úton is megérkezhet a fogyasztóhoz.

A lehetséges utak lehetnek, hogy

- a pénzügyi intézmény közvetlenül utalja át a fogyasztó részére a beruházás összegét és a fogyasztó saját maga fizet a kivitelező vagy ESCO vállalatnak,

- a pénzügyi intézmény a közműszolgáltatónak folyósítja az összeget és az a közműszolgáltatón keresztül érkezik meg a fogyasztóhoz egy letéti számla bevonásával vagy,
- a pénzintézet közvetlenül a kivitelezőnek vagy ESCO vállalatnak utalja a beruházás összegét.

Minden esetben a közműszolgáltatón keresztül történik a finanszírozás visszafizetése a közüzemi számlát használva. Annak a lehetősége, hogy a fenti opciók közül melyik út kerül alkalmazásra, azt a modellben résztvevő szereplők saját érdekeik alapján alakíthatják ki. Viszont ezt a módszert a jelenlegi törvényi szabályozások mellett (2013. évi CLXXXVIII. törvény az egységes közszolgáltatói számlaképről) nem lehet a gyakorlatba átültetni. Amennyiben ezt a konstrukciót a felek alkalmazni kívánják, szükség lehet törvényi módosításra. Ebben a rendszerben is szükségszerű lehet többoldali megállapodás kifejezetten a pénzintézet, közműszolgáltató és a kivitelező/ESCO vállalatok között. A résztvevők szempontjából nem

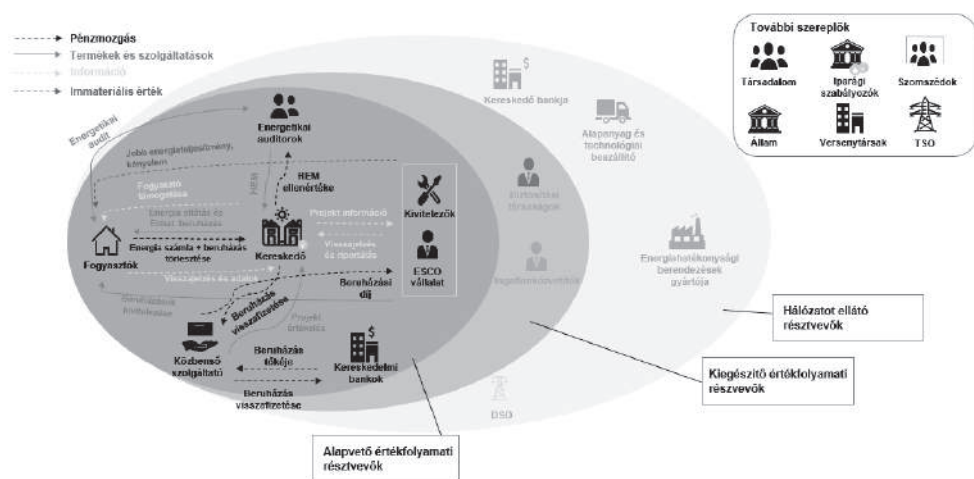
elhanyagolható szempont, hogy az adós ne a közműszolgáltató vagy a kivitelező, hanem a fogyasztó legyen. Továbbá úgy, mint az előző modellben is az energetikai auditorokkal is szükséges megállapodás a HEM adás-vétel tárgyában.

On-bill modell kereskedelmi bank és szolgáltatósi keretmegállapodás esetén

Ez a modell együtt alkalmazza a kereskedelmi bank és a közműszolgáltató szolgáltatását, illetve egy közbelső szolgáltató bevonásával működik. Ebben a modellben a hozzáadott szolgáltató végzi a közműszolgáltatók és pénzintézetek közötti közvetítői tevékenységet. Ez a szolgáltató kezeli a pénzügyi intézmények befektetni kívánt tőkéjét és végzi az ügyfelek értékelését. A fogyasztók ebben a modellben is a számlán keresztül fizetik vissza az energiahatékonysági beruházás összegét. A közműszolgáltató a közbelső szolgáltató bevonásával utalja tovább a visszafizetett összeget, melynek végcélja a kereskedelmi bank vagy a befektető. A tőkét a pénzintézet nyújtja a közbelső

szolgáltatónak, amely fizet az intézkedés megvalósításáért. Ez a külső szolgáltató egy olyan lehetőséget biztosít, mely lehetővé teszi egyrészt az összes közműszolgáltatónak a csatlakozást, amelyek érdekeltek lehetnek az energiahatékonysági beruházásokban. Továbbá több pénzintézetet és befektetőt tud tömöríteni a modell a bevont szolgáltató által, amelyek lehetővé tehetik a megfelelő volumenű tőke áramlását a szektorba. A modell nagy előnye lehet, hogy nem csak egy közműszolgáltatónak és egy kereskedelmi banknak van lehetősége az energiahatékonysági piacra és a modellbe való belépésre. Lehetőséget teremthet a modell arra, hogy az energiahatékonysági beruházások piacán több szereplő együttesen jelenjen meg és ezzel akár versenyhelyzetet generáljon a modell. Ez ösztönözheti a pénzintézeteket arra, hogy az üzlet megkötése érdekében minél jobb, versenyképesebb ajánlatot adjanak a végső fogyasztónak. Továbbá ezáltal nagyobb tőke vonható be a modellbe, és így nagyobb volumenű energiahatékonysági projektek, akár mély felújítások is tömegé-

12. ábra: On-bill modell kereskedelmi bank és közbelső szolgáltató bevonásával

Forrás: saját szerkesztés

vel finanszírozhatóak lehetnek. A hátrányát az adja, hogy az értéklánc hosszabb, és nőhetnek az adminisztrációs költségek. Továbbá a szabályozási és regulációs háttér a struktúrából adódóan bonyolult lehet. Kockázatokat tekintve, mivel a közbenső szolgáltató nem látható a fogyasztó részéről, ezért a hírnév kockázata a közműszolgáltató, kivitelező és a pénzügyi intézmény viseli a láthatóságuktól függően. A műszaki kockázat ebben a modellben is a kivitelezőt/ESCO vállalatot terheli.

Ebben a modellben is az EKR elszámolhatóság miatt a közműszolgáltatónak szerződnie szükséges az energetikai auditorokkal.

KONKLÚZIÓK, KÖVETKEZTETÉSEK

Összességében jól látható, hogy mind a három modell képes értéket teremteni az értékláncban elhelyezkedő résztvevők számára. A fenti modellek egyikének az implementálásával bevonható magántőke a lakossági energiahatékonysági piacra. Ennek a modellnek a kiválasztása a szereplők megegyezésén alapul. A modell egyrészt segítséget nyújthat a környezetvédelmi és klímapolitikai törekvések elérésében, másrészt a közműszolgáltató bevonása ezekbe a támogatási rendszerekbe természetes aggregátorként hathat a kereslet szempontjából.

A szakpolitikai – mind nemzetközi, mind hazai – kötelezettségek egy jelentős része is teljesíthető általa. A Kormány illetve a szakpolitika támogathatják ezeket a finanszírozási formáknak az elterjedését azáltal, hogy egy olyan kedvező szabályozási keretet biztosítanak, amelyek lehetővé teszik az ilyen és ehhez hasonló modellek implementálását (pl. rugalmas hitelezési és támogatási szabályok módosításával és létrehozásával). A fent említetteken túl az on-bill rendszerek további előnyökkel járhatnak szakpolitikai szemszögből

is, mivel az értékáramban lévő szereplőket is munkahelyhez juttatja és jövedelemeloszlás szempontjából is hozzájárul a nemzetgazdaság egészéhez. Összefoglalva az mondható el, hogy bármely modell alkalmas lehet a lakossági szektor energiahatékonysági támogatására, a megfelelő részszabályok kidolgozása esetében. Azonban jól látható, hogy az akadályok többsége regulációs jellegű, amelyeket csak szakpolitikai együttműködéssel lehet feloldani. A modell eredményessége szempontjából fontos lehet a kormányzat különböző mértékű bevonása a megvalósításba.

A kedvező kamatlábak is értéket teremthetnek a fogyasztóknak az energiahatékonysági beruházás mellett. A kutatás önmagában nem teszi lehetővé egyik rendszer implementálását sem további vizsgálatok és hatáselemzések nélkül, ellenben kiindulási alapnak és a jövőbeni részletes üzleti modell kidolgozásához nagy segítséget nyújthat a szektor döntéshozóinak.

JEGYZETEK

- ¹ Energiaszegény háztartásnak nevezzük azon háztartásokat, amelyek nem képesek megfelelő szintre fűteni lakásukat, illetve az elégséges és megfelelő fűtés aránytalanul nagy terhet jelent számukra.
- ² Energiaközösségek: Lokálisan, önkéntesen tömörült (lakossági) energiatermelők és fogyasztók összessége. A közösség az általuk helyben megtermelt energiát a közösségen belül fogyasztják és kereskednek vele. Jellemzően megújuló energiára alapozó tömörülés, így kivéve a fosszilis energiahordozók fő kockázatait úgy, mint a volatilis árkörnyezet vagy az energia szállításának nehézsége.
- ³ ESG: környezeti (Environmental), társadalmi (Social) és irányítási (Governance) hatásokat fenntarthatósági szempontból vizsgáló szempontrendszer, amely befektetési döntésekbe integrálható
- ⁴ DSO – Distribution System Operator – Elosztóhálózat-üzemeltető; TSO – Transmission System Operator – Átviteli rendszerirányító

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az Európai Parlament és Tanács (2023): Az Európai Parlament és a Tanács irányelve az energiahatékonyságról és az (EU) 2023/955 rendelet módosításáról (2023). <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-15-2023-REV-1/HU/pdf> (letöltés dátuma: 2023.12.27)
- Bianco, Vincenzo (2018): The future of the Italian electricity generation sector. An analysis of the possible strategic models. *Foresight STI Governance*, vol.12. , no. 3, 20–28.
- Bird, Stephen – Hernandez, Diana (2012): Policy options for the split incentive: Increasing energy efficiency for low-income renters. *Energy Policy*, vol. 48. , 506–514.
- Buildings Performance Institute Europe (2021): On-bill Schemes to Deliver the Renovation Wave and Economic Recovery. https://www.bpie.eu/wp-content/uploads/2021/04/06259-RenOnBill-policy-briefing_70_FINAL.pdf
- Brown, Donal – Sorrell, Steve – Kivimaa, Paula (2019): Worth the risk? An evaluation of alternative finance mechanisms for residential retrofit. *Energy Policy*, vol. 128. , 418–430.
- Dobi-Rózsa Anikó (2021): Energiahatékonysági finanszírozási eszközök. *Gazdaság és Pénzügy*, vol. 8. , no. 1., 60-79.
- Elke, den Ouden (2012): *Innovation Design: Creating Value for People, Organisations and Society*. Springer, 143-192
- Energiaklub (2012): Szegénység vagy energiaszegénység? - Az energiaszegénység definiálása Európában és Magyarországon. https://energiaklub.hu/files/study/energiaklub_szegenyseg_vagy_energiaszegenyseg.pdf
- Energiügyi Minisztérium (2023): Magyarország Nemzeti Energia- és Klímaterve 2023-ban felülvizsgált változat. <https://cdn.kormany.hu/uploads/document/5/54/54b/54b7fc0579a1a285f81d183931bfaa7e4588b80e.pdf>
- Eurostat(2018): *Lakásstatistika*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Housing_statistics/hu&oldid=498665#Lak.C3.A1st.C3.ADpus
- Hasan, Zulfiqar Kamal – Bassam, Abu-Hijleh (2022): Feasibility analysis of implementing an On Bill Financing program to promote energy-efficiency in Dubai-UAE. *Utilities Policy*, vol.79., 101455
- Hor, Kevin – Rahmat, Mohd Khairil (2018): Analysis and recommendations for building energy efficiency financing in Malaysia. *Energy Efficiency*, vol.11, no. 1., 79–95.
- Johnson, Katherine – Willoughby, George – Shimoda, Wade – Volker, Michael (2012): Lessons learned from the field: key strategies for implementing successful on-the-bill financing programs. *Energy Efficiency*, vol. 5, no. 1. , 109–119.
- KSH (2023): *Energiagazdálkodás – Központi Statisztikai Hivatal (ksh.hu)*, 6.1.1.6. Végző energiateljesítés (ksh.hu), https://www.ksh.hu/stadat_files/ene/hu/ene0006.html (letöltés dátuma: 2023.12.29.)
- Lentner Csaba (2022): Fenntarthatóság új geopolitikai erőterében. *Polgári Szemle: Gazdasági és Társadalmi folyóirat*, vol.18. no. 1-3. , 7-9.
- Lentner Csaba – Horbulak Zsolt – Zsarnóczai J., Sándor (2022): The Role of the Importance of Environmental Sustainability in the Period after 2020. *Economics & working Capital 2022*, issue: 1-2. , 76-80.
- Magyar Energetikai és Közmű- Szabályozási Hivatal (2022): *EKR Hitelesített Energiamegtakarítások Piacmonitoring Jelentése 2022 Q3*. https://static1.squarespace.com/static/5d63affc1ac7d1000158fdb0/t/63849aff18c7ff25f51bc7fa/1669634820886/EKR_MEKH_HUPX_piacmonitoring+riport_1116_FINAL_formatted.pdf
- Magyar Nemzeti Bank (2021): *Zöld Pénzügyi Jelentés*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest. <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/zold-penzugyi-jelentes>
- Panchenko, Vlodymyr – Harust, Yurii – Us, Yana – Korobets, Olena – Pavlyk, Vladyslav (2020): Energy-Efficient Innovations: Marketing, Management and Law Supporting. *Marketing and Management of Innovations*, Issue: 1. , 256-264.
- Pohoryles, Daniel A. – Maduta, Carmen – Bournas, Dionysios A. – Kouris, Leonidas Alexandros (2020): Energy performance of existing residential buildings in Europe: A novel approach combining energy with seismic retrofitting. *Energy Build*, vol. 223. , 110024
- SEE Action Financing Solution Working Group (2014): *Financing energy improvements on utility bills: Market updates and key programme design considerations for policymakers and administrators*. https://www.eere.energy.gov/seaction/system/files/documents/onbill_financing.pdf
- Tolkamp, Joost – Huijben, Josephina Cornelia Catharina Maria – Mourik, Ruth.M. – Verbong, Geert.P.J. – Bouwknegt, Renske (2018): User-centred sustainable business model design: The case of energy efficiency services in the Netherlands. *Journal of Cleaner Production*, vol. 182., 755–764.

Nagy András

Recenzió Dr. Bertalan Péter: Sorsfordító évek 1990-1994 Dilemmák és alternatívák a gazdaságpolitikában című könyvéről

Review on Game-changing Years 1990-1994 Dilemmas and Alternatives in Economic Policy by Péter Bertalan

ÖSSZEFOGLALÁS

A recenzióban bemutatásra kerülő könyv a legmodernebb geopolitikai, hálózatelméleti megközelítések és primer források alkalmazásával elemzi a rendszerváltáshoz vezető utat a hidegháború kezdetétől napjaink válságáig. Nemcsak maga az 1990-1994-ig tartó időszak áll a fókuszpontban, hiszen az eseményeket alakító hálózatok már jóval korábban mozgásba lendültek, és mindmáig meghatározó tényezői a világpolitikának, és régióink jövőjének is kulcselemei. A hiánypótló kutatómunka eredményeként megismerhetjük azokat a komplex folyamatokat, melyek elvezettek a rendszerváltáshoz, és a világpolitika átalakulásához az 1990-es években. Egy sokat vitatott időszakról, történelmünk sorsfordító éveiről szereshetünk mélyebb tudást, valamint a hálózatokban való gondolkodáshoz is hozzásegít bennünket Dr. Bertalan Péter műve.

Kulcsszavak: rendszerváltás, geopolitika, hálózatok, gazdaságpolitika, globalizáció

SUMMARY

The book presented in this review analyses the events that led to the Hungarian regime change, applying primary sources and the latest methodology of network theory and geopolitics from the start of the Cold War to the recent crisis. The author not only focuses on the period of 1990-1994, as the networks shaping the events have already been set in motion long before, and are determining factors still today in world politics while playing a key role in the future of the region. As a result of this unique analysis, all the complex processes are revealed that led to the change of regime in Hungary and the shifts in world politics in the 1990's. The book by Dr. Péter Bertalan contributes to a greater understanding of the debated, game changing period of the regime change, and also helps us understand how to think in terms of networks.

Keywords: change of regime, geopolitics, network theory, economic policy, globalization

NAGY ANDRÁS, Nemzetközi Kapcsolatok Szakértő, Pécsi Tudományegyetem
(andrasnagy1992ad@gmail.com).

BEVEZETÉS

Forradalom volt-e a rendszerváltás? Milyen hatással volt a globalizáció a keleti blokk összeomlása után hazánkra, hogyan befolyásolta a rendszerváltás folyamatát? Milyen geopolitikai áramlatok sodorták Magyarországot a rendszerváltás rögzös útjára? Mikor kezdődött, befejeződött-e a rendszerváltás?

A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár és a Magyar Napló Kiadó gondozásában megjelent Sorsfordító Évek 1990-1994, Dilemmák és alternatívák a gazdaságpolitikában című munka hiánypótlónak tekinthető. Dr. Bertalan Péter legújabb könyve egyrészt a nemzetközi viszonyok komplex rendszerébe ágyazva mutatja be azokat a kihívásokat, melyekkel Magyarország első demokratikus úton megválasztott kormányának szembe kellett néznie a kétpólusú világrend megszűnését követően, másrészt, az Antall-kormány eddig fel nem tárt belső dokumentumainak átfogó elemzésével enged betekintést nyerni a gazdaságpolitikai döntéshozatal kulisszái mögé.

KIHÍVÁSOK ÉS AZ ÁLLAM SZEREPE

Múltunk megismerése elvezethet bennünket a jelenünkben zajló gazdasági, társadalmi, politikai folyamatok megértéséhez. A történelem folyamának egyre gyorsuló áramlata a globalizáció. Szigorúan gazdasági szempontból vizsgálva a kérdést, Magyarországnak néhány éve volt arra, hogy becsatlakozzon a világgazdaság vérkeringésébe, egy olyan évtizedeken át tartó hálózatos fejlődésbe, melyhez a gazdasági struktúrák nem álltak rendelkezésre, az átállás társadalmi árát pedig a folyamat kezdetén lehetetlen volt megbecsülni. Az ország, bár megsza- badulhatott a rákényszerített politikai és gazdasági struktúráktól, nem rendelkezett előkészített recepttel arra, miként lehetne behozni a lemaradást oly módon, hogy a társadalom a lehető

legkevésbé szenvedje meg az átalakulást, és az ország se menjen csődbe, mely reális veszély volt. Bár hazánk a rendszerváltást megelőzően is vehetett fel hitelt a nemzetközi piacról, tagja volt az IMF-nek és a Világbanknak 1982-től, azonban nem tekinthető a nyugati, erősen globalizált gazdasági hálózatok részének, sokkal inkább annak szubjektuma, és vesztese, hiszen a svájci bankokban felhalmozódott petrodollárokból (az olajárrobbanás nyertesei) meggazdagodott szereplők olcsó, majd később a kamatok emelkedése miatt igen drága hiteleinek függőségi hálójába gabalyodott. Mit tehet hát az állam?

„Az állam feladata nem az, hogy megszüntesse a problémákat (vö: diktatúra), hanem, hogy kreatívan kezelje azokat, tanulva a situációkból. Nincs függetlenség sem. Nem gondolhatja egy állam vagy vezető sem, hogy függetlenítheti magát akár az állampolgáraitól, akár más emberektől, államoktól. Ebből következik, hogy nincs zárt és teljes önellátás sem. Az erőforrások közösek. És nem csak egy államon belül, hanem az egész világon. Ennek a tudattalan folyamata a globalizáció, amelyet vagy megértünk, elfogadunk és alakítunk, vagy elpusztítjuk magunkat, de legalábbis a civilizációnkat.” (Birher–Bertalan, 2014:58-59).

A függetlenség kérdésköre rendkívül bonyolult. A rendszerváltás időszakát, és még inkább napjainkat komplex interdependenciák hálózatos rendszere alkotja, melynek állami és nem állami szereplők (transznacionális vállalatok, nemzetközi szervezetek, intézmények, magánemberek) egyaránt részei, kapcsolati hálójuk többszintű, a kapcsolatok jellege sokrétű, elemzésük a hálózati geopolitika multidiszciplináris tudományának feladata, melynek alkalmazását Dr. Bertalan Péter könyve hűen tükrözi. A világpiacba való visszaintegrálódás eszköze a külföldi működőtőke bevonása lett túlnyomó részben a privatizáción keresztül, mely azonban a külső függőség egyik meghatározó ele-

mévé is vált egyben, akárcsak az orosz energiahordozók. Az állampolgárokkal kapcsolatos belső függőséget tekintve, a véres forradalom, államcsőd nélküli politikai és gazdasági rendszerváltás véleményem szerint a rendszerváltó elit tevékenységének egyértelműen pozitív eredménye.

BRETTON WOODS-TÓL A RENDSZERVÁLTOZÁSIG ÉS TOVÁBB

A könyv struktúráját tekintve két nagy szerkezeti egységre bontható. A „Történelmi előzmények és a jelen összefüggésrendszere” című fejezet magát az elemzést ismerteti, míg a második szerkezeti egység felsorakoztatja azokat a primer forrásokat, melyek felhasználásra kerültek a kutatómunka során a tanulmányban. Az Antall-kormány gazdaságpolitikájában meghatározó szerepet játszó szakemberek, többek között Diczházi Bertalan kormányfőtanácsos, Hieronymi Ottó közgazdász, Botos Katalin közgazdász, az Antall-kormányban bankügyekért felelős tárca nélküli miniszter, Cinkotai János, a kormány főtanácsosa, Bod Péter Ákos közgazdász, az MNB elnöke, Matolcsy György közgazdász, az MNB elnöke, Mellár Tamás kormányfőtanácsadó elemzéseit, jelentéseit találjuk a dokumentumok között. A könyv epilógussal zárul, levonva a rendszerváltás folyamatának tanulságait.

A szerző a 2022-es pénz- és hitelválság okainak feltárásával indítja elemzését, rámutatva a válság(ok) következményeire. Az első fejezet bevezetőjét olvasva választ kaphatunk arra a kérdésre is, hogyan kapcsolódik össze napjaink válsága, és maga a rendszerváltás időszaka.

A könyv az olajfegyver bevetésétől az 1970-es években egészen a pénzfegyver bevetéséig vezet végig az olvasót azokon a folyamatokon, melyek a jelenlegi krízis meghatározó elemei. Az Egyesült Államok mindent megnyerő győz-

tesként került ki a második világháborúból, a Bretton Woods-i pénzügyi rendszer az Egyesült Államok dominanciájával (dollárstandard rendszer: a nemzeti devizákat a dollárhoz kötik, a dollárét pedig az aranyhoz) egészen 1971-ig fennállt. A vietnami háborút követően ez a rendszer fenntarthatatlanná vált, az olajválságok pedig bebizonyították, hogy a „dél” is sakkban tudja tartani „északot.” Az OPEC országok és a Szovjetunió kerültek ki győztesként, az olajból származó bevételek svájci bankokban halmozódtak fel, melyek akkor még olcsó hiteleket biztosíthattak, többek között Magyarország számára. Azonban „a hitelek nagy részét tömegjóléti kiadásokra fordították az elavult termelőeszközök technológiai felújítása helyett.” (Bertalan, 2023:32). A hitelek kamatai is jelentős mértékben növekedtek a dollár árfolyamának emelkedése miatt, az államcsőd elkerüléséhez az 1980-as években az IMF és a Világbank gyorssegélyére volt szükség.

A keleti blokk összeomlása az Egyesült Államok rövid ideig tartó hegemoniáját hozta el, azonban Kelet-Közép-Európa és a Balkán térségének integrálása a nyugati intézményrendszerekbe (Európai Unió, NATO) a mai napig konfliktusos helyzetet teremt az újra megerősödő Oroszországgal. Itt kerül előtérbe a pénzfegyver bevetése.

A „Magyar rendszerváltás aspektusai”, valamint a „Magyarország és a globalizáció” alcímet viselő fejezetek Magyarország helyzetét veszik górcső alá a globális térben, a globális – lokális kölcsönhatások rendszerében. A kutatás alapját a gazdasági teljesítményt és a külföldi működőtőke-áramlás alakulását bemutató komparatív elemzés, valamint Ulrich Beck német szociológus globalizmusról alkotott értékezései adják.

A tényekre alapozva a szerző az alábbi következtetésekre jut: „a régiók országai, köztük hazánk is, úgy érkeztek a váratlan rendszer-

változás küszöbére, hogy választ kellett adniuk a globalizáció gazdasági kihívásaira, és a társadalmi átalakulás igénye által felvetett kérdésekre.” (Bertalan, 2023:23). „Magyarország a rendszerváltozás terelőútján kettős teherrel indult. A térség egyik legnagyobb államodóságával és a tulajdonviszonyok átalakításának a kötelezettségével kellett megküzdenie. Ez a két tényező határozta meg a magyar rendszerváltozás sajátosságait.” (Bertalan, 2023:24).

ÚTKERESÉS A HÁLÓZATOK FOGSÁGÁBAN

A globalizáció sokkoló hatása keményen próbára tette a keleti blokkból kiszakadt kis, nyílt, megsebzett és sebezhető nemzetgazdaságokat. „A folyamat alapvetően a világ gazdasági és társadalmi koncentrációjával és polarizációjával, a növekedési kényszer erősödésével és az infokommunikációs technológia robbanásszerű fejlődésével írható le, amelynek legfőbb haszonélvezői a multinacionális vállalatok tulajdonosai és vezetői. Ebben a folyamatban jobban kitűnnek a feszültségek, konfliktusok és össze-ütközések kultúrák, politikai-közgazdasági érdekek, a jog- és értékrendszerek között. A globalizáció következtében a klasszikus hierarchikus struktúrák szükségszerűen hálózattivá alakulnak át, mivel az ember komplexebb rendszerek alkalmazására is képessé vált. A szervezeteket egyre inkább az erőforrásaikhoz való kooperatív viszony, nem pedig a belső hierarchia határozza meg. Egy kicsi és szegény ország hatalmát centralizált vezetője ugyan gondolhatja nagyának, azonban a hálózatban elfoglalt szerepe – figyelemmel az erőforrásokra – a valóságban szerény.” (Birher–Bertalan, 2014:58-98-99).

A rendszerváltó elit történelmi feladata volt rátalálni arra az útra, amely ebben a helyzetben járható. Regionális összehasonlításban a kelet-közép-európai régió külföldi működőtöke bevonó képessége gyengének tekinthető az

adatok szerint. A Kenichi Ohmae gazdasági triádmodellje alapján készített elemzés is hasonló képet mutat, az Egyesült Államokból, Európai Unióból és Japánból érkező beruházások volumene elenyésző volt 1993-ban, az államcsőd elkerüléséhez azonban elengedhetetlen volt a külföldi működőtöke bevonása, ennek eszköze lett a privatizáció, melyről a következő fejezetben olvashatunk részletesebben.

Quo vadis Magyarország? Hazánk több, mint egy évezredes történelme során kelet és nyugat között őrlődött, mozgásterének függvényében kötéltańcokként egyensúlyozva. A kelet-közép-európai régió geopolitikai tektonikus lemezek között fekszik, időnként különböző magnitúdójú földrengések rázzák meg. A geopolitika és a rendszerváltozás kölcsönhatásai című fejezet mélyebb betekintést enged a régió eladósodottságának megértéséhez, okainak feltárásához. A bipoláris világrend megszűnésével Magyarországnak lehetősége adódott bekapcsolódni a Nyugat vérkeringésébe, azonban jelentős hátrányból indult, nemcsak gazdasági szempontból, melyet jól szemléltet a műben feltüntetett, korábbi kutatásokon alapuló összehasonlítás Ausztriával és Lengyelországgal.

Az Egyesült Államokból nézve a kelet-közép-európai térség, beleértve Ukrajnát, Európa keleti határa, az Egyesült Államok befolyási övezetének peremén helyezkedik el. Oroszországból tekintve a térképre, régióink a kis félsziget – mely magában foglalja az Európai Unió országait – határvidéke. Az ukrán válság, mely nem 2022 februárjában kezdődött, az intenzív orosz és amerikai titkosszolgálati operatív tevékenység egyértelműen bizonyítja, hogy sem Oroszország, sem az Egyesült Államok nem mondott le befolyási övezetéről. A rendszerváltások különböző ütemben zajlottak le, ennek okait az országok „társadalmi, gazdasági és geopolitikai helyzetének bonyolult paradigma-rendszerével lehet összefoglalni. A történelmi

összefüggések feltárása a későbbiekben történhet meg, hiszen a rendszerváltozásnak nevezett folyamat időben elhúzódó eseménysor. El kell kerülni a gyorsan egymás után következő eseményekből, a dominóelv érvényesüléséből adódó, ma még elfogadott következtetést, hogy a rendszerváltozás befejezettségét véglegesnek tekintjük.” (Bertalan, 2023:33-34)

A kutató rendszerezi és részletesen bemutatja a rendszerváltás fogalmával összeforrt magyar privatizáció folyamatáról, jogi háttéréről rendelkezésre álló szakirodalmat. A privatizáció magyar modelljének komplexitása tükrözi a problémák összetettségét, melyekre választ adni volt hivatott. „Az 1947-ben kezdődő, több mint 50 évig tartó hidegháború, mint globális geopolitikai tényező vezetett el a rendszerváltozáshoz. A privatizáció a rendszerváltozás összetett, sokvektorú politikájának, erőpolitikájának eredője lett. Ennek bonyolult technikai rendszere önmagában is igazolta, hogy milyen nehéz volt a szocialista rendszer gazdasági struktúráját lebontani, és az újat úgy felépíteni, hogy az ország gazdasági és politikai szempontból működőképes maradjon.” (Bertalan, 2023:46).

A kirakós utolsó darabja a szerző munkájában Matolcsy György meglátására építve a belföldi eladósodottság változásának bemutatása a 90-es évek folyamán. Míg a politikai rendszerváltozás idején elhanyagolható volt a belső államadósság, addig a 90-es évek végére már 15 milliárd dollárt tett ki.

Dr. Bertalan Péter kutatómunkájának köszönhetően publikálásra kerültek a könyvben a magyar gazdaságpolitika meghatározó alakjainak jelentései, elemzései, beszámolóí, melyeket a „Dokumentumok” fejezet alatt böngészhetünk. A tudományos munkát a primer források felhasználása, rendszerezése, és a geopolitikai szemléletmód ötvözte teszi igazán különlegessé. A kötetet bátran ajánlom a gazdaságpolitika iránt érdeklődőknek, szakembereknek, egyetemi hallgatóknak, mindenkinek, aki a rendszerváltást átélte, vagy, mint jómagam, a rendszerváltás idején született, és szüleitől, nagyszüleitől hallott anekdotákat erről az időszakról.

Bertalan Péter (2023): Sorsfordító évek 1990-1994. Dilemmák és alternatívák a gazdaságpolitikában

Kiadó: VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Magyar Napló Kiadó, Budapest

ISBN: 978-963-541-107-8

Terjedelem: 284 oldal

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bertalan Péter (2023): Sorsfordító évek 1990-1994.

Dilemmák és alternatívák a gazdaságpolitikában

Birher Nándor – Bertalan Péter (2014): Hálózatokban.

Oktker-Nodus Kiadó, Veszprém

Schlett András

Gúzsba kötve táncolni Recenzió Botos Katalin: Egy közgazdász élete a köz szolgálatában című könyvről

Dancing in Shackles A Review of "Egy közgazdász élete a köz szolgálatában by Katalin Botos

ÖSSZEFOGLALÁS

Botos Katalin új könyvében életpályáját és munkásságát tárja elénk. Egy olyan élettörténetet, melyben a családi, szakmai és gazdaságtörténeti szálak egymásba fonódnak, mint a regényekben. Botos Katalin rendíthetetlenül követte keresztény elhivatottságát a közgazdaságtan területén és a tanári pályáján. A rendszerváltás kihívásai előtt sem rettent vissza, és gazdaságpolitikai szerepe meghatározó volt az új Magyarország építésében. Ezen túlmenően mélyen elemzi a katolikus egyház társadalmi tanítása és a gazdaság kapcsolatát, mutatva a szolidaritás és a kereszténydemokrácia szerepét életében.

Kulcsszavak: életrajz, közpénzügyek, államtartás, bankügyek, deviza, gazdaságtörténet

SUMMARY

In her new book, Katalin Botos presents her life's journey and professional work. It is a life story in which the storylines of family, professional, and economic history intertwine, much like in novels. Katalin Botos unwaveringly followed her Christian calling in the field of eco-

nomics and in her teaching career. She did not shy away from the challenges of the regime change, and her role in economic policy was instrumental in building the new Hungary. Furthermore, she analyzes the relationship between the Catholic Church's social teachings and the economy at depth, demonstrating the role of solidarity and Christian democracy in her life.

Keywords: biography, public finance, state budget, banking, foreign exchange, economic history

BEVEZETÉS

Az autentikus élet ragyogó erővel bír; ami vonzza az embereket, mivel köztudott, hogy nem a szavak, hanem a példák inspirálnak. Botos Katalin könyvét olvasva az első gondolatom, hogy a könyv címe túl leegyszerűsítő. A könyv sokkal mélyebb, mint amit a cím sugall, ez egy példamutató és tanúságtételben gazdag élet összefoglalása.

A szerző egy nemzetközileg elismert közgazdász, aki keresztény életével példáját adja a kereszténydemokrácia perszonalista eszményének.

DR. SCHLETT ANDRÁS PHD, gazdaságtörténész, szociológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem habilitált docense (schlett.andras@jak.ppke.hu).

Ez a tény létfontosságú az életrombolás időszakában, amikor az egocentrizmus és a hedonista individualizmus militáns formája hatalmas pusztítást végez.

A kötet nem csupán egy hitében kitartó ember küzdelmes históriája, aki a közjóért vívott küzdelmet, hanem sokkal mélyebb, sokszínű tablója az időknek. Családi, szakmai és gazdaságtörténeti fonalak futnak párhuzamosan, időnként eltérnek egymástól, majd újra találkoznak, hogy végül véglegesen egyé fonódjanak össze. Néha az egyik szál dominál, míg a másik csak halványan villan fel, de mindvégig elkíséri az olvasót a szabadság és önrendelkezés igénye egy korlátozásokkal, mimikrirel teli világban. Botos Katalin a kommunizmus idején polgárként, a globalizmus időszakában magyarként, az egysíkú polgári környezetben katolikusként érezte magát leszorítva és gúzsba kötve. A hívó léleknek, akárhová sodródik, humanizálnia kell a környező világot.

A könyv bemutatja a családi gyökereket és az utazást, amelyet a kislánynak, – akkor Krebsz Katalin –, szüleivel együtt kellett megtennie a régi Magyarországon, mígnem Tatabányán kötöttek ki. Az életfreskó első jelentős mozaikja Tatabánya, amikor felfedezte lelkében a későbbi elhivatottságának alapját, a keresztény hitet, egy egyszerű templomban. Az ötvenes évek hideg és egyházellenes korszakában érezte meg a tanúságtevői hivatását és az az iránti vágyat, hogy egy egyházi iskolában tanuljon. Ez az első kihívás volt az életében, amit később több is követett. Tatabánya szocialista bányászvárosa, – ahol közelről megismerte a nehéz sorsú emberek életét, akikre elismeréssel tekintett –, az emberi összetartozás, a szolidáris kiállás első iskolája is volt számára. Tatabányáról egy egyházi gimnáziumba került. Ebből a szempontból nézve érthető, hogy későbbi életében a hitéhez hű Professzor asszony élete nem követte a szokványos, kitaposott utakat.

A Knézits utcában érte '56 forradalma és szabadságharcának megrendítő élménye. A kollégi-

um és a Corvin köz közelében zajlott a világot megrendítő hősiek küzdelem. Ezek az események szívét mélyen megérintették, és emlékezete örökké őrzi őket.

Ekkor mutatkozott meg először, hogy Krebsz Katalin gimnazista korában sem volt önző vagy befelé forduló. Életre szóló barátságot kötött Kopp Máriával, aki később hasonlóan ismert személyiség lett az új demokratikus világban. Tanárai elismerték Botos Katalin értékes személyiségét és támogatták fejlődését; majd újabb ugrás következett: az egyházi iskolából a Marx Károly Közgazdasági Egyetemre került. Bár eredetileg történelem- magyartanárnak készült, szigorúan válogatták ki, hogy kik lehetnek a jövő szocialista ifjúság oktatói. Ez a kor nem volt kegyes a bölcsészet iránt, de az ifjú emberek mégis vágytak tanítani! Figyelemre méltó, hogy napjainkban a fiatalok lehetnének tanárok, de már nem kívánnak azok lenni! Talán Hamvas Béla éppen erről ír, amikor azt mondja, amit látunk, az ugyanazon érmének két oldala.

Mi lett volna belőle gimnáziumi tanárként? Amint látni fogjuk, az utak kiegyenesednek. Mégiscsak tanár lett belőle... Zlinszky János, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának dékánja felkérte, hogy hozza létre és szervezze meg a Közgazdasági Intézetet. Erről azonban később lesz szó.

KÉNYSZEREK SZORÍTÁSÁBAN

Az egyetem falai között, a közgazdaságtan meghatározó alakjai közé került. Érdekes, hogy még azokról a professzorokról sem ejt soha negatív szót, akikkel teljesen eltérő nézeteket vallottak. A hatvanas évek reményteli változásaival jött el az új időszak, a gazdaság reformjának reményteljes tavasza. A professzor asszony csillagóráinak vezető személyisége volt Hagelmayer István, akinek neve talán már kezd megfakulni, de az töretlenül él, hogy

a szaktudomány óriása volt. Annak ellenére, hogy az ideológia gyakran szűk köröket húzott, és a gazdasági tervezők ideológiájának korlátai között kellett működniük, a valóság néha mégis áttört a korlátokon. Még a nem párttagoknak is sikerült egy kis levegőt kapniuk a közegben.

A szerző szépen írt sorokban beszél a családalapításról. Emlékezése ugyanakkor főhajtás is férje, az 1956-os események résztvevője előtt, akit súlyos atrocitás ért. 1971 óta viseli a nevét, Botos Katalinként. Boldog családi életüket férje humora is gazdagította, amely gyakran „bonmot”-okban nyilvánult meg. Például amikor az akkori vezető történész, Ormos Mária egy előadásban kritizálta a magyar fejlődés késését, a férje szellemesen válaszolt: „A magyar történelem nem megkésett, hanem ‚megkéselt’ fejlődés volt!” Van ebben igazság, mert hazánk fejlődését oly gyakran akadályozták meg, vagy mozdították visszafelé, a vérünket, erőnket elfolyató személyek és események. Férj és feleség elejétől fogva együttműködve dolgozott a szakmában.

Botos Katalin hamar felhívta magára a figyelmet. Támogatói között ott voltak Faluvégi Lajos és Hetényi István, akiknek a nevét a közgazdászok és gazdaságtörténészek ma is gyakran emlegetik.

A tudományos alkotóképességét a családi háttér erősítette meg, és fokozatosan lépkedett a tudományos elismerés mind magasabb lépcsőfokaira. Kisdoktori, kandidátusi, majd akadémiai doktori címekkel büszkélkedhet. A hetvenes években minisztériumi pozíciót töltött be, de megvallotta, hogy egyre nehezebben viselte a minisztérium stresszes környezetét. Hagelmayer István meghívása a Pénzügykutató Intézetbe végre lehetővé tette, hogy visszataláljon a tudományos életbe, ami számára oxigént adott.

A háttérben hatalmas küzdelem zajlott a reformerek és a „fékezők” között, és csak az új korszakban vált nyilvánvalóvá, mennyi kárt okoztak azok, akik állandóan Moszkvába szaladtak, hogy megállítsák a reformokat. Mostanra kiderült, hogy az eretnek vádak a parasztok jobb életkörülményeiről hazugságok voltak, mivel a háztáji gazdálkodással kellett megteremteni a jövedelmet. Sajnos, 1972-ben ez a merénylet sikerült, ami lelassította hazánk fejlődését, és csak a rendszerváltás után nyílt meg egy másik jövő felé vezető út. Az az út sem volt könnyű.

Szerzőnk a KGST pénzügyi rendszerének nemzetközileg elismert szakértője lett. Több könyve mutatta be a KGST természetes kapcsolatokon nyugvó rendszerét, amely a technikai színvonalat konzerválta, de egyben olyan dollár-rubel konverziót eredményezett, amit – a konvertibilitás hiányában – soha nem lehetett dollárra visszaváltani. Ez a magyar deviza-eladósodás hatalmas emelkedéséhez vezetett, s elvezetett az 1981-es IMF-be való belépéshez.

Az új idő már kezdte mutatni a jeleit: Nyugaton elkezdődött a nagy konzervatív hullám, és a monetáris ellenforradalom hullámai rázkódtak a világban. Keynes struktúráját, amelyre a nyugati gazdaságok saját csodájukat építették, már megtámadták a „neokon” szellemű csoportok. Itthon a 80-as években az optimista változások szellemét éreztük, de még nem a csodavárását. A „fékezők” ellenállása szétzavarta a Pénzügykutató Intézetet. Botos Katalint e változás az Agrár-gazdasági Kutatóintézetbe vezette.

„Bomlik a diktatúra” – szerzőnk lakonikusan így nyugtázta azt, hogy „új szelek nyögetik az ősmagyar fákat”, majd egy cseppet sem megkéské szállt fel a gazdaságtörténet induló vonatára.

A TÖRTÉNELEM SZÍNPADÁN

A katolikus egyház társadalmi tanítása elismeri a közgazdaságtan valóságát és szerepét, de egy dologban makacs marad: az emberi jólétet és szolgálatot helyezi előtérbe a gazdaságban. Nem véletlen, hogy amikor eljött a történelmi pillanat, és a rendszerváltásra szükség volt, Antall József, a keresztény közgazdászokhoz fordult, és meghívta Botos Katalint az első kormányába. Férje a Társadalombiztosítás főigazgatója lett. Ezzel a Patróna Hungariae gimnázium volt diákja, a közgazdasági egyetem tehetséges hallgatója, a pénzügyek tudós doktora kilépett a politika színpadára.

Bár kevesen vártak tündérmesét, azt még a legfélélmesebb rémálmukban sem gondolta senki, hogy ennyi rom és hatalmas adósság vár rájuk. Az új országot ebből a romhalmazból kellett újjáteremteni. Nem véletlenül nevezte Antall József, rendszerváltásban fölemelkedett államférfi, a tragikus sorsú miniszterelnök, csapatát a „kamikáze - kormány”-nak”, mely a nemzeti keresztény szellemmel és lelkiülettel szerveződött a magyar újjászületés érdekében, de eleve vereségre volt ítélve.

Antall Józsefnek igaza lett: miképp '45 után a Kiszáradakat úgy szalámizták, ütötték, ahol érték az ellenzék részéről az új kormányt. Mivel a választáson nem az „elvárt fiúk” nyertek, a pénz gyorsan elhagyta Magyarországot, és az adósság visszafizetését követelték. Ebben a nehéz időszakban Botos Katalin vállalta, hogy elmondja: mindent meg fogunk tenni az adósságunk kifizetéséért. Ez létfontosságú volt az új állam számára, mivel egyértelműen látszott, hogy külföldi erők megpróbálják megfojtani hazánkat, és ránk kényszeríteni az általuk „helyesnek” tartott útra. A puccskísérlet sem váratott sokáig: a taxisblokáddal akarták megtörni a nemzetet, megbuktatni a kormányt. Hogy ez milyen sötét dolog volt, az csak napjainkra de-

rült ki teljesen. Egy üdítő eredmény: a Fidesz, amit egy „SZDSZ – Komszomol” céljából dédelgettek, hátat fordított a rémületes ortodox erőknél.

Botos Katalin pénzügyminiszter-helyettes, bankügyekért felelős miniszter, a banktörvényvel létrehozott Bankfelügyelet első elnöke lett. Elméleti és gyakorlati szempontból is jelentőset alkotott ezen a területen. Létrehozta ügyvivő pénzügyminiszterként az IMF által elfogadott – s 35 év alatt egyetlen kiegyensúlyozott – költségvetést, majd a bankfelügyeletben olyan világszínvonalú bankszabályozást, amit egész Kelet-Európában másoltak az újonnan piacgazdaságra tért kormányok. Bankszöveggel megküzdve, betétbiztosítási rendszert létrehozva, elméletileg is megfogalmazta a likviditás, szolvencia, prudenca fogalmát a bankszabályozásban.

De mi segített a politikusoknak, különösen főhősünknek, az akkori politikai viharban? A keresztény ember tudja, hogy nem csak jelszavakkal lehet változást elérni a történelem menetében, hanem a szeretetalapú szolidaritás erejében is bízhatunk. Az individualizmus és mohóság ellenében a keresztény emberek egymásért élték meg a szolidaritást. Ez azt jelentette, hogy az akkori kor parancsa az volt, hogy az áldozatot hozzuk a „igazságosabb és testvériesebb világ” érdekében. Ezt fogalmazta meg a Katolikus Püspöki kar is későbbi körlevelében. Ebben az időszakban ez az állásfoglalás „eretnek” volt, mivel sokan azt hirdették, hogy a piac fontosabb, mint az ember. A keresztény küldetés röviden: az életfeladatunk, hogy a világot szebbé és jobbá tegyük. Botos Katalin állhatatos maradt.

A KATEDRÁN – BIZTOS HIT, EGY BIZONYTALAN KORBAN

A '90-es évek közepén, Botos Katalin alapítóként részt vett a Pázmány Péter Katolikus

Egyetem Közgazdaságtudományi Intézetének megszervezésében, amely az éppen induló Jog- és Államtudományi Kar részeként kezdte meg működését. Az új kar tantervében kiemelkedő fontosságúvá váltak a közgazdaságtani ismeretek, és szigorúan beemelték a közgazdaságtant a vizsgatárgyak közé. Ennek oka az volt, hogy hangsúlyt kívántak fektetni a piacgazdaság igényeire, miközben figyelembe vették a keresztény szellemiség meghonosítását is. Ez az innováció hozzájárult a kar vonzerejéhez, amit később sok végzett hallgató és a munkaerőpiac is megerősített. Botos Katalin teljes munkaidőben tanított a Heller Intézetben a PPKE-n, egészen nyugdíjazásáig, valamint más intézményekben, kiemelten a Szegedi Egyetem gazdaságtudományi Karán is, melynek megszervezői között volt.

Az elmúlt évtizedekben Botos Katalin oktatási tevékenysége és megjelent könyvei és tanulmányai széles témakört ölelnek fel, de középpontjában mindig a gazdaság- és társadalompolitika áll. Munkáiban mélyreható elemzéseket találunk a magyar eladósodás gyökereiről, külgazdasági stratégiáink jellegzetességeiről, és a KGST mechanizmusába rejtett „eredendő” hibákról. Megvizsgálta, miért számított csak „fél-reformnak” az 1968-as magyar gazdasági reform, mivel a devizakérdést (konvertibilitást) nem oldotta meg. Ezt kifejezetten ő emelte ki a magyar szakirodalmon belül. A magyar vállalatok akkoriban sem értették meg teljesen a helyzetet, mivel csak a forintban gondolkodtak, és a rubel-exporttöbbletre törekedtek.

Fontos eredménye két tudományterületen létrehozott és vezetett doktori iskola. Gazdaságtörténészként a legújabb kor magyar és nemzetközi fejleményeinek komoly elemzője lett. Munkássága során foglalkozott az energiapolitikai kihívásokra adott válaszokkal, a gazdaságpolitikai ciklusok meghatározó tényezőjével, a reálbér-alakulással, a nagy elosztórendszerekkel (oktatás, nyugdíj, egészségügy stb.). Megállapí-

tásai ma is relevánsak, sőt, nagyon is megfontolandók. A humánpolitika területeinek lemaradása ugyanis komoly kihívás a mai magyar gazdaságpolitika számára. A fizetések súlyos lemaradása hatással van az egészségügy mai sanyarú helyzetére, az oktatásügy anomáliáira, és a pedagóguspálya választására. Különösen, mert a fiataloknak nehéz megélhetést biztosítani belőle. Botos Katalin kritikaként emeli ki az elmúlt évtizedben tapasztalt hibákat, különösen az ágazati politikák terén, mint például a túlzott központosítást és a bürokráciát. Az agrárium továbbra is csak lózungokkal támogatott, és a szövetkezesek, felvásárló hálózatok hiánya hosszú évek óta probléma. A vízgazdálkodás megoldására történő hosszú távú tervezés ugyan csak hiányzik.

A katolikus egyház társadalmi tanítása és a józan ész alapján, a vallások és a gazdaság kapcsolatának kutatásában több könyvet, cikket jelentetett meg; a legutolsót az Oxford Handbook of Religion and Economics egyik fejezeteként.

Botos Katalin olyan időszakban élt és alkotott, amikor a világot számos jelzővel látták el, de talán a legtalálóbb a „rizikó - társadalom”. A jóléti világ kényelme már a múlté, és a gazdasági csodák és csodaévtizedek időszaka lezárult. A kereszténydemokrácia egyik alapja a szolidaritás, és Botos Katalin személyisége és munkássága ezt a szolidaritást hirdeti.

Végző soron a könyv tanít, nevel és szórakoztat, és emléket állít azoknak is, akik hozzájárultak a közelmúlt történelmében a közgazdaságtudomány fejlődéséhez és a társadalom jobbításához.

Botos Katalin (2023): Egy közgazdász élete a KÖZ szolgálatában

Kiadó: LEXICA Kiadó, Budapest

ISBN: 9786158157872

Terjedelem: 240 oldal

Lovász László Gábor

Recenzió Japán: Társadalom 5.0 – A történelmi múltból a szuperokos jövőbe – a magyar történelem tükrében című könyvről

Japan Review: Society 5.0 – From the Historical Past to the Super Smart Future – in the Light of Hungarian History

ÖSSZEFOGLALÁS

A recenzió egy különleges, a magyar könyvpiacra eddig nem látott műfajban és formában megjelent kötetet mutat be, amelyet a kötet szerkesztője ismertet. A mű szerzői Japánról, az egyik legfejlettebb ázsiai demokráciáról írtak egy már szintenciklopédikus művet, arra a kérdésre választ keresve, hogyan alakult ki Japán demokratikus és immáron több évtizede ugyanazon erő (liberális-demokraták) által kormányzott – és egyben a világ egyik legfejlettebb gazdasági – rendszere a történelem során, illetve hogyan sikerült a távoli szigetországnak megőriznie mindez alatt a nemzeti hagyományait és sikeresen fejlődni a kultúrájában mélyen gyökerező technológiai innováció, illetve egy hipermodern út, a tudományos-fantasztikus irodalom klasszikusaira emlékeztető „társadalom 5.0” (Society 5.0) koncepció által, miközben már élen jár a termékenységi rátában is a főbb versenytársaihoz képest (Kína, Dél-Korea).

Kulcsszavak: Japán, Társadalom 5.0, párhuzamok, Abe Sinzó, robotok, demográfia, életmód

SUMMARY

This review presents by the editor himself a unique volume published in a genre and format never before seen on the Hungarian book market. The authors have written an almost encyclopaedic work on Japan, one of the most advanced democracies in Asia, in search of answers to the question of how Japan's democratic system, governed by the same force (liberal-democrats) for several decades now, and one of the most advanced economic systems in the world, has evolved throughout history. In addition, how this remote island nation has managed to preserve its national traditions and successfully develop a Society 5.0 concept with deep-rooted technological innovation in its culture together with a hyper-modern way of life reminiscent of the classics of science fiction, whilst already leading its region in terms of fertility rates compared to its main competitors (China, South Korea).

Keywords: Japan, Society 5.0, parallels, Abe Sinzo, robots, demography, lifestyle

DR. LOVÁSZY LÁSZLÓ GÁBOR PhD, tudományos főmunkatárs, Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomácia Tanszék, NKE; a Miniszterelnökség miniszteri főtanácsadója (lovasz.laszlo.gabor@uni-nke.hu).

BEVEZETÉS

Az utóbbi néhány évben – a világgazdasági és globális politikai folyamatok tükrében – a geopolitika és stratégiai gondolkodás területén Kína, mint globális tényező és gazdasági óriás szerepe fokozatosan és folyamatosan felértékelődött, ideértve a nemzetközi diplomáciát is. Ez jól látszik a könyvpiacra megjelenő művekben is, hiszen a nemrég elhunyt Henry Kissinger (*Kínáról*), David Shambaugh (*Ahol a nagyhatalmak találkoznak*) és Graham Allison (*Háborúra Ítéelve - Megmenekülhet-e Amerika és Kína Thuküdidész csapdájából?*) kezdve Matolcsy Györgyön (*Magyar jövőkép és stratégia 2010-2030*) keresztül Csizmadia Norbertig (*Geofúzió*) és Orbán Balázsig (*Huszárvagás*) egyre többen Kína megkerülhetetlen és egyre növekvő szerepvállalásán (Egy övezet, egy út (BRI)) keresztül vizsgálják a nemzetközi geopolitikai helyzetet és perspektívákat. Továbbá egyre többször merül fel mind a szakirodalomban, mind pedig a közbeszédben a *blokkosodás* és a *konnektivitás* szavak, amelyek világosan jelzik, hogy a világ mintegy válaszúthoz érkez(het)ett: a világgazdaság és benne Kína egy további, a békés együttműködésre építő és a kapcsolatok bővítését jelentő úton halad(hat)na tovább, avagy pedig a nagyobb „blokk”-ok és megarégiók versenyét, konfliktusait, akár fegyveres összetűzéseit hozhatja a jövő. Jelenleg mindkettőre van esély. Sőt, ha Graham Allison érvelését vesszük alapul a Harvard Egyetemen folytatott „Thuküdidész csapdája projekt”-je alapján, akkor a legrosszabbra is felkészülhetünk, hiszen az eddigi, szám szerint 16, a XV. század végétől látott legnagyobb történelmi-hatalmi vetélkedés során mindössze négy alkalommal sikerült átvészelnii ezeket a konfliktusokat és lezárni azokat egy kiegyezéssel.

Ha – a magyar kormányzat által nyilvánva-

lón preferált – *konnektivitás* győzedelmeskedik, akkor Kína szerepe még inkább felértékelődik, ha pedig nem, akkor – hasonlóan a koreai háború (1950-1953) időszakához – vélhetően Japán értékelődhet fel, ahogy erről Chen Dong, a Pictet privátbank vezető makroközgazdásza úgy értekezett, hogy megindult az ellátási láncok egy részének kiszervezése és kitelepítése Kínából és ennek a folyamatnak éppenséggel a közeli – és a nyugati hatalmakkal szoros szövetségi rendszerben lévő – Japán lehet a nyertese. Magyarországnak mindkét helyzetre fel kell készülnie. (Ne felejtjük el, hogy 10 éve, de akár még csak 3 éve (szinte) senki sem gondolta komolyan, hogy az orosz háborús gépezet milyen magas fordulatszámon fog robogni 2023-ban és Ukrajna élete mennyiben fog megváltozni.)

A 21. SZÁZADI JAPÁN KÍNA TÖRTÉNELMI ERŐSÖDÉSÉNEK ÁRNYÉKÁBAN?

Egyelőre Kína erősödése és eddigi, történelmi léptékű – a mélyszegénységéből kiemelt százmilliók számára is érzékelhető – sikeres és példa nélküli növekedése vitán felül áll. A 21. századi Kína – immáron ma a világgazdaság motorjaként – Ázsiában talán olyan lehet majd, mint amilyen az ipari forradalom tetőpontján a Brit Birodalom volt Európa számára: egyértelműen a legjelentősebb és legmeghatározóbb entitás nemcsak tágabb régiójában, hanem már világpolitikai tényezővé nőtte ki magát. Bár az országok, népek és kultúrák sokaságát összefogó Brit Birodalom hatalmának csúcspontján a történelem valaha egyik legjelentősebb birodalmaként működhetett, közeli szomszédja, a jóval kisebb népességű, ámde számos tekintetben különböző, eltérő jellegzeteségekkel és adottságokkal rendelkező – és korábban dominás hatalmi és vezető technológiai pozíciót betöltő – Hollandia mindvégig jelentős tényezője maradt Európának, a britek távozásával (2016) meg az Európai Unió

egyik, ha nem éppen a legfontosabb államává vált Franciaország-Németország kettőse mellett. Hollandia példája mutatja, hogy nem mindig csak a legnagyobb játékosra érdemes figyelni – mint ahogy a sportban sem ritka az, hogy a szélső sávban is feljöhettek olyanok, akikre nem figyel(t) a közönség.

Ennek fényében 2023. november végén egy különleges könyv jelent meg a magyar könyvpiacra Japán: Társadalom 5.0 – A történelmi múltból a szuperokos jövőbe – a magyar történelem tükrében címmel. Az elmúlt években a nemzetközi és hazai hírekbe Japán elsősorban súlyos gazdasági („nem növekedés”) és társadalmi („előregedés”) problémái révén került be. Sőt, tavaly decemberben érkezett a meglepő hír, hogy valaha, az 1980-as években még a világ második legerősebb gazdaságából (vásárlóerő paritáson számolt 1 főre jutó GDP mutató alapján) a 40. legfejlettebb gazdasággá csúszott vissza úgy, hogy a legfrissebb értékelések szerint Magyarország a vásárlóerő-paritás alapján már lassan beéri Japánt is.

Nos, tényleg ekkora a baj Japánban? Tényleg csak Kína lehet érdekes Ázsiában? A teljesebb kép érdekében azonban azt is látni kell, hogy Japán lényegében már hosszú ideje stabilizálta a 32-33 ezer dollár/fő GDP mértéket egy felgyorsult előregedés és méretében csökkenő potenciálú munkaerőpiac mellett. Csak összevetésképpen: hazánkban jelentős mértékben és a 2010-es évek elején elindított – a Matolcsy György-fémjelzte „unorthodox” – gazdaság- és foglalkoztatáspolitikának is köszönhetően – és további egymillió főt bevonva a munkaerőpiacra –, 6 és fél ezerről 18 ezer dollár körüli összegre növelte az egy főre jutó GDP mutatóját, ám ez még mindig csak a fele körül van a jelenlegi japán értéknek.

Ha onnan nézzük, hogy amikor Japán még a világ második legnagyobb gazdasága volt, akkor ahhoz képest legalább háromszor nagyobb ma Japán gazdaságilag, mint a Hitachi rádiómag-

nók és a Toyota autók áradakor volt az 1980-as években. Ráadásul egy kevésbé ismert gazdasági mutató is árulkodik az ellentmondások hosszú soráról, amiben Japán az évtizedek óta létező defláció és a „nem növekedés” ellenére messze leghagyja a többi fejlett országot: ez pedig a munkaképes korú lakosságra vetített GDP. Ez mit is jelent? Gyakorlatilag minden fejlett gazdasághoz képest is egyre nagyobb gazdasági kibocsátást képesek elérni fejlenként, aminek köszönhetően a csökkenő létszámú munkaerő mellett is képes volt háromszorosára bővülni a japán gazdaság az 1980-as évek óta, mindezt pedig egy sajátos gazdasági, mondhatni szintén unorthodox költségvetés- és gazdaságpolitikával érték el, ami azal járt, hogy Japán mára a világ egyik legerősebb országává vált, ugyanis a kormányzati államadósság a japán GDP kb. 226%-át teszi ki – csak összevetésképpen: a görög államadósság nem éri el a GDP 177%-át –, miközben a japán jegybanki valutatartalék meghaladja az 1200(!) milliárd USA dollárt – ez utóbbi több mint a 100-szorosa a görög értéknek, az USA valutatartalékát (245 milliárd USD) ötszörösen, de még a német és francia valutatartalékok együttes értékét is kétszeresen meghaladja a japán érték. Magyarország valutatartaléka kb. 43 milliárd USA dollár körül van, ami a görög érték több mint háromszorosa. (Amerikai Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma. Japán Pénzügyminisztérium. Statista.)

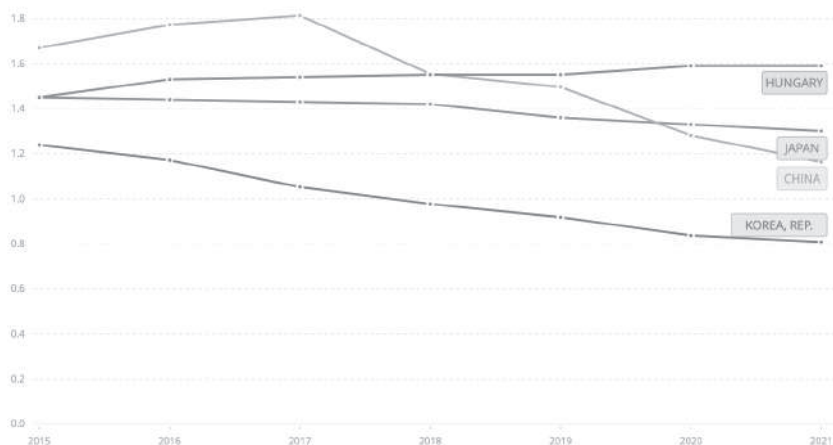
JAPÁN A „LEGEURÓPAIBB” ÁLLAM ÁZSIÁBAN?

Japán nemcsak a jelenben a rejtett ellenmondások országa, hanem a múltban is titokzatos és ismeretlen volt: történelmi léptékkel nem is olyan régen, a 19. század végén Magyarország és Japán nagyjából hasonló fejlettségi szinten állt számos tekintetben. Azóta sok minden történt, a második világháború utáni amerikai megszállás jelentette szinte az egyetlen sikeres amerikai

demokráciaexportot a világban úgy, hogy lényegében hét évtizede ugyanaz a kormányzati erő (liberális-demokraták) vezeti az országot. Ha visszatekintünk a japán közelmúlt történelmére, akkor azt látjuk, hogy nemcsak a tokiói olimpia (1964) megrendezésével bizonyította azt, hogy képes talpra állni egy elvesztett háború és két atomcsapás után, hanem egy technológiai-ipari fordulatot is elért és az első olajsokk (1973) után egy alapvetően energaintenzív gazdaságból egy tudásintenzív, ám jellemzően továbbra is „munkaalapú” gazdaságra tért át, ahol végig alacsonyabbak voltak a bérek a közös ország, a nemzet fenntarthatósága érdekében. (A 2021-es olimpiának is hasonló üzenete volt és nem véletlenül szólt ismét a szupermodern technológia, valamint a hagyományok és tradíciók fontosságáról, szimbiózisáról, mert Japán szinte egyedülként a fejlett és magas jövedelmű országok körében először tudta ezt a két szempontot sikeresen ötvözni egy valódi hármas (fenntarthatósági, technológiai és biológiai) forradalom küszöbén egy polgári demokráciában, lényegében beteljesítve az 1964-es tokiói olimpia szellemiségét. A 2021-

es olimpia kabalafigurái Miraitowa (ミライトワ) és Someity (ソメイティ). A Miraitowa a japán "mirai", vagyis jövő, valamint a "towa", azaz örökség szavak kombinációja. Someity a nevét pedig a "Someyoshino", az oly népszerű cseresznyevirág egyik fajtájának japán elnevezése után kapta.. Ennek magyarázata részben az is volt, hogy lényegében az utolsó munkás is a gyártószalag mellett pontosan tudta-tudja, hogy nyersanyagokban, természeti kincsekben alapvetően nagyon szegény az ország és csak a tanulás és a kemény munka, illetve a racionális technológiai innováció és a munka(folyamatok) tökéletesítése lehet a növekedés és fejlődés alapja. Érdekességként az is hozzátehető még, hogy ebben az ázsiai és egyébként kínai eredetű konfucianus tradícióval rendelkező országban volt eddig a legtöbb keresztény miniszterelnök a térségben: szám szerint immáron nyolc keresztény vallású japán miniszterelnöke volt a császárságnak 1918 óta. Sőt, az 1960-as évek japán csodájának kulcsfigurája, Japán legendás miniszterelnöke, Josida Sigeru is keresztényként hunyt el.

1. ábra: Teljes termékenységi ráta (születések száma/nő) alakulása 2015-2021 között Japánban (Kínában Dél-Koreában és Magyarországon)

Forrás: Világbank (a)

A korlátozott lehetőségek feltárják azt az ellentmondást is, hogy a G7-ek egyik legfejlettebb országaként a szociális kiadások tekintetében mind a mai napig az EU középmezőnyébe tartozna az EU átlaga alatt, ha az ország tagja lenne az Európai Uniónak. Ezért sem tudja maga az amerikai Francis Fukuyama fontos művében, az *Államépítésben* (Századvég, 2005) megállapítani, hogy a japán jóléti rendszer valójában európai értelemben jobb- vagy baloldali-e. Bár évtizedek óta demográfiai válságról beszélnek Japán kapcsán, mi több a jelenlegi japán miniszterelnök is demográfiai összeomlásról vízióalt az év elején, a demográfiai téren is furcsa tendenciák láthatóak Ázsiában, hiszen Kínában a termékenységi ráta 1,16 volt 2022-ben, Dél-Koreában 2023 második negyedévében már csak 0,7(!) volt. Ezzel szemben a 20 évvel ezelőtti – e három országból –, az akkor utolsó helyezett Japán lett az első a teljes termékenységi mutató (TTA) nagyságát tekintve: 1,36.

Amikor a demográfiáról beszélünk, szinte mindig arról van szó, hogy hány gyermek születik és egy nőre hány gyermek jut, amikor a termékenységi rátákat nézzük. A demográfiánál a termékenység csak az egyik oldala az éremnek. A másik oldal a halálozási mutató, vagyis az, hogy milyen gyorsan halnak meg az emberek a születendő gyermekekhez képest – vagyis, ha „idő előtt halnak” meg az emberek, akkor még a magasabb számban születendő gyermekek is kevésbé tudják kompenzálni a negatív demográfiai trendeket. Miért érdekes ez? Ahogy a szerző részletesen bemutatja a kötet utolsó, a jelenkorban járó fejezetében: „Japánban él a legegészségesebb idősebb korosztály és az elhízás, illetve a testtömegindex – amely tényezők egyébként alapvetően befolyásolják a demencia és számtalan krónikus betegség kialakulását – tekintetében a legkedvezőbb helyen állnak a népek rangsorában”.

Ez alapvetően az egészséges életmódnak és (kisebb mértékben) az eleve fejlettebb egészségügyi ellátásoknak köszönhető Japánban, míg például Kína jelentősen le van maradva számos mutatóban ezen a téren (így többek közt a várható életek és a testtömegindex alapján is.) Japán a 3. helyen áll a várható élettartam tekintetében (84 év felett), míg Kína a 47. (78 év). Japán az első helyen van az elhízást mutató BMI index alapján (mint a legkevésbé elhízott nemzet), míg Kínában már most kétszer több elhízott gyermek él arányaiban, mint Japánban és a teljes népességre vetítve 50%-kal magasabbak a kínai adatok a japánéhoz képest. Japánban a népességnek kevesebb mint 5%-a elhízott, míg nálunk ez az arány meghaladja a 25%-ot (World Population Review). Így lehetett az, hogy míg nálunk másfél milliónál is több (1,6 millió) elhízott ember él, addig a 123 millió Japánban csak 2,7 millió. Magyarországot – a hazai egészségügyi ellátórendszer heroikus és hatékony küzdelme ellenére – éppen ezért is érintette különösen súlyosan a COVID-járvány: az elhízásban élen járunk – holtversenyben a másodikak vagyunk a csehekkel – az EU-ban és ez megmutatkozott a járvány alatt is a halálozási statisztikákban is. (Az utolsó fejezetben a szerző erre is részletesen kitér.) Az elhízás mértéke tehát különösen fontos stratégiai kérdés, mert nemcsak az életet és az egészségben eltölthető – az ellátórendszer számára kevésbé megterhelő – életeket rövidíti meg, hanem a demencia és a korai szellemi, illetve további fizikai leépülés kockázatának egyik legfontosabb tényezője is a túlsúly lesz a hallásromlás mellett, amely utóbbi a WHO szerint 2030 után az elsődleges fogyatékosági ok lesz a világon. (Az időskori hallásromlás jelentősen hozzájárulhat az elhízáshoz: a kommunikáció és a szociális élet beszűkülésével a mozgásszegény életmód meghatározóbbá válik.)

JAPÁN MEGMUTATJA MILYEN LESZ AZ EMBERI TÁRSADALOM 2050-BEN?

Amikor a demográfiai, egészségügyi, családpolitikai, migrációs vagy éppenséggel termelékenységgel kapcsolatos átfogó stratégiai kérdések merülnek fel, akkor a nyugat-európai, amerikai, valamint a sikerlistákat meghódító stratégiák – például Parag Khanna vagy Jared Diamond – mindössze két alternatívát látnak a fenntarthatóság kérdéskörében: bevándorlás vagy demográfiai összeomlás. A második típusú megoldást és választ a magyar kormányzat által 2010 óta erőteljesen támogatott családpolitikai fordulat nyújtja, amelynek eredményei vitathatatlanul látványosak, ugyanis a 2010-es 1,2-ről 1,6 körüli értékre sikerült emelni az ún. termékenységi rátát. 2016-ban érkezett a harmadik típusú válasz (amely majd nemhogy harmadik típusú találkozást is jelent a maga nemében), amely teljesen eltérő az előző kettőtől: Japánban a science fiction világát idéző robotika és az automatizáció kap főszerepet olyannyira, hogy a nemrég aljas mérényletben elhunyt Abe Sinzō japán kormányfő akkor jelentette be azt, hogy – a gyermekvállalás és a nők erőteljesebb támogatása mellett – a robotika lesz az egyik legfontosabb válasz Japán demográfiai bajaira: a kötet címül is szolgáló, ún. Society 5.0 (社会5.0, Társadalom 5.0), illetve majd a 2021-ben kiadott, átfogó Moonshot projekt jövőtervezési stratégia, amely a mezőgazdaságtól és az élelmiszeripartól kezdve az egészségügyi-rehabilitációs szolgáltatásokig (未病, mibio), illetve célzott biotechnológiai és úttörő robotikai kutatásokat és fejlesztéseket valósítanak meg. Ezért is foglalkozik a szerző kiemelten a Nobel-díjas Karikó Katalinnal és Krausz Ferencsel is, bemutatva területük fontosságát a jövő (biotech) iparában, amelynek egyik legfontosabb központja az ikonikus és szimbolikus Kanagavában van. (A kötet szintén bemutatja Kanagava történelmi és kulturális hátteret is.)

A 2021-ben indult ambiciózus Moonshot projektben akár egy „harmadik típusú találkozás” (idegen civilizációkkal való kapcsolatfelvétel) szerű stílusban és perspektívájában olyan, sci-fi szerű „végcél”-okat határoztak meg, amelyek elképesztőek a maguk nemében.

Ennek alapján 2050-ig meg akarják valósítani egy posztmodern társadalmat, amellyel a mostani válságokat le akarják gyűrni:

- olyan társadalmat szeretnének létrehozni, amelyben az emberek mentesek a test, az agy, a tér és az idő korlátozásaitól és
- amely képes előre jelezni és rendkívül korai stádiumban megelőzni a betegségeket.
- Olyan robotokat kívánnak előállítani, amelyek maguktól tanulnak és cselekednek, és harmóniában élnek az emberrel a mesterséges intelligencia és a robotok „társelvolúciója” révén.
- Megvalósítják a fenntartható erőforrás fogalmát a globális környezet helyreállítása érdekében,
- a fel nem használt biológiai funkciók teljes hasznosításával globális szinten szintén fenntartható élelmiszer-ellátási ipart hoznak létre, amely mentes a túlterheltségtől és a pazarlástól,
- általános célú és alacsony hibaszázalékkal működő kvantumszámítógépeket fognak létrehozni, amelyek elképesztő módon fejlesztik a gazdaságot, az ipart és a biztonságot,
- és végül már 2040-re fenntartható egészségügyi és ápolási rendszert valósítanak meg, amely megelőzi és legyőzi a súlyos betegségeket, és lehetővé teszi az emberek számára, hogy 100 éves korukig anélkül élvezhessék az életüket, hogy az egészségük miatt aggódnának.

Bár Európában ilyen jellegű stratégiai gondolkodás még nem jellemző, azonban miért is lehet érdekes a japán (közel)jövő fűrkészése? A

következő 10-20 évben ugyanis eldőlnék azok az alapvető kérdések, amelyek Magyarországot jövőjét is meg fogják határozni, legyen szó gazdasági, demográfiai, jogalkotási, technológiai, ipari vagy akár (köz)politikai kihívásokról. Ez azt is jelenti, hogy meg kell vizsgálni, hogy milyen társadalmi kérdések és politikai diskurzusok lehetnek azok, amelyek a jövőt alapvetően és belátható időtávban befolyásolhatják az automatizáció és az újabb ipari-(bio)technológiai (rehabilitációs) forradalmak, valamint a nők szerepe és a megreformálandó oktatás kapcsán, méghozzá Japán történelmén keresztül, és annak jelenlegi Társadalom 5.0 koncepciója által.

Ezért született meg a Japán: Társadalom 5.0 című kiadvány, amely valójában egyszerre négy könyvet is tartalmaz, mert politikatörténetről, gazdaságtörténetről és kultúrtörténetről szóló, valamint társadalomrajzot is tartalmazó írásokat is magába foglal ez a mű, méghozzá – és ez benne az igazi innováció – mindkét ország tekintetében. Így például számtalan, meglepő és érdekes egybeesésekről lehet olvasni, úgymint a jó államférfi példaképektől – a japán Sótoku herceg és az Árpád-házi Imre herceg alakjaitól – kezdve a mindkét országban egyedi hűbéri rendszer (feudalizmus) sajátos változatain, a szamurájok és a huszárok alakjain keresztül és az első japán robotbabáktól Kempelen Farkas Törökjén át, az ugyanabban az évben (1825) létrehozott tudományos japán kutatóintézet (Sóko Suszeikan) és a Magyar Tudományos Akadémia alapítását is bemutatva a modernizáló Meidzsi és a soknemzetiségű, felvirágzást biztosító birodalmat vezető Ferenc József uralkodókon, illetve a nép császárává előlépő Hirohito császáron és Horthy kormányzón át, a XIX. századi, szinte megtevesztésig hasonló művészeti irányzatokon és az atomrobbanásból létrejött Godzillától a magyar holocaust-irodalmon keresztül, a japán animék csodálatos világának magyar tükörképén, a Jankovics-féle

Fehérlófiaig és az origamiktól a Rubik-kockáig, illetve a sorozatos konzervatív kétharmados győzelmeket hozó Abe Sinzó és Orbán Viktor kettős portréjáig bezárólag – és a sort még bőven lehetne folytatni.

Mindezek után valójában miért is lenne tényleg érdekes a két országot egymás mellé tenni? A Japánt jól ismerő és az ország jelenlegi állapotával kritikus Ferber Katalin, az egyik legelismertebb hazai, Japánnal foglalkozó kutató szerint a szigetország a „jövő társadalmának laboratóriuma” és ami ott zajlik, az két évtizeden belül a világon mindenhol látható következményekkel fog járni – így hazánkban is.

A Társadalom 5.0 így már nem csupán a távoli jövőt célzó furcsa vízió vagy egy harmadik típusú találkozást idéző sci-fi, hanem már a jelen alapjaira épülő új állam- és társadalomszervezési stratégia maga. Így a tömeges (illegális) bevándorlást, illetve a természetes népszaporulatot támogató stratégia mellé Japán egy harmadik típusú választ kínál, amelynek figyelembe vétele egy stratégiai kihívás is egyben. Mint ahogy a japánok mondják: „Aki három napra előrelát, az háromezer évvel gazdagabb.”

Végezetül a kötet felépítéséről és a szerzőkről. A kötet első fejezete többezer évet ölel fel a régmúlttól kezdve egészen a 19. század közepéig, pontosabban 1867/1868-ig bezárólag mutatja be Japán és Magyarország fejlődését. A II., talán legfontosabb fejezetben különös hangsúlyt helyeznek a szerzők a Meidzsi-korra, valamint magyar vonatkozásban a dualizmus időszakára, amely korszak mindkét ország esetében kiemelkedő jelentőségű volt. A III. fejezetben közel három évtizednyi, a két világháború közötti időszak politikai, gazdasági és társadalmi átalakulását, míg a IV. fejezet már a második világháborút követő új korszakot és a „japán csoda” receptjét és Magyarország lemaradását mutatja be. A könyv utolsó fejezete

a 21. századi fejlődés közvetlen előzményét és jelenét ismerteti és itt kerül tárgyalásra a 21. század elején indult Society 5.0 koncepció és a 2021-ben indított a *„Moonshot”* program is. A szerzők szakterület szerint: Bartók András japanológus, Lovászy László Gábor (Ph.D.) nemzetközi kapcsolatok szakértő, jövőkutató és emberi jogi szakember, valamint Szigeti István (Ph.D.) történész.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Amerikai Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma. Official reserve assets and other foreign currency assets (approximate market value, in US millions) <https://home.treasury.gov/data/us-international-reserve-position/12082023>

Chen, Dong – Chen, Ling (2023): *Is Japan finally at an inflection point?* Pictet. 2023.08.02. Letöltés: 2023.12.27. <https://www.pictet.com/tw/en/insights/is-japan-finally-at-an-inflection-point->

Hui Jie, Lim (2023): Japan stocks are roaring back. This rally may be different from the 1990s 'bubble high'. 2024.06.23. Letöltés: 2023.12.27. <https://www.cnbc.com/2023/06/27/japan-stocks-are-roaring-back-this-rally-may-be-different-from-1990.html>

Eurostat. Overweight and obesity – BMI statistics. Letöltés: 2023.12.27. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Overweight_and_obesity_-_BMI_statistics

Japán Pénzügyminisztérium. International Reserves/Foreign Currency Liquidity (2023. november) https://www.mof.go.jp/english/policy/international_policy/reference/official_reserve_assets/e0511.html

Statista. Foreign exchanges reserves in selected countries and territories across the world as of November 2023 <https://www.statista.com/statistics/247231/currency-reserves-of-selected-countries/>

Világbank (a): Fertility rate, total (births per woman) - Japan, China, Korea, Rep., Hungary 2015-2021. Letöltés: 2023.12.27. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?contextual=default&end=2021&locations=JP-CN-KR-HU&start=2015>

Világbank (b): Life expectancy at birth, total (years) - China, Japan, Korea, Rep., Hungary 2015-2021. Letöltés: 2023.12.27. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?end=2021&locations=CN-JP->

KR-HU&start=2015
World Population Review. Obesity Rates by Country 2023. Letöltés: 2023.12.27. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/obesity-rates-by-country>
Zsoldos Ákos (2023): Magyarország szép csendben a világ legfejlettebb országai közé került. *Portfolio*. 2023.12.12. Letöltés: 2023.12.27. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20231212/magyarorszag-szep-csendben-a-vilag-legfejlettebb-oroszagai-koze-kerult-656987>

Lovászy László: Japán (szerk.): Társadalom 5.0 - A történelmi múltból a szuperokos jövőbe – a magyar történelem tükrében

Kiadó: Pallas Athéne Kiadó, 2023

ISBN-szám: 978-963-573-219-7

Terjedelem: 464 oldal

Polgári Szemle

ISSN 1786-6553